

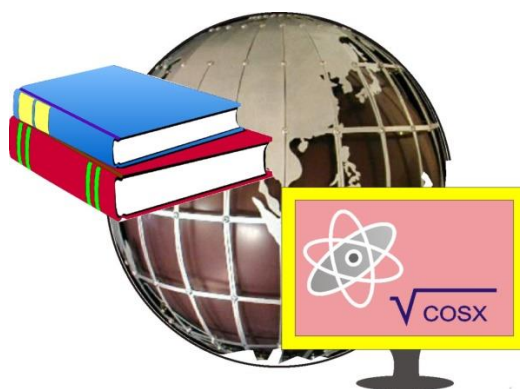

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым Министрлігі
КеАҚ «Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті»

Министерство образования и науки Республики Казахстан
НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

Жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік–гуманитарлық, экономикалық
және аграрлық ғылымдар бойынша
XV ғылыми студенттік конференциясының

МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

XV научной студенческой конференции по естественным, техническим,
социально-гуманитарным, экономическим и аграрным наукам

«SHAKARIM INNO – 2022»

11-15 сәуір 2022 ж.
Семей

**ӘОЖ 619"20"(574)(063)
КБЖ 48(5Каз)
В39=М34**

Главный редактор:

Б.А. Ердембеков – Председатель Правления – Ректор, доктор филологических наук, профессор

Редакционная коллегия:

А.Н. Кливенко, руководитель научного центра Радиозэкологических исследований, PhD;
Е.П. Евлампиева, руководила отдела по управлению научной деятельностью, кандидат биологических наук, и.о. доцента;
Ж.Х. Тохтаров, декан инженерно-технологического факультета, PhD;
А.С. Койгельдинова, декан факультета ветеринарии и агроменеджмента, кандидат ветеринарных наук;
А.К. Кадыров, декан факультета ветеринарии и агроменеджмента, кандидат филологических наук;
М.С. Карибаев декан гуманитарно-экономического факультета, PhD;
А.М. Рахимжанова, декан естественно-математического факультета, PhD;
З.Т. Семейская, специалист отдела по управлению научной деятельностью.

Жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік–гуманитарлық, экономикалық және аграрлық ғылымдар бойынша XV ғылыми студенттік конференциясының материалдарының жинағы (Семей қ., 11-15 сәуір 2022 ж.). Материалдар жинағы/бас редактор Б.Ердембеков. – Семей: Шәкәрім атындағы университеті, 2022. – 314 бет. Қазақ, орыс.

Сборник материалов XXV научной студенческой конференции по естественным, техническим, социально-гуманитарным, экономическим и аграрным наукам. (Семей, 11-15 апреля 2022 года): Сборник докладов/гл. редактор Б.А. Ердембеков. – Семей: Университет имени Шакарима города Семей, 2022. – 314 стр. Казахский, русский.

ISBN 978-601-313-122-1

В сборник включены доклады, представленные на пленарном и секционных заседаниях XV научной студенческой конференции по естественным, техническим, социально-гуманитарным, экономическим и аграрным наукам. Материалы конференции будут полезны профессорско-преподавательскому составу многопрофильных высших учебных заведений, магистрантам и докторантам.

© Университет имени Шакарима города Семей, 2022

1 СЕКЦИЯ: БИОТЕХНОЛОГИЯ

СЕКЦИЯ 1: БИОТЕХНОЛОГИЯ

МРНТИ: 62.33.29

А. Башканов, Ж. Смагулова

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Г.Е. Тулькебаева, старший преподаватель, магистр биотехнологии

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ СТВОЛОВЫХ КЛЕТОК

Введение. Сейчас много разработок и нанотехнологий, которые способствуют оздоровлению и воздействию на сложные заболевания широкого спектра на которые сложно влиять хирургическими, физическими и лекарственными методами. Однако стволовые клетки способны положительно воздействовать на них, тем самым я хочу придать огласке пользу стволовых клеток. 1909: Термин «стволовая клетка» (в оригинале «нем. Stammzelle») был предложен к широкому использованию 1 июня 1909 года на заседании гематологов в Берлине, гистологом Александром Максимовым. 1978: в пуповинной крови обнаружены гемопоэтические стволовые клетки. 1998: Джеймс Томсон и его сотрудники из Висконсинского университета в Мадисоне вывели первую линию человеческих ЭСК (эмбриональных стволовых клеток). Январь 2008: посредством терапевтического клонирования культивированы клонированные бластоцисты человека. 2019: в Калифорнии генетики создали генную терапию в результате которой, стволовые клетки становятся «невидимыми» для иммунитета человека. Успешный опыт был проведён на «очеловеченных» мышах. Март 2020: Адам Кастильехо – второй человек в мире, который излечился от ВИЧ путём пересадки стволовых клеток донорского костного мозга.

Стволовые клетки – недифференцированные (незрелые) клетки, имеющиеся у многих видов многоклеточных организмов. Стволовые клетки способны самообновляться, образуя новые стволовые клетки, делиться посредством митоза и дифференцироваться в специализированные клетки, то есть превращаться в клетки различных органов и тканей. Они бывают разными и отличаются в первую очередь способностью дифференцироваться – «превращаться» в специализированные клетки.

Свойства стволовых клеток: Самообновление, то есть способность сохранять неизменный фенотип после деления (без дифференцировки); Неограниченная пролиферация – стволовые клетки обладают способностью к делению на искусственных питательных средах без созревания; Потентность (дифференцирующий потенциал), или способность давать потомство в виде специализированных типов клеток.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ. Механизмы, влияющие на эффективность трансплантируемых СК разных типов пока досконально не известны, в связи с этим последствия использования СК в терапевтических целях зачастую трудно предсказуемы. Реакции полученных клеток на лекарственные вещества, используемые пациентом. Эти вопросы поднимают серьёзную проблему оценки качества образовавшихся в организме клеток. Реакции полученных клеток на лекарственные вещества, используемые пациентом. Эти вопросы поднимают серьёзную проблему оценки качества образовавшихся в организме клеток. Этические проблемы. Развитие технологий использования СК во многом затруднено из-за этических проблем, встающих перед обществом. При этической экспертизе любого исследования всегда оценивается соотношение риска/пользы, которому подвергается испытуемый. Воссоздание в клинических исследованиях, направленных на регенерацию поврежденного миокарда, процессов эмбрионального онтогенеза для создания более благоприятного микроокружения стволовых клеток, что может быть достигнуто путем активации специфических генов или индукцией цитокинов (стимулирующих миграцию и пролиферацию) и ингибиторов апоптотической гибели клеток; Применение резидентных стволовых клеток миокарда с учетом уже доказанной концепции о том, что сердце человека – это саморегенерирующий орган, резидентные стволовые клетки которого, дифференцирующиеся в кардиомиоциты, могут воспроизводить процессы электромеханического сопряжения, заложенные природой; Идентификация и использование уникальных генов, выявленных у человека, ответственных за

«безрубцовую» регенерацию миокарда, контроль и регуляция активации/подавления которых открыли бы новые возможности в процессах регенерации миокарда, в котором наличие резидентных стволовых клеток не предотвращает неизбежное формирование рубца при инфаркте миокарда и дальнейшее развитие ремоделирования.

Проводимые исследования: Исследования и биотехнологический опыт провели в лаборатории университета. В качестве субстратов, используемых для культивирования микроорганизмов на твердых питательных средах, применили, как правило, стандартное сырье. Перед использованием готовый субстрат подвергли тщательной стерилизации, чтобы обеспечить максимально возможное подавление посторонней микрофлоры. Микробиологический контроль вели по наличию спор бактерий, так как именно они наиболее устойчивы к различным методам стерилизации, стерилизацию провели обработкой острым паром (более 120 С). А также использовали обычное кварцевание. Выращенный в отделении «чистой» культуры посевной материал перед засевом подвергли микробиологическому и биохимическому контролю на отсутствие посторонней микрофлоры и соответствие его паспортным технологическим данным. Посевной материал считается пригодным для засева основных аппаратов, если он обеспечивает при нормальной длительности культивирования на производственной среде необходимое по паспорту накопление целевого продукта или нужную ферментативную активность. Для суспензионных культур исходным материалом могут быть как изолированные целые клетки выбранного органа растения, так и измельченный каллус. Образовавшиеся клетки поместили в жидкую питательную среду и культивировали при постоянном перемешивании. Рост суспензионной культуры происходит существенно быстрее, чем каллусной культуры, т.к. скопления клеток поглощают питательные вещества значительно больше общей поверхностью, а у каллуса это происходит лишь в той его части, которая лежит на субстрате. При этом происходит деление клеток, новые клетки не отделяются, и их скопление увеличивается. Суспензионную культуру перенесли на твердую питательную среду. Здесь из клеток образовывался способный к жизни каллус. **Жизнеспособность клеток** определяли по их окрашиванию красителями (метиленовой синью или синью Эванса). Живые клетки не окрашиваются вследствие непроницаемости для красителя клеточных мембран. В мертвые клетки краситель легко проникает, следовательно, они окрашиваются в синий цвет.

Заключение: В заключении хочется отметить что, стволовые клетки - не будущее, это настоящее. Ведь уже сегодня на протяжении более 30 лет проведенных клинических испытаний можно сделать выводы что, это уже проводится во многих странах и Казахстан не исключение. Я думаю что в ближайшем будущем можно достигнуть больших успехов в действии стволовых клеток на организм с положительным результатом и хранение их в крио-банках. Своим исследованием мы связали получение стволовых клеток из ужеполученных. На основе вышесказанного делаем вывод, что стволовая клетка и ее дальнейшее развитие является важной вехой в бурном развитии биотехнологии

МРНТИ: 62.33.29

Ж. Тлеугали, Д. Иман

НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

Научный руководитель: Г.Ш. Бейсембаева магистр технических наук,
старший преподаватель кафедры "Технология пищевых производств и биотехнология"

МЕРИСТЕМА

«У меня есть 13 гектаров посевной земли и еще 9 гектаров земли вокруг. Из-за засухи земля становится непригодной для засеивания. Расходы на технику не окупаются, потому что комбайны я арендую, а туда ещё надо заливать солярку, которая в этом году подорожала. Здесь главную роль сыграли осадки и дожди, потому что у нас не поливная земля, расположенная в горах. Весной не было дождей, а влагу, которую оставил снег, выпавший в зиму, унесли ветра с востока. Теперь земля сухая, и те, кто засеивали землю, страдают», – рассказывает Талгат Амиров, земледелец и скотовод из села Бакалы, расположенного в 55 километрах от Тараза [1,2].

Сильные засухи случаются в мире почти ежегодно. Засуха - сложное природное явление, обусловленное длительным и значительным недостатком осадков при повышенной

температуре воздуха в теплый период года, вследствие чего исчерпываются усваиваемые запасы влаги в почве за счет испарения и транспирации, создаются неблагоприятные условия для развития растений, а урожай культур снижается или гибнет.[3,4].

Одним из решений проблемы может быть научный метод выращивания растений, то есть Микрклональное размножение растений.

Из курса школьной биологии нам известно, что размножить растения можно двумя путями: семенным и вегетативным. Вегетативное размножение является бесполом, оно происходит с помощью отделения некой части от растения-родителя. Почкование, укоренение молодых побегов, пересадка луковиц - все это вегетативное размножение. Казалось бы, с помощью семян увеличивать численность растений гораздо проще - нет такой мороки. Однако у этого метода есть немало минусов; в отдельных случаях воспользоваться семенами вообще невозможно - и вегетативный способ, неоспоримое преимущество которого перед первым состоит в сохранении совокупности генов растения-родителя, остается единственно доступным и удобным. Но, к сожалению, недостатков хватает и у него.

И именно для этих случаев существует технология микрклонального размножения растений, которая, как Чип и Дейл, спешит на помощь. Как уже говорилось выше, она осуществляется в технике "инвитро", что с латинского языка переводится как "в пробирке". Таким образом, данная методика позволяет "клонировать" в "пробирке" растение с генами точь-в-точь такими, как и у родительской особи. Это происходит благодаря тому, что клетка способна давать жизнь новому организму под влиянием внешних факторов. У технологии микрклонального размножения есть, бесспорно, целый ряд достоинств и преимуществ. [7,5].

Метод микрклонального размножения имеет ряд преимуществ перед существующими традиционными способами размножения:

- получение генетически однородного посадочного материала;
- освобождение растений от вирусоза счёт использования меристемной культуры;
- высокий коэффициент размножения: 10^5 — 10^6 — для травянистых растений, 10^4 — 10^5 — для кустарников, 10^4 — для хвойных растений;
- сокращение продолжительности селекционного процесса;
- ускорение перехода растений от ювенильной репродуктивной фазы развития;
- размножение растений, трудно размножаемых традиционными способами;
- возможность проведения работ в течение года и экономия площадей, необходимых для выращивания посадочного материала.[6]

Таким образом мы хотим провести научные исследования на кафедре «Технология пищевых производств и биотехнология». Выращивать растения в искусственной среде и сравнить их с растениями полученными обычным, стандартным, то есть привычным нам путём выращенные в почве. Чтобы размножить растение способом меристемной культуры в лабораторных условиях у растения с четко выраженными положительными качествами вырезают кусочек верхушечной меристемы величиной в доли миллиметра. Сделать это невооруженным глазом очень сложно. Затем эти ткани помещают в питательную среду. Для каждого растения состав питательной среды индивидуальный. Через некоторое время из него образуется целое растение, обладающее все признаки донора.

Так, из одного растения, даже очень прихотливого с точки зрения размножения, за один год можно получить потомство в несколько тысяч экземпляров. Растения полученные таким методом относятся к суперэлите – семенному материалу самого высокого качества.

Меристемные культуры очень выгодны хотя бы потому, что с их помощью можно достаточно быстро получить точные генетические копии материнских растений. Причем, эти копии не будут заражены вирусными, грибковыми и бактериальными инфекциями, за счет размножения в контролируемой искусственной среде. На сегодняшний день этот метод считается очень выгодным и успешным. С его помощью удастся получить большое количество посадочного вегетативного материала без вредных микроорганизмов. Кроме того распространение такой технологии обусловлено также возможностью проведения работ на протяжении всего года и осуществлении их на относительно ограниченной площади.

Мы в студенческой лаборатории университета Шакарим проделываем поправки по получению растений таким способом. Мы сами посадили комнатные, заранее стерилизованные, эксплантаты комнатных растений и сейчас находятся на этапе наблюдения и подмечания изменений в них.

Литература

1. <https://informburo.kz/stati/zasuxa-v-kazahstane-pocemu-vse-okazalis-ne-gotovy-i-kakimi-budut-posledstviya>
2. https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%BB%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%B5_%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%BC%D0%BD%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B5_%D1%80%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D0%B9
3. <https://ia-centr.ru/experts/iats-mgu/chto-delat-s-zasukhoy-v-kazahstane/>
4. <https://tjournal.ru/kz/420875-v-kazahstane-iz-za-anomalnoy-zhary-i-zasuhi-massovo-gibnut-loshadi-korovy-i-ovcy-zhivotnye-ot-goloda-edyat-zemlyu>
5. <https://medbe.ru/materials/problemy-i-metody-biotekhnologii/klonalnoe-mikrorazmnozhenie-rasteniy/>
6. Иванов В. Клеточные механизмы роста растений, Под ред. В. Кузнецов. М.: Наука, 2011.
7. Яковлев Г.П., Челомбитко В.А., Дорофеев В.И. Ботаника: учебник. - СПб: СпецЛит, 2008 г. – 687 с.

МРНТИ: 62.33.29

А. Ибраев, Ж. Бакытбек

НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

Научный руководитель: Е.С. Жарыкбасов, доктор PhD, и.о. ас. профессора

СОЗДАНИЕ ВАКЦИН С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КУЛЬТУРЫ КЛЕТОК

Введение. Под культурой клеток понимается удаление клеток у животного или растения и их последующий рост в благоприятной искусственной среде. Клетки могут быть удалены из ткани непосредственно и дезагрегированы ферментативными или механическими средствами до культивирования, или же они могут быть получены из линии клеток или штамма клетки, который уже был создан. Данный вопрос на сегодняшний день является актуальным в связи с появлением новых штаммов опасных вирусов, которые угрожают здоровью населения. С применением методики культивирования клеток в настоящее время выпускаются вакцины против полиомиелита, кори, эпидемического паротита, краснухи, ветрянки. Вследствие угрозы пандемии гриппа, вызываемого штаммом вируса H5N1, COVID-19.

Культура клеток – это клетки многоклеточного организма, живущие и размножающиеся в искусственных условиях вне организма (*in vitro*). Любая система, в которой клетки сохраняют жизнеспособность и способность размножаться *in vitro* более 24 часов, представляет собой культуру клеток. Основные направления использования клеточных культур:

Иммунология. Гибридная технология. Производство моноклональных антител;

Генетика. Клонирование. Хранение и слияние клеток. Получение и работа с мутантными клетками;

Вирусология. Единственный эффективный метод выращивания вирусов в клеточной культуре;

Биотехнология. Культуры клеток используются как источник различных секретируемых веществ: гормонов, интерферона и т. д.

Культуральная посуда. Очень важным вопросом является выбор соответствующей лабораторной посуды для культивирования клеточных линий. Необходимо учитывать ряд факторов, таких как: растут ли клетки в суспензии или монослое, каков будет масштаб эксперимента, допустим ли газовый обмен с атмосферой или флаконы должны быть закупорены. Основная часть ассортимента специальной культуральной посуды предназначена для роста клеток в монослое, что определяет особые требования к свойствам поверхности и материала изделий как из стекла, так и из пластика. Для культивирования клеток обычно используют флаконы, колбы, матрасы, чашки Петри, платы, роллерные сосуды, пробирки, пипетки.

Основные культивируемые элементы. Наиболее часто культивируются следующие элементы: соединительной ткани – фибробласты; скелетной – кость и хрящи; мышечной – скелетные, сердечные и гладкие мышцы; эпителиальной – печень, легкие, кожа, мочевой пузырь, почки, молочная железа; нервной – глиальные клетки и нейроны (хотя они лишены способности к

пролиферации); эндокринной системы – гипофиз, надпочечники, клетки островков Лангерганса. Культуры клеток растений – луб и камбий стебля, хлоропласты листа.

Проводимые исследования: Исследовали и культивировали клетки в лабораторных условиях. Для этого придерживались всех необходимых требований, такие как стерильность на каждом этапе опыта и подбор оптимальной посуды. В качестве исследования за образец был взят антибиотик пенициллиновой группы, помещенный в заранее изготовленную и засеянную кишечной палочкой культуральную среду. В ходе культивирования клеток, регулировалась оптимальная температура (25 °C), pH-3,7 окислительно-восстановительный потенциал. Процесс культивирования велся до тех пор, пока идет интенсивный синтез целевого продукта и в среде не были исчерпаны питательные вещества. При определении окончания процесса культивирования учитывались данные микроскопического контроля состояния культуры, отсутствие посторонней микрофлоры, концентрация основных питательных веществ, биомассы, целевого продукта. В конце проводимого опыта была выведена культура клеток, устойчивая влиянию группы антибиотиков пенициллиновой группы. Быстрое формирование устойчивости к антибиотикам у бактерий происходит благодаря существованию механизмов горизонтального переноса ДНК, в частности, конъюгации, которая позволяет клеткам делиться друг с другом генами устойчивости. Устойчивость к противомикробным препаратам (AMR) возникает, когда бактерии или другие микроорганизмы развиваются или приобретают гены, которые кодируют механизмы лекарственной устойчивости. Например, у бактерий, вызывающих стафилококковые или стрептококковые инфекции или заболевания, такие как туберкулез и пневмония, развились штаммы, на которые не действуют лекарственные препараты, в том числе антибиотики. Информация взята с портала «Научная Россия» (<https://scientificrussia.ru/>) Методы антибиотикотерапии в виде монотерапии (единственный тип лекарственного средства) часто приводили к возникновению лекарственной устойчивости, тогда как комбинированная терапия с использованием нескольких препаратов, оказывающих эффекты с помощью различных механизмов действия, оказалась более плодотворной и приводила к относительно меньшему количеству проблем с резистентностью. Данное исследование помогает определить, какие группы клеток растений или животных использовать при создании вакцин, не вызывая нежелательных последствий, таких как антибиотикорезистентность, токсикологический эффект.

Заключение. Культуры клеток применяются в ветеринарных и биомедицинских областях для скрининга лекарственных препаратов, получения вакцин. Вакцина профилактика до настоящего времени остается основным клинико-санитарным мероприятием. При изготовлении вакцин для выращивания вирусов можно применять ткани любого вида животных и определенных групп растений. Тем не менее, на сегодняшний день остается актуальной проблема выведения новых клеточных линий, чувствительных к вирусам – возбудителям болезней людей и животных. На основе сказанного хотим сказать, что в нашем научном исследовании рассмотрено несколько подходов к использованию культур клеток при создании вакцин. Исследования проведены под руководством Жарыкбасова Ерлана Сауыковича в научном кружке.

Литература

1. Овчинников А.В., Борисевич Г.В., Терентьев А.И., Пашенко Ю.И., Кротков В.Т., Марченко В.Н., Борисевич С.В., Кузнецов С.Л. Оптимизация накопления вируса вакцины при разработке противооспенных препаратов на основе культур клеток. Проблемы особо опасных инфекций. 2019;(1):107-112.
2. Hilleman J., ed. The Jordan report 20th anniversary. Accelerated development of vaccines 2002. Washington: Department of health and human services; National institutes of health; 2002.
3. Grandi G., ed. Genomics, proteomics and vaccines. Chichester: John Wiley & Sons. Ltd; 2004.
4. Kaufmann S.H.E., ed. Novel vaccination strategies. Weinheim: WileyVCH Verlag GmbH & Co. KGaA; 2004.
5. De Amicis KM, Freschi de Barros S, Alencar RE, Postól E, Martins Cde O, Arcuri HA, et al. Analysis of the coverage capacity of the StreptInCor candidate vaccine against *Streptococcus pyogenes*. Vaccine. 2014;32(32):4104-4110.
6. Edwards MS, Baker CJ. Group B Streptococcal infections in elderly adults. Clin Infect Dis. 2005;41:839-847.
7. https://www.who.int/csr/resources/publications/biosafety/WHO_CDS_CSR_LYO_2004_11w.pdf

8. http://stgmu.ru/userfiles/depts/clinical_biochem/SNK/Sbornik--V-MK-Biotehnologiya-Vzglyad-v-budushee-2019.pdf

9. А.В. Овчинников, Г.В. Борисевич, А.И. Терентьев, Ю.И. Пашенко, В.Т. Кротков, В.Н. Марченко, С.В. Борисевич, С.Л. Кузнецов Оптимизация накопления вируса вакцины при разработке противооспенных препаратов на основе культур клеток <https://doi.org/10.21055/0370-1069-2019-1-107-112>

МРНТИ: 62.33.29

А. Касканова

НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

Научный руководитель: Е.С. Жарыкбасов, доктор PhD, и.о. асс. профессора

БИОПРИНТИНГ

Основной целью тканевой инженерии является создание живых тканей и органов путём комбинирования клеток с «каркасом», который может имитировать и, следовательно, заменить нефункционирующие органы в живых животных. В настоящее время в клинической практике используются биологические или искусственные «каркасы», которые сначала засевают стволовыми клетками и необходимыми факторами роста, а затем перед трансплантацией помещают на период инкубации в биореактор. В этом процессе возможно использовать каркасы только простой формы и контролировать процесс повторного заселения клетками можно только в минимальной степени.

Принтер стоимостью 200.000\$ был разработан в результате сотрудничества двух компаний: Organovo, которая находится в Сан Диего и специализируется на регенеративной медицине, и машиностроительной Invetech, расположенной в Мельбурне. Один из основателей Organovo, Габор Форжак, разработал прототип, на котором основан новый 3D принтер. Первые рабочие образцы принтера скоро будут доставлены исследовательским группам, которые, как и доктор Форжак, изучают способы создания искусственных тканей и органов. В настоящее время большая часть этой работы выполняется вручную, при помощи существующих устройств.

По словам Кейта Мерфи, директора Organovo, вначале будут создаваться только простые ткани, такие как кожа, мышцы и небольшие участки кровеносных сосудов. Однако, сразу после окончания испытания тестовых образцов, начнется производство кровеносных сосудов для операций, когда необходимо «прокладывать» новые сосуды для движения крови чтобы обойти поврежденные. После дальнейших исследований, можно будет производить более сложные органы. Поскольку машины способны печатать сети разветвленных сосудов, можно было бы, например, создавать сети кровеносных сосудов, необходимых для снабжения кровью таких искусственно произведенных органов как печень, почки, сердце.

Процесс создания мочевого пузыря происходил следующим образом. Вначале доктор брал крошечный образец ткани мочевого пузыря пациента (чтобы предотвратить отторжение новосозданного органа иммунной системой). Затем полученные клетки наносились на биологический мочевой пузырь, который представлял собой поддерживающую основу, имеющую форму мочевого пузыря нагретую до температуры человеческого тела. Нанесенные клетки начинали расти и делиться. После 6-8 недель мочевой пузырь был готов для имплантации пациенту. Преимущество использования биопринтера состоит в том, что для его работы не нужна поддерживающая основа («подмости»). Машина Organovo использует стволовые клетки, полученные из костного мозга. Из стволовых клеток можно получить любые другие клетки, используя различные факторы роста. 10-30 тысяч таких клеток формируются в маленькие капельки диаметром 100-500 микрон. Такие капельки хорошо сохраняют свою форму и прекрасно подходят для печати.

Этапы: Биопринтинг позволяет организовать стволовые клетки, факторы роста и полимеры в более сложную трёхмерную структуру. Это означает, что, чтобы заселить разные участки органов для воссоздания, могут использоваться различные стволовые клетки (предшественники), например, сосудистой системы (с применением эндотелиальных прогениторных клеток). Можно в принципе добиться большего контроля и получить однородную ткань или орган, которые хорошо заселены стволовыми клетками. Однако сложно найти идеальный полимер, который может быть использован в процессе печати в качестве «каркаса» и который можно безопасно имплантировать пациентам.

Кроме того, он должен быть биомеханически стабильным и надёжным (т.е. биологически не разлагаться) и обладать необходимыми физическими свойствами, стимулирующими стволовые клетки к дифференциации и росту».

Затем печатают, слой за слоем – эта технология называется аддитивной. Только вместо обычного 3D-принтера здесь специальный биопринтер, а вместо чернил – биоматериалы. Это могут быть стволовые клетки человека, которые в организме выполняют роль любых клеток; свиной коллагеновый белок или клеточный материал на основе морских водорослей.

Если клетки живые, их берут с помощью биопсии и подготавливают в биореакторе: пока они не размножатся делением до нужного количества. Во время печати биопринтер полимеризует клеточную структуру – то есть связывает ее с помощью ультрафиолетового света, нагревания или охлаждения. Клеточные слои связываются при помощи гидрогеля – органического или искусственного.

Проводимые исследования. Работая в комплексе с моей группой, мы неосознанно скооперировались, что существуют методы не только восстановления организма но и полная их замена, ведь существуют заболевания которые паразитируют на органах и такие стадии при которых невозможно воздействовать косвенно. Биопринтер позволяет решить данную проблему.

Меня вдохновила идея нашего преподавателя по черчению Ибрагимов Н.К в создании биопринтера и его применение. Ведь я сталкивалась с проблемой , где человек не дождался своей очереди по пересадки легкого и узнав после этого, что существуют стволовые клетки, я загорелась идеей помочь людям решить актуальную проблему с помощью биомедицины.

Заключение. Плюсы и минусы: Почему напечатанные органы до сих пор не пересаживают?

Пока что самым успешным опытом оказалась пересадка хрящевых тканей – тех самых ушей китайским детям. Небольшие кости из искусственных клеток печатают на принтере, а затем покрывают слоем. Их планируют пересаживать вместо сломанного или поврежденного участка, после чего они за три месяца полностью регенерируют. В будущем технологию хотят использовать для травм позвоночника. Самое перспективное направление – 3D-печать кожи. Уже через пять лет обещают, что это можно будет сделать прямо на человеке, поверх или вместо поврежденного участка. Кожу и другие ткани печатают из клеток больных раком, чтобы протестировать различные варианты терапии. Более сложные органы – такие как почки или сердце – пока что печатают только в виде прототипов или пересаживают мышам, но не людям.

Чтобы органы хорошо приживались и функционировали в организме человека, берут клетки пациента, а потом они делятся, пока их не будет достаточно для печати. Существуют целые институты, которые создают клеточные линии для биопринтинга. Но проблема в том, что у клеток есть предел деления, после которого они уже не пригодны для использования. Поэтому можно напечатать модель сердца, но не в натуральную величину – то есть оно не подходит для пересадки человеку.

Вторая проблема – в том, что напечатанный орган должен функционировать в связке с остальным организмом: переваривать пищу, выделять гормоны, доставлять кровь и кислород. За все это отвечает сложная система клеток, тканей, нервов и сосудов. Воспроизвести ее в точности пока что не получается.

Литература

1. [https://zdrav.expert/index.php/Статья:Выращивание_органов_\(Биопечать,_биопринтинг\)](https://zdrav.expert/index.php/Статья:Выращивание_органов_(Биопечать,_биопринтинг))
2. <https://intersvyaz.media/bioprint>
3. <https://tengrinews.kz/science/razrabotan-bioprinter-pechatayuschiy-bintyi-osnove-kletok-459604/>
4. <https://additiv-tech.ru/publications/pechat-organov-kak-prodvinulis-tehnologii-3d-bioprintinga-i-chto-meshaet-ih-razvitiyu>
5. <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/273145/1/2021%20%D0%91%D0%B8%D0%BE%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B3.pdf>
6. https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.a0b8afa7-625e8adc-aacea9a7-74722d776562/https/www.sciencedirect.com/topics/agricultural-and-biological-sciences/bioprinting

2 СЕКЦИЯ: СТАНДАРТТАУ ЖӘНЕ СЕРТИФИКАЦИЯ

СЕКЦИЯ 2: СТАНДАРТИЗАЦИЯ И СЕРТИФИКАЦИЯ

МРНТИ: 65.63.33

Ұ. Хасенқызы

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ
Ғылыми жетекшілері: А.Д. Жолжаксина аға оқытушы. С.С. Толубекова т.ғ.к.

АСҚАБАҚ ДӘНІ ҚОСЫЛҒАН СҮЗБЕ ӨНІМІНІҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫ МЕН НОРМАТИВТІК-ТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰЖАТТАМАЛАРЫН ӘЗІРЛЕУ

Сүзбе массасы – сары май, кілегей, тәтті қоюландырылған сүт, қант немесе тұзды қосу мүмкіндігі бар, сондай-ақ сүтке жатпайтын компоненттерді қосу мүмкіндігі бар сүзбеде жасалған сүт немесе сүт композициялық өнімі. Майлылығы бойынша сүзбе массасы және сүзбе: май мөлшері жоғары (20-26%), майлы (14,5-18%), қою (7-8,5%), майсыз болуы мүмкін. Сүзбе массасы мен сүзбе таза қышқыл-сүт дәмі мен иісі, енгізілген толтырғыштардың айқын дәмі мен хош иісі болуы керек. Өнімдердің консистенциясы біртекті, нәзік, орташа тығыз. Кремді реңмен немесе қоспаларға байланысты ақ түсті болуы шарт.

Өнертабыс тамақ өнеркәсібінің технологиясына, атап айтқанда сүзбе сарысуы мен жеміс салмасын қолданатын құрылымдық десерт өнімдерін өндіруге қатысты. Сүт-жеміс десертін алу әдісі шикізатты дайындауды, майсыздандырылған сүтті $80 \pm 2^\circ \text{C}$ температурада 8-10 минут экспозициямен пастерлеуді, салқындатуды, бактериялық стартерді (4-5%) енгізу арқылы қышқылдандыруды қамтиды. ашыған қоспаның салмағы бойынша), ашыту, желатин, қант, жеміс толтырғыш, қартаю, салқындату, орау, өнертабысқа сәйкес пастерленген майсыздандырылған сүт сүзбе сарысуымен (Тернер бойынша $90-100^\circ$) араластырылады, ашыту жүргізіледі. болгар таяқшасының (*Lbm. bulgaricum*) таза дақылынан тұратын бактериялық стартерді енгізу арқылы жеміс толтырғыш ретінде біртекті құрма массасы пайдаланылады.

Өнертабыс биологиялық белсенді заттарды пайдалана отырып, сүзбегеродиеталық өнімдерді өндіруге қатысты. Сүзбе геродиетикалық өнімнің құрамында сүзбе, бал, кептірілген өрік және мейіз бар. Өнертабыстың техникалық нәтижесі витаминдермен, минералдармен және тағамдық талшықтармен байытылған сүзбе геродиетарлық өнімдердің ассортиментін кеңейту болып табылады.

Сүзбе ағзаның сіңуіне ең қолайлы қатынаста кальций мен фосфорға, сонымен қатар магний мен темірге бай. Оның басқа ашытылған сүт өнімдеріне қарағанда тағам өнімдерінің пайдалылығын анықтау кезінде ерекше ескерілетін лизин және метионин сияқты маңызды амин қышқылдарының көптігімен ерекшеленеді. Осы аминқышқылдарының арқасында сүзбе липотропты және антисклеротикалық әсерге ие.

Асқабақтың адам азғасына пайдасы ежелден белгілі. Бұл көкөністі тамақ ретінде жеу арқылы ағзаны қажетті дәрумендер мен минералды заттарға толықтырасыз. Әрі көптеген дертке дауа болатын қасиеті бар. Әсіресе, асқабақтың дәні өте пайдалы заттардың қайнар көзі. Қатерлі ісіктің алдын алады Мамандар асқабақ дәнін үзбей жейтіндердің бауыр, сүт безі, тік ішек, ұйқы безі, өкпе, асқазан қатерлі ісік ауруына ешқашан шалдықпайтынын растайды. Қандағы қанттың мөлшерін реттейді. Артық салмақтан арылтады. Кез келген дән, әсіресе асқабақ дәні өсімдік ақуызы мен жасұныққа бай. Ал бұл заттар өз кезегінде ағзадағы майды ерітіп, артық салмақтан арылтады. Диетологтар қарныңыздың ашқанын сезе бастасаңыз, асқабақ дәнін жеуге әдеттеніңіз дейді.

Бадам жаңғағы, миндаль-бадамның жемісі. Қазақстанда 5 түрі кездеседі, олардың ішінде шаруашылықтық маңызы бары (*A. communis*) Оңтүстік Қазақстанда қолдан өсіріледі. Бадамның жемісі сүйекті, салм. 0,6 - 5,4 г, дәнінің үлесі 12 - 80 г. Жемісі тәтті немесе қышқылтым келеді. Жемісі тәтті сорттарының құрамында 40-80 г май, 20-25 грамм белок, 5 грамм қант және 3-ке жуық шыршы, ал жемісі ащы сорттарында 2,5 грамм эфир майы (амигдолин) болады. Дәні тамақ өнеркәсібінде, дәрі жасау үшін пайдаланылады.

Мамандардың айтуынша, балдың адам денсаулығы үшін пайдасы көп. Атап айтқанда, бал қан құрамын жақсартады, ішкі ағзалардың қызметін жандандырады, иммунитетті арттырады, дененің физиологиялық қызметін, күш-қуатын қалпына келтіреді. Мидың жұмысын жақсартады, тыныс алу жолдарын артық өңезденуден сақтайды. Ол сондай-ақ жүрек-қан тамырлары ауруына, бауырға, бүйрекке, ішек-қарын жолына, суық тиюге, құяң мен өтке пайдалы

Диеталық сүзбе өнімінің рецептурасы: Сүзбе: 200 г; Бал: 20 г; Бадам дәні 15 г ; Асқабақ: 15 г. (1,2 кесте).

1-кесте – Органолептикалық көрсеткіштер

Көрсеткіштің атауы	Сипаттама
Консистенциясы және сыртқы түрі	Біртекті, орташа тығыз, қосылған компоненттердің көрінетін немесе сезіледі
Дәмі мен иісі	Таза, ашытылған сүт, тәтті, дәмі қосылған компоненттер
Түсі	Ақ, кремді ақ немесе қолданылатын компоненттердің түсіне негізделген

2 кесте – Физико-химиялық көрсеткіштер

Көрсеткіш атауы	Зерттеудің мәні
Майдың массалық үлесі, %, кем емес	12,54%
Қышқылдық, °Т, артық емес*	105 Т
Ылғалдың массалық үлесі, %, көп емес*	41%

Сүзбедегі дәндер түрлі ауруларға шипа. Атап айтқанда қант диябетімен ауратын адамдарға, қатерлі ісікпен ауратын адамдарға, артық салмақты адамдарға және тағы басқа аурулармен ауратын адамдарға пайдасы зор. Сүзбе табиғи өнім болған соң құрамында табиғи элементтер көп. Асқабақ дәні қосылған сүзбе витаминдер мен минералдарға бай: В2 витамині – 12,8%, холин – 11,4%, В12 витамині – 31,8%, Н витамині – 11,5%, РР витамині – 15%, кальций – 13,6%, фосфор – 26,4%, кобальт – 14,2%, мыс – 12%, селен – 37,1%. В2 витамині тотығу-тотықсыздану реакцияларына қатысады, визуалды анализаторға түстің сезімталдығын және қараңғы бейімделуді арттырады.

- В2 витамині жеткіліксіз қабылдау терінің, шырышты қабаттардың күйінің бұзылуымен, жарық пен ымырттың көру қабілетінің бұзылуымен бірге жүреді.

- Холин лецитиннің бөлігі болып табылады, бауырдағы фосфолипидтердің синтезі мен метаболизмінде рөл атқарады, бос метил топтарының көзі болып табылады және липотропты фактор ретінде әрекет етеді.

- В12 дәрумені аминқышқылдарының метаболизмінде және конверсиясында маңызды рөл атқарады. Фолий қышқылы мен В12 дәрумені гемопозге қатысатын өзара байланысты витаминдер. В12 витаминінің жетіспеушілігі ішінара немесе қайталама фолий тапшылығының, сондай-ақ анемияның, лейкопенияның және тромбоцитопенияның дамуына әкеледі.

- Н витамині майлардың синтезіне, гликогенге, аминқышқылдарының алмасуына қатысады. Бұл витаминді жеткіліксіз қабылдау терінің қалыпты жағдайының бұзылуына әкелуі мүмкін.

- РР витамині энергия алмасуының тотығу-тотықсыздану реакцияларына қатысады. Витаминді жеткіліксіз қабылдау терінің, асқазан-ішек жолдарының және жүйке жүйесінің қалыпты жағдайының бұзылуымен бірге жүреді.

- Фосфор көптеген физиологиялық процестерге, соның ішінде энергетикалық алмасуға қатысады, қышқыл-негіздік тепе-теңдікті реттейді, фосфолипидтердің, нуклеотидтердің және нуклеин қышқылдарының құрамына кіреді, сүйектер мен тістердің минералдануына қажет. Жетіспеушілік анорексияға, анемияға, рахитке әкеледі.

- Кобальт В12 витаминінің бөлігі болып табылады. Май қышқылының және фолий қышқылының алмасуының ферменттерін белсендіреді.

- Мыс тотығу-тотықсыздану белсенділігі бар және темір алмасуына қатысатын, ақуыздар мен көмірсулардың сіңуін ынталандыратын ферменттердің бөлігі болып табылады. Адам ағзасының тіндерін оттегімен қамтамасыз ету процестеріне қатысады. Жетіспеушілік жүрек-тамыр жүйесі мен қаңқаның қалыптасуының бұзылуымен, дәнекер тінінің дисплазиясының дамуымен көрінеді.

- Селен адам ағзасының антиоксиданттық қорғаныс жүйесінің маңызды элементі болып табылады, иммуномодуляциялық әсерге ие және қалқанша безінің гормондарының әсерін реттеуге қатысады. Жетіспеушілік Кашин-Бек ауруына (буындардың, омыртқаның және аяқ-қолдардың көптеген деформацияларымен остеоартрит), Кешан ауруы (эндемиялық миокардиопатия), тұқым қуалайтын тромбастенияға әкеледі.

Әдебиеттер

1. Иновационный патент способ получения молочно-фруктового десерта (19) KZ (13) A4 (11) 20460 (51) A23C 21/00 (2006.01)
2. Иновационный патент способ получения геродиетических продуктов (19) KZ (13) A4 (11) 20756 (51) A23C 23/00 (2006.01)
3. Научный статья О.А.Шилов Новый творожный продукт с повышенной пищевой и биологической ценностью.
4. <https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D2%AF%D0%B7%D0%B1%D0%B5> Сүзбе
5. ҚР СТ 94-95 Сүзбе. Техникалық шарттар
6. Рецепт Творог с семенами тыквы. Калорийность, химический состав и пищевая ценность.https://health-diet.ru/table_calorie_users/108031
7. Определение массовой доли жира - по ГОСТ 5867.
8. Определение кислотности - по ГОСТ 3624.
9. Определение массовой доли влаги - по ГОСТ 3626.
10. ГОСТ 31680-2012 МАССА ТВОРОЖНАЯ «ОСОБАЯ» Технические условия

СЕКЦИЯ 3: СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАШИНОСТРОЕНИЯ

МРНТИ: 621.9.015

В. Коц, Д. Тилеугазиев, А. Абдрахман

НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

Научный руководитель: Дукенбаев Д.К. Магистр технических наук. Технологическое оборудование и машиностроение

АКТУАЛЬНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МАШИНОСТРОЕНИИ

В статье рассматриваются возможности CAD/CAM/CAE-систем в машиностроении, которые позволяют сократить срок внедрения новых изделий, а также оказывают существенное влияние на технологию производства, позволяя повысить качество и надёжность выпускаемой продукции, повышая, тем самым, ее конкурентоспособность. Для примера мы взяли систему автоматического расчета APM FEM.

APM FEM – система прочностного анализа, предназначенная для работы в интерфейсе российской CAD-системы компас-3d. Основная цель работы системы – дать возможность конструктору уже на начальных стадиях проектирования принимать правильные и обоснованные конструктивные решения, используя построенные 3d-модели. Это, несомненно, повышает качество и экономит время, затрачиваемое на разработку изделия, а значит, делает его конкурентоспособным!

Типичные объекты для расчета - небольшие по соотношению габаритных размеров и толщин стенок детали и сборки: тяги, проушины, упоры, кронштейны, уголки, рычаги, корпусные детали, опорные элементы и т.п. Для таких деталей и сборок важно быстро оценить прочность элементов с возможной оптимизацией конструкции, используя ассоциативную связь геометрической и расчетной моделей.[3,4]

САПР в машиностроении используется для проведения конструкторских, технологических работ, работ по технологической подготовке производства.. Современные САПР применяются для сквозного автоматизированного проектирования, технологической подготовки, анализа и изготовления изделий в машиностроении, для электронного управления технической документацией.

Объединение САПР с автоматизированной системой управления предприятием (бухгалтерский учет, экономический анализ и прогноз, вопросы материально-технического снабжения, управление складами, планирование и диспетчеризация производственных процессов) позволяет создать единый информационный комплекс.

Актуальные темы на современном производстве – повышение эффективности труда инженеров, включая:

- Сокращение трудоёмкости проектирования и планирования;
- Сокращение сроков проектирования;
- Сокращение себестоимости проектирования и изготовления, уменьшение затрат на эксплуатацию;
- Повышения качества и технико-экономического уровня результатов проектирования;
- Сокращения затрат на натурное моделирование и испытания.

Рассмотрим на примере детали типа «кронштейн» эффективность применения модуля CAD системы APM FEM. Деталь используется в тележке, предназначенной для транспортировки заготовок и готовых изделий в механическом цехе (рис. 1).

Необходимо сделать расчет на коэффициентный запас прочности, т.е. узнать выдержит ли деталь нагрузки и ее запас.

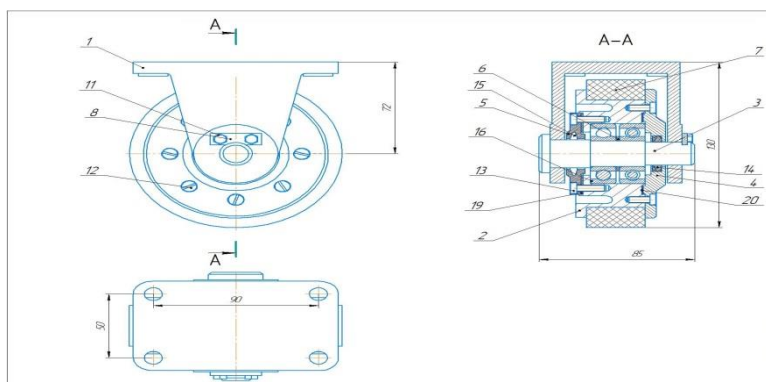

Рисунок 1 – Колесо

После создания 3D модели распределяются нагрузки, и обозначается закрепление. Генерируется, конечно-элементная, КЭ сетка. Для создания конечно-элементного представления объекта в АРМ FEM предусмотрена функция генерации КЭ-сетки, при вызове которой происходит соответствующее разбиение объекта с заданным шагом. Если созданная расчетная модель имеет сложные неравномерные геометрические переходы, то может быть проведено так называемое адаптивное разбиение. Для того чтобы результат процесса был более качественным, генератор КЭ-сетки автоматически (с учетом заданного пользователем максимального коэффициента сгущения) варьирует величину шага разбиения [1,2].

После чего достаточно нажать одну кнопку и получить карту результатов на следующие виды расчетов:

- Напряженно-деформированного состояния (статический расчет);
- Статической прочности сборок;
- Устойчивости;
- Коэффициентный запас прочности (рис. 2).
- Термоупругости;
- Стационарной теплопроводности.

Программа позволяет производить расчеты быстро и качественно за короткий промежуток времени, т.е. сокращать время производства, а так же трудоёмкости проектирования и планирования что актуально.

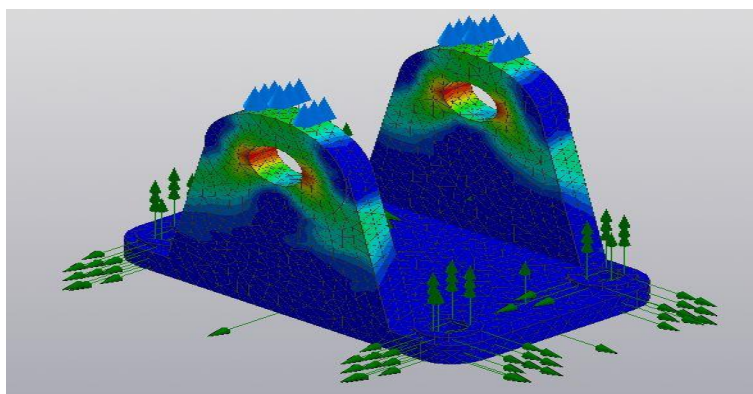

Рисунок 2 – Коэффициентный запас прочности.

Литература

1. Биргер, И. А., Шорр, Б. Ф., Иосилевич, Г.,Б. Расчет на прочность деталей машин: справочник. – М.: Машиностроение, 2016
2. Гаркунов, Д. М. Триботехника. – 4-ое изд.перераб. и доп.-М: Изд-во МСХА, 2015
3. Михайлов, Ю. Б. Конструирование деталей механизмов и машин., 2012
4. АРМ FEM - технология [Офиц. сайт]. URL: <http://www.kompas.ru/> / (дата обращения: 08.04.2022).

А. Серікбаев, Ә. Раис

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КЕАҚ

Ғылыми жетекшісі: М.С. Мансуров, «Технологиялық жабдық және машина жасау» кафедрасының аға оқытушысы

РЕДУКТОР МЕН АШЫҚ БЕРІЛІСТІҢ ЕҢ ТИІМДІ ТҮРІН ТАҢДАУ

Техникалық сипаттамалар мен өнім сапасын бағалау үшін редукторлар мен мотор-редукторлардың көрсеткіштік номенклатурасы МЕСТ 4. 124-84 бойынша белгіленген.

Айта кету керек, меншікті масса $\gamma = \frac{M_P}{T_B}$ [1, 2] сияқылды конструктивтік

көрсеткіштер редуктордың жалы беріліс санынан басқа да тең шарттарға байласты. Бұл жағдайда редуктордың теориялық меншікті массасы ұсынылады:

$$\gamma_p = \frac{M_P}{\left(T_B \cdot \alpha_{qH} \sqrt{u_p / u_{p \min}}\right)}, \quad (1)$$

мұнда M_P – редуктор массасы, кг; T_B – редуктордың шығатын білігіндегі бұралу моменті, Н.м.; $\alpha = 0,5$ – түйісу кернеуі мен жүктеменің байланысын ескеретін коэффициент; q_H – түйісу төзімділік қисығының тармақ көрсеткіші ($q_H = 6$ – тісті редукторлар үшін; $q_H = 8$ – буынтықты редукторлар үшін); u_p – ұсынылатын редуктордың беріліс саны; $u_{p \min}$ – салыстырылатын қатардан редуктордың ең кіші беріліс саны.

Өте маңызды эргономикалық көрсеткіш – дыбыс қуатының түзетілген деңгейі – L_{pa} . Ол Қазақстан Республикасының санитарлық нормаларына сәйкес цех ішіндегі жабдық үшін 85 дБА аспауы керек. Өндірістік шудың зияндылығын АҚШ-та соңғы оңжылдықта 6 миллионнан 16 миллионға дейін жұмысшы шудың адам ағзасына зиянды әсерінен есту қабілетінің қандай да бір зақымдануы дәлелдейді [3].

Қазіргі уақытта АҚШ-та OSHA стандартына сәйкес нормалар әзірленді, онда жұмысшы күніне 90 дБА шуда 8 сағаттан астам, 94 дБА – 4 сағаттан астам, ал 115 дБа – 15 минуттан астам уақыт жұмыс істемеуі керек.

Конвейерлерде шудың көздері – жетек агрегаттар мен роликті тіректер. Мысалы, таспалы конвейерде таспа тұтас жазық төсем бойынша 0,635 м/с жылдамдықпен жылжыған кезде 65 дБа деңгейлі шу шықса, ал дәл сол жылдамдықпен, бірақ, роликті тіректер боймен қозғалған кезде – 75 дБа. Әрине шудың деңгейі конвейердің тарту органының жылдамдығына байланысты, мысалы, жетекте таспасы бар роликті конвейер 0,61 м/с жылдамдықпен қозғалған кезде 74 дБа шу тудырады, ал 0,35 м/с жылдамдықта – 70 дБа. Шу деңгейі мен тарту органының жылдамдығының арасындағы белгіленген байланыс логарифімдік шкаласы бойынша өзгереді [3].

Барлық редукторлардың ішінде жоғарғы ПӘК-пен, сенімділігімен, ұзақтылығымен және үлкен қуат диапазонымен эвольвенталы тісті дөңгелектері бар цилиндрлі редукторлар кең таралған.

Бірақ та олар динамикалық күштерді жұмсартпайды, жинау дәлдігіне өте сезімтал және де буынтықты мен белдікті берілістерге қарағанда шудың үлкен қарқындылығымен және тозу кезінде діріл белсенділігімен сипатталады.

Мысалы, Ц2У-315К типті редукторлар 106 дБа, ал Ц2Н-500К редукторлары – 116дБа шу тудырады, бұл жабық кеңістіктер үшін рұқсат етілген шектен әлдеқайда асып кетеді [4]. Осыған байланысты Ц2У, Ц2, Ц3У, КЦ1 және КЦ2, МП2 редукторы бар жетектер үшін дыбыс өткізбейтін қаптырмалар, амортизаторлар және т.б. орналастырылады. Сондықтан тамақ өнеркәсіптеріндегі цех ішіндегі жабдықтарда буынтықты редукторлар қолданылады.

Дегенмен, буынтықты редукторлар мен белдікті берілістерді қолданған, барлық шуға байланысты проблемаларды шешпейді. Буынтықты берілістер айналу қозғалысын айқасқан біліктердің арасында беріп қана қоймай, келесі кемшіліктерге ие:

- дөңгелектерді қымбат металдан дайындайтындықтан – жасау қымбаттылығы;
- үйкеліске кететін үлкен шығындар (эвольвенталы тісті дөңгелектерге қарағанда 3...4 есе);

- пайдалану шығындары үлкен;
- буынтықты жұптың кеңістіктік жағдайын бұзған кезде кептелу мүмкіндігі;
- тісті берілістерге қарағанда қызмет көрсету мерзімі қысқа;
- беріліс қуаты шектеулі.

Домалақ тістері бар конусты берілістер 90° бұрыштары қилысатын өстердің арасында қолданылады. Цилиндрлі берілістерге қарағанда конустылардың массасы мен габариттік өлшемдері үлкен жіне жасалуы күрделі.

Қойма жабдықтарында және цех ішіндегі үздіксіз жұмыс істейтін машиналарда икемді байланысы бар берілістер кең тараған. Жазық қабықшалы, сыналы және тісті белдікті берілістер көбінесе бірқалыпты және шусыз жұмысты, сонымен қатар, жетектің діріл белсендігін азайтуды қамтамасыз ету кезінде қолданылады.

Белдікті берілістердің негізгі кемшіліктері – үйкеліске кететін үлкен шығындар, белдіктердің ұзақтылығы кіші және білікке түсетін үлкен күштер.

Шынжырлы берілістердің өлшемдері мен үйкеліске кететін шығындары белдіктіге қарағанда едәуір кіші, бірақ қозғалыстың бірқалаптылығы мен діріл белсендігі бойынша олар белдікті мен тісті берілістерден төмен.

Үйкеліске кететін энергия шығындары келесі өрнекпен анықталады:

$$Z_3 = P_3(1 - \eta_{np}) \cdot L_h \cdot C; \quad (2)$$

мұнда P_3 – электроқозғалтқыштың қуаты, кВт; η_{np} – жетектің ПӘК-і; L_h – жетектің жұмыс істеу мерзімі, сағ.; C – бір кВт/ч бағасы.

Рамалар мен плиталар электроқозғалтқыш пен редукторды орнатуға арналған. Оларға қойылатын негізгі талаптар: қатаңдық пен дәлдік, қосылатын беттердің өзара байланысы.

Рамалар мен плиталардың массасы жобаланғаннан кейін немесе жасалғаннан кейін анықталады. Олардың бағасы келесі өрнекпен анықталады:

$$C_p = C_m + K_c M_p, \quad (3)$$

мұнда C_m – материал бағасы;

K_c – масасына байланысты раманың жасалу қиындылығын ескеретін коэффициент.

Қорытындылай келе, берілістердің, іліністердің түрін, материалдардың механикалық сипаттамаларын таңдаған кезде келесіні ескеру қажет: машина бағасының едәуір бөлігін материалдарға кететін шығындар алады. Мысалы, жалпы мақсатқа қолданылатын редукторларда – 85% , көтеру-тасымалдау және құрылыс-жол машиналарында – 75%, автомобильдерде – 70%. Осылайша, металл, баға, энергия шығындарын азайту техникалық прогресстің ең маңызды алғышарты болып табылады.

Профессор В.Н.Кудрявцевтың айтуынша, масса мен габариттік өлшемдерді азайту талаптарын толығымен қанағаттандыратын жетек – планетарлық редукторы бар жетек.

Ц1У,, Ц2У, Ц2, Ц2С, Ц3У, К1, КЦ1, КЦ2 типті редукторларда корпус массасы 50%, тісті дөңгелектердің массасы – 25...30 % , ал біліктер мен подшипниктердің массасы – 20...25 % құрайды.

Әдебиеттер

1. Gärtner P., Herrwig D. Verfahren zur Auslegung von Zahnradgetrieben mit minimaler Masse /Maschinenbautechnik, 1974 , 23, – № 4. – 164-167.
2. Чернавский С.А., Снесарев Г.А., и др. Проектирование механических передач. – М.: Машиностроение, 1984. – 560 с.
3. Champion Wendell G. Some basic tips on controlling conveyor noise /Plant Engineering. 1980 , 34, № 11, 45-47.
4. Редукторы и мотор - редукторы. Каталог. Часть 1. – М.: ВНИИТЭИМП, 1987.
5. Темиртасов О.Т., Байльдинов Е.Т. Проектный расчет параметров двухступенчатых редукторов Ц2У, Ц2, применяемый в приводах конвейеров. // Вестник государственного университета «Семей». – № 4, 1998. – С. 78-81.
6. Темиртасов О.Т., Абильмажинов Е.Т., Мансуров С.М. Оптимизация параметров редуктора Ц2С, применяемого в складском оборудовании. // Материалы научно-практической конференции «Аякоз-Агротехнология-2000» – Аякоз, 2000. – С. 27-28.

М. Муканов, Б. Тлеш, А.Кайратова, М.Сатбеков

"Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті" КеАҚ

Ғылыми жетекші: Е.Я. Шаяхметов, PhD, Технологиялық жабдықтар және машинажасау кафедрасы

КЕСУМЕН ӨНДЕУ КЕЗІНДЕ БЕТТІҢ КЕДІР-БҰДЫРЫН ИМИТАЦИЯЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУ

Машина бөлшектерінің пайдалану қасиеттерінің олардың жұмыс беттерінің параметрлерімен байланысы белгілі [1]. Осы процестерді сипаттайтын теориялық және эмпирикалық теңдеулер жасалды [2,3,4]. Машина бөлшектері беттерінің сапасын сипаттайтын негізгі сандық параметрлер: r_a , R_z , R_{max} , R_p , S_m , S , t_p кедір-бұдырлығы; W_z , W_p , S_mW толқындылығы; h_{max} , HP және физика-химиялық қасиеттері.

Токарлық операцияның нәтижесі-бұл материалдың беткі бөлігіне құралдын кесу кезіндегі көшіру арқылы пайда болған жаңадан құрылған микропрофиль (кез-келген құралды оның геометриялық параметрлерінің құрамдас бөлігі ретінде ұсынуға болады) және оған пластикалық (серпімді-пластикалық) деформация процестерін, өңделетін материалдың физикалық-механикалық қасиеттерінен туындаған құралдың тозуын, өңдеу кезіндегі тербелістерден пайда болатын кездейсоқ факторларды қосуға болады.

Құралдың кесу профилін көшіру кезінде кедір-бұдырлық параметрлерін бір рисканың микропрофилі арқылы анықтай аламыз, содан кейін базалық ұзындықтың орнына s берілісті қолдануға болады, яғни модельдеу кезінде бастапқы мәліметтер: φ – жоспарындағы негізгі бұрыш, φ_1 – жоспардағы көмекші бұрыш, r – кескіштің жоғарғы жағындағы радиус және S -беріліс. Формулалар бойынша есептеу өте ауыр, сондықтан біз Excel бағдарламасындағы сандық алгоритмдерді қолдана отырып, кедір-бұдырлық есептеулерін қолдана аламыз, мұнда риска профилі кестелік деректер түрінде ұсынылған. Осылайша алынған профильдің биіктігі бірдей болмайды және интегралдану l базалық ұзындығында жүзеге асырылады. Осылайша, бұл есептеуді жеңілдетеді, іс жүзінде өңделген беттің микропрофилін имитациялық модельдеу түрі болып табылады. Стохастикалық модельдеу принциптеріне сүйене отырып, кездейсоқ факторлардың әсері бастапқы параметрлерге әсер етеді, атап айтқанда, аспаптың параметрлерінің өзгеруі: жоспардағы негізгі бұрышы φ , φ_1 – жоспарындағы көмекші бұрыш, r – аспап төбесіндегі радиус.

Стохастикалық имитациялық моделінің және алгоритм негізінде ұсынылған компьютерлік бағдарламаның "Бұрылу кезіндегі кедір-бұдыр параметрлерін бөлу заңдылықтарын есептеу" экспериментальды түрде бағалануы мүмкін.

Аталған бағдарлама И.И. Ползунов атындағы Алтай мемлекеттік техникалық университеті (Барнаул қ.) мен Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті арасындағы ынтымақтастық негізінде әзірленді, бағдарламаның авторлары Леонов С. Л. және Шаяхметов Е.Я. Имитациялық стохастикалық моделі ішкі бетті кесу үшін жасалған,оны тексеру үшін төлке бөлшегінің механикалық өңдеудің технологиялық процесі негізінде, 010 операциясы – l ішкі бетін тазалап кесу ($\varnothing 70$, $5/\varnothing 71$, 5) бөлінді. 16K20 станогында (1979 жылы шығарылған) он екі бөлшек өңделді, содан кейін профиль өлшегіште ішкі өңделген беттің кедір-бұдырлығын өлшеуі жүргізілді.

Бөлшектерді бірдей кесу режимдерімен өңдегеннен кейін моделі 130 профилометрін қолдана отырып үлгілерді өлшеу жүргізілді, әр үлгіден профиль диаграммасы алынды. Өлшеу деректері 1-кестеге енгізілген.

Кесте 1 – алынған r_a кедір-бұдырлық параметрлерінің мәндері

Образец №	R_a (мкм)	Образец №	R_a (мкм)
1	1,710	7	1,690
2	1,634	8	1,524
3	1,577	9	1,451
4	1,533	10	1,449
5	1,689	11	1,780
6	1,507	12	1,733

Бағдарламаны түзеткеннен кейін беткі профильді есептеу үшін бағдарламаға белгілі бастапқы деректерді (кесу режимдері, құралдың геометриясы) енгіземіз (2-кесте).

Кесте 2-есептеу үшін бағдарламаға енгізілген бастапқы деректер

		входные параметры				дополнительные параметры	
		геометрические параметры		режимы резания		угол поворота ψ	
	$\Phi_{\min} =$	57,5		$n =$	630	шаг по углу	12
	$\Phi_{\max} =$	62,5		$S =$	0,09	кол-во рисков	1
	$\Phi_{1\min} =$	27,5	$d =$	71,5		шаг вдоль оси	0
	$\Phi_{1\max} =$	32,5	$V =$	2,358550685		кол-во листов	200
Расчет	$\Gamma_{\min} =$	0,2	$K =$	0			
	$\Gamma_{\max} =$	0,4		141,5130411			

Результаты расчета										
фактическая геометрия реза										
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
$\Phi =$	60,95677	60,26307679	59,94349299	59,1934748	59,42964171	58,48185351	59,15058	59,24341	60,64355	59,84228
$\Phi_1 =$	29,8222	29,65898606	31,09626447	29,0700809	30,67102462	31,58245413	30,271084	30,58991	29,00462	29,55972
$\Gamma =$	0,324871	0,248597238	0,235471806	0,26289908	0,322774102	0,307183247	0,3215193	0,343975	0,301328	0,290758
$h =$	0,003132	0,004106775	0,004339871	0,00387992	0,003152262	0,003313954	0,0031647	0,002956	0,003379	0,003503
топографические параметры										
$Ra =$	0,018144	0,018143594	0,018143594	0,01814359	0,018143594	0,018143594	0,0181436	0,018144	0,018144	0,018144
Соств	0,079267	0,079267131	0,079267131	0,07926713	0,079267131	0,079267131	0,0792671	0,079267	0,079267	0,079267
L	1,135629	1,135629445	1,135629445	1,13562945	1,135629445	1,135629445	1,1356294	1,135629	1,135629	1,135629

Ескерту – берілген шектерде олардың кездейсоқ мәндерін құру арқылы алынған кескіштің нақты геометриясы 200 нұсқада анықталған.

Әрі қарай, кескіштің геометриялық бұрыштарының кездейсоқ мәндері берілген шектерде жасалды, риска профилі есептелді және келесі есептелген Ra және Ra үлестірімі және Ra параметрінің таралу полигоны алынды. Таралу полигоны кедір-бұдырдың таралуын және осы шашыраудың себептерін сипаттайды: құрал геометриясының қателіктері және діріл. Өңдеуден кейінгі кедір-бұдырлық параметрлері (және бұл бағдарлама бойынша есептеу негізінде көрінеді) дәл және бірдей емес, тіпті бірдей кесу режимдерінде де болуы мүмкін. Үлестіру тығыздығы қалыпты заңға бағынады ($Ra_{\text{расп}} = 1,488$ мкм параметрлерімен ($Ra = 0,105$ мкм өлшем бойынша тексеру), бұл деректер ішкі бетті токарлық өңдеу кезінде кедір-бұдырлықтың 200-ден астам мәнін есептеу нәтижесінде бағдарламамен алынды.

Мұндағы σ_{Ra} – параметр-іріктемелі жиынтықтағы орташа квадраттық ауытқу немесе дисперсия.

$$\sigma_{Ra} = \sqrt{\frac{\sum(Ra_i - Ra_{\text{cp}})^2}{n-1}} \quad (8)$$

Қалыпты заң үшін үш сигма ережесі бойынша

$$Ra_{\text{cp}} - 3\sigma_{Ra} < Ra < Ra_{\text{cp}} + 3\sigma_{Ra}$$

$$1,173 \leq Ra \leq 1,803 \text{ мкм.}$$

Тәжірибелік деректер (3-кесте) біз алған теориялық өрістің осы диапазонына сәйкес келеді, бұл модельдің сәйкестігін растайды.

Қорытынды.

Алынған нәтижелер кедір-бұдырлықты қалыптастырудың имитациялық стохастикалық моделі ішкі бетті тегістеу кезінде нақты процеске сәйкес келеді және тек орташа мәндерді ғана емес, сонымен қатар кедір-бұдыр параметрлерінің таралу гистограммаларын да алуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, бұл жобалау кезеңінде өңделетін беттің кедір-бұдырлығын болжауға және сәйкесінше қажетті кедір-бұдырлыққа қол жеткізу үшін қажетті кесу құралдарын, жабдықтар мен кесу режимдерін таңдауға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Васильев А.С., Дальский А.М., Золотаревский Ю.М., Кондаков А.И. Направленное формирование свойств изделий машиностроения / под ред. д-ра техн. наук А.И. Кондакова. – М.: Машиностроение, 2005. – 352 с.
2. Суслов А.Г., Дальский А.М. Научные основы технологии машиностроения. – М.: Машиностроение, 2002. – 684 с.
3. Сулима А.М., Шулов В.А., Ягодкин В.П. Поверхностный слой и эксплуатационные свойства деталей машин. – М.: Машиностроение, 1988. – 240 с.
4. Инженерия поверхностей деталей/ под ред. А.Г.Суслова.-М.: Машиностроение, 2008. – 320 с.

5. Леонов С.Л., Шаяхметов Е.Я., Мендебаев Т.М. Стохастическое моделирование как способ прогнозирования качества поверхности на примере деталей ролика конвейера // Universum: Технические науки : электрон. научн. журн. – 2016. – № 7 (28) // <http://7universum.com/ru/tech/archive/item/3453>

ГТАХР: 621.9.015

Қ. Мамырбаев

«Семей қаласының шәкәрім атындағы университеті»КЕАҚ

Ғылыми жетекшісі: т.ғ.д. профессор Д.Т. Жайлаубаев

МЕХАНИКАЛЫҚ ӨНДЕУДЕ ДЕНЕНІН БЕТ ҚЫЗУЫНАН ӨЛШЕМ АУЫТҚУЫ

Кесу құралдарының түйіскен жерлеріндегі пластикалық деформациялар мен үйкеліс көп жылу шығарумен бірге жүреді, сондықтан құрал мен дайындама өте жоғары температураға дейін қызады. Соның әсерінен құралдың қызуы оның тозуын, қолайлы кесу режимдерінің деңгейін және өңдеу өнімділігін анықтайды, ал дайындаманың қызуы өңдеудің дәлдігіне және өңделген беттердегі технологиялық қалдық кернеулер деңгейіне әсер етеді. Кесу температурасы материалдарды кесу кезінде пайда болатын физикалық құбылыстардың заңдылықтарына және олардың өзара байланысына да әсер етеді.

Металды кесу процесінде дәлдік өлшемдері материалдардың физикалық қасиеттерімен, үйкеліспен, қызумен, жылу алмасумен өзгертіндігін ескеріп, кернеу-деформация күйін санды өлшеммен бағалау үшін изохроматиялық ретін анықтау қажет. Кесу процесінде сырғу өрісінің түйісуі, түйісетін нүктеде гидростатикалық қысымның бірдей болу шарты бойынша түзу сызықпен жүретіні белгілі. Түйісудің дұрыстығын түйісетін түйіндердегі кернеудің дәлдік өлшемдерін есептеу арқылы анықталады. Егер орташа кернеудің өзгеруі сырғу сызығының бұрылу бұрышына пропорционалды болса, оны мынадай түрде жазуға болады:

$$\rho = 2R(1,25 \ln \frac{h}{l} + 1,25 \frac{h}{l} - 0,25)$$

мұндағы ρ - Целиков формуласы бойынша анықталатын жанасу бетіндегі орташа қысым: (мұндағы l - жанасу ауданының ұзынбойлылығы; $h=2\eta$; η - деформация)

Есептеуді тұрғызылған сырғу сызығы өрістері үшін жүзеге асыруда. Өрістің кез келген нүктесіндегі кернеудің шамасын табу үшін кескішпен дайындама жанасатын ауданға әсер ететін кернеуді анықтау керек. Жанасу бетінде үйкеліс бар болған кезде орташа қысым өлшемі мынандай формуламен анықталады:

$$P_{TP} = p\sqrt{1 + 2\mu}$$

$$2\mu = \sigma_b \pm 2k\psi n,$$

Мұндағы σ_b – тор түйініндегі орташа кернеу, ψ – тордың бастапқы желпуішінің бөліну бұрышы; n – О нүктесінен қарастырылатын түйінге дейін сырғу сызығының бойымен өткенде бұрылу саны; k - илемділік тұрақтысы.

Қызуды азайту үшін кеңінен қолданылатын сайманды қолданып жаңа технологияны жасаған кезде құрылымды және үйкелісті болжау үшін кернеу мен деформацияның таралуы бойынша белгілі мәліметтерді қолдануға болады.

Белгілі әдістемелер негізінде және уақыт бойынша айналмалы кесу процесінде материалдарының қасиеттері өзгертіндігін ескеріп, мынандай қорытынды жасауға болады: кернеу-деформация күйін бағалау үшін изохроматиялық ретін анықтау қажет; әрбір тәжірибенің алдында бір осьтік созу жағдайында баламалау тәуелділігін $m - (\varepsilon_1 - \varepsilon_2)$ тұрғызу керек. зерттеуді жүргізуге арнайы жабдықты қолдану; баламалау тәуелділігінің $m - (\varepsilon_1 - \varepsilon_2)$ болмауы салдарынан басылған изохром суреттемесін қолданып бұйымды жасау үшін ең жақсы технологияны жасау мүмкіншілігі болуы қажет.

Айтылған әдістеме бойынша логарифмдік деформацияның қарқындылығын анықтау үшін мынандай өрнекті қолдандық:

$$\Gamma = \frac{m}{k} = k_1 \cdot m \frac{m \cdot 2 \ln \frac{H_k}{H_0}}{m_{cp}}$$

Кернеу өлшем сыңарларын мынандай белгілі формулалар бойынша есептелінеді.

$$\begin{aligned}\sigma_x &= \sigma_n + k \sin 2\alpha \\ \sigma_y &= \sigma_n - k \sin 2\alpha \\ \tau_{xy} &= \pm k \cos 2\alpha\end{aligned}$$

мұндағы x осі параллель сырғу сызығының әрбіреуіне жүргізілген жанама арасындағы бұрыш.

Илемді дене моделі төмендегіні көрсетеді. Кескішпен дайындаманың жанасу бетінде үйкеліс жоқ болған кезде осьтік аймақты жақсы өңдеуді кесумен жаншу $\sigma_x = 18,5\%$ болғанда жетеді. Жаншуды $\sigma_y = 23,5\%$ дейін үлкейткен кезде илемді аумақ соғылманың кескішке түйісу аймақтарын қамтиды

Қисық сызықты дөңес жұмысшы беті бар кескішпен дайындаманы $18,5\%$ -тен $23,5\%$ -ке дейінгі үйкеліспен деформациялағанда дайындаманың қимасы бойынша кернеулік күй қысатын нормалды кернеулердің бар болуымен сипатталады. Осы кезде ең үлкен жанама кернеудің әсер ету аймағы үлкейсе қысатын кернеулердің өлшем шамасы артады.

Сырғу суреттемесі бойынша жасалған талдау, пішіні өзгеретін кескішпен дайындаманы кескен кезде деформация ошағының құрылымына деформациялық әсердің тиімділігін салыстыруға мүмкіндік береді. Жазық және құрастырылған кесу процесін ұзартқан кезде саналатын логарифмдік деформация қарқындылығын есептеудің мысалында сипатталды.

Кесу процесінде материалмен кескіштердің қызу басылымдағын төмендетуін, изохром суреттемесін қолданып жазық және құрастырылған кескішпен уақыт санының математикалық моделін жасау мақсатымен жаңа әдістеме бойынша, кескіштер металды кескен кезде алынған әдістеме мәндері үлгінің өлшеулік дәлдігімен анықталады. Деформация дәрежесі дайындаманың қимасы бойынша нақты шекаралық шартқа жауап бере сырғу сызығы торына ие бола отырып, деформация ошағының құрылымы мен құрама пішінін талдауға болатындығы, кернеудің таралуын деформация дәрежесін біркелкі таралуын қамтамасыз етеді. Осылардың бәрі дайындаманың бетінде және ортасында деформацияланатын металдың құрылымының бет жазығының кедір-бұдырлығын азайтуға мүмкіндік туғызады және жасалатын бұйымның сапасын арттырады.

Сонымен, жоғарыда айтылғанды қорытындылап механикалық өңдеуде деформацияның өңделетін дайындамаға кескішпен бет аралығындағы жылу әсері деформациялық күштің кесу процесіндегі сапа дәрежесін игеруге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Г.Б. Машурова, Б.Н. Абсадыков. Исследование качества стали при резке с инструментом изменяющейся формой // Вестник КБТУ, Алматы, 2014. № 1
2. С.А. Машеков, Математическая модель процесса Журнал Поиск – Алматы, 2016. № 1

4 СЕКЦИЯ: ЖЫЛУФИЗИКА

СЕКЦИЯ 4: ТЕПЛОФИЗИКА

МРНТИ: 44.01.25

А. Мануленко

НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

Научный руководитель: О.А. Степанова, к.т.н., доцент, зав. кафедрой Техническая физика и теплоэнергетика

МОДУЛЬНЫЙ АЛЬТЕРНАТИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ (МАЭКС) «ЗАРЯ»

Одной из проблем человечества в настоящее время является проблема глобального потепления. Для предотвращения глобального потепления необходимо ограничить поступление и распространение метана в окружающую среду, так как метан стимулирует парниковый эффект в 21 раз сильнее, чем углекислый газ. Эффективная переработка биологических отходов дает возможность получить ценное топливо и позволяет предотвратить выбросы метана в атмосферу.

Биогазом называют вещество, получаемое из натурального сырья в виде биомассы вследствие ее брожения. В данный процесс вовлечены различные бактерии, каждая из которых питается продуктами жизнедеятельности предыдущих [1].

Поскольку органический материал разлагается в жидкой среде, питательные вещества, присутствующие в отходах, растворяются в воде и создают богатый питательными веществами осадок, обычно используемый в качестве удобрения для растений.

Это производство удобрений производится ежедневно и, следовательно, является высокопродуктивным побочным продуктом анаэробного сбраживания [2].

Простейшая биогазовая установка состоит из реактора, в котором проходят процессы гидролиза сырья, метанового брожения (образования метаногенов). Промышленные биореакторы дополняются перемешивающими механизмами, подогревом, газгольдером для сбора биометана, очистными установками, станциями сжижения газа, тепловыми электростанциями [3].

В качестве биомассы используется силос различных культур. Так как это происходит в замкнутом пространстве теплицы, то тепло, исходящее от реактора способствует улучшению производительности теплицы.

Изобретение относится к области переработки и утилизации органических отходов путем сбраживания биомассы для получения биогаза и удобрения, в том числе в зонах с холодным климатом, а также использования солнечной энергии для автономной работы биогазовых реакторов. Задача предполагаемого изобретения – повышение эффективности и экологической безопасности биогазовой установки.

Модуль (рисунок 1) состоит из шести двухсекционных реакторов 1, соединённых в единую систему отвода газов 5, посевного сектора 3, аккумулирующего сектора 6, а также солнечных панелей 4 для обеспечения автономности работы комплекса.

Описание комплекса:

Комплекс, погруженный на 1,5 метра под землю, получает электроэнергию от солнечных панелей 8, которые подсоединены к питающему отсеку из аккумуляторов 5, которые обеспечивают подогрев биогазовых реакторов 1 ТЭНами, а также обеспечивают перемешивание биомассы специальным приводом. Реакторы соединены трубами 2 в единую систему отвода биогаза (от первичного и вторичного брожения); на конце каждой системы имеется регулировочный вентиль 6.

Тепло, исходящее от реакторов во время брожения, используется для создания оптимальных условий для выращивания большинства овощных культур 4.

После брожения полученное удобрение через отверстие с патрубком откачивается насосом 17.

В зависимости от выбранного типа культуры для силоса, производительность реактора, а соответственно и производимое тепло может колебаться, исходя из чего толщина изоляционного

материала 16, используемого для избегания теплопотерь колеблется, но минимальными значениями будут 35 мм в толщину.

Комплекс предусматривает минимум 2 модуля для оптимальной производительности биогаза (рисунок 2).

Циркуляция воздуха обеспечивается системой вентиляции, которая рассчитывается исходя из необходимого количества модулей; для 2 модулей достаточно осевого вентилятора 7' приточной вентиляции с решеткой приточной вентиляции 13, теплоизолированный приточный воздухопровод, осевой вентилятор 15 для дополнительной циркуляции, вытяжной воздухопровод 4, решетка вытяжной вентиляции 3, а также вытяжной осевой вентилятор 7.

Забор воздуха происходит снаружи приточным осевым вентилятором 8. Для доступа в комплекс есть люк 9, лестница 10, а также теплоизолированная дверь 18. Между модулями также устанавливаются теплоизолированные двери 19.

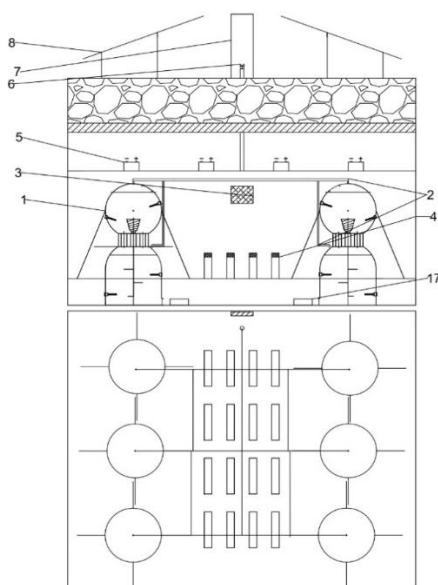

Рисунок 1 – МАЭС «ЗАРЯ»

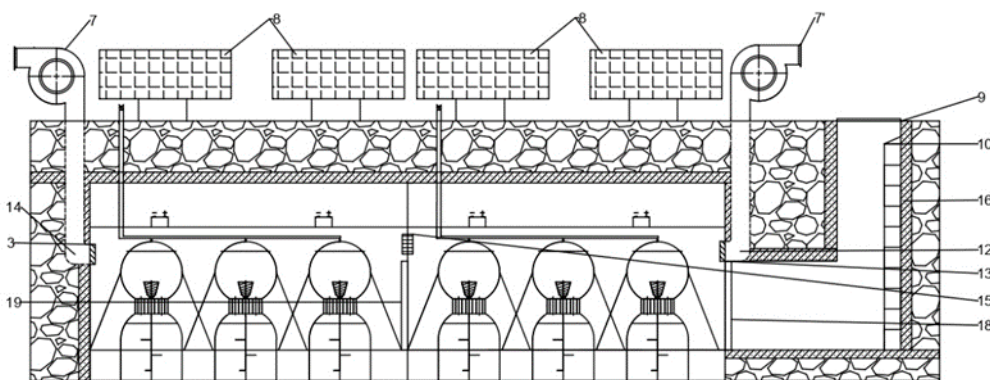

Рисунок 2 – МАЭС «ЗАРЯ» (2 модуля, вид сбоку)

Литература

1. Получение биогаза из навоза. Date Views 10.04.2022 eniokonzep.ru/pro-othody/poluchenie-biogaza-iz-navoza.html.
2. Биогаз – руководство для начинающих. Date Views 10.04.2022 travart.ru/biogaz.
3. Что такое Биогаз: свойства, технологии получения, преимущества и недостатки. Date Views 10.04.2022 transut.ru/info/biogaz-svoystva-i-tehnologii.

А. Джолдас, Е. Ордағалиева

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ

Ғылыми жетекшісі: Д.Н. Нурғалиев, «Техникалық физика және жылуэнергетика» кафедрасының аға оқытушысы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭЛЕКТР ЭНЕРГЕТИКА САЛАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ

Қазақстан энергетикасы – электр энергиясы мен қуатын өндіру және электрмен жабдықтау жүйесі; ұлттық экономиканың өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымындағы маңызды сала әрі өнеркәсіптің басқа салаларын дамытудың басты базасы. Осы саланың қалыпты дамуы үшін елімізде «Қазақстан Республикасында электр энергетикасын дамыту жөніндегі 2010-2014 жылдарға арналған» арнайы бағдарлама бар. Демек, осы саланың жай-күйі, ахуалы, мүмкіндіктер мен қауіптер, бүге-шігесіне дейін зерттеліп, алдағы уақытта жасалуы тиіс шаралар түгел қамтылып, тізбектеліп алдымызға мақсат пен міндет етіп қойылып отыр. Қазақстан келесі жылы электр энергетикасына қаржы салуға ең ыңғайлы нарықтың бірі болады. Сондай-ақ қазір Қазақстанда энергетика саласына инвестиция тартумен қатар, қалпына келетін энергия көздерін дамыту ісіне де көп көңіл бөлініп отыр. Еліміздегі энергияның 75 пайызы көмірдің көмегімен, 12 пайыздан астамы газды-мазуттан, 9 пайызы су электр стансалары арқылы өндіріледі. Электр қуатын өндіру ісінде экологиялық жағынан таза технологиялардың үлесі артып отыруына байланысты қалпына келетін энергия көздері 2014 жылға қарай 1 миллиард киловатт сағатты құрауы қажет. Бұл энергия тұтыну көлемінің 1 пайыздан астамы. Ал 2020 жылға қарай бұл көрсеткіш 3 пайызға жетеді. Қазақстанда 2010 жылдың қорытындылары бойынша электр энергиясын өндіру көлемі 82 миллиард киловатт сағатты құраса, 2015 жылы бұл көрсеткіш 100 миллиард киловатт сағаттан асатын болады. Қазақстанның ұлттық электр торабы (ҰЭТ) электр энергиясының 2020 жылға дейінгі болжамдық теңгеріміне сәйкес 2015 жылы электр энергиясын тұтыну 100,5 млрд киловатт сағатты құрайды, электр энергиясын өндіру – 103,4 млрд киловатт сағат. Сондай-ақ, 2020 жылы электр энергиясын тұтыну – 116 млрд киловатт сағат, электр энергиясын өндіру – 120 млрд киловатт сағат. Қазақстанда электр энергиясын өндіруді меншік нысаны әртүрлі 60-тан астам электр стансасы жүзеге асырады.

Қазақстанның энергетика жүйесі – электр энергиясы мен қуатын өндіру және электрмен жабдықтау жүйесі; ұлттық экономиканың өндірістік және әлеуметтік инфрақұрылымындағы маңызды сала әрі өнеркәсіптің басқа салаларын дамытудың басты базасы. Кеңестік билік дәуіріне дейінгі кезеңде өндіргіш күштердің даму деңгейі төмен болуы себепті оның энергет. базасы Қазақстанда тым кенже қалды. Деректер бойынша, қазақ жерінде барлық электр ст-лардың қуаты 2,5 мың кВт/сағ-тан аспаған, оларда жылына 1,3 млн. кВт/сағ электр қуаты өндірілген. Кен кәсіпорындарына қызмет көрсету үшін ұсақ локомобильді немесе екі тактілі мұнай электр ст-лары қолданылған. Успенск сияқты кеніштің барлық электр қуаты 32 кВт болған, ал Спасск зауытында 455 кВт-тан аспаған. Тек 6 қалада ғана қуаты шағын қалалық электр ст. болған. Қарағанды алабындағы таскөмір кенішінен алғаш көмір өндіру 1856 ж. басталғанымен Қазақстанда отын өнеркәсібі де нашар дамыды. 1917 жылға Қазан төңкерісіне дейінгі кезеңде мұнда 1182 мың т көмір өндірілді. Ленгер қоңыр көмір кенішін (1869 жылдан), Екібастұз тас көмір кенішін (1898 жылдан) және басқа кеніштерді қосқанда Қазақстанда төңкеріске дейінгі 67 жылда 1,6 млн. т көмір өндірілген. 1900 – 18 ж. Ембі мұнай кенішінен 1377 т мұнай, соның ішінде Доссор кенішінде (1911 жылдан) 1332 т мұнай өндірілген.

Жалпы электр станциялары қуатының артуына, электр қуатының өндірілуіне, экономиканы электрлендіру деңгейіне жасалған талдау негізінде кеңестік дәуірдегі Қазақстан электр энергетикасының даму жолын негізгі үш кезеңге бөлуге болады. Бірінші кезең 1918-1945 жылдарды қамтиды, бұл кезеңде сол уақыттың өлшемі бойынша орташа деңгейдегі электр станциялары салынып, алғашқы энергетикалық тораптар пайда болды. Екінші кезеңде (1946-1958 ж.ж.) аймақтық электр станцияларында электр қуатын бір орталықтан өндіру күрт артты, алғашқы энергетикалық

жүйелер құрылды. Үшінші кезеңде (1959-1992 ж.ж.) республиканың энергетикалық базасы жедел қарқынмен дамып, аймақтық энергетикалық жүйе қалыптасты. Сөйтіп, Қазақстан 1992 жылдан бастап өзінің электр қуаты жөніндегі мұқтаждарын толық қамтамасыз ететін әрі оны өзге елдерге шығаратын ахуалға жетті. Бұл кезеңде Алматыда, Қарағандыда, Петропавлда, Таразда, Шымкентте, Павлодарда ірі аймақтық су электр станциялары салынды. Жалпы Қазақстан егемен ел ретінде даму барысында экономикалық өзгерістердің әртүрлі сатыларынан өтіп келуде. Соңғы 20 жылда халықтың көзқарасы өзгерді. Қазақстан халқы кәсіпкерлікке құлшынды, өз істерін ашып, күн көруге ұмтылды. Нарық халықты өзі үшін өнімді еңбектенуге ынталандырды. Халықтың өмір сапасын арттыруда энергетикалық кешен ерекше орын алып, ол республиканың жалпы экономикасын жаңғыртудың негізі болып келеді. Осыған байланысты 1993 жылы «Қазақстан Республикасының электр энергетика бағдарламасының тұжырымдамасы» жасалды, ол электр энергетика саласындағы негізгі даму мен басқару құрылымдарын өзгерту бағыттарын анықтады. Біздің ел тәуелсіздіктің бірінші күнінен бастап-ақ электр энергетика саласын жетілдіру үшін көп күш жұмсады. Алға қойған мақсаттар: энергия импортынан тәуелділікті азайту, энергетика өндірісінің тиімділігін көтеру болды. Осы жылдары өз ерекшеліктері бойынша электр энергетика саласы жаңа экономикалық жағдайда істеуге ең дайын болған сала болып табылды. Қазақстан энергетиктерінің белсенді жұмысының нәтижесінде қазіргі таңда Қазақстанның электр энергетикалық саласы жоғары дәрежеге көтерілді. Жоғарыда айтылғандай 1992 жылы электр энергиясын тұтыну өз шыңына жетіп 100,4 млрд. кВт.сағ. болды. 1995 жылы Қазақстан энергетикасы тек ел қажеттілігін қанағаттандырып отырса, қазіргі таңда энергетикалық қормен өзін өзі қамдап, сыртқа сатуға шығара алатын елдердің қатарына қосылды. Қазақстанның табиғи қорлары, ең алдымен, жалпы энергетикалық қорлары және техникалық, интеллектуалдық мүмкіндігі – халықтың ұлттық дәулеті болып табылады. Биылғы Тәуелсіздіктің 20 жылдық белесі – толағай табыстарымызды саралап, халқымыздың жеткен жетістіктерін мақтан ететін кезең.

Бүгінде жаңартылған энергетика секторы – даму көкжиегі кең әрі инвестициялық тартымды салалардың бірі. Сондықтан, әлемнің көптеген елдерінде оны дамытуға айрықша маңыз беріліп отыр. Қазақстандық электр энергетика кешенін тұрақты дамыту және қуаттылықты тұрақты өсіру республиканың басты міндеттерінің бірі болып табылады. Халықтың, сол сияқты бизнестің де ішкі қажеттіліктерін тиімді қанағаттандыру, сонымен қатар ел экономикасының әрі қарайғы тұрақты прогресі және электр энергиясын экспорттауға арналған мүмкіндіктерді ұлғайту электр энергетикасымен тығыз байланысты.

Саланың ағымдағы жай-күйіне жасалған талдаулар электр энергетикасының қолда бар даму әлеуетін барынша көптеп пайдалану қажет екенін, сонымен қатар электр станциялары мен желілері жабдықтарының тозуын азайту мәселелерін шешу, саланың инвестициялық тартымдылығын жоғарылату қажеттігін көрсетті.

Әдебиеттер

1. Әбдіраманов Ә. Гидравлика. – Тараз. – 2010
2. Адильбеков М., Тастанбеков С.Т., Толқымбаев Г.А. Жылутехника Алматы: Ата мұра, 2003.
3. Дүкенбаев.К., Қазақстан энергетикасы. Нарықтық қатынастар – Алматы: Ата мұра, 2003.
4. Кабашев Р.А., Кадырбаева А.К., Кекилбаев А.М., Жылутехника Алматы: Бастау 2008.

ҒТАХР: 44.31.35

Ж. Мақсұтов, Д. Шаяхметов, М. Набиғазы
«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» ҚеАҚ
Ғылыми жетекші: А.Р. Хажидинова, магистр, аға оқытушы

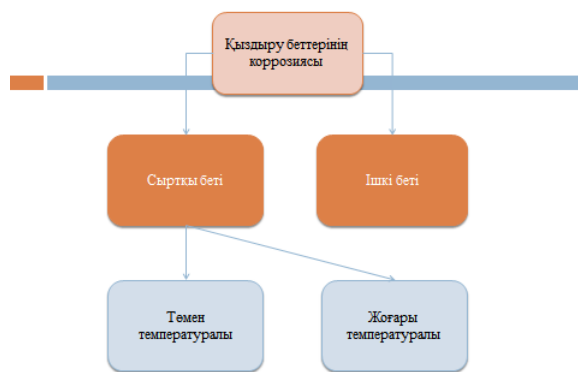
ҚАЗАНДЫҚ АГРЕГАТЫНЫҢ ҚЫЗДЫРУ БЕТТЕРІНІҢ ТӨМЕН ТЕМПЕРАТУРАЛЫ КОРРОЗИЯ ПРОЦЕСІН ЗЕРТТЕУ

Коррозия – қоршаған ортамен химиялық, электрохимиялық немесе физика-химиялық өзара әрекеттесу нәтижесінде металдар мен қорытпалардың өздігінен бұзылуы. Қоршаған ортаның әсерінен металдың бұзылуы коррозия деп аталады [1].

Мазуттарды, тас және қоңыр көмірді жағу кезінде ауаның артық болуы жағдайында 400 ÷ 1200 °С температуралық аралықта күкіртті және күкіртті ангидридтер – SO₂ және SO₃ түзіледі. Жану өнімдерінің конденсациясы кезінде SO₂ және SO₃-тің H₂O-мен әрекеттесуі нәтижесінде күкірт және күкірт қышқылдары пайда болады, бұл металл қыздыру беттерінің қарқынды бұзылуына әкеледі.

Жоғары күкіртті отындарға арналған шық нүктесі (массасы бойынша $s \geq 2\%$) ~ 160 °С. Бу және су жылыту қазандықтарының металл жылыту беттері жану өнімдерінің әсерінен де, жылыту ортасының әсерінен де коррозияға ұшырайды. Жану өнімдерінің жылу беттерінің коррозиясы сыртқы, ал қыздырылған орта ішкі деп аталады [2].

Қыздыру беттерінің коррозия схемасы 1-суретте көрсетілген.

Сурет 1 - Қыздыру беттерінің коррозиясы

Конвективті қыздыру беттерінің төмен температуралы коррозиясы (ауа жылытқыштар, кейде су үнемдегіштер), металл газ құбырлары, түтін сорғыштар роторлары [2] және металл мұржалары жоғары түйіршікті мазуттарды жағу кезінде барлық жерде кездеседі.

Ауа жылытқыштардың коррозиялық зақымдануы түтін газдарына ауа ағынын және тартқыш-үрлегіш құрылғылардың шамадан тыс жүктелуін тудырады, бұл қазандық агрегаттарының қуатын шектеуге және өз қажеттіліктеріне электр энергиясын тұтынуды арттыруға әкеледі.

Қазіргі уақытта қазандық жабдықтарында төмен температуралы коррозияны болдырмау мәселесіне ерекше назар аударылады [3-11].

[12] жұмыста 45% күкірт бар мазутты жағу кезінде 3500 сағаттан кейін ауа жылытқышта үрлеу пайда болды және газ құбырларында қатты коррозия және түтін құбырындағы қышқыл шөгінділер анықталды.

Қыздыру беттері оттегінің коррозиясына ұшырайды, олардың қабырғасының температурасы шық нүктесінің температурасына тең болуы мүмкін. Қыздыру беттеріндегі ылғалдың түсуі ондағы ерітілген оттегі металмен әрекеттесіп, оны бұзады. Жанармай ылғалдылығының жоғарылауымен және ондағы сутегі құрамымен оттегі коррозиясының ықтималдығы артады.

Төменгі температуралы күкіртқышқылды коррозия қыздыру беттерінің болуымен түсіндіріледі жанған өнімдерінде күкірт ангидридi, жану кезінде күкірт мазмұндалған мазутпен немесе, мысалы, мәскеу жанындағы көмірмен [13].

Қорытынды.

Қыздыру беттерінің төмен температуралы коррозиясы оттегі және күкірт қышқылынан болып келеді. Қыздыру беттерінің оттегі коррозиясы кез - келген отынды жағу кезінде пайда болуы мүмкін, ал күкірт қышқылы тек құрамында күкірт бар отынды жағу кезінде пайда болады.

Қазандық агрегатының қыздыру беттерінің төмен температуралы коррозиясы бірнеше фактірлерге байланысты жүреді. Егер қыздыру бетінің қабырғасының температурасы шық нүктесінің температурасына тең немесе одан аз болса, онда қабырғада күкірт қышқылының буы конденсацияланады. Нәтижесінде қыздыру беті күкірт қышқылының коррозиясына ұшырайды.

Әдебиеттер

1. Козлов Д.Ю., 2013. Антикоррозионные меры. Екатеринбург: ИД "Оригами", pp: 343-400.

2. Коррозия поверхностей нагрева. Date Views 9.04.2022 toplivopodacha.ru/corrosion-heating-surfaces.html.
3. Ebara R., Tanaka F., Kawasaki M. Sulfuric acid dew point corrosion in waste heat boiler tube for copper smelting furnace // Engineering failure analysis. – 2013. – V. 33. – P. 29–36.
4. Магадеев В.Ш. Коррозия газового тракта котельных установок. – М.: Энергоатомиздат, 1986. – 272 с.
5. Rockel M.B., Bender R. Corrosion Handbook. Society for Chemical Engineering and Biotechnology. – Frankfurt, Germany, 2008. – 486 p. 4. Низкотемпературная серноокислотная коррозия воздухоподогревателей. URL: <http://him.ru/?page=dynamic§ion=61&article=1221> (дата обращения: 20.03.2022).
6. Семенова И.В., Флорианович Г.М., Хорошилов А.В. Коррозия и защита от коррозии. – М.: Физматлит, 2002. – 335 с.
7. Low temperature Corrosion / ed. by Holmes D.R. – Birmingham: Institute of Corrosion Science and Technology, 1985. – 526 p.
8. Современные природоохранные технологии в электроэнергетике: информационный сборник / под ред. В.Я. Путилова. – М.: Изд. дом МЭИ, 2007. – 388 с.
9. Miller V.G. Coal Energy Systems. – San Diego: Elsevier Academic Press, 2005. – 526 p.
10. Батухтин А.Г., Сафронов П.Г., Кириллов М.В. Оптимизация предварительного подогрева воздуха перед воздухоподогревателями котлов (на примере Харанорской ГРЭС) // Научно-технические ведомости СПбГТУ. – 2012. – Т. 142. – С. 97–102.
11. Application of a low pressure economizer for waste heat recovery from the exhaustfl ue gas in a 600 MW power plant / C.J. Wang, B.S. He, S.Y. Sun et al. // Energy. – 2012. – V. 48. – № 1. – P. 196–202.
12. Геллер З.И. Мазут как топливо. М.: Недра, 1965 - 496 с.
13. Низкотемпературная коррозия. Date Views 10.04.2022. - ozlib.com/848875/tehnika/nizkotemperaturnaya_korroziya.

МРНТИ: 76.13.15

С. Ердешева

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ

Ғылыми жетекшісі: Нургалиев Д.Н, «Техникалық физика және жылуэнергетика» кафедрасының аға оқытушысы

ЯДРОЛЫҚ МЕДИЦИНАНЫҢ МЕДИЦИНАЛЫҚ ФИЗИКАДАҒЫ РӨЛІ

Медициналық физика (деп те аталады биомедициналық физика, медициналық биофизика, медицинада қолданбалы физика, медицина ғылымындағы физиканың қолданылуы, радиологиялық физика немесе ауруханалық радио-физика) дегеніміз, жалпы қолдану физика тұжырымдамалар, теориялар мен әдістер дәрі немесе денсаулық сақтау. Медициналық физика кафедраларын ауруханаларда немесе университеттерде табуға болады. Медициналық физика негізінен екі кіші топқа бөлінеді, атап айтқанда сәулелік терапия және радиология. Медициналық физика сәулелік терапия сияқты жұмыста қамтуы мүмкін дозиметрия, линаг сапа кепілдігі және брахитерапия. Медициналық физика радиологияда қамтиды, медициналық бейнелеу сияқты техникалар магниттік-резонанстық бейнелеу, ультрадыбыстық, компьютерлік томография, позитронды-эмиссиялық томография, және рентген.

Ядролық медицина – бұл адамның белгілі бір органдарының жұмысы туралы ақпарат беру немесе ауруды емдеу үшін радиацияны қолданатын медицинаның бөлімі. Қалқанша безі, сүйектер, жүрек, бауыр және көптеген басқа органдарды оңай бейнелеуге болады, және олардың жұмысындағы бұзылулар анықталды. Кейбір жағдайларда сәулелену көздері болуы мүмкін емдеу үшін қолданылады ауру органдар немесе ісіктер. Бес Нобель сыйлығының лауреаттары радиоактивті іздегіштерді медицинада қолданумен тығыз байланысты. Дүние жүзі бойынша 10 000-нан астам ауруханалар қолданады радиоизотоптар медицинада, және процедуралардың шамамен 90% диагнозға арналған. Диагностикада қолданылатын ең кең таралған радиоизотоп болып табылады технеций-99м, жылына шамамен 30 миллион процедурамен, әлемдегі барлық ядролық медицина процедураларының 80% құрайды.

Адам ағзасына қатысты диагностика *in vitro* (*in vitro*) және *in vivo* (организмде) болып табылады. Бірінші жағдайда тіндердің үлгілері адамнан алынады және пробиркаға салынады, онда олар радиоактивті изотоптармен әрекеттеседі – әдіс радиоиммунды талдау деп аталады.

In vivo диагностикасы жағдайында радиофармацевтикалық препараттар адам ағзасына енгізіледі, ал өлшеу құралдары сәулеленуді тіркейді (эмиссиялық томография). Изотоптар ретінде гамма-эмиттерлер қолданылады – көбінесе ^{99}Tc , ^{123}I және ^{201}Tl , сонымен қатар позитронды эмитенттер – негізінен ^{18}F [16]. Изотоптар ядролық реакторларда және циклотрондарда өндіріледі, содан кейін биологиялық маркерлермен дайын радиофармацевтикалық препараттарға синтезделеді.

Гамма-сәулелену *in vivo* диагностикасы гамма камераларымен түсіріледі, әдіс сцинтиграфия деп аталады. Бастапқыда жазық проекцияны беретін жазық сцинтиграфия қолданылды, қазір үш өлшемді модельдермен жұмыс істейтін жалғыз фотонды эмиссиялық компьютерлік томография (SPECT) танымал болуда.

Ядролық медицина – ауруларды диагностикалау және емдеу үшін радионуклидті препараттарды қолданатын, сонымен қатар сәулелік терапия әдісін қолданатын клиникалық медицинаның бір саласы. Негізінен қатерлі ісік ауруын диагностикалау және емдеу үшін қажет.

Қазір ядролық медицина үш негізгі бағытқа бөлінеді:

- ✓ радионуклидті диагностика (позитронды-эмиссиялық томография немесе ПЭТ);
- ✓ сәулелік терапия (қатерлі ісіктің тікелей сәулеленуі);
- ✓ радионуклидті терапия (ісікке радиоактивті изотоп енгізіледі).

Радиоактивті изотоптар барлық үш бағытта қолданылады, осылайша радиоактивті медицина олардың дүние жүзіндегі қорының 50% тұтынады. Бұл изотоптарға, атап айтқанда, фтордеоксиглюкоза сияқты радиофармацевтикалық препараттар кіреді: ол онкологиялық аурулардың 95% позитронды-эмиссиялық томографияда қолданылады. Ядролық медицина адам ағзасының барлық мүшелерін зерттеуге мүмкіндік береді, ол кардиологияда, эндокринологияда, пульмонологияда және медицинаның басқа салаларында қолданылады.

Радиоактивті изотоптарды қолданатын зерттеулердің дәлдігі қатерлі ісік ауруын ерте кезеңде анықтауға, сондай-ақ онымен тиімді күресуге көмектеседі. Сонымен қатар, радиофармацевтикалық препараттардың жартылай шығарылу кезеңі адам үшін аса зиянды емес (денсаулыққа ең аз зиян келтіреді, емдеу мен диагностиканың пайдасымен салыстыруға келмейді). Препараттың бір инъекциясы және PET-CT тіпті кішкентай метастазды анықтау үшін жеткілікті.

Ядролық медициналық қызметтер нарығы бірнеше сегменттерге бөлінген, атап айтқанда, радиофармацевтикалық препараттарды өндіру, диагностика мен терапияға арналған жабдықтарды жасау, ядролық медицина объектілерін салу және халыққа тікелей қызмет көрсету. Ядролық-медициналық диагностика және терапия саласында инновация жүргізуге, ядролық медицинада ғылыми зерттеулер жүргізуге, қазіргі заманғы инновациялық ядролық медицина мен технология саласында ғылыми-зерттеу институттарын дамытудағы медициналық орталықтарға сұранысқа ие, медициналық, биологиялық және физикалық білімге, сонымен қатар кең эрудицияға ие жоғары білікті мамандарды даярлау.

Бағдарлама кәсіби тұлғаның мамандарын келесілерге қабілетті болуына бағытталған: ядролық медицина саласында ғылыми зерттеулердің нақты мәселелерін қою және оларды заманауи математикалық-программалардың көмегімен өз бетінше шешу. Өзіндік ғылыми зерттеулердің нәтижелерін талдауға, өңдеуге және интерпретациялауға мүмкіндік беретін, нәтижені қамтамасыз ететін, терең практикалық және теориялық әдістерді талап ететін ғылыми зерттеулерді өз бетімен жүргізу. Кәсіби салада эксперименталдық, теориялық және компьютерлік зерттеу әдістерін қолдану. Қатерлі ісік ауруларын диагностикалау және емдеу үшін, иондаушы сәулелену көздерімен радиологиялық зерттеулер жүргізу. Ғылыми және инновациялық міндеттерді шешу үшін, ядролық физика және медицина бөлімдерін пайдалану және инновациялық қызметтегі зерттеу нәтижелерін қолдану. Ядролық-медициналық зерттеулер, ғылыми конференциялар және семинарларды жоспарлау және жүргізу, ғылыми-техникалық құжаттарды жасау және ғылыми-техникалық жобалар, ғылыми мақалалар, баяндамалар, есептер дайындау. Дәрістік, семинарлық, практикалық, лабораториялық жұмыстарды классикалық және инновациялық сабақ беру әдістерін пайдалана отырып дайындау және жүргізу. Алдағы оқу барысына өзіндік бағдарлама және ғылыми-зерттеу жұмыстарын жасау.

Қорытындыласақ, ядролық медицина бұл әсіресе науқастардың диагнозымен айналысатын медицина мамандығы. Бұл маңызды және функционалды ақпаратты, сондай-ақ әртүрлі патологияларды дұрыс емдеуді ұсынады. Мұнда диагноз дәлірек болатындай радиоизотоптар

немесе радиоактивті изотоптар, яғни ядролық сәулелену және басқа биофизикалық әдістер қолданылады.

Ядролық медицина ол сәулелену арқылы қызмет етеді оның жағымсыз әсерлері де бар, қоршаған ортаның адам организмiне теріс әсер ететін факторларының бірі радиация болып табылады. Радиация адамның клеткалары мен органдарының түрлі функцияларына зиянды әсер етеді. Радиация әсер еткенде клеткалардың шапшаң бөлінуі, құрылымы мен құрамының өзгеруі мүмкін. Радиациялық сәулелену тұқым қуалаушылық аппаратын өзгертуге, яғни мутацияға душар етуі мүмкін.

МРНТИ: 67.53.25

С. Шумилов

НаО «Университет имени Шакарима города Семей»

Научный руководитель: Ж.К. Алдажуманов, старший преподаватель кафедры
«Техническая физика и теплоэнергетика»

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЕ АККУМУЛЯТОРА ХОЛОДА В СИСТЕМАХ КОНДИЦИОНИРОВАНИЯ ВОЗДУХА

При подборе оборудования систем кондиционирования воздуха или холодильных установок в расчет, как правило, принимаются пиковые тепловые нагрузки. Для систем кондиционирования воздуха неравномерность потребления холода может определяться суточным изменением температуры наружного воздуха или графиком работы организации, эксплуатирующей здание. Для предприятий перерабатывающей промышленности пиковые тепловые нагрузки обычно связаны с сезонным графиком поступления сырья [1,2].

Как правило, работа системы на пиковых нагрузках кратковременна, поэтому загрузка оборудования большую часть времени работы составляет не более 60% от максимальной мощности. Если говорить о системах кондиционирования воздуха чиллер-фанкойлы, то суммарное время работы холодильной машины на максимальной мощности составляет примерно 100 часов в год. Таким образом, подобранное оборудование оказывается недогруженным, что приводит к неоправданному увеличению капитальных вложений и эксплуатационных расходов.

Заказчик затрачивает средства на приобретение определенной мощности, но при этом ее эффективность использования очень низкая. Для повышения эффективности оборудования при кратковременной эксплуатации на пиковых нагрузках в составе систем охлаждения и кондиционирования применяются аккумуляторы холода.

Преимущества использования криогенных аккумуляторных батарей в системах кондиционирования воздуха хорошо известны – это техническое решение используется за рубежом с середины прошлого века. Однако фактический опыт проектирования и построения такой системы сегодня в наше время исчисляется единичными объектами. Количество объектов, работающих с использованием криогенных аккумуляторных батарей, можно пересчитать по пальцам одной руки. Но если брать в пример количество объектов с крупными холодильными станциями на базе чиллеров, их насчитывается несколько десятков. Считается, что использование криогенных аккумуляторных батарей оправдано, начиная со значения холодопроизводительности 1 МВт. В этой статье мы покажем, что это совсем не так.

Рассмотрим пример холодильной станции в офисном здании площадью 1500 м². Пиковая теплотворная способность за день на этом объекте составляла 78 кВт, а потребление охлаждения за день составляло 740 кВт•ч. Для сравнения, традиционная система "охлаждающий фанкойл", предназначенная для пикового тепловыделения, и система с тремя аккумуляторами холодной емкости взяты таким образом, чтобы теплоемкость аккумулятора холодной емкости была равна 90, 270 и 450 кВт•ч.

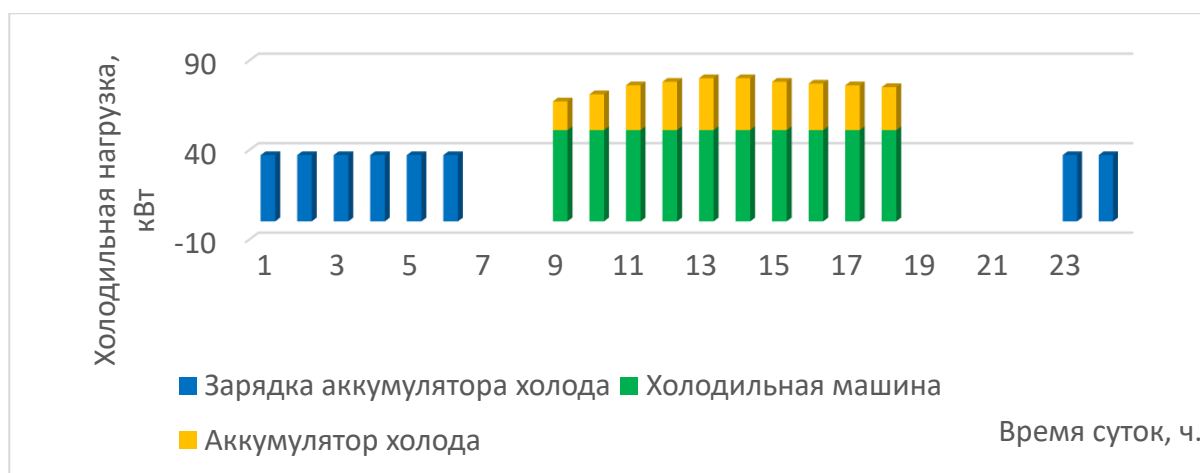

Рисунок 1 – Диаграмма суточного распределения холодильной нагрузки при использовании аккумулятора холода емкостью 270 кВт·ч

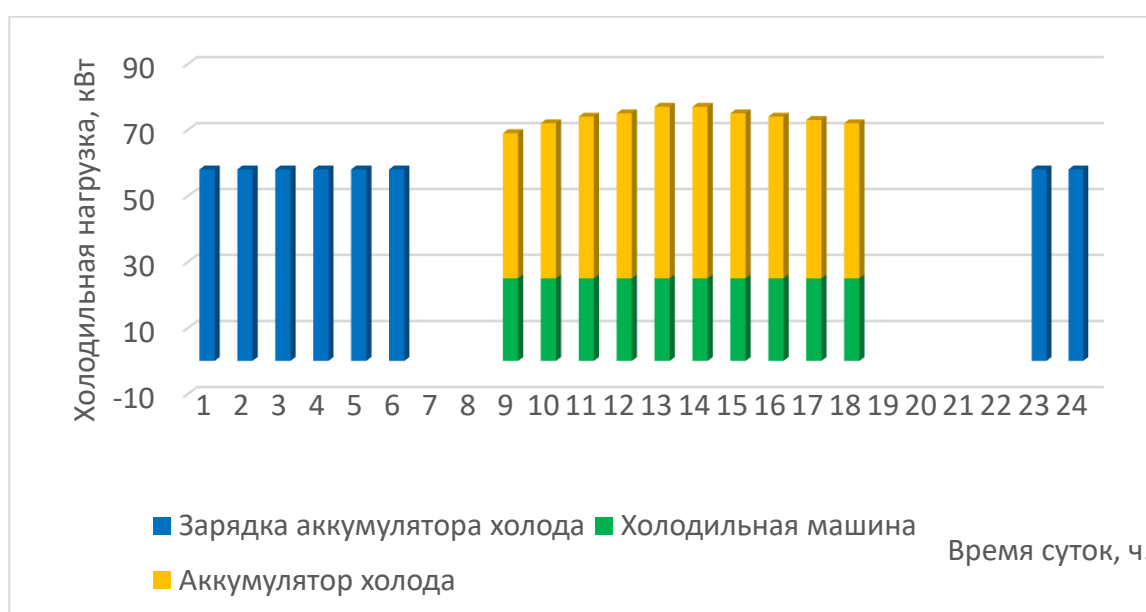

Рисунок 2 – Диаграмма суточного распределения холодильной нагрузки при использовании аккумулятора холода емкостью 450 кВт·ч

Видно, что для офиса с временем работы днем в течение 10 ч и зарядкой аккумулятора в течение 8 ч ночью (время действия низкого ночного тарифа) оптимальным с точки зрения затрат является аккумулятор энергоемкостью около 30-40% от суточного холодопотребления. Такая оптимизация проста и может быть проведена для каждого конкретного случая, в зависимости от режима работы объекта и особенностей суточной кривой тепловыделений.

Литература

1. Чичиров, К. О. Пути повышения экологичности и энергоэффективности систем отопления, вентиляции и кондиционирования воздуха / К. О. Чичиров, К. А. Аверина, Л. В. Суркова // Проблемы научной мысли. – 2019. – Т. 7. – № 3. – С. 35-41. – EDN LYRJVO.
2. Колубков, А. Н. Повышение энергоэффективности систем вентиляции и кондиционирования воздуха предприятий общественного питания / А. Н. Колубков, Ю. С. Авакян // Энергосбережение. – 2019. – № 4. – С. 16-23. – EDN QDAORF.

СЕКЦИЯ 5: ГЕОДЕЗИЯ И ГЕОИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ

МРНТИ: 36.23.25

Д. Ондасынова

НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

Научный руководитель: Н.А. Кудеринова, к.т.н., и.о.ассоц.проф., К.С. Исабекова, магистр техн.наук, преподаватель кафедры автоматизации, информационных технологий и градостроительства

АНАЛИЗ ЗОН ЗАТОПЛЕНИЯ В БАССЕЙНЕ РЕКИ ИРТЫШ ПРИ СЕЗОННЫХ ПАВОДКАХ НА ТЕРРИТОРИИ ГОРОДА СЕМЕЙ

Ежегодно затоплению подвергаются сотни квадратных километров территорий; наводнениям с катастрофическими последствиями подвержены территории сотен сельских и городских населенных пунктов, значительные площади сельскохозяйственных угодий, большое количество хозяйственных и инфраструктурных объектов.

Актуальность. С учетом частых разливов реки Иртыш, которые случаются практически каждый год, проблема наводнения становится все более актуальной, поэтому нами было решено разработать методику для автоматизирования поиска опасных для затопления зон.

Целью данного проекта является проведение анализа зон затопления при сезонных паводках в бассейне реки Иртыш на территории города Семей.

Исходя из намеченной цели, были сформулированы следующие задачи:

- проведение анализа влияния наводнений на инфраструктуру и объекты недвижимости;
- разработка соответствующих макросов и базы данных;
- применение данных ДЗЗ и открытых источников векторной информации;
- расчет площади зоны затопления.

Научная новизна проекта состоит в том, что можно будет получать оперативные данные о паводковой обстановке как на уровне нашей Республики, так и в отдельных населенных пунктах с использованием спутника Landsat 8.

Для анализа подтопления территории при разном уровне паводковых вод был выбран объект исследования – бассейн реки Иртыш на территории г. Семей Восточно-Казахстанской области.

Предметом исследования является моделирование зоны затопления и расчет количества площади зоны затопления при сезонных паводках бассейна реки Иртыш на территории г. Семей

Научная значимость научно-исследовательской работы связана с важностью моделирования зоны затопления для бассейна реки Иртыша на территории города Семей, поскольку это постоянная угроза подтопления весенним половодьем низинной части города, находящихся вблизи реки.

Практическая значимость проекта в том, что результаты исследования могут быть полезны как для оценки паводкоопасности территории, так и для разработки предупредительных мер, снижающих потенциальный ущерб от паводков и наводнений.

Анализ моделирования зоны затопления включало в себя несколько этапов:

- анализ ситуации местности;
- сбор данных;
- построение модели площади затопления с использованием технологии геоинформационного моделирования;
- расчет площади затопления территории.

В проекте мы отметили самое сильное наводнение на реке Иртыш на территории города Семей, которое произошло в марте 2018 года.

Для исходных данных был выбран сайт американской геологической службы – USGS [1]. С помощью данного сайта мы смогли обрести космические снимки со спутника Landsat L8.

Обработка исходных данных проводилась нами в программе «ERDAS IMAGINE». Erdas Imagine – это простое в использовании программное обеспечение на растровой основе, специально разработанное для извлечения информации из изображений [2-3].

В ходе тематической обработки спутниковых снимков было выявлено пять классов объектов: заснеженные и покрытые льдом районы, бесснежные районы, покрытые водой районы с распределением зон затопления и районы объектов жилой застройки.

Каждому слою была присвоена своя собственная классификация. Впоследствии проведения классификации, необходимо сгруппировать слои одного назначения. В научно-исследовательской работе нас интересовали площади затопления, следовательно, мы объединили снег и степи в один слой, леса и объекты жилой застройки в один слой, реку и область затопления в один слой.

а – во время паводкового наводнения в марте 2018 года; б – в обычное время в апреле 2019 года

Рисунок 6 – Промежуточный анализ снимков

При анализе зон затопления, для облегчения работы вырезана часть нашей карты.

Далее, после всех вышеперечисленных действий, был оставлен только интересующий слой, т.е. реки и области затопления.

Поскольку снимок был сделан не во время самого сильного уровня подъема воды, была составлена карта затопления. Данная работа была выполнена при помощи функции – Spatial Model.

После обработки зоны затопления, для получения данных о площади затопленных и не затопленных слоёв, была использована функция Column Properties.

В итоге полученные площади водных поверхностей реки Иртыш в марте 2018 года составили 750,825 км², а в апреле 2019 года составили 400,868 км². Зоны затопления определяются как разница водных поверхностей в нормальных условиях и во время паводка.

Расчет процента площади зоны затопления:

$$\frac{400,868}{400,868 + 750,825} = 0,348068452 \times 100\% \approx 34,8\%$$

Заключение

В результате проделанной работы была получена прогнозная цифровая модель с возможностью визуальной и расчетной оценки площадей и объектов.

Учитывая потенциальную угрозу затопления и подтопления исследуемой территории как важного инфраструктурного объекта социально-экономического значения и повышающего степень социальной комфортности проживания населения, было принято решение использовать современные геопространственные и геоинформационные технологии для создания 2D-модели на примере бассейна реки Иртыш на территории города Семей.

Результаты могут использоваться для информационной поддержки органов государственной власти Республики Казахстан, органов местного самоуправления, территориальных органов и Управлением по чрезвычайным ситуациям. Модель может предсказать, где и когда возможен риск подтопления и затопления в случае разлива рек, чтобы обеспечить своевременную эвакуацию из этих районов [4].

Литература

1. Официальный сайт геологической службы США (USGS) [Электронный ресурс]: URL: <http://earthexplorer.usgs.gov/> (дата обращения – 30.03.2022).
2. Цифровая обработка космических снимков в программе ERDAS IMAGINE: пособие / А. А. Топаз, Е. В. Казяк. – Минск : БГУ, 2017. – С. 5 – 100.
3. Тематическая классификация мультиспектральных (многослойных) изображений в пакете ERDAS Imagine: Методические указания для лабораторного практикума./Чабан Л.Н. – М.: МИИГАиК, 2006 – 44 с.

4. Калинин В. Г., Пьянков С. В. Некоторые аспекты применения геоинформационных технологий в гидрологии // Метеорология и гидрология. – 2000.– № 12. – С. 71–78.

МРНТИ: 36.23.29

Д. Заруханов, А. Жолмуханбетова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ

Ғылыми жетекшісі: Г.С. Сейтказина, «Автоматтандыру, ақпараттық технологиялар және қала құрылысы» кафедрасының аға оқытушысы

ТОПОГРАФИЯЛЫҚ ТҮСІРІСТЕРДІ ОРЫНДАУДА GPS ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫН САРАЛАУ

Қазіргі таңда, көптеген компаниялар геодезиялық іздестіру және құрылыс жұмыстарын жүргізуде озық геодезиялық GPS-жабдықтарды пайдаланады. Бұл құрылғылар далалық жұмыстарда алынған ақпаратты тез жинауға және өңдеуге мүмкіндік береді. Геодезистердің GPS құрылғыларын қолдануының басты себептері: тиімділік және жоғары дәлдік. GPS келесідей геодезиялық жұмыстар үшін кеңінен қолданылады: жер телімдерінің шекарасын анықтау, ірі масштабтағы топотүсіріс жасау, тірек желілерін, сондай-ақ түсіру желілерін құру немесе оларды қайта құру, техногендік және геодинамикалық полигондарды бақылау және т.б. [1].

Дегенмен, геодезиялық құралдар нарығында топографиялық түсірістерді орындауда GPS-қабылдағыштарымен қатар заманауи электрондық тахеометрлер де кеңінен қолданылатыны белгілі. Бұл тек жұмыс дәлдігінің жоғарылауымен ғана емес, сонымен қатар деректерді алу жылдамдығымен, сондай-ақ оларды әртүрлі нысандарда ұсыну және көптеген қызмет салаларында қолдану мүмкіндігімен байланысты. Екі құралдың техникалық сипатамаларына, жұмыс шарттарына, жұмыс өнімділігіне, жұмыс істеу режимдеріне байланысты топографиялық түсіріс орындаудағы өзіндік ерекшеліктері бар. Ол ерекшеліктер жұмыс барысында түсірісте қолданылған Sokkia CX-106 электронды тахеометрі мен SP60 GPS қабылдағыштары мысалында сараланып, 1-кестеде көрсетілген [2].

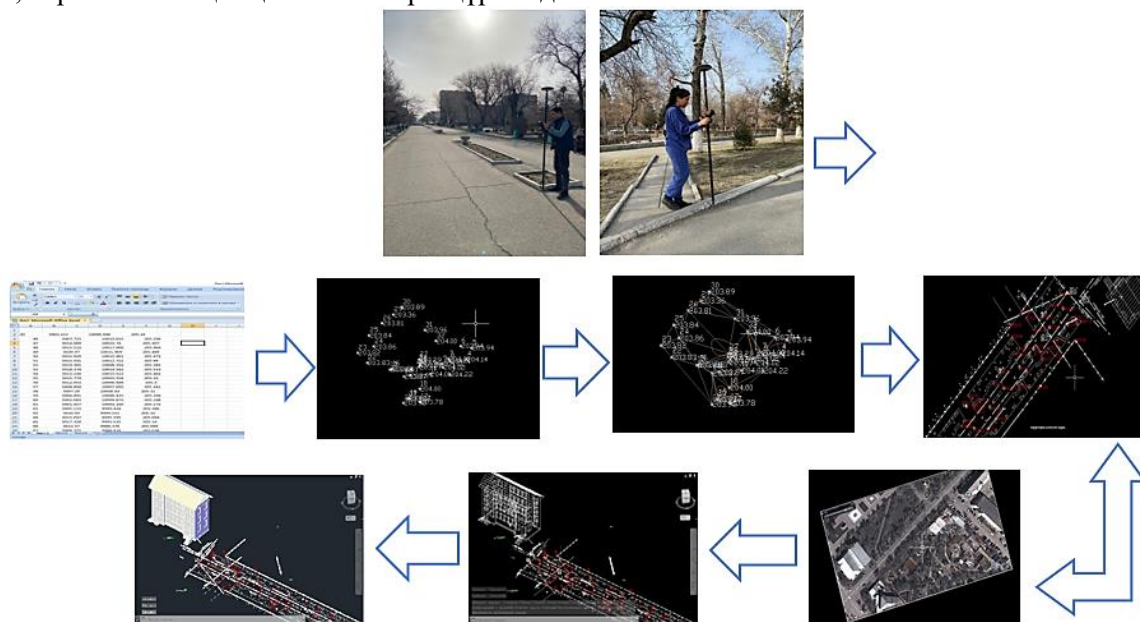
1-кесте – Sokkia CX-106 электронды тахеометрі мен SP60 GPS қабылдағышын салыстыру

Критерий	Sokkia CX-106 тахеометрі	SP60 GPS қабылдағышы
Дәлдік	± (3 + 2 ppm)	8 мм+1ppm / 15 мм+1ppm
Қауіпсіздік	Шағылыстырғыштырсыз технологиялар өлшеуді жеңіл және қауіпсіз етеді.	Таңдалған нүктеде қабылдағыштың болуын талап етеді.
Режимі	Бір құрал тек бір пайдаланушының жұмыс режимін қолдайды.	Станцияның бір базасынан бір нысанда бірнеше жылжымалы GPS қабылдағыштар жұмыс істей алады.
Бір станциядан қамту аймағы	Тікелей көрінудің болуын талап етеді, топотүсірілім және бөлу кезінде максималды қашықтық <800 м құрайды.	Базалық станциядан стандартты жұмыс қашықтығы 5-30 км құрайды.
Пайдаланудың қарапайымдылығы және оператордың біліктілігі	Қарапайым интерфейс дәстүрлі түсіру әдістеріне тән қиындықтарды жояды. Учаске шеберлері, инженерлер мен құрылысшылар пайдалануға арналған.	
Жұмыс шарттары	Аспанмен, ағаштармен, ғимараттармен, құрылыстармен, көпірлермен жартылай жабылған жерлерде тиімді құрал	Ашық жерлерде жұмыс істеуге арналған тиімді құрал.
Құралды калибрлеу	Құралды үнемі тексеру және түзету қажет.	Құралдың көрсетілген дәлдігін қамтамасыз ету үшін калибрлеу қажет емес.

1-кестедегі құралдар ерекшеліктерін ескере отырып, жұмыста топографиялық түсіріс орындау SP60 GPS қабылдағышымен орындалды. Trimble CenterPoint RTX сервисінің қолдауымен Spectra Precision SP60 GPS қабылдағышы кез-келген жерден, тіпті түзету апаратын беретін базалық станциялар болмаса да, нақты уақытта орналасудың жоғары дәлдігін (4 см-ге дейін) қамтамасыз ете алады. Z-Blade бірегей технологиясы GPS-тің барлық 6 жүйесін толық қолданады: GPS, ГЛОНАСС, BeiDou, Galileo, QZSS және SBAS [3].

Топографиялық түсіріс Семей қаласының Жеңіс алаңыныңда орындалып, 1:500 масштабта жоспары құрылды. GPS технологиясымен топотүсіріс орындау реттілігі төмендегідей:

1. GPS қабылдағышын жұмыс ретіне құрып, ровер мен бақылауыш іске қосылады.
2. Ровер мен бақылауыштың байланысын орнатып, Семей қаласының координаттық зона жүйесіне бекітілді және баптаулары қойылып түсіріс орындалады.
3. GPS қабылдағышынан түсірілген нүктелер Excel форматы бойынша AutoCad бағдарламасына экспорт жасалады.
4. Экспортталған нүктелерді AutoCad бағдарламасына Маркшейдер жүйесі арқылы енгізу жүктеледі.
5. Берілген аймақтың ғарыштан түсірілген бейнесі бойынша шартты белгілерді пайдалана отырып, берілген аймақтың топожоспары құрылады.

1-сурет – GPS технологиясымен топотүсіріс орындау және өңдеу реттілігі

Сонымен, таңдалған аумақты түсіру және топожоспарын құру барысында GPS технологиясының келесідей тиімділіктері анықталды: GPS құрылғысының бірегей функцияларының болуы жұмысты базалық станциядан едәуір қашықтықта орындауға мүмкіндік береді; түсіру пункттері арасында тікелей көріну болмаған кезде жақсы шешім ұсынады; жұмыс істеу барысында GPS қабылдағыштағы қарапайым интерфейс, далалық жағдайларда құралды тасымалдау және эксплуатациялаудың жоғары сенімділігі жұмыстың өнімділігін едәуір арттырады, әрі өлшеу опрецияларының ыңғайлылығын қамтамасыз етеді; RTK түзетулерін қабылдау функциясы нақты уақыт режиміндегі түсіріс дәлдігін арттыруға мүмкіндік береді; үлкен масштабтағы топотүсірістерді автоматтандырады.

Дегенмен, GPS құрылғыларының жерсеріктік сигналдарды әлсіз қабылдайтын жабық алаңдарда жұмыс істеу мүмкіндігінің және байланыссыз режимінің болмауы сияқты кемшіліктерін де атап өткен жөн. Топотүсіріс орындау құралын таңдау, түсіріс алаңына және қажетті дәлдікке тәуелді екені белгілі. Осыған сәйкес, бүгінде, топографиялық міндеттерді шешуде геодезиялық өндіріс орындарында жақсы шешім ретінде, GPS құрылғысы мен электронды тахеометр құралдарын бірге немесе SmartStation технологиясы бар құралдарды пайдалану тәжірибеге енгізілген.

Әдебиетгер

1. Синякин, А.К. Принципы работы глобальных систем местоопределения (GPS): Учеб. Пособие. [текст] / А.К. Синякин.– Новосибирск: СГГА, 1996. – 57 с.
 2. Антонович, К.М. Использование спутниковых радионавигационных систем в геодезии: монография: в 2 т. Т.1 / К.М. Антонович.– М.: ФГУП «Картгеоцентр», 2005. – 334 с.
- Перов, А.И. Основы построения спутниковых радионавигационных систем: учеб, пособие для вузов. - М.: Радиотехника, 2012. – 240 с.

МРНТИ 36.23.25

Р. Калиакпаров

НАО «Университет имени Шакарима города Семей»
Научный руководитель: К.С. Исабекова

ВЛИЯНИЕ ЗАГРЯЗНЕННОСТИ ПРИЗЕМНОГО СЛОЯ АТМОСФЕРЫ НА КАДАСТРОВУЮ СТОИМОСТЬ УЧАСТКОВ В ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ ЧАСТИ ГОРОДА СЕМЕЙ

Экологические проблемы промышленного воздействия на окружающую природную среду в Казахстане не теряет своей актуальности. Промышленность лидирует среди источников загрязнения окружающей среды. Данные процессы активно проявляются в границах влияния промышленных объектов в черте города. Так как глобально и оперативно изменить ситуацию невозможно, особую актуальность приобретают задачи по определению областей загрязнения атмосферного воздуха города для выбора участков, наименее подверженных вредному воздействию.

Цели и задачи

Основной целью работы является определение воздействия вредных выбросов от промышленных предприятий на два земельных участка с равной кадастровой стоимостью, и провести геодезические работы на обоих участках.

Основные задачи работы:

- Определить основные предприятия, являющимися источниками загрязнений атмосферного воздуха;
- Изучить розу ветров г. Семей;
- С помощью общедоступной базы данных определить кадастровую стоимость двух участков;
- Провести геодезические работы на обоих участках.

Факторы, загрязняющие окружающую среду

В левобережной части города Семей имеется большое количество дачных и приусадебных участков, на которых местные жители выращивают овощные культуры, в основном для личного потребления. Почвы и выращиваемые на них овощные культуры подвергаются загрязнению атмосферными выбросами промышленных предприятий и объектов теплоснабжения города. Такими являются Цементный завод и ТЭЦ-1.

Основываясь на результатах исследований А.Н.Королёва и В.А.Боева установлено, что в цементной пыли, выбрасываемой в атмосферу, содержатся в высоких концентрациях следующие тяжелые металлы: Zn, Pb, Cd, Cu, As, Mo. ТЭЦ-1 послужил источником формирования в почвах и в воздухе цинково-свинцово-медно-хромово-никелевого загрязнения.

Основываясь, на данных портала World-weather.ru, понятно, что чаще всего в г. Семей в течение года (2021) дуют ветры с северо-западного, западного, южного и юго-восточного направлений.

В качестве примера был выбран участок, расположенный на ул. Рыскулова, на расстоянии менее 1.5 км от Цементного завода. Причиной выбора данного участка является его близость со станцией контроля качества воздуха, что позволит получить данные о качестве воздуха с минимальными погрешностями. Следует отметить, что зона влияния Цементного завода выходит за пределы левобережной части г. Семей.

Станция контроля качества воздуха (РГП «Казгидромет»), находящаяся близ участка №1, на состояние 11.04.2022, 10 ч.00мин. показывает, что в воздухе имеется повышенная доля оксида азота

(NO₂), который может раздражать глаза, кожу и слизистые оболочки, вызывать головную боль и боль в животе, кашель, сонливость, тошноту и головокружение.

Повышенная доля оксида азота негативно сказывается на урожайности.

Так как одними из частых направлений ветра является южное, юго-восточное, был выбран второй участок, который минимально подвержен влиянию Цементного завода и ещё одного объекта, загрязняющего почву и воздух города – ТЭЦ-1, пр. Ауэзова.

Участок расположен на улице Карменова, соседней улице Рыскулова, и находится на расстоянии в двух километрах от участка №1.

Согласно электронной карте управления земельных отношений Восточно-Казахстанской области участки №1 и №2 имеют равную площадь (650 м²), кадастровую стоимость (примерно 1 100 000 тг.), земельный налог (7 500 тг.), стоимость аренды придомовых территорий (430 тг.) и земельный налог для придомовых территорий (360 тг.). Учитывая данные розы ветров г. Семей, на участке №1 качество почвы и воздуха могут быть ниже, чем на участке №2, где облака дыма от объектов промышленности его чаще обходят. Следовательно, качество жизни на втором участке условно выше, чем на первом, и цена первого участка с точки зрения качества почвы и воздуха в сравнении с ценой второго участка, не оправдана.

В результате полевых геодезических работ была проделана тахеометрическая съемка на обоих участках, были рассчитаны площади объектов.

В качестве используемого прибора был выбран тахеометр Sokkia CX-106. Он обладает всеми параметрами, необходимыми для обеспечения геодезических работ на обоих участках.

В завершении работы были достигнуты следующие результаты:

Участок №2 (ул. Карменова) с точки зрения качества воздуха и почвы менее подвержен загрязнению от двух крупных промышленных объектов – Цементного завода и ТЭЦ-1.

Стоимость участка №1 (ул. Рыскулова) не оправдана, т.к. он находится в зоне влияния Цементного завода. Также были сделаны следующие выводы:

- Определены основные предприятия, являющимися источниками загрязнений атмосферного воздуха;
- Изучена роза ветров г. Семей;
- С помощью общедоступной базы данных определена кадастровая стоимость двух участков;
- Проведены геодезические работы на обоих участках.

Литература

1. Королёв А.Н., Боев В.А. «Тяжёлые металлы в почвах и овощных культурах в зоне влияния цементного завода города Семей». // Окружающая среда. Матер. Междунар. конф., Омск, 2020. – Омск, 2020. – С. 25-27
2. URL:<https://world-weather.ru/archive/kazakhstan/semey/> (дата обращения: 09.04.2022).
3. URL:<https://vkomap.kz/> (дата обращения: 09.04.2022).
4. URL:<https://earth.google.com/static/> (дата обращения: 09.04.2022).
5. URL:<https://www.kazhydromet.kz/ru/klimat/ezhegodnyy-byulleten-monitoringa-sostoyaniya-i-izmeneniya-klimata-kazahstana?archive=0> (дата обращения: 11.04.2022).

МРНТИ 36.23.25

Д. Ондасынова, А. Қожахметов

НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

Научный руководитель: С.М. Кудеринов, магистр техн. наук, старший преподаватель кафедры автоматизации, информационных технологий и градостроительства

ОЦЕНКА УРОВНЯ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОЗДУХА АВТОТРАНСПОРТОМ НА УЛИЦАХ ГОРОДА СЕМЕЙ

Количество автомобилей в городах Казахстана с каждым годом увеличивается, это может вызвать еще большее загрязнение атмосферного воздуха. В настоящее время одним из основных источников загрязнения атмосферного воздуха является автотранспорт [1-3]. Опираясь на данные

экологического мониторинга Казгидромет, в крупных административных и промышленных центрах процент выхлопных газов автомобильного транспорта составляет примерно 40–50 % от общего количества вредных выбросов. Город Семей находится в списке городов с повышенным уровнем загрязнения атмосферного воздуха.

Актуальность. В современном мире антропогенная нагрузка по загрязнению атмосферного воздуха становится все более актуальной [4]. Данная тема выбрана и отображает вклад, внесенный автотранспортом в общее загрязнение улиц левобережной части города на примере города Семей.

Теоретические подходы к изучению данной проблемы освещены во многих трудах отечественных и зарубежных ученых Э.Ю. Безуглая, М.Е. Берлянд, В.К. Моргунов, С.Л. Авалиани и др. экологической климатологии и мониторингу окружающей среды.

Целью является анализ причин и последствий воздействия автотранспорта на состояние воздуха и способы их уменьшения на примере улицы Рыскулова.

Для достижения цели сформированы и решены следующие задачи:

- проведен хронометраж передвижения автотранспорта на оживленных дорогах левобережной части города;
- составлена картограмма розы ветров города Семей;
- установлено направление движения пылевых облаков в соответствии с розой ветров.

Объектом исследования является состояние атмосферного воздуха левобережной части города Семей.

Предметом исследования выступают поля аэрогенного загрязнения городской среды и закономерности их формирования в условиях интенсивного техногенного загрязнения воздушного бассейна.

Практическая значимость данной работы заключается в получении наглядной картины динамики загрязнения воздуха и разработке комплекса природоохранных мероприятий по снижению антропогенной нагрузки, минимизации риска аэрогенного загрязнения территории города.

Нами рассмотрено несколько методик, наиболее достоверные результаты дал расчет, выполненный по ГОСТ 56162–2014, который показал, что при максимальной загрузке на дорогу протяженностью 500 м, загрязняющих веществ составляет 1 100 т/год. Количество дорог с такой нагрузкой автотранспорта в городе значительно.

Для выполнения наблюдений за движением автотранспорта города были выполнены натурные исследования. Обеспечение более достоверной оценки подсчеты автотранспорта проводились неоднократными замерами в сутки. Автомобильный транспорт был разделен на четыре категории: средний грузовой транспорт, грузовой, легковой и автобусы.

Опираясь на информационный портал com/maps составлен прогноз пробок в соответствии с натурными наблюдениями на рассматриваем участке в масштабе 1:500.

Рисунок 1 – Распространение пыли в атмосферном воздухе 28 марта 2022 г.

Рисунок 2 – Распространение пыли в атмосферном воздухе 30 марта 2022 г.

Рисунок 3 – Распространение пыли в атмосферном воздухе 1 апреля 2022 г.

Основываясь на данных Казгидромет была построена роза ветров [5]. Наглядно показывающая направление: в теплое время года преобладают – южные, юго-западные и юго-восточные ветры, а в холодное время года – основные направления ветра западное и северо-западное.

Опираясь на розу ветров, в программе AutoCAD выполнено картографирование ситуации местности и определено состояние загруженности дорог по периодам времени, показано направление движения пылевого облака в зависимости от интенсивности движения автотранспорта.

В соответствии с проведенными исследованиями можно утверждать, что выхлопные газы автотранспорта оказывают негативное влияние на атмосферу городской среды. Необходимо отметить, что из-за возрастающей антропогенной нагрузки, связанной с большим количеством транспорта, ухудшается качество воздуха, которым дышит население.

Заключение

Огромное влияние на состояние городской воздушной среды, где мы проводим огромное количество времени, оказывают выбросы не только промышленных предприятий, но и выбросы автотранспорта, пылевые бури, которые разгоняют автомобили.

Мониторинг воздушной среды и созданные карты помогают оценить ситуацию по определению состояния окружающей среды.

Литература

1. Касимова Б. Р., Баксултанов Д. Е. Экологические проблемы Казахстана. – 2016. – 25 с.
2. Безуглая Э.Ю. Мониторинг состояния загрязнения атмосферы в городах: результаты экспериментальных исследований / Э.Ю. Безуглая. JT.: Гидрометеоиздат, 2015. – 199 с.
3. Берлянд М.Е. Прогноз и регулирование загрязнения атмосферы. -JI.: Гидрометеоиздат, 2016. – 272 с.
4. Берлянд М.Е. К теории антропогенного воздействия на локальные метеорологические процессы в городе / М.Е. Берлянд, М.Н. Зашихин / Метеорология и гидрология. 2012. – № 2. – 16 с.
5. Фактическая погода - Казгидромет [Электронный ресурс]. URL: <https://www.kazhydromet.kz/ru/weather/summary?> (дата обращения: 14.04.2022).

ҒТАХР: 36.23.27

Б. Канагатова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ

Ғылыми жетекшісі: Г.С. Сейтказина, «Автоматтандыру, ақпараттық технологиялар және қала құрылысы» кафедрасының аға оқытушысы

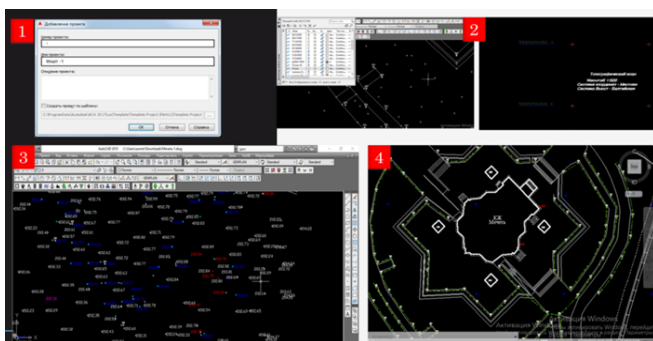
ҚАЗАҚСТАНДА ТОПОГРАФИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕРДІ ШЕШУДЕ AUTOCAD (GEONICS) БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ МЕН ТИІМДІЛІГІН АНЫҚТАУ

Кез-келген геодезиялық жұмыстарды орындау екі кезеңнен тұрады: далалық жұмыстар және камералдық өңдеу жұмыстары. Далалық жұмыстардың дәлдігі өлшеу жүргізілетін құралдарға тікелей байланысты болса, камералдық өңдеу жұмыстары нәтижесінде құрылатын жоспардың дәлдігі, жұмыстың өнімділігі, экономикалық тиімділігі қолданылатын бағдарламаларға тікелей тәуелді болады. Бүгінгі таңда үлкен көлемдегі топографиялық түсірістерді өңдеу толығымен автоматтандырылған және оларды орындау үшін көптеген арнайы бағдарламалар қолданылады. Еліміздің нарығында кең таралған мына бағдарламалар: AutoCAD (GeoniCS), Trimble Geomatic

Office, Leica GeoOffice, Credo және т.б. Осылардың ішінде топографиялық түсірісті өңдеумен айналысатын өндіріс орындарында алдыңғы қатарлы орынды GeoniCS қосымшасымен бірге қолданылатын AutoCAD бағдарламасы алатыны сөзсіз.

AutoCAD – бұл Autodesk әзірлеген компьютерлік сызба жүйесі. Ол сызбаны жоғары дәлдікпен құруды қамтамасыз етеді және сызбаға үлкен көлемде түзетулер енгізуге мүмкіндік береді. AutoCAD және оған негізделген мамандандырылған қосымшалар геодезия, құрылыс, сәулет және басқа салаларда кеңінен қолданылады. Бағдарлама 18 тілде шығарылады. Қазақстан нарығында 2007-2008 жылдан бастап пайдаланыла басталды.

Топографиялық міндеттерді шешуде басты талаптардың бірі – бағдарламаның шартты белгілер базасы. Бүгінде AutoCAD-та шартты белгілер базасын кеңейту мақсатында GeoniCS қосымшасы қолданылады [1].

GeoniCS – бұл AutoCAD бағдарламаларында жұмыс істейтін геодезиялық пакеттің бірі. AutoCAD (GeoniCS) базалық шартты белгілері 1:500-ден 1:5000-ға дейінгі масштабтағы топографиялық жоспарлар жасауға арналған. GeoniCS топографиялық түсірісті өңдеуге қажет шартты белгілер базасын құрайтын алты модульден тұрады: Топоплан – Бас жоспар – Желілер – Қима – Геомодель – Трассалар. GeoniCS

модульдері топографиялық түсірісті жасауға, жобаның нүктелерінің базасын жүргізуге, жер бедерін үш өлшемді үлгісін құруға және алынған бетке талдау жүргізуге, жобаланатын алаңда инженерлік желілердің жоспарын құруға, барлық қажетті координаттар мен өлшемдерді тез қоюға, инженерлік-геологиялық қималар мен бағандарды дайындауда және т.б. мүмкіндік беретін бағдарламаның өзегі болып табылады [2].

Нарықтағы геодезиялық қызметпен айналысатын өндіріс орындарында қолданылатын бағдарламаларды саралап қарайтын болсақ, AutoCAD-пен бірге Credo бағдарламалық кешені де кеңінен қолданылатынын атап өткен жөн. Бүгінгі таңда ТМД және алыс шетел аумағында 14 000-нан астам ұйым өздерінің кәсіби қызметінде Credo бағдарламалық өнімдерін белсенді пайдаланады.

Топографиялық міндеттерді шешудің екі ірі AutoCAD (GeoniCS) және Credo бағдарламаларының мүмкіндіктерін салыстыру негізінде, 1-кестеде келтірілген Credo бағдарламасының кемшілігін және AutoCAD (GeoniCS) пен Credo бағдарламаларының бірқатар ұқсастықтарын және AutoCAD (GeoniCS) бағдарламасының артықшылығын атап өтуге болады [2],[3].

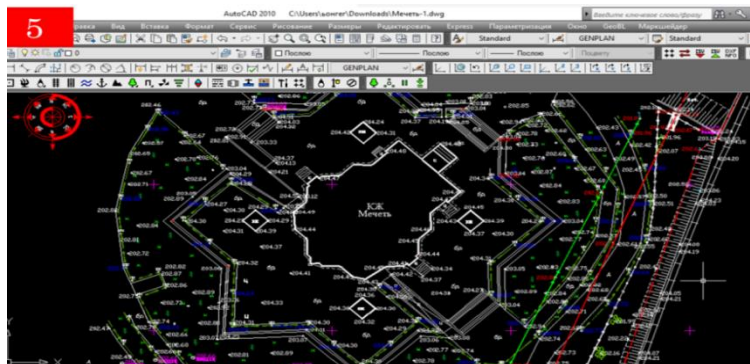
1-кесте – AutoCAD (GeoniCS) пен Credo бағдарламаларының мүмкіндіктерін салыстыру

Credo бағдарламасының кемшілігі	AutoCAD (GeoniCS) пен Credo бағдарламаларының ұқсастығы	AutoCAD (GeoniCS) бағдарламасының артықшылығы
<ul style="list-style-type: none"> - Credo бағдарламалық кешенінің көп модульдігі, сәйкесінше әр түрлі мақсаттағы геодезиялық түсірістер нәтижелерін өңдеуді әр түрлі модульде орындау қажет. - Credo бағдарламалық кешенінің тұтыну бағасының қымбаттығы, әр модульдің орташа бағасы 950000 теңге құрайды. 	<ul style="list-style-type: none"> - Тахеометрлерден далалық өлшеулер деректерін импорттау және өңдеу. - DXF/DWG файлдарын импорттау процесі. - Карталар, жоспарлар, CRF, BMP, TIFF, JPEG және PNG форматындағы фотосуреттердің қойылуы. - Қолайлы шартты белгілер базасы. 	<ul style="list-style-type: none"> - Студенттер мен ұстаздарға 3 жыл тегін жұмыс жасауға мүмкіндік береді. - Сызбаға кез-келген масштаб пен күрделілікке түзетулер енгізуге мүмкіндік береді. - Интерфейстің ыңғайлы болуына байланысты өңдеу жұмыстарына кететін уақыт үнемділігін қамтамасыз етеді.

Жұмыс барысында AutoCAD (GeoniCS) бағдарламасының топографиялық түсіріс нәтижелерін өңдеу тиімділігін тәжірибеде зерттеу мақсатында Семей қаласындағы Абай мешіті аумағының 1: 500 масштабтағы топографиялық түсірісі тахеометр CX-106 және GPS SP60

құралдары көмегімен орындалды. Келесі кезеңде далалық өлшеу нәтижелері бағдарламаға импортталып, GeoniCS қосымшасының шартты белгілер базасының көмегімен камералдық өңдеу жұмыстары орындалды.

Жалпы, AutoCAD бағдарламасында Абай мешіті аумағының топографиялық түсірісін құру 6 кезеңнен тұрды (1-сурет): жаңа жоба жасалады – бет құрылады – тахеометрлік түсіріс нүктелері көшіріліп, орналастырылады – алдын ала белгіленген қажетті қасиеттері мен талаптары бойынша горизонтальдар сызылады – жергілікті жердің ситуациясын алу мақсатында аландық топографиялық шартты белгілерді салу орындалады – соңғы кезеңде сызба қажетті безендіру деректерімен толықтырылады (сызбаның атауы, жақтау, қажетті атрибуттары бар сызбаның мөртабаны, координаттар мен биіктіктер жүйесінің атауы, теодолиттік жүріс нүктелерінің координаттары мен абсолюттік биіктіктері бар кесте, жер бедерінің масштабы мен қимасы, түсіру алаңы).

1-сурет – AutoCAD (GeoniCS) бағдарламасында топографиялық түсірісті құру кезеңдері

Сонымен, камералдық өңдеу жұмыстары үшін бағдарламаны дұрыс таңдау, топографиялық жоспарлардың дәлдігіне, жұмыстың өнімділігіне және өндірістің экономикасына тікелей әсер ететін фактор. Елімізде топографиялық міндеттерді шешуде алдыңғы орынды AutoCAD (GeoniCS) бағдарламасы иеленеді. Семей қаласындағы Абай мешіті аумағының топографиялық түсірісін өңдеу нәтижесінде AutoCAD (GeoniCS) бағдарламасының нарықтағы басқа бағдарламалардан (Trimble Geomatic Office, Leica GeoOffice, Credo және т.б.) төмендегідей басты артықшылықтарын атап өтуге болады: кең ауқымды топографиялық түсірісті жедел өңдеу мүмкіншілігі; уақытты үнемдеу нәтижесінде экономикалық тиімділігі; ыңғайлы интерфейс; классификаторында жұмыс жасау процесі; GeoniCS қосымшасының арқасында шартты белгілердің үлкен базасының қолжетімділігі; далалық өлшеулер деректерін импорттау және өңдеу оңтайлылығы.

Әдебиеттер

1. AutoCAD бағдарламасының жеке порталы <https://www.autodesk.ru/> (қаралу уақыты: 07.04.2022)
2. Интернет ресурс <https://www.csoft.ru/catalog/soft/geonics-rgs/geonics-rgs-rgspl-10.html> (қаралу уақыты: 07.04.2022)
3. Ғылыми портал <https://scholar.google.com/> (қаралу уақыты: 09.04.2022)

6 СЕКЦИЯ: ҚҰРЫЛЫС

СЕКЦИЯ 6: СТРОИТЕЛЬСТВО

ҒТАХР: 55.32.10

Ж. Баекенов, А. Каримов

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Г.О. Садвакасова, доценты кафедры Автоматандыру ақпараттық технологиялар және қала құрлысы

ЭНЕРГО ТИІМДІ ҮЙЛЕР

Энергия үнемдейтін үй – бұл өте төмен энергия тұтынуды ыңғайлы микроклиматпен біріктіретін ғимарат. Мұндай үйлерде энергияны үнемдеу 90% жетеді.

Энергияны үнемдейтін үйді жылытудың жылдық қажеттілігі бір шаршы метрге 15 кВт/сағ аз болуы мүмкін. Мысалы, бүгінгі күні жеке үйдің ең көп таралған құрылысында (темірбетон іргетасы, оқшаулаусыз «жылы еден» жүйесі, цемент сылағы бар 1,5 кірпіш қабырғалар, кәдімгі металл пластикалық терезелер, 150 мм шатыр оқшаулау және қоректендіру және сору желдетусіз. жылуды қалпына келтіру) жылытуға арналған энергия шығыны жылына 1 м² үшін 110-130 кВт/сағ.

ЕУРОПАЛЫҚ ОДАҚ ЕЛДЕРІНДЕ ҮЙЛЕРДІҢ ОСЫНДАЙ ЖІКТЕМЕСІ ҚАБЫЛДАЙДЫ:

Қуаты төмен үйлер

Ағымдағы энергия нормаларына сәйкес салынған стандартты ғимараттарға қарағанда кем дегенде 50% аз энергияны пайдаланыңыз.

Энергиясы өте төмен үйлер

Олар кәдімгі ғимараттарға қарағанда энергияны 70-90% аз тұтынады. Нақты белгіленген талаптары бар өте төмен энергия үйлерінің мысалдары неміс пассивті үйі, француздық Effinergie, швейцариялық Минерги. Мұндай үйлердің құрылысында пионер 90-шы жылдары Германияда Дармштадтта жасалған Пассивті үй (пассивті үй) болды. Неміс пассивті ғимараттар институты әзірлеген талаптарға сәйкес келетін ғимаратты «пассивті» деп санау әдеттегідей. «Пассивті» үй - бұл тамаша жылу оқшаулауы бар, электр және жылу энергиясын ең аз тұтыну. Ол негізінен адамның жылуы, күн энергиясы және шәйнек, пеш сияқты тұрмыстық электр аспаптары есебінен қолайлы микроклиматты сақтайды. Пассивті үй технологиялары (өте аз энергия тұтынуы бар ғимараттар, дәстүрлі жылыту жүйесі жоқ) тиімді және қатал Скандинавия климатында сынақтан өткен. Мұндай үйлерде жылу шығыны іс жүзінде жоқ.

Энергия өндіретін үйлер

Бұл өз қажеттіліктері үшін электр энергиясын өндіретін ғимараттар. Кейбір жағдайларда жазда артық энергияны электрмен жабдықтаушы компанияға сатып, қыста қайта сатып алуға болады. Жақсы жылу оқшаулау, инновациялық дизайн және жаңартылатын энергия көздерін пайдалану (күн батареялары, жердегі жылу сорғылары) бұл үйлерді заманауи тұрғын үй құрылысының авангардына айналдырады.

Нөлдік СО₂ шығарындылары бар үйлер

Бұл термин Ұлыбританияда жиі қолданылады. Мұндай үй СО₂ шығармайды. Бұл үй жаңартылатын көздерден алынатын энергиямен, соның ішінде жылыту/салқындату, ыстық су, желдету, жарықтандыру, тамақ пісіру және электр құрылғыларымен өзін-өзі қамтамасыз ететінін білдіреді. Ұлыбританияда 2016 жылдан бері барлық жаңа үйлер осы стандартқа сай салынған. Ресейде келесі классификация қабылданған

БОЛАШАҚТЫҢ ЭНЕРГИЯ ТИІМДІ ҮЙЛЕРІ

Қазақстанның әрбір тұрғыны дерлік коммуналдық төлемдерге табысын азырақ жұмсағысы келеді. Еуропада бұл тілектің тамаша шешімі табылды - пассивті үйлердің құрылысы. Өкінішке орай, көп адамдар бұл тұжырымдаманы білмейді және сонымен бірге оның не екенін білетіндер де бұл шындыққа жанаспайтын немесе орынсыз шығындарды үнемдейтін опция деп ойлайды.

Жалпы Қазақстан, оның ішінде Алматы тұрғындары пассивті үйдің барлығы үшін баспанаға айналуына әлі 100% дайын емес, бірақ алдағы бес жылда энергия үнемдеудің мұндай деңгейіне көшу жоспарлануда. тек пассивті үйлерді салуға болады.

ЭНЕРГИЯ ҮНЕМДЕУ ҮЙДІҢ ТҮРЛЕРІ

Энергияны үнемдеудің мәні неде екенін түсінуге мүмкіндік беретін үйлердің белгілі бір классификациясы бар. Үйдің қалыпты жұмыс істеуі үшін құрылыс түріне және басқа параметрлерге, соның ішінде маусымдық параметрлерге байланысты өзгеретін кейбір энергия шығындары қажет.

Ескі және жаңа ғимараттарды ұстау үшін үй-жайлардың бір шаршы метріне сәйкесінше 300 және 150 кВт/сағ қажет. Бұл шамамен жылдық орташа көрсеткіш. Бұл ғимараттарға 1970 жылға дейін және 1970 жылдан 2002 жылға дейін салынған ғимараттар кіреді. 2002 жылдан бастап Еуропада энергия құны төмен үйлер салынууда, қазір орташа есеппен 1 шаршы метрге 60 кВт/сағ құрайды.

Пассивті үйге келетін болсақ, ол үшін мұндай көрсеткіш жылына 1 шаршы метрге 15 кВт / сағ аспайды. Бұл деңгейге жел, күн және т.б. табиғи ресурстарды пайдалану арқылы ғана жетуге болады.

Бұл жағдайда қосымша құрылғылар пайдаланылмайды. Ғимараттың арнайы орналасуының арқасында ғана қалаған нәтижеге қол жеткізуге болады. Яғни, пассивті үй жобасын жасау кезеңінде адамның үйге қызмет көрсету құнын төмендету мүмкін еместігі туралы түсінігін түбегейлі өзгертетін кейбір бірегей архитектуралық шешімдер қарастырылған.

Сондай-ақ, инженерлік жабдықты және кейбір қосымша құрылғыларды пайдалану арқылы сіз өздігінен өндіре алатындарды қоспағанда, қосымша ресурстарды қажет етпейтін нөлдік энергия үйін алуға болатынын атап өткен жөн. Бұл жағдайда табиғат күштерінің және кейбір қосымша инженерлік шешімдердің әсерінен пайда болатын барлық энергия ғимаратқа қызмет көрсету үшін жұмсалады. Яғни, энергия тұтыну көрсеткіші нөлге тең болады.

Осылайша, үй энергия өндіретін станция сияқты жұмыс істегенде оң нәтижеге қол жеткізуге болады. Үй плюс энергия - бұл оның қалыпты жұмыс істеуі үшін қажет болғанша көп энергия өндіруге қабілетті ғимарат, ал біразырақ ресурстар қалады және болашақта дұрыс мақсаттарда пайдаланылады.

ПАССИВТІ ҮЙЛЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бүгінгі күні посткеңестік кеңістіктегі елдерде мұндай үйлер сирек кездеседі. Олармен кездесу өте қиын дерлік. Ал бұл Алматыда және Қазақстанда үйлердің құрылысы тоқтап тұрғанына қарамастан, ал егер өз-өзіне қызмет көрсете алатын үйлер туралы айтатын болсақ, онда оларды салу үшін арнайы шығындар қажет емес. Мұндай үйдің құны сайып келгенде шамамен 10% жоғары болады. Бірақ болашақта үйді жөндеуден қанша үнемдейтінімізді ескерсек, мұның бәрі ұсақ-түйек.

Бұл түрдегі үйлер «эко-үйлер» деп те аталады, өйткені олар экологиялық тұрғын үй және қоршаған орта ластанбаған. Бұл болашақтың үйлері, өйткені қазіргі уақытта пайдаланылып жатқан табиғи ресурстардың барлығы қалпына келмейтін және олар бір күні таусылады, содан кейін не істеу керек? Адам оқиғалардың мұндай бұрылысына дайын болуы керек және резервтік опция немесе әрекет жоспары болуы керек.

ЭНЕРГО ТИІМДІҮЙДІҢ МӘНІ НЕДЕ?

Теориялық тұрғыдан алғанда, экологиялық үйлер планетаның әрбір тұрғыны үшін өте жақсы нұсқа болып табылады. Егер әр адам баспанасын өз бетінше, дәлірек айтсақ, табиғи факторлардың көмегімен қамтамасыз етсе, онда көптеген сұрақтар мен мәселелер шешімін табар еді. Экологиялық үй дегеніміз не және оның мәні неде? Осы сұрақтарға жауап табуға тырысамыз.

Үй-жайларды ұстауға жұмсалатын шығындардың көп бөлігі жылумен қамтамасыз етіледі, бұл коммуналдық төлемдердің ең үлкен бөлігі, әсіресе қыста, жылыту кезеңінде тұрғындар үшін төлемдерді төлеу қиын. Қазақстандағы пассивті үй – ескі және жаңа үлгідегі қарапайым үйлермен салыстырғанда жылытуға қаражаттың 10%-дан аспайтын тұрғын үй. Осы саладағы мамандардың кеңестері мен ұсыныстарын тыңдасаңыз, мұндай нәтижеге қол жеткізе аласыз. Олар бөлмедегі жылуды баламалы энергия көздері арқылы жасауға болатынын айтады, сонымен қатар адамның өзі өмір сүру процесінде біраз жылу бөлетініне назар аударады.

Сыртқы параметрлер бойынша пассивті үйдің дизайны қарапайым таныс үйлерден айтарлықтай ерекшеленбейді. Олардың құрылысы үшін ағаш, шыны, металл, кірпіш және бетон сияқты экологиялық таза материалдар алынады. Қабырғалар, едендер және төбелер арқылы жылу жоғалуын азайту үшін олар жылу оқшаулағыш материал қабатымен жабылуы керек. Терезелерге келетін болсақ, оларды мүлдем ашу ұсынылмайды.

СЕКЦИЯ 7: ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СОЦИОКИБЕРФИЗИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ

МРНТИ: 20.53.19

Д. Семенов

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Д.Т. Беккасимова, старший преподаватель кафедры автоматизации, информационные технологии и градостроительство

ТЕЛЕГРАМ-БОТ ДЛЯ АНОНИМНОГО ДИАЛОГА СЛУЧАЙНЫХ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ

Целью проекта является изучение многопоточного управления структурой базы данных и правильного её построения.

Изначально проект задумывался, как чат-бот для технической поддержки, но решил, что неплохо будет сделать диалоговое общение подобного кибер-форумам. Бот отлично подойдет для интровертов кафедры, которые будут спокойны за сохранение информации о своей личности в тайне, для обмена опытом с единомышленниками.

Для написания бота использовался язык программирования Python и система управления базой данных MySQL. Данные технологии были выбраны, как наилучшие подходящие для написания веб-приложений.

Веб-приложение было построено с использованием асинхронных функций, чтобы задачи могли запускаться независимо друг от друга, так как это то, что нужно для многопоточности. При написании кода на Python использовались асинхронные библиотеки, такие как: aiogram и asyncio. Aiogram – лучшая библиотека для написания телеграмм-ботов, построенная на базе JavaScript. Отличается от других скоростью выполнения задач. Aiogram – наиболее популярная библиотека для написания асинхронных функций.

В качестве системы управления базой данных была выбрана MySQL, она отличается от других своей скоростью и доступностью. Считается лучшим вариантом для СУБД веб-приложений.

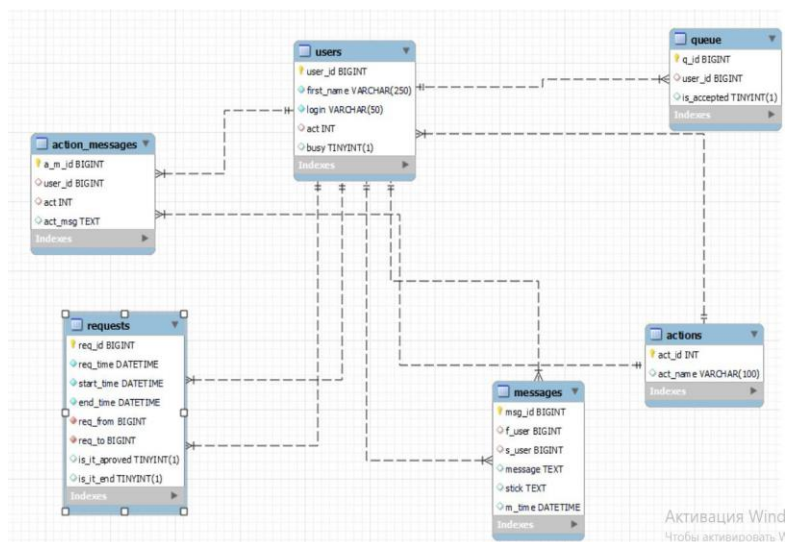

Рисунок 1 – ERDiagram

В построении базы данных (рис.1) входило шесть сущностей: пользователи (users), список очереди (queue), список действий пользователя (actions), сохранение информации о действиях пользователя (action_messages), которые включали в себя информацию о его имени и логине, список сообщений (messages) и список диалогов (requests).

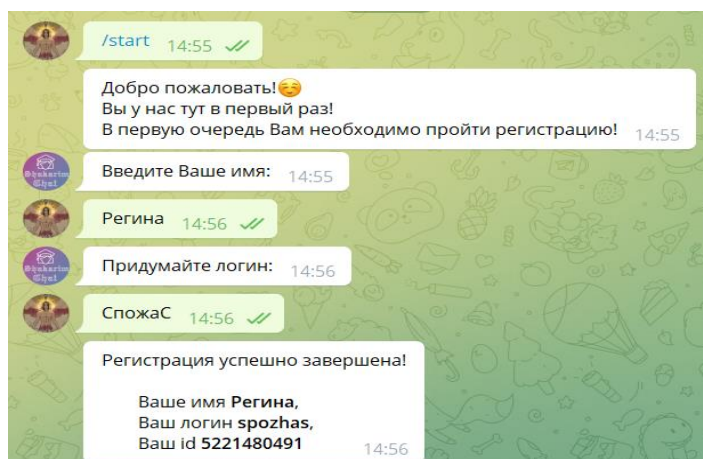

Рисунок 2 – Регистрация пользователя

Механизм заключается в том, что пользователь регистрируется (рис.2), информация о нем и его последние действия сохраняются в сущности «users», которые являются внешними ключами сущностей «actions» и «action_messages» (рис.1)

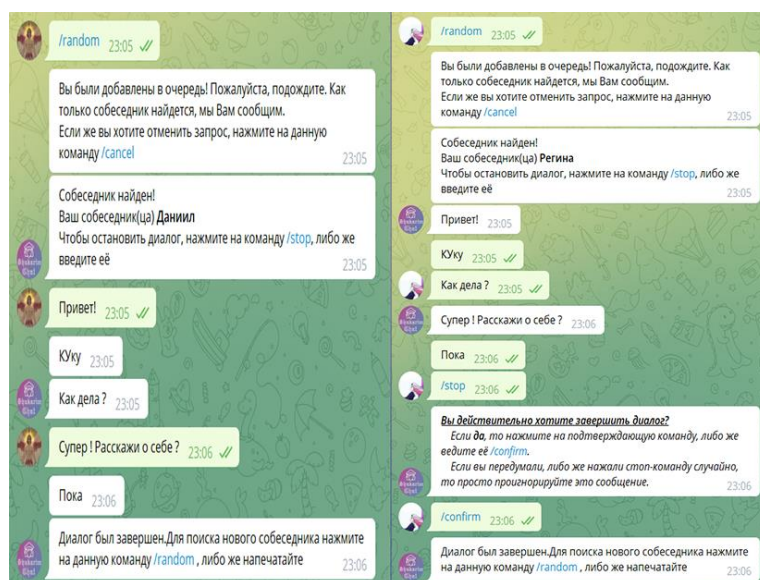

Рисунок 3 – Принцип общения двух пользователей

Далее описывается принцип общения (рис.3): при соответствующей команде пользователь попадал в очередь, и, как только находился собеседник, они оба попадали в сущность «requests» (рис.1). Обмен сообщениями происходил через сущность «messages» (рис.1), где сохранялась информация об отправителе и сообщении. При соответствующей команде прекращался диалог, методом установления логического значения атрибута «is_it_end» в сущности «requests» (рис.1).

Литература

1. Библиотека python-telegram-bot в Python [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://docs-python.ru/packages/biblioteka-python-telegram-bot-python/> (дата обращения: 11.03.2022).
2. Реализация асинхронности в Python с модулем asyncio [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://docs-python.ru/packages/biblioteka-python-telegram-bot-python/> (дата обращения: 16.03.2022).
3. Пишем Telegram-ботов на Python (v2) [Электрон. ресурс]. – 2021. – URL: <https://mastergroosha.github.io/telegram-tutorial-2/quickstart/> (дата обращения: 19.02.2022).

М. Жұмағали, Б. Кутпанов

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшісі: Д.Т.Беккасимова, автоматтандыру, ақпараттық технологиялар және қала құрылысы кафедрасының аға оқытушысы

TKINTER КІТАПХАНАСЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ

Python – бұл әзірлеушінің жұмысын, кодтың оқылуын және оның сапасын жақсартуға, сондай-ақ онда жазылған бағдарламалардың тасымалдануын қамтамасыз етуге бағытталған динамикалық қатаң теру және жадты автоматты басқару бар жоғары деңгейлі жалпы мақсаттағы бағдарламалау тілі.

Tkinter-Стин Лумхольт пен Гуидо ван Россум жазған Tk құралдарына негізделген платформалық оқиғаға бағытталған графикалық кітапхана. Python стандартты кітапханасына кіреді. Tkinter-бұл Python лицензиясы бойынша таратылатын тегін бағдарламалық жасақтама [1].

Кітапхана құрамында жалпы графикалық компоненттер. Мысалы 1-ші суретте көрсетілген:

- Label-жапсырма. Кейбір мәтінді немесе графикалық кескінді көрсетеді.
- Button-батырма. Команданы және басқа әрекеттерді орындау үшін қарапайым батырма.
- Radiobutton-Қосқыш. Кейбір айнаымалының балама мәндерінің бірін білдіреді. Әдетте топта әрекет етеді. Пайдаланушы кез-келген опцияны таңдаған кезде, сол топта бұрын таңдалған элементтен таңдау алынып тасталады.
- Checkbutton-Жалауша. Radiobutton-ға ұқсас, бірақ виджеттің әр данасына жеке айнаымалы беру арқылы бірнеше таңдау мүмкіндігі бар.
- Entry-бір жолды мәтін енгізу өрісі.

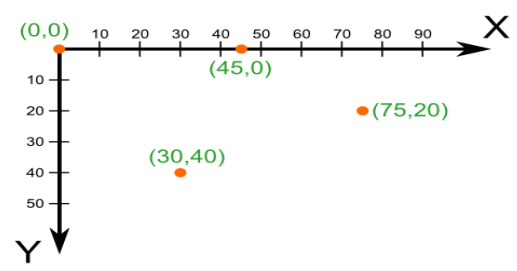

1 сурет – Виджеттардың мысалдары

Tkinter-де Canvas класынан әртүрлі пішіндер мен заттарды орналастыру арқылы "сурет салуға" болатын кенеп нысандары жасалады. Бұл тиісті әдістерді шақыру арқылы жасалады.

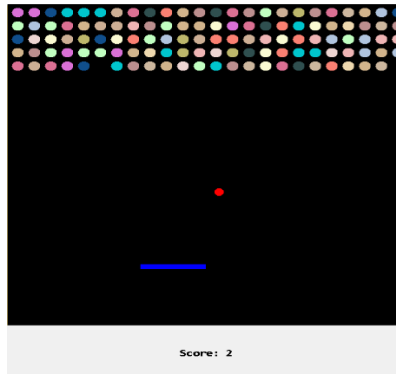
Canvas данасын жасау кезінде оның ені мен биіктігін көрсету қажет. Геометриялық примитивтер мен басқа объектілерді орналастыру кезінде олардың кенепке координаттары көрсетіледі. Анықтамалық нүкте болып жоғарғы сол жақ бұрыш табылады(2-сурет).

Біз осы жоғарыда айтылған виджеттерді қолданып “pinball”(3-сурет) және “ping-pong”(4-сурет) ойындарының бағдарламасын жасадық. Ойындар бағдарламасын құру барысында tkinter-дің графикалық мүмкіндіктерін қолдандық [2]. Бұл ойындарды кез келген адам бос уақытында ойнауына болады. Осы ойындарды ойнау арқылы адамның компьютермен жұмыс істеу жылдамдығы артады, қырағылығы дамиды.

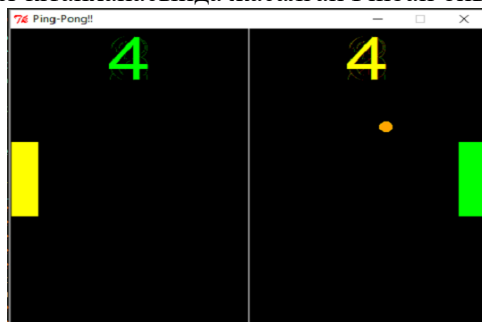

2 сурет – Canvas виджеттарындағы координаталар

Осы виджеттар арқылы жасалған ойындардың мысалдары:

3 сурет – Tkinter кітапханасында жасалған Pinball ойынының мысалы

4 сурет – Tkinter кітапханасында жасалған Ping-pong ойынының мысалы

Әдебиеттер

1. Tkinter – создание графического интерфейса в Python [Электрон. ресурс]. – 2020. – URL: <https://python-scripts.com/tkinter> (дата обращения: 01.03.2022).
2. Лаборатория луниксойда [Электрон. ресурс]. – 2022. – URL: <https://younglinux.info/> (дата обращения: 17.03.2022).

СЕКЦИЯ 8: АВТОМАТИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ

ҒТАХР: 50.51.15

Д. Курмантаев

Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті

Ғылыми жетекші: Д.О. Қожахметова

Кафедра «Автоматтандыру, ақпараттық технологиялар және қалақұрылысы»

ARDUINO ПЛАТФОРМАСЫН ПАЙДАЛАНЫП SMART HOME МАКЕТІН ЖАСАУ

Arduino – бұл бағдарламалық жасақтама мен аппараттық қамтамасыз ету ерекшеліктерінде ашық бастапқы код, сондықтан әуесқойлар қарапайым Arduino модульдерін қолмен жинай алады. Ардуино модульдерін алдын ала жинақталған әрі сатып алуға болатын қарапайым баға. Жабдықтар шағын форматтағы шағын құрылғыдан бастап, беткі қабатқа орнатылған модульдерге дейін көптеген форматтағы техникалық сипаттамаларда келеді. Компьютерді қосудың негізгі режимі USB арқылы жүзеге асады, бірақ Bluetooth, сериялы және эфирлік формалық факторлар да бар.

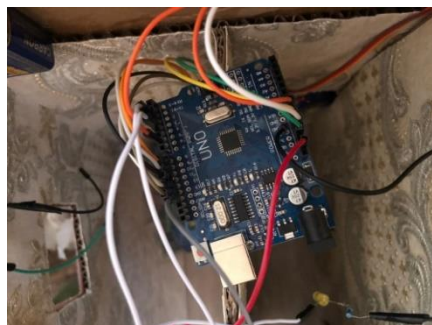
Arduino бағдарламалық қамтамасыз ету – тегін және ашық дереккөз. Бағдарламалау платформасы танымал сымды тілге негізделген. IDE дизайн негізделген, ол дизайнерлер мен прототиптер арасында танымал тіл болып табылады. Көптеген микроконтроллер интерфейстерінен айырмашылығы, Arduino кросс-платформа; ол Windows, Linux және Macintosh OS X жүйелерінде іске қосылуы мүмкін.

Практикалық маңыздылығы

«Ақылды үй» - интеллектуалды басқару жүйесін инженерлік желілер мен үйде электр жабдықтарын біріктіру. Соңғы жылдары «ақылды үй» жүйелері әркімнің аузында болды – коттеджде байланыс кезінде иесі автоматтандыру функцияларын қосу мүмкіндігін көбірек қарастырады. Бұл ыңғайлы, заманауи, энергияны үнемдейді және қауіпсіздіктің жоғары деңгейін қамтамасыз етеді. Алайда, мұндай жүйені енгізу жеке ақылды құрылғыларды сатып алу мен орнатумен шектелмейді. Ақылды мүмкіндіктері бар шәйнек немесе тостер өздігінен керемет. Бірақ бұл көбірек.

Сурет 1 – «Ақылды үйдің» жалпы көрінісі

Сурет 2 – Arduino Uno

«Сымды» үй автоматтандыру жүйесі негізінде үйге немесе үлкен пәтерге «Ақылды үй» жобасын жасау ұсынылады. Мұндай жүйе белгілі бір сымдардың болуын болжайды, ол арқылы барлық инженерлік жүйелер, электр құрылғылары, бейнекамералар, датчиктер бір желіге қосылады. Сондықтан оны табысты іске асыру ғимараттың құрылысы немесе күрделі жөндеу кезеңінде де егжей-тегжейлі басталып, ойластырылуы тиіс.

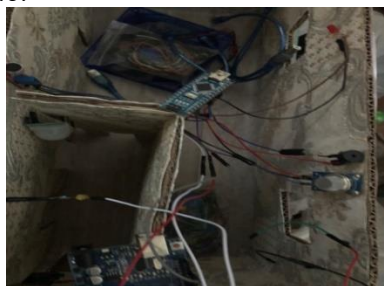
Бұл «ақылды» жүйені классикалық электр сымдары бар үйдің қабырғаларын қиратпай орнатуға болмайды дегенді білдірмейді. Бұл үшін оларды бір желіге қосуға мүмкіндік беретін бөлек ақылды құрылғылар мен сымсыз шешімдер бар, бірақ көптеген құрылғылармен және оларды орналастырудың үлкен аумағымен сымсыз шешімдер тұрақсыз болуы мүмкін. Мұндай «жеңіл» жүйенің функционалдығы толыққанды «сымды» ақылды үйден айтарлықтай артта қалады.

Arduino жүйесі «ақылды үйді» басқарудың ерекше, бірақ қисынды шешімін ұсынады. Мұны «өз бетімен жасау» деп атайды, өйткені бұл жағдайда пайдаланушының бақылау инфрақұрылымын ұйымдастыруға қатысуы маңызды. Сонымен, Arduino жиынтығында не бар? Жинақтың негізі – логикалық контроллердің өзі, ал қалған компоненттер сенсорлармен, сенсорлармен және индикаторлардың барлық түрлерімен ұсынылған. Компоненттердің санын шектеуге болады деп айтылғанда, бұл элементтерді қысқартудың басқа принциптері туралы болды, бірақ Arduino ақылды үй контроллері оңтайландыру тұжырымдамасын дерлік жетілдірді. Біріншіден, оның барлық сенсорлары сымсыз жұмыс істейді, бұл бірнеше желіге қажеттілікті жояды. Екіншіден, контроллерді тікелей басқару үшін операторлық панельдері бар дәстүрлі блоктар емес, сонымен қатар мобильді қосымша ретінде қол жетімді ыңғайлы және заманауи веб -бет қолданылады. Датчиктердің өздеріне келетін болсақ, олар энергия шығыны туралы мәліметтерді, ылғалдылық пен температура параметрлерін, есіктің ашылуын және т.б.

Smart Home макетінде Arduino платформасының рөлі

Arduino жүйесі «ақылды үйді» басқарудың ерекше, бірақ қисынды шешімін ұсынады. Мұны «өз бетімен жасау» деп атайды, өйткені бұл жағдайда пайдаланушының бақылау инфрақұрылымын ұйымдастыруға қатысуы маңызды.

Сонымен, Arduino жиынтығында не бар? Жинақтың негізі - логикалық контроллердің өзі, ал қалған компоненттер сенсорлармен, сенсорлармен және индикаторлардың барлық түрлерімен ұсынылған. Компоненттердің санын шектеуге болады деп айтылғанда, бұл элементтерді қысқартудың басқа принциптері туралы болды, бірақ Arduino ақылды үй контроллері оңтайландыру тұжырымдамасын дерлік жетілдірді. Біріншіден, оның барлық сенсорлары сымсыз жұмыс істейді, бұл бірнеше желіге қажеттілікті жояды. Екіншіден, контроллерді тікелей басқару үшін операторлық панельдері бар дәстүрлі блоктар емес, сонымен қатар мобильді қосымша ретінде қол жетімді ыңғайлы және заманауи веб -бет қолданылады. Датчиктердің өздеріне келетін болсақ, олар энергия шығыны туралы мәліметтерді, ылғалдылық пен температура параметрлерін, есіктің ашылуын және т.б.

Сурет 3 – Газ датчигі, қозғалыс датчигі, дыбыс датчигі

Сурет 4 – Температура датчигі

Сурет 5 – Жарықтандыру фоторелесі

Қорытынды

Ақылды үйді басқару жүйесінің көптеген әлеуетті пайдаланушылары олардың көп компонентті және күрделі сипатына алаңдаушылық білдірсе де, олар олардың кейбір элементтерімен бұрыннан таныс. Мысалы, қазіргі заманғы қазандықтардағы, тоңазытқыштардағы, акустикалық жинақтардағы және жарықтандыру қондырғыларындағы электроника жиі сол принцип бойынша жұмыс істейді. Сонымен қатар, сенсорлар мен GSM модуліне қауіпсіздік жүйесін орнатқанда, көптеген адамдар білмей -ақ өз қолдарымен «ақылды үй» үшін бірдей контроллер жасайды. Тек егер қауіпсіздік кешендері болған жағдайда, орталық, мысалы, қозғалыс сенсорлары мен түтін детекторларын қосатын панель болса, онда қаралатын контроллерлер, әдетте, автоматты басқаруға болатын тұрмыстық құрылғылардың барлық ассортиментіне қызмет көрсетеді

Әдебиеттер

1. Arduino.ru :Официальный сайт Arduino в России [Электронный ресурс].-Режим доступа: <http://arduino.ru/>, свободный.-Загл. с экрана
2. Wikipedia: сайт Wikipedia [Электронный ресурс].-Режим доступа:<http://ru.wikipedia.org/wiki/Arduino>, свободный.-Загл. с экрана
3. Atmel.com: официальный сайт atmel [Электронный ресурс]].-Режим доступа: <http://www.atmel.com/Images/doc8161.pdf>, свободный.-Загл. с экрана

МРНТИ: 50.51.15

Д. Исмаилов, Д. Бакубаев, А. Кабдульдинов

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Т.С. Жылқыбаев, преподаватель, магистр технических наук кафедры автоматизации, информационные технологии и градостроительство

ВОЗМОЖНОСТИ САЙТА TINKERCAD ПРИ ИЗУЧЕНИИ ОСНОВ ЭЛЕКТРОНИКИ И РОБОТОТЕХНИКИ

Во время пандемии, COVID-19, произошел переход обучения с традиционной формы на дистанционный формат с использованием информационно-коммуникационных технологий (ИКТ). При переходе на дистанционный формат возникает проблема у технических специальностей, как перенести цифровизацию лабораторного оборудования. Одним из способов цифровизации является создание модели и проведении большого количества тестов, для проверки работоспособности модели, и чтобы она оказалась близкой по характеристикам к реальному оборудованию.

Вторым способом является использование уже готовых моделей на различных доступных электронных ресурсах. Одним из таких ресурсов является сайт TinkerCad [1]. Предоставляющий свои услуги бесплатно.

Для начала работы с сайтом необходимо пройти регистрацию на сайте, для этого необходимо нажать кнопку “Присоединиться”. Затем пройти регистрацию “самостоятельно” и создать персональную учетную запись (рисунок 1) с помощью E-mail (mail.ru, Gmail, Apple, аккаунтов Microsoft или Facebook).

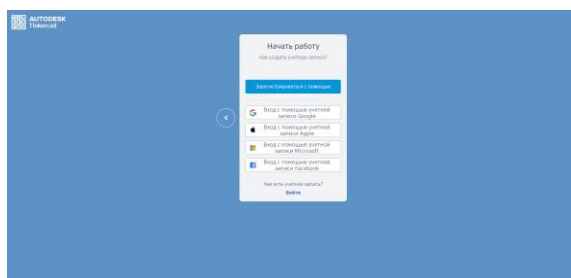

Рисунок 1 – окно регистрации

Рассмотрим регистрацию как для преподавателя. Создав учетную запись в настройках профиля в опции “Как вы будете использовать сайт TinkerCad необходимо из выпадающего списка выбрать “Преподаватель” (рисунок 2) [2, 3].

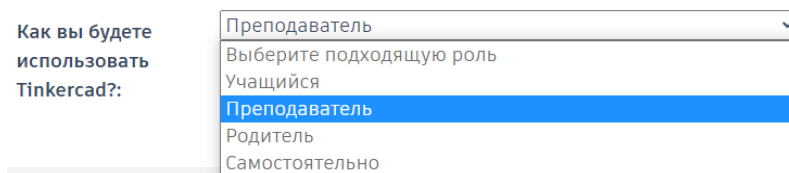

Рисунок 2 – выбор роли на сайте

После выбора роли на сайте, появляется возможность создания класса, куда можно добавлять обучающихся (рисунок 3).

Ваши классы			
Создать новый класс			
AY-001	Учащихся: 0	Дата создания: 27.01.2022	
AY-002с	1 учащийся	Дата создания: 17.09.2020	
AY-801	Учащихся: 02	Дата создания: 17.09.2020	
AY-802	Учащихся: 7	Дата создания: 17.09.2020	
AY-901	Учащихся: 13	Дата создания: 04.12.2021	
AY-902	Учащихся: 0	Дата создания: 17.09.2021	

Рисунок 3 – классы TinkerCad

Для того чтобы обучающиеся начали работу в классе, им достаточно знать код класса и свой псевдоним, который автоматически генерируется при добавлении обучающихся. Обучающийся для начала работы в классе, а именно создания различных цепей, необходимо войти в класс под своим псевдонимом. В меню слева выбрать «Circuit»/ «Цепи», затем «Создать цепь», после чего перед обучающимся откроется рабочая область.

Сайт TinkerCad позволяет изучить основы электроники и робототехники. Каждый обучающийся состоящий в классе может создать любую электрическую цепь, и запустить моделирование работы (рисунок 4).

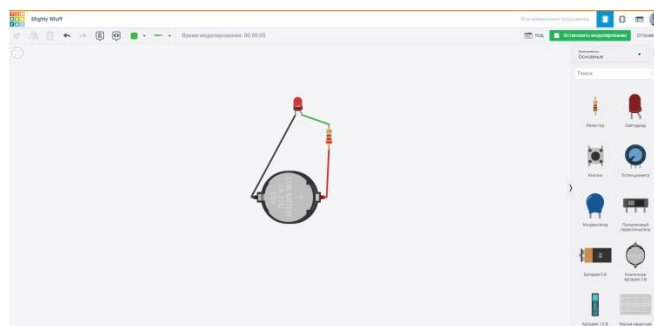

Рисунок 4 – пример простой цепи

Благодаря большому количеству компонентов, появляется возможность изучения работы различных полупроводников и основных элементов электроники (пассивных и активных элементов). Но большой упор сайта произведен на разработку и сборку цепей для платформы Arduino UNO. Платформа Arduino может выступать в роли “мозга” робота.

TinkerCad позволяет не только собрать цепь и моделировать работу платформы Arduino, также можно написать свой скетч (программу) для работы платформы. Написание скетчка производится в отдельном окне (рисунок 5) в виде блоков, блоков с текстом или текста.

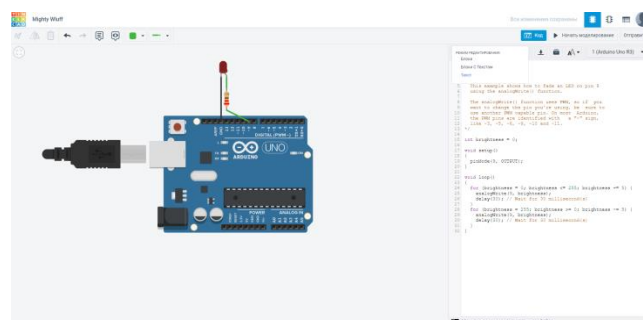

Рисунок 5 – окно кода (скетча) платформы Arduino

На сайте TinkerCad реализована возможность подключения различных датчиков для платформы Arduino, таких как: ультразвуковой, инфракрасный датчик движения, сервоприводы, датчик влажности почвы и другие.

Преимущества TinkerCad является:

- 1) Сайт полностью бесплатен;
- 2) Научиться работать с данным сайтом можно интуитивно;
- 3) Сборка цепи и ее моделирование перед сборкой на реальном оборудовании;
- 4) Автоматическое сохранение собранных моделей [2].

Литература

1. Официальный сайт Tinkercad [Электрон. ресурс] – 2022. – URL: <https://www.tinkercad.com/> (Дата обращения: 13.04.2022).
2. ОБУЧЕНИЕ TINKERCAD ДЛЯ ЧАЙНИКОВ. ЧАСТЬ 1 [Электрон. ресурс] – 2022 . – URL: <https://www.qbed.space/knowledge/blog/tinkercad-for-beginners-part-1> (Дата обращения; 23.03.2022).
Теоретический материал по "Tinkercad" [Электрон. ресурс] – 2021. – URL: <https://infourok.ru/teoreticheskij-material-po-tinkercad-5020016.html> (Дата обращения; 14.04.2022).

ҒТАХР: 50.51.15

А. Орынбасаров

Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті

Ғылыми жетекші: Д.О. Қожахметова,

Кафедра «Атоматтандыру, ақпараттық технологиялар және қалақұрылысы»

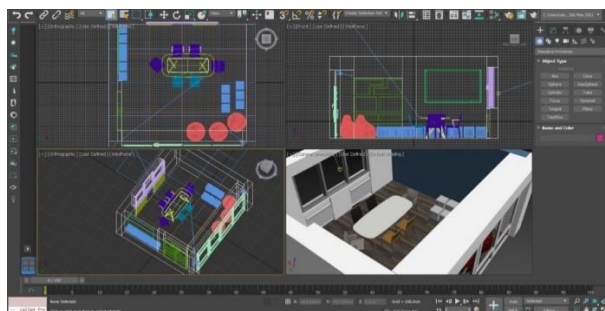
3DS MAX ОРТАСЫНДА ИНТЕРЬЕР ДИЗАЙНЫН ЖЕТІЛДІРУ (ВИЗУАЛИЗАЦИЯ)

Графикалық редактор – графикалық бейне түріндегі суреттерді салуға және оларды өңдеуге арналған арнайы бағыттағы программа. Қазіргі кезде графикалық редактордың көптеген түрлері белгілі. Соның ішіндегі менің қарастырайын деп отырған программа бұл – үшөлшемді 3d studio max графикалық редакторы. 3d studio max программасы – кескіндерді моделдеу, визуализациялау және анимациялау программалық жиындарын қамтыған жалғыз программа. Ол Windows NT операциялық жүйесінің 3. 51 - ден төмен емес версиялары үшін Autodesk фирмасында шығарылған болатын. Жалпы 3ds max программасын бүкіл дүние жүзіндегі мыңдаған дизайнерлер үшөлшемді ойындарды, интерьер, телеарна мен кинофильмдерді шығару үшін шыншыл эффектілерді, сонымен бірге Web - парақтарының үшөлшемді графикалық элементтерін іске асыру үшін қолданылып жатыр. 3ds max программасының пайда болуы қолданушының жұмыс істеу мүмкіндігін әлдеқайда кеңейтті. Төменде программаның кейбір жаңа мүмкіндіктері көрсетілген.[1]

Практикалық маңыздылығы.

Сонымен қатар, 3Ds Max 3D көрсету мүмкіндіктерін қамтамасыз етеді және олардың бірі - алдын ала қарау мүмкіндігі. Бағдарламалық құралды қолдауда ActiveShade режимін белсендіру арқылы пайдаланушылар сахнадағы жарық пен материалдарды өзгерту кезінде әсерлерді көре алады.

3Ds Max қолданбасында сонымен қатар пайдаланушыларға көріністерді түрлендіруге мүмкіндік беретін жұмыс процесі мүмкіндігі бар, осылайша олардағы шамдар, материалдар және нысандар ең озық технологияларды пайдалану үшін өзгертілуі мүмкін. (1-сурет)[2]

1-сурет – 3Ds Max интерфейсі

Осының арқасында олар жаңа физикалық материалдар мен орталар, сондай-ақ дәл реттеу сияқты көптеген көрсету мүмкіндіктерін қолдана алады. Бұған қоса, олар жарықтандыруды, материалдарды және заттарды рендерлік қозғалтқыштар арасында икемді түрлендіруге қабілетті болады, бұл оларға тек қажеттілерін түрлендіруге мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, 3Ds Max қолданбасында Материалдық редактор деп аталатын интерактивті құралы бар, ол пайдаланушыларға өз көріністерінде материалдар мен карталарды жасауға және өңдеуге, шығармашылық текстураларды қолдануға және объектілерге материалдарды

тағайындау кезінде сынуларды, шағылыстыруларды және басқа әсерлерді модельдеуге мүмкіндік береді.

Ең маңызды және соңғы кезең – визуализация (көрсету). Көп жағдайда көрініспен жұмыс жеңілдетілген түрде орындалады: текстуралардың өлшемі кішкентай, көлеңкелер мен жарық көздері, әртүрлі материалдық қасиеттер (мысалы, шағылысулар) өшірілген, күрделі геометрия және әртүрлі әсерлер көрсетілмейді. Көрсету уақыты тапсырманың күрделілігіне байланысты секундтың бір бөлігінен бірнеше айға дейін өзгеруі мүмкін. Көптеген визуализация модульдері 3ds Max қосымшасы ретінде кірістірілген бөлек бағдарламалар болып табылады.[2]

Астыңғы суретте(2-сурет) менің жасаған жұмысымның аяқталған кезеңі(рендер).

2-сурет – Шәкәрім университетіндегі IT кабинеттің 3D интерьеры

Қосымша плагиндер

3D Max әсерлерімен жұмыс істеуді жеңілдететін бірнеше плагиндерден тұрады. Олар әдепкі бойынша өшірілген, бірақ олар пакетпен бірге келгендіктен, оларды кез келген уақытта тегін қосуға болады. Бұл плагиндердің арасында RealFlow (суға қатысты барлық әсерлер), GrowFX (өсімдіктерге қатысты барлығы), AfterBurn (өрт, жарылыс, түтін және т.б.) және басқалары бар. Бұл плагиндер арқылы кинематографиялық графикаға қол жеткізуге болады.[2]

Қорытынды

Қорытындылай келе, бұл программада модельдерді, көріністерді, анимацияларды, материалдарды және 3D әлеміне қатысты барлық нәрсені жасауға арналған кросс-платформалық қолданба. Кинодағы барлық арнайы эффекттер, жабдықтардың, киімдердің, үйлердің, көліктердің жаңа үлгілерінің тұсаукесері - мұның бәрі алдын ала әзірленген үш өлшемді модельдер, содан кейін олар нақты нысандарға айналады.

3D MAX - бұл көптеген жылдар бойы оны жасап, жетілдірген үлкен әзірлеушілер тобының интеллектуалды жұмысының нәтижесі болып табылатын өте күрделі бағдарлама. Ол теңшеуге мүмкіндік беретін және үш өлшемді компьютерлік графика мен анимацияны жасауды шешкен пайдаланушының кез келген дерлік идеяларын жүзеге асыруды қамтамасыз ететін параметрлердің шынымен үлкен санына ие. Осыған байланысты MAX 6.0 сәтті дамуы үшін жеке түймелер мен мәзір командаларының мақсатын білу жеткіліксіз. Виртуалды үш өлшемді әлемнің объектілерінде белгілі бір операцияларды орындаудың ең қарапайым мысалдары сіздің көз алдыңызда болуы керек.

Бұл бағдарламаның болашағы зор екені даусыз, өйткені көптеген салаларда жалпы компьютерлендірудің арқасында графикамен байланысты жұмыстар жеңілдетіліп, жеделдетілді. Бұл 3D MAX туралы білімнің өзектілігін және оны пайдалану мүмкіндігін көрсетеді, нәтижесінде компьютерде жұмыс істеуді үйренудің бастапқы кезеңінде 3D графикасымен жұмыс істеуге арналған оқыту бағдарламаларын енгізу қажет.

Сондықтан білім деңгейін көтеру, тиімді жұмыс істеу, ақпарат алмасу және уақыт өте келе жаңа технологияларды енгізу үшін 3D Max пайдалану дұрыс таңдау болып табылады.[3]

Әдебиеттер

1. Уикипедия 3Ds Max туралы [Электрондық ресурс] – 2020. -URL: https://kk.wikipedia.org/wiki/Autodesk_3ds_Max(өтініш берілген күні:28.04.2022)
2. Bilimdiler.kz Білімділер порталы [Электрондық ресурс] – 2009. - URL:<https://bilimdiler.kz/informatika/15055-3d-max-studio-bagdarlamasy-men-zhumys.html>(өтініш берілген күні:28.04.2022)
3. Джуниор 3d артикл [Электрондық ресурс] – 2012.- URL:<https://junior3d.ru/article/3Ds-Max.html>(өтініш берілген күні:28.04.2022)

К.М. Мукашева

Университет Шакарима, Семей, Казахстан

Научный руководитель: А.Д. Золотов

кафедра автоматизации, информационных технологий и градостроительства

ПРОЕКТИРОВАНИЕ И СОЗДАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ

Данная статья содержит основные этапы исследовательской работы в области создания информационной системы дистанционного обучения. Дистанционное обучение – это образовательная технология, способ передачи знаний обучаемым, который может быть применен для любой формы образования (очной, заочной и экстерната). Дистанционное обучение не является новой технологией обучения. Дистанционное обучение существует десятки лет. При этом основным способом доставки знаний обучающимся была обычная почта. Современные информационные технологии активно внедряются в учебно-образовательный процесс. Учебные заведения оснащаются разнообразным сетевым оборудованием и компьютерной техникой, позволяющих их интегрироваться во всемирную сеть Интернет. Все это изменило дистанционное обучение и сделало его действительно эффективным в современном мире. Дистанционное обучение занимает всё большую роль в модернизации образования. Согласно приказу 137 Министерства образования и науки РК от 20.03.2015 «Об использовании дистанционных образовательных технологий», итоговый контроль при обучении с помощью ДОТ (дистанционных образовательных технологий) можно проводить как очно, так и дистанционно. Актуальность темы определяется тем, дистанционная форма обучения дает сегодня возможность создания систем массового непрерывного самообучения, всеобщего обмена информацией, независимо от временных и пространственных поясов. Помимо этого, системы дистанционного образования дают равные возможности всем людям вне зависимости от социального положения и состояния здоровья. Существует большое разнообразие целей внедрения в образовательный процесс систем ДО, основными из которых являются:

- привлечение новых студентов посредством внедрения новой формы обучения;
- предоставление школьникам, студентам, гражданским и военным специалистам, безработным, самым широким кругам населения равных образовательных возможностей в любых районах страны и за ее рубежами;
- улучшение качества образовательных услуг путем предоставления новых, более удобных путей доступа к учебным материалам;
- повышение качества обучения за счет применения современных средств, объёмных электронных библиотек и т. д.;
- повышение качественного уровня образования за счет более активного использования научного и образовательного потенциала ведущих университетов, академий, институтов, лидирующих отраслевых центров подготовки и переподготовки кадров, институтов повышения квалификации, других образовательных учреждений;
- возможность получения как базового, так и дополнительного образования параллельно с основной деятельностью;
- интеграция с очной и заочной формами обучения, совершенствуя и развивая их; – создание условий для непрерывного образования;
- предоставление обучающимся возможности освоения образовательных программ, непосредственно по месту жительства обучающегося или его временного пребывания, а также возможности самостоятельно может планировать время, место и продолжительность занятий;
- снижение затраты на проведение обучения (не требуется затрат на аренду помещений, поездок к месту учёбы, как учащихся, так и преподавателей и т. п.); – создание единой образовательной среды (особенно актуально для корпоративного обучения);
- расширение образовательной среды в Казахстане на наиболее полное удовлетворение потребностей и прав человека в области образования;
- обеспечение принципиально нового уровня доступности образования при сохранении его качества.

На основании вышеизложенного в исследовательской работе разработаны критерии выбора платформы для организации ДО. К ним относятся такие как:

- Функциональность. Подразумевает наличие у платформы необходимых опций, в числе которых чаты, форумы, управление курсами, анализ активности обучаемых и т. П
- . – Стабильность, т. е. степень устойчивости работы при различных режимах работы и нагрузке в зависимости от степени активности пользователей.
- Удобство использования. Один из важнейших параметров, влияющий на качество учебного процесса.
- Удобство и простота администрирования и обновления контента.
- Стоимость. Складывается из стоимости покупки платформы и дальнейшего сопровождения.
- Масштабируемость. Система должна быть гибкой и способной расширяться как в связи с приростом количества обучаемых, так и путем добавления новых программ и курсов.
- Мультимедийность. Системы должны предоставлять возможность использования в качестве инструментов обучения не только текстовые и графические файлы, а также видео, аудио, 3D-графику и т. п.
- Качество техподдержки. Ввиду разнообразия программного обеспечения и Интернет-сервисов для создания ДО, необходимо проанализировать имеющиеся на рынке ДО.

Результаты анализа сведены в таблицу 1.

Таблица 1. Сравнительный анализ Интернет-сервисов и программного обеспечения для организации ДО

Критерии	Moodle	ATutor	FormaLMS	iSpring	Sakai	WebTutor
Языки приложения	PHP	PHP	PHP	PHP	PHP	Java
СУБД	MySQL	MySQL	MySQL	MySQL, Oracle, sqlldb	MySQL, Oracle, hsqlldb	MySQL, Oracle
Лицензии	GNU/GPL	GNU/GPL	GPL2	GPL2	GPL2	GPL2
Система проверки знаний	тесты, задания, семинары	тесты	тесты, задания, семинары	тесты, задания, семинары	тесты	тесты, задания, семинары
Демонстрационный сервер	+	+	-	+	+	-
Функциональность	+	+	-	+	-	-
Стабильность	+	-	-	-	-	+
Удобство использования	+	+	+	+	+	-
Удобство администрирования	+	+	+	+	+	-
Техн. Поддержка	+	+	+	+	-	+
Мультимедийность	+	+	-	+	+	-
Масштабируемость	+	+	+	+	+	+

Для проектирования системы ДО был выбран сервис iSpring Online.
Проектирование системы

На подготовительном этапе выполнялся сбор материалов ОП 7М06101 -Информатика на Интернет-сервисе.

Этап 1. Определение основных целей создания ДО. Целью создания ДО является формирование образовательного пространства для взаимодействия преподавателей со студентами.

Задачи ДО: Обеспечить открытость обучающего пространства для обучающихся. Обеспечить возможность обучения в привычной комфортной обстановке, не выходя из дома или офиса с установкой индивидуальных сроков обучения с учетом личных особенностей каждого студента. Развить способности к самоорганизации и самостоятельности, необходимой для обучения, при этом есть возможность связаться с преподавателем и получить необходимую консультацию. Сэкономить

денежные средства для обучающихся, поскольку дистанционное образование стоит дешевле, чем очное в учебном заведении.

Этап 2. Создание технического задания. Платформа ДО должен удовлетворять следующим требованиям:

- Мощный инструмент разработки учебных материалов и облачной ДО. не требующей специальной подготовки, с интерфейсом, который выглядит современно и интуитивно понятен.

- Мобильное обучение. Учебный курс можно запустить с любого устройства: ноутбука, планшета и телефона. Специальное мобильное приложение обеспечивает доступ к учебным материалам даже без подключения к интернету, например, в самолете или поезде.

- Вебинары. Живые онлайн-трансляции позволяют одновременно обучать студентов из разных городов. Записи всех вебинаров сохраняются, и их можно посмотреть в любое время.

- Безлимитное облачное хранилище. В ДО можно загрузить любое количество курсов, видео.

- Детальная статистика. Система собирает детальную статистику и помогает вам отслеживать, кто действительно учится, а кто нет. С ее помощью удобно контролировать уровень подготовки в каждом подразделении и оценивать успеваемость сотрудников.

- Контроль качества курсов. Отчеты по учебным материалам покажут, какие темы в курсе слишком легкие для пользователей, а какие вызывают серьезные трудности.

Структура портала ДО должен иметь следующие элементы: Административный элемент. Стартовая страница системы до регистрации, носит презентационный характер: представляет систему дистанционного обучения посетителю, информирует о возможности зарегистрироваться для полноценного доступа к ресурсам системы, открывает список курсов, выполненных проектов и т. д.

Элемент «Деканат» выступает как представитель деканата в традиционном обучении с соответствующим набором задач: объединение студентов в учебные группы, подгруппы; проведение контроля успеваемости, ведение автоматизированного журнала посещений, составление расписания. Информационно-знаниевая подсистема позволяет разрабатывать и поддерживать различные виды курсов (по структуре, формату, срокам). Данная подсистема позволяет создавать учебно-методические курсы преподавания различных дисциплин учебного плана, разрабатываемые преподавателями.

Элемент «Лабораторные практикумы» содержит три основных компонента:

- коллекцию фото- и видеоматериалов лабораторных практикумов (различного формата — фото, видео, флэш). Материалы могут быть встроены в систему либо представлены в формате ссылок на ресурсы Сети. Соответствующее видео может оцениваться и комментироваться.

- комплект имитационных лабораторных работ;

- список лабораторных работ.

По результатам исследования делаем следующие выводы: Ключевой функцией преподавателя дистанционного курса является обеспечение конструктивных обсуждений материала. Активное вовлечение участников в критический анализ происходящего является залогом формирования учебного сообщества курса. Основным средством достижения этого являются дискуссионные форумы.

Этап 3. Заполнение ДО материалами и проверка возможностей контроля выполнения.

Шаг 1. Реализация административного элемента. Для входа на сервер в адресную строку указываем ссылку. Выходит главное окно (рис. 1).

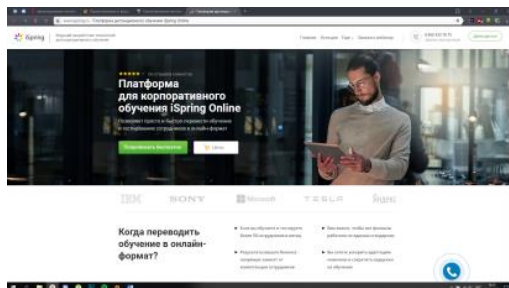

Рис. 1. Главная страница сервиса iSpring Online

Шаг 2. Регистрация. Для регистрации заполняем следующее поле Email, фамилия, логин, пароль, в соответствии с рисунками 2, 3, 4.

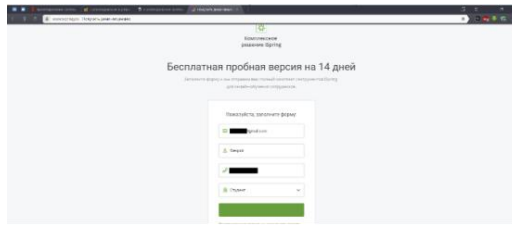

Рисунок 2. Регистрация

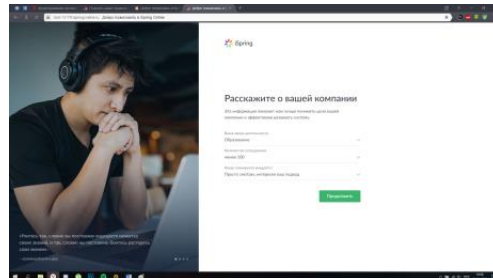

Рисунок 3. Указание информации

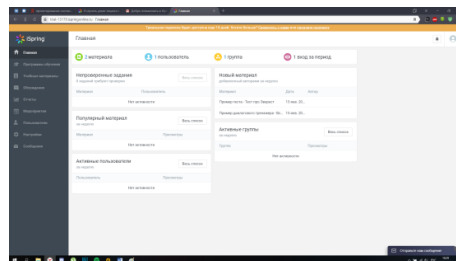

Рисунок 4. Личный кабинет сервиса

Шаг 5. Реализация информационно-знаниевой системы. Создаем задание для обучающихся (рис. 6).

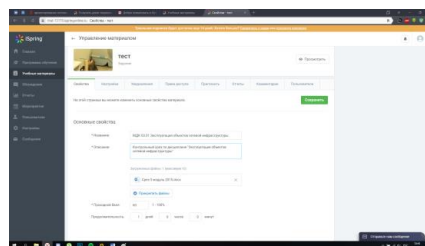

Рисунок 6. Создание заданий для обучающихся

Шаг 6. Проверяем доступность решения заданий учениками (рис. 7.8).

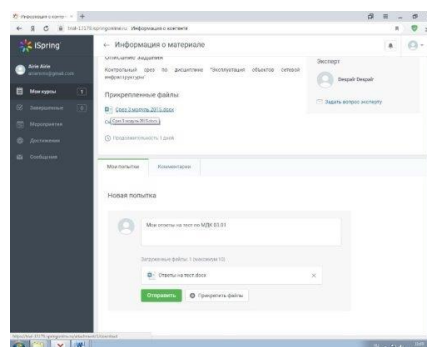

Рисунок 7. Окно отправки результатов на тест

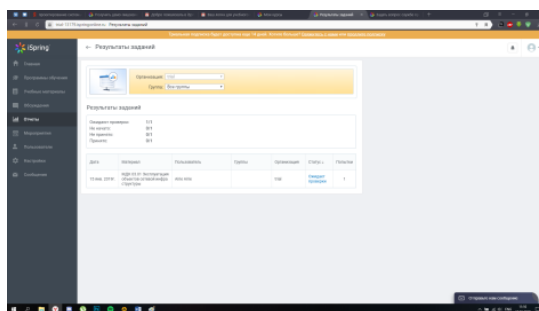

Рисунок 8. Список пользователей, выполнивших работу

Шаг 7. Проверяем возможность проверки преподавателем работ учеников (рис. 9).

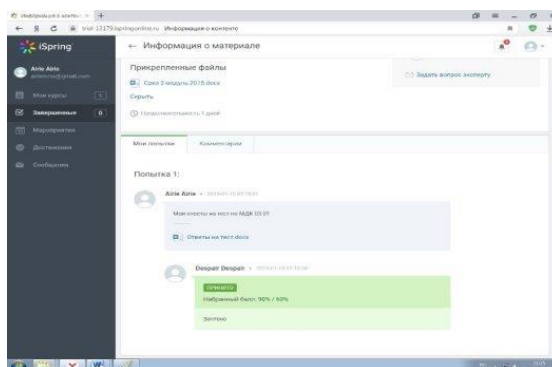

Рисунок 9. Окно проверки работ преподавателем

Шаг 8. Реализация «Лабораторных практикумов» Проверяем возможность загрузки лекций на портал(рис. 10).

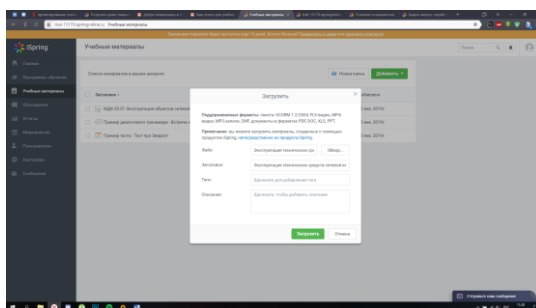

Рисунок 10. Добавление лекций на учебный портал

Шаг 9. Проверяем возможность создания отчетов (рис. 11).

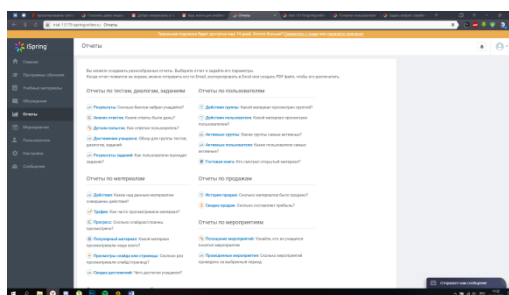

Рисунок 10. Создание отчетов

Проведенная работа позволяет сделать вывод: современное профессиональное образование нуждается в принципиально новых технологиях, отвечающих реалиям времени. Актуальность этой темы доказательно обоснована. Информационные системы дистанционного образования могут быть

инструментом педагогического взаимодействия как коллективов преподавателей, так и отдельных преподавателей, и студентов. Создание ДО открывает для педагогической деятельности новую среду и новые возможности. ДО становится рабочим инструментом преподавателя и постепенно начинает использоваться в учебной деятельности для организации взаимодействия педагогов, студентов.

Литература

1. Филиппов, С.А., Гусева, А. И. Инструментальные среды разработки обучающих модулей многократного применения. // Научная сессия МИФИ-2005 Т.2 Технологии разработки программных систем. Информационные технологии. М.: МИФИ, 2005. С. 143–144.
2. Хуторской, А. Дистанционное обучение и его технологии // Компьютерра. 2002. № 36. С. 26–30.
3. Шахмаев, Н. М. Технические средства дистанционного обучения. М. - «Знание», 2018. — 276 с.
4. LMS Moodle [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://moodle.org>
5. Atutor [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://atutor.github.io>
6. FormaLMS [Электронный ресурс] — Режим доступа: <http://libreportal.net/education-cai-edadministration-cms/forma.html>
7. iSpring Online [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://www.ispring.ru/ispring-online>
8. Sakai [Электронный ресурс] — Режим доступа: <https://sakaiproject.org>

СЕКЦИЯ 9: СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ХИМИИ

МРНТИ: 31.25.19

А. Еремекбаева

Университет имени Шакарима города Семей
Научный руководитель: Л.К. Оразжанова, к.х.н., ассоциированный профессор
кафедры Химической технологии и экологии

СИНТЕЗ КРИОГЕЛЯ НА ОСНОВЕ ИНТЕРПОЛИЭЛЕКТРОЛИТНОГО КОМПЛЕКСА ХИТОЗАН-ГЕЛЛАН

В последние несколько десятилетий постоянный интерес исследователей и специалистов в области химии вызывают композиционные материалы на основе функциональных полимеров, спрос на которые в науке, медицине, фармацевтике и других отраслях растет с каждым днем [1,2].

Среди композитных полимерных материалов актуальными являются полимерные криогели на основе интерполиэлектродитных комплексов (ИПЭК) природных полимеров. ИПЭК биополимеров отличаются высокой биосовместимостью и биodeградируемостью, а также низкой токсичностью. Важным свойством ИПЭК является возможность их получения простым способом - путем смешения водных растворов, один из которых содержит полианионный, а другой - поликатионный компонент [3-5].

Благодаря пористой структуре и уникальным свойствам криогели на основе ИПЭК являются перспективными материалами, представляющими как теоретический, так и практический интерес.

Как известно, природные полимеры хитозан (Хит) а также геллан (Гел) способны образовывать ИПЭК состава Хит : Гел = 1:1 [6]. Однако, литературные сведения о криогелях на основе ИПЭК Хит-Гел отсутствуют.

Целью данной работы является получение криогеля на основе ИПЭК природных полимеров Хит-Гел.

Были определены физико-химические свойства Хит и Гел: молекулярная масса биополимеров и степень деацетилирования Хит. Молекулярную массу полимеров устанавливали вискозиметрическим методом используя уравнение Марка-Куна-Хаувинка-Сакурады:

$$[\eta] = KM^\alpha$$

где $[\eta]$ – характеристическая вязкость, K и α эмпирические константы.

Молекулярная масса биополимеров, вычисленная на основании экспериментальных данных, составила для Хит – 89,2 кДа, а для Гел – 2,4 кДа.

Степень деацетилирования (DD) определяли методом потенциометрического титрования согласно [7] и рассчитывали по формуле:

$$DD [\%] = \frac{2,03 * (V_2 - V_1)}{0,02 + 0,0042 * (V_2 - V_1)}$$

где m – масса Хит, V_1, V_2 – объемы 0,1 М раствора гидроксида натрия, отвечающие точкам эквивалентности, 2,03 – коэффициент пересчета на молекулярную массу звена хитина, 0,0042 – коэффициент пересчета разности молекулярных масс звеньев хитозана и хитина.

Степень деацетилирования хитозана составила 83,9 %. Хитозан со степенью деацетилирования > 50% становится растворимым в кислых водных растворах и ведет себя как катионный полиэлектролит.

Для получения криогелей растворяли хитозан (с концентрацией 2 %) в 3% водном растворе лимонной кислоты при перемешивании. Геллан с концентрацией 1 % получали путем растворения в дистиллированной воде при перемешивании. Затем раствор хитозана добавляли в раствор геллана, перемешивали и оставляли на сутки, при этом массовое соотношение хитозана и

геллана составляло 2:1. На следующий день полученный комплекс замораживали при температуре минус 15-22 °С в течение 2-3 ч. Сформировавшийся криогель высушивали с помощью лиофильной сушки. Процесс высушивания проводился в течение 3 суток.

Были определены физико-химические свойства синтезированного криогеля на основе ИПЭК Хит-Гел: кинетика набухания и скорость протекания жидкостей с различным значением рН через криогель.

На рисунке 1 представлена кинетика набухания криогеля. Как видно из рисунка, криогель способен сорбировать воду. Согласно полученным данным, криогель на основе ИПЭК Хит-Гел в среднем поглощает до 4-5 г воды.

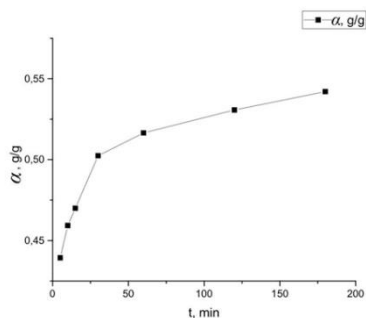

Рисунок 1 – Кинетика набухания криогеля на основе ИПЭК Хит-Гел

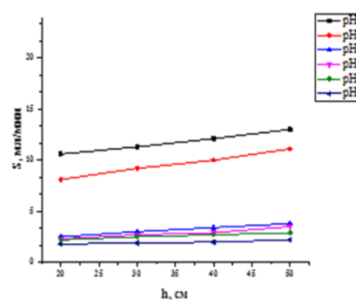

Рисунок 2 – Зависимость скорости протекания жидкостей через криогель Хит-Гел

Исследование скорости протекания жидкостей с различным значением рН через криогель представлено на рисунке 2. Высота столба жидкостей составляла 20-50 см, значение рН варьировалось от 3 до 8. Как видно из рисунка, максимальная скорость протекания жидкости через объем криогеля наблюдается при рН 3. При повышении рН скорость протекания раствора снижается, что может быть связано с сужением пор криогеля. Пористая структура криогеля позволяет использовать их в качестве сорбентов, катализаторов проточного типа, хроматографических материалов.

Таким образом, синтезирован криогель на основе ИПЭК Хит-Гел. Определены его физико-химические свойства. Полученные данные представляют теоретический и практический интерес и нуждаются в дальнейшем исследовании.

Литература

1. Lozinsky V.I. Cryogels on the basis of natural and synthetic polymers: preparation, properties and application / V.I. Lozinsky // Russian Chemical Reviews. – 2002. – V. 71 (6). – P. 489-511.
2. Klivenko A.N. Synthesis and physico-chemical properties of macroporous cryogels / A.N. Klivenko, G.S. Tatykhanova, G.A. Mun, S.E. Kudaibergenov // International Journal of Biology and Chemistry. – 2015. - V. 8 (1). – P. 52-60.
3. V.M. Gun'ko, I.N. Savina, S.V. Mikhailovsky. Cryogels: Morphological, structural and adsorption characterisation. // Adv. Colloid Interface Sci. – 2013. – Vol. 187-188. – No. 8. – P. 1-46.
4. M.M. Ozmen, O. Okay. Superfast responsive ionic hydrogels with controllable pore size // Polymer. – 2005. – Vol. 46. – No. 19. – P. 8119-8127.
5. R.V. Ivanov, V.I. Lozinsky, S.K. Noh, S.S. Han, W.S. Lyoo. Preparation and characterization of polyacrylamide cryogels produced from a high-molecular-weight precursor. I. Influence of the reaction temperature and concentration of the crosslinking agent // J. Appl. Polym. Sci. – 2007. – Vol. 106. – No. 3. – P. 1470-1475.
6. Адильханова М.У., Ж.С. Касымова, А.Н. Кливенко. Влияние внесения интерполимерного комплекса в темно-каштановую супесчаную почву на морфометрические показатели пестрой фасоли // Вестник Государственного университета имени Шакарима города Семей. – 2019. – № 4(88). – С. 177-179
7. Погодина, Н.В. Конформационные характеристики молекул хитозана по данным диффузионно-седиментационного анализа и вискозиметрии / Н.В. Погодина, Г.М. Павлов, С.В. Бушин, А.Б. Мельников, Е.Б. Лысенко, Л.А. Нудьга, В.Н. Маршева, Г.Н. Марченко, В.Н. Цветков // Высокомолек. соед. А. – 1986. – Т. 28 А. – № 2. – С. 232-239

Н. Берікбол

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшісі: Ж.С. Қасымова б.ғ.к., Химиялық технология және экология кафедрасының
доценті

КӘДІМГІ ҚАРАҒАЙДЫҢ (PINUS SYLVESTRIS L.) ТҰҚЫМЫНЫҢ ӨСУ САПАСЫН АНЫҚТАУ

Қазіргі замандағы басты міндеттердің бірі елді мекендердің экологиялық жағдайын жақсарту. Осы жағдайда атмосфералық ауаның тазалығы маңызды, сол себепті қарағай табиғаттың маңызды компоненті болып табылады [1].

Соңғы басылымдарда [2] орман питомниктерінде кейбір химиялық пестицидтерді және фунгицидтерді жиі қолдану, топырақтың ластануымен, тұқымның өсу қарқынының төмендеуіне және көшеттердің морфогенезінің бұзылуы туралы ақпараттар жариялануда. Заманауи технологияларды қолдану арқылы, яғни табиғи және синтетикалық пленка түзетін композициялы полимерлерді қолдану, тұқым сапасын жақсартуда тиімділігі жоғары. Биологиялық полимерлерді қолдану экологиялық қауіпсіз және экономикалық тиімді. Тұқымдарының сапасы көбінесе қолайсыз факторлардың әсерінен нашарлайды, өнімділікті арттыру үшін тұқым сапасын жақсарту мәселесі өзекті болады.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Экологиялық қауіпсіз табиғи және синтетикалық полимерлерді қолдану арқылы кәдімгі қарағай (*Pinus sylvestris L.*) тұқымның өсу сапасын арттыру.

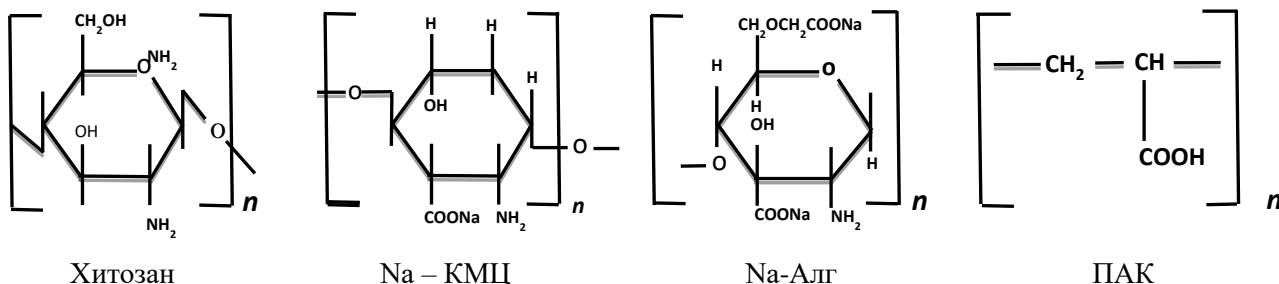
Зерттеу жұмысының міндеті. Кәдімгі қарағай (*Pinus sylvestris L.*) тұқымның биологиялық және синтетикалық полимерлермен, интерполимерлі комплекспен өңдеу нәтижесінде: тұқымның өну қуатын, өңгіштігін, бірігіп өсуін, өскінің орташа ұзындығын анықтау

Зерттеу жұмысының әдістемесі мен материалдары: Зерттеу жұмысы зертханалық жағдайда жүргізілді. Зерттеу материалы ретінде табиғи және синтетикалық полимерлер, интерполимерлі комплекстер (1- кесте) және Шығыс Қазақстан облысы, «Семей орманы» МОТР» РММ-нің Канонер филиалынан жиналған I санаттағы кәдімгі қарағайдың (*Pinus sylvestris L.*) тұқымы алынды.

1-Кесте – Комплекстерді дайындауға арналған ерітінділер құрамы

№	ИПК	Қатынас, моль:моль [3]	Концентрациясы, моль/л
1	Хитозан : натрий альгинаты (Хит-Na-Алг)	1:4	0,01
2	Хитозан : натрий - карбоксилметилцеллюлоза (Хит-Na - КМЦ)	1:2,3	0,01
3	Хитозан : полиакрил қышқылы (Хит-ПАК)	1:9	0,01

Зерттеу барысы: Петри ыдысындағы фильтр қағазына полимерлермен және ИПК-пен өңделген 100 дана, тұқым орналастырып, 20-24°C температурада 15 тәулік өсірілді. Тұқымның өну қуаты, өңгіштігі, бірігіп өсуі анықталды [4], [5]. Алынған нәтижелер 2-кестеде көрсетілді.

1 сурет – Полимерлердің құрылымдық формуласы

2 кесте – Тұқымның өсу сапасы

Нұсқалар	Өнген тұқымдар, дана				Өну қуаты, %	Өңгіштігі, %	Бірігіп өсуі, %	Ауруға шалдыққан тұқым, %	Су шығыны, 10 тәулік, мл	Өскіндердің тамырының ұзындығы, мм
	3 тәулік	5 тәулік	7 тәулік	10 тәулік						
1 - Хит	0	6	6	3	12	15	1,5	0	120	0,1 ± 0,02
2- Na - Алг	6	77	10	4	93	97	9,7	0	180	0,6 ± 0,05
3- Na -КМЦ	4	70	11	6	85	91	9,1	0	180	0,4 ± 0,05
4- ПАК	0	50	20	6	70	76	7,6	0	80	0,2 ± 0,05
5 - Хит – Na -Алг	0	3	2	3	5	8	0,8	3	120	0,1 ± 0,02
6 - Хит - Na - КМЦ	0	2	5	3	7	10	0,1	0	120	0,1 ± 0,02
7 – Хит - ПАК	0	6	8	4	14	18	1,8	0	120	0,1 ± 0,02
8 - Бақылау	0	60	13	2	73	75	7,5	0	180	0,3 ± 0,05

Анализ нәтижесінде, бақылау нұсқасымен салыстырғанда Na-альгинат және Na – КМЦ полимер ерітінділерімен өңделген қарағай тұқымның өну қуаты - 12 - 20%, өңгіштігі – 16 - 22%, бірігіп өсуі – 1,6 - 2,2% жоғары, және де өскіндердің ұзындығы 2 есе жоғары. Ал, синтетикалық полимер ПАК – мен өңделген тұқымдардың және бақылау тобының өңгіштігі, бірігіп өсуі бірдей.

Хитозан және ИПК-мен өңделген тұқымның өну энергиясы 5-14%, өңгіштігі - 8-18%, бірігіп өсуі - 1,8%, өскін ұзындығы 0,1мм көрсетті. Бақылау тобымен және жеке полимерлермен салыстырғанда, ИПК-пен өңделген тұқымның 10 тәулікте су шығыны 36% төмен болды. Яғни, шөлді аймақтарда ИПК-ті қолдануымен тұқымдардың суға төзімділігін арттыруға болады.

Тұқымды капсулдеу үшін ИПК-ті пайдалану тиімді деген қорытынды жасалынады. Капсулдеу арқылы тұқымды қоршаған ортаның қолайсыз жағдайынан сақтауға және оның патогендерге қарсы қасиеті пайда болады, иммунитетті қалыптастырады.

Әдебиеттер

1. Горленко С.В., Блинцов А.И., Панько Н.А. Устойчивость древесных интродуцентов к биотическим факторам – Минск: Белорусский государственный технологический университет. Наука и техника, 1988. – С. 67-71.
2. Шильникова Н.В., Андрияшина Т.В. Влияние пестицидов на биоценоз почвенного покрова // Вестник Казанского технологического университета. Сер.хим – 2012. – Т. 15. – № 7. – С. 140-144.
3. Касымова Ж.С., Оразжанова Л.К., Кливенко А.Н., Мусабаева Б.Х., Асержанов Д.К. Получение и свойства интерполимерных комплексов, Способных к структурообразованию почв // Журнал прикладной химии – 2019. – Т. 92. - № 2. – С. 177-186.
4. ГОСТ 13056.6–97. Семена деревьев и кустарников. Метод определения всхожести. Минск: изд-во стандартов, 1998. 3-7.
5. Попов П.П. О показателях дружности прорастания лесных семян в лабораторных условиях //Лесн.хоз-во. – 2001. – № 6 – С.28-29.

А. Кәрімова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
 Ғылыми жетекші: К.К. Кабдулкаримова, х.ғ.к., доцент химиялық технология және экология
 кафедрасының

ЖУСАН ДӘРІЛІК ӨСІМДІГІНІҢ АНТИОКСИДАНТТЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ

Қазіргі таңда антиоксиданттардың организмге әсерін білу және оларды дұрыс пайдалану үлкен маңызға ие. Антиоксиданттар-бос радикалдардың пайда болуымен жүретін тотығу процесін тежеу үшін қолданылатын заттар. Ғалымдар антиоксиданттарды дұрыс қабылдау арқылы ағзадағы тотығу процесін тежеп, патологиялық өзгерістердің алдын алу, сондай-ақ ұзақ өмір сүру мүмкіншілігін жоғарылатуға болатындығын дәлелдеген [1,2]. Зерттелетін жусан шөбі-антиоксиданттың мол қоры.

Бұл жұмыстың мақсаты -жусан шөбінің химиялық құрамын зерттеу болып табылады. Семей өңірінің шөптері химиялық құрамы мен қасиеттері әлі жүйелі түрде зерттелмеген. Зерттелетін шөптер (*Artemisia absinthium*) медицинада, фармакологияда кеңінен қолданысқа ие. Жусаның тұнбасы тәбетті ашады, диспепсияда, ас қорыту мүшелерінің қызметін жақсартады, демікпе, ревматизмге, қотырларға қолданылады. Орталық жүйке жүйесін және қан айналу жүйесінің қабілеттілігін арттырады[1].

Шөпті жинау екі мерзімді қамтыды. Біріншісі -шілденің басында тамырға жақын сағаксыз жапырақтарын өсімдік гүлдегенге дейін жинап алынды. Екіншісі - тамыз айынан қыркүйек айының басына дейін бутонизация кезеңінде гүлдеген жоғары бөлігі жиналды. (20-25 см етіп кесіп алынды). Жиналған шөпті карзинкаға салып, шатыр астында кептірдік. Тамырын жинау барысында сілкіп, топырақтан тазартып, жуып, күн астына кептірдік. Шөп Озерки аумағынан және тау бөктерінен жиналды. Шөпті жинауға көмектескен Жуманова А, таныған Полевик В.В.

Алынған сынаманың гигроскопиялық ылғалдылығын, және күлділігін анықтадық. Анықталған ылғалдылық пен күлділік мөлшері кестеде көрсетілген:

Кесте 1 – Жусан шөбінің ылғалдылығы мен күлділігі

Сынама	Алынған орны	Күлділігі(%)	Ылғалдылығы (%)
Ащы жусан	Тау бөктері	12,6	2,8
Ащы жусан	Өзен маңы	12,3	2,6
Ермен жусан	Тау бөктері	10,9	2,4

Биологиялық ортада аскорбин қышқылы антиоксиданттық қасиеттің кең спектрі болып табылады[2,3]. Сынамадағы аскорбин қышқылының мөлшерін Тильманс әдісі арқылы анықтадық. Аскорбин қышқылының мөлшері -110,13 мг/г-ға тең болды.

Макро- және микроэлементтер антиоксиданттық жүйені реттеуге қатысады, сондықтан олардың мөлшерін анықтау маңызды. Сонымен бірге, өсімдіктің элементтік құрамы олар орналасқан жердің биогеохимиялық және экологиялық жағдайын, алынған дәрілік шикізаттың экологиялық тазалығының көрсеткіші және өсімдіктегі биологиялық активті заттардың әсері макро- микроэлементтерге байланысты[4]. Күлге айналдырып, құрамындағы макро- және микроэлементтердің мөлшерін анықтау үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық ядролық орталығы «Радиациялық қауіпсіздік және экология институты (РҚЭИ)» филиалындағы элементтік талдау зертханасына жібердік.

Химиялық элементтердің құрамын анықтау "Thermo Scientific" фирмасының iCAP Q квадрупольдік масс-спектрометрін пайдалана отырып, ИСП-МС әдісімен жүргізілді. Калибрлік графиктерді құру үшін ҚР ГСИ тізілімінде № KZ 03.02.00901-2010, KZ.03.02.00902-2010 тіркелген мультиэлементті стандартты ерітінділер пайдаланылды. Макро- микроэлементтердің мөлшері келесі кестеде көрсетілген:

Кесте 2 – Жусан шөбінің құрамындағы макро-микроэлементтердің мөлшері

№	сынама	Элементтердің мөлшері, мг/кг						
		V	Cr	Mn	Co	Ni	Cu	Zn
1.	Ермен жусан	0,37±0,06	0,27±0,11	44±7	0,13±0,02	0,56±0,2	7,3±1,0	22±4
2.	Ащы жусан	0,55±0,09	0,29±0,10	43±7	0,16±0,02	0,56±0,2	7,6±1,0	18±3

№	сынама	Элементтердің мөлшері мг/кг							
		Sr	Cs	Pb	Ca	Fe	K	Mg	Na
1	Ермен жусан	54±9	0,001±0,006	1,5±0,2	5500±950	170±30	17900±2700	1852±830	1510±170
2	Ащы жусан	61±9	0,045±0,009	0,50±0,08	6700±1070	230±40	14200±2200	1700±280	1480±100

Алынған нәтижелерге сүйене отырып, алынған сынамада калийдің, кальцийдің, натрийдің, магнийдің, темірдің, сондай-ақ мырыш пен мыс микроэлементтерінің мол қоры бар деген қорытындыға келеміз. Біздің алған шөптердің құрамы дәрілік шөптер құрамына жақын екендігін көреміз.

Жусанның химиялық құрамында антиоксиданттық қасиет көрсететін артемизин, флавоноидтар, рутин, 3-О-глюкозид, кверцетин т.б заттар бар[3].

Антиоксиданттық белсенділікті анықтау үшін биологиялық стандартты антиоксидант кверцетиннің стандартты ерітінділер сериясы дайындалып, антиоксиданттық белсенділік анықталды. Зерттеуді фотоэлектродиметрде 500-520 нм толқындық ұзындықта жүргіздік. Анықталған мәндер келесі кестеде көрсетілген:

Кесте 3 – Кверцетин қатысында анықталған антиоксиданттық белсенділік

Ащы жусан	Ермен жусан	Ащы жусан 2
32,77 мг/г	28,54 мг/г	44,87 мг/г

Қорытындылай келе, зерттелген жусан шөбі - антиоксиданттың мол қоры. Аталған жусан түрлерін антиоксидант ретінде пайдалану арқылы түрлі патологиялық аурулардың, онкологиялық аурулар, алысқаймер, артрит, варикоз, жүрек аурулары, аллергия, иммундық қорғаныстың бұзылуы сынды көптеген аурулармен ауыру қауіпінің алдын алу үшін пайдалануға болады.

Әдебиеттер

1. М. Мухитдинов, А.Т. Мамурова. Дәрілік өсімдіктер. – Алматы: 2013. 93-бет.
2. Г.Н. Чупахина, П.В. Масленников, Л.Н. Скрыпник, Н.Ю. Чупахина, П.В. Федурев. Антиоксидантные свойства культурных растений Калининградской области // Калининград: Изд-во ВФУ им. И. Канта, 2016. С. 15
3. Миравалова Г.Ш, Курбонбекова Ш.Ш, Мирзорохимив А.К, Сатторов С, Джаборова С.С. Антиоксидантная активность и содержание полифенолов в *Artemisia scoparia* Waldst. Et Kit., произрастающей в условиях Западного Памира. Вестник Авиценны. 2018;20(4): 416-20. Available from: <http://dx.doi.org/10.25005/2074-0581-2018-20-4-416-420> (дата обращения: 10.10.2022)
4. Юлдашева Ш.Х., Тухтаев Х.Р. Количественное определение микро и макроэлементов в составе антигельминтного сухого экстракта // Universum: технические науки : электрон. научн. журн. 2020. 11(80). URL: <https://7universum.com/ru/tech/archive/item/10886> (дата обращения: 14.09.2022).

МРНТИ: 31.25.15

Д. Кудгельдинов, В. Коркина

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: А.Н. Кливенко, PhD, Старший преподаватель кафедры химической технологии и экологии

РАЗРАБОТКА ЛЕКРАСТВЕННЫХ ФОРМ НА ОСНОВЕ НАНОЧАСТИЦ СЕРЕБРА И ПОЛИМЕРНЫХ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ ЛЕЧЕНИЯ КОНЬЮНКТИВИТА КРС

В настоящее время актуальной проблемой является заболеваемость КРС инфекционными заболеваниями. Анализ показывает, что среди бактериологический конъюнктивит встречается в хозяйствах близлежащих сельских округов к городу Семей.

На кафедре химической технологии и экологии университета имени Шакарима имеется богатый опыт получению наночастиц металлов и иммобилизации их в полимерных матрицах [1-3]

Применение наночастиц серебра для борьбы с бактериями описано в литературе и широко применяется.

Целью работы являлась разработка лекарственных форм на основе наночастиц серебра и полимерных материалов для для лечения конъюнктивита КРС.

Задачи исследования. Для достижения поставленной цели ставились следующие задачи:

1. Синтез наночастиц серебра путем восстановления нитрата серебра боргидридом натрия в растворе природного полимера (альгинат натрия, геллан, натрий карбоксиметил целлюлоза, хитозан)
2. Исследование свойств полученных коллоидных растворов
3. Получение иммобилизованных наночастиц серебра в матрице полимерных гелей
4. Изучение антибактериальной активности полученных образцов

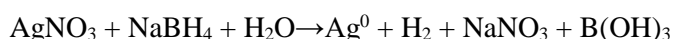
Материалы и методы исследования: Хитозан (хит) производства Sigma-Aldrich, натрий карбоксиметилцеллюлоза (кмц) производства Sigma-Aldrich, альгинат натрия (НА) производства Sigma-Aldrich, геллан (гел) производства Sigma-Aldrich использовали без дополнительной очистки. Растворы полимеров готовили путем растворения точной навески сухого полимера в 100 мл растворителя. Для раствора хитозана использовали 3% раствор лимонной кислоты, остальные полимеры растворяли в дистиллированной воде при комнатной температуре. Раствор геллана готовили при нагревании в водяной бане при 60 °С в течение 2 часов. Все растворы полимеров после смешивания оставляли на встряхивателе на ночь для полного растворения компонентов смеси.

Синтез наночастиц серебра делали по методике описанной в статье [4]. Для этого 0,2 мл раствора нитрата серебра с концентрацией 0,01 моль/л смешивали с 10 мл 0,01 М раствора полимера (хит, кмц, гел, НА). Тщательно перемешивали и добавляли 0,4 мг боргидрида натрия. Далее устанавливали виалу с раствором во встряхиватель и встряхивали в течение 15 минут. Образовавшийся раствор с характерной желтой окраской использовали для дальнейших исследований.

Исследование поверхностного плазмонного резонанса выполняли фотометрически на приборе UV-Vis spectrophotometer Specord 210 Plus (Analytik Jena, Germany) в интервале длин волн 190 – 1100 нм. Определение размеров частиц выполняли методом лазерного светорассеяния на приборе ZetasizerNano (Malvern, UK).

Результаты и их обсуждение

Восстановление нитрата серебра в присутствии борогидрида натрия происходит по схеме:

В результате реакции получена серия коллоидных растворов

Рисунок 1 – Серия коллоидных растворов стабилизированных кмц

Изучение полученных коллоидных растворов методами УФ-спектрофотометрии и динамического лазерного светорассеяния показало, что коллоидные растворы содержат наночастицы серебра, причем для раствора НЧС в хитозане максимум поглощения приходится на 390 нм, в то время как для раствора НЧС в кмц эта величина равна 285 нм. При этом средний размер частиц 5 и 25 нм соответственно.

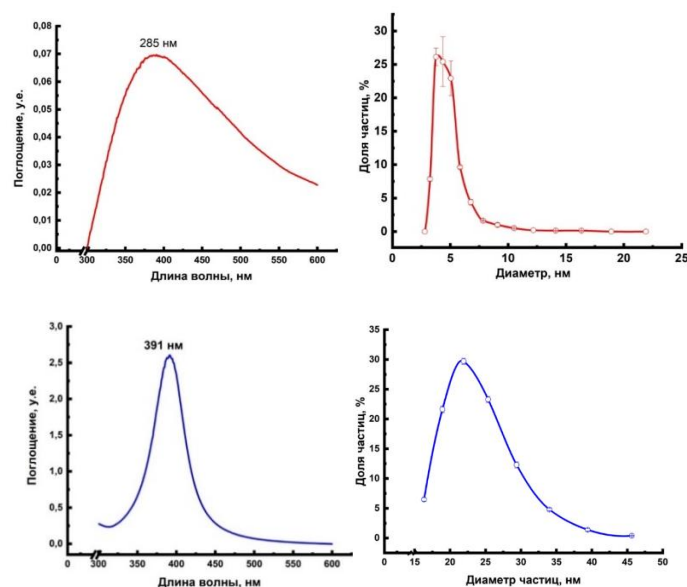

Рисунок 2 – Спектры поглощения коллоидных растворов(слева) и распределение частиц по размерам (справа) для наночастиц серебра стабилизированных хит(красные) и кмц (синие).

Как видно из графиков размеры частиц стабилизированных хитозаном меньше примерно в 4 раза. Что повышает бактерицидность наночастиц.

Результаты микробиологических исследований с бактериями патогенной микрофлоры больных животных показали более высокую эффективность препарата на основе хитозана.

Таким образом разработанные материалы могут быть использованы для лечения конъюнктивитов у КРС.

Литература

1. Mussabayeva, B.; Murzagulova, K.; Aripzhanova, Z.; Klivenko, A. Preparation of silver and copper nanoparticles for biomedical application // Proceedings of the 2017 IEEE 7th International Conference on Nanomaterials: Applications and Properties, NAP 2017. DOI: 10.1109/NAP.2017.8190332
2. Yashkarova, M.G.; Orazhanova, L.K.; Musabaeva, B.K.; Klivenko, A.N. Synthesis and properties of hydrogel-immobilized nanoparticles of platinum // Bulletin of the University of Karaganda-Chemistry. – 2011. – N 3(63). – С. 9-13.
3. Tatykhanova, G.S., Klivenko, A.N., Kudaibergenova, G.M., Kudaibergenov, S.E. Flow-Through Catalytic Reactor Based on Macroporous Amphoteric Cryogels and Gold Nanoparticles // Macromolecular Symposia. – 2016. – 363(1), P. 49-56
4. D. Wei, W. Sun, W.Qian, Y.Ye, X. Ma The synthesis of chitosan-based silver nanoparticles and their antibacterial activity // Carbohydrate Research. –2009. – N344. P. 2375-2382

МРНТИ: 31.25.15

Б. Конакбаева, Д. Ордаева, Е. Серкебаев

КГУ «Специализированная мужская школа-лицей-интернат «Жас Улан»
имени Ш.Уалиханова для одаренных детей»

РОЛЬ БИОДЕГРАДИРУЕМЫХ ПОЛИМЕРОВ В ПОВЫШЕНИИ ПЛОДОРОДИЯ ПОЧВ

Почва – источник всего живого на планете. Если бы поверхность Земли не была покрыта почвой, человек просто не смог бы здесь жить – не было бы растительности, животным было бы нечем питаться, люди не смогли бы добывать пищу для себя. Анализируя состояние почв на территории Казахстана, на сегодняшний день выявляется тенденция к негативному влиянию различных факторов воздействия на плодородный слой, что в дальнейшем может привести к необратимым последствиям ухудшения почвенных характеристик и, вероятно, к необратимым процессам разрушения. Интенсивное производство на сельскохозяйственных землях и агрессивные

методы земледелия приводят к истощению плодородного слоя, что вызывает потребность в его восстановлении.

Президент Республики Казахстан Касым -Жомарт Токаев в своем выступлении на Саммите ООН по продовольственным системам отметил: «Казахстан расположен в зоне рискованного земледелия и подвержен влиянию засушливого климата. Водный потенциал нашей страны на 40% зависит от притока воды из соседних стран. С целью добиться более эффективного использования земельных и водных ресурсов мы принимаем меры по повышению плодородия земель, внедрению водосберегающих технологий и цифровизации водопроводящих систем.

По мнению главы республики Казахстан, «чтобы стать конкурентоспособной аграрной державой, мы должны обеспечить комплексный подход к решению проблем агропромышленного комплекса.

Один из способов добиться, чтобы национальные правительства и граждане начали действительно ценить почву и понимать всю ценность, которой она обладает, – повесить на неё экономический ценник. Убедительные новейшие данные позволяют сделать вывод, что забота о почве позволяет получать значительные прибыли [1-3].

В настоящее время под воздействием преимущественно антропогенных факторов происходит изменение структуры и водно-физических свойств почвы, что приводит к нарушению ее плодородия.

И поэтому возникает вопрос: как привлечь внимание большего числа людей к этой проблеме? Одним из перспективных способов улучшения структурно-агрегатного состояния почвы является обработка поверхностного почвенного слоя биополимерами и ИПК, способствующая склеиванию и агрегированию пылеватых частиц в макроагрегаты, что способствует повышению качество и плодородие.

Преимуществом изучаемой нами технологии является использование биodeградируемых полимеров, которые разрушаются в результате естественных природных (микробиологических и биохимических) процессов, при этом не загрязняя почву дальнейшими продуктами распада [4-6].

Цель работы: определить эффективность использования биodeградируемых полимеров в повышении плодородия почв.

Для достижения данной цели были поставлены задачи:

1. Изучить литературу о биodeградируемых полимерах.
2. Изучить методы по повышению плодородия почвы.
3. Подготовить материал и оборудование.
4. Провести опыты по изучению свойств почв.
5. Провести эксперимент по выращиванию растений на почве, обработанной биodeградируемыми полимерами.
6. Сделать анализы по эффективности использования интерполимерных комплексов.
7. Сделать выводы.

Объект исследования: нарушенность механической структуры и основных водно-физических свойств почвы, фасоль, полимеры: хитозан, натрий-карбоксилметилцеллюлоза, интерполимерные комплексы.

Гипотеза: Если использовать интерполимерные комплексы, то это приведет к повышению плодородия почвы, получению высокого урожая и повысит экологическую эффективность.

Исследование 1. Методы изучения устойчивости почвы к смыву водой и к самоагрегированию. Цель: выделение агрегатов, способных самопроизвольно собираться после процесса увлажнения-иссушения, и рассмотрения влияния способа обработки почвы биополимерами и ИПК на способность к самоагрегированию. Для исследования взяли светло-каштановую почву сухостепной зоны ВКО и обработали по схеме: 1. Почва, не обработанная биополимерами и ИПК (контроль). 2. Почва, обработанная раствором Na-КМЦ. 3. Почва, обработанная водным раствором ХТЗ. 4. Почва, обработанная ИПК [ХТЗ]:[Na-КМЦ] = [1:1,5]. Из результатов опыта было выяснено, что в 2 и 3 стакане, обработанных полимерами количество унесенных почвенных частиц содержится меньше, чем в 1 стакане (контроль). Самое минимальное количество унесенных почвенных частиц содержится в 4 стакане, полученной из почвы, обработанной ИПК.

2. Вегетационный лабораторный метод изучения влияния обработки почвы на морфометрические показатели фасоли. Проводился в лабораторных условиях при температуре 20°C, включая в себя: подготовку почвы и сосуда, подготовку семян растений, набивку сосуда

почвой, посадку семян растений, фенологические наблюдения за ростом и развитием фасоли, снятие опыта

Таблица 1 – Результаты определения влияния обработки почвы биополимерами и ИПК на морфометрические показатели фасоли

Схема обработки	1	2	3	4
Начальное появление всходов, шт/сут	4/4	5/4	5/4	7/4
Массовое появление всходов, шт/сут	5/8	7/8	7/8	8/8
Длина надземной части, см/сосуд	7,7	10,7	10,1	11,7
Масса подземной части, г/сосуд	0,022	0,039	0,046	0,032
Число листьев, шт/сосуд	4	6	7	8
Примечание: 1 – контроль, 2 – ХТЗ, 3 – На-КМЦ, 4 – ИПК				

Выводы. Биodeградируемые полимеры- полностью биологически разрушаемы и поэтому не загрязняют окружающую среду.

Под воздействием биodeградируемых полимеров происходит

1. Увеличение влагоемкости и уменьшение водопроницаемости почвы.
2. Увеличение устойчивости почвы к плоскостной эрозии, что обеспечивает отсутствие уноса частиц с верхнего слоя почвы, содержащих в себе питательные элементы.
3. Повышение способности к самосборке агрегатов, в отличие от частиц размером 0,25 мм естественного сложения.
4. Положительное влияние на развитие фасоли – увеличивается длина и масса растений, ускоряется образование новых листьев, увеличивается прочность стеблей и листьев.

Литература

1. Бектуров Е.А., Бимендина Л.А. Интерполимерные комплексы. – Алма-Ата: Наука, 1977. – 264 с.
2. Бимендина Л. А., Яшкарова М.Г., Кудайбергенов С.Е., Бектуров Е.А. Полимерные комплексы. – Семипалатинск: СГУ, 2003. – 285 с.
3. Яшкарова М.Г. Применение интерполимерных комплексов как антидефляционных реагентов для радиационно-зараженных почв Семипалатинского испытательного полигона // Вестник СГУ им. Шакарима. – 2006. – № 4(35). – С. 70-76.

СЕКЦИЯ 10: ЭКОЛОГИЯ И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

МРНТИ: 87.21.81

Е. Негреева

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Е.Н. Артамонова, к.х.н., доцент кафедры химической технологии и экологии

БИОТЕСТИРОВАНИЕ ПОЧВ ТЕХНОГЕННЫХ ЗОН ГОРОДА СЕМЕЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПРОРОСТКОВ РАСТЕНИЙ

Актуальность. Стремительное развитие некоторых отраслей промышленности, увеличение количества автотранспорта, а также антропогенная деятельность в целом приводят к загрязнению окружающей среды и ее отдельных компонентов, в частности почв. Одной из основных актуальных задач становится своевременное выявление влияния загрязняющих веществ на нарушение природной среды, контроль антропогенного воздействия. Именно на решение этой задачи нацелены методы биотестирования – установления токсичности того или иного объекта с помощью тест-объектов, чутко реагирующих на изменение качества среды.

Цель данной работы: оценка экологического состояния почв техногенных зон г. Семей методом биотестирования с использованием тест-культур.

Для выполнения поставленной цели были сформулированы следующие **задачи**:

1. Отобрать пробы почв техногенных зон г. Семей и фоновых территорий, провести пробоподготовку.
2. Осуществить подготовку и посадку семян, а также обеспечить уход за высаженными тест-культурами.
3. Изучить энергию прорастания и всхожесть семян, выявить количественные проявления тест-откликов растений.
4. Установить наиболее чувствительные к загрязнению почв техногенных зон городских территорий тест-системы.

Объекты исследования. Объектами настоящего исследования явились почвы города Семей, испытывающие на себе различное влияние автотранспортных и промышленных предприятий, а также почвы фоновых районов, удаленных от промышленного воздействия (с. Зенковка, Бородулихинский район, 61 км от г. Семей), и биогумус пакетированный.

В качестве тест-культур были взяты кресс-салат (*Lepidium sativum L.*) сорт «Весенний» и редис (*Raphanus sativus var. radícula Pers.*) сорт «Окрошка».

Кресс-салат как биоиндикатор удобен еще и тем, что действие стрессоров можно изучать одновременно на большом числе растений при небольшой площади рабочего места (чашка Петри, кювета, поддон и т. п.). Привлекательны также и весьма короткие сроки эксперимента. Семена кресс-салата прорастают уже на третий-четвертый день, и на большинство вопросов эксперимента можно получить ответ в течение 10-15 сут. [1].

Редис также активно используется при биотестировании почв и является чувствительным к загрязнению почв тест-организмом.

Методы исследования. Семена закладывали в увлажненные дистиллированной водой лотки по 150 семян. Энергию прорастания у редиса определяли на третий, а всхожесть на шестой день, у кресс-салата на третьи и пятые сутки соответственно. Контролем служили семена, проросшие на фоновой почве и гумусе.

Усредненные пробы почв в трехкратной повторности помещались в выбранные емкости до половины. Проросшие семена высаживали в почву и увлажняли в течение последующих дней равным количеством воды. По окончании эксперимента проростки осторожно освобождались от земли, промывались, высушивались фильтровальной бумагой, после чего проводилось взвешивание, и измерение длины отдельно надземной части и корней растения [2]. Измерения

длины надземной части и корней тест-растений осуществляли с помощью линейки с точностью до 1 мм. Взвешивание исследуемых органов тест-культур проводили на аналитических весах RADWAG AS 220/X.

Результаты исследования. Для модельного эксперимента было отобрано по 150 семян двух культур (кресс-салат и редис). На третий день было выявлено 23 проросших семени у редиса, соответственно энергия прорастания составила 15,3 %, у кресс-салата – 59 семян (39,3 %), всхожесть редиса – 107 семян (71,3 %), кресс-салата – 132 (88 %) на шестой и пятый дни соответственно.

В таблице 1 показаны значения массы проростков.

Таблица 1 – Средняя масса проростков кресс-салата и редиса (г)

Место отбора	Кресс-салат		Редис	
	надземная часть	корень	надземная часть	корень
Автомагистраль	0,0191	–	0,0947	0,0077
Цементный завод	0,0114	0,0120	0,0919	0,0047
Силикатный завод	0,0179	0,0167	0,0992	0,0022
Фон	0,0247	0,0106	0,1013	0,0022
Гумус	0,0231	0,0218	0,0876	0,0025

Уменьшение биомассы проростков (г) в связи с техногенной нагрузкой представлено в следующих рядах:

Кресс-салат. Надземная часть: Фон (0,0247) > Гумус (0,0231) > Автомагистраль (0,0191) > Силикатный завод (0,0179) > Цементный завод (0,0114).

Корень: Гумус (0,0218) > Силикатный завод (0,0167) > Цементный завод (0,0120) > Фон (0,0106).

Редис. Надземная: Фон (0,1013) > Силикатный завод (0,0992) > Автомагистраль (0,0947) > Цементный завод (0,0919) > Гумус (0,0876).

Корень: Автомагистраль (0,0077) > Цементный завод (0,0047) > Гумус (0,0025) > Фон = Силикатный завод (0,0022).

В таблице 2 представлены значения длины проростков.

Таблица 2 – Средняя длина проростков кресс-салата и редиса (см)

Место отбора	Кресс-салат			Редис		
	Корень	Стебель	Лист	Корень	Стебель	Лист
Автомагистраль	1,0	1,8	1,2	2,9	5,3	1,8
Цементный завод	1,7	1,5	1,3	3,9	6,2	1,8
Силикатный завод	0,9	2,3	1,30	3,1	5,2	2,4
Фон	3,6	2,4	1,3	1,9	5,5	2,1
Гумус	1,6	2,6	1,8	2,7	4,9	2,1

Уменьшение размеров органов проростков (см) в связи с техногенной нагрузкой представлено в следующих рядах:

Кресс-салат. Корень: Фон (3,6) > Цементный завод (1,7) > Гумус (1,6) > Автомагистраль (1,0) > Силикатный завод (0,9).

Стебель: Гумус (2,6) > Фон (2,4) > Силикатный завод (2,3) > Автомагистраль (1,8) > Цементный завод (1,5).

Лист: Гумус (1,8) > Цементный завод = Силикатный завод = Фон (1,3) > Автомагистраль (1,2).

Редис. Корень: Цементный завод (3,9) > Силикатный завод (3,1) > Автомагистраль (2,9) > Гумус (2,7) > Фон (1,9).

Стебель: Цементный завод (6,2) > Фон (5,5) > Автомагистраль (5,3) > Силикатный завод (5,2) > Гумус (4,9).

Лист: Силикатный завод (2,4) > Гумус = Фон (2,1) > Автомагистраль = Цементный завод (1,8).

Заключение. Для оценки состояния почвенного покрова техногенных территорий города Семей использованы биотесты на фитотоксичность (фитотесты). Фитотест информативен и

достаточно чувствителен. Показателями фитотоксического действия стало снижение (по сравнению с контролем) биомассы и длины проростков.

Установлено, что проростки кресс-салата способны адекватно реагировать на повышение антропогенной нагрузки на почвенный покров путем снижения интенсивности прорастания стеблей и биомассы надземной части, и, следовательно, выступать в роли индикаторов токсичности.

Литература

1. Флюрик Е.А. Основы экологии. – Минск: БГТУ, 2014. – 79 с.
2. Багдасарян А.С. Биотестирование почв техногенных зон городских территорий с использованием растительных организмов: дисс. ... канд. биол. наук: 03.00.16 – экология. – Ставрополь, 2005. – 159 с.

МРНТИ: 87.17.81

Р. Бабажанов

Университет имени Шакарима города Семей
Научный руководитель: Е.Н. Артамонова, к.х.н., доцент

ОЦЕНКА ЗАПЫЛЕННОСТИ ВОЗДУШНОГО БАСЕЙНА ГОРОДА СЕМЕЙ

Актуальность

В связи с нарастающим количеством выбросов автотранспорта, котельных, заводов и других источников, ежегодным износом применяемых сооружений для очистки, возникает необходимость оценки запыленности воздушного бассейна города Семей по данным как прямых, так и косвенных методов наблюдений.

Цель

Основной целью проведенных исследований стала оценка запыленности воздушного бассейна города Семей по данным инструментальных и планшетных методов наблюдений.

Задачи

Для достижения поставленной цели были сформулированы следующие задачи:

1. Провести библиографический поиск литературных источников и изучить методики проведения инструментальных и косвенных, планшетных, методов изучения воздушного загрязнения.
2. Провести отбор проб атмосферной пыли и снежного покрова в правобережной и левобережной частях города Семей.
3. Проанализировать пылевое загрязнение атмосферы города с использованием прибора счетчика пылевых частиц СЕМ ДТ-9880М.
4. Оценить запыленность воздушного бассейна города Семей по результатам проведенных исследований.

Объекты и методы исследования

Планшетные методы позволяют фиксировать воздушные выпадения в депонирующей среде – снеге, почве, иле, мхе, на бумажном или тканом материале. Гравиметрическим методом были установлены вес сухого остатка, потенциометрическим – рН, титриметрическим – жесткость водной вытяжки проб снега [1]. Замеры количества взвешенных частиц проводились с использованием прибора счетчика пылевых частиц СЕМ ДТ-9880М. Все замеры осуществлялись в четырех районах города – Цементный завод, Силикатный завод, ЦУМ, Восточный поселок.

Результаты исследования

В таблице 1 представлена концентрация пыли в атмосферном воздухе города Семей в зимне-весенний и летний периоды 2021 г.

Таблица 1 – Концентрация пыли в атмосферном воздухе города Семей

№	Место отбора проб	Вес пыли (г в сут./ м ²)	
		Зима-весна	Лето
1	Цементный завод	8.00	20.00
2	Силикатный завод	15.36	25.60

3	ЦУМ	9.12	13.90
4	Восточный поселок	5.92	24.48
5	Среднее	9.60	21.00

По результатам планшетного метода с использованием бумажных материалов установлено, что в зимний и весенний периоды наименьшей пылевой нагрузке подвержен поселок Восточный (5.92 г в сут./ м²) несмотря на наличие в данном районе котельной и отапливаемого частного сектора. Наибольшее загрязнение характерно для района Силикатного завода (15.36 г в сут./ м²) вследствие интенсивной работы предприятия, а также его близкого расположения к дорожной части с плотным количеством автотранспорта.

Летом меньше пыли зафиксировано в районе ЦУМа (13.90 г в сут./ м²), что может быть связано с застройкой территории и заасфальтированностью дорожного полотна. Максимальные значения пыли также, как и в зимне-весенний период, характерны для района Силикатного завода (25.60 г в сут./ м²).

В целом, большее количество (в 2,2 раза) осаждаемой пыли приходится на летний сезон. Это объясняется самым климатическим режимом территории (засушливость, малое количество осадков), а также повышением количеством автотранспорта в теплое время года.

Поскольку снег является мощной депонирующей средой для атмосферных выпадений, в конце сезона снеготаяния 2021 г. были отобраны пробы снега в тех же районах города Семей. В изученных пробах наибольшим сухим остатком характеризуются снеготалые воды района Цементного завода (2.2761 г), что позволяет отнести их к минерализованным водам (от 1.1 до 25 г/л); наименьшим – котельная Восточного поселка (0.8104 г/л) – пресным (до 1 г/л). Нормальным и оптимальным показателем уровня рН природных вод считаются значения в пределах 7,0-8,0. Наибольший показатель рН определен в частном секторе Восточного поселка (8.30), наименьший – котельная того же Восточного поселка (7.70). В целом, снеготалые воды относятся к слабощелочным водам (7.5-8.5). Норму жесткости определяет её минерализация, а именно содержание ионов кальция и магния. Полученные результаты (0.2-0.4 мг-экв/л) можно сравнить с промышленными водами Нью-Йорка (0.3-0.4 мг-экв/л).

Количество взвешенных частиц в воздухе определяли с помощью прибора СЕМ ДТ-9880М. Измерения проводили в семи районах города Семей, которые были поделены на селитебную и транспортную зоны. Результаты указывают на то, что количество взвешенных частиц разных размеров (от 0,3 до 10 мкм) в транспортной зоне (35014 частиц размером 0.3 мкм) в среднем превышает уровень загрязненности взвешенными веществами селитебной зоны (13647 частиц размером 0.3 мкм) в 1.9-2.7 раза. В атмосферном воздухе преобладает мелкодисперсная пыль (0.3-1 мкм) в количестве тысяч и десятков тысяч единиц, крупнодисперсной пыли (2.5-10 мкм) – десятки и сотни единиц.

Немаловажным будет отметить, что выбросы и перенос пыли зависят не только от антропогенного загрязнения. Они во многом контролируются метеорологическими факторами, особенно градиентами давления, которые вызывают сильные ветра. Несмотря на синоптическую зависимость, изменчивость пылевой нагрузки следует временной колебательной схеме, которая пока не объяснена. Относительное влияние изменчивости климатических сигналов на выбросы или перенос может быть трудно различить, поскольку оно зависит от того, в каком регионе находится пылевая нагрузка [2].

Заключение

1. Концентрация пыли в атмосферном воздухе г. Семей по данным планшетных методов в зимне-весенний период 2021 г. изменялась от 5.92 г в сут./м² (пос. Восточный) до 15.36 г в сут./м² (Силикатный завод) при среднем значении 9,60 г в сут./м². Летом суточное количество пыли, оседающей на 1 м² подстилающей поверхности, в среднем составляет 21.00 г, изменяясь от 13.90 г (Район ЦУМа) до 25.60 г (Силикатный завод).

2. Изучение снеготалых вод показало, что максимальный вес сухого остатка определен в пробах Цементного завода (2.2761 г), минимальный – котельной пос. Восточный (0.8104 г), в среднем по городу составляя 1,5764 г. рН колеблется от 7,70 до 8,30 при среднем значении 8,07. Жесткость снеготалой воды изменяется незначительно (от 0,2 до 0,4 мг-экв/л).

3. Количество взвешенных частиц разных размеров (от 0,3 до 10 мкм) в транспортной зоне в среднем превышает уровень загрязненности взвешенными веществами селитебной зоны в 1.9-2.7 раза. В атмосферном воздухе г. Семей преобладает мелкодисперсная пыль в количестве тысяч и десятков тысяч единиц, крупнодисперсной пыли – десятки и сотни единиц.

Рекомендации

По полученным результатам рекомендуется проведение мероприятий по обновлению пылеулавливающих аппаратов мелкодисперсной пыли до 0.3 мкм на территории Силикатного и Цементного заводов; снижение количества автотранспорта в селитебной зоне города либо его замена на новый, более экологичный, утилизация старых автомобилей; улучшение системы отопления в частном секторе, переход на централизованное отопление и т.д.

Литература

1. Соколов-Петрянов И.В. Избранные труды. Законы фильтрации аэрозолей. – М.: Наука, 2007. – 458 с.
2. Kramer S.J., Kirtman B.P., Zuidema P., Ngan F. Subseasonal Variability of Elevated Dust Concentrations over South Florida // Journal of Geophysical Research: Atmospheres [Электрон. ресурс]. – Volume 125, Issue 6. – 2020. – URL: <https://doi.org/10.1029/2019JD031874> (дата обращения 11.04.2022).

МРНТИ: 81.92.05

Т. Әскенов

НАО «Университет имени Шакарима города Семей»

Научный руководитель: Л.В. Скрипникова, к.т.н., доцент кафедры «Химическая технология и экология»

ПОЖАРНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УЧРЕЖДЕНИЯ «ВЫСШИЙ КОЛЛЕДЖ ГРАЖДАНСКОЙ ЗАЩИТЫ Г.СЕМЕЙ»

Охране и безопасности образовательных учреждений в последнее время повсеместно уделяется все больше внимания. Государство должно обеспечивать безопасность обучающихся, воспитанников и работников образовательных учреждений во время их трудовой и учебной деятельности путем повышения безопасности их жизнедеятельности (пожарной, электрической, технической) на основе использования современных достижений науки и техники и привлечения отечественной производственной базы. Пожары наносят громадный материальный ущерб и в ряде случаев сопровождаются гибелью людей. Поэтому защита от пожаров является важнейшей обязанностью каждого члена общества и проводится в общегосударственном масштабе. В связи с чем в Республике Казахстан принят Закон №188-V «О гражданской защите» [1].

Цель исследования – анализ состояния условий пожарной безопасности и разработка мероприятий по их улучшению на примере «Высшего колледжа гражданской защиты г. Семей».

Задачи исследования:

- 1 Изучение общих сведений об объекте исследования с анализом его пожарного состояния;
- 2 Прогноз развития возможного пожара;
- 3 Разработка мероприятий по улучшению условий пожарной безопасности объекта.

Объект исследования – «Высший колледж гражданской защиты г. Семей».

Предмет исследования – пожарная безопасность.

В настоящее время организация системы оповещения, пожарной безопасности и охраны от проникновения рассматриваемого объекта осуществляются с помощью противопожарной сигнализации - ВЭРС-ПК8 (рисунок 1 - Противопожарная сигнализация ВЭРС-ПК).

Рисунок 1 – Противопожарная сигнализация ВЭРС-ПК

Противопожарная сигнализация имеет технические характеристики основными из которых являются следующие:

- контроль состояния 8 шлейфов сигнализации (ШС) с подключенными к нему охранными или пожарными извещателями;
- управление звуковыми, световыми, речевыми оповещателями, подключенными к выходам оповещения;
- выдача извещений: НОРМА/ПОЖАР/ТРЕВОГА на ПЦН через релейные выходы;
- передача извещений на подключаемый к прибору регистратор событий «ВЭРС-РС»;
- распределение ШС в группы для общего управления постановкой/снятием с охраны. Каждой группе ШС соответствует собственное реле ПЦН;
- встроенный резервированный источник питания. В исполнениях ВЭРС-ПК 2/4/8 используется аккумулятор ёмкостью 4,5 А·ч, в исполнениях ППКОП ВЭРС-ПК 16/24 - 7 А·ч;
- автоматический переход на питание от аккумулятора при пропадании напряжения сети 220В, а при наличии напряжения сети обеспечение его заряда. Переход осуществляется с включением соответствующей индикации и без выдачи ложных извещений во внешние цепи. Защита от глубокого разряда аккумулятора;
- повышенная достоверность обнаружения пожара (перезапрос состояния пожарных извещателей при поступлении извещения ПОЖАР);
- обеспечение работы первого ШС (если он охранный) по тактике «закрытая дверь» с задержкой взятия под охрану на время 60 с. При нарушении первого ШС звуковое оповещение включается с задержкой 15 секунд;
- управление ключами Touch Memory (ППКОП ВЭРС-ПК2МТ, ППКОП ВЭРС-ПК2ПТ);
- исполнение в пластмассовом и металлическом корпусе [2].

Анализируя работу действующей противопожарной сигнализации ВЭРС-ПК в ходе научного исследования принято решение о ее замене на более современный вид сигнализации «Адресная» (рисунок 2 – «Адресная» противопожарная сигнализация) [3].

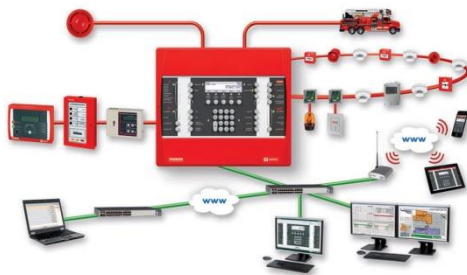

Рисунок 2 – «Адресная» противопожарная сигнализация

В таких сигнализациях, сигнал «Пожар» формируется по другому алгоритму. Приемно-контрольный прибор (ПКП), получает информацию о состоянии всех датчиков контролируемого пространства о характеристике окружающей среды. Анализируя динамику, с которой меняются эти параметры, ПКП принимает решение о подаче сигнала «Пожар». Особенность этой системы состоит в том, что сигнал пожарной тревоги принимает не отдельный датчик, а приемно-контрольный прибор на основании анализа изменения данных поступающих от извещателей. В каждом извещателе, установленном в системе имеется свой адрес, который участвует в протоколе обмена данных между извещателем и ПКП. Поэтому, ПКП знает точное место, где сработал извещатель. Благодаря этому можно более оперативно реагировать на ситуацию.

По итогам научного исследования выполнены работы:

1. Изучены общие сведения об объекте, его организационная структура и особенности функционирования, пожарная характеристика и противопожарное водоснабжение;
2. Описаны технические решения по обеспечению безопасного функционирования колледжа, система его оповещения о чрезвычайной ситуации, противопожарной защите, а также организация медицинского обеспечения в случае чрезвычайной ситуации;
3. Представлены нормативные документы по безопасному ведению работ;
4. Предложены меры улучшения пожарной безопасности объекта:
 - замена системы пожарной сигнализации с ВЭРС-ПК8 на более современный вид сигнализации «Адресная», где сигнал поступает на единый пульт управления и службы экстренного вызова;
 - приобретение дополнительных огнетушителей марки ОП для аудиторий с большим пребыванием людей.

Литература

1. Закон Республики Казахстан от 11 апреля 2014 года № 188-V ЗПК. [Электрон. ресурс]. – 2014. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000188> (дата обращения: 16.02.2022).
2. ВЭРС-ПК2,4,8,16,24 прибор приёмно-контрольный охранно-пожарный. [Электрон. ресурс]. – 2014. - URL: <https://tehnodoka.ru/ops/verspk.php> (дата обращения: 24.02.2022).
3. «Адресная» Противопожарная сигнализация. [Электрон. ресурс]. – 2014. – URL: <https://hqsignal.ru/defence/s/vidy.html> (дата обращения: 25.02.2022).

ҒТАХР: 87.33.33

А. Тлеукенже

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Л.С. Бакирова, техника және технология магистрі,
«Химиялық технология және экология» кафедрасының аға оқытушысы

МЕКЕМЕДЕГІ ӨРТТІ СӨНДІРУ БОЙЫНША ЖЕДЕЛ ТАКТИКАЛЫҚ ШЕШІМДЕРДІ БАҒАЛАУ

Мектеп ғимаратының ішкі жоспарлануы дәліз бір жақты әртүрлі бөлмелер орналасуымен ерекшеленеді. Дәліздер үлкен қашықтықта болуы мүмкін және табиғи жарықтануы болмауы мүмкін. Қабаттарда мұғалімдердің бөлмесі, кітапхана, асхана, 25-30 орынды сыныптар, дәрігерлік көмек көрсету пункті, информатика кабинеті т.б. бөлмелер орналастырады.

Мектептің көптеген бөлмелерін желдеткіш каналдарының таратқыш жүйесінен ауаны кондиционерлеу қондырғысымен жабдықталады. Қазіргі уақытта ауалы жылыту жүйесі, әртүрлі электр және радио қондырғылар кеңінен қолданылады. Мектептерде өрт ауыртпалығы бірдей емес, кітапхана ол 80-100 кг/м² құрайды, сыныптарда 40-50 кг/м², ал басқа бөлмелерде 20-50 кг/м².

I және II өрт төзімділік дәрежелердегі ғимараттарда от 0,5-1,5 м/мин жылдамдақта бөлмедегі қондырғылармен, жиһаздармен және жанғыш материалдармен тарайды. Бөлмеден от және жану өнімдері дәлізге тарайды. Егер саты торлары дәліздерден бөлінбесе, онда жану өнімдері және от жоғары орналасқан қабаттарға тез тарайды және оқушыларға құтқару жолдарын бөгеп қалуы мүмкін. Мектептерде жеке ғимараттарында бірнеше саты торлары қосылған, бұл олардың тез түтіндеуіне әкеп соғады [1].

Жалынның және түтіннің тез тарауына желдету, ауалы жылыту жүйелері, қоқыс құбырлары әсер етеді, сонымен қатар III және IV өрт төзімділік дәрежелі мектептердің ғимараттарының конструкциясының бос орындары әсер етеді. Мұндай ғимараттарда оттың тарау жылдамдығы 2-3 м/мин дейін жетеді, ал дәліздер, галереяларда және өтпелерде кейде 4-5 м/мин.

Өрт сөндіру бөлімі өртке келісімен әкімшілікпен және қызмет көрсету персоналымен байланыс орнатады, оқушыларды көшіру бойынша, көшіруге жататын оқушылардың санын, олардың жағдайын, көшіру орынын анықтайды, сонымен қатар қандай қызмет көрсету персоналын оқушыларды құтқаруға қатыстыруға болатынын анықтайды. Өрт сөндіру бөлімі тез оқушыларды құтқаруға күштің жеткілікті екенін бағалайды және қосымша күштер мен құралдардың өртке қажеттігін анықтайды [2].

Мектепте өрт кезіндегі жарақаттанғандарды көшіру уақытының есебі

Жоғарғыдағы мәліметтерге сүйене отырып мобильді емес адамдар шамамен 25% болады (үрей қорытындысында), көшіру уақытын есептеуге болады:

Көшіру жолдарының ұзындығын табамыз:

Мектеп ғимараты үш қабатты, яғни үшінші қабаттан бірінші қабатқа дейін баспалдақ маршы бойымен жүріп өту қажет, дәліз бойынша ең алыс нүктеге дейінгі арақашықтық 65 м тең.

Мобильді емес жарақаттанғандардың санын табамыз:

$$N_{к.ж.} = (N_{жал.} / 100) * 25 = 18 \text{ адам} \quad (1)$$

мұндағы,

$N_{к.ж.}$ – өз бетімен қозғалуға жарамсыз жарақаттанғандардың саны

$N_{жал.}$ – жарақаттанғандардың жалпы саны.

Бір жарақаттанғанды көшіру уақыты тең:

$$\tau_3 = 2 * L_{э.п.} / V_{ж.т.} = 2 * 65 / 95 = 1,36 \text{ мин.} \quad (2)$$

мұндағы,

$\tau_{ж.}$ – бір жарақаттанғанды көшіру уақыты;

$L_{к.ұ.}$ – көшіру жолдарының ұзындығы;

$V_{т.ж.}$ – жарақаттанғандарда тасымалдау жылдамдығы.

Егер 30 секундтан үзіліс жасаса, онда жұмыс қабілеттілікті 10 минутқа дейін сақтауға болады.

Он минут ішінде екі құтқарушы 7 жарақаттанғанды шығарады:

$$N_{т.п.} = \tau_p / \tau_3 = 10 / 1,36 = 7,35 \quad (3)$$

Бөлмедегі орташа көлемді температураның өсуін ескеруімен жарақаттанғандарды көшіру уақыты 4 минутқа дейін қысқарады. Сонда:

$$N_{т.п.} = \tau_p / \tau_3 = 4 / 1,36 = 3 \quad (4)$$

Жарақаттанғандарды көшіруді жүргізу үшін қызыметкер санын анықтаймыз:

$$N_{л.с.} = N_{н.п.} / N_{э.п.} = 21 / 3 = 7 \text{ пар} - 14 \text{ адам} \quad (5)$$

Барлық құтқару жұмыстарын өртке қарсы қызмет жұмыскерлерінің бақылауымен ұйымдастырады және жүргізеді. Оқушыларды бірнеше бағытта көшірген кезде өрт сөндіру бөлімі олардың ішінен жауапты адамды тағайындайды, ал өзі аса жауапты аймақтағы көшіруді басқарады және сол уақытта өрт сөндіру бойынша жауынгерлік әрекетті басқарады.

Оқушыларды көшіріп болғаннан кейін өрт сөндіру бөлімі олар жүргізілген жолдарды, бөлмелерді тексереді, ал қызмет көрсету персоналы оқушыларды тізім бойынша тексереді. Іздеу құтқару жұмыстары барлық адамдар құтқарылғаннан кейін тоқтайды.

Магистралды жең сызықтарын ғимарат артындағы қосымша шығу есіктеріне жаю керек, стационарлы өрт сатыларымен, ал егер өрт туралы оқушылар білсе негізгі шығу есігінеде беру керек. Ғимарат ішінде жұмыс сызықтарын оқушылардың көшіруіне бөгет жасамайтындай етіп жаю керек.

Мектептердегі өртті сөндіру үшін әртүрлі өрт сөндіру заттарын қолданады. Суды және сулы ерітінді ылғалдандырғышты шатырлардағы, сыныптағы, мұғалімдер кабинеттеріндегі, асханадағы және т.б. өртті сөндіргенде қолданады. Ауа-механикалық көбікті асханаларда, дәрігерлік көмек көрсету пунктерінде, кітапханаларда т.б. сөндіру кезінде қолданады [2].

Өрт сөндіру кезінде ҚО-50 оқпандарын, шашыранды және компактті ағындарды қолданады, ал IV өрт төзімділік мектеп ғимараттардағы дамыған өрт кезінде оданда күшті оқпандарды қолданады. Өрт сөндіру үшін оқпандар санын су берудің қажетті интенсивтілігін ескеріп анықтайды, 0,1 л/(м² с) кем емес.

ӨСБ және жауынгерлік аймақтардағы командирлер өрт сөндірумен бірге қымбат қондырғылардың, газдармен баллондардың, жеңіл тұтанғыш сұйықтықтардың бар екенін анықтайды, оларды оттан қорғау үшін тез арада күш пен құралдарды жібереді, ал қажет жағдайда оларды көшіруді ұйымдастырады [3].

Қорытындылай келе, өрттің алдын-алу шараларының негізгісі мекемедегі өрт қауіпсіздігі талаптарын қатаң сақтау және өртті жылдам сөндіру үшін дабыл бергіш құрылғыларын пайдалану. Өрт туралы хабарды жеткізу автоматтандырылған қондырғылары өрт ошақтарын дер кезінде жоюға, өртті бастапқы кезеңінде сөндіруге мүмкіндік береді. Бұл шаралар өрт шығынын азайтып, көп адамдардың өмірін сақтап қалуға мүмкіндік береді. Білім беру мекемелеріндегі өртті сәтті сөндіруге өрттің еркін даму уақыты көп әсер етеді. Бұл уақытта оны табу уақытынан басқа өртке қарсы қызметіне өрт туралы хабар жету уақыты кіреді. Сондықтан, болған өртті сөндіру үшін мекеменің өзінде жылжымалы өрт сөндіру техникасы және өрт күзеті болуы керек деген ұсыныс жасалды. Сонымен қоса, кітапханаға, компьютер, химия кабинетіне және шеберханаға адамның көмегінісіз жұмыс істейтін ұнтақты өрт сөндіргіштер орнатуды ұсынылады. Кітапханаға түтіндік ДИП-34А өрт хабарлағышын орнату. ДИП-34А өрт хабарлағышы жануды табуға және жағдайды бақылау үшін әртүрлі ғимараттардағы жабық бөлмелерде түтіннің пайда болуын және «Өрт», «Шаң», «Назар сал», «Бұзылу», «Сөну» хабарларын беруге арналған.

Әдебиеттер

1. Тактические приемы аварийной разведки и спасения при тушении пожаров. Учебно-методическое пособие. Денисов А.Н., Данилов М.М., Степанов О.И., Зайцева Е.Е. – М.: Академия ГПС МЧС России, 2020
2. Физико-химические основы развития и тушения пожаров. Тимофеева С.С., Дроздова Т.И., Плотникова Г.В., Гольчевский В.Ф. – Иркутск: 2013
3. Пожарная тактика : Основы тушения пожаров : учеб. пособие / В. В. Терещнев, А. В. Подгрушный. – М. : Академия ГПС МЧС России, 2012. – 322 с.

ГТАХР:87.15.00

А. Қабдулмәжитұлы

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: А.К. Мурзалимова, аға оқытушы, магистр эколог

СЕМЕЙ ҚАЛАСЫНЫҢ ӨНЕРКӘСІП АЙМАҒЫНЫҢ ТОПЫРАҒЫ МЕН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН БАҚЫЛАУ ЖШС СИЛИКАТ ЗАУЫТЫ МЫСАЛЫНДА

«Силикат» зауыты 1958 жылы іске қосылды. Шығаратын өнімдері силикат кірпіш, қаптамалы түсті кірпіш, сәндік бетон плитка, құрылыстық әк, бөлшектеңіп өлшенген әк, құрылыстық күм. 1959 жылы әк құйдіретін 4 уақытша пеш салынды. 1965 жылы тәулігіне қуаты 50 тоннадан әк өндіретін механикаландырылған 2 шахталық әк кұйдіргіш пайдалануға берілді. 1972 жылы жүргізілген реконструкция нәтижесінде зауыттың жылдық қуаты 160 млн. дана кірпіш, әк өндіру 65 мың тоннаға жетті. Қазақстанның барлық жер көлемі 2724,9 мың км. Жер қорымыздың көлемі өте үлкен болғанымен оның сапасы соңғы жылдары күрт нашарлап отыр. Жерді дұрыс пайдаланбау салдарынан топырақ деградацияға ұшырап, құнарсыздану, шөлге айналу процестері күшейе түсуде.

Мақалада силикат кірпіш өндірісінің шаңды қалдықтары қарастырылған. Олардың құрамында портландит, кварц және кальцит басым екендігі анықталды, аз мөлшерде альбит және кальций оксиді бар. Барлық минералды компоненттер қауіптіліктің 3-4 класына жатады, бұл қалдықтардың бұл түрін өндіріс процесінде екінші рет қолдануға мүмкіндік береді [1].

Ауыр металдар – тығыздығы темірдің тығыздығынан (7,874 г/см³) артық болатын түсті металдар тобы. Оларға мырыш, қорғасын, қалайы, марганец, висмут, мыс, сынап, сүрме, никель, кадмий жатады. кейбір бүйрек, бауыр, буын сияқты мүшелерде жинақталып, адам денсаулығына үлкен қауіп төндіреді. Көптеген ауыр металдар, олардың ішінде қорғасын, кадмий, хром, никель улы заттардың қатарына жатады. Олар тағам, су, ауа арқылы организмге түскенде ыдырамайды, керісінше, тірі организмдерде жинақталып, ұзақ уақыт бойы сақтала алады және аккумуляцияланған у ретінде әсер етеді. Сондықтан, ауыр металдардың қоршаған ортадағы мөлшері белгіленген шамадан аспауы керек. Металдардың осы қасиеттеріне және қоршаған ортаның бақылаусыз ластануына байланысты, өткен ғасырдың 50-ші жылдарынан кейін тірі организмдердің жаппай улануы байқала бастаған. Ауыр металдардың ауа, топырақ және су арқылы өсімдіктерге әсері орасан зор. Зерттеушілердің мәліметтері бойынша ауыр металдар (Zn, Cu) мен күкірт тотығы (SO₂) ағаш жапырақтарында жүретін метоболизм процестеріне ингибитор ретінде әсер етеді. Орталық Еуропаның орман массивтерінің 23% дефолиациямен бүлінген (қарқындылығы 25%). Қылқан жапырақтыларға қарағанда емен сияқты жапырақты ағаштар көп зардап шеккен. Ауыр металдардың өсімдіктерде жиналуы әр түрдің өз ерекшелігіне байланысты. Зерттеулер бойынша мыс балқыту өндірісіне жақын аймақта топырақ пен өсімдіктерде ауыр металдардың мөлшері бақылау аймағымен салыстырғанда өте жоғары. Мыстың мөлшері 12 есеге дейін, ал басқа элементтердің мөлшері 2-5 есеге дейін артады. Сонымен қатар, мырыштан басқа ауыр металдардың мөлшері топырақта өсімдіктерге қарағанда әлдеқайда көп. Алайда, топырақта ауыр металдардың мөлшері 2-3 есе артса, олардың өсімдіктердегі мөлшері 5-6 есе артады. Статистикалық талдау қорытындысы бойынша, топырақ пен өсімдіктер арасында тура корреляциялық байланыс бар. Зиянды қалдық заттардың вентиляциялық таралу аймағында жапырақтардың және барлық өсімдіктердің морфопатогенезі байқалған. Жапырақтардың зақымдануы формасы мен түсі өзгерген некроз түрінде, сонымен қатар, сарғаю, хлороз, тургорлық қасиетін жоғалту, түсі өзгермей құрап қалу, өзгеріссіз немесе болмашы ғана сыртқы зақымданудан соң түсіп қалуымен байқалған. Олар қылқан

жапырақты ағаштардың жаңғақтарының дамуы мен мөлшеріне, тұқым саны мен массасына кері әсер еткендігі анықталған. Қоршаған ортаны ластаушы өндіріс көздерінен алшақтаған сайын бұл көрсеткіштер дұрысталғандығы байқалған. Соңғы кездерде экожүйелердің өздігінен тазаруы, тіпті оларға ауыр металдардың түсуі тоқталған күнде де жүрмей отыр, оның себебі, осы уақытқа дейін топырақта жиналған және оның тұрақты компонентерінде фиксацияланған металдар мөлшерінің шамадан тыс көптігінде болып отыр. Табиғи стресстердің әсерінен иммунитеті төмендеген өсімдіктерде антропогенді ластануға жоғары сезімталдық пайда болады. Жоңышқа өсімдігіне құрамында мырыш пен кадмий бар ерітіндімен әсер еткенде өсуі баяулап, хлороз белгілері мен жүйкелерінің арасында некроз пайда болған. Ауыр металдардың организмге енуі генетикалық өзгерістердің кең спектрінің түзілуіне себепкер. Бір металл клетканы бірнеше жерден зақымдай алады. Ауыр металдар өсімдіктер организмінде жинақталып, қоректік тізбек арқылы тарала отырып, тірі организмдердің әртүрлі таксономиялық топтарына, оның ішінде адамға да зиянды әсер етеді. Ауыр металдардың тұздары бөліну кезеңінде хромосомалық абберациялардың жиілігін 2 есе арттырады. Көп жылдық өсімдіктер, әсіресе дәнді дақылдар, құнды топырақтар мен өндірістік территорияларда табиғи түрде көптеп өседі. Ауыр металл қосылыстары адам ағзасы үшін улы болып келеді. Себебі олар ақуыздармен берік қосылып, биокатализаторлардың және басқа да биологиялық белсенді ақуыздық заттардың қалыпты жұмысын бұзады. Ауыр металдар өздерінің уландырғыш қасиетін кез келген агрегатты күйде сақтайды. Олар өкпе мен кеңірдекке оксид немесе тұз түрінде тозаң боп түсіп, тыныс алу мүшелерін тітіркендіреді. Ауыр металдардың тұздары ересек адамның және нәрестенің ағзасына тері арқылы өтуі мүкін. Әр металл адам ағзасының белгілі бір мүшесінде жинақталады [2].

Мақалада топырақта сульфат және хлорид тұздарының болуы және олардың болжамды шығу көздері қарастрылды. Зерттеу кезінде Силикат зауыты маңынан конверттеу әдісі арқылы топырақ сынамалары алынды. Жолға перпендикуляр бағытталған 200 метр бейіні бойынша әрбір бақылау нүктесінде "конверт" әдісімен 50 г топырақ сынамасы алынады. Сынама алу қадамы 50 м.

Белгілі әдістемелік нұсқау бойынша [3] топырақ сығындысын дайындалды. Топырақ сығындысының құрамындағы хлоридтерді анықтау арнайы әдістеме бойынша жүргізілгені кесте 1 көрсетілген.

Кесте 1

Жел бағытымен		Жел бағытына қарсы	
Үлгі алынған ара қашықтық, м.	Сығынды көрсеткіші, мг/л	Үлгі алынған ара қашықтық, м.	Сығынды көрсеткіші, мг/л
30 м	0,01	30 м	0,02
50 м	0,001	50 м	0,04
100 м	0,003	100 м	0,12
150 м	0,0004	150 м	0,33

Топырақ пен өсімдіктер үшін ең оңтайлы еh мөлшері-450-700 мВ. Айтарлықтай ауытқу деректер көрсеткіштері төмендеуіне әкелетін негізгі пайдалы қасиеттері топырақ. Көптеген мәдениеттер үшін рН-ның ең оңтайлы мәні аздап қышқыл және бейтарап орта реакциясы болып табылады. Жалпы алғанда, 3-тен 10 рН-ға дейінгі көрсеткіштері бар топырақ бар, бірақ ең тәні-4-8 рН көрсеткіштер. РН <4 кезінде топырақ көптеген өсімдіктер үшін улы болады .

Бұл зерттеуге дейінгі жасалған жасалған жұмыстар нәтижелеріне сүйене отырып, ЖШС Силикат зауыты маңындағы топырақ жамылғысы экологиялық жағдайы жағымсыз, топырақтың қышқылдығы қалыпты көрсеткіштерден асатыны байқалды.

Әдебиеттер

1. Вахнин М. П., А. А. Анищенко силикат кірпіш өндірісі. М.: Жоғары Мектеп, 1989. 200 б.
2. Булекбаева К.Б. Экология және қоршаған ортаны қорғау. – Алматы. 2015. – 85 б.
3. Воробьева М.Г. Методические рекомендации для практических и лабораторных работ по курсу «Экология», Воронеж 2015, – 86.

11 СЕКЦИЯ: ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІП БҰЙЫМДАРЫНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ҚҰРАСТЫРЫЛУЫ

СЕКЦИЯ 11: ТЕХНОЛОГИЯ И КОНСТРУИРОВАНИЕ ИЗДЕЛИЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

МРНТИ: 31.35.01

А. Құрманова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғам

Ғылыми жеткшісі: А.С. Камбарова, магистр, аға оқытушы

ЗАМАН ТАЛАБЫНА САЙ БҰЙЫМДАРҒА КЕСТЕЛЕУ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ

Жоба мақсаты: Кесте түрлерімен танысып, қазіргі кездегі заман талабына сай қолданыстан шыққан киімді кестелеу әдісімен безендіріп, киімге екінші өмір сыйлау.

Кесте – сәндік қол өнерінің бір түрі. Мата, тері, киіз, т.б. материалдар бетіне әр түрлі боялған жіптермен, жібек зерлермен сурет, өрнек салып тігу арқылы жасалады. Ежелден халық арасына кең тараған. Кесте инемен, бізбен және кесте машинасымен тігіледі. Кейде Кестеге моншак, інжу, маржан, т.б. асыл тастар тағылады. Кестені материалдың бетін түгел бастыра немесе гүл шоғырына ұқсатып та әшекейлейді. Бұйымды тұтастай бастыра әшекейлеу үшін шалыс, жатық, терме, жөрмеу тәсілін қолданады.. Әрәдік кесте тақия, балақ, өңір, жаға, етекке және кең қоныш етіктердің бұрыш-бұрышы сияқты заттарға төгіледі немесе бөлек төгіп қондырылады. Геометриялық кескінді бейнелейтін кесте жіп санап тігілсе, ирек өрнектер, әр түрлі суреттер алдын ала жүргізілген ізді қуалай тігіледі. Кесте түрлері: біз кесте, баспа кесте, әредік кесте, оюластырып кестелеу, маржандап, моншақтап кестелеу [1].

Біз кесте шығыс халықтарының арасында қазақ пен қырғыз халқында аса жоғары деңгейде дамыған. Біз кесте – кергішке керілген арнайы мата бетіне түсірілген, ою-өрнек немесе бейнені сызық бойымен қармақ бізді матадан әрі өткізіп, жіпті бері іліп шалып алу арқылы қайталанатын майда тігісті айтамыз. Біз кестеге матаға сызылған ою-өрнекті сызық бойымен кестелеп, сонан соң ішкі жағын түрлі өңді жіптермен толтырады. Қалған бөліктері фон ретінде қалады. Біз кесте тұс киізге, шымылдың басына, жарғақ шалбардың басына, жұқа шапанның, шекпеннің өңіріне тігіледі [2].

Баспа кесте деген материалдың ашық жерін қалдырмай немесе ашық орынды өте аз қалдырып, тұтас кестеленген шымқай кестені айтады. Шым кесте ақ матаға тегістікті сақтау арқылы жіпті қатар орналастыру әдісімен тігіледі. Шым кестеге ою мен өрнектің, аң – құс, гүлдің түрлі сұлбалары салынып, көбіне орамалдың шеті, кимешектің жағы, жастықтың тысы, жейденің жаға – жеңі және төсек жапқыш, сәукеле сияқты басқа да көптеген киімдерге тігіледі.

Оюластырып кестелеу немесе оюластырып жапсыру – маталарды бөлек-бөлек кестелеп, оюластырып жапыстыру. Бұлар бірыңғай матаға біртұтас мазмұндағы бірнеше ою-өрнектердің жиынтығынан, үйлескен тұтас желісін жасау негізінде тігіледі. Бір матаның бетіне екінші матадан қиылған фигура салынып шет жақтары әртүрлі кесте тігістерімен тігіліп, сәнделеді. Көбінесе торлау әдісі қолданылады [3].

Әредік кестеде матаның әр жері әшекейленіп, бөлек-бөлек өрнек салынады. Тақия, балақ, өңір, жаға, етек, әйелдердің тымағы, кең қоныш етіктердің бұрыш-бұрышы сияқты зат бөлігіне тігіледі немесе бөлек тігіліп қондырылады.

Маржандап, моншақтап кестелеу. Әйелдердің бас киімдеріне, тақия, сәукеле, өңір, қол дорба қамзолдар және салтанатты киімдерді ғана маржандап, моншақтап кестеленеді.

Жұмыс барысына келетін болсақ Шәкәрім университетінің № 9 оқу ғимаратындағы арнайы құралдармен жабдықталған оқу тәжірибелік шеберханасында бұйымды кестеледім. Қолданылған құрал-жабдықтар ретінде кергіш, мулене жіп, ине. Кестелеу барысында баспа кесте түрін қолдануды жөн көрдім. Кестелеуге мулене жібін қолдандым. Матаның қалыңдығы кесте жібінің жіңішке, жуандығына және тігістің шаншылым жиілігіне сай келуі керек.

1-сурет – Мен таңдаған кесте дизайны

Мата қалыңдау болғаны дұрыс, бірақ тігісті тартып, иенің өтуін қиындатпауы керек, мата өте жұмсақ болса да тіккен кесте бедері әдемі көрінбей қалады.

2-сурет – Кестелеу барысы

2 суретте суретті кестелеуді бастадым.

Кестелеу көнеден келе жатқан киімді безендіру әдісі болып табылады. Қазіргі таңда минимализм сәнде болғандықтан және 21 ғасырда жаңа технологиялар пайда болуына байланысты безендіру үшін кесте көп қолданылмайды. Қазіргі кезде киімдерді безендіру барысында суретке карағанда әдемі сөздерді яғни дәйексөздерді қолданады. мен екеуінде қолдандым және суреттің астына қазіргі кездегі танымал «сенің көздерін» өлеңнің сөздерін алдым. Және жазуды латын тілін қазіргі таңда жаңғырту барысында болғандықтан жазуды жөн көрдім. Ең алдымен бұйымға сурет, жазуларды бастырып алдым. Кейін бұйымды кергішке орналастырып, кестелеуге кірістім. 3-3

3- сурет – Дайын кесте түрі

Кестелеу барысында адам терісіне ұқсас түс таппағандықтан бірнеше түсті жіптерді қолдандым. Бұйымның түсі қара болғандықтан көздің түсін ашық көк түсті таңдадым. Қорытындылай келе кесте тігу барысында жаңа кесте түрлерімен танысып, заман талабына сай қолданыстан шыққан киімді кестелеу әдісімен безендіруді үйрендім. Атап өткендей киімді безендіру арқылы киімге екінші өмір сыйлады деп айтуға болады.

Әдебиеттер

1. Г.Ә. Тәкішева, Б.Е. Асанова «Киімді модельдеу және көркемдік безендіру», Астана: Фолиант, 2008 ж.

2. Г. Мәуленова, Д. Амандықова «Дизайнерге арналған практикum», Астана:Фолиант, 2010а: Фолиант, 2008 ж. /stud.baribar.kz/10690/keste-oeneri-tarikhy-men-tekhnologiyasy/
3. Т.О. Бердник «Основы художественного проектирования костюма и эскизной графики», Ростов-на-Дону: Феникс, 2001 г.

ҒТАХР: 31.35.01

Д. Бидахметова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті
Ғылыми жетекші: А.С. Камбарова, магистр

КИІМГЕ КЕСТЕМЕН ӨРНЕК САЛУДЫ НЕГІЗДЕУ

Мақсаты: Бұйымды көркем кестемен өрнек салу арқылы безендіру.

Кесте және көркемдеп тігу ою-өрнекті әшекейлеудің ертеден келе жатқан элементтерінің басты түрі. Кестені бізбен және жай инемен әшекейлеп тігу барлық халықтарға да ортақ өнер. Қазақ халқының дәстүрінде киім-кешек пен төсек-орын жабдықтары, қалыңдық пен күйеудің, батырлар мен сауыққойлардың (салдардың) бас киімі, белбеуі, киімнің жең-жағалары мен балақтары әр түрлі жамылғыштар мен кежімдер және басқа да осы сияқты жол жорық, үй-іші мүліктері кесте өрнегімен жиі безендірілетін. Халық салтында мұндай өрнектеудің кейбіреулері бүгінгі күнге дейін сақталып келеді. Оның себебі әдемі ұнасымды кесте ою-өрнегінің барлық түріне бірдей қолдануға тиімді. Міне осы сияқты бізбен, машинамен және инемен көркемдеп тігілген кестені әшекейлеп кестелеу деп атайды.

Керекті құрал-жабдықтар:

Кестелуді қолмен тігу үшін жіп, мата, ине (көзі кең, қысқа), қайшы, оймақ, түйреуіш, желім, біз дөңгелек кергіш қажет. Матаның қалыңдығы кесте жібінің жіңішке, жуандығына және тігістің шаншылым жиілігіне сай келуі керек. Мата қалыңдау болғаны дұрыс, бірақ тігісті тартып, иненің өтуін қиындатпауы керек, мата өте жұмсақ болса да тіккен кесте бедері әдемі көрінбей қалады. Кенеп матаның құрылымы қандай мөлшердегі болсын иненің өтуіне оңай, иненің қалдырған ашық іздері басқа маталарға қарағанда кейін тез жабылып кетеді. Өте нәзік бұйымдарды кестелеуге өте жұқа бірақ құрылымы тығыз маталарды пайдаланған жөн, себебі ол жұмысқа қосымша айқындық әсер беріп тұрады. Айқас тігіс сияқты санап тігілетін кестелерге канва ыңғайлы. Канвалар жіптердің санына, тығыздығына қарай әр түрлі нөмірлі болады. Нөмір санының өсуіне қарай канваның көздері кішірейе береді.

Иненің жуан-жіңішкелігі кесте тігілетін материалдың қалыңдығына және жіптің жуан-жіңішкелігіне (нөмеріне) байланысты болады. Кесте тігудегі ең басты құралдың бірі болғандықтан иненің сапасының жоғары болғаны дұрыс. Кестенің түрлеріне қарай инелердің де әр түрлі болады. Жіптің жеңіл сабақталуы үшін иненің көзінің үлкен болғаны дұрыс. Өте ірі инемен кестеленген кесте тегіс болып түспейді.

Кестелеуді бастар алдында жіпті матаға бекіту тәсілдері:

Бірінші тәсіл – инені бірнеше рет шаншып, ұсақ тігістер жасап алу керек, ол жер артынан кестемен жабылып кететіндей болуы тиіс;

Екінші тәсіл – инені бір рет шаншып алып, жіпті матадан ақырына дейін суырмай, қалған ұшын екінші рет ине шаншып, үстінен тігіп алу керек, жіптің ұшын қиып тастап, оның үстінен кестемен бастырады;

Үшінші тәсіл – екі қабатталған жіпті тұйықталмаған ұшынан сабақтап, инені матаның астынан үстіне қарай шығарып, жіпті ақырына дейін тартпай, инені қайта төмен шаншу арқылы жіптің тұйықталған ұшын бастыра тартады.

Сабақты кесте. Кестенің бұл түрін тігу үшін өрнектің нұсқалары пайдаланылады. Оларды тіккен кезде ине кері шаншылады, яғни әрбір жаңа тігіс осылайша түседі. Жіпті бекітіп, инені матаның кесте түсетін бетіне шығарған соң оған 2-4 жіпті іліп алу керек. Жіпті шығарып алған соң инені қайта шаншып, сосын оған алғашқы тігіске қанша жіп алынса, сонша жіп іліп алады. Тігістердің біркелкі болып түсуін қадағалау және инені екінші, үшінші, одан кейінгі тігістерде алдыңғы тігістің ортасынан шығарып отыру қажет.

Барқыт тігісі. Кестенің бұл түрімен балалардың киімін әшекейлейді. Оның үстіңгі жағы айқасып келеді де, астынан параллель бағытта екі қатар тігіс түседі. Кестенің бұл түрімен

кестелегенде жіптерді санап, есептеп отыру керек. Егер кесте тігінен тігілетін болса, онда материалдың екі шетінен параллель екі сызықты белгілеп алады. Қалың маталардан екі жіптен суыр керек. Кестелеу төменнен жоғары қарай басталады. Инені тігіп отырған адам өзіне қарай бағыттап шаншып отырады. Кестені 3-4 түрлі жіппен кестелеуге болады, тек жіптердің түсі бірін-бірі ашатындай, дұрыс тандалуы қажет.

Біз кесте. Кергішке керілген арнайы мата бетіне түсірліген (сызылған) ою-өрнек немесе бейнені сызық бойымен қармақ бізді матадан ары өткізіп, жіпті бері іліп шалып алу арқылы қайталанатын майда тігісті айтамыз. Кестенің бұл түрімен кейбір контурлы ою-өрнектер немесе гүлдің сабағы кестеленеді. Тігілу мәнері жағынан ол көлемі біркелкі ілмектер шынжыр секілді біріне-бірі тіркесе тігіледі. Шынжырларының формасы мен көлемі әр түрлі болып келеді. Жіпті бекітіп, оны матаның оң жақ бетіне шығарып алған соң, ілмек тәрізді етіп созып, оны сол қолдың басбармағымен басып тұрып, инені алғашқы шаншыған жерден дәлдеп, төмен қарай, яғни матаның астыңғы бетіне қарай шаншиды. Тігістің теріс жағынан ине ілмектің астынан өтіп, тігістің үстіне ілмектің ортасынан шығады.

Кестелеу жұмысын Семей қаласының Шәкәрім атындағы университетінің оқу шеберханасында жасап бастадық. Шеберханада бізге керекті барлық құрал-жабдықтар бар. Кестелеу түрлерінің ішінен біз көркем кестені таңдадық. Оның өзіндік себебі бар- кестенің бұл түрі бос орын қалтырмай, бірнеше түсті қолданып, әп түрлі ұзындықта кестелеуге мүмкіндік береді. Көркем кесте - бұл кестемен тек өсімдік суретін ғана емес, шағын пейзажды бейнелеуге де болады. Осы кестемен кестелегенде бір түсті жіптің бірнеше түрі бір-біріне баяу ауысып, құлпыра өзгеріп отырады. Ол үшін бірнеше түстің тігісінің ұзындығы әр түрлі етіледі. Сосын екінші түсті жіппен кестені жалғастырады, бұл тігістердің ұзындығы да әр түрлі етіліп, алғашқы тігістен қалған аралық шетінен толтырылады. Олар алғашқы тігістің үстін баса отырып, бір түрлі жіптің бірнеше түске ауысқанын байқатпай жібереді. Біз көктем тематикасын алғандықтан түрлі-түсті ашық түстерді өзара үйлестіріп қолдана білдік. Кестелеу объектісі- әйгілі “NIKE” брендінің логотипі. Бұл логотипті таңдауымыздың да өзіндік ерекшелігі бар. Логотип тұтас және көркем кестелеу үшін ыңғайлы болып келеді.

Қорытындылай келе, біз алдымызға қойған мақсатымызға толықтай жете алдық. Бұйымды кестемен өрнек салу арқылы безендіріп, брендтің логотипін көрсете алдық. Логотиптің сыртын қою күлгін түспен ерекшеледік, себебі бұйымның түсі ашық күлгін болып табылады. Кейіннен, бұйымның түсіне сай келетін, үйлесімді жарқын түстерді қолдану арқылы кестелеп шықтық. Кестелеу колөнердің бір түрі болғандықтан, үлкен еңбекті және төзімділікті талап етеді. Алған нәтижемізге қарап алдымызға қойған мақсатымызға жеттік деп айта аламын.

1-сурет – Кестелеу барысы

2-сурет – Көркем кестеленген бұйым

Әдебиеттер

1. <https://oqu-zaman.kz/?p=27035>
2. "Шаңырақ" үй-тұрмыс энциклопедиясы. Алматы. 1991. ISBN 5-89800-035-6 (1-й з-д)
3. Мұхамеджанұлы З. Қазақтың кесте өнері. Танымдық-көпшілік басылым. "Алматыкітап баспасы" ЖШС, 2008 - 144 бет, суретті. ISBN 978-601-01-0297-2

Е. Махметқанова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Н.К. Куркембаева, аға оқытушы

ТЮРБАН ТІГУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӘДІСТЕРІ

Мақсаты: Өз қызығушылығыммен тюрбан таңдап, тюрбан тігіп үйрену мақсатым болды. Көптеген елдерде тюрбан символикалық мәнге ие және оны тек нақтылы ниетпен тағады, оның ішінде діни негізде. Және тағу амалына байланысты байлау тәсілдері де әртүрлі. Бүгінде тюрбанды діни сеніміне және нақтылы амалдарына байланыссыз кез келген адам таға алады. Және бұл бас киім кез келген матадан, кез келген түстегі орамалдан байланады.

Көп жылдар бойы тюрбан сәнқой қыздардың сұранысына ие бұйым болып келеді. Стильдер мен сән бағыты қанша ауысса да тюрбан көптеген коллекциялар мен көрсетілімдерде әлі қолданылып келеді. Сонымен қатар, шаш үлгісіне көңілі тоймайтын қыздар үшін таптырмас әмбебап бұйым.

Бір қызығы, тарихшылар осы бас киімнің Отаны туралы әлі анықтай алмады. Тюрбан өзгеруі көптеген ежелгі халықтарда – Үндістаннан Месопатамияға дейін болды. Ол Византия империясында кең таралған. Қалай болғанда да, шалбардың тамыры дәл Шығыс.

Бұрын бұл бас киім иесінің мәртебесін анықтады-діни, этникалық немесе таптық. Оны, әдетте, ер адамдар киген. Чалма кейінірек әйелдер гардеробына көшті. Мысалы, Африкада қыздар арасында шалбардың танымалдығы бұйра шаштың ерекшелігімен байланысты, бұл шашты үнемі жасаудан гөрі шарфпен байлау әлдеқайда ыңғайлы.

Қазір тюрбандар өте сәнді. Орамал, бас киім ретінде де пайдалынады.

Тюрбандарды тек көйлекпен ғана емес, тіпті джинсы мен ақ көйлекпен жақсы жарасады. Стилистер, шалбар, джинсы және былғары куртқалар, пальто, ұзын юбкалар мен көйлектермен тюрбан киюді киюді ұсынады. Бұл аксессуар кез-келген кескінді толықтырады және оны ерекше етеді.

Бұл жұмысымды университет қабырғасында жетекшімен оқу тігін шеберханасында бастадық. Өзімнің қызығушылығым болды. Тігін шеберханасы 205 кабинетте орналасқан.

Мен бұл тюрбанды жасау үшін жасанды жібекті пайдаландық. Керек құралдар жіп, ине, мата, қайшы. Жасанды жібек дегеніміз-жібек мата табиғи, синтетикалық және жасанды жіптерден тоқылған.

Соңғы екі вариацияны бір топқа қауіпсіз жатқызуға болады-химиялық. Жасанды жібек целлюлозадан химиялық қоспалармен жасалады, оның сипаттамалары әр түрлі және қол жетімді.

Жасанды жібектің артықшылықтары

Жоғары сапалы талшықтардың химиялық құрамы адам ағзасына тиімді әсер ететіндігі ғылыми тұрғыдан анықталды. Жібек матаның қасиеттерін қарастырдық:

1. Буын ауруларын жеңілдетеді.
2. Бұл жүрек және тері ауруларына оң әсер етеді.
3. Вирустық және суық тиюге көмектеседі.
4. Жасушалардың жаңару процесіне ықпал етеді, сол арқылы адам өмірін ұзартады.
5. Жасанды жібек тітіркенген теріні тыныштандырады және құрғақтықты кетіреді.

Көптеген артықшылықтарға қарамастан, жасанды жібектің кемшіліктері де бар:

Жасанды жібектің кемшіліктері

1. Негізгі кемшіліктерге оның электр қуатын сақтау мүмкіндігі жатады. Бұл қасиет тұтынушыларға кию кезінде үлкен қолайсыздықтар тудыратыны бақалды, өйткені қолайсыз сәтте көйлек немесе юбка денеге жабысып қалуы мүмкін. Табиғи материалда мұндай проблема жоқ.

2. Матамен жұмыс істеу қиын. Жасанды жібек жақсы кесіліп, үтіктеледі, бірақ сонымен бірге өнімнің шеттері қатты күйрейді. Сондықтан көптеген жаңабастаған тігіншілер оны қолдануға тәуекел етпейді. Сонымен қатар, мата қатты сырғыйды, сондықтан бөлшектерді кесу де оңайға түспейді.

3. Біз жібек матамен тек арнайы инелермен жұмыс істедік (олар өте жұқа). Егер ине дұрыс таңдалмаса, онда тігу орындарында кесілген тесіктер қалып қояды.

4. Жасанды жібек киімдегі дақтарды сақтайды. Дақтар мен иістерді бүркемелейтін табиғи материалдан айырмашылығы, мұнда адам терлесе, дақ қалады. Оларды жуу қиынға соғуы мүмкін. Үтіктеу кезінде матаны суламағанымыз жөн, өйткені іздер қалып қалады.

Жасалу жолына келетін болсақ матаны алып адамның бас өлшеміне байланысты өлшем алынды. Мен өз бас өлшеміме байланысты алдым. Өлшемге байланысты кесіп аламыз. Сосын оны айқастырып екі жағын біріктіріп тігеміз. Тюрбан тігуді бірнеше әдісі бар. Мен айқастырып тігу әдісін қолдандым.

Қорытындыласам, бастапқыда қойған мақсатым тюрбан тігіп үйрену болған. Сол мақсатыма жетіп, жұмысымды оқу шеберханасында аяқтадым. Бұл тюрбан жаздық тюрбан. Жазда серуенге, отырыстарға киюге болады. Мақсатыма жетіп, тюрбан тігіп үйрендім (1 сурет).

1-сурет

Әдебиеттер

1. Асанова А. Тастанбекова Г. Киімді конструкциялау және тігу технологиясы. – Астана, 2008 ж
2. Сатыбалдинова Б.С. Сәлімбаева М.А. Тігін өндірісінің технологиясы.-
3. kk.istanbulbear.org/shelkovaya-tkan-idealnyiy-
4. Тюрбан и чалма: главный тренд наступающей весны — Женский журнал "ЗОЛОТОЙ" (zolotoy.ru)

МРНТИ: 31.35.01

Б. Болатова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті
Ғылыми жетекші: Н.К. Куркембаева, аға оқытушы

ҚЫЗ БАЛАҒА АРНАЛҒАН МЕРЕКЕЛІК КӨЙЛЕКТІ БЕЗЕНДІРУ

Мақсаты: Қыз балаға арналған көйлекті безендіруге үйрету.

Керекті құрал-жабдықтар:

Көйлекті гүлмен үшін сізге бірнеше құралдар қажет болады:

- Капрон ақ көйлек
- Лента
- үтік
- Әр түрлі гүлдер,
- Желім
- Ине-жіп
- қайшы немесе кеңсе пышағы

Мерекелік көйлектер туралы естеліктер өткенде қалды, дегенмен, бірақ шын мәнінде өмірде балабақшаға, жаңа жылдық ертеңгіліктерге, мектепте өтетін әр түрлі шараларға қажет болуы мүмкін.

Сондықтан әр жас ханшайымның кем дегенде бір осындай көйлегі болуы керек. Өткен дәуірлердегі мерекелік киімдер кейбір өзгерістерге ұшырады, бірақ олар талғампаздығын жоғалтпады.

Бал көйлегі қызды шынайы әлемнен ертегіге апарды, онда ол өзінің сүйікті ертегі тарихынан ханшайым сияқты сезінеді.

Париж сән үйлерінде жасалған стильдер ең танымал болып қала береді.

Сән дизайнерлері қыздарды шифон, жібек, атлас және барқыттан жасалған ерекше талғампаз және әдемі бал киімдерімен қуантуға тырысады.

Әшекейлер ретінде моншақтар,стразалар және биссерлер қолданылады [1].

Жас өспірімдер үшін (10-12 жас).

Бұл жастағы қыз үшін өте ыңғайлы-жоғары белді ұшатын матадан жасалған және де беліндегі лента өзіндік сән береді. Нәзік және сонымен бірге салтанатты силуэт жоғары белдеуден келетін жиындарды жасайды. Стильді көйлек ең талғампаз баяу Вальске жарайды.

Жасөспірім қыздарды ұзын юбкасымен жабдықталған силуэт модельдері қызықтырады, бұл олардың нәзіктігі мен нәзіктігін баса көрсетеді.

Корсеттер мен лифтермен, пушистый юбкалармен және күрделі элементтермен әртүрлі стильдер кез-келген қыз үшін тамаша нұсқаны таңдауға мүмкіндік береді.

Ақ түс тазалық пен нәзіктікті білдіреді. Ол жарқын және биік нәрсемен ассоциациялар жасайды. Қара терісі бар қызға Ақ көйлек өте әсерлі көрінеді. Ақ көйлектегі барлық басылымдар оны тек безендіреді [2].

Сонымен қатар, ақ барлық түстермен тамаша үйлеседі, контрастта жақсы ойнайды, бұл стильді және ерекше бейнелерді жасауға көмектеседі.

Қыздарға арналған көйлектердің әр түрлі стиліне қарамастан, ең танымал бірнеше түрді ажыратуға болады:

- қыздарға арналған керемет шарлар – бұл ең танымал нұсқа, өйткені ол ханшайымның көйлегіне ұқсайды;

- әр түрлі юбка ұзындығы бар А-тәрізді силуэт көйлектері; империя стиліндегі модельдер;

- бал билеріне арналған балалар көйлектері – белгілі бір талаптарға сәйкес тігілетін киімнің ерекше санаты.

- Қандай стиль таңдалмаса да, сіз келесі ұсыныстарды ескеруіңіз керек:

- көйлек шектемеуі керек, мектеп жасына дейінгі балалар үшін корсеттің үстіңгі жағы бар модельдерді сатып алмағаныңыз жөн;

- балалар киімінде мойын немесе юбкадағы арандатушылық кесу сияқты "ересек" элементтер болмауы керек;

- қыз үшін бюст көйлегін таңдамаңыз, ол ыңғайсыз болады,

- жабық иықтары бар немесе белдіктері бар опция қолайлы.[3]

«Киімді көркем безендіру» сабағы барысында мерекелік кештерге арналған көйлектің дизайны қарастырылып, көйлекті безендіруге деген қызығушылығым артты. Семей қаласының Шәкәрім атындағы тігін шеберханасында мерекелік көйлекті безендіруді мақсатқа алдық. Қыз балаларға арналған мерекелік көйлекті ашық түсте безендіру балалардың көңіл күйін көтереді. Көйлекті безендіру барысында белдемше ұзындығы қозғалыс ыңғайлылығына байланысты таңдалды. Көптеген қыздар етегі еденге дейін жететін көйлек сатып алғысы келеді және шлейфті де жақсы көреді. Алайда, мұндай киімде қозғалу өте қиын, әсіресе егер бала ұзын киім киюге дағдыланбаған болса. Сондықтан, біз ұзын көйлек таңдап алу барысында, белдемше ұзындығы төменгі аяқтың ортасына дейінгі нұсқасына тоқталдық. Мұндай киім салтанатты көрінеді, аяққа шатасып және еркін билеп, ойынауға кедергі келтірмейді.

1-сурет

2-сурет

Қорытындылай келе, біз ойымыздағы көйлекті безендіріп шықтық. Бұйымды гүлдермен безендіру арқылы мақсатымызға жеттік.

Мен жұмысымды оқу ғимаратында орналасқан тігін шеберханасында жетекшіммен бірге бастадық. Безендіру барысында нәзік шифоннан тігілген көйлекті ерекше сән беретін тесмалармен көркемдеп, әдемі көктем лебін беретін әр түрлі гүлдер жасап, гүлдерді көйлекке орналастырдық. Мереке кезінде кішкентай қыздардың ең бірінші ойына оралатыны әдемі көйлек кісем?» деген сауал. Бұны жоққа шығармаймыз. «Адам көркі – шүберек» екені де рас. Біз киім кию арқылы бойды ұзартып, сымбаттырақ көрінудің жолдарын іздеп көрген едік. Енді бойды қалай ұзынырақ етіп көрсетуге болатынын оқып көрдік. Қысқа бойлы адамға қарағанда ұзын бойлы жандарға киім үйлестіру жеңілдірек. Кез келген жағдайда киім арқылы визуал түрде бойды ұзын қылып көрсетуге болады. Бой ұзынырақ көрінген сайын дене бітім жіңішкерек көрінеді. Сол себепті артық салмақты киім арқылы да “кетіруге” болады. Мамандар ол үшін киімдегі екі элементті көлденең және тік акценттерді қолданауды ұсынады. Тік акценттер бойды ұзартып, дене бітімін сымбаттырақ қылады. Сондықтан образ қызығырақ болуы үшін көк түсті атластан беліне лента жүргізіп, бала бойын ұзынырақ көрсетуге тырыстық. Көйлекті ерекше безендіру барысында, қыз балаға арналған көктем лебі соққан әдемі мерекелік образдағы көйлекке қол жеткізе алдық.

Бұл көйлек 10-12 жас аралығындағы қыз балаларға арналған.

Көйлекті әр түрлі мерекелік кештерге киюге болады.

Шыққан нәтижемізге қарап алдымызға қойған мақсатымызға жеттік деп айта аламын.

Әдебиеттер

1. <http://www.magic-charm.ru/moda/balnye-platya-dlya-devochek.html?>
2. Г.Ә. Тәкішева, Асанова. Б.Е.« Киімді модельдеу және көркемдік безендіру »Астана. Фолиант, 2008. –
3. Энциклопедия кройки и шить. – Москва. Софит – Принтъ. 2000.

СЕКЦИЯ 12: ПРОИЗВОДСТВО ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ

МРНТИ: 65.59.31

А. Дайырбекова, Е.Мырзаханова
Университет имени Шакарима города Семей
Научный руководитель: Л.М. Мухамеджанова

КОЛБАСНЫЙ ПРОДУКТ ИЗ МЯСА КУРИЦЫ

В Республике Казахстан ведется работа по развитию отрасли животноводства, расширению производства мясной продукции, экспорта продовольственных товаров. Развитие сельского хозяйства, увеличение производства мяса - одна из отраслей, поднимающих экономику страны. Казахстан намерен в ближайшие годы наращивать производство колбасных изделий в среднем на 10 тыс. тонн в год. В 2020 году предприятия Республики произвели 61,6 тыс. тонн колбасных изделий. Это покрывает 62% от общей потребности в колбасе, а остальное импортируется из России и других стран.

Наличие в Казахстане проблем с мясом и мясopодуктами способствует повышению общего ассортимента на внутреннем рынке, повышению эффективности работы, улучшению качества продуктов, появлению новых рабочих мест, созданию высокотехнологичной продукции [1].

В настоящее время сокращение зависимости от импорта мяса птицы является одной из важнейших задач министерства сельского хозяйства Республики Казахстан. Как видно, производство продукции растёт, зависимость от импорта с каждым годом снижается. Министерство сельского хозяйства страны планирует в ближайшее время кардинально решить проблему импортозависимости. Поэтому особое внимание было уделено повышению государственной поддержки отрасли птицеводства мясного направления, в том числе расширению мощностей действующих и строительству новых птицефабрик.

Мясо птицы (курицы) содержит больше полноценных белков, чем крупный и мелкий рогатый скот, в нем меньше соединительных клеток, поэтому молодое мясо птицы имеет более низкую температуру плавления по сравнению с жиром при тепловой обработке. Содержание минеральных веществ в мясе птицы значительное, особенно кальция и фосфора, витаминов А, В1, В2 и РР, а также экстрактивных веществ.

Среди других видов мяса птицы, наиболее полезным считается куриное мясо и мясо индеек. Исходя из химического состава это очень питательные и в то же время низкокалорийные продукты, которые богаты калием и фосфором, также куриное мясо и мясо индеек производится в промышленных масштабах, что может обеспечить их массовое потребление [2].

Совместимость продуктов животного и растительного происхождения является одним из оптимальных способов удовлетворения физиологических потребностей человеческого организма. В последние годы в мире расширился видо комбинированных мясных продуктов с растительным сырьем. Это позволяет производить мясные изделия с повышенной биологической и пищевой ценностями. В растительном сырье, помимо витаминов С минералами, содержатся легкоусвояемые органические кислоты, углеводы и биологически активные компоненты. Белок способствует лучшему усвоению мяса и овощей в рационе человека. Это связано с тем, что в овощах содержится значительное количество экстрактивных веществ, улучшающих выведение пищеварительных соков.

Колбаса, приготовленная из курицы, которую мы исследовали, отличается добавлением льняной муки, кроме компонентов в состав входит мясо птицы, вода, поваренная соль и специи. Льняная мука имеет необычную текстуру и имеет выраженные ореховые нотки, специфический запах. Во время приготовления запах передается готовому блюду.

Льняная мука содержит все необходимые для организма компоненты. По сравнению с овсяной или гречневой мукой содержание магния и кальция в льняной муке в несколько раз больше. Льняная мука богата железом, цинком, кальцием, медью, фосфором, молибденом, марганцем, натрием и витаминами группы В, А, Е. Он состоит из белков, полиненасыщенных кислот, особенно ценных Омега-3 и Омега-6.

Особым преимуществом льняной муки являются растительные антиоксиданты, которые борются с гормонами, способствующими формированию раковых клеток. Основной особенностью является его легкоусвояемость [3].

Льняная мука используется в качестве пищевого обогатителя при производстве при производстве мясных, рыбных продуктов, также в хлебопекарном производстве.

Исследованы показатели качества колбасы, приготовленной из мяса птицы с добавлением льняной муки. При добавлении в рецептуру льняной муки консистенция колбасы однородная, ее органолептические показатели улучшались. Актуальность научной работы: производство белково-диетических колбасных изделия функционального назначения.

Наша цель – уделить особое внимание пищевой промышленности страны, производству колбасных изделий из мяса птицы, также совершенствование и разработка разных видов колбасных изделий из мяса птицы с использованием растительного сырья.

Литература

1. Саршаева А.Б. Ауыл шаруашылық жануарлар етін өңдеу технологиясы: Оқу құралы. – Тараз: Тараз университеті, 2018. – 73 б.
2. Совершенствование мяса птицы путем добавления функциональных компонентов Н.С. Машанова, А.Ж. Айткулова, А.А. Шакенова – Молодой ученый – 2016 – № 25 – с. 56-59
3. Мелешкина Е.П. Научный подход к переработке семян льна на основе использования их фитохимического потенциала с целью создания новых пищевых продуктов с заданными свойствами // Аграрный вестник Юго-Востока. – 2016. – № 1-2. – С. 68-71.

МРНТИ: 65.41.01

А. Қалымбек

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Н.Р. Муслимова, ТӨӨЖБ кафедрасының оқытушысы

ТҮРЛІ-ТҮСТІ БАУЫРСАҚТАРДЫҢ РЕЦЕПТУРАСЫН ЖЕТІЛДІРУ

Қазақ халқының ұлттық тағамдарын саралау арқылы ұрпағымызға дәстүрлі тағам өнімдерін заман талабына сай ете отырып, ем-дәмдік қасиеті жоғары өніммен қамтамасыз ету. Яғни бауырсақ өніміне өсімдік шикізаттары, соның ішінде қызылша мен шпинатты қосу арқылы түрлі-түсті бауырсақ өнімін алу.

Қазіргі жасөспірім ұрпақтың арасында ұлттық өнімдер екінші қатарға қалып қалу себебі, бізге ұлттық тағамды, оның ішінде бауырсақ өнімдерінің жаңа түрін ойлап табуға түрткі болды. Біздің түрлі – түсті бауырсақ өнімдері өзінің түсі мен формасы арқылы ерекшеленіп қана қоймай, құрамындағы өсімдік шикізаттарына байланысты адам денсаулығына оң әсерін береді. Бауырсақ – Қазақтың ұлттық тағамы.

Қазақтың той, мереке дастарқанында міндетті түрде бауырсақ болуға тиісті. Бауырсақ қырғыз, татар, башқұрт, ноғайларда да кездеседі. Басқа нан тағамдарына қарағанда, бауырсақ өте дәмді әрі тойымды. Негізінен бауырсақтар әр өңірде әртүрлі жасалынады. Мысалы, үлкен, домалақ, ішіндегі қамыры мол, сыртқы түсі аппақ бауырсақтар пісіріледі, олардан кішірек, жақсылап қуырылған қып-қызыл өріктей бауырсақтар пісіріледі, іші қуыс домалақ сары бауырсақтар, кіп-кішкентай тіске салғанда қыртылдап беретін ши бауырсақтар, төрт бұрыш пішінді ішінде қамыры мол сары бауырсақтар, төрт бұрышты жалпақ бауырсақтар тағы басқа түрлі бауырсақтар кездеседі. Бауырсақ ашытылған және ашытылмаған қамырдан пісіріледі [1].

Қызылша (Beta)-алабота тұқымдасына жататын азықтық, көкөністік және қант алынатын бір және екі жылдық дақылдар. Оның 16 түрі бар. Көбіне мал азықтық, асханалық және қант қызылшасы болып бөлінеді. Кәдімгі қызылша және оның бір түрі- жапырақты қызылша басқаларына қарағанда жиі өсіріледі. Қызылша ылғал және жарық сүйгіш, суыққа төзімді. Жер-жаһанды өзінің қанық түсімен бүлдіріп жүретін біріміздің сүйікті, енді біріміздің ауызға ала

алмайтын көкөністеріміздің бірі қызылшаның құпиясы тарих беттеріне көз жүгіртсек, жабайы қызылшалар ежелден бері адамзаттың сенімді серігінің рөлін атқарып келеді екен. Б.з.д. 2000-1000 жылдары қызылшаның жапырақтары көкөніс ретінде және әр түрлі ауруларға шипа болатын дәрі ретінде пайдаланылған. Халық медицинасында дәрі-дәрмек ретінде қызылшаның жапырақтарын ғана емес, тамырларын да пайдаланылғандығы Гиппократ және Аристофан, Феофраст еңбектерінде дәлелденген. Қызылшаның дақылды түрлері жабайы түрлерінен шыққан. Асханалық қызылшаның халық шаруашылығында маңызы зор [2].

Шпинат – пайдалы өнімде қан мен бүкіл денені тазарту үшін жеткілікті темір бар. Шпинат ақ ұйқы безінің қызметін белсендіреді және ішектің қалыпты жағдайын реттейді. Онда өсімдік протеині, А және В дәрумендері көп. Бұл артықшылықтар үшін шпинат «көкөністердің патшасы» деген лақап алды. Шпинат жүйке жүйесінің түрлі ауруларына, қанттың жоғары деңгейіне, қан тамырлары дистонияларына, сарқылуына және организмдегі түрлі қабынуларға пайдалы. Бұл зауыт өз мәзірінде болуы керек. Шпинат салаттар үшін керемет, ет пен балық тағамдарына жақсы үйлеседі, таңертеңгі қуырылған жұмыртқаларға және тұздыққа негіз болып табылады [3].

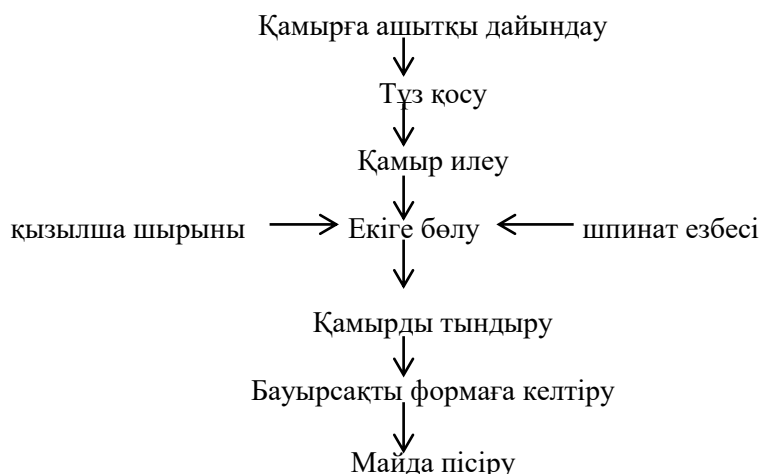
Түрлі-түсті бауырсақтардың рецептурасы:

Дәмді бауырсақ үшін керек заттар: пісірілген қызылша шырыны, шпинат езбесі, сұйық май, ұн, құрғақ ашытқы, жылы су, қант және тұз.

Кесте-1 – Түрлі-түсті бауырсақ өнімдер рецептурасы

Шикізаттың атауы	↓	Шикізат шығымы, г
Ұн		555
Құрғақ ашытқы		30
Тұз		5
Жылы су		200
Қант		10
Қызылша езбесі		100
Шпинат езбесі		100
Барлығы		1000

Ұнды дайындау

Сұлба-1 – Бауырсақты дайындаудың дәстүрлі технологиясы

Бауырсақ қамырын неғұрлым қарқынды илеу кезінде оның ұзақтығы 12-15 минутқа дейін азаяды. Қамырдың ылғалдылығы 13,5-17,5%, қамырдың температурасы 30 °С-тан аспайды. Қамырды илеу ұзақтығы өзгеруі мүмкін және температураға, ұнның қасиеттеріне, араластыру қарқындылығына және басқа қоспаларға байланысты.

Бұл бауырсақтар тек қана дастархан сәнін келтіріп қана қоймайды, сонымен қатар, құрамындағы қосымша қоспалар адам денсаулығына оң әсерін береді. Оның түсі және формасы болашақ ұрпақтың ұлттық тағамдарға деген қызығушылығын арттырады.

Наурыз қарсаңында Немере балабақшасында өткен «Бауырсақтар» жәрмеңкесіне қатысып, жәрмеңкеден түскен қаржыны балалардың жан-жақты дамуына қажетті құралдар алу үшін балабақша қорына аударылды.

Әдебиеттер

1. Богатырева А.Г. Қара бидай және қарақұмық ұнын пайдалана отырып профилактикалық мақсаттағы нан-тоқаш өнімдерінің технологиясын жетілдіру / Т.Г. Богатырева, Е.В. Иунихина, В.В. Егоров, Е.В. Асадчих //Бесінші халықаралық нан пісіру форумының баяндама материалдары, М.: Пищепромиздат, 2012. – С. 102-103
2. <https://productplanet.ru/shpinat-polza-i-vred-zeljonoj-ruki-s-tysjacheletnej-istorii.html>
3. Свекла. Рецепты для здоровья и молодости. Зайцев В. – М.: РИПОЛ классик, 2012. – 44 с. По материалу https://edaplus.info/produce/beet.html#article_source

ҒТАХР 65.33.41

А. Смағұл

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Ж.М. Атамбаева, магистр, аға оқытушы

ТЕҢІЗ ҚЫРЫҚҚАБАТЫ ҰНТАҒЫН ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ МАКАРОН ӨНІМІНІҢ РЕЦЕПТІ МЕН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ӘЗІРЛЕУ

Макарон саласында өнімнің тағамдық және биологиялық құндылығын арттыруға рецептураға дәстүрлі емес шикізат түрлері мен арнайы тағамдық қоспаларды енгізу есебінен қол жеткізіледі. Осы жолда біз де өсімдік шикізатын, яғни, теңіз қырыққабаты ұнтағын пайдаланып макарон өнімінің рецептурасын шығарып отырмыз. Еліміз географиялық орны жағынан теңізден алыс елдер қатарында, сол себепті жергілікті тұрғындардан жиі йод жетіспеушілігін байқай аламыз. Йод жетіспеушілігінің алдын алу мақсатында йодталған тұз кеңінен қолданылады, алайда арнайы диета ұстайтын науқастарға тұз қолдануға болмайтын жағдайлар жиі кездеседі. Теңіз қырыққабаты ұнтағы құнды химиялық құрамына байланысты олар макарон өнімдерін диеталық талшықтармен, құрамында азот бар минералдармен, органикалық қышқылдармен, дәрумендермен және табиғи бояғыштармен байыту көзі болып табылады. Теңіз қырыққабаты ұнтағы жоғары сортты наубайханаға қарағанда жоғары су сіңіру қабілетіне ие және пектиндерге бай, олар көп талшықтары бар сәбіз ұнтағына қарағанда тезірек ісінеді[1]. Төмендегі кестеге (1-кесте) қарап бұл ұнтақтың пайдалы қасиеттері өте көп және ағзаға сіңімді екенін байқай аламыз[2].

1-кесте – Теңіз қырыққабаты ұнтағының тағамдық құндылығы

Нутриенттер	Көлемі	Қалыпты нормасы	100 г өнімдегі нормасы, %	100 ккал өнімдегі нормасы, %
Калориялығы	5.4 кКал	1684 кКал	0.3%	5.6%
Ақуыз	0.9 г	76 г	67%	22.2%
Май	0.2 г	56 г	33%	7.4%

Макарон жасауға арналған шикізат тізімі: бидай ұны – 90 г, зәйтүн майы – 15 мл, жұмыртқа (тек сарысы) – 2 дана, тұз – 1,5 г. Берілген рецептура еш қоспасыз таза макарон жасау үшін қолданылады. Берілген жұмыста теңіз қырыққабаты ұнтағын бидай ұнымен әртүрлі пайыздық қатынаспен қосып, жаңа қасиеттері бар өнім жасаймыз. Бұл жұмыста үш нұсқа алынды және ол рецептураны есептедік(2-кесте).

2-кесте – Макарон үлгілерінің рецептурасын есептеу нәтижелері

1-үлгі: 10%×90 г=9 г m _{ламинария} =9 г m _{ұн} =81 г	2-үлгі: 15%×90 г=13,5 г m _{ламинария} =13,5 г m _{ұн} =76,5 г	3-үлгі: 20%×90 г=18 г m _{ламинария} =18 г m _{ұн} =72
--	--	--

Бидай ұнының барлық мөлшерін електен өткізіп, тұз қосып, араластырамыз. Сарыуыз қосылған қамыр үшін ақуыз қажет емес, сондықтан оларды бөліп аламыз. Илеу кезінде және құрғақ, тым жұмсақ құрылым болған жағдайда жұмыртқа сарысының мөлшерін көбейту ұсынылады. Тазартылған өсімдік майын құйып, жібектей консистенцияға дейін қатты илейміз. Сары май құрамын ұнға құямыз. Алдымен саусақпен илеп бастаймыз немесе әртүрлі өлшемді фрагменттер пайда болғанша шанышқымен араластырамыз. Содан кейін күш жұмсап, сығамыз және кесектерге жинаймыз. Үстелдің үстіне қамырды қойып, белсенді илеуді бастаймыз – біз жұмысты шамамен 15 минут жалғастырамыз, нәтижесінде икемді қамырға жетеміз. Қамырды дөңгелектеп, пленкамен орап, қамырды жарты сағат демалдырамыз. Демалған дөңгелектенген қамырды екі-төрт бөлікке бөліп, әрқайсысын ұн себілген бетке жайып тастаймыз. Үй кеспесі үшін қабаттың қалыңдығы шамамен 1 мм жетуі керек. Жайылған қамыр бөлшектерін пішіндерге келтіріп, қамырды дөңгелектеп, пленкамен орап, жарты сағат демалдырамыз. Демалған дөңгелектенген қамырды екі-төрт бөлікке бөліп, әрқайсысын ұн себілген бетке жайып тастаймыз. Дайын болған үй макарондарын тақтайшаның бетіне макарон өнімдері жабыспайтындай етіп ұн сеуіп саламыз, жылу көзінің жанында кептіреміз. Осы рецепт бойынша үйде жасалған макарон бірден пісіруге дайын. Кішкентайларға 2 минут, жұқа кеспе – шамамен 3-4 минут және фарфаллеге 4-5 минут кетеді. Дайын өнімнің сапа көрсеткіштерін анықтау мақсатында физико химиялық және органолептикалық көрсеткіштері анықталды.

Қышқылдықты анықтау. Біз анықтаған әдіс ұнтақталған макарон өнімдерінің натрий гидроксидімен титрлеуге негізделген. МЕМСТ 25794.1 сәйкес натрий гидроксиді, 0,1 н концентрациясының ерітіндісі дайындалып, салмақтық үлесі 1% спирт ерітіндісімен фенолфталеин пайдаланылды.

Ылғалдылықты анықтау. Берілген жұмыста ылғалдылықты анықтаудың стандартты әдісі қолданылды. Сынамаларды кептіру үшін SNOL 24/200 кептіру шкафы пайдаланылды [3].

3-кесте – Макарон үлгілерінің физико-химиялық көрсеткіштері

№	Көрсеткіш атауы	1-үлгі: Бидай ұнының 10% ламинария ұнтағымен алмастырылды	2-үлгі: Бидай ұнының 15% ламинария ұнтағымен алмастырылды	3-үлгі: Бидай ұнының 20% ламинария ұнтағымен алмастырылды
1	Ылғалдылық, %	3,2	2,4	4,8
2	Қышқылдылық, °	11	17	22

Теңіз қырыққабаты ұнтағын қосылған макарон өнімінің рецепті мен технологиясы әзірленіп, үш түрлі нұсқадағы өнім алып отырмыз. Үш өнімнің ішінде барлық қасиеттері жағынан наубайхана ұнының 15% теңіз қырыққабаты ұнтағымен қоспасы барлық қасиеттері жағынан тиімді болып тұр. Өнімнің құрылымдық механикалық қасиеттері жақсарып, өзгеше органолептикалық көрсеткіштерге ие болды. Түсі күнгірт, қараңғы жасыл, ламинария ұнтағының жағымды иісі жақсырақ сезіледі, шайнаған кезде ауызға жағымды ламинария ұнтағының дәмі келеді, макаронның өз дәміне кедергісі жоқ, фарфалле және қысқа кеспе сияқты формада, пішінін жақсы сақтайды. Бұл өзгешеліктер өнім сапасына еш зиянын тигізбеді. Осы әзірленген рецепт Қазақстанда макарон өнімдерінің ассортиментін кеңейтуде де үлкен үлес бола алады.

Әдебиеттер

1. Фазуллина О. Ф. и др. Использование растительных обогащающих добавок при производстве макаронных изделий: литературный обзор. Вестник МГТУ. 2019. Т. 22, № 3. С. 449-457. DOI: 10.21443/1560-9278-2019-22-3-449-457.
2. Макароны из нетрадиционного сырья. Режим доступа: <https://www.bestreferat.ru/referat-109460.html>
3. ГОСТ Р 51865-2002 «Макарон өнімдері. Жалпы техникалық шарттар».

ҒТАХР: 65.35.33

Е. Жиенбаева

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: магистр, аға оқытушы Ж.М. Атамбаева

ӨНГЕН ЖАСЫЛ ҚАРАҚҰМЫҚТЫ ПАЙДАЛАНЫП КОНДИТЕРЛІК ӨНІМДЕРДІҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯСЫН ӘЗІРЛЕУ

Кондитерлік өнімдерінің негізгі бөлігі төмен тағамдық және биологиялық құндылықпен сипатталады, ал қазақстандықтардың тамақтануында полиқаньқпаған май қышқылдарының, ақуыздардың, дәрумендердің жетіспеушілігі байқалады. Осыған байланысты диеталық қасиеттері бар және тағамдық құндылығы жоғары өнген жасыл қарақұмық ұнының түрлерін қолдана отырып алынған өнімдерді бағалауды жетілдіруге және ассортиментін кеңейтуге бағытталған зерттеулер өзекті болып табылады.

Ақуыз, минералдар мен дәрумендердің құнды көзі – жасыл қарақұмық. Қарапайым қоңыр қарақұмықтан жасыл қарақұмықтан айырмашылығы – ол термиялық өңдеуден өтпеген, яғни барлық пайдалы қасиеттерін өзінде сақтайды.

Қарақұмық дәнінде өну процесінде астық құрамындағы қоректік заттардың құрылымы қарапайым және адам ағзасына оңай сіңетін органикалық компоненттерге бөлінуіне ықпал ететін ферменттердің белсенділігі артады[2].

Өнген жасыл қарақұмықты қолдану ағзаға және метаболизм процесіне жалпы күшейтетін әсер етеді. Әрбір дән антиоксиданттардың табиғи көзі болып табылады, ал өсіп шыққан кезде жарманың антиоксиданттық күші артады. Сонымен қатар, өнген дәндерде диеталық талшық көп болады, яғни олар аштық сезімін одан да ұзақ уақытқа қанағаттандыра алады. Өскіндердің бұл ерекшелігі артық тамақтанудан және артық салмақтан қорғайды. Сондай-ақ, өнген жасыл қарақұмықты тағамға қолдану қандағы қант пен холестерин деңгейін қалыпқа келтіруге, қан тамырларының қабырғаларын нығайтуға және организмнен токсиндерді, шлактарды және артық сұйықтықты кетіруге мүмкіндік береді[3].

Кесте – 1. Өнген жасыл қарақұмықтың тағамдық құндылығы

Көрсеткіштер	100 г өнімнің құрылымы
Ақуыздар, г	14,1
Майлар, г	26,855
Көмірсулар, г	54,24
Моно-дисахаридтер, г	0,69
Диеталық талшықтар, г	2,22
Органикалық қышқылдар, г	2,12

Кекс кондитерлік өнімін дайындау процесі келесі негізгі кезеңдерден тұрады: шикізатты дайындау, мөлшерлеу, қамырды дайындау, қамырды қалыптарға құю, пісіру, суыту және сақтау.

Жұмыс барысында ұсақталған өнген жасыл қарақұмық қосып сынама пісіру жүргізілді. Бақылау үлгісі ретінде қарапайым кекс рецептурасы пайдаланылды. Өнген жасыл қарақұмық ұнға 5%, 10% және 15% қатынасында пайдаланылды. Ең бірінші кезекте рецептура құрастырып, шикізаттарды дайындадық. Яғни, үй жағдайында жасыл қарақұмықтың өнген дәндерін алып, кептіру шкафында 40⁰ С температурада 7-10 сағат ұстадық. Кепкен өнімді ұнтақтағышта немесе мельницада ұн консистенциясына дейін ұсақтау жүргізілді. Терең ыдыста еріген сары май мен

тауық жұмыртқасын біріктіріп, миксермен немесе қолмен массаны аздап араластырып, үстінен қант және қопсытқыш қосылды. Барлығын мұқият, қант толығымен ерігенше араластыру қажет. Содан кейін сүзілген ұнды құяды. Барлық ұнның таралуы үшін массаны араластырып, ешқандай кесектер болмауын қадағалау қажет. Қамырды формаларға 2/3 көлеміне дейін ғана толтырып, оны қызып тұрған пешке 180°C температурада 20-25 минут аралығында пісіруге жібердік. Міндетті түрде бөлме температурасында ((15±3)°C) 30 минут бойы суытып аламыз.

Кесте-2 – Кекс өнімінің рецептурасы

№	Шикізат атауы	Өнім рецептурасы, массасы			
		Бақылау үлгісі	Бірінші үлгі, 5%	Екінші үлгі, 10%	Үшінші үлгі, 15%
1	Бидай ұны, (г)	50	47,5	45	42,5
2	Тауық жұмыртқасы, (дана)	1	1	1	1
3	Қант, (г)	18,75	18,75	18,75	18,75
4	Сары май, (г)	27,5	27,5	27,5	27,5
5	Пісіру ұнтағы, (г)	1,25	1,25	1,25	1,25
6	Өнген қарақұмық ұнтағы, (г)	-	2,5	5	7,5

Зерттелетін үлгілердің сапасы физика-химиялық(ылғалдылығы, қышқылдылығы) және органолептикалық(дәмі мен иісі, пішіні, беті, түсі) көрсеткіштері бойынша анықталды[1].

Кесте-3 – Кекс өнімдерінің физика-химиялық көрсеткіштері

Көрсеткіш атауы	Бақылау үлгісі	Үлгі 1	Үлгі 2	Үлгі 3
Өнімнің ылғалдылығы, %	20,2	21,6	21,4	22
Өнімнің қышқылдылығы, град	2,0	2,01	2,0	2,02

Рецептураға 5% өнген қарақұмық қосқанда өнім сапасының органолептикалық көрсеткіштері қатты өзгермеді. Бірақ иісінде айырмашылықтар сезілді. Бақылау үлгісінен қарағанда қарақұмықтың иісі бар екеінің сезінуге болады.

10% өнген қарақұмық қосқанда өнім сапасының органолептикалық көрсеткіші жақсара түсті. Өнімнің хош иісі шығып, қоңыр реңкті түске енді. Өнім тығыздала түсті.

Ал 15% өнген қарақұмық қосылған өнімге келетін болсақ оның дәмі 5% - 10% қосқандағымен салыстырғанда қышқыл татыды, бірақ хош иісті бола түсті. 10% өнімге қарағанда пішінінде өзгеріс болмады, бірақ өнімнің серпімділігі төмен болып, тығыздығы жоғарылады. Түсі қанық қоңырға айналды.

Осылайша, жоғары айтылғандарға қарап 10% өнген қарақұмық қосылған өнімнің сапасы жақсара түсті, басқа қосылған мөлшерлерге қарағанда ерекшелігі айқын білінді.

Қорыта келгенде, өнген қарақұмықты кекс өнімдеріне енгізу органолептикалық және физика-химиялық көрсеткіштерді ғана емес, сонымен қатар биологиялық және тағамдық құндылығында да жақсартады. Енді алдыңғы мақсат өнген қарақұмықты рецептураға қоса отырып күнделікті қолданыстағы кондитерлік өнімдердің калориялығын төмендетіп, диеталық қолданыста енгізу.

Әдебиеттер

1. Ауэрман Л.Я. Технология хлебопекарного производства /Под общ. ред. Л.И. Пучковой. – СПб.: Профессия, 2003. – 416с.
2. Киселева, Т.Л. Гречиха с позиции традиционной медицины и современных научных представлений: химические, пищевые, энергетические и лечебно-профилактические свойства. Аллергологические риски / Т.Л. Киселева, М.А. Киселева // Традиционная медицина. – 2016. – №3(46). – С. 16-41.
3. Гречка зеленая. Режим доступа: <http://www.grechka-zelenaya.ru/>

13 СЕКЦИЯ: КӨЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ ЖӘНЕ ТАСЫМАЛДАУ АЛАСЫНДАҒЫ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

СЕКЦИЯ 13: ТРАНСПОРТНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В СФЕРЕ ПЕРЕВОЗОК

ҒТАХР: 73.29.81

Ә. Шымырбаева

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті» КеАҚ
Ғылыми жетекші: Г.А. Жумадилова, PhD, «Технологиялық жабдықтар және машина жасау»
кафедрасының меңгерушісі

ТЕМІР ЖОЛ КӨЛІГІНДЕ ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ КОММЕРЦИЯЛЫҚ ТЕКСЕРУ ПУНКТЕРІН ӘР ТҮРЛІ ӘДІСТЕРМЕН ДАМУ

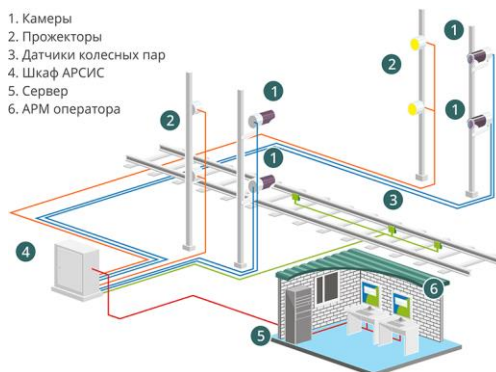
Темір жол саласы өте күрделі болып келеді. Күніне мыңдаған жүк тасымалданып, жолаушыларға қызмет көрсетіледі. Бұл саланы тандаған студенттер өз мамандығын тек жетік біле қоймай, үлкен жауапкершілікті, ұқыптылықты қажет ететіндігін сезе білуі қажет.[1]

Кез келген автоматтандырылған жүйе енгізгенде, жұмысшы өз жұмысынан айырылып қалмауы тиіс. Автоматтандырылған жүйені қарастырар алдында, бірінші қауіпсіздікке және жұмыс тез, әрі нақты орындалуына, өткізу қабілетін арттыру әрекет ететін жүйеге, назар аудардық. Бүгінгі таңда көп ойлана келе, шын мәнінде не қажет, не болуы тиістігін зерттедім. Әрине Қытайдан, Жапониядан, Германиядан басқа бір сондай жана ,автоматтандырылған дүние көрсетер едім. Бірақ біріншіден ол жүйелер қымбат болып келеді ,әрі бұл жүйелерді оны Қазақстанға орнатылуы екі талай.[1]

Семей станциясында практика өту кезінде, автоматтандырылған жүйелерді зерттеп, қарап. Автоматтандырылған жүйеге көңіліміз толмады. Сол себепті ,Семей станциясында қауіпсіздік қызметін коммерциялық тексеру пунктерінің «АРСИС»жүйесін орнату арқылы, әр түрлі әдістерімен дамытуды шештік [2].

Тану жүйесінің құрамы

1. Тану модулі мен оператордың бағдарламалық АЖО-сы кіретін бағдарламалық жасақтама
 2. Бейнекамералар
 3. Жарық бергіштер
 4. Доңғалақ жұптарының датчиктері
 5. Басқару шкафы
 6. Оператордың компьютері (АЖО) сервер кіретін аппараттық құрал кіреді.(Сурет 1)
- [3].

Сурет 1 – Тану жүйесінің құрамы

Теміржол вагондарының нөмірлерін тану әдістері

1 әдіс. Нөмірлік белгілерді локализациялау – Вагон өтіп бара жатқанда, нөмер қай жерде орналасқаның біліп тұрады, яғни жарық тек вагон нөмеріне шоғырланған. Вагондарды жаңбырлы күні келген кезде ешқандай проблемасыз оқиды.

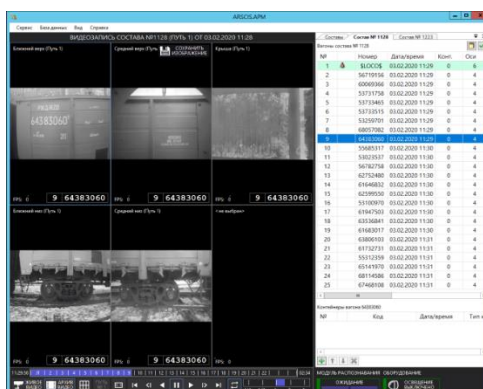
2 әдіс. Нөмірлік белгілерді фильтрациялау-яғни кір,лас,топырақ вагон нөмірлерін сүзгіден өткізеді.Содан сон вагон нөмірін 99 пайыз тани алады.

3 әдіс. Нөмірлік белгілерді сегменттеу- Донғалақ датчиктардан өткен кезде, вагон нөмірін тани алады. Түнде жарықтың мөлшері жетпей тұрса,осы сегменттеу арқылы 99 пайыз вагон нөмірін таниды.

4 әдіс. Нөмірлік белгілерді нейрондық – жүйе арқылы тану. 0-ден 9-ға дейінгі сандарды мән- мағынасын біліп тұрады (сурет 2) [4].

Вагондарды анықтау және тексеру, теміржол таразыларын автоматтандыру:

1. Адам факторын жою
2. Вагондардың қозғалысын толық бақылау
3. Вагон таразысы арқылы ашық жөнелту
4. Шығындар мен қайтарылмайтын шығындарды азайту
5. Вагондарға құжаттарды ресімдеуді жеделдету [4]

Сурет 2 – Қауіпсіздік және коммерциялық тексеру қызметі

Шешілетін мәселе: Жөнелту процесіне адам факторының әсерін азайту. Әр вагонның салмағын құжаттау. Еңбек шығындарын азайту және жөнелту жылдамдығын арттыру. Құжат айналымын автоматтандыру. Теміржол жолдарында персоналдың болуын болдырмау. Вагондардың орналасқан жерін бақылау. Вагон салмағының өзгеруін анықтау. Теміржол жолдарында персоналдың қатысуынсыз вагондарды тексеру. [5]

Ақталу мерзімі: 10-13 жыл

Бағасы: 20 млн

Қорытындылай келе, бұл жүйені Қазақстанға орнату өте тиімді. Өйткені темір жолда атқарылатын біраз жұмыстар орындалады. Яғни еңбек шығын азаяды, жұмыс тез әрі нақты орындалып, қауіпсіздік сақталады. Менің ойымша, темір жол саласында осы талаптар орындалса, біз келе-келе бәсекеге қабілетті мемлекет бола аламыз. [5]

Әдебиеттер

1. Темір жол көлігінде еңбекті ұйымдастыру, нормалау "көлік" баспасы 2001ж.
2. Темір жолдардағы поездар қозғалысы және маневрлік жұмыс жөніндегі нұсқаулық 2007 ж.
3. <https://www.arsis.ru/> ARSIS үшін жаңа әзірleme: кәсіпорында вагондардың орналасуын визуализациялау(өтініш берген күні 05.03.22)
4. URL:<https://www.mallenom.ru/products/videokontrol-i-uchet-zhd-transporta/arscis/> (өтініш берген күні 05.03.22)
5. URL:<https://youtu.be/O5iEAQzJ6Lk> (өтініш берген күні 05.03.22)

А. Майқы, А. Турсынбекова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: А.Б. Бакиева, магистр, аға оқытушы технологиялық жабдықтар және машина жасау кафедрасының

КОНТЕЙНЕРЛІ ТЕРМИНАЛДЫҢ ЖҰМЫСЫН ЖАҚСARTУҒА АРНАЛҒАН «АҚАЛДЫ ТЕРМИНАЛ» ЖҮЙЕСІ

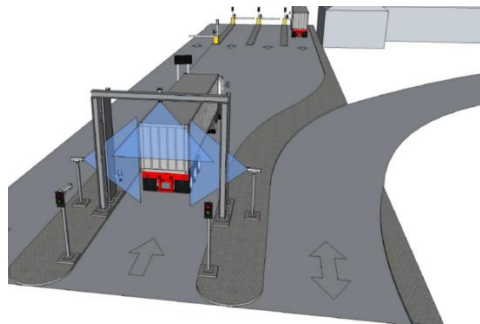
Контейнерлік терминал-тиісінше жөнелтушіге-алушыға контейнерлерді қабылдау-беру, сондай-ақ контейнерлерді көліктің бір түрінен екіншісіне қайта тиеу пункті. Контейнерлердің жүк тасымалындағы негізгі мәні теміржол және автомобиль көлігімен біріктірілген теңіз көлігіне тиесілі [1].

Интеллектуалды контейнер терминалы, жаңа буынның терминалдық қызметін басқару жүйесі ретінде технологиялық операцияларды орындаудағы адам факторының рөлін және ақпараттық сүйемелдеудің дұрыстығын төмендетуге, басқарушылық шешімдерді қабылдаудың жеделдігі мен сапасының деңгейін арттыруға, сондай-ақ вагон және контейнер парктерін, терминалдық жабдықтар мен адам ресурстарын пайдаланудың ұтымдылығын арттыруға, тиісінше терминалдық қызметке арналған шығыстарды оңтайландыруға мүмкіндік береді [1].

Өз зерттеулерім бойынша Алтынкөл контейнерлік терминалын қарап салыстырған болатынмын. Алтынкөл – жүк және контейнерлік пойыздарды қабылдайтын Қазақстандағы жалғыз станция. Бұл 2012 жылы Достық станциясынан кейін ашылған екінші қазақстан-қытай теміржол өткелі. жүк айналымы жылына 4 млн тоннадан асады. Егер осы жүйені еңгізетін болсақ осы терминалдың жүк айналымы өсіп, терминал қызметкерлерінің жұмысы жеңілдейді [2].

Ақылды терминал жүйесінің құрамы

1. Бейнекамералар
2. Жарық бергіштер
3. Таңбаларды оптикалық тану жүйесі
4. Радиотерминалдар
5. Қызметкерлерді оқыту және сертификат беру
6. Терминалға қажетті барлық құралдар
7. Оператордың компьютері (АЖО) сервер кіретін аппараттық құрал кіреді [3].

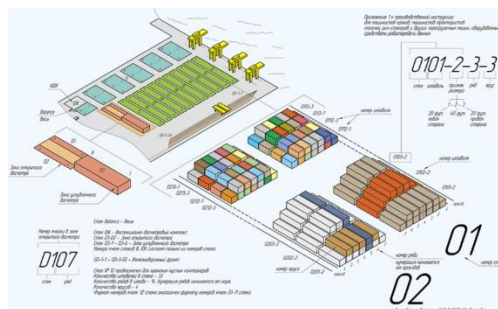
Сурет 1 – Таңбаларды оптикалық тану жүйесі

Жүйе барлық құжаттарды электронды түрде қарап еңгізуге мүмкіндік береді

1. Клиенттермен шарттар
2. Анықтамалар
3. Контрагенттер
4. Қызметтер
5. Құжаттар
6. Тарифтер
7. Тарифтік кестелер әр клиент үшін бөлек
8. Қызметтерге арналған өтінімдердің орындалуын есепке алу кейіннен шот ұсыну үшін кезең ішінде орындалған жұмыстардың тізімдемесін автоматты түрде қалыптастыру
9. ЭЦҚ көмегімен құжаттарды растау мүмкіндігі [4].

Бұл жүйенің басты ерекшелігі сақтау аймағын автоматты түрде басқару болып табылады.

1. Ережелер мен стратегияларды және алдын ала жоспарлауды ескере отырып, динамикалық орналастыру есебінен істіктер санын және орын іздеуге уақытты азайту
2. Максималды өнімділікті қамтамасыз ету үшін қатарларды оңтайлы толтыру
3. Контейнерлерді белгілі белгілері бойынша топтастыру (бос, тиелген, контейнер түрі, жүк түрі, желі бойынша және т. б.)
4. Қойма жай-күйінің көрнекілігін арттыру және технологиялық процестердің ашықтығын арттыру Нақты уақыт режимінде техниканы басқару

Сурет 2 – Сақтау аймағын басқару

Шешілетін мәселе: Тапсырмаларды автоматты түрде беру арқылы диспетчердің уақытын үнемдеу, бұйрықтарды беру кезінде қателер санын азайту, нақты уақыт режимінде аймақта орындалатын жұмыстарды графикалық ұсыну есебінен басқару жеделдігін арттыру, алдын-ала жоспарлау арқылы нәтижесіз қозғалыстар санын азайту. Бұл жүйені орнату кезінде компания толықтай терминал қызметкерлерін оқытып тиісінше сертификаттарын тапсырады. Терминалға қажет қосымша құрал-жабдықтарды толықтай компания өзі алып келеді. Оқыту және құрал-жабдықтар толықтай осы жүйенің бағасына кірелі [5]. **Ақталу мерзімі:** 7-8жыл. **Бағасы:** 136 млн

Осы жүйені Алтынкөл контейнерлі терминалына орнату өте тиімді, себебі бұл терминал Қазақстандағы жүк айналымы ең үлкен терминалдардың бірі болып табылады. Бұл жүйені орнату кезінде терминал толықтай автоматты жүйеге ауысады. Бизнес-аналитика элементтері қолданылады. Мысалы: жүйе өзі шешім қабылдайды және ережелер мен стратегияларға сәйкес жүктерді орналастыруда операторларға тапсырмалар жібереді. Ресейде, ТМД-да, Балтияда 18-ден астам контейнерлік терминалдар мен МПК-да енгізілген және сыналған [5].

Әдебиеттер

1. <https://www.solvo.ru/clients/transkonteyner/konteynerynyy-terminal-kleshchikha/> (өтініш берген күні 30.03.22)
2. <https://www.youtube.com/watch?v=GOr81FlgTZ> (өтініш берген күні 30.03.22)
3. <https://ru.sputnik.kz/20201001/krupneyshiy-sukhoy-port-15108603.html> (өтініш берген күні 30.03.22)
4. Д.В.Ушаков Организация контейнерных перевозок грузов // издательство Транспорт, 2015. – Москва, – с.14-17, 118
5. Попова О.В., Горев А.Э. Контейнерные перевозки // Издательство: Кнорус Год издания: 2022. – с. 19-22, 97

А. Бреднева, Д. Ахметова

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: А.Б. Бакиева, старший преподаватель кафедры «Технологическое оборудование и машиностроение»

СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКИХ ЦЕНТРОВ В Г. СЕМЕЙ

На фоне участия Казахстана в международных инфраструктурных проектах, а также с целью достижения национальных стратегических целей устойчивое и ускоренное развитие транспортной системы приобретает всё более важное значение для страны.

Задачи по развитию транспортной системы были в первую очередь направлены на модернизацию существующей транспортной инфраструктуры как её фундаментального элемента. В то же время географическое положение и высокий транзитный потенциал способствуют формированию спроса на услуги транспортно-логистической инфраструктуры Казахстана.

Факторы, замедляющие развитие транспортно-логистической системы города:

- Недостаточный уровень кредитования транспортной отрасли.
- Увеличение цен на услуги транспортно-логистической системы.
- Сокращение количества подвижного состава железнодорожного транспорта.
- Неразвитость транспортной инфраструктуры и неразвитость складского хозяйства.
- Низкий профессионализм логистических операторов, узкий ассортимент,

предоставляемых услуг [1].

Для решения данной проблемы мы предлагаем открытие логистического центра в городе Семей.

Логистические центры – это предприятия, которые занимаются обработкой и хранением грузов, а также их таможенным оформлением при наличии необходимости. Помимо этого, они могут оказывать информационные услуги, а также предлагать универсальные грузовые решения.

Это предприятия, благодаря которым удастся сократить количество участников в цепи поставок, а значит, в конечном счете снизить стоимость продукта для конечного потребителя и одновременно увеличить скорость поставок.

Данные компании выполняют сразу несколько основных задач:

- Сокращение материальных затрат на транспортировку товаров.
- Повышение эффективности бизнес-процессов.
- Оптимизация информационных потоков.

Основные цели логистического центра:

- Создание оптимальных маршрутов.
- Соблюдение установленных сроков.
- Минимизация затрат на перевозку.

ЛЦ позволяют:

- Организовать глобальные цепи поставок.
- Соединить и обеспечить скоординированную работу разных типов транспортных узлов:

автомобильных, водных, железнодорожных, авиационных.

- Предоставить широкий перечень наиболее востребованных дополнительных услуг: складирование, временное хранение, упаковка и маркировка, страхование грузов, таможенные брокерские услуги и многое другое.

Что повлечёт за собой открытие логистического центра?

1) Установление и развитие долгосрочного сотрудничества с торгово-логистическими центрами зарубежных стран в целях упрощения информационного обмена, анализа и изучения существующих торгово-логистических структур за рубежом.

2) Продвижение отечественной продукции на зарубежные рынки и увеличение объемов ее реализации, создание благоприятных условий и повышение уровня сервиса для потребителей.

3) Привлечение предприятий Казахстана к процессу сбыта товаров за рубежом.

4) Расширение логистической инфраструктуры предприятий различных отраслей экономики, прежде всего, предприятий промышленности и АПК.

5) Снижение расходов грузовладельцев за счет рационализации транспортно-складского цикла, исключения излишних запасов оборотных средств, реализации схем доставки «точно в срок» и «от двери до двери», в том числе на основе перевода дорогостоящих массовых грузов на доставку в контейнерах и других «организованных» единицах [2].

Поэтому основными задачами программы создания межрегионального мультимодального транспортно-логистического центра в Абайской области, являются:

– переход на единую международную автоматизированную схему платежей учета мониторинга в системе грузодвижения;

– обеспеченность современным терминальным хозяйством, перегрузочным оборудованием, средствами транспортирования, подвижным составом и соответствующей грузообработывающей базой оптовых грузовладельцев;

– наличие и развитие организационно-экономических механизмов, образования и функционирования транспортно-логистических комплексов (информационно-правовых, финансовых, налогово-ценовых, тарифно-пошлинных, операторских, в том числе транспортных, терминальных);

– наличие посреднических и прочих структур;

– гарантирование инвестиций со стороны региональных и федеральных органов власти [3].

Таким образом, Абайский межрегиональный мультимодальный логистический центр, окажет большое влияние на развитие транспортно-логистической системы региона, даст дополнительный приток инвестиций за счет размещения бизнес-сектора, а также обеспечит развитие районов расположенных вблизи регионального логистического центра.

Литература

1. Крылов, И. А. Международная логистика: проблемы, возможности, решения / И. А. Крылов. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2016. – № 13.1 (117.1). – С. 60-63. – URL: <https://moluch.ru/archive/117/30350/> (дата обращения: 15.04.2022).

2. Мунтхер, Алматар. Развитие экономики региона на основе логистических центров / Алматар Мунтхер. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2020. – № 21 (311). – С. 153-156. – URL: <https://moluch.ru/archive/311/70342/> (дата обращения: 15.04.2022).

3. Скрипаль, А.С. Формирование сети транспортно-логистических центров в регионе (на примере Хабаровского края) / А. С. Скрипаль. – Текст : непосредственный // Молодой ученый. – 2017. – № 50.1 (184.1). – С. 76-79. – URL: <https://moluch.ru/archive/184/47354/> (дата обращения: 15.04.2022).

ҒТАХР: 73.29.81

А. Сембаева

Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті

Ғылыми жетекші: Г.А. Жумадилова, PhD, «Технологиялық жабдықтар және машина жасау»
кафедра меңгерушісі

ТЕМІР ЖОЛДАРДА ЖҮК ВАГОНДАРЫН ТЕХНИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДЕН ӨТКІЗУДІ ЖЕТІЛДІРУ

Теміржол саласындағы басты міндеттердің бірі – вагондарға техникалық қызмет көрсетудің сапасын арттыру болып табылады. Қазіргі кезде вагондарға техникалық қызмет көрсету кезінде көп уақыт шығындарын жоғалтуда, сонымен қатар, техникалық қызмет көрсету сапасы да төмендеуде. Вагондарды рейске сапалы дайындау үшін жаңа құрылғыларды енгізу бойынша жұмыстар жүргізілуі қажет. Ол үшін бірінші кезекте тақырып аясында қойылған мақсаттарды жүзеге асыру барысында жаңа автоматтандырылған құрылғыларды енгізу арқылы ғана жұмысты сапалы жүзеге асыруға болады. Осы мәселені шешу барысында мобильді кешенді енгізу арқылы пункт жұмысын дамытуымыз керек [1].

Мобильді жөндей кешені – техникалық қызмет көрсету пунктында барлық вагон түріне қызмет көрсетуге арналған құрылғы. Бұл кешен вагондарды құрамнан ағытпай қызмет көрсете беретін құрылғы болып табылады. Аталған кешен өздігінен жүретін қозғалмалы қондырғы ретінде жасалған (сурет 1) [2].

Сурет 1 – Мобильді жөндеу кешені

Мобильді кешен келесі технологиялық операцияларды атқаруға арналған:

- Автотіркесті ауыстыру және жөндеу;
- Рессорлы арқалықты көтеру;
- Тиеу люктерінің қақпағын шешпей өңдеу;
- Тиеу люктерінің қақпағын орнату және шешу;
- Серіппелі жинақты ауыстыру;
- Жүк арбалардағы скользун саңылауларды реттеу;
- Сору қондырғыларын айырбастау;
- Қызмет көрсету және жөндеу жұмыстар кезінде жүк вагондарының (немесе бірнеше вагоннан тұратын тіркеменің) орын ауыстыру. [3]

Кешеннің құрылымы:

1. Дәнекерлеу қондырғысы;
2. Гидромотор;
3. Гидравликалық гайка бұрағыш;
4. Гидравликалық қол құбырбүккіш;
5. Басқару құрылғысы;
6. Қысымды өзгерту бекеті;
7. Жүк көтерімділігі 50 т болатын гидравликалық домкраттан тұрады. [4]

Мобильді аз габаритті жөндеу кешені іргелес жолдардың осьтер арасындағы арақашықтығы 6 м кем болмайтын жол арасына мамандандырылған. Люктер қақпағын орнату және шешу осьтер арасындағы арақашықтығы 8,5 м кем болмайтын жол арасында жүзеге асыруға болады. [4]

Мобильді аз габаритті кешеннің артықшылықтары:

1. Бір вагондарға техникалық қызмет көрсету уақытын 30 минуттан 15 минутқа дейін қысқартады;
2. Еңбек шығындарын төмендетеді (2 жұмысшыдан 1 жұмысшыға дейін);
3. Техникалық қызмет көрсету пунктында жүк вагондарының тұрып қалуын азайтады;
4. Жылжымалы құрамнан ағытпай жөндеу жұмысын жүргізуге мүмкіндік береді;
5. Тұрақты жөндеу бекеттеріне техникалық қосылу қажеттілігін жояды. [4]

Шешілетін мәселе: вагондарға техникалық қызмет көрсету уақытын қысқарту. Вагондарды қарап-тексерушілер жұмысын оңтайландыру. Еңбек шығынын төмендету.

Ақталу мерзімі: 5 жыл

Бағасы: 6,5 млн

Қорытындылай келе, вагондарды тексеру кезінде уақытпен қоса, жұмыстың сапасына да мән беру керек. Қарастырып отырған мобильді кешен екі талаптарға да сай келеді. Сонымен қатар, өзіне кеткен шығындарды толығымен өтей алады, себебі кешеннің қызмет ету мерзімі – 10 жыл, ал бұл уақыт айтарлықтай ұзақ мерзім. [5]

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының темір жол көлігін техникалық пайдалану қағидалары (ПТЭ), 2014.
2. Осяев А.Т. Современные методы и инновационные технологии технического обслуживания подвижного состава//Железнодорожный транспорт. 2014. – 74-77б.
3. Сенько В.И., Гурский Е.В. Совершенствование организации технического обслуживания и текущего ремонта грузовых вагонов. – Гомель: БелГУТ, 2003.
4. URL:<https://pkbcv.ru/2018/03/16/%D0%BC%D0%BE%D0%B1%D0%B8%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9->

<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45840278> (өтініш берілген күні 03.04.2022)

5. Анохин А.В. Совершенствование системы технического обслуживания и ремонта грузовых вагонов на ПТО [Электр. ресурс]. – 2020. – URL: <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=45840278> (өтініш берілген күні 06.04.2022)

ГТАХР: 73.29.81

Б. Абылқасымова, А. Саметова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті»

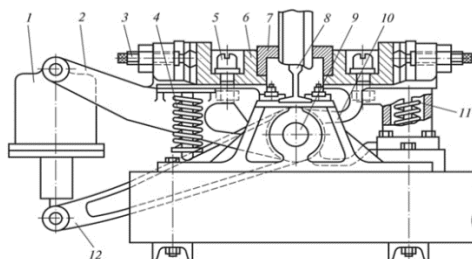
Ғылыми жетекші: А.Б. Бакиева, магистр, аға оқытушы технологиялық жабдықтар және машина жасау кафедрасының

РЕЛЬСТЕГІ ТЕЖЕГІШ ТАБАНЫН АВТОМАТТЫ ТҮРДЕ БАЯУЛАТУҒА АРНАЛҒАН ҚҰРЫЛҒЫ

Тежегіш табандық – вагондардың (кесулердің) және жылжымалы құрамның басқа түрлерінің қозғалыс жылдамдығын төмендетуге немесе тоқтатуға, Сондай-ақ тұрған жылжымалы құрамды өздігінен және рұқсат етілмеген қозғалыстан (кетуден) қорғауға арналған құрылғы.

Схема келесідей: Доңғалақ қарастырылып отырған элементке тоқтайды. Құрылғы рельстің басы бойымен сырғанайды. Үйкеліс біртіндеп алынған жылдамдықты сөндіреді (кинетикалық энергияны нөлге дейін төмендетеді) және қозғалыс тоқтайды.

Вагон баяулатқышы – вагондардың қозғалыс жылдамдығын төмендетуге арналған темір жолға орнатылған тежегіш құрылғы. Вагон баяулатқышы қозғалатын ағытпалардың механикаландырылған тежелуін қамтамасыз етеді, осы операцияда өнімсіз және қауіпті қол еңбегін болдырмауға мүмкіндік береді. Вагон баяулатқышы негізінен сұрыптау төбешіктерінің жолдарында, сондай-ақ өнеркәсіптік кәсіпорындардың еңіс теміржол кірме жолдарында орнатылады.

Вагон баяулатқышының құрылымы:

- 1 – Пневматикалық цилиндр;
- 2 – бір иықты рычаг;
- 3 – реттегіш болт;
- 4 – бір иінді рычаг серіппесі;
- 5 – тік қысқыш болт;
- 6 – тежегіш арқалық;
- 7 – тежегіш шина;
- 8 – жүріс рельсі;
- 9 – иінтіректердің орта осі;
- 10 – мойынтірек тіреуі;
- 11 – қос иінтіректің серіппесі;
- 12 – екі иықтың тұтқасы

Қызмет барысы

Баяулатқыш жұмыс істеп тұрған кезде вагондар тежегіш арқалықтардың шиналары арасындағы доңғалақтардың бүйір беттерінің қысылуы нәтижесінде тежеледі. Бұл жағдайда

доңғалақтар рельстен шығып, тірек арқалығының шинасының тірек бетіне оралады. Тежеу үшін қалыпты тежелген күйде болатын вагон баяулатқышының механизмі тежегіш цилиндрлерге сығылған ауаны жіберу арқылы жұмыс жағдайына келтіріледі.

Артықшылықтары

Бұл баяулатқыштың артықшылығы-жоғары тежеу қуаты. Дөңестің қуатының арттылуына байланысты станцияға пайданың көбірек болуы. Негізгі артықшылықтары-кез-келген ауа-райында толық көлемде сұрыптау жұмыстарын жүргізу, қызметкерлердің жарақаттануын азайту мүмкіндігі.

Қорытындылай келе, Осы құрылғыны Семей қаласының теміржолының сұрыптау паркіне орнату өте тиімді, себебі бұл құрылғы сұрыптау дөңесінің одан арман қарқынды жұмыс жасауына таптырмас құрылғы болып саналады. Бұл құрылғыны орнату кезінде қол жұмысынан автоматты жүйеге ауысады.

Әдебиеттер

1. <https://ppt-online.org/17416>
2. <https://promputs nab.ru/poleznoe/zhdmaterialy/295-zheleznodorozhnye-tormoznye-bashmaki-ves-razmery-i-foto-ustrojstva-na-zhd.html>
3. Сотников Е.А. "Совершенствование обслуживания и повышение надежности вагонных замедлителей" – М.: Транспорт, 1973.
4. <https://www.youtube.com/watch?v=WPe0jtugrTk>
5. <https://www.youtube.com/watch?v=h5vJEOf1j8g>
6. Железнодорожный транспорт: Энциклопедия / Гл. ред. Н. С. Конарев. – М.: Большая российская энциклопедия, 1994. – С. 52. – ISBN 5-85270-115-7.
7. https://studwood.net/1782709/tehnika/harakteristika_zamedliteley_primenyaemyh_na_sortirovochnyh_gorkah

14 СЕКЦИЯ: ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЖАБДЫҚТАР, ПРОЦЕСТЕР МЕН АППАРАТТАРДЫҢ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

СЕКЦИЯ 14: ПУТИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБОРУДОВАНИЯ, ПРОЦЕССОВ И АППАРАТОВ

ҒТАХР: 65.59.31

Н. Толыбаева

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ

Ғылыми жетекшісі: Джилкишева А.Г., магистр, «Технологиялық жабдықтар және машинажасау» кафедрасының оқытушысы

ҚОҒАМДЫҚ ТАМАҚТАНУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ҚУЫРЫП ПІСІРУ ЖАБДЫҚТАРЫНА ТАЛДАУ

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындары еңбек және материалды қорларды тиімді қолдануға мүмкіндік береді, өнімділіктің артуына және еңбекті жақсы ұйымдастыруға ықпал етеді. Сол себепті, қазіргі заманда қоғамдық тамақтану процесін ғылыми түрде ұйымдастыру және оның қауіпсіздігін арттыру маңызды.

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарының қауіпсіздігі, тиімділігі және бәсекеге қабілеттілігі көп мөлшерде кәсіпорынды басқарумен, өндірісті рационалды ұйымдастырумен, сапалы жабдықталуымен, сонымен қатар тамақтандыру саласында жұмыс істейтін жоғары білікті мамандардың кәсіби сапасына тікелей байланысты.

Кәсіпорынды жабдықтауды ұйымдастыруға келесі талаптар қойылады:

- жабдықтау жинақтылығы мен уақытында жүргізілуі;
- үздіксіздігі, себебі жабдықтаудың үзілуі кәсіпорынның нақты тәртібін бұзады, қызмет көрсетуді нашарлатады;
- жабдықтау сенімділігі мен жоғары сапасы, яғни барлық материалды құралдар әрекеттігі стандарттарға сәйкес жабдықталуы керек;
- жабдықтау түрін дұрыс таңдау [1].

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарында кеңінен қолданылатын жартылай фабрикаттар мен тамақ өнімін пісіретін шикізатты жылумен өңдеудің түрлері (қуыру, сөндіру, пастерлеу, пісіру) конструкциялары әртүрлі табаларда, фритюрницаларда, қуыру-пісіру шкафтарында, қуыруға арналған табаларда, пештерде және плиталарда жүзеге асырылады. Қоғамдық тамақтану орындарындағы қуыру және пісіру дегеніміз – май, тұздықтар және сорпа, ыстық ауа және булы-немесе түтін-ауа қоспасы сияқты аралық технологиялық орталардың әсер етуі арқылы дайын өнімдер шығару.

Қуыру және пісіру процестері келесі түрлерге жіктеледі және өзара өңдеу температурасының мөлшерімен қолданылатын жабдықтарына байланысты ерекшеленеді:

- негізгі әдіспен қуыру;
- бұқтыру;
- сұйықтықтың шағын мөлшерімен пісіру,
- пассерлеу;
- фритюрде қуыру;
- пісіру.

Аталып өтілген процестер түрлері табалар, қуыруға арналған плиталар, фритюрницалар, қуыру және пісіру шкафтары, ыстық ағаш көміріне арналған арнайы ыдыстар немесе жаровняларда жүреді және 150-350 °С температура мөлшері аралығында өңделеді.

Қуыру процесі кезінде өңделетін өнімде биохимиялық, физикалық және физика-химиялық өзгерістер орын алады, нәтижесінде өнім аспаздық дайын күйге жетеді.

Процестің ерекшеліктеріне мыналар жатады:

- ең алдымен, өнім сусыздандырылады;

- өнімге май сіңеді;
- оның құрылымы өзгереді;
- көлемі кішірейеді;
- өзіндік дәмі мен иісі пайда болады.

Сол себепті қуыру процесін екі кезеңге сусыздандыру және қыртыс пайда болу кезеңдері деп бөліп қарастыруға болады:

Тамақтану орындарында фритюрницаның қызмет көрсету ерекшелігіне – міндетті түрде бірнеше жұмыс циклі сайын фритюрдегі майды ауыстырып отыру қажет екендігін жатқызамыз.

Мұндай жағдайдың орын алуының басты себебі майдың сыртқы бетінде өзгеріс белгілері пайда болады:

- майдың қараюы;
 - консистенциясының өзгеруі;
 - өзіне тән емес иіс пайда болуы;
- қыздырудың төмен температурасында тез қайнауы.

Тәжірибе жүзінде фритюрге бір құйылған май қуыру ваннасында әдетте 8-10 цикл қолданылады.

• майдың әртүрлі сорттарын араластыруға болмайды, бұл олардың қайнау нүктелерінің әртүрлі болғандығына қатысты.

• қоғамдық тамақтандыру орындарындағы кез келген жабдықтар, фритюрницалардың барлық түрлері профилактикалық жоспарлы қызмет көрсетуді талап етеді.

Қуырып пісіру табаларына қойылатын талаптар:

• температуралық өріс біркелкі болуы керек - ең жоғары температура айырмашылығы ($\delta t_{\max} = t_{\max} - t_{\min}$) < 50 0с;

- қуыру беті тегіс, жылтыр және мінсіз көлденең болуы тиіс;
- бетінің температурасы 150 0С -ден 250 0С-ге дейінгі аралықта өзгеруі тиіс.
- табаларда негізгі және аралас әдіспен (сұйықтықтың шағын мөлшерімен пісіру, бұқтыру)

қуыруды жүзеге асыруға рұқсат етіледі.

- фритюрде қуыруды табаларда жүзеге асыруға қатаң тыйым салынады [2].

Қуырып пісіру процесі – бұл шикізат дайын өнімге айналатын операциялардың жиынтығы.

Өнімдегі қызарған қыртыстың қалыптасуымен бірінші кезең аяқталады (ег үшін 105 0С-де). 135 0С-ден жоғары температурада жағымсыз ащы иісті заттар пайда болады, өнім беті күйе бастайды.

Өнімдегі қызарған қыртыстың қалыптасуынан кейін қуырудың екінші кезеңі басталады:

- бұның әсерінен, өнім бетінен ылғалдың булануы дереу баяулайды;
- ылғалдылығы аз беттерге орталық қабаттан ылғал беру процесі басталады.

100 0С-ден төмен температурада қуыру процесін жүргізуге болады:

- вакуумдаумен;
- процесс ұзақтылығын арттырумен.

Бірінші кезеңде:

- жылулық аппарат қарқынды жылу кірісімен қамтамасыз етуі тиіс.

Екінші кезеңде:

• өнімге жеткізілетін жылу мөлшері төмендетілген болуы тиіс. Қуыру режимін таңдау әрқашан эксперимент түрінде жүргізіледі [3].

Қоғамдық тамақтандыру кәсіпорындарындағы технологиялық процестің негізгі операцияларының бірі жылумен өңдеу, яғни аспаздық дайындық жағдайына дейін жеткізу болып табылады. Технологиялық жабдықты біріздендіру және стандарттау оның номенклатурасын қысқартуға, материал сыйымдылығын төмендетуге, шығарылатын өнімнің еңбек сыйымдылығын азайтуға мүмкіндік береді. Қоғамдық тамақтанудағы технологиялық процестерді жетілдірудің негізгі бағыттары ғылымның қазіргі даму деңгейіне сәйкес келетін техниканы әзірлеу және игеру, техниканың түбегейлі жаңа түрлерін жасау, қолданыстағы технологиялық жабдықты жаңғырту, ескірген техниканы қазіргі заманға ауыстыру болып табылады. Осылайша, жаңа жабдықты жасаушылар алдында машиналардың, жабдықтардың және қоғамдық тамақтанудағы әртүрлі механизмдердің барлық маңызды техникалық және экономикалық параметрлерін едәуір жақсарту міндеті тұр.

Әдебиеттер

1. Қоғамдық тамақтандыру өндірісін ұйымдастыру: Оқу құралы/ К.Күзембаев, Г.К.,Күзембаева, А.Қ.Смағұлова. – Алматы: АТУ, 2013. – 235 бет.
2. Золин В. П. Технологическое оборудование предприятий общественного питания: Учеб. для нач. проф. образования. – 2-е изд., стереотип. – М.: ИРПО; Изд. центр «Академия», 2015. – 256 с.
3. https://studbooks.net/2527845/tovarovedenie/zharochno_pekarnoe_oborudovanie.

ҒТАХР: 65.59.31

А. Жақыпбекова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшісі: Г.Б. Абдилова, т.ғ.к., «Технологиялық жабдықтар және машинажасау» кафедрасының аға оқытушы

ПІСІРІЛГЕН ШҰЖЫҚ ӨНІМДЕРІ ӨНДІРІСІНІҢ ЦЕХЫ

Шұжықтардың түрлері өте көп, бүгінгі уақытқа дейін, олардың 200-ге жақын атаулары белгілі. Шұжық жасауға арналған шикізаттарды өңдеуге байланысты, шұжықтарды мынадай топтарға жіктейді: пісірілген, жартылай ысталған, шикілей-ысталған, пісіріп-ысталған ливерлік, диетикалық және ет-өсімдіктік. Одан басқа ерекше топқа ет-нан шұжық, қан шұжығы, студни, зельцы, паштеттер кіреді. Сақталатын және көп сақталмайтын (тез бұзылатын), яғни сатуға жылдам жіберілетін болып екіге бөлінеді. Бұл топтарға тартылған еттен пісірілген ливерлік және мал қанынан жасалған сосиска және сарделка, зельцтер жатады.

Шұжық өндіруге төмендегідей шикізаттар пайдаланылады: ет, мал ұшасынан қалған өнімдер (субөнімдер), майлы шикізаттар, қант, сүт өнімдері, жұмыртқа және жұмыртқа өнімдері, ұн өнімдері (крахмал), белокты тұрақтандырғыштар, тұздықтау өнімдері (тұз, қант, натрий нитриті, натрий аскорбинаты), дәм татымдық заттар, пияз, сарымсақ, коньяк және мадера, шұжыққаптары. Шұжықтар, негізінен, сиыр және шошқа етінен дайындалынады, ал кейбір түрлері малдың ұшасынан басқа органдарынан және ұсақ малдың, буйволдың, түйенің, жылқының, құстардың, қоянның еттерінен дайындалынады.

- Етті дайындау – етті шұжық жасауға дайындау, ұшаны жіліктеуден, ұшадағы етті сүйегінен ажыратудан, сіңірлерден, көк еттерден, майдан, қан тамырларынан, майда сүйектерден, шеміршектен ажырату және етті сорттаудан тұрады.

- Етті тұздау – шұжық өндірісінде олардың сақталу мерзімін арттыру үшін, әдемі түс, дәм, хош иіс беру үшін тұздайды. Тұздаудың үш тәсілі бар: құрғақтай тұздау, ылғалдап тұздау және аралас тұздау. Құрғақ тұздау кезінде еттің бетіне тұздау қоспасын жағып ұстайды. Мұндай тәсіл көбіне майы көп еттерді, шпикті, ұзақ сақталынатын сан еттерді тұздауда қолданылады. Ылғалдап тұздауда өнімдерді сыйымдылықтарға салып үстінен тұздықтар құйып ұстайды. Тұз еттің ортасына біркелкі тарауы үшін ерітіндіні шприцті инелер арқылы таратады. Аралас тұздауда алдымен өнімді құрғақтай тұздап артынан ерітіндімен тұздайды.

- Етті тарту – етті тұздау алдында алдын ала еттартқышта тартады, содан соң тұздап қайтадан майдалап еттертқыштан өткізеді.

- Етті араластыру – шұжықтағы компоненттер толығымен араласу үшін ет турамасын арнаулы машинада араластырады.

- Етті қапқа немесе формаға сықпалау – арнаулы сықпалау құралымен етті қаптарға сықпалап кіргізеді. Соңғы кездерде вакуумды сықпалау машиналары қолданылады. Шұжық өндіруде табиғи ішектер немесе жасанды қаптау материалдары пайдаланылады. Табиғи қаптарға сиыр, қой, ешкі, шошқа ішектері, ұлтабарлары, т.б. пайдаланылады. Жасанды қаптарға – целлюлозалы (боялмаған, лактанбаған, маркасы А целлофандар), белокты (арнаулы өндеуден өткен, ірі қара малдың майдаланған терісінен), қағаз, синтетикалық материалдан жасалынған қаптар жатады.

Қапталған өнімді жетілдіру – арнаулы сақтау камераларында, тураманың, бояуының жетілуі үшін, қабығының кебуі үшін жаңа қапталған өнімдерді іліп қояды. Жетілдіру уақыты шұжықтың түріне байланысты: жартылай ысталған шұжық үшін – 2-4 сағат (8°C температурада); қайнатылған-ысталған өнімдер – 1-2 тәулік (8°C температурада); шикілей ысталған шұжықтар үшін – 2-4°C температурада – 5-7 тәулік Пісірілген шұжықтарды жетілдіруден кейін түгінді газдармен 60-120°C

температурада 1-2 сағат қуырады. Қуыру кезінде турама қызғылт-қызыл түске енеді. Содан кейін шұжықтарды 75-85°C температурада 0,5-3 сағат пісіреді. Пісіргеннен кейін шұжықтарды душ астында уытады да, ары қарай суыту камерасына бағыттайды. Шала ысталған шұжықтарды 80-100°C температурада 60-90 мин қуырады, 70-80°C температурада 25-60 мин пісіреді, 2-3 сағат суытады да, 35-50°C температурада 12-24 сағат ыстайды. Ыстаған соң 12-15°C температурада 75% ылғалдылықта 2-4 тәулік кептіреді. Шикілей ысталған шұжықтарды түгін температурасы 18-22°C-та 2-3 тәулік ыстайды да, 12°C температурада 25-30 тәулік кептіреді. Пісіріліп-ысталған шұжықтарды 50-60°C температурада 2-3 сағат ыстайды, 68-73°C температурада 40-60 мин пісіреді, суытады және 32°C температурада 2 тәулік ыстайды, ал содан кейін 4-7 тәулік кептіреді. Олар шикілей ысталған шұжықтарға қарағанда тығыз консистенциялы, ашық түсті турамалы және ылғалдылығы жоғары.

Қазіргі ет өңдеу өнеркәсібінде жоғары сапалы пісірілген шұжықтарды өндіру маңызды рөл атқарады. Азық-түлік нарығындағы сұранысқа ие болғандықтан Қазақстандық ет өңдеу кәсіпорындары осы өнім түрін шығаруға мүдделі. Дайын өнімнің сапасы, оның сыртқы түрі, негізгі органолептикалық сипаттамалары, ең алдымен, технологиялық параметрлердің сақталуына, сондай-ақ оларды өндіру ерекшеліктеріне байланысты.

Пісірілген шұжықтарды өндіру процесін автоматтандыру кезінде, ең алдымен, өнімнің сапасына қойылатын талаптарға баса назар аудару керек, ал өндірісте қолданылатын барлық жабдықтар оңтайлы технологиялық режимде жұмыс істеуі қажет. Пісірілген шұжықтарды өндіру процесін автоматтандырудың арқасында біз жоғары сапалы өнімді аламыз, цехтағы технологиялық желінің өнімділігі артып, өнеркәсіптік персоналдың жұмыс сапасы жақсарады.

Қазіргі уақытта ет өңдеу өнеркәсібіндегі негізгі міндет өндірістік қуаттарды жаңғырту болып табылады. Бұл мәселені шешу үшін заманауи жабдықтың негізгі ерекшеліктерін ескеру қажет. Маңызды көрсеткіштердің бірі – автоматтандырудың жоғары деңгейі, сонымен қатар технологиялық және құрылымдық сипаттамалардың өзара әрекеттесуін ескеру қажет.

Пісірілген шұжықтарды өндірудің технологиялық процесі жартылай ұшаларды бөліктерге бөлуді, орауды, жиловканы, сұрыптауды, етті алдын ала ұсақтауды, тұздау, етті екінші рет ұсақтауды, шұжықты фарш, қуыру үшін оны қабықпен қаптау, пісіру және шұжықтарды салқындатуды қамтиды [1].

Сапалы өнім алу үшін өндірушілер жоғары өнімді технологиялық жабдықты пайдалануға тырысады. Мысалы, заманауи жабдықтардың кең таңдауын әртүрлі өндірушілер KILIA, ALLTEX GmbH, Laska, Meun, Wiberg, Stephan, Kerres, Diek, Maja, Rex, Funk, Ma-Ga ұсынады [2].

Осы өндірушілер ұсынатын жабдықтар еуропалық техниканың инновацияларын, сондай-ақ технологияға қойылатын заманауи талаптарды біріктіреді. Kilia брендінің куттерлері ұсақтау жылдамдығына 5000 айн/мин дейін жетеді, сондай-ақ, араластырғыштар мен ет тартқыштарда шикізатты алдын-ала вакуумды өңдеуге арналған қосымша құрылғылар бар. Бұл жаңғырту тартылған етті босату дәрежесін жоғарылату және тартылған еттің кебуіне жол бермеуге мүмкіндік береді, өйткені ақуыздардың вакуумда бөлінуі болуы мүмкін. Нәтижесінде пісірілген шұжықтардың сапасы жоғарылап, сондай-ақ сақтау мерзімі артады.

Заманауи куттерлердің артықшылығы - шуды азайту, шуылға қарсы жүйені қолдану арқылы жұмыс сапасы жақсарады және оңтайлы еңбек жағдайлары жасалады.

Алдыңғы қатарлы ет тартқыштарды қарастырған кезде дизайн ерекшеліктеріндегі өзгерістерді байқауға болады. Олардың бірі-тазартуға мүмкіндік беретін "бөлгіш" құрылғының болуы, ол ет шикізатын шеміршектен, қатты дәнекер тінінен, сондай-ақ сіңірлерден тазалайды, бұл тартылған еттің біртектілігін арттырады. Осы жабдықтың барлық жаңалықтары жоғары сапалы өнімді қамтамасыз етеді және өндіріс тиімділігін арттыру мәселелерін шешеді.

Пісірілген шұжықтарды өндіру процесін автоматтандыру жұмыстың сенімділігін арттырады, дайын өнімнің сапасын жақсартады, сонымен қатар технологиялық процестің барысын бақылауға мүмкіндік береді және жұмысшыларды осы процестің негізгі параметрлері туралы ақпаратпен қамтамасыз етеді. Бұл ақпарат жабдықтың белгілі бір түрлері үшін де, бүкіл технологиялық желі үшін де қажет.

Шығарылатын ет өнімдерінің көлемінің артуына сәйкес ет өндірісі кәсіпорындарының алдында шикізатты толық және орынды қолдана отырып, шығарылатын өнімдердің сапасын және ассортиментін жақсарту қажеттігі туралы маңызды мәселелер тұр.

Осыған сәйкес ет және ет өнімдері өнеркәсібінің тиімділігін жоғарлатудың негізгі факторы болып тағамдық мақсатта өңдеуде ет шикізатын толық пайдалану болып табылады. Технологиялық

процестің барлық кезеңінде шығындарды азайту нәтижесінде ет ресурстарын көбейту, шикізатты үнемдеу шараларын жүргізу қажет.

Әдебиеттер

1. Антипова Л.В. Технология и оборудование производства колбас и полуфабрикатов, 2013. – 600 с. : ил. ISBN: 978-5-98879-134-8
2. Фирмы – производители оборудования и их специализация. URL: <http://www.kaicc.ru/>.

ҒТАХР: 65.01.83

Ш. Санақбекова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: А.М. Муратбаев, PhD «Технологиялық жабдықтар және машинажасау»
кафедрасының, аға оқытушысы

ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МАШИНАЛАРДЫ ЖӨНДЕУ

Өндірістік жабдықтар тамақ өнеркәсібінің негізгі қорларының маңызды бөлігі болып табылады. Бірақ бұл жабдықты ұтымды пайдалану, өнімділігі мен беріктігін сақтау барлық өндіріс қызметкерлерінің күнделікті назары мен қамқорлығының тақырыбы болуы керек. Ол үшін жабдықтың жұмысын дұрыс ұйымдастыру, жабдықтың жұмысындағы ақауларды уақтылы жүргізу және жою, жөндеу аралық қызмет көрсетуді сауатты және білікті орындау және жөндеу жұмыстарын жүргізу қажет [1].

Бұл мәселелерді сәтті шешу көбінесе пайдаланушылар мен жөндеушілердің дайындық деңгейіне, олардың жабдықтың жұмысындағы ақаулардың алдын-алу және жою қабілетіне, жөндеу жұмыстарын сауатты және білікті орындауға және жөндеуге байланысты. Жабдықтың пайдалану көрсеткіштерін қалпына келтіру оған мұқият күтім жасау, жүйелі тексеру, тозған бөлшектерді ауыстыру және жабдықты тиісті жөндеу арқылы жөндеудің барлық түрлерін жүргізу кезінде мүмкін болады [2].

Жабдықты пайдаланудың мұндай тәртібі тамақ өнеркәсібінде қабылданған жоспарлы-алдын ала жөндеу жүйесімен (ЖАЖ) ұсынылады.

Технологиялық жабдықтың ЖАЖ жүйесі-бұл көлік құралдарына және механикаландыру мен автоматтандыру құралдарына қызмет көрсететін жабдықтардың үздіксіз жұмысын қамтамасыз ету үшін алдын-ала жасалған жоспарға сәйкес алдын-алу мақсатында жүргізілетін бақылау, күту және жөндеудің барлық түрлері бойынша ұйымдастырушылық және техникалық шаралар жиынтығы.

ЖАЖ жүйесі мынадай негізгі іс-шараларды жүзеге асыруды қамтиды:

- технологиялық жабдыққа жөндеу аралық профилактикалық қызмет көрсету және оны жөндеу;
- жөндеу кезінде қалпына келтірілетін бөлшектер мен тораптардың жоғары сапасы мен ұзақ мерзімділігін және жабдықтың сыртқы түрінің эстетикасын қамтамасыз ететін заманауи озық технологияларды қолдану;

- жабдықтарды жөндеу кезінде өнімділікті арттыруға, өнім сапасын, еңбек жағдайларын және қызмет көрсету қауіпсіздігін жақсартуға бағытталған жекелеген тораптар мен тетіктерді жаңғыртуды жүргізу;

- кәсіпорынды қосалқы бөлшектермен, тораптармен және техникалық материалдармен жабдықтауды ұйымдастыру, оларды сақтау және есепке алу;

- жабдықты жөндеу сапасын және пайдалану процесінде оған қызмет көрсету тәртібін бақылауды ұйымдастыру [3].

Технологиялық жабдықтың ЖАЖ жүйесіне жұмыстар мен жөндеудің мынадай түрлері кіреді: жөндеу аралық кезеңде жабдыққа техникалық қызмет көрсету, ағымдағы жөндеу, күрделі жөндеу және авариялық жағдайлар кезінде жоспардан тыс жөндеу [3].

Әр жабдық үшін алдын-ала жасалған кесте бойынша жүзеге асырылады. Машинаны немесе аппаратты ағымдағы жөндеу кезінде анықталған ақаулар оны күрделі жөндеуге дайындау кезінде ескеріледі [4].

Ағымдағы жөндеу бойынша негізгі жұмыстар:

- жабдықтың ұсақ ақауларын жою;
- тез тозатын бөлшектерді ауыстыру;
- кенжарлар мен задирлерді (забоин и задиров) жою мақсатында үйкелетін бөлшектердің бетін тазалау;

- бекіту бөлшектері мен серіппелерді тарту, саңылауларды реттеу;

- мойынтіректерді тексеру және тазалау, майлау құрылғыларын тазалау;

– бақылау-өлшеу аспаптарының сақтандырғыш және бұғаттағыш (предохранительных) құрылғыларын бақылау және сынау;

– тозған фрикциялық тежегіш таспаларды, арқандарды, шынжырларды, белдіктерді тексеру және ауыстыру;

– құбырлардағы тығыздағыштар мен тығыздағыштарды ауыстыру, редукторларды жуу.

Ағымдағы жөндеу цехтың жөндеу және кезекші персоналының күшімен жабдықты орнату орнында жүзеге асырылады. Цех механигі жөндеуді басқарады және оның сапасы мен уақтылығына жауап береді.

Жабдықты *күрделі жөндеу* кәсіпорынның жөндеу-механикалық цехында немесе тікелей цехта кестеде көрсетілген мерзімде жүзеге асырылады. Күрделі жөндеу кезінде барлық тозған бөліктер мен бөліктер ауыстырылады, негізгі бөліктер қалпына келтіріледі, бастапқы параметрлер қалпына келтіріледі. Оны жөндеу-механикалық шеберханалар мен өндірістік цехтардың жөндеу қызметкерлері орындайды [4].

Күрделі жөндеу кезіндегі негізгі жұмыстар:

– барлық тораптар мен бөлшектерді толық бөлшектеу немесе оларды реставрациялау;

– түйіндер мен машиналарды мұқият тексеру, орталықтандыру, теңдестіру;

– машинаның станинасын тексеру;

– автоматика мен басқарудың барлық аспаптарын жөндеу және реттеу;

– жетекті жөндеу және жабдықты бояу;

– техникалық шарттар бойынша сынау, қабылдау және құжаттаманы ресімдеу.

Күрделі жөндеу кезінде жабдықты жанарту жүргізілуі мүмкін. Жабдықты жөндеу оны материалдық, қосалқы бөлшектермен және жұмыс күшімен толық қамтамасыз ету кезінде ғана жүргізілуі тиіс.

Техникалық диагностика деп жабдықтың жай-күйін (жарамдылығы мен жұмыс істеу дәрежесін) сұрыпталмайтын әдістермен анықтау түсініледі. Жабдықтың зақымданған жерін табу үшін диагностика жүргізу қажет.

Диагностика:

– *объективті*, бақылау-өлшеу құралдары арқылы жүзеге асырылатын;

– *субъективті*, жанама белгілер бойынша орындаушының сезім органдарының көмегімен немесе жабдықтың жай-күйін сапалы және шамамен бағалауға мүмкіндік беретін қарапайым техникалық құралдарды қолдана отырып немесе сараптамалық бағалау негізінде жүзеге асырылады.

Объектінің нақты жағдайын анықтау негізделген бағдарлама мен алгоритм түрінде дәйекті диагностикалық операциялардың белгілі бір жиынтығының болуын қамтамасыз етеді. Бұл ретте диагностикалау нәтижесінің әдістемелік дұрыстығын бақыланатын объектінің жай-күйі туралы бастапқы ақпараттың толықтығы, көрсеткіштерді таңдау және жұмысқа қабілеттілігін анықтау немесе ақаулықтарды анықтау кезінде оларды объективті бағалау тәртібі анықтайды.

Жұмыс жағдайында жабдықтың немесе оның элементінің жұмысының төмендеу ықтималдығын сызықтық конъюгация тозуы мен қосылыстардағы олқылықтарды, тербелістерді, спектрлік құрамды және шудың интегралды деңгейін объективті бағалау арқылы анықтауға болады.

Әдебиеттер

1. Н.В. Зайцев. Ремонт и монтаж оборудования предприятий пищевой промышленности. – М.: Пищевая промышленность, 1972.
2. Монтаж, наладка, эксплуатация и ремонт оборудования. Справочник / под ред. В.М. Горбатов. – М.: Пищевая промышленность, 1972.
3. В.В. Илюхин. Монтаж и ремонт оборудования предприятий мясной промышленности. – М. Легкая и пищевая промышленность, 1984.
4. К.В. Красов. Ремонт и монтаж оборудования предприятий молочной промышленности. – М.: Легкая и пищевая промышленность, 1982.

МРНТИ: 65.13.13

А. Амангельдинов

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Н.О. Тусипов, магистр технических наук, преподаватель кафедры «Технологическое оборудование и машиностроение»

О СУШИЛЬНЫХ УСТАНОВКАХ ДЛЯ ПОЛИДИСПЕРСНЫХ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ

Сушка является одной из старейших и важнейших операций во многих отраслях обрабатывающей промышленности, таких как химическая, пищевая, сельскохозяйственная,

биотехнологическая, фармацевтическая и т.д. [1, 2].

На протяжении столетий во всем мире для консервирования различной пищевой и сельскохозяйственной продукции применялась сушка или дегидратация. В настоящее время процесс сушки является основным методом консервирования пищевых продуктов, а также важной операцией, получившей распространение во многих отраслях пищевой промышленности. Процесс сушки представляет собой очень сложный способ обработки пищевых продуктов, цель которого – получение сухих продуктов, соответствующих строгим требованиям и стандартам качества. Эффективность процесса сушки и качество готового сушеного продукта зависят от физических и химических свойств сырья, конструкции сушилки и ее эксплуатационного режима. [3]

Основные цели сушки пищевых продуктов:

– удаление влаги из высушиваемого материала, которое способствует продлению сроков хранения (известно, что избыточная влага способствует размножению микроорганизмов, что приводит к порче пищевых продуктов);

– снижение массы и объема, что соответственно снижает затраты на их упаковку, транспортировку и хранение;

– повышение качества.

Сушка пищевых продуктов позволяет сохранить форму, цвет, запах и пищевую ценность высушенных продуктов, то есть получить продукт с высокими питательными и органолептическими свойствами.

Сушке подвергаются различные пищевые продукты, которые отличаются по агрегатному состоянию и размерам частиц, поэтому для их сушки применяются различные виды сушилок. Оборудование для сушки можно классифицировать по способу организации процесса, по способу подвода теплоты от сушильного агента к высушиваемому материалу, по виду сушильного агента, по способу транспортировки продукта, по взаимному направлению движения сушильного агента и обрабатываемого сырья, по продолжительности нахождения продукта в сушилке [4].

Оборудование для сушки пищевых продуктов должно выбираться и конструироваться с учетом свойств сырья, требований к качеству сухого продукта, экономического анализа и оценки затрат, требований к технике безопасности и охране окружающей среды.

Сушилки периодического действия, лотковые сушилки и сушильные шкафы могут быть использованы для сушки различных пищевых продуктов, однако их использование и производительность ограничены большой продолжительностью циклов сушки и ее неравномерностью на разных участках сушильной камеры. К основным преимуществам таких сушилок можно отнести относительно низкие капитальные затраты, включая техническое обслуживание, а также возможность непосредственного изменения объемов сушки, что важно для различных испытаний в небольшом масштабе. Промышленное применение сушильных шкафов ограничено относительно небольшой их производительностью. Сушка сыпучих твердых веществ, не допускающих склеивания, с высокой производительностью требует зачастую применения туннельных или конвейерных сушилок. Конвейерные сушилки обеспечивают лучший контроль условий сушки, а также более равномерное качество. Ленточный конвейер и вибрирующий слой обеспечивают более равномерную сушку, а также более эффективное энергопотребление, но увеличивают размеры капиталовложений.

Распылительные и пневматические сушилки используются в основном для получения сухих порошковых и гранулированных материалов. Для обеспечения необходимой конечной влажности распылительные сушилки используются зачастую с дополнительным сушильным агрегатом. Распылительные сушилки используются для дегидратации жидких и полужидких пищевых продуктов например, растворов, суспензий и паст. Такие сушилки обладают высокой производительностью, но требуют больших капитальных и энергетических затрат.

Барабанные сушилки применяются в процессе сушки продуктов, имеющих тенденцию к склеиванию. Такие агрегаты обеспечивают очень высокую интенсивность сушки, а также равномерное высушивание продукта. Как уже отмечалось выше, следует принимать во внимание возможность повреждения пищевых продуктов из-за столкновений и трения. Барабанные сушилки хорошо подходят для сушки жидкостей, кашеиц и паст с высокой интенсивностью и эффективным использованием энергии, но их применение также требует относительно высоких капитальных затрат и расходов на техническое обслуживание. Применение подобных сушилок ограничено из-за возможности повреждения продуктов, чувствительных к воздействию повышенных температур. Высушенные в стандартной воздушной, а также в барабанных сушилках, пищевые продукты, как

правило, бывают подвержены чрезмерным повреждениям, замедленной регидратации или восстановлению.

Вакуумная и сублимационная сушка представляют собой очень дорогостоящие методы дегидратации, но поскольку процесс сушки проходит при более низких температурах, то термические повреждения продукта сводятся к минимуму, а качество продукта при использовании названных методов очень высоко. Применение вакуумной и сублимационной сушки ограничивается пищевыми продуктами, очень чувствительными к воздействию тепла, а также очень дорогими.

Применение сушилок с псевдооживленным слоем ограничено работой с теми пищевыми продуктами, частицы которых, как правило, по размерам превышают 0,1 мм, равномерно образуют кипящий слой без механических повреждений.

Высокотемпературный и кратковременный технологический процесс обеспечивает очень высокую интенсивность испарения, особенно на входе, где испарение несвязанной влаги осуществляется практически мгновенно. Для предотвращения перегрева небольших частиц и недостаточного высушивания крупных необходим ограниченный гранулометрический состав с максимальным размером частиц от 1 до 2 мм. Скорость газа зависит от размера частиц, но, как правило, она составляет от 10 до 30 м/с. Типовые размеры сушилок варьируются от 0,6 до 1,1 м в диаметре [3].

Пневматические сушилки и сушилки с псевдооживленным слоем отличаются высокой интенсивностью сушки и термической эффективностью, а также возможностью регулирования условий сушки. Кроме этого, благодаря простоте конструкции и небольшому количеству подвижных компонентов капитальные затраты и затраты на проведение технического обслуживания относительно невысоки.

Применение сушилок с псевдооживленным слоем приводит к меньшим тепловым повреждениям, а регидратация высушенных в таком оборудовании продуктов отличается более высоким качеством.

Сушка в псевдооживленном слое используется для сушки полидисперсных материалов из-за высоких скоростей тепло- и массообмена между горячим воздухом и сырьем. Это, следовательно, вызывает одновременно сушку и инактивацию некоторых нежелательных веществ в биологических материалах быстрее, чем при обычной сушке горячим воздухом [5].

Из всего выше сказанного можно сделать вывод, что сушилки в псевдооживленном слое имеют ряд преимуществ перед другими видами сушилок, которые в значительной степени повышают интенсивность тепло- и массообмена и обеспечивают получение качественного высушенного продукта.

Литература

1. Mujumdar, A. S., *Handbook of Industrial Drying*, CRC Press, Taylor and Francis Group, Oxford, UK, 2006
2. Toriki-Narchegani, M., *et al.*, Dehydration Behaviour, Mathematical Modelling, Energy Efficiency and Essential Oil Yield of Peppermint Leaves Undergoing Microwave and Hot Air Treatments, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 58 (2016), May, pp. 407-418
3. Пищевая инженерия: справочник с примерами расчетов / Валентас К. Дж., Ротштейн Э., Сингх Р. П. (ред.) / пер. с англ. под общ. науч. ред. А. Л. Ишевского. – СПб: Профессия, 2004. – с. 200-202
4. Плаксин Ю.М., Малахов Н.Н., Ларин В.А. Процессы и аппараты пищевых производств – М.: Колос, 2007 с.525-529
5. Montreepila, M., *et al.*: Mathematical Modelling of Diced Konjac Corms Drying in a fluidized bed dryer *THERMAL SCIENCE: Year 2020, Vol. 24, No. 5A*, – pp. 2833-2843

15 СЕКЦИЯ: ВЕТЕРИНАРИЯ

СЕКЦИЯ 15: ВЕТЕРИНАРИЯ

ҒТАХР: 68.39.19

Ж. Оразғазы

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшісі: Д.М. Муратбаев, ветеринария магистрі «Ветеринария» кафедрасының, аға оқытушысы

СИЫРЛАРДЫ ҚОЛДАН ҰРЫҚТАНДЫРУДА ОВСИНХ СЫЗБАСЫН ҚОЛДАНУ

Жұмыстың міндеттері:

1. ШҚО бойынша кең ауқымда қолданып шаруашылықтарға пайда алып келу;
2. Ветеринариялық статистикалық деректер мен өзіндік зерттеуді пайдалана отырып, малдың жасы мен жыл маусымына қарай тіркелу динамикасына талдау жасау.
3. Қолданыстағы заманауи препараттардың тиімділігін анықтау және өз мақсатымызға пайдалану;

Мақсаты: ШҚО бойынша сиырларды қолдан ұрықтандыруда осы сызбаны қолданып жақсы нәтижеге жету.

Зерттеу жұмысы ШҚО Ақсуат ауданына қарасты Ықыбай шаруа қожалықтарындағы сиырларға жасалып, зерттелінді.

Қолдан ұрықтандырудың негізгі мақсаты – асыл тұқымды, құнды аталық малдан мейлінше көп төл алу, қысқа мерзімнің ішінде бүкіл малдың сапасын, өнімділігін арттыру, жаңа колтумалар, гибридтер шығару. Асыл тұқымды малдың шәуетін алыс елді мекендерге апаруға, басқа мемлекеттен сатып әкеліп қолдануға, сондай-ақ шәуетті көп жинап алып, ұзақ уақыт (бірнеше ондаған жылдар бойы) сақтап қойып қолдана беруге болады.

Қолдан ұрықтандырудың түрлері:

- Ректоцервикальді әдіс
- Моноцервикальді әдіс
- Визоцервикальді әдіс
- Визоцервикальді әдіс
- Шприц-катетр мен қынап айнасын қолдану арқылы жасалады.
- Маноцервикальді әдіс.

Бұл әдіс шәуітті жатыр мойнына қолмен апарып енгізеді. Бұл үшін залалсызданған, бір реттік полимерлік аспаптарды (полистирол катетрі бар полиэтилендік ампула және полиэтилендік қолғап) пайдаланады.

Ректоцервикальді әдіс

Бұл әдіс бойынша бір қолымен тік ішек арқылы жатыр мойнының бекітіп, екінші қолмен зарасыздандырған пипеткадағы шәуітті жатыр мойнына енгізеді. Бұл әдістің артықшылығы сол, мұнда жатыр мойнының, денесінің, тармақтарының, жұмыртқалықтардың, кейде жатыр түтігінің жағдайларын және буаздықты анықтауға мүмкіндік берді.

Қолдан ұрықтандыру қашан және қанша рет жасалуы керек?

Қолдан ұрықтандырудың оңтайлы уақыты – таңертең және кешке. Бұл уақытта овуляция тежеледі, бұл ішектің аяқталуынан кейінгі күндерге сәйкес келеді. Егер жыныстық қызу таңертең болса, онда ұрықтандыру кешке - сағат 18-19-да болуы керек.

Ұрықтандыруға дайын сиырды қалай анықтауға болады?

Күйлеуге шыққан сиыр мінезін өзгертеді:

- Қозу, агрессияны көрсетеді;
- қораны, жайылымды айнала жүгіреді;
- нашар азықтанады;

- жиі тыныс алады;
- басын басқа жануарлардың артына қояды;
- басқа қашарлардың жыныс аймағын жалауға тырысады;
- әл-ауқатқа жүрек соғысының жоғарылауы және дене температурасының жоғарылауы әсер етеді;
- сүт өнімділігі төмендейді.

Күйлету синхронизациясы – бір топ ұрғашыларға бір уақытта күйлету тұдыру үшін гормондармен әсер ету. Жыныс циклдарының синхронизациясын жасанды және табиғи жолдарымен қоздыруға болады.

Біз Ақсуат ауылындағы Ықыбай шаруа қожалығына барып, 500 бас сиырды қолдан ұрықтандырдық. Сол кезде ұрғашы малдарды күйлету үшін осы гармональды дәрілер мен витаминдерді қолдандық.

Сызба бойынша біз ең бірінші сиырға бұлшық етке сурфагон және аквитин витаминін ектік. 7 күннен соң магэстрофан және витамин Е салдық. 2 күннен соң тек сурфагон дәрісін егеміз. Келесі күні сиырымыз ұрықтандыруға дайын.

Дәріні еге мөлшері

Мал басы	Дәрі атауы және мөлшері мл
500	Сурфагон 5 мл, аквитин 3 мл
500	Магэстрофан 2 мл, витамин Е 1 мл

Күйлеу көрсеткіші

26.04 күні	125 (1) мал басы	Күйлемеген 10
27.04	125 (2)	24
02.05	125 (3)	16
03.05	125 (4)	20

Овуляциядан өткен ұрғашы сиырларды ұрықтандырғанда олардың ағзаларында өтетін физиологиялық өзгерістерді есепке алуға керек:

- 1) аналық бездің фолликулаларының даму және өсу сандары өте көп;
- 2) фолликулалардың және ооциттердің өсу және даму темптері тездетіледі;
- 3) жыныс уақыты ұзарады.

Сондықтан осы сиырларды ұрықтандырғанда керек:

- бірінші, ұрықтандыруды 2-3 рет 10-12 сағат аралықпен өткізеді,
- екінші, ұрықтардың мөлшердерін екіге көбейту керек.

Әдебиеттер

1. Н.И. Полянецв, В.В. Подберезный. "Ветеринарное акушерство и биотехника репродукции животных". Ростов – на Дону. 2001 г. ЭБ
2. А.П. Студенцов, В.С. Шипилов, В.Я. Никитин, М.Г. Миролубов и др. "Ветеринарное акушерство, гинекология и биотехнология размножения". – М. – Колос, – 2006 г. Э.Б
3. Х.Ж. Қажиев, М.Н. Абанова "Ауылшаруашылық малының – өсіп-өну биотехнологиясының практикумы". Семей, – 2001 г.
4. Мағаш Аятқанұлы Мал акушерлігі және көбею биотехнологиясы Павлодар, 2006 г.
5. И.Т.Жақыпов Т.Ж.Әбдрахманов, А.Н.Ахметов. Акушерлік. гинекология және жануарларды көбейту биотехнологиясы. Астана, С.Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық университеті. 2012 г – 231 б.

Т. Семёнова

Университет имени Шакарима города Семей
Научный руководитель: О.Н. Зайковская, к. в. н., преподаватель

МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ МИКОПЛАЗМОЗА У КРС

Актуальность темы: В последние годы в Казахстане наблюдается тенденция к широкому распространению такого инфекционного заболевания, как микоплазмоз. Данное заболевание может протекать в латентной (скрытой) форме, с явлениями кератоконъюнктивита, что делает его похожим на другое, не менее распространённое заболевание – маракселлёз. Подобное обстоятельство, а также необычность строения микоплазм делает невозможным использование классических диагностических реакций (РА, РСК, РН и т.д.). Поэтому, на сегодняшний день для идентификации и дифференциальной диагностики микоплазмозов используется новый метод ПЦР с секвенированием первого поколения.

Цель работы: ознакомиться с методом диагностики микоплазмозов с помощью ПЦР с секвенированием первого поколения.

Задачи работы:

1. Дать краткую характеристику микоплазмам и микоплазмозам;
2. Охарактеризовать отличительные особенности микоплазм от маракселл;
3. Рассмотреть эффективность ранее используемых методов диагностики микоплазмоза;
4. Представить сущность диагностики микоплазмоза с помощью ПЦР с секвенированием первого поколения.

7 февраля 2022 года в ВКО Бескарагайском районе, селе Жетітар у КРС породы «ангус» были обнаружены следующие симптомы: помутнение роговицы глаз, гиперемия слизистых оболочек, слезотечение и спазм век. Был поставлен предварительный диагноз: маракселлёз. Для дополнительного исследования были отобраны 20 проб глазных истечений от 10 голов ангусов, а также по 3 пробы сыворотки крови и направлены в г. Нур-Султан в «Национальный центр биотехнологии», с целью исключить маракселлёз. В результате исследований методом ИФА маракселлёз не подтвердился, после чего приняли решение провести ПЦР с секвенированием первого поколения на микоплазмы [4].

Подозрение на микоплазмоз возникло в результате: а) схожести клинических признаков; б) возможности микоплазм вызывать воспалительные процессы глаз; в) отрицательного результата ИФА. Поскольку, маракселлы и микоплазмы способны поражать слизистые оболочки глаз и вызывать воспалительные процессы, их клинические признаки практически не отличаются. Поэтому, при подозрении на одно из этих заболеваний необходимо исключить сопутствующее.

Микоплазмы, в отличие от маракселл обладают рядом особенностей. Микоплазмы имеют клеточную мембрану, наполненную стеринами, а жёсткой клеточной стенки у них нет, поэтому они не могут захватить краситель при окраске по Грамму. В результате чего, их нельзя визуализировать с помощью световой микроскопии. Это обстоятельство значительно затрудняет диагностику микоплазмозов у животных, и делает неэффективными ранее предложенные методы РА, РСК и РЗР (реакции задержки роста). Помимо этого, эти микроорганизмы содержат Г+ Ц (гуанин + цитозин) в ДНК и РНК не менее 46 %, что позволяет диагностировать их методом ПЦР с секвенированием первого поколения с точностью до 97% [2].

ПЦР, или полимеразная цепная реакция – это метод, используемый в молекулярной биологии, для образования большого количества копий сегмента ДНК или РНК. Для диагностики микоплазм был использован сегмент 16SrRNA микробной клетки, обнаруженный методом ПЦР с секвенированием первого поколения. Сущность данного метода заключается в следующем:

I. Исследуемый материал (пробы глазных истечений) добавляют в раствор содержащий: фермент обратную транскриптазу, нуклеотиды и праймеры, которые дополняют конкретную разыскиваемую последовательность микоплазм.

II. Если в образце содержатся микоплазмы, праймеры прикрепляются к цепи РНК. Затем, обратная транскриптаза синтезирует цепь ДНК.

III. Далее, tag – полимеразы используется для амплификации цепей ДНК через повторы классических стадий ПЦР: денатурации, отжига и элонгации.

IV. После чего, будет получено большое количество копий ДНК, которые визуализируют с помощью новой методики секвенирования – отображения линейной молекулы генома в текстовом виде [1, 3].

На основании исследований, проведённых в г. Нур-Султане в «Национальном центре биотехнологии» в исследуемых образцах, методом ПЦР с секвенированием первого поколения обнаружен микроорганизм вида *Mycoplasma bovoculi*. Результаты секвенирования предоставлены в формате PDF и отображают:

1. Последовательность фрагмента 16S rRNA гена, с изображением нуклеотидной линейной последовательности.
2. Наименование возбудителя - *Mycoplasma bovoculi*.
3. Процент идентичности с референтным штаммом – 100, 0% (погрешность составляет 3%) .

Заключение: На основании приведённых выше данных, можно сделать вывод, что ПЦР с секвенированием первого поколения является наиболее точным методом диагностики микоплазмоза у КРС. Он позволяет обнаружить микроорганизм в исследуемом материале, даже в случае, если другие методы диагностики не эффективны. Помимо этого, методика секвенирование позволяет прочесть нуклеотидную последовательность микроорганизма – «удостоверение личности микоплазм». Благодаря ПЦР с секвенированием первого поколения можно сократить время диагностики микоплазмоза у КРС в 5 раз; идентифицировать возбудителя с точностью до 97% [4].

Литература

1. Джобулаева А.К., Саданов А.К., Айткельдиева С.А., Байкара Б.Т., Джакибаева Г.Т., Кебекбаева К.М. МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧЕСКАЯ ИДЕНТИФИКАЦИЯ ШТАММОВ МИКОПЛАЗМ НА ОСНОВЕ АНАЛИЗА НУКЛЕОТИДНЫХ ПОСЛЕДОВАТЕЛЬНОСТЕЙ 16S rRNA ГЕНА
2. Инфекционные болезни животных/Б. Ф. Бессарабов, А. А. Вашутин, Е.С. Воронин и др.; Под ред. А. А. Сидорчука. – М.: КолосС, 2007. – С. 396 – 297.
3. Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2014. – № 8-1. – С. 63-67; URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=5640> (дата обращения: 10.04.2022).
4. Протокол испытаний ПЦР с секвенированием первого поколения от 08. 02. 2022. – С. 1 – 2; file:///C:/Users/User/Desktop/конфа/ПЦР.pdf

ГТАХР: 68.39.01

Б. Шәріпбек

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшісі: Ә.Б. Жексенаева, Ветеринария кафедрасының аға оқытушысы

ШҚО ЗАЙСАН АУДАНЫНЫҢ ШАРУАШЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНДА ЖЫЛҚЫЛАРДЫҢ ПАРАСКАРИДОЗЫНЫҢ ТАРАЛУЫ ЖӘНЕ ЕМДЕУ ШАРАЛАРЫ

Зерттеу жұмысы ШҚО Зайсан ауданына қарасты Кенсай, Аружан, Саржыра шаруа қожалықтарындағы жылқылардан алынып, зеттелінді.

Ғылыми зерттеу жұмыстары Шәкәрім атындағы Семей мемлекеттік университетінің ветеринария кафедрасының паразитологиялық лабораториясында және Шығыс Қазақстан облысы

Зайсан ауданының әр түрлі жеке меншік шаруашылықтарында 2021-2022 жылдардың қыркүйек-наурыз айларында жүргізілді.

Жылқылардан алынған нәжістер гельминтокопрологиялық, Дарлинг әдісі бойынша жүргізілді. Зерттеу барысында нәжістен параскарид жұмыртқалары анықталды. Инвазия интенсивтілігі мен экстенсивтілігі 1 кестеде көрсетілген. Микроскоп арқылы көру барысында домалақ, қоңыр жұмыртқалар табылды, жақсы дамыған қабықтары бар, олар *Parascaris equorum* ретінде анықталады. Көру аймағында 10x4 үлкейтудегі микроскопияда 2-ден 8-ге дейінгі жұмыртқа көзге түседі

Дәрілеуден кейін 5-10 күн өткеннен кейін копрологиялық зерттеу жүргізілді. Зерттеу қорытындысы бойынша нәжісте параскаридоз жұмыртқалары анықталмады.

Препараттардың емдік тиімділігін клиникалық белгілеріне және нәжісті копрологиялық зерттеу жүргізу нәтижелеріне қарап анықтадық. «Иверсан» препараты қолдану барысында 100% тиімділік көрсетті.

Қолданыстағы заманауи «Иверсан» 100 мл препаратын параскаридозға қарсы жүргізілген емдік тәжірибе деректеріне пайдалана отырып экономикалық тиімділікті анықтадық. Аталмыш жұмысты өзіндік зерттеу бөлімінде баяндалған деректер негізінде жүргізілді.

Жасалған талдаулар бойынша жылқылардың параскаридозға қарсы қолданылған «Иверсан» суспензиясын қолдану барысында экономикалық тиімділігі 490,9 тиын құрайды.

Осылайша жылқының параскаридоз ауруы кезінде «Иверсан» суспензиясы препаратын қолдану жануарлардың сауығу мерзімін қысқартуға және емнің тиімділігін арттыруға көмектеседі.

ҚОРЫТЫНДЫ. Дипломдық жұмысымыздың зерттеу мәліметтеріне сүйене келе қорытындылай келетін болса ШҚО Зайсан ауданының шаруашылық жағдайында жылқылардың параскаридозының таралуы бойынша:

1. ШҚО Зайсан ауданының шаруашылық жағдайында жылқы параскаридозы зерттеуге алынған Кенсай, Саржыра, Аружан шаруа қожалықтарының жылқыларынан анықталды.

2. Ветеринариялық статистикалық деректер мен өзіндік зерттеу мәліметтерін пайдалана отырып, жылқылар паразитоздарға негізінен мамыр мен қазан айлары аралығында (ең қарқынды жұғуы тамыз - қыркүйек) шалдығады, және параскаридозға жылқылардың жас ерекшеліктерін салыстырғанда көпшілігінде жас жылқылар жиі шалдығады.

3. Қолданыстағы заманауи антгельминтті препараттардың ішінен емдеу мақсатында «Иверсан» суспензиясын қолдандық.

«Иверсан» препараты жылқыға дәрі беру мен экономикалық жағынан тиімділігімен басқа препараттарға қарағанда әлдеқайда алда болады. Бұл препарат параскаридозда 100 % тиімділік ғана көрсетіп қоймай басқа да паразитті ауруларды қоса емдеуге тиімді екенін көрсетті.

Әдебиеттер

1. «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» ҚР Президентінің Жолдауы Дереккөз: <https://primeminister.kz/kz/addresses/01092021>
2. Кәдіров Р.Х., Шәкиева Р.А./ Жылқы еті-шипалы тағам// – Алматы: Қайнар, 1987. – 266.
3. Скрыбин К.И., Петров А.М./ Основы ветеринарной нематодологии// – м., Колос, 1964. – 527с.
4. Сабаншиев М.С./ Паразитология және жануарлардың инвазиялық аурулары// – Алматы: Қайнар, 2011. – 480 б.
5. Сидоркин В.А./ Паразитарные болезни плотоядных животных// – Москва: Аквариум. 2005. – 141с.
6. Горшков, И.П. Габронематозные инвазии лошадей / И.П. Горшков //Тр./Гельминтол.лабор.АН СССР.1968. – Т.1. – С.174-180.
7. Величкин П.А. Гельминтозы лошадей. – М.: Россельхозиздат, 1967. – 84 с.
8. Водянов А.А. Морфология, биология и лабораторная диагностика возбудителей инвазионных болезней животных. Часть I. Ветеринарная гельминтология. Учебно-методическое пособие. Ставрополь: АГРУС. – 2009. – 84 с.
9. Аубакиров М. Ж., Хусаинов Р.И. Паразитарные болезни лошадей // – Костанай, 2017. – 89 с.

СЕКЦИЯ 16: ПИЩЕВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

МРНТИ: 68.41.35

Д. Мұқат

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: в.ғ.к. Ветеринария кафедрасының доценті А.Н. Байғазанов

ІРІ ҚАРА МАЛЫНЫҢ ПАСТЕРЕЛЛЕЗІ

Пастереллез ауруына жалпы шолу. Пастереллез (Pasteurellosis) – жіті өткенде өлітиюдін белгілерімен, ал жітілеу және созылмалы кезінде негізінен өкпенің қабынуымен ерекшеленетін сүт қоректілер мен құстардың көптеген түрлері ұшырайтын жұқпалы ауру [1].

Пастерелланы алғаш Л. Пастер 1880 жылы тауық обасына қарсы вакцина өзірлеу кезінде бөліп алды. Ғалымның құрметіне бұл микроб пастерелла, ал ол қоздыратын ауру пастереллез деп аталатын болды [1].

Ғылымда ұзақ жылдар бойына пастереллдердің жіктелуіне зоологиялық тұрғыдан баға беріліп, әр түрлі сүтқоректі және құстардың ауруын микробтардың дербес түрлері тудырады деп есептелген. Тек 1939 жылы Розенбуш пен Мергант *Pasteurella multocida*-ның дербес түрін және ауру қоздырғышын сипаттады [1].

Ол *Pasteurella* туысына кіреді, бұл туысқа сол сияқты *P.haemolytica*, *P.pneumotropica* және *P.ureae* түрлері де жатады. Гемолитикалық пастерелла сиырды пневмонияға, қозыны сепсиске, *Pasteurella multocida* пастереллезге ұшыратады [2].

Пастереллез дүниежүзіне кең тараған. Әдетте оқтын-оқтын байқалып, созылмалы түрде өтеді. Бірақ, ауруды өршітуге ықпал ететін факторлардың әсерінен індет түрінде кең жайылады [2].

Пастереллезге үй және жабайы сүт қоректілер мен құстардың барлық түрлері бейім. Онымен адам да ауырады. Тауық пен үй қоянында ауру індет ретінде байқалады. Басқа жануарларда індет ретінде таралғанымен де, мұндай жаппай ауру онша жиі байқалмайды. Ет қоректі жануарлар біршама төзімді келеді [3].

Пастереллез қоздырушысының сипаттамасы. *Pasteurella multocida* – ұзындығы 0,3-1,5 мкм, ені 0,15-0,25 мкм қысқа эллипс тәрізді таяқша, жеке-жеке, кейде қос-қостан, не тізбектеліп орналасады. Таяқшалардың мөлшері мен формасы шыққан тегіне қарай біршама өзгеріп отырады: сиырдан алынған культуралар біртекті, ұзынша; шошқадан алынғаны сопақшалау; құстан алынғаны-жұмырлау келеді[4].

Пастереллалар грамтеріс, қозғалмайды, қаннан және органдардан дайындалған препараттар биполярлы боялады, кейде гиалурон қышқылы көп болатын капсуласы (әсіресе шошқадан алынатын штамдар) болады[4].

Пастереллаларда протеолиттік (желатина) және гемолиздік қасиеттер болмайды. *P. multocida* өт қышқылдарына сезімтал (сиыр өті оларды лизиске ұшыратады). Ал, қой өті пастереллаларды лизиске ұшырата алмайды. Өсіп-өнуіне ең қолайлы температура 37°C, рН 7,2-7,4. Үй температурасында да өсе алады (баяу өседі)[5].

Пастереллалар – аэробтар және факультативті анаэробтар. Триптофан қосылған сорпада индол түзеді, күкіртсутегін түзеді. Фагес-Проскауэр реакциясы теріс, нитраттарды нитриттерге дейін тотықсыздандырады. Мочевинаны ыдыратпайды, сутетігінін асқын тотығын ыдыратады[5].

Пастереллез ауруы бойынша ветеринариялық іс-шаралар жүргізу тәртібі. Пастереллезді болдырмау үшін сау шаруашылықты ауру қоздырушысын ауырған мал және пастерелла алып жүрушілер, жемшөп, т.б. арқылы әкелуге жол бермеу керек. Әсіресе, малды бағып күтуде санитариялық-зоогигиеналық талаптардың орындалуына ерекше көңіл бөлінеді. Егер фермада пастереллез байқалған болса, жыл ішінде барлық малдарды оған қарсы егеді. Мұндай шаруашылықтың мал басы егілген жануарлармен ғана толықтыруға тиіс [6].

Қазіргі кезде Қазақстанда отандық инновациондық кәсіпорын «САНА К» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі шығаратын ауылшаруашылық жануарларының пастереллезіне қарсы

поливалентті вакцина (авторлары Намет А. М., Салимбаев А. Ш., Шарапиденов Қ. Т. Сансызбай А. Р.), «ғылыми-өндірістік бірлестік Антиген» жауапкершілігі шектеулі серіктестігі шығаратын «PASTVAC®» үшвалентті, инактивтелген жануарлардың пастереллезіне қарсы вакцинасы қолданылып жүр[7].

Осылайша, жануарлар мен құстардың арасындағы пастереллез проблемасымен айналысатын көптеген ғалымдар, вакциналардың белгілі бір кемшілігіне қарамастан, қазіргі уақытта, белсенді иммундау белсенді болып қала береді және пастереллезге қарсы ветеринариялық-санитариялық жұмыстың ажырамас бір бөлігі болып қала береді.

Зерттеу жұмыстың мақсаты: Көктал ауылдық округіндегі пастереллездің эпизоотологиялық жағдайын анықтап, оған қарсы ветеринариялық-санитариялық жұмыстарды іске асыру.

Зерттеу жұмыстың міндеттері:

1. Көктал ауылдық округінің пастереллез бойынша эпизоотологиялық жағдайын анықтау.
2. Патоанатомиялық зерттеу жүргізу.
3. Бактериологиялық зерттеу жүргізу, бөліп алынған қоздырушысының биологиялық қасиеттерін анықтау.
4. Пастереллезге қарсы ветеринариялық-санитариялық іс-шараларды орындау.

Материалдар мен әдістер: эпизоотологиялық, клиникалық және патоморфологиялық, бактериологиялық зерттеулер жүргізілді.

«Пастереллез» диагнозы қойылғанда, ауылдық округті, шаруашылықты пастереллез бойынша қауіпті деп танып, ветеринарлар іңдет ошағын жою шарасын ұйымдастырады.

Жануарлардың пастереллезбен ауыруының алдын алу үшін мынадай іс-шаралар жүзеге асырылады:

- 1) табынды пастереллез бойынша қолайлы шаруашылық жүргізуші субъектілердегі жануарлармен толықтыру;
- 2) азықтар залалдануының профилактикасы үшін мал шаруашылығы қора-жайларында, айналасындағы аумақта және азық қоймаларында кеміргіштерді жоюды жүргізу;
- 3) азықтың, әсіресе сүрлем мен құрама жемнің сапасын тұрақты түрде бақылау, ал көрсеткіштер болған кезде оларды бактериологиялық зерттеу;
- 4) мастит кезінде сүтке бактериологиялық зерттеу жүргізу.

Зерттеу жұмыстарының нәтижелері.

Көктау ауылдық округіндегі 2800 бас ірі қараға вакцина егілді. Мал тұрған орындарды дезинфекциялады. Пастереллезден өлген ірі қараларды арнайы шұңқырда өртеп, сыртын топырақпен көмілді.

Қорытынды.

Менің зерттеу жұмысының нәтижесі бойынша, ірі қараның пастереллез ауруының алдын алып, ем қолдандық. Зерттеу жұмыстарының нәтижесі төмендегідей сипатталады.

1. Аутопсия жасалған бұзауларда мынадай патоморфологиялық өзгеріс-тер байқалды: мойын аумағындағы тері асты ұлпасының ісінуі және оның серозды экссудатпен толуды, плевраның қанталауы, жүрек эпикардының қанталауы, бауырының дистрофияға ұшырауы.

2. Өлген ірі қаралардан бөлініп алынған таза өсімді бактериологиялық көрсеткіштері бойынша *Pasteurella multocida* түріне жатқызылды.

3. Көктау ауылдық округінің 2800 бас ірі қара малдарына гипериммунды қан сарысу , гентаприм антибиотигі және поливалентті вакцина егілді.

Әдебиеттер

1. Сайдулдин Т. Жануарлардың жұқпалы және аса қауіпті аурулары. Оқулық, 4-басылымы. – Алматы: «Полиграф-сервис К», 2013. – 182-183 б.
2. Киркимбаева Ж.С. Жеке микробиология. Оқулық. Алматы, Нур-Принт, 2009 ж. – 123-125 б.
3. Толысбаев Б.Т., Бияшев К.Б. Микробиология және иммунология: оқулық -Алматы, 2008. – 286-288 б.
4. Селиверстов В. В. Пастереллезы животных // Ветеринария. – 2003. – № 10. – стр. 3.
5. Андросик Н.Н., Лях Ю.Г. Профилактика пастереллеза с/х животных на современном этапе // Вестник Академии наук Республики Беларусь. – 2002. – № 4. – стр. 15-23.
6. Шевченко А.А., Шевченко Л.В., Зеркалев Д.Ю., Черных О.Ю., Джаилиди Г.А. Учебное пособие. Профилактика и мероприятия по ликвидации пастереллеза. Краснодар: КубГАУ, 2013 – 17 стр.

7. Где Минсельхоз закупает ветеринарные вакцины, рассказал Аскар Мамин. URL: https://forbes.kz/news/2020/03/05/newsid_220476

ҒТАХР: 37.21.17

Т. Қалжанова, А. Құсайнова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Ветеринария кафедрасының профессоры, в.ғ.д., проф. С.Т. Дюсембаев

СЫРТҚЫ ОРТАНЫҢ РАДИОФОНЫН АНЫҚТАУДЫҢ ВЕТЕРИНАРЛЫҚ-САРАПТАУДАҒЫ РӨЛІ

Семей сынақ полигоны Кеңес Одағы өзінің ядролық арсеналын құрған орындардың бірі болды. 1949-1963 жылдары 18,5 мың шаршы метр аумақта әскери күштер 110-нан астам жердегі ядролық жарылыстарды өткізді. Нәтижесінде радиоактивті жауын-шашынның әсеріне 1,5 млн адамға дейін ұшырады. Жерасты сынақтары 1989 жылға дейін жалғасты.

Топырақтың ластануының көптеген жағымсыз әсерлері бар: радиоактивті заттардың жануарларға, өсімдіктерге және адамдарға тікелей теріс әсері, топырақ ресурстарын ауылшаруашылық мақсатында пайдалану мүмкіндігінің айтарлықтай шектелуі. Өйткені, мұндай жерден алынған барлық өнімдер ашық су объектілері мен жер асты суларының ластануына байланысты радиоактивті заттардың шоғырлану деңгейінің нормасынан асып түседі, онда топырақтан зиянды қосылыстар жуылады. Қатты ластану тұщы суды тек ішуге және тамақ дайындауға ғана емес, сонымен қатар мал суаруға немесе ауылшаруашылық жерлерін суаруға да мүмкіндік бермейді.

Радиометрлік ветеринариялық-санитариялық бақылау, ветеринариялық объектілерінің радиоактивті заттармен ластануының түрі мен дәрежесін айқындау жөніндегі іс-шаралар кешенді қадағалау. Радиометрлік ветеринариялық-санитариялық бақылаудың мақсаттары: жердің радиоактивті ластану жағдайында тіршілік ету мәселелерін шешу үшін радиациялық жағдайды анықтау, азық-түлікті азық-түлікпен және азық-түлікпен пайдалану мүмкіндігін анықтау өсуде және жануарлардан шыққан.

Ветеринариялық объектілерінің радиоактивтілігін анықтау алдын ала дозиметрді қамтиды. залалдануды бақылау, сынама алу, радиометриялық және радиохимиялық (қажет болған жағдайда) стационар жағдайында талдау.

Осы мақсатта қоршаған ортаның радиофонын анықтау үшін бірнеше аспаптарды қолдандық.

Рамон-2 тұрғын және өндірістік үй-жайлардың ауасындағы, сондай-ақ атмосфералық ауадағы радон мен торонның ЭТКБ анықтау; тепе-теңдік коэффициентін анықтау; радон мен торонның ДІР" жасырын " энергиясының шамасын анықтайды.

"РКС-01-СОЛО" Радиометр-дозиметрі қажеттілігіне байланысты жиынтықталатын альфа, бета, гамма (рентген диапазонын қоса алғанда) және нейтрондық сәулеленуді анықтаудың жоғары сезімтал блоктарының кең жиынтығы бар.

Атомтех МСМ-АТ6130Д-дозаның амбиентті эквивалентінің қуатын және рентген және гамма-сәулелену дозасының амбиентті баламасын өлшеуге арналған шағын габаритті аспап. Дозаның қуаты мен дозасы бойынша сигнал берудің бірнеше шегін таңдау мүмкіндігі 100-ге дейін өлшеу нәтижелерін оларды жүргізу күні мен уақыты бар ұшпайтын жадта сақтау. Іздеу режиміндегі әрбір тіркелетін гамма-квантқа дыбыстық сигнал.

Радиометрлік ветеринариялық-санитариялық бақылау жануарлар дозиметрия жүргізеді. аспаптармен із. қалқанша без аймағында, кеуде сүйегінің ксифоидты процесі, сондай-ақ бірнеше дене бетінің нүктелері. Егер жануарлардың терісінде бета, гамма-сәулелену деңгейі қауіпсіз деңгейден жоғары болса, онда олар зарарсыздандырылады. Денсаулыққа қауіпті аралас сәулелену дозаларын алған жануарларды ет үшін өлтіреді. 600-750 рад алған Жануарлар бірінші кезекте союға жатады, яғни жеңілгеннен кейін 3-4 күн ішінде. Екінші кезекте (10 тәулікке дейін) 400-ден 600 рад-қа дейінгі жануарларды өлтіреді. Үшінші кезекте (10-14 күн) сіз 400-ден аз рад алған жануарларды өлтіре аласыз.

Радиоактивті ластанудың қауіпсіз шамасы асып кеткен кезде сүтті консервілейді немесе қайта өңдейді. Сәуле ауруымен ауыратын жануарлардың сүтіне ветсанэкспертизаны радиометриялық, микробиологиялық және санитарлық-гигиеналық деректерін ескере отырып

зерттеулер жүргізеді. Сүт өнімдерінің радиоактивті заттармен ластануы кезінде оларды кейіннен радиометрилық бақылаумен дезактивациялау жүргізіледі.

Әдебиеттер

1. Круглов В.Т., Титов В. В., мал фермаларын жаппай қырып-жою құралдарынан қорғау. 1968 ж;
2. Акимов Н.И., Ильин в. г., өндіріс объектілеріндегі Азаматтық қорғаныс, 2-ші басылым., М. 1978

МРНТИ: 68.39.33

С. Амиргәев, Д. Мұқат

Семей қаласының шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: в.ғ.к., доцент А.Т. Серикова

ЗААЕНЕН ЕШКІ СҮТІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫ

Заанен ешкі тұқымының сипаттамасы. Дүние жүзіндегі ең көп тараған сүтті ешкі тұқымы Заанен (сүті 600–800 кг, майлылығы 2,8–5,5%). Ол Швейцарияда өсірілді және қазіргі уақытта пайдалануға рұқсат етілген селекциялық жетістіктер тізіліміне енгізілген жалғыз сүтті ешкі тұқымы болып табылады. Бұл тұқым сүт өнімділігі бойынша әлемдік рекордқа ие – жылына 3507 кг. Бірақ Заанен ешкілері тек жоғары өнімділігімен ғана танымал емес. Олардың басты құндылығы – олардан алынатын шикізаттың жан-жақты болуы: олар табиғи пастерленген сүтті өндіруге де, оны құрғақ сүтке өңдеуге де, ірімшік, май, сүзбе және басқа да сүт өнімдерін өндіруге жарамды [1].

Стандартқа сәйкес, Заанен ешкі күніне кемінде 3,5 литр сүт беруі керек. Дегенмен, Жаңа Зеландиядан алынған зааненок сүт өнімділігі әлдеқайда жоғары. Демек, ешкілерім 5-6 литр сүт береді, бұл да шек емес. Заанен ешкі тек жоғары сүттілігімен ғана емес, өте дәмді сүтімен де танымал болды. Заанен ешкі сүтінің жағымсыз дәмі жоқ және бұл жағынан сиыр сүтінен еш айырмашылығы жоқ, тіпті одан асып түседі. Сүттің дәмі бай кілегейлі, жеңіл, кейбір жануарларда тәтті. Заанен ешкінің бір-үш төлі болуы мүмкін, бірақ көбінесе егіздер болады; төрт ешкі сирек кездеседі [2].

Ешкі сүтінің пайдасы мен қасиеті. Физика-химиялық қасиеттері мен дәмі бойынша ешкі сүті сиыр сүтінен және басқа жануарлар түрлерінің сүтінен жақсы ерекшеленеді. Мүмкін бұл ешкі сүтінде калийдің көп болуына байланысты, жүрек-тамыр жүйесінің қызметінде үлкен рөл атқарады. Лактозаның төмен мөлшері (сиыр сүтінен 13% және адам сүтінен 41% аз) бұл өнімді лактозаға төзбеушіліктен зардап шегетін адамдар үшін жарамды етеді. Ешкі сүтінде жоғарыда аталған ерекшеліктерге қоса, кальций, фосфор, мыс, В, С және D дәрумендері көп болады. Алайда ешкі сүті сиыр сүті сияқты темірдің нашар көзі болып табылады. Темір қандағы гемоглобинді синтездеу үшін ғана емес, сонымен қатар иммундық жүйенің қалыпты жұмысын және мінез-құлық сипаттамаларының сәйкестігін қамтамасыз ету үшін қажет. Ересектерде темір тапшылығы суыққа реакцияның жоғарылауымен байланысты болды. Ешкі сүтінің темірі сиыр сүтінің теміріне (10%) қарағанда әлдеқайда жақсы (30%) сінеді, бірақ адам сүтінің темірін сіңіру деңгейіне (50%) жетпейді [3].

Жұмыстың мақсаты: Заанен ешкі сүтінің органолептикалық және физика-химиялық қасиеттерін анықтау.

Жұмыстың міндеттері: 1) Заанен және қылшық жүнді ешкі сүттерінен зерттеу сынақтарын алу; 2) Органолептикалық және физика-химиялық көрсеткіштерін анықтау.

Материалдар мен әдістер: Зерттеу жұмыстары Семей қаласының Шакарим атындағы мемлекеттік университеті, «Ветеринария» кафедрасының зертханалық аудиториясында жүргізілді. Зерттеу жұмыстарына Заанен және қылшық жүнді тұқымды ешкі сүттері алынған болатын. Сүттердің иісі таза тығынмен жабылған конус тәрізді колбада, су моншасында шамалы жылытылып анықталды. Түсі жарты көлемде толтырылған Петри табақшасында, ақ үстелдің бетінде анықталды. Консистенциясы сүт құйылған колбаны аздап шайқау арқылы анықталды.

Сүттердің физика-химиялық көрсеткіштері «Клевер-2» сүт анализатор аппаратымен анықталды.

Жұмыстың нәтижелері.

Органолептикалық көрсеткіштері:

№	Көрсеткіштері	Заанен ешкі тұқымының сүті	Қылшық жүнді тұқымды ешкі сүті
1	Түсі	Ақ, біраз сарғыштау	Ақ, біраз сарғыштау
2	Иісі	Хош иісті, өзіне тән спецификалық иісі бар	Хош иісті, өзіне тән спецификалық иісі бар
3	Дәмі	Біраз тәтті, сауылған сүтке тән	Таза, бөгде дәмі жоқ
4	Консистенциясы	Біркелкі, ыдысты шайқаған кезде қабырғасында ақ іздер қалады	Біркелкі, ыдысты шайқаған кезде қабырғасында ақ іздер қалады

Физика-химиялық көрсеткіштері:

№	Қасиеттері	Заанен ешкі тұқымының сүті	Қылшық жүнді тұқымды ешкінің сүті
1	Температура	21.0°C	20.6°C
2	Майлылығы	3.07%	2.03%
3	Белок	3.55%	3.32%
4	Тығыздығы	29.07 кг/м3	28.16 кг/м3
5	ҚМСҚ	8.91%	8.29%

Қорытынды.

Екі ешкі сүтінің сынамаларының органолептикалық және физика-химиялық көрсеткіштерін талдай келе, майдың массалық үлесі 3,07% Заанен ешкі сүтінің сынамасының органолептикалық көрсеткіші жоғары болды деген қорытынды жасауға болады. Дәмі толық, құрылымы біртекті және қабыршақтанбайды, түсі ақ, аздап сарғыштау, дәмі сәл тәтті, спецификалық бөгде дәмі жоқ.

Жүргізілген әдеби және лабораториялық зерттеулер негізіне сүйене отырып, сүтті ешкілердің ең жақсы тұқымдарына жататының бірі – Заанен ешкісі болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Бұл ешкі тұқымы жоғары сауындармен және сүттің құндылығымен сипатталады.

Әдебиеттер

1. «Козьи» технологии» Ирина Фокша, Юлия Смирнская | Журнал «Агротехника и технологии» | 1 ноября 2013
2. Макарова И.В. «Зааненские козы: описание породы, фото. Настоящая зааненская коза. Какая она.» 24.01.2014
3. Денисова, С.Н. Использование козьего молока в питании кормящих матерей для лечения и профилактики атопического дерматита у детей / С.Н. Денисова, Т.Б. Сенцова, М.В. Гмошинская, М.Ю. Белицкая // Вопросы детской диетологии. – 2004. – № 2. – С. 21-24.
4. Қ.С. Сәбденов, С. Арынғазиев, Д.М. Нұрмаханбетов, Б.Т. Құлатаев, М.К. Байбат, Б.С. Арынғазиев «Ешкі шаруашылығы» (оқулық). – «Нур-принт» баспа орталығы, Алматы, 2011. – 222 бет.
5. Москаленко Л.П., Филинская О.В. Козоводство: Учебное пособие / Л.П. Москаленко, О.В. Филинская – Ярославль: ФГОУ ВПО «Ярославская ГСХА», 2011. – 197 с.

М. Нұрланқызы, Е. Көленова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшісі: Ветеринария ғылымдарының докторы, профессор С.Т. Дюсембаев

ЕТ ЖӘНЕ СҮТ ӨНІМДЕРІНІҢ РАДИОАКТИВТІ ЖӘНЕ УЫТТЫ ЗАТТАРМЕН ЗАҚЫМДАУ ДЕҢГЕЙІ

Қазіргі таңда бүкіл әлемде радиоактивті уытты заттармен зақымдалу белең алып жатыр. Радиоактивтілік көздері, басқа ластаушы заттар сияқты, қоректік тізбектердің құрамдас бөліктері болып табылады: атмосфера – жел – жаңбыр – топырақ – өсімдіктер – жануарлар – адамдар. Радиоактивті заттарды тағам өнімдерімен шамадан артық қолданғанда адамның денсаулығына зиян, тіпті сәулелі аурулар тудыруы мүмкін. Сол себепті малдәрігерлері тағамдық өнімдердің радиоактивті заттармен ластануын қадағалап отырып, тұтынушыны сапалы заттармен қамтамасыз етуі керек.

Радиоактивтілік – кейбір элементтердің атомдық ядроларының өздігінен ыдырауы, олардың атомдық саны мен массалық санының өзгеруіне әкеледі. Радиоактивті заттар біздің планетамыз пайда болған сәттен бастап жансыз және тірі табиғат көзінде баяғыдан кездесіп келе жатыр.

Радиоактивті заттардың жануарлар ағзасына түсуінің үш жолы бар:

1. Радиоактивті заттармен тыныс алу кезінде;
2. Асқазан-ішек жолдары арқылы – тамақпен және сумен;
3. Тері арқылы;

Еттің радиоактивті заттармен зақымдануы екі жолмен жүреді:

1. Малдардың радиоактивті заттар қосылған азықтар жеуінен немесе радиоактивті заттың малдың ағзасына басқа әдістермен түсуінен;
2. Радиоактивті шаң-тозандардың еттің үстіне қонуынан болады.

Егер радиоактивті зақымдану жарамды деңгейде болса, малды союға рұқсат етіледі. Малды сойғаннан соң және етті бөлгеннен кейін радиоактивті зақымдануын радиометрдің көмегімен анықтайды. Егер радиометрдің көрсеткіші етті жарамды деңгейдегі мөлшерін көрсетсе және етте ешқандай патологоанатомиялық өзгерістер болмаса етті сатуға еркін жібереді. Егер зақымдану жарамды мөлшерден асып кетсе, онда етті оқшаулау радиоактивтілік көрсеткіші төмендегенше сақтайды, содан қайтадан радиоактивтілігін өлшеп етті жарамды деп тапса, сатуға жібереді. Ондай еттерді 5 айдан 10 айға дейін сақтайды. Зақымдануы көп мөлшерде болған ұшалардың паренхиматозды мүшелерді жерге 70 см тереңдікте көміп тасталады.

Радиоактивті заттардың ғаламдық түсуі Батыс Еуропа, АҚШ және КСРО үшін стронций – 90, йод – 131, цезий – 137 жасанды радионуклидтерінің негізгі көзі жануарлардың өнімдері болып табылды.

Ет адам қорегінің ішінде сұранымы жоғары тағам. Еттің тағамдық құндылығы оның құрамындағы жануар ақуызы мен майына байланысты анықталады. Еттің құрамындағы кейбір қоректік заттарды өзінің тағамдық құндылығына, химиялық құрамы мен қасиетіне байланысты басқа тағамдарды қолдану арқылы алмастыру мүмкін емес. Жануар ақуызымен және майымен қатар еттің құрамында экстрактивті заттар, минералды заттар, сонымен қатар дәрумендер және минералды тұздар кездеседі. Еттің құрамындағы организмге қажет маңызды заттар темір, калий, магний, натрий, цинк, фосфор, йод және т.б. Етте организмге қажет тиамин, рибофлавин, пиридоксин, холин, никотин және пантотен қышқылдары, токоферол, сонымен қатар В1, В2, В3, В6, В12 дәрумендері бар.

Еттің тағамдық және биологиялық құндылығы әртүрлі себепшарттарға байланысты өзгеріске ұшырап отырады. Соның бірі мал организміне әртүрлі жолдармен радиоактивті заттардың түсуі. Организмге түскен радиоактивті заттар түріне, мөлшеріне қарай жануар организмінде өзгерістер туғызады. Нәтижесінде малдың өнімділігі төмендеп, одан алынған өнімнің сапасы нашарлайды.

Сүттің сынамасын алу және өңдеу.

Сүттің сынамасын алу үшін полиэтиленді шөлмекті пайдалануға болады. Қажет болса, ұзақ тасымалдағанда алдын ала өлшенген сынаманы 3,5 пайызды формалин ертіндісімен 1 л сүтке 2 мг консервілеуге болады. Сынаманы алу алдында және оны өңдеудің алдында сүтті араластырып қайнататын тостағанға құяды, қою консистенцияға дейін қайнатады, содан соң электроплитада немесе лампа астына кептіреді. Қалдықты аздаған концентріленген азот қышқылымен

ылғалдандырады және 800° С температурада күлге айналдырады. Егер алынған күл сұр түсті болса, онда қышқылмен өңдеуді және жағуды қайталайды, күл ақ түсті болуы керек. Стронцийді анықтау үшін сүттің күлінің 15-20 г қажет. 1 л сүтте 7 г минералды заттар бар екенін ескерсек, онда стронциймен Cs137 бір рет анықтау үшін 2,5-3 л сүт қажет, ал егер МСТ-17 санағышын қолдансақ онда 10 л сүт қажет болады. Егер радиобиологиялық зертхана тұрған ауданда құрғақ сүт дайындайтын зауыт болса, онда стронций мен Cs137 радиохимиялық анықтау үшін сүт ұнтағын пайдалануға болады. 1 литр сүттен арнайы кептіргішті пайдаланғанда 100 г құрғақ сүт шығады, МСТ-17 санағышпен анализ жасағанда 1 кг сүт ұнтағы қажет. Сүтті зауытты кептіргенде радиойод ұшып кетеді, сол себепті сүттен йод концентрациясын анықтауда тек табиғи сүтті пайдалану қажет.

Қорытынды

Радиактивті зертеуге малдардың ұшалары мен мүшелері ветеринарлық санитарлық сараптау радиометриялық зерттеулерден тұрады. Осы мақсатта еттің үстірт қабатынан 0,5 см қалыңдықта кесінді алады, кесінділерді бір біріне ластанған жағына қаратып жинап қояды, полиэтилен қабына салады, ал оны шыны банкаға салады және толық жабылған қақпақпен жабады, сүргіш салып зертханаға жібереді. Ал ұшамен ішкі мүшелермен зертханалық зертеудің нәтижесі бойынша іске асырады. Атомдық құралдардың әсеріне түскен малды етке сою, оның зақымдануымен және басқа да факторларға байланысты.

Союға етті жібермейді: ветеринарлық – санитарлық қадағалаудан өтпеген; денесінің ¼ бөлігінде күйген жарақаттары болған; температурасы сәулелі аурудың әсерінен көтеріліп тұрған мал. Мұндай, сәулелі аурумен ауырған малдар емделеді немесе жойылады.

Ал союға мынадай малдар жіберіледі: радиактивті заттармен көрсетілген деңгейден аспайтын зақымданған малдар; сәулелі аурудың клиникалық белгілері білінбеген малдар; денесінің күйген жарақаты ¼ аспайтын және температурасы қалыпты малдар. Мұндай малдар зақымданудың алдыңғы сағаттарында сойылады.

Радиактивті заттармен залалданған ет және басқа сою өнімдері малдәрігерлік-санитарлық бағалауы мынадай тәртіппен жүргізіледі. Ет ұшалары мен мүшелері, егер радиактивтілігі көрсетілген мөлшерлі деңгейден аспаса, шектеусіз шығарыла береді; Егер ет ұшаларының радиактивтілігі шамадан тыс асса, онда оларды радиактивтілігі, көрсетілген деңгейге түскенге дейін сақтайды, сонан соң шектеусіз шығара береді. Ал сақтаған соң радиактивтілігі төмендемесе, ондай ұшамен паренхиматозды мүшелерді жояды. Егер еттің радиактивтілік деңгейі 10 есе асып кеткен жағдайда, оны 10 айға дейін сақтайды, сүйектен етті сыпырып алып сақтағанда, еттің анағұрлым радиактивтілігі төмендейді. Егер ұша мен мүшелерден патологанатомиялық өзгерістер табылса, ондай ұшалар бактериологиялық зерттеуге жіберіледі.

Сонымен қорыта келгенде тағам өнімдерінің радиактивті ластануы адам денсаулығына аса қауіпті, кейбіреуі адамда сәулелі ауру туғызады, сол себепті бұл өнімдерді ветеринарлық-санитарлық сараптаудың маңызы зор.

Әдебиеттер

1. А.Д. Белов «Практикум по ветеринарной радиобиологии», Москва, «Колос», 1988ж;
2. Г.Г.Воккен «Радиобиология», Москва «Высшая школа», 1967 ж
3. Б.Н. Федотов «Ветеринарно – санитарная экспертиза с технологией продуктов животноводства», Ленинград, 1967;
4. И.С. Загаевский, Т.В. Жмурко «Ветеринарно-санитарная экспертиза с основами технологии переработки продуктов животноводства», Москва, 1983;
5. Мурсалимов А.М. «Сборник нормативных правовых актов в области ветеринарии», Усть-Каменогорск, 2004;
6. Ветеринарлық Заңнама, Том-2;
7. Г.А. Кононов «Справочник ветеринария», «Колос», 1978.

СЕКЦИЯ 17: ЖИВОТНОВОДСТВО

ҒТАХР: 68.39.29

3. Оралова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Кожебаев Б.Ж., а.ш.ғ.д., доцент

«ВОРОБЬЕВ Н. ЖӘНЕ КО» КОМАНДИТТІК СЕРІКТЕСТІК ЖАҒДАЙЫНДА СИММЕНТАЛ ЖӘНЕ ҚАРА-АЛА МАЛ ТҰҚЫМДАРЫ ТӨЛДЕРІНІҢ ӨНІМДІЛІГІ

Біздің зерттеу жұмысымызда ШҚО, Шемонаиха ауданы, Сугатовка ауылында орналасқан «Воробьев Н және Ко» командиттік серіктестігінің симментал және қара-ала мал тұқымдары төлдерінің өнімділігі қарастырылады.

Өнімділік дегеніміз – белгілі бір кезеңде (тәулік, ай, лактация, жыл, өмір сүрген уақыт) бір жануардан алынатын өнімнің саны мен сапасы. Ол тұқым қуалаушылықпен анықталады және жануардың түріне, тұқымына, жасына, жеке ерекшеліктеріне байланысты болады. Сонымен қатар, азықтандыру мен күтіп-ұстау жағдайларына да тікелей байланысты.

Төл – ауыл шаруашылық малдарының өсіп-даму процесіндегі жыныстық жағынан толық жетілмеген ұрпағы. Ірі қара мал төлдеріне жас туған бұзау, үш айдан бастап күрек тістерінің тұрақты үшінші жұбының шығуына дейінгі құнажындар, қашарлар, бұқашықтар және піштірілген бұқашықтар жатады.

Жұмыстың мақсаты: Шығыс Қазақстан облысы Шемонаиха ауданы Сугатовка ауылында орналасқан «Воробьев Н және Ко» командиттік серіктестік жағдайында симментал және қара-ала мал тұқымдары төлдерінің өнімділігін анықтау.

Зерттеу нысаны: Шығыс Қазақстан облысы Шемонаиха ауданы Сугатовка ауылында орналасқан «Воробьев Н және Ко» командиттік серіктестігінің симментал және қара-ала мал тұқымдары төлдері.

«Воробьев Н және Ко» шаруа қожалығының пайдаланатын жер көлемі 17960,8 га-ды құрайды.

Шаруашылықта негізгі күш ірі қара шаруашылығына бөлінеді. Ал қалған малдар тек қосымша сала ретінде қолданылады. ««Воробьев Н және Ко»» шаруашылығында сүтті-етті бағыттағы симментал тұқымды ірі қара малды өсіреді. Қазіргі кезде бұл шаруашылықта жалпы ірі қара саны 6300-ден асады, ал оның 2100 басы ұрғашы сиыр малы. Оның шамамен 600-дей басын жыл сайын бордақылауға қояды. Қосымша салаларының бірі жылқы, қой-ешкі, тауық өсіреді, сонымен қоса өсімдік шаруашылығы және бақша дақылдары бар.

Симментал тұқымы – сүтті-етті бағыттағы ІҚМ тұқымы. Бұл тұқымды жергілікті сиырларды асылдандыру үшін пайдаланған тиімді, өйткені бұл тұқымның тірілей салмағы басқа сиырларға қарағанда айтарлықтай жоғары келеді. Симментал сиырының дене бітімі өте ірі, сүйегі мықты келеді. Түсі негізінен сары ала, қызыл аласы да кездеседі. Басы үлкен, маңдайы жалпақ, мойыны етті, арқасы мен белі түзу және жалпақ, сандары етті, сирақтарының ұзындығы орташа, сүйек буындары жақсы жетілген. Терісі мықты, ауыр (тірілей салмағының 14%-ын құрайды). Бұзауларының туғандағы тірілей салмағы 36-45 кг, 6 айлығында 190-200 кг-ға жетеді. Сиырларының орташа тірілей салмағы 550-650 кг, бұқаларыныңкі 850-1000 кг. Симменталь сиыры жақсы бордақыланады, еті дәмді. Бордақылаған кезде күніне 0,8-1,0 кг дейін салмақ қосады. Сойған кездегі таза ет шығымдылығы 56-64%. Жылына әр сиырдан 3500-4000 кг, асыл тұқымды сиыр өсіретін шаруашылықтарда 5000 кг, рекорд тұқымдарынан 14000 кг-ға дейін сүт сауылады. Сүтінің майлылығы 3,8-4,2%.

Қара-ала сиыр тұқымы – сүт бағытындағы тұқым. Қара-ала сиыры – сүтті мол беретін, етінің сапасы жақсы ірі қара тұқымдарының бірі. Жергілікті жерге тез бейімделеді. Түсі қара, ала, кейбір сиырлардың жамбасы мен жауырынында ақ жолағы болады. Өнеркәсіптік әдіспен сүт

өндіру технологиясына әбден бейімделген. Бұқасы 850-950 кг, сиыры 470-550 кг салмақ тартады. Жылына 3,7 -4,2 мың кг сүт береді, майлылығы 3,6-3,7%. Ет шығымы 55-57% шамасында.

Зерттеу барысы:

Симментал ірі қара мал тұқымы төлдерінің өнімділігі. Жаңа туылған бұзаулардың салмағы 34-46 кг, 6 айдан кейін олар 180-225 кг жетеді, 1 жасында 230-350 кг-ға жетеді. Симментал төлдерінің өлім көрсеткіші шамамен 4-5%-ды құрайды, бұл көрсеткіш басқа тұқымдарға қарағанда төмен. Туылғаннан кейін бұзаулар бірден аяққа тұрып кетеді және өте епті келеді.

Зерттеу барысында симментал генотипіндегі сиырлардың жоғары сүттілік көрсеткіші емізу кезеңінде жас төлдің өсу қарқындылығына айтарлықтай әсер ететіндігі анықталды. Бұл кезеңде төлдердің орташа орташа тәуліктік салмақ қосуы жуықтап алғанда 1001,8-1031,6 г құрайды. Енесінен бөліп алғаннан кейінгі кезеңде 8 айдан 12 айға дейінгі төлдерде орташа тәуліктік салмақ қосуының төмендеуі байқалды және ол 807-950 г аралығында болды. Бұл бұзаулардың енесінен бөліп алғанға, сондай-ақ азықтандыру рационының күрт өзгеруіне байланысты. 21 айда төлдердің дене салмағының орташа тәуліктік өсімі шамамен 926-954 г құрады.

Жалпы алғанда, симментал төлдерінің салмағы күн сайын шамамен 850-1100 граммға артып отыратындығы белгілі болды. Бір жылдан кейін еркек пен ұрғашы төлдің салмақ арақатынасының айырмашылығы 100 кг-нан асатынын байқауға болады. Симментал бұзаулары тез өседі, бірақ бұл үшін басты шарт – оларды артық мөлшерде азықтандырмау мен аш болмауын қадағалау.

Еті дәмді, өте майлы емес, бұлшықеттері орташа дамыған. Сүйектердің салмағы басқа тұқымдарға қарағанда жоғары. Ол бір жастан екі жасқа дейінгі жас төлдерде 21-24% құрайды.

Май мөлшері 17% жетеді. Еттің сойыс шығымы бұқалар мен бұқашықтарда шамамен 65%, ал сиырлар мен ұрғашы бұзауларда 53-56% құрайды.

Қара-ала ірі қара мал тұқымы төлдерінің өнімділігі. Жаңа туылған бұзаулардың салмағы келесідей екендігі анықталды: ұрғашы бұзаулар салмағы 35-36 кг; бұқашықтар – 40-42 кг. Бұл тұқым төлдері жақсы тәбетімен ерекшеленеді, сондықтан олардың күнделікті өсуі (салмақ қосуы) стандартты азықтандыру кезінде 0,8 кг-ға дейін және бордақылау кезінде 1 кг-ға дейін болды. Осыныған байланысты, зерттеу жүргізілген төлдерде 1,5 жас шамасында салмағы 400 кг-нан асатынын байқадық. Кейбір дараларының салмағы 500 кг-ға жуық болды. Осы жастағы кейбір бұқашықтар таза ірі қара мал тұқымдарының өкілдерімен бәсекелесе алады. Сою кезінде көп мөлшерде майсыз еті береді және еттің сойыс шығымы 60% дейін болады.

Зерттеу нәтижелері: Симментал сиырларлын голштин бұқаларымен қосқан кездегі төлдер, аталық қасиеттеріне байланысты құрдастары етті бағыттағы симменталдарға қарағанда туылған кезден бастап, 3 айға дейінгі аралықта 61,3 кг салмақ қосса, құрдастары олардан 3,6 кг немесе 5,4 % салмақ артық қосқандығы байқалды. Етті бағыттағы симментал төлдері 3 айдан 6 айға дейін және 6 айдан 9 айға дейінгі аралықта сәйкестерінше 3,6 кг немесе 3,7 % және 9,5 кг немесе 10,4 % артық салмақ қосқан. Бұл төлдер 9 айдан 12 айға дейінгі және 12 айдан 18 айға дейінгі аралықта аталық қасиеттері бойынша құрдастарынан 4,6 кг немесе 5,8 % және 6,5 кг немесе 6,5 % салмақ қосқандығы анықталды. Сүтті-етті бағыттағы төлдері туылғаннан 18 айлық жастарына дейінгі аралықта етті бағытта өсірілетін симментал төлдеріне қарағанда орташа 27 кг немесе шамамен 6,6 % салмақ артық қосқан.

Қара-ала ірі қара мал тұқымы сүтті бағытта өсірілетіндіктен, оның төлдерінің көрсеткіштері мынадай: төлдер туылғаннан 18 айлық жастарына дейінгі аралықта етті бағытта өсірілетін симментал төлдеріне қарағанда орташа 24 кг немесе шамамен 5,9%-дай салмақ артық қосқандығы анықталды.

Қорытынды. Қорытындылай келе, «Воробьев Н және Ко» шаруа қожалығының негізгі өнімдік бағыты – мал шаруашылығы, өсімдік шаруашылығы және мал мен өсімдіктен алған өнімдерді өндейтін өнеркәсіп өндірісі бар, Семей аймағында ірі көп салалы жергілікті халықты жұмыспен толық қамтамасыз ететін шаруа қожалығы болып табылады. Бұл шаруашылық симментал және қара-ала мал тұқымдары төлдерінің өнімділігі бойынша Шығыс Қазақстан облысында ең жоғарғы көрсеткіштерге ие шаруашылықтардың бірі.

Төлдердің өнімділігі жалпы алғанда, олардың өсіру бағыты, салмақ қосуы, тірілей салмағы, өсіп-жетілу қарқынымен сипатталады.

Өнімділік жануарларды азықтандыру, бағып-күту, дұрыс пайдалану жағдайларына тәуелді болғандықтан, көп өзгеріске ұшырайды. Теңгерімсіз, ақаулы және иррационалды азықтандыру кезінде жануарлардың өнімділігі 20-30% дейін төмендейді. Әсіресе рационға зертханалық бақылау

жүргізіп, энергия, протеин, көмірсу, минералды заттар мен витаминдер бойынша теңгерім (баланс) жасаған маңызды.

Сапалы ет өнімін алу үшін симментал және қара-ала тұқымдарына күтім жасау технологиясы екі критерийге сәйкес келуі керек, атап айтқанда: 1. Ылғалдылық пен азынақтың болмауы; 2. Азықтар мен жем-шөптің дым болмауы және сапалы азықтың болуы;

Сондықтан шаруашылықтағы төлдердің өнімділігін арттыруда осыны ескеріп, мал өсіру мен пайдалану жүйесін ғылыми тұрғыдан негіздеу қажет.

Әдебиеттер

1. Б.И. Ысқақбаев «Ірі қара шаруашылығы» Алматы «Қайнар», 1996 жыл.
 2. Е.А. Арзуманян, А.П. Бегучев, А.А. Соловьев, Б.В. Фандеев, «Скотководство», Москва «Колос», 1970-1972 г.
 3. Т. Жолшыбек, «Мал шаруашылығы», Астана: Фолиант, 2019 жыл.
- Электрондық ресурстар:
4. moloko-chr.ru сайты. URL: <https://moloko-chr.ru/articles/byk-i-korova/kharakteristika-simmentalskoj-porody-korov.html#udoj-simmentalskoj-porody-krs-skolko-korova-daet-moloka>
 5. bioros.net сайты. URL: <https://bioros.net/zhivotnye/cherno-pestraya-poroda-korov-dostoinstva-i-nedostatki-pravila-uhoda.html#i-8>

МРНТИ: 68.39.57

Е. Қасымова, С. Базар

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Жетекші: а.ш.ғ.д., доцент А.Ю. Жанадилов

ШҚО ҰЛАН АУДАНЫ "БАГРАТИОН-2" ШАРУА ҚОЖАЛЫҒЫНДАҒЫ МАРАЛДАРДЫҢ ӨНІМДІЛІГІ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ

Марал шаруашылығы – марал өсіретін ауыл шаруашылығы саласы, оның 95 пайызы Алтайда шоғырланған және бірінші кезекте медицинада аса бағалы шикізат – пант өндіреді (сүйектенбеген бұғы мүйізі).

Зерттеудің өзектілігі. Зерттеудің өзектілігі ШҚОда осы нақты сала – марал шаруашылығы жақсы дамыған және "Багратион-2" шаруа қожалығы ірі марал өсіретін шаруашылық болуымен түсіндіріледі.

Зерттеу нысаны – Шығыс Қазақстан облысы Ұлан ауданы «Багратион-2» шаруа қожалығындағы маралдар.

Тандалған тақырыпқа байланысты **зерттеудің мақсаты** тұжырымдалды: Шығыс Қазақстан облысы Ұлан ауданындағы «Багратион-2» шаруа қожалығы жағдайында маралдардың пант және ет өнімділігін зерттеп, қазіргі жағдайын анықтау.

Зерттеу барысы: Маралдардың пант өнімділігі стандарт талаптарына сәйкес өсу кезеңінде алынған бірінші сортты **жүп кесілген мүйіздердің салмағымен** анықталады. Пантылардың массасы малдың жасына қарай, тұқым қуалаушылыққа, күтіп бағу және азықтандыру жағдайларына байланысты өзгереді. Бастапқы кезеңде екі және үш жастағы жас маралдардың пант өнімділігінің көрсеткіштері зерттелді. Зерттеу мәліметтері бес жыл аралығында Шығыс Қазақстан өңіріндегі марал шаруашылығында жүргізілген бонитировка жұмыстарынан алынды.

Алтай-саян тұқымының жас бұғыларында екі және үш жаста шикі және консервіленген мүйіз жұбының салмағы 2 жаста 15,35% және 24,27%, 3 жаста 13,05%-ға және 13,69%-ға жоғарырақ болды. 24 және 36 айлық маралдарда шикі және консервіленген мүйіздердің массасы – **2,54 кг және 1,03 кг**; жергілікті маралдары үшін – **4,06 кг және 1,68 кг**, алтай-саян тұқымды маралдарда бұл көрсеткіш 24 айда, шикі пант – **0,39 кг**, консервіленген пант – **0,25 кг** жоғары болды; 36 айда сәйкесінше – **0,53 кг және 0,23 кг**.

Маралдардың ет өнімділігі жануарлардың түріне, жасына, жынысына және қондылығына байланысты.

Зерттеу барысында малдың жынысына, жасына, қондылығына байланысты сойыс шығымы, ет сорты, ұшалардың морфологиялық құрамы, жанама өнімдерінің сойыс шығымы анықталды.

Алтай-саян тұқымды маралдардың ет өнімділігі жалпы қабылданған әдістер бойынша әртүрлі жыныстағы және жас топтарындағы 80 бас малға дейін зерттелді. Зерттеу барысында малдың жынысына, жасына, қондылығына байланысты сойыс шығымы, ет сорты, ұшалардың морфологиялық құрамы, жанама өнімдерінің сойыс шығымы анықталды. Марал ұшаларының морфологиялық құрамын зерттеу бұл жануарлардың етінің ет өнімділігінің жақсы екендігін көрсетеді.

- Аталық маралдардан алынатын таза ет мөлшері **73,5%**
- Аналық маралдардан **71,8%**
- Аталық төлдерде **69,1 %**
- Аналық төлдерде **65,8%**

Сойыс шығымы көбінесе маралдың қондылығына байланысты. Жынысы мен жасына қарамастан, ең жоғары семіздіктегі жануарларда ол 55,8-57,1%, орташа – 53,2-56,2%, орташадан төмен – 41,7-53,3%. Ересек маралдар жас төлдерге қарағанда көбірек сойыс шығымын береді. Ең жоғары сойыс шығымы 8 жастан асқан қондылығы жоғары бұғыларда (57,1%), ең азы, тиісінше, орташадан төмен қондылықтағы 1,5 жастағы маралдарда (41,7%) болды.

Мал шаруашылығын молайту, саланың өнімділігі мен тауарлылығын арттыру ең алдымен жас малды ұтымды бағытта өсіруге байланысты. «Багратион-2» асыл тұқымды шаруа қожалығында 321 бас марал бар. Біздің көзқарасымызша, маңызды болып табылатын мемлекеттік қолдау шараларына қарамастан, 2017 жылмен салыстырғанда маралдардың көбеюі біршама баяу және бар болғаны 9,45%-ды құрайды. Алтайдығы алтай-саян тұқымды маралдарды осындағы 2 жаста әкелінген марал популяциясымен салыстырғанда артықшылығы 1,1 кг (2 есе көп); 4-5 жаста - 0,9-дан 1,3 кг-ға дейін (1,2 және 1,3 есе); Бұрынғы зерттеулерде қожалыққа әкелінген алтай-саян тұқымды маралдардың популяциясында пантылардың орташа салмағы Алтай Республикасында өсірілетін сол тұқымды маралдарға қарағанда төмен екені анықталды.

Әдебиеттер

1. Бессонова Н.М., Петрусева, Н.С. Проведение испытания на отличимость, однородность и стабильность при создании породы алтае –саянского марала// Мат. междунар. конф. «Биоразнообразие, проблемы экологии Горного Алтая и сопредельных регионов: настоящее, прошлое, будущее» (22–26 сентября 2008 г.): в 2ч. –Горно-Алтайск: РИО ГАГУ, 2008. Ч. 2. С .207–211.
2. О состоянии, проблемах и перспективах развития мараловодства в хозяйствах Восточно-Казахстанской области: анализ управления животноводства. – Усть-Каменогорск, 2011. – 8с.
3. Луницын В.Г. Пантовое оленеводство России / В.Г. Луницын. – Барнаул, 2004. – 583 с.
4. Луницын В.Г., Огнев С.И., Краснолободцев П.И. Методика оценки качества пантов марала. – Барнаул: Алтай, 2007. – С 8-9.
5. Жексекенев З.Ж. Пантовое оленеводство Восточного Казахстана. – Алматы: Бастау, 2002. – С. 102-153.
6. Пятков Л.П., Прядко Э.И. Мараловодство. – Алма-Ата: Кайнар, 1971. – С.10-48.
7. Егерь В.Н., Санкевич М.Н. Влияние возраста и живой массы маралов- рогачей на их пантовую продуктивность: тр. ин-та НИИПЗиК. – М., 1989. – С.200-207.
8. Егерь В.Н., Деев Н.Г. Пантовое оленеводство. – М., 1994. – 128 с.

ҒТАХР: 68.39.57

Г. Камзаева

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: к.с/х.н., доцент, кафедра меңгерушісі К.Х. Нуржанова

ШҚО ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚТЫҢ ЖЫЛҚЫЛАРЫН ЖАЙЫП-СЕМІРТУ ЖӘНЕ БОРДАҚЫЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Бордақылау – малды сапалы ет пен майды көп алу үшін сояр алдында жемге байлап қолдан семірту. Ересек ірі қараны, негізінен жасы жетіп жарамсыз деп табылған сиырды Бордақылау бастапқы күйіне қарай 2 – 3 айға созылады. Бордақылау үш кезеңге бөлінеді: бастапқы кезеңде малды азықтандыру рациондарына үйретіп, негізгі қолданылатын азықты мейлінше көп жеуге

дағдыландырады да бордақылаудың орта кезеңінде бірқалыпты деңгейде ұстайды. Бұл екі кезең бойында жемді үнемдеп береді. Бордақылаудың соңғы кезеңінде негізгі бордақылау азығын 20% шамасында азайтып, орнына құнарлы азықтарды, жемді көбейтеді. Сонда ғана бордақыдағы малдың тәбеті жақсарып, қосымша салмақ қосу деңгейі артады, ет пен майының сапасы жақсарады. Бордақылау кезінде малды жиі - тәулігіне 3-4 рет азықтандырып, таза сумен қажетінше қамтамасыз етеді. Бордақылау кезеңінде сиыр тәулігіне 800 – 1000 г үстеме салмақ қосып тірілей салм. 18 – 20%, сойыс салм. 40%-ке артады, етінің сапасы да жақсарады. 12 – 14 айлық тайыншаларды Бордақылау 3 – 4 айға созылады. Бордақылау маусымында жас малдың салмағы 1,5 есе, еті мен майы 2 есе, етінің калориясы 3 есе артады. Етке өткізетін еркек бұзауларды өсіру мен Бордақылау процестерін толассыз өзара ұштастыру арқылы Бордақылау соңында тайыншаның салмағын 12 – 13 айлығында 380 – 400 кг-ға, 16 – 18 айлығында 450 – 500 кг-ға жеткізуге болады. Бордақылау жұмысын дұрыс ұйымдастырғанда, ірі қара тәулігіне кемінде 1 кг салмақ қосады. Сиырдың күтімі жылқыға қарағанда жеңілрек. Оған түрлі шөпті беруге болады, күйсеп тұра береді. Малға әуелі аралас жем (комбикорм) беру ұсынылады. Мұндай жемнің құрамында жеті түрлі қоспа болады. Бұқаны екі-үш ай, жылқыны 40 күн арнайы тәртіп бойынша күту қажет деп ойлаймын.

Шошқа жасына қарай ет немесе май алу үшін бордақыланады. Шошқа етін өндіру үшін салмақ 25 – 30 кг 3 айлық торайларды 6,5 – 7,5 айлығында 100 – 120 кг-ға жеткенге дейін бордақылайды. Бордақылау қой өсіруде де жиі қолданылады. Қозыны 4,5 – 5 айлығынан бастап салм. 40 – 60 кг-ға жеткенше бордақылайды. Биязы жүнді қойдың қозысын 8 – 8,5 айлығына, биязылау және қылшық жүнді тегене құйрықты қойлардың қозысын 7 – 7,5 айлығына дейін, етке соятын саулық, қошқар, ісектерді басында жайылымда семіртіп, кейін 1 – 1,5 ай қолда жемдеп бордақылайды. Арнайы қой Бордақылау кешендерінде қозы Бордақылау 4 – 4,5 айлығынан 13 – 14 айлығына дейін жүргізіліп, салм. 55 – 65 кг-ға жеткізіледі, алдын ала (1,5 – 2 ай бұрын) қырыққаннан кейін етке өткізіледі. Соғымға белгіленген сақа жылқыны қысқа мерзімде жедел, қоңы орташаларын 35 – 45 күн, қоңы төмендерін 50 — 60 күн бордақылайды. Бұл кезде жылқы тәулігіне орта есеппен 1 – 1,5 кг үстеме салмақ қосады. Жылқы – ерекше күтімді қажет ететін жануар. Ол кез келген шөпті жемейді. Қазір жылқыға семірту үшін арнайы дәрі егетін болған. Сол дәрінің арқасында ол бір айға жетпей семіріп шыға келеді. Бұл – аз уақыттың ішінде семіртудің амалы. Мұндай екпелер тек ірі қараға әсер етеді. Бірақ еті құнарсыз, дәмсіз келеді. Екпемен семірген жылқының майы аппақ болады. Қайнатқанда майы су сияқты ағып кетеді.

ШҚО аумағындағы шаруа қожалық жылқыны семірту үшін оған жоңышқа мен жем береді. Ол жүгеріні арнайы машинамен үгітіп беру тиімді екенін айтады. Жүгеріні бұқтырып беретіндер де бар. Кез келген малды дұрыс күте алса, уақытында жем, суын берсе, бордақыланады. Ал ешкі әлсіз мал, сондықтан оны семірту қиын. Әсіресе, қыста ешкіні семіртуді қолға алмас едім, – дейді шаруа иесі. Кейде шаруалар малды тез семірту үшін шоколад, вафли, макарон, тіпті, картон қағазын беріп жатады. Бұл қаншалықты дұрыс не бұрыс? Малды соғымға арнап семірту үшін аралас жем мен сүрленген шөп міндетті түрде беріледі. Макарон өнімдерін, вафли мен шоколадты малға беруге болмайды. Тіпті, шоколад беру қауіпті. Егер мал сүтті болсын десеңіз, минерал дәрумендер қоспасын, премикстерді қолданған жөн.

Мал Бордақылаудың тиімділігін арттыру үшін түліктің барлық түрлеріне ортақ өсіп-даму заңдылықтары басшылыққа алыну керек. Жас малды бордақылағанда алғашқы кезде оның салмағы ет пен сүйегінің толысуына байланысты жүреді де, үстеме салмаққа азық аз жұмсалады, ал одан кейінгі салмақтың артуы (өсуі) денедегі майдың түзілуіне байланысты болғандықтан, азық шығыны көп жұмсалады. Мысалы, еркек бұзауға тәулігіне орта есеппен 1 кг салмақ қосу үшін 6 – 9 айлығында 7 – 7,5 кг, 9 – 12 айлығында 8 – 9 кг, 12 – 15 айлығында 9 – 10 кг, ал 15 – 18 айлығында 10,5 – 11,5 кг азық өлшемі жұмсалады.

Ветеринар мамандардың айтуынша, малды семірту үшін әуелі оның әрқайсының тұқымына байланысты арнайы рацион дайындау керек. Жануарға рацион дайындаумен мал технигі (зоотехник) айналысады. Рацион малды соғымға сою немесе сүтті молынан алу мақсатына қарай ерекшеленеді. Дені сау мал ғана тез қоң алып семіреді. Сондықтан Бордақылауға қойылған мал бақылауда болуы қажет. Бордақылайтын табын құрамындағы малдың тұқымы, жасы, жынысы, салмағы, қоңы бірдей болғаны дұрыс.

Малдың төлдерін етке өсіру және етке дайындаудың тиімді, заманауи технологияларын орынды пайдалану, қаржылау шығындарды үнемдей отырып, етті мал тұқымдарына ғана тән биологиялық қасиеттерді толығымен пайдалану арқылы ет өндірудің тиімділігін арттыруға болады. Ет өндіру өндірісіне қарқынды технологияларды енгізу 18-20 айлық жастағы малдан қоңдылығы жоғары сойыс малын алуға, ал пішпелерді соңғы екі айында қарқынды бордақылауға қойып,

байлауда-жайылымда бағу жүйесі арқылы күтіп-бағып, 20-22 айлық жастарында, жоғары қондылықпен сойысқа жіберуге мүмкіндік береді. Еттің сапасы бойынша ең құнды малдарға ұшасы мен таза еттің шығымы жоғары, құнарлы заттардың байланысы жақсы сойыс малдар жатады. Сол себепті малдың төлдерін етке тапсыру үшін өсіру кезеңінде ең негізгі мақсат – қысқа мерзімді ішінде малды бордақылау және жайып бағу арқылы тірідей салмағын жылдап арттырып, тез қон жинай алатын мал өсіру. Ағзасы үдемелі өсіп келе жатқан жас төлдерді құнарлы, толық құнды азықтармен азықтандыру мәселесін дұрыс ұйымдастыру арқылы, келешекте өнімділігінің сапасы мен сандық көрсеткіштері жоғары сойыс малын өсіре аламыз.

Әдебиеттер

1. Бегімбетова Г.С., Жүнісов А.М. Жылқы шаруашылығы. Оқу құралы, Алматы, 2006, – 189бет.
2. Акилейков Б.А.Омарқожаұлы Н., Шуркин Р. Мал шаруашылығы практикумы. Астана – 2007.
3. «Қазақстан»: Ұлттық энциклопедия / Бас редактор Ә. Нысанбаев – Алматы «Қазақ энциклопедиясы» Бас редакциясы, 1998 жыл, ISBN 5-89800-123-9, II том
4. <https://stud.kz/referat/show/71745>

ҒТАХР: 68.39.29

Б. Есболатова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: К.Х. Нуржанова, а.ш.ғ.к., доцент, кафедра меңгерушісі

ШҚО ЖАҒДАЙЫНДА ЕТ БАҒЫТЫНДАҒЫ ІРІ ҚАРА МАЛДЫ АЗЫҚТАНДЫРУ ЖӘНЕ КҮТІП-БАҒУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Қазақстанда етті ірі қара малдың алты тұқымы топтастырылған. Олар қазақтың ақбас сиыры, әуликөл, санта-гертруда, «Жетісу» тұқымшыл сүлесі, галловей, геррефорд және қалмақ сиыры. Соңғы жылдары отандық етті ірі қара малды дамытуға баса назар аударылуда. Отандық алғашқы шығарылған етті ірі қара мал тұқымы - ол қазақтың ақбас сиыры 1950 ж. сынақтан өткен. Тұқым жергілікті қазақтың сиырын геррефорд тұқымы бұқаларымен күрделі будандастыру нәтижесінде алынған.

1992 ж. тағы да бір отандық етті ірі қара мал тұқымы - әуликөл сынақтан өтті. Бұл тұқым күрделі шағылыстыру негізінде алынды. Бұл тұқымды алуға қазақтың ақбас сиыры, шароле және абердин-ангус секілді үш етті бағыттағы ірі қара мал тұқымдары қатысты. Жаңа тұқымның бойында жергілікті табиғиклиматтық, жағдайға бейімделу қабілеті бар. Жаңа тұқым аса сапалы, еттілікті – қазақтың ақбас сиырынан, тез жетілгіштікті – абердин-ангустан, ауыр салмақтылықты және қарқынды өсуді – шароле тұқымынан бойына сіңірді десек қателеспейміз.

Қазақстанның етті ірі қара малының генетикалық әлеуеті мейлінше жоғары. Қазақтың ақбас сиыры мен әуликөл тұқымдары бұқаларының рекордты тірілей салмағы 1200-1400 кг, ал сиырларының салмағы 800-1030 кг құрайды. Іс жүзінде көптеген шаруашылықтарда елімізде өсірілетін етті ірі қара мал тұқымы өнімділігінің генетикалық әлеуетінің бар болғаны 50-60%-ын ғана пайдаланады.

Қазіргі таңда, елімізде етті ірі қара мал етін өндіру негізінен сүтті және сүтті-етті бағыттағы өнім беретін ірі қара мал тұқымдарын бағып, өсіріп дамыту негізінде өз шешімін тауып отыр. Сонымен қатар, ет өндіруде елімізде арнайы шығарылған етті бағыттағы ірі қара мал тұқымдарының да алатын орны ерекше. Етті бағыттағы ірі қара мал тұқымдары ет өнімділігінің молдығымен, етінің сапалылығымен, тез өсіп жетілгіштігімен және оларға жұмсалған азықтың толықтай қайтарылымымен ерекшелінеді.

Ірі қара малын өсіп-жетіліп, одан мол өнім алынуы үшін оның дұрыс азықтандырылуы басты шарт. Ол үшін сиыр организмне қандай қоректік заттар қаншалықты мөлшерде қажет екендігін білу керек. Себебі, бұл қажетті қоректік заттар малдың жасына, өнімділік бағытына, тұқымына байланысты. Сиырға берілетін азықтарды олардың қоректілігіне, құнарлығына және басқа қасиеттеріне қарай ірі, шырынды және жем азықтар деп бірнеше топқа бөледі.

Етке арналған ірі қараны Қазақстан жағдайында келесі рацион құрамымен азықтандыруға болады: 6-9 айлықтарында бір басқа тәулігіне 9-10кг жүгері сүрлемі, 2,5кг пішен, 1,3-1,5 кг дән

қалдықтары, 30г ас тұзы, 60г үшкальцийфосфат; тб мал өскен сайын беретін азық көлемі де өсе береді.

Етті ірі қара мал шаруашылығында ет өндірудің ең өзекті мәселелерінің бірі, ол ең қажетті, ең ыңғайлы технологияны ұйымдастыра білуде болып отыр.

Азықпен толықтай қамтамасыз етіп, ұдайы, қарқынды үдемелі түрде бағып өсіргенде ғана етті ірі қара мал тұқымдарының өзіне тән ет өнімділігін, ет шығымын арттыруға және ет сапасын толығымен жақсартуға болады.

Жемазықтар қуатты, маңызды, малға жұғымды келеді. Жемге: сұлы, қара бидай, арпа, тары, жүгері, т.б. дәндері жатады. Өндіріс қалдықтарынан: кебек, күнжара, кептірген жом, т.б. жатады.

Соңғы кездері құрама жем өте маңызды орын алып келеді. Бұл бірнеше азықтардан, әсіресе, әр түрлі жемдерден араластырылып, дайындалады. Ірі қара малына жем-шөп бергенде тұз, бор, сүйек ұны және сол сияқты минерал азықтарды да қосып береді.

Ет бағытындағы ірі қара шаруашылығындағы барлық жемшөп шығынының 45-50%-ы аналық бастардың үлесінде. Сондықтан да, бұл саланың, тұтастай алғанда пайдалы болуы көбінесе ірі қараның осы тобын азықтандыру мәселелерін дұрыс шешуге байланысты. Жергілікті жерлерде өндірілетін сабан, топан және егін шаруашылығының басқа да қалдықтары сияқты арзан жемшөпті кеп көлемде пайдалана алатындығына қарамастан, олардың мерзімдік азық үлестері жұғымды және минералды заттардың, сондай-ақ витаминдердің қажетті мөлшерлерімен қамтамасыз етілуі тиіс.

Елімізде бордақылаудың екі түрлі технологиясы пайдаланылады.

Біріншісі – жоғары қарқынды үдемелі технология. Бұл технология бойынша энергиясы жоғары азық құрамын пайдалана отырып еркек бұзауларды енесінен бөліп, суалтқаннан соң бірден қарқынды бордақылауға қояды да, 15-16 айлығында тірілей салмақтары 450-480 кг жеткенде етке өткізеді. Мұндай жағдайда бұқашықтардың орташа тәуліктік салмақ қосуы 900-1000 г-нан кем болмайды. Бордақылау алаңдарына мал топтарын жасына, тірілей салмақтарына, қондылықтарына қарай біркелкі малдан топтастырады.

Екінші технология – жас малды қыс мезгілінде күтіп-бағып жетілдіруге бағытталған. Бұл технология бойынша жас малдың орташа тәуліктік салмақ қосуы 800-900 г болуы қажет. Жайылымдық маусым басталысымен бұзауларды жақсы жайылымдарға шығарып жайып, жайылым шөптерін толығымен пайдалана отырып, 18 айлығына дейін қарқынды бордақылайды. Сиыр егін өндірудің бұл технологиясы тиімді деп есептелінеді, өйткені шаруашылықтарда жас мал екі жаз бойы табиғи жайылымдардың арзан көк балауса шөбімен қоректеніп өседі.

Қорытындылай келе Шығыс Қазақстандағы етті ірі шаруашылығы кәсібінің басым үлесі «Шалабай» шаруа қожалығына тиесілі. ШҚО ұзақ жылдар мал тұқымын асылдандыру, ет өнімділігін арттыру бағытында мақсатты түрде жұмыс істеп келеді. «Шалабай» шаруа қожалығында етті бағыттағы 2600-ден аса қазақтың ақбас сиыр тұқымы өсіріледі. Қазақтың ақбас сиыры тез жетілгіш және жақсы бордақыланады. Қазақтың ақбас сиыры қуаң да қатаң ауа райына төзімді, азық алғамайды және өз ішінде өсетін қасиеті де жақсы.

Сондықтан, селекционерлер алдында екі мақсат қойды. Олар: біріншіден, тұқым арасынан етті малды таңдап алып оны интенсивті түрде пайдалану және ол малдың тобынан гурт, ферма құру, қолдан ұрықтандыруды ұйымдастыру. Екіншіден, дұрыс азықтандырып, жақсылап күтіп- бағу.

Әдебиеттер

1. «Мал азықтандыру», Алматы, 2000ж., Е. Демеуғалиев
2. «Қолда Мал өсіру», Алматы, 1995ж. «Қайнар»
3. «Мал азықтандыру», Алматы, Н. Омарқожаев, 1995ж.
4. «Малды құнарлы азықтандыру», Алматы, 1993ж., Н. Омарқожаев.
5. «Мал өсіру», Қостанай, 1993ж., Ж.К. Кәрімов
6. «Ауыл шаруашылығы малдарын азықтандыру практикумы» – Талғар, 1994ж. I-II бөлімдер. А. Дәрібаев, Ж.С. Әткешов
7. А.П.Колацников, «Нормы и рационы кормления сельскохозяйственных животных», Москва, 1985г.

СЕКЦИЯ 18: РАСТЕНИЕВОДСТВО

МРНТИ: 68.35.51

Б. Танирбергенов

Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті
Ғылыми жетекшісі: А.А. Ахметова

ҮРЖАР АУДАНЫНДА ҚАРБЫЗ ӨСІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Қарбыз – жылу сүйгіш, ыстыққа және құрғақшылыққа төзімді өсімдік, бірақ үсікке төзімсіз. Негізінен, өңделіп тыңайтылған жердің топырағында жақсы өседі. Мал азықтық қарбыздың салмағы 10 – 15 кг. Құрамында 2 – 3% қант болады. Қарбыздың жабайы өсетін, асханалық және азықтық үш түрі белгілі. Барлық аудандастырылған сорттары мәдени түрінен шыққан. Тамыры тармақты. Жапырақтары ірі, гүлдері ақсары түсті, сабағы төселмелі, ұзындығы 2 – 3 м-дей болады. Гүлі дара жынысты, бір үйлі, кейде екі үйлі. Түсі ақ, ала, қоңыр жасыл жолақты. Жемісі тәтті шырынды қызыл, қызғылт, күрең қызыл, сирегірек ақ және сарғыш болады. Тағамдық қарбыздың салмағы 0,6 – 16 кг, құрамында 11% қант, витамин, т.б. заттар бар. Қарбыз – бұл 90% дерлік судан тұрғандықтан, шөлді жақсы басады. Мәйегінде ақуыздар мен майлар жоқ, бірақ тез еріп, қуат беретін көмірсулар көп. Бұл жеміс, әсіресе, физикалық белсенді адамдар үшін пайдалы. Жаттығу кезінде аздап қарбыз шырынынан немесе бір тілімінен дәм татсаңыз, денедегі су қорын толтырып, қантпен қанықтырады. Ресми медицинада қарбыздың тек дәнегі қолданылады. Одан алынған май сығындысы бүйрек ауруларын емдейді. Аталған май зәр қышқылы мен несеп айдауға тез әсер етіп, бүйректі құмнан тазартады. Алайда бұл дәрі-дәрмекті дәрігердің арнайы нұсқаулығымен ғана пайдалануға болады. Қарбыздың мәйегі мен қабығын көптеген елдер халықтық медицинада игілігіне жаратады. Жоғарыда айтылғандай мұнда да, ең алдымен, қарбыздың несеп айдау әсері бірінші кезекте тұр. Ал Қытай медицинасы қарбызды организмнен барлық ауруларды алып тастайтын «салқындатқыш» құралға жатқызады. Сондай-ақ, қарбыздың қабығынан, мәйегінен жасалған қайнатпа мен компресстер терідегі жараларды емдеуді тездету үшін қолданылып, дәнегінен шай дайындалады. Көбінесе қарбызбен улану нитраттармен байланысты емес. Қарбыз жердің өзінде өсетіндіктен, олар мұқият тазалап жууды қажет етеді. Қарбыздың қабығы жылтыр, сондай-ақ қою жасыл болуы керек. Қарбыздың жерге тиген бөлігі бір жағында дақ болып тұрады. Егер дақ ақ емес, сары немесе қоңыр болса жақсы. Піскен қарбыздың бас ұшы құрғақ, қылшық бетінде құрғақ жіп тәрізді жолақтар болуы мүмкін. Сонымен қатар ұрған кезде саңырау емес, ашық естілетін дыбыс шығады. Қарбызды бөлме температурасында бірнеше апта бойы сақтауға болады. Салқын, қараңғы жерде жеміс бірнеше ай бойы сақталады, алайда ол кезде құрамындағы біраз қоректік заттарды жоғалтады. Ал кескеннен кейін, мәйегін ауа өткізбейтін пакетпен немесе фольгамен жабу керек. Бұл күйінде қарбызды тоңазытқышта төрт күнге дейін сақтауға болады.

Зерттеу материалдары мен әдістемесі: ШҚО Үржар ауданы “Балжан” шаруақожалығында негізінен күнбағыс, арпа, бидай, қауын-қарбыз, мал азықтық жемшөп дақылдары оның ішінде: жоңышқа, эспарцет және т.б өсімдіктерді өсірумен айналысады.

Қарбыз, асқабақ тұқымдасына жататын бір жылдық өсімдік. Дүниежүзінде 500 ден аса асханалық сорттары бар. Кеңінен тарағандары ерте пісетін 55-65 күн, орташа пісетін 75-90 күндік болып бөлінеді. Үржар ауданында ерте пісетін қарбыз сорттарын ұрықтай немесе көшеттей сәуір айының аяғы мен мамыр айының бастапқы күндерінде отырғызылады, ал орташа пісетін сорттары мамыр айларындағы суықтардан кейін ұрықтай егіледі. Қазақстан бойынша ең бірінші қарбызды сатылымға шығарылатын жер Оңтүстік аймағы. Менің жүргізген ғылыми жұмысымның негізгі мақсаты: ұрықтай жерге егілетін қарбыз бен көшеттей отырғызылатын қарбыздың айырмашылығын анықтау болатын.

Мен тәжірибеге қарбыздың 3 сортын алдым. Олар: Топган F1, Каристан F1, Продюссер. Осы сорттарды өсіру барысында көптеген айырмашылықтар байқалды (кесте 1).

Кесте-1 – Жүргізілген тәжірибе бойынша қарбыз сорттарының айырмашылықтары

Сорт түрлері	Пісу уақыты	Өнімділігі	Бағасы
Топган F1	58-62 күн, 10-шы шілде	8-10кг, көшеттей	300тг
Каристан F1	60-65 күн, 15-ші шілде	10-12кг, көшеттей	130тг
Продюссер	90 күн, тамыздың 10-15-і аралығында	12-16кг, ұрықтай	13,5тг

Қорытындылай келе, қарбыз өсіру технологиясы жылдан жылға дамып келеді. Тәжірибе жасаған сорттарға келетін болсам: Топган F1, Каристан F1, Продюссер . Пісу уақыты бойынша Топган F1 ең ерте пісіп шықты (58-62 күн, 10-шы шілде) . Келесі болып Каристан F1 (60-65 күн, 15 шілде). Ең кеш піскені Продюссер (90 күн, тамыздың 10-15-і аралығында) . Бағасы жағынан келетін болсам, Топган F1 -300 тг. , Каристан F1 - 130тг., Продюссер- 13,5 тг . Продюссер сорты ең кеш піседі. Ең тиімді, табыс көп алып келетін Топган F1 сорты. Себебі, тез піседі және бағасыда жоғары болады.

Әдебиеттер

1. Шаңырақ: Үй-тұрмыстық энциклопедиясы. Алматы: Қаз. Сов. энцикл. Бас ред., 1990
2. Ә.Ә.Әуезов, Т.А. Атақұлов, Н.Ш. Сүлейменов, Қ.Ш. Жаңабаев «Егіншілік» Алматы 2005ж.
3. Қ.Н Оразынбетова «Тәжірибе ісінің негіздері» Алматы 2013.
4. Н. Г. Щепетков, М.Ә. Ысқақов ЖЕМІС-КӨКӨНІС ШАРУАШЫЛЫҒЫ ОҚУЛЫҚ Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі оқулық ретінде бекіткен Алматы, 2011.
5. Изтаев Ә.І., Ермекбаев С.Б. «Өсімдік шаруашылығының негізінде астықтану».Алматы, 2014 жыл

ҒТАХР: 68.35.29

А. Ержанова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті
Ғылыми жетекшісі: А.А. Ахметова

ЖАЗДЫҚ БИДАЙДЫҢ ӨСІП ДАМУЫНА СЕБУ ТЕРЕҢДІГІНІҢ ӘСЕРІ

Зерттеу жұмысының мақсаты: егіс тереңдігінің жаздық бидайдың өсуіне және дамуына әсері.

Міндеттері: себу тереңдігінің сипаттамаларын анықтау; жаздық бидайдың тамырында болатын өзгерістерді бақылау; колеоптиль мен эпикотильдің ұзындығының өсімдікке тигізетін әсерін зерттеу.

Жаздық бидай өте көп таралған, барлық бидай егістігінің 75-80 % алып жатыр. Негізінен 2 топқа бөлінеді, жұмсақ және қатты болып. Құрамындағы ақуызы 16-18%, ал құрғақшылық жылдары – 20% дан астам болады.

Жаздық бидайдың биологиялық ерекшеліктері:

Тамыр жүйесі жетілген, бірақ қоректік заттарды сіңіру қабілеті жоғары емес. Сондықтан да құнарлы топырақта өсіріледі.

Тұқымы 1-2°С көктеп, топырақ бетіне 4-5°С өсімдік көгі шыға бастайды.

Жаздық бидайдың түптенуі 10-12°С температурасында жақсы өтеді.

Ылғалды ұнататын дақыл. Түптену кезінен бастап, дән болғанға дейін көп қажет етеді.

Дақылдың отырғызу тереңдігі – бұл ең негізгі болып саналатын параметр, өнімділікті жоғарылатуға немесе өнімнің мүлде болмауына әсерін тигізеді. Сондықтан да дақылды отырғызар алдында мына параметрлерге сүйенеміз:

1. Параметр

Егер отырғызылатын тұқым кішкентай болса, онда отырғызу тереңдігі де дәл солай. Ал егер отырғызылатын тұқым ірі болса, онда сәйкесінше тереңдігі де дәл солай. Бұның мәні тұқым ірі

болса, онда топырақтың тереңгі қабатынан көктеп шыққанға дейінгі қоректік заттарды кішкентай тұқымдардың қарағанда жақсы сіңіреді.

2. Параметр

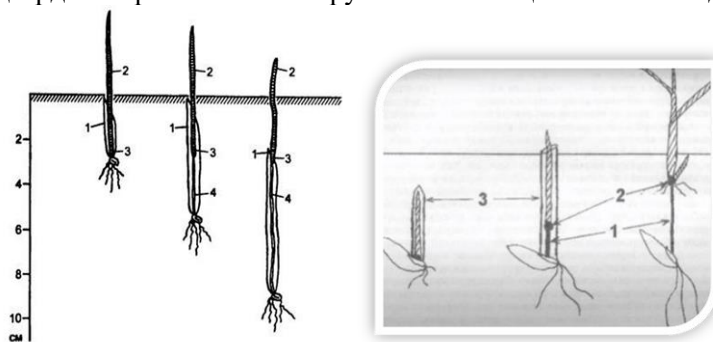
Топырақтың температура режиміне байланысты болады.

3. Параметр

Бұл отырғызылатын тұқымға топырақтың гранулометриялық құрамының әсері.

Ауыр сазды топырақтарда – өнім беру төмен, бірақ терең. Топырақтан жарып шығарылуы өте ұзақ уақытты алады.

Ал жеңіл топырақтарда – керісінше өнім беру жағы өте жақсы және бетінде (сурет 1).

1 – Колеоптиль; 2 – Алғашқы жапырақ; 3 – Түптену буыны; 4 – Эпикотиль

Сурет 1

Колеоптильда – ең алғашқы жапырақ пайда болады. Сабқтың бастамасы деп айтамыз.

1) Қысқа колептильді сорт. Колеоптильдің ұзындығы 4 см кіші болмауы керек.

2) Орташа колептильді сорт. Колеоптильдің ұзындығы 4-5 см аралықта болады.

3) Ұзын колептильді сорт. Колеоптильдің ұзындығы 6 см-ден жоғары болады.

Эпикотиль – тұқым тамыр мен үстінде пайда болғандарын біріктіреді. Қысқа болуы керек.

Бактерия, ауру, зиянкестер шоғырланатын орган болып табылады.

Эпикотильдің ұзындығы мына параметрлер бойынша жүзеге асады:

1) Тұқымның отырғызу тереңдігіне

2) Түптену буынының ұзындығына байланысты

Қорыта келгенде қысқа колептильді сорттарға қарағанда, 9-10 см болатын ұзын колептильдің ауру жұқтыруы 51 % құрайды. Сонымен қатар бұл келесі факторларға алып келеді: Өсімдіктің әлсіз болып өсуі және қоректік заттарды сіңіре алмауы, бұл дегеніміз-ұзын колеоптиль және ұзын эпикотиль патогенді микрофлораға әсер етуіне байланысты.

Әдебиеттер

1. «Агрономия негіздері» (авторлар: ЖаңабаевҚ., Арыстанғұлов С.) Астана – 2010жыл

2. ҚазССР. Қысқаша энциклопедия - 2том. Алматы – 1987 жыл

3. <https://ru.wikipedia.org>

4. <https://www.booksite.ru>

5. <https://dic.academic.ru>

МРНТИ: 68.35.01

А. Алмабай, А. Бақытқызы, А. Жүмәділ

Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті

Ғылыми жетекшісі: А.А. Ахметова

ЖЫЛЫЖАЙ ЖАҒДАЙЫНДА АРБУСКУЛЯРЛЫҚ МИКОРИЗАНЫҢ ӨСІМДІКТЕРДІҢ ТАМЫР ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫНА ӘСЕРІ

Саңырауқұлақтардың биоәртүрлілігі. Саңырауқұлақтардың көптеген түрлері өсімдіктердің трофикалық жанама байланыстар болуы мүмкін.

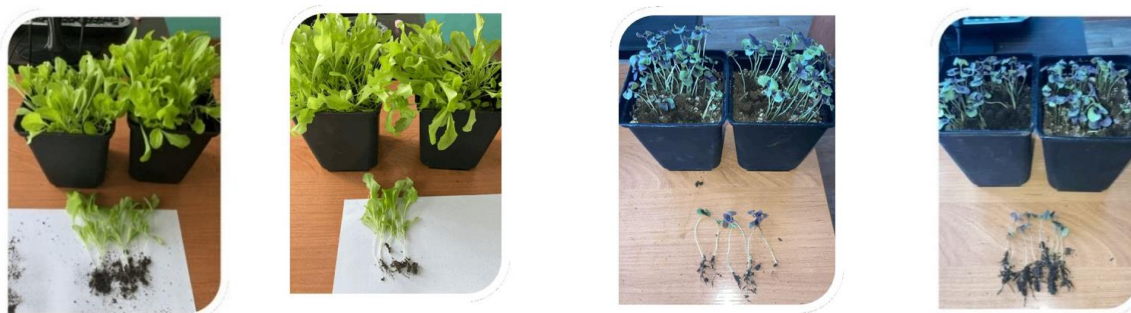
❖ Фитопатогендер

- ❖ Эндифиттер
- ❖ Микориза түзушілер
- ❖ Шөптесін және сүректі өсімдіктердің қалдықтарында сапротрофтар
- ❖ Ризоплан (тамыр беті) және ризосфера саңырауқұлақтары (тамыр аймағы) өзекті топ.

Микориза – жер үсті өсімдіктерінің қалыптасуына және одан әрі жұмыс істеуіне әсер еткен ең маңызды саңырауқұлақ – өсімдік симбиозы.

Зерттеу материалдары мен әдістемесі: Біз бұл зерттеу жұмысын Базилик және Салат жапырағына жүргіздік. Оның біріншіден екі ыдысқа отырғызамыз. Бірі микоризамен, екіншісі микоризасыз. Мына суретте айқын көре аламыз, микоризасыз өскен өсімдіктің тамыры қалыпты деңгейде өскенін. Ал микоризамен өскен өсімдіктің тамыры жақсы жетілген және шашақталған.

Арбускулярлы микориза (АМ) – саңырауқұлақтардың 230-ға жуық түрін, міндетті түрде симбиотрофты кейде факультативті микоризальды түрін біріктіреді. Оның екі түрі белгілі:

- 1) **Арбускула** – симбиондардың негізгі байланыс аймағы және тірі өсімдік жасушасында табылады.
- 2) **Везикулы**– сақтау құрылымдары жұқа қабырғалы, ісінген, жасушааралық немесе жасушаішілік липидтермен толтырылған.

Кесте-1

Микоризальқ симбиоздың негізгі белгілері			
Симбиозға өсімдіктің жер асты мүшелері мен жасушааралық кеңістігінде орналасқан саңырауқұлақ гифалары жатады.	Симбиоз – серіктестердің ұзақ бірлескен эволюциясының өнімі.	Симбионттар арасында „гендік диалог” нәтижесінде мамандандырылған.	Микориза – әртүрлі қызмет атқаратын микроорганизмдер жиынтығын қамтитын мультитрофты кешен.

Қорытындылай келгенде:

- өсімдіктердің қоректену аймағын ондаған есе арттырады;
- Трансплантация кезінде өмір сүруді жақсартады, аурудан, зиянкестерден және стресстен қорғайды;
- Микориза саңырауқұлақтары өсімдіктерге топырақтан қоректік заттар мен суды көбірек алуға мүмкіндік береді;
- Арбускулярлы микориза саңырауқұлақ гифалары өте жұқа болғандықтан, олар өсімдіктердің тамыры жетпейтін жерлерге ене алады (кесте 1).

Өсімдіктің тамыр жүйесі микоризамен қоректенеді, бұл тамырдың өсуіне жақсы әсер етеді, бұл топырақтан ылғалдың көбірек сіңірілуіне ықпал етеді. Егер өсімдіктер микоризамен зақымдалған болса, онда калий, мырыш, фосфор және мыстың сіңуі тезірек болады. Бұл өз кезегінде өсімдіктердің құрғақ кезеңде аман қалуына көмектеседі. Транспирация кезінде өсімдіктердің ылғалды қаншалықты тез жұмсайтынына микориза әсер етеді. Микориза сонымен қатар натрий иондарының тамыр жүйесіне түсуін бөгеп, азот, фосфор, калий, мыс, мырыш, темір және т.б. Микориза ылғалдың жетіспеушілік кезеңінде тұзды топырақтарда ең тиімді әрекет етеді. Сондай-ақ арбускулярлы микориза ауыр металдармен ластанған және топырақтың қолайлы рН-сы бар топырақта өсетін өсімдіктерде стрессті азайтуға көмектеседі. Егер өсімдікті құртатын зиянкес

алқаптың шетінде пайда болса, онда басқа өсімдіктер осы зиянкестерге қарсы ішкі қорғаныс механизмдерін қосады.

Әдебиеттер

1. Микоризалды саңырауқұлақтар. Қоршаған ортадағы топырақ энциклопедиясы. Джонсон, Н.С., & Янса, Дж. (2017).
2. <https://www.rrsagro.ru/mikoriza-polza-i-vred/>
3. Микоризалар: биологиялық, топырақ және жер туралы ғылымдар шегінде. Топырақтың микоризалды делдалдығында (1-6 бет). Elsevier. Nabors, M. W. (2004).
4. Өсімдіктер биологиясы. Макмиллан. Strack, D., Fester, T., Hause, B., Schliemann, W., & Walter, M. H. (2003)
5. Арбақуялы микориза: биологиялық, химиялық және молекулалық аспектілер. Химиялық экология журналы, 29 (9), 1955-1979.

МРНТИ: 68.35.01

А. Сұлтан

Семей қаласының Шәкәрім атындағы Университеті
Ғылыми жетекшісі: О.Т. Мухаметжанова

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОҢТҮСТІК-ШЫҒЫСЫНДА *IN VITRO* ЖАҒДАЙЫНДА АЛЫНҒАН ҚАРАСАЙ ТҰҚЫМЫНЫҢ МИКРОТҮЙНЕГІН ӨСІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Әрбір мемлекеттің алдына қойған мақсаты – тарихтың төрінен орын ала отырып, өркениетті елдердің қатарына қосылу болса, басты жетістігі – еліндегі байлықты өз орнымен игере әрі бағалай білуінде. Осындай қажеттілікті қанағаттандыру үшін ел ертеңі – бүгінгі жас мамандарға саналы тәрбие мен жүйелі бағыт-бағдар беру, отандық өнім мен инновациялық технологияларды өндіріске енгізу мақсатында озық шаруа қожалықтарымен бірлесіп, тәжірибелер жасап, зерттеулер жүргізіп, нақты нәтижелерін шаруашылықтарға жеделдетіп енгізу мен тарату, ауыл шаруашылығы саласындағы ғалымдардың үлкен міндеттеріне айналған [1] Бүгінгі таңда картоптың тауарлық өнімімен халықты қамтамасыз ету бүгінде басты шешімін таппай отырған мәселелердің бірі, сондықтан тұқымдық материал яғни өнімді қайта өңдеуге арналған материал қазіргі таңда қолданып отырған материалдардың көп бөлігі сырттан жоғары бағада алынып отыр [2]. Ғалымдар картопты «болашақтың азығы» деп санайды. Халықтың күннен күнге картопты тұтынуға деген сұранысының өсіп жатқанын көріп отырмыз оларды қамтамасыз етуіміз үшін экономикамыздың ақсандап тұрғаны өтірік емес. 2021 жылы Ресейде картоптың жетіспеушілігі байқалды бұл Қазақстанға да әсер етпей қоймады бұл жағдай отандық өнімге деген сұранысты арттырды [3].

Зерттеу материалдары мен әдістемесі: «Қазақ картоп және көкөніс шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтының» биотехнологиялық зертханасында *in vitro* әдісімен алынған картоптың сауықтырылған микротүйнектері сатылып алынып 2020 жылы мамыр айының он жетісі Алматы облысы Ақсу ауданы, Қапал ауылында шағын егістік алқабына егілді. Егу, суару, күтіп баптау технологиясы С.И Қошқаровтың методикасына сүйену арқылы жүргізілді. Алқапқа Әрбір микротүйнек 0,5 грамдық ппссмасалық шелекте салынған 200г картоп микротүйнектері алынды. Картоптың микротүйнектері екі жыл қатарынан 40x15 см жиілікпен отырғызылды. Егілген күннен бастап фенологиялық бақылаулар жүргізіліп, *in vitro* әдісімен алынған картоптың сауықтырылған микротүйнектеріне сараптамалар жасалынып отырды (кесте-1).

Картопты егердің алдында алдымен топырақты дайындалынып өңдеу процесстері күзден бастап қолға алынды себебі әр түрлі аурулар мен зиянкестер өсімдік қалдықтарымен топырақта сақталынып келер жылғы сау өнімге зиянын тигізеді мүмкін, сондықтан күзде егін жиналғаннан кейін қыстың алдында топырақтағы өсімдік қалдықтарын тазартып, топырақ бір қатар аударылды. Сонымен қатар қар түскенше топырақтың үстіне күл сеуілді. Көктемде микротүйнектерді отырғызардың алдында топырақ 5-7см тереңдікте аударылып өңделінді. *In vitro* әдісімен алынған картоптың Қарасай сұрпының микротүйнектерін 40x15см жиілікпен отырғыздық. Егердің алдында 2-3 күн тоқтаусыз жаңбырдың салдарынан топырақ ылғалды болды егін күні ауа температурасы +18-21ді құрады. Мамыр айы жауын шашынды болғандықтан суғару аралығы алыс болды. Көктеу кезеңі маусым айының 13-ші жұлдызынан басталды. Алғашқы жапырақтары шыға бастағаннан

бастап аптасына бір ет суғару жұмыстары жүргізіліп отырылды. Әр суғарудан кейін өсімдіктің қолайлы өсуіне жағдай жасалынып қосытылып отырылды. Бұл әдіс әрі арамшөптерден тазартып қана қоймай *in vitro* әдісімен алынған картоптың Қарасай сұрпының жақсы дамып жетілуіне әсер еттіп отырды. Мамыр айының он жетісі отырғызылған *in vitro* әдісімен алынған картоптың Қарасай сұрпы қыркүйек айының жиырма бесінде жиналып алынды.

In vitro әдісімен алынған картоптың Қарасай сұрпының фенологиялық бақылау.

Кесте 1

Сорт атауы	Отырғызу мерзімі	Көктеу күні	Бүршіктену күні	Өсімдіктердің гүлдеу күні	Өнімді жинау күні
Қарасай тұқымы	17.05.20	13.06.20(27)	08.07.20(51)	01.08.20(76)	27.09.20(133)
Қарасай тұқымы	17.05.21	11.06.21(25)	09.07.21(52)	31.07.21(75)	26.09.21(132)

Кестеде сынақтан өткен Қарасай сортының сауықтырылған шағын түйнектердің отырғызылған мерзімі, көктеуі, бүршіктенуі, гүлдеуі және өнімді жинау күндері бойынша алынған деректер келтірілген. Кестеде көрсетілген деректерден екі жылда да бір уақытта *in vitro* әдісімен алынған картоптың Қарасай сұрпы егілді, жылдық өзгерістер климаттық жағдайына байланыстылығын байқауға болады, яғни вегетациялық кезеңдерде азғантай ерекшеліктер болды. *in vitro* әдісімен алынған картоптың Қарасай сұрпының бірінші жылында көктеу мерзімі отырғызылғаннан кейін жиырма жетінші күні тіркелсе, бүршіктенуі 51-ші күннен кейін ал гүлдену мерзімі 76-шы күндері белгіленіп, 133 күнде жиналып алынды. Қарасай сортының екінші жылында көктеу мерзімі 25 тәулігінде тіркелген, бүршіктенуі 52 күні байқалған. Өсімдіктің гүлденуі 75 күні тіркеліп 132 тәуліктен кейін өнім жиналып алынды. Климаттық жағдайға байланысты 24 тәулікке ерте пісіп- жетілуін байқадық. Бұл өнімнің уақытының дамып жетілуі өнім алуымыз ауа-райына байланысты екендігін байқатты.

Қорыта келгенде Қазақстанның Оңтүстік-Шығысында *in vitro* жағдайында алынған картоптың микротүйнегін шағын егістікте өсіру барысында түйнектің қаншалықты өнім беретіні анықталды. Зерттеу нысаны ретінде арнайы «Қазақ картоп және көкөніс шаруашылығы ғылыми-зерттеу институтының» биотехнология зертханасынан алынған Қарасай сортының микротүйнегі пайдаланылды. Ашық танапқа отырғызылған картоптың шағын түйнектері 2 жыл қайталанып отырғызылды. Өсіп-даму кезеңдерінің ұзақтығы бір-бірінен айтарлықтай ерекшеленген жоқ, тек екінші жылығы өнім бірінші жылғы дақылға қарағанда санаулы күнге ерте көктеп, ерте өнім берді. Алдағы уақытта Қазақстанның Оңтүстік-Шығыс аймағында *in vitro* жағдайында алынған картоптың микротүйнегін жергілікті сұрыптармен салыстырмалы зертеулері қарастырылуда.

Биотехнологиялық әдістер негізінде аурулардан сауықтырылып алынған картоптың шағын түйнектері бізге көптеген нәтижелер береді, соның ішінде сауықтырылған шағын түйнектер Қазақстанның қай өңірінде болса да өсіруге, отандық сорттардың тұқымын көбейтуге және олардың сапасын арттырып жоғары өнім алуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Ж. Тоқбергенова, Ә. Байтөребаева «Сыр бойы» газетінен.
2. Бабаев С.А. «Картоп дақылы тұқым шаруашылығының ғылыми негіздері» / Жаршы – 2006 ж 8-156.
3. С.И. Қошқаров, Г.Қ. Қалманова, А.О. Олжабаева «Суару мелиорациясы» Алматы – 2014 ж.
4. Атақұлов Т.А., Оспанбаев Ж.О., Ержанова К.М. «Суғармалы егіншілік». Алматы – 2020 ж.
5. Бабаев С.А., Тоқбергенова Ж.А., Амренов Б.Р. «Биотехнологиялық әдістердің негіздері тұрғысынан картоптың тұқым шаруашылығы». Кітап-Алматы: «Алейрон» баспасы, – 2008 ж.
6. М.М. Жанзақов «Егіншілік» Тұмар – 2010 ж.

СЕКЦИЯ 19: ЛЕСНОЕ ДЕЛО И ЗВЕРОВОДСТВО

ҒТАХР: 68.35.45

А. Ардаш

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Г.И. Джаманова доцент м.а., «Ауыл шаруашылығы және биоресурстар»
кафедрасы

ОМАРТА ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІН КОСМЕТОЛОГИЯДА ҚОЛДАНУ

Бал жанама орман пайдалану ретінде үлкен маңызға ие. Омарта шаруашылығы – бал, прополис, балауыз, ара желімі және басқа да құнды өнімдердің қайнар көзі болып табылады. Аралар өсімдіктерді тозаңдандыра отырып, бізге табиғи, пайдасы мол өнімдер сыйлайды. Омарта шаруашылығы орман шаруашылығын жанама пайдалануға кіре отырып, экономикамызға мол үлес қосуда. Біз ара өнімдерінің құрамы, атап айтқанда бал, оның теріге пайдасы туралы жүргізілген зерттеулердің нәтижелерін ұсынамыз.

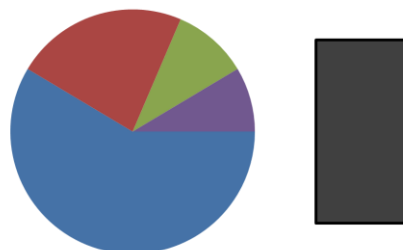
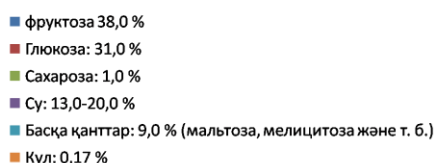
Зерттеу жұмысының өзектілігі: Омарта шаруашылығы өнімдерін зерттей отыра, үй жағдайында экологиялық таза, құрамы қауіпсіз косметикалық өнім дайындау.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Жиналу аймағына сәйкес балдың денсаулыққа тигізер пайдасын зерттеу. Салыстыра отырып косметологияда қолдану үшін ең тиімді түрін анықтау.

Зерттеу жұмысының міндеттері: Әр түрлі балдың құрамын анықтау, олардың пайдасы мен танысу, теріге әсерін бақылау.

Зерттеу нысаны: Бал. Зерттеу жүргізу барысында біз бірнеше бал түрін алдық және зерттеу жұмыстарын жүргіздік. Зерттеуде теориялық тұрғыдан бал туралы және тері құрылысы туралы мәліметтер жиналды, жиналған ақпараттарға сүйене отырып, жоба жетекшісінің көмегімен эксперименттік жұмыстар жүргізілді. Зерттеу барысында біз 3 түрлі бал сортын алдық және олардың құрамын зерттей отыра тері күтіміне және косметологияда қолдануға өте тиімді түрін анықтадық. Жүргізілген зерттеудің 1-кезеңінде кестелер құрылды, диаграммалар жасалынды.

Балдың құрамы

1-диаграмма. Балдың құрамы

Зерттеу барысында алынған 4 сорт ішінде 2 сорт түрі тері проблемалары мен күресе алатындығын көрсетті.

№	Бал түрі	Құрамы	Пайдасы
1	ҚАРАҚҰМЫҚ БАЛЫ	Су 17,1 г Ақуыздар 0,3 г Бейорганикалық заттар 0,2 г Көмірсулар 82,4 г Энергетикалық құндылығы 304 ккал Энергия 1272 кДж	Қарақұмық балын суық тию және асқазан-ішек жолдарының проблемалары, витамин тапшылығы үшін қолдану керек
2	ЖӨКЕ АҒАШЫ БАЛЫ	Су 17,1 г Ақуыздар 0,3 г Бейорганикалық заттар 0,2 г Көмірсулар 82,4 г Бейорганикалық заттар 0,2 г Энергетикалық құндылығы 304 ккал Энергия 1272 кДж	Жөке ағашы балы эпилепсия, бас ауруы, ревматизм, бүйрек аурулары на ем. Күнделікті қолдану метаболизмді қалыпқа келтіреді, ас қорытуды жақсартады
33	ОРМАН БАЛЫ	Орман өсімдіктернен жиналған балшырындардан жасалынады. Оларға: долана, таңқурай, күреңот, лалагүл, құлпынай, беде, үйеңкі, жөке, мойыл және т.б.	Стресстің салдарымен күресу және жүйке жүйесі, өт, бауыр, бүйрек ауруларна ем. Асқазан жарасына, тері жараларына, дерматиттерге қолдануға болады.
4	АКАЦИЯ БАЛЫ	Құрамында 40, 35% фруктоза және 35, 98% глюкоза бар.	Тыныс алу аурулары, бас аурулары, бүйрек аурулары, сонымен қатар ұйқысыздықтан арылуға көмектеседі. Асқазан жарасы, гастрит, тері ауруларына ем.

2-кезеңде тері күтіміне арналған скрабтар, маскалар жасалынды. Үй жағдайында косметика жасау барысында ең бірінші тері жағдайын тексеріп алу керек. Неге десеңіз, адамның терісі әртүрлі жаттығуды және әртүрлі күтімді қажет етеді. Тері жағдайы адамның өмір сүру салтына, жасына, тамақтану әдебіне байланысты өзгереді. Тері жағдайын анықтап, баға бергеннен кейін үй жағдайында жасалатын косметиканың ең қолайлы түрін әзірлейміз. Косметологияда бал теріні жұмсарту, ылғалдандыру, теріні тыныштандыру, тітіркенуді жою мақсатында қолданылады. Зерттеу нәтижесінде акация балы ең тиімді нұсқа болғандықтан косметикалық өнімдер балдың осы сортынан жасалынды. Акация балының артықшылықтары: аллергиялық реакция беру қауіпі өте төмен және қант диабеті ауруына шалдыққан адамдарға да қолдануға болатындығы. Зерттеу барысында біз жасаған өнімдерді сынап көру мақсатында 18-50 жас аралығындағы 10 қонақты шақырдық. Оларға жоба барысында жасалынған косметикалар таныстырылып, тері жағдайларына байланысты әр түрлі өнімді қолданып көру ұсынылды. Біз құрғақ тері күтіміне арналған маска, бет терісін ағартуға арналған және бет терісін ылғалдандыра отырып, жасартатын масканы және тырнақ, шаш күтіміне арналған рецептермен зерттеу жүргіздік [1-3].

Зерттеу нәтижелері: Зерттеу нәтижесі бойынша балдың денсаулыққа тигізер мол пайдасы анықталды және теріге әсері анықталды. Дайындалған маскалар мен скрабтар теріні ылғалдандырып, өлі тері жасушаларымен күресіп тері тіндерін жасартатыны белгілі болды. Құрамындағы флавоноидтардың болуына байланысты бал ультракүлгін сәулелерден қорғауда маңызды рөл атқара алады. Шаш күтіміне арналған маска нәтижесінде шаштың өсу қарқындылығы артқанын байқауға болады. Зерттеу жақсы нәтиже көрсеткендіктен, алдағы уақытта тек бал мен шектелмей басқа да омарта шаруашылығы өнімдерін зерттеу және олардың дерматологиялық қасиеттерін анықтау көзделіп отыр.

Әдебиеттер

1. Косметика.История развития косметики–URL: <http://www.inmoment.ru/beauty/face-care/cosmetics-history.html>
2. Старцева Светлана Васильевна "Домашняя косметика. Использование продуктов пчеловодства в косметологии"[электрон.ресурс.] 02.04.2020 URL : <http://www.soapcreate.ru/prigotovlenie-domashnej-kosmetiki/>
3. Круассан журнал Французские рецепты-URL: <https://recept-france.ru/>

ҒТАХР: 68.45.03

А. Тулеубекова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: К.Р. Сатиева, а.ш.ғ.к., доцент

СЕМЕЙ ӨНІРІНДЕ МЕКЕНДЕЙТІН ОРМАН ҚҰСТАРЫНА АРНАЛҒАН БИОТЕХНИКАЛЫҚ ШАРАЛАРДЫ ҰЙЫМДАСТЫРУ

Аңшылық шаруашылықтарында, қорықтар мен қорықшаларда, ұлттық саябақтар мен табиғи резерваттарда орман құстарына жүргізілетін негізгі биотехниялық шаралардың бірі – үстемелі қоректендіру. Бұл шара аңдар мен құстардың қиын кезеңдерін (қыс мезгілінде, жұт, өрт, апат кездерінде және т.б.) жеңілдетуге көмектеседі, сонымен қатар, үстеме қоректендіруді көбею кезеңдерінде жиі қолданылады, әсіресе табиғи қоректің мөлшері аз, көктем мен жаз мерзімдері аса салқын келетін уақыттарда қолданылады.

Зерттеу жұмысының мақсаты: Семей өңірінде мекендейтін орман құстарына арналған биотехникалық шараларды зерттеп, іс-тәжірибе түрінде жүзеге асыру.

Міндеттері:

1. Биотехникалық шаралар алдында құстарға санақ жұмыстарын жүргізіп, популяция санын анықтау.
2. Орман құстарына жасалатын биотехникалық шараларды ұйымдастыру.

Зерттеу орны: «Қазақстан Республикасы экология, геология және табиғи ресурстар министрлігі орман шаруашылығы және жануарлар дүниесі комитетінің «Семей орманы» мемлекеттік орман табиғи резерваты» Республикалық мемлекеттік мекемесі.

Зерттеу нысаны – Семей өңірінде кездесетін орман құстарының 2 түрі: сұр шілдер мен құрлар Ұсурет 1Қ.

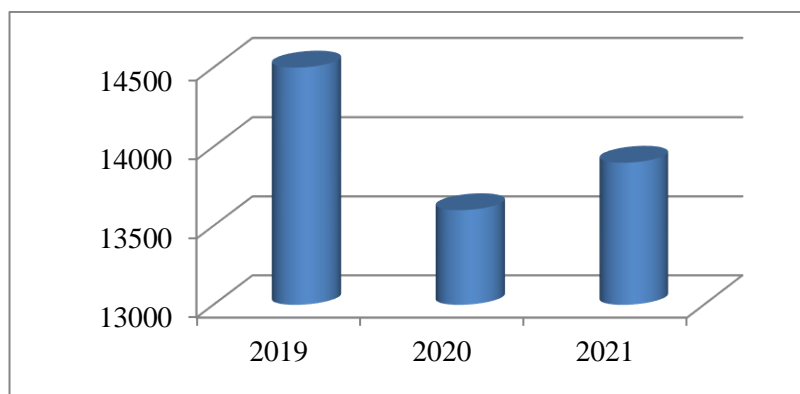

Сурет-1 – Семей өңіріндегі құрлар мен сұр шілдер

Зерттеу мақсатында таңдалып отырған орман құстарына жасалатын биотехниялық шаралардың негізгі түрі – үстемелі азықтандыру болып табылады. Дегенмен, бұл шараны жасамас бұрын аймақтағы орман құстарының популяциясының санын анықтап алу қажет. Яғни, санақ жұмыстары ұйымдастырылады [1;2].

Санақ жұмыстары. Біздің өңірімізде санақ жұмыстары қыстың аяғында және көктемде, сәуір-мамыр айларында орман құстарының ойнақ құру уақытында жүргізіледі. Сонымен қатар, көбіне күздің соңғы айларында шілдер мен құрлар топталып жинала бастайды, осы кезде олардың санын анықтау ыңғайлы.

«Семей орманы» мемлекеттік орман табиғи резерватының қызметкерлерінің 2021 жылдың күзгі санақ нәтижесіне сүйене отырып, көрсеткіш алдыңғы жылдармен салыстырғанда өзгергенін, яғни былтырғы күздік санақтың нәтижесінде шілдер мен құрлардың саны көктемгі санақ көрсеткішіне қарағанда көбейгенін байқадық. Санының көбеюі қыс бұрынғыдай қалың қарлы және қатаң болмауымен байланысты. 2021 жылдың қыс айлары қатты болды, алғаш аяздар қарашада түсті. Ақпан айында қалың қар жауып, боранды ауа-райы орнатылуына байланысты құстарға азық табу қиындады. Ақпан бойы да қатты борандар соғып, қар жамылғысын қалыңдап кетті. Сол себепті былтырғы жылдың көктемгі санақ көрсеткіші төмен (сурет 2).

Сурет 2 – «Семей орманы» МОТР 2019-2021 жылғы санақ нәтижелері

Үстемелі азықтандыру. Осы алынған ақпарат бойынша ақпан айының орта тұсында құстардың үстемелі азықтандыру орындарына қосымша қорек ретінде астық дақылдарын (ұсақталған жүгері, бидай, арпа және т.б.) салдық. Орташа есеппен алсақ, 1 құсқа шамамен күніне 50-60 грамм қорек жұмсалады екен. Ал минералды азық ретінде жемшөп ұны мен ұсақталған бор төселді. Бұл шара құстарға қыстың аязды күндері, қиын кезеңдерін жеңілдетуге көмек береді. Әсіресе, көктемалды көбею уақыты жақындағанда, табиғи қоректің азайған кезінде құстар үшін үлкен көмек.

«Семей орманы» мемлекеттік орман табиғи резерваты мекемесінде бұл құстарға келесі құрама азықтар беріледі: 35 % бидай, 10 % тары, 20 % жүгері жармасы, 25 % әртүрлі шөптер тұқымы, 10 % бұршақ жармасы. 100 бас құсқа 5-6 килограмм қоспадан беріледі [3;4]. Көктемде қар еріп жер көріне бастағанда, алғашқы көк шөп өскенде үстемелі азықтандыру тоқтатылды.

Көбінесе құрлар мен шілдер үшін қыс мезгілінде асқорытуға қажетті малтатастарды (галечник) табу қиынға түседі. Себебі күзде себілген құмдарды қар жауып тастаған. Сол себепті азықтандыру орындарындағы ағаш түптеріне ірі түйіршікті құмдар мен қиыршықтастар себілді. Шамамен 25 кг. Әсіресе, бұл тастарға құстар осы ақпан айының соңында немесе наурыздың басында көптеп келеді.

Сонымен қатар, құстар үшін жасанды порхалищелер жасалады, көбіне бұлар жаңбырлы кездерде қажет. Оларды күл мен құмды араластыру арқылы жасайды және де үстінен шатырмен жабылады [2].

Қорытынды

Диаграммада көрсетілгендей соңғы үш жылда 2019 жыл орман құстарына ең қолайлы жыл болған. Қар жамылғысы орташа, ұзақ уақыт аяз болмаған, шілдер популяциясы тұрақты санын өсіріп келген. 2020 жылдың қысының қатты болу себебінен саны біршама азайған. Қар қалың жауып көптеген жануарларға қорекке қол жеткізу қиынға соқты. Осының әсерінен құрлар мен шілдердің популяциясы Семей өңірінде азайып, көрші аудандарға қоныс аударып кетті. Бірақ соңғы санақ нәтижесіне сүйенсек, 2021 жылы жасалған биотехниялық шаралар оң әсерін бергенін байқадық.

Осылайша, өңірімізде кездесетін орман құстарының санын тұрақтандыру мақсатында үстемелі азықтандыру, жасанды порхалищелер орнату әдісі өте перспективті болып табылады.

Қосымша азықтандыру алаңдарының жақсы орындарда орналасуы белгілі бір аймақтағы орман құстарының популяцияларының санының азаю жағдайларын төмендетуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Абрамова Н.И. Основы биотехнии в охотничьем хозяйстве. Учебное пособие для студентов направления 35.03.01 – Лесное дело / Н.И.Абрамова, Е.А.Мариничев. – Н.Новгород: НГСХА, 2019. – 20 бет.
2. Баранов П.В. Биотехнические мероприятия. Справочное пособие/ П.В. Баранов, В.И. Сутула, А.А. Троицкий. – Байкальский заповедник, 2019.
3. Беркінбай О. Қазақстан құстары мен аңдарының биологиясы/ О.Беркінбай. – Алматы: «Агроуниверситет» баспасы, 2010. – 290-293 бет.
4. Гаврилов Э.И. Фауна и распространение птиц Казахстана/ Э.И. Гаврилов. – Алматы, 1999.

МРНТИ: 68.45.03

Ж. Оспанова

Университет имени Шакарима города Семей
Научный руководитель: Ф.С. Насыров, старший преподаватель

БИОТЕХНИЧЕСКИЕ МЕРОПРИЯТИЯ, ПРОВОДИМЫЕ ПО ЛОСЮ В РГУ «ГЛПР «СЕМЕЙ ОРМАНЫ»

В настоящее время в условиях постоянного возрастания влияния хозяйственной деятельности человека и изменения условий обитания диких животных охотпользователем в обязательном порядке должен проводиться комплекс биотехнических, охотхозяйственных и лесохозяйственных мероприятий.

Цель исследовательской работы – изучить биотехнические мероприятия, проводимые в резервате «Семей орманы».

Задача. Изучить и описать виды биотехнических мероприятий по лосю проводимые в районе исследования.

Местом исследования является РГУ Государственный лесной природный резерват «Семей орманы» Комитета лесного хозяйства и животного мира Министерства экологии, геологии и природных ресурсов Республики Казахстан, в филиале города Семей.

Основная задача биотехнии – сбережение и увеличение численности животных, устранение негативного воздействия на их существование факторов, связанных с деятельностью человека и природных явлений.

Нами в основном изучались биотехнические мероприятия II группы т.е., мероприятия частного действия: обеспечение всех видов подкормки (включая и минеральную - солонцы), регулирование численности хищников и т.д [1].

Рисунок 1 – Подкормка лосей в ГЛПР «Семей орманы»

Подкормка. Подкормка начинается после выпадения снега, в особенности, в период углубления и уплотнения снежного покрова и образования наста, когда резко ухудшается

доступность естественных кормов (рис№ 1). Кроме того, начало подкормки зависит не только от состояния погоды, но и от запаса кормов в угодьях [2]. Ориентировочный период подкормки лосей – 150 дней (ноябрь – март).

Подкормка лосей. Для пищевой подкормки лосей используют преимущественно кору и побеги осины, ивы, сосны и некоторых других деревьев, поскольку лоси весьма неохотно поедают сено и силос. Для этих целей могут быть использованы отходы лесных рубок – ветви осины, жердняк той же породы, хворост лиственных пород, которые складывают в кучи там, где держатся лоси в течение всей зимы (таблица 1).

Таблица 1 – Рекомендуемые суточные нормы подкормки и нормативы биотехнических мероприятий по лосю в РГУ «ГЛПР «Семей орманы».

Вид животного	Корм	Суточная норма, кг	Биотехнические мероприятия		
			Наименование	Норматив	Факт
Лось	Ветви, сосны осины, ивы, Соль-лизунец	12 – 14 кг По потребности	Подкормочная площадка для лося (подрубка осин	1 площадка на 1000 га угодий; до 5 осин на площадку	Норматив соблюдается на территории ГЛПР «Семей Орманы»

Подкормку регулируют в соответствии с погодой, корма выкладывают во второй половине дня 1 раз в день, одновременно на всей территории хозяйства.

Для подкормки подрубается фаутовые (поврежденные) осины или сосна с большим количеством ветвей. Чтобы животным было удобнее грызть кору, деревья подпиливают или подрубают на высоте 1–1,5 м. [3; 4]. При этом, подрубка должна производиться не от случая к случаю, а регулярно на протяжении всего зимнего периода с учетом численности зверей, использования ими корма и фактического размножения животных.

Минеральная подкормка. Минеральная подкормка лося осуществляется путем закладки солонцов, в которые помещают куски каменной соли, или кормовой соли, употребляемой для подкормки домашнего скота. Как правило, солонцы устраивают около мест подкормки, то есть около поваленных осин. Потребность лосей в соли составляет 0,03 кг в сутки, расход соли на каждый солонец составляет до 20-30 кг в год.

Представленная диаграмма (рисунок 2) показывает рост численности поголовья лося, что является результатом биотехнических мероприятий, проводимых в РГУ «ГЛПР «Семей орманы».

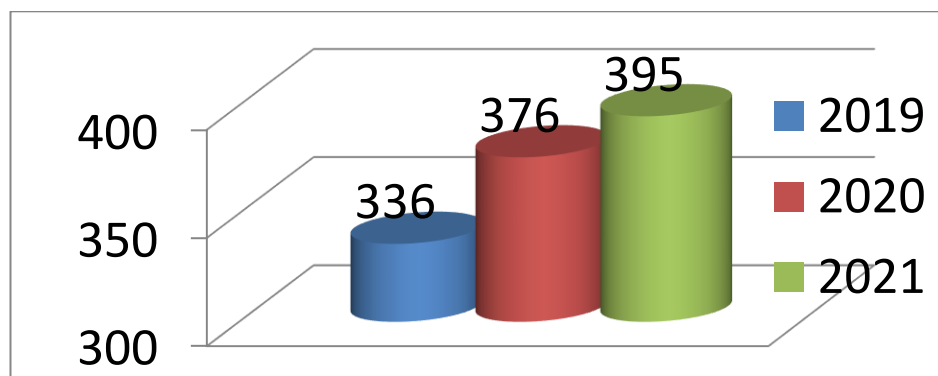

Рисунок 2 – Динамика численности лося в условиях РГУ «ГЛПР «Семей орманы» за период 2019-2021г

Заключение

Важным показателем, характеризующим состояние популяции диких животных, является их динамика в течение определенного времени. На основании результатов ежегодного учета диких животных на территории в РГУ «ГЛПР «Семей орманы» можно отметить, что поголовье лосей имеет устойчивую тенденцию к увеличению. Следовательно, биотехнические мероприятия, проводимые, в данных условиях обязательны и требуют регулярного выполнения в сочетании с другими природоохранными мероприятиями.

Литература

1. Лявданская О.А. Биотехнические мероприятия в охотничьем хозяйстве / О.А. Лявданская, А. П. Несват. – Оренбург: 2009. – 149 с.
2. Скалон В.Н. Сущность биотехнии / В.Н Скалон.– Биологические науки. Алма-Ата, 2008.–175 с.
3. Артюховский А.К. Основы биотехнии: учебное пособие / А.К. Артюховский, Н.М. Киреев. – Воронеж, 2011. – 116с.
4. Баранов П.В. Биотехнические мероприятия. Справочное пособие / П. В. Баранов, В.И. Сутула, А.А. Троицкий.–Байкальский заповедник, 2019. – 36с.

20 СЕКЦИЯ: ОРЫС ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ 20: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

МРНТИ: 14.25.09

Ж. Танатарова

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Г.А. Жумадилова, к.п.н., доцент кафедры иностранных языков

ЭФФЕКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОНЛАЙН ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Переход на дистанционное обучение в период эпидемиологической ситуации в мире оказался трудным для педагогов, поскольку это требовало от обучающихся самостоятельности в изучении тем предмета, поиска информации, выполнения заданий.

Под дистанционными образовательными технологиями понимаются образовательные технологии, реализуемые в основном с применением информационно-телекоммуникационных сетей при опосредованном взаимодействии обучающихся и педагогов. Использование дистанционных образовательных технологий – это не модное веяние времени, обусловленное появлением современных гаджетов. На самом деле, это качественно новый уровень взаимодействия между учителем и обучающимися

Целью использования дистанционных образовательных технологий в классическую систему обучения является возможность обеспечить доступность качественного образования для обучающихся, когда место проживания, социальное положение и состояние здоровья могут повлиять на доступность образования.

Дистанционное обучение, как и очное, в своей основе предполагает освоение учебной программы, учебника, использование поурочных методических рекомендаций и подробных инструкций преподавателя. Планируя подачу материала дистанционно, необходимо учитывать, что учащиеся воспринимают новый материал и закрепляют его индивидуально и неконтролируемо в режиме реального времени и в зависимости от степени своей подготовленности и обученности.

При обучении русскому языку в онлайн формате используются различные формы дистанционного обучения: чат-уроки с использованием чат – технологий (например, skype, Zoom, whatsApp). Это видео – конференция. Сегодня нельзя быть педагогически грамотным специалистом без изучения всего обширного арсенала образовательных технологий.

В онлайн-формате очень актуальны задания творческого характера, такие как сочинения, эссе, рефераты на определенную тему. Также онлайн – проверка на плагиат способствует тому, что обучающиеся более ответственно подходят к выполнению задания, стараются писать от своего имени.

На дистанционных уроках познавательные задания эвристического характера на анализ сходства и различия языковых явлений, понятий можно включать на разных этапах изучения темы. Учащиеся работают с лингвистическим материалом и путем логических сопоставлений и сравнений пополняют знания под руководством учителя. Приведем некоторые приемы работы, дающие эффект в онлайн обучении:

ТРИЗ – теории решения изобретательских задач, разработанной Г.С. Альтшуллером. Например, **игра «Да-Нет»**. Ученик или учитель задумывает часть речи или известный классу термин, понятие, определение, связанные с изучаемой темой или вообще с русским языком. Учащиеся задают вопросы, ведущий на них может ответить только «Да», «Нет», «И да, и нет». Последний вариант ответа наиболее интересен, так как выявляет противоречие, которое может привести к вероятному ответу. Данная игра помогает развитию умения четко ставить вопросы для получения нужной информации. С учащимися составляли рифмовки на изучаемые правила, лингвистические задачи и загадки. При составлении подобных заданий следует учитывать, что задание должно быть интересным, корректно сформулированным, содержать некоторое противоречие, но при этом оно должно быть доступно, понятно, содержать различные уровни сложности. Задания с использованием подобных приёмов отличаются наглядностью, способствуют

моделированию усваиваемой информации, развивают абстрактное мышление. Такой итог работы может надолго запомниться обучающимся.

«Исключение». Даются слова: окно, правдивость, уникальный, город, общение. Задается вопрос: какое слово лишнее? Как правило, учащиеся находят слово «уникальный», так как оно отвечает на вопрос какой? а не что? Тема «Имя прилагательное»

«Яркое пятно». Этот прием заключается в том, что в начале урока я или подготовленный ученик сообщаем какие-либо интересных запоминающиеся факты по теме.

Цифры окружают нас всюду. Мы привыкли их видеть в магазинах, слышать о них по телевидению и радио. Цифра «знает», сколько ребят учится в нашем лицее. Цифра расскажет о том, что в Санкт-Петербурге 245 мостов, что скворец, чтобы накормить птенцов, должен принести им корм за день около 200 раз, что мировой рекорд аппетита принадлежит китам, которые за сутки поедают 510 тонн планктона, а всего лишь одна капля нефти делает непригодным для питья 25 литров воды.

«Иллюстрация». После просмотра фильма или картины, возможно, портрета участники формулируют тему урока и цели.

«Словарный диктант» в условиях дистанционного обучения приобретает новый вид. Дома один из учащихся готовится к словарному диктанту по заданиям упражнений на изученное орфографическое правило, составляет словарный диктант на карточке, на уроке диктует его одноклассникам. С помощью орфографического чтения проверяется написанное, или ученик в роли учителя просит объяснить одноклассников правописание, а затем оценивает каждый себя. Такая форма работы нацелена на процесс и на получение результата, обучает принципам командной работы и взаимодействия, позволяет дифференцировать обучение.

«Синквейн» (от англ. «путь мысли») имеет определённую схему, по которой мы раскрываем образ героя следующим образом:

1. Одно существительное.
2. Два прилагательных .
3. Три глагола.
4. Фраза.
5. Синоним к существительному (1).

«Фишбоун» позволяет учащимся выявить причинно-следственные связи и мотивы поступков героев произведения. В данном случае это помогает ярко раскрыть образ героя. «Фишбоун» – «скелет рыбы»:

Голова рыбы – проблема.

Верхние косточки рыбы – основные понятия темы и причины, которые привели к проблеме.

Нижние косточки – это факты из произведения, подтверждающие наличие причины.

Хвост рыбы – выводы.

Прием «фишбоун» можно применять как для анализа ситуации, так и использовать на протяжении всего урока. Учащиеся могут самостоятельно, на первом этапе, составить фишбоун и отправить учителю.

Инсценировка – прием, который проходит оживленно и в формате онлайн. Предварительно учащиеся получают задание написать диалоги героев, создать ремарки, описав время и место действия. Ребята используют все возможности, которые предоставляет онлайн-урок: фоновые декорации, костюмы из гардероба родителей, удачно «приклеивают» на экране усы и очки.

Коллаж – прием творческого характера, готовится до урока и представляется одноклассникам. Не менее важным на уроках такого типа является обучение навыкам *формулирования и оформления результатов деятельности* школьников. Для подведения итогов урока можно использовать такой прием как **«Коллаж»**.

Буктрейлер (англ. Booktrailer – «book» – книга, «trailer» – киноафиша) – небольшой видеоролик, рассказывающий в произвольной художественной форме о какой-либо книге.

Таким образом, современный урок – это совокупность традиционных методов обучения и современных педагогических технологий. И эти технологические приемы создают условия для творческого, интеллектуального развития учащегося и позволяют проводить обучение в сотрудничестве и сотворчестве. Дистанционное обучение заставило под другим углом взглянуть на урок, выявило новые в истории образования проблемы, например, поиск новых инструментов учителя. Но важным, все же, остается одно: традиционный урок – это, прежде всего, диалог между учителем и учеником. И уроки в онлайн режиме, конечно, не смогут заменить живого общения.

Литература

1. <https://nsportal.ru/nachalnaya-shkola/distantsionnoe-obuchenie/2021/08/18/statya-distantsionnye-tehnologii-v-sovremennom>
2. <https://nsportal.ru/shkola/mezhdistsiplinarnoe-obobshchenie/library/2020/12/14/ikt-kompetentnost-neobhodimoe-uslovie> Особенности организации дистанционных уроков.
3. <https://ru.wikipedia.org/> ; <https://infourok.ru/> ; <https://en.ppt-online.org/>

МРНТИ: 17.07.41

А. Аркарова

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Т.М. Демежанов, к.п.н, доцент кафедры филологии

ЛИРИЧЕСКИЙ ГЕРОЙ С.А. ЕСЕНИНА И ЕГО ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В КАЗАХСКОЙ ПОЭЗИИ

Лирический герой Есенина многогранен, но прежде всего это он сам, любящий окружающую природу, свою деревню и малую родину. Это образ «похабника, скандалиста и хулигана», деревенского рубахи-парня. Ему свойственна эмоциональность и буйство характера, в то же время многие строки раскрывают нежность и тончайшие нотки души этого образа.

Лирика Есенина оказали влияние на становление и развитие казахской поэзии, а также на творчество М. Макатаева. Это прежде всего, тема Родины, тема любви, любви к матери, к животным и другие. Обратимся в качестве примера к известному стихотворению С. Есенина «Письмо к матери».

В «Письме к матери» поэт выражает чувства человека, оказавшегося вдали от родных мест, в разлуке со своими близкими. Отчий дом, окружающая природа – всё то, что напоминает детство, видится в радужном свете и кажется самым дорогим. Поэт рассказывает матери о себе простыми, понятными для неё словами. М. Макатаев в своем поэтическом посвящении «Ана, Сен бақыттысың» также выражает самые нежные и искренние чувства к матери, понимает ее тревогу за «непутевого» сына, спешит успокоить ее. Стихотворение М. Макатаев меньше по объему всего 4 строфы, в то время как у Есенина 9 строф. Но при этом казахскому поэту удается передать те же мысли настроения, что и у Есенина (таблица 1).

Таблица 1 – Демонстрация слайдов

С. Есенин Письмо матери	М. Макатаев Ана, Сен бақыттысың,
<i>Слайд 1 Мотив беспокойства и тревоги</i>	
Ты жива еще, моя старушка? Жив и я. Привет тебе, привет! Пусть струится над твоей избушкой Тот вечерний несказанный свет.	Ана Сен бақыттысың, Жыламағың! Жай түсіп жатқанда да құламадың Тәңіріңнен мен едім ғой сұрағаның Сондықтан жыламағың, жыламағың!
<i>Слайд 2 Мотив надежды и утешения</i>	
И тебе в вечернем синем мраке Часто видится одно и то ж: Будто кто-то мне в кабацкой драке Саданул под сердце финский нож.	Бармын ғой Тірімін ғой, Қасындамын. Өлмеймін, мен өзіңдей асылданмын. Таусылып, өз-өзіңнен шашылмағың, Байырғы берекеңді қашырмағың.
<i>Слайд 3 Мотив возвращения и встречи</i>	
Я по-прежнему такой же нежный И мечтаю только лишь о том, Чтоб скорее от тоски мятежной Воротиться в низенький наш дом.	Мен сенің қанықпын ғой көз жасыңа Өзім кепіл тот басып, тозбасыма. Екі жыр жазсам саған бірін арнап «Ана» деп жаздым ылғи сөз басына.

<i>Слайд 4 Мотив молитвы и встречи</i>	
Не буди того, что отмечалось, Не волнуй того, что не сбылось, — Слишком раннюю утрату и усталость Испытать мне в жизни привелось.	(Тәңірім кеше көрсін кесірімді) Аспанға жазсам сенің есіміңді!!! Ана, Сен бақыттысың, тербете бер Құба талдан иілген бесігімді...

Другим произведением, в котором обнаруживается отчетливая интертекстуальная связь с лирическими мотивами русского поэта является посвящение «Сергею Есенину», представляющая собой по сути исповедь. Макаатаев соотносит собственную судьбу с судьбой Есенина и находит в нем родственную душу. Поэт обращается к нему как к другу – *Сергей, Серега* и поверяя ему свои мысли и переживания. Вот примерный смысловой перевод: «Я тоже, как и маюсь по жизни: как и ты я родом из аула; меня тоже неласково приняла Алматы, как Москва тебя; я тоже, как и ты любил и жалел животных; я тоже, как и ты грешил, часто выпивал; мне тоже знакомы творческие муки; где бы я ни был, со мной всегда рядом образ моего аула, «моей Рязани»; оказывается мы с тобой из одного аула;голова раскалывается – не излечить ее, не похмелиться»

Как видим, посвящение отсылает нас к целому ряду есенинских произведений, которые представлены нами в таблице 2

Таблица 2 – Демонстрация слайдов

<i>М. Макаатаев «Сергей Есенинге»</i>	<i>Есенинские мотивы</i>
Слайд № 1 Әй, Сергей! Сергей, Сергей, Сергей, Сергей! Түстім-ау сергелдеңге мен де сендей. Аулаққа, тым аулаққа кеттім біле Жаны ашып, ақыл берген елге сенбей.	Слишком раннюю утрату и усталость Испытать мне в жизни привелось. («Письмо матери»)
Слайд № 2 Мен-дағы сол жақтанмын, Ауылданмын, Ауылдың ауруымен ауырғанмын. Өзіңді Мәскеу қалай қабылдаса, Алматы мені солай қабылдады.	Низкий дом с голубыми ставнями, Не забыть мне тебя никогда, – Слишком были такими недавними Отзвучавшие в сумрак года. («Низкий дом с голубыми ставнями»)
Слайд № 3 (Менің де өкіндіре өткенім көп) Атқа міндім, алысып, теппедім доп. Мен-дағы малды сүйем, итті сүйем, Інімнің маңдайынан шерткенім жоқ. Шаршағанда ширығам шарап ішіп, Саған ұқсап менің де жанады ішім.	И зверье, как братьев наших меньших, Никогда не бил по голове. («Мы теперь уходим понемногу...»)
Слайд № 4 Мен де сендей, Серега, күнәдамын, Жыр азабын тартамын, тіл азабын. Туған ауыл, туған жұрт қайда барсам, Қайда барсам - қасымда Рязаным...	Потому, что я с севера, что ли, Что луна там огромней в сто раз, Как бы ни был красив Шираз, Он не лучше рязанских раздолий. Потому, что я с севера, что ли. («Шаганэ, ты моя Шаганэ...»)
Слайд № 5 Әй, Сергей! Сергей, Сергей, Сергей, Сергей! Бір ауылдан екенбіз мен де, сен де. ...Басым сынып барады, басым сынып, Жөндесем де болмайды, емдесем де	Друг мой, друг мой, Я очень и очень болен. Сам не знаю, откуда взялась эта боль. То ли ветер свистит Над пустым и безлюдным полем, То ль, как рошу в сентябрь, Осыпает мозги алкоголь («Черный человек»)

Таким образом, проведенный нами сопоставительный анализ лирики С. Есенина с произведениями казахских поэтов может служить плодотворным материалом для перспективного исследования диалога культур и литератур.

А. Куандык

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Х.Ш. Илиуф – к.ф.н., ст. Преподаватель

ЭТИМОЛОГИЯ НЕКОТОРЫХ “СКРЫТЫХ” ТЮРКИЗМОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Этимология – это наука, которая изучает тайны происхождения слов. Изучая её можно обнаружить увлекательную историю слова, а также узнать интересные факты в обычных словах. Данная наука поднимает ряд проблем русского языка: анализ слов позволяет улучшить орфографическую грамотность, помогает расширить знания по истории и объясняет правописание современных слов.

Тюркизм – слово, заимствованное из тюркских языков, независимо от его происхождения. К этому разряду также относятся исконно тюркские лексемы, попавшие в тот или иной язык, через другие языки. Тюркизмы, воспринятые в разные исторические эпохи, встречаются во языках многих народов Евразии, что обусловлено широким расселением тюркских этносов по огромному материка с древнейших времен и их политической активностью. В таких как, индоевропейских, семитских, монгольских, кавказских, угрофинских и других. Их выявление и исследование способствуют освещению истории развития культуры и многовековых интернациональных контактов, существенно дополняя сведения, оставленные письменными источниками и полученные в результате археологических находок.

В статье этимологизируются некоторые слова тюркского происхождения в русском языке, которые относятся к разным лексико-семантическим категориям: общеупотребительным, архаизмам, жаргонизмам, историзмам и т.д.

ТЁЗКА – человек, носящий одинаковое с кем-нибудь имя – древнерусское суффиксальное производное от слова теза ‘тезка’, образованного от той же основы, что и прилагательное тъзь ‘равный, одинаковый’, которое восходит к тюркской лексеме түз ‘ровный, плоский; равный, одинаковый’.

УШЛЫЙ – пронырливый, хитрый, вёрткий, изворотливый, смекалистый; мастер своего дела; опытный, знающий, смыслённый.

С татарск. uşlı ‘сознательный, понимающий, толковый’, т.е. просторечное слово ушлый – это аффиксальное производное от существительного huş в его диалектном варианте uş ‘сознание, память, чувство; разум, рассудок’ (существительное uş- + аффикс -lı).

Просторечное слово ушлый производят от глагола уходить (от удара в рукопашном бою, избегать чего-то с помощью плутовства и хитрости) и сопоставляют со словами ушлый ‘ушедший, потерянный’, дошлый ‘ловкий, смыслённый; опытный, знающий’ и пришлый ‘пришедший со стороны, не местный; чужой’.

КАРАБЧИТЬ (карапчить, каракчить, коробчить) – воровать, красть; стащить; брать взятки; обмануть, мошенничать.

Карабча ~ карабчун ‘воришка, хапала, взяточник’ – от тюркск. qaraqçı ‘разбойник, грабитель; нечестно играющий’ (ср. казахск. qaraq ‘нечестный партнер в азартной игре’, qaraqçı ‘разбойник, грабитель’).

В жаргоне российских уголовников, раньше использовалось слова карак ‘заключенный, притесняющий сокамерников’ (от татарск. qaraq ‘вор, жулик’), каракать ‘воровать’ и каракчить ‘воровать; мошенничать’.

МУТНЫЙ – неясный, вызывающий подозрения, странный, неприятный. Как жаргон криминального мира, этим словом профессиональные преступники называли подозрительного для них человека и оперативного сотрудника милиции или исправительно-трудового учреждения. С татарск. mut ‘хитрый, плутоватый; шаловливый, озорной, бойкий; блудный, распутный’. Происхождение этого слова на основе фонетического сходства и соответствующей семантики обычно возводят к русскому прилагательному мутный.

ВАЛЯТЬ – волочить или толкать что-либо; заставлять падать, опрокидывать.

Слово валять имеет тюркское происхождение, ср. татарск. äwälä- ‘скатывать; валять, обвалять в чем-либо’, в основе которого лежит корень äw-, awıſ- ‘клониться, наклониться, покоситься; отклониться; склониться на чью-либо сторону; миновать – о времени’, можно объяснить тем, что оно могло осознаваться как приставка о-, в результате чего возникало

представление о существовании корня вал-, который стал активно использоваться в производных словах (вал, валом, валить, завалить и т.д.).

ЮРКИЙ – быстрый и ловкий в движениях; подвижный, живой; ловкий, пронырливый. Этимологи полагают, что это прилагательное представляет собой суффиксальное производное (типа ковкий) от глагола юрить ‘нетерпеливо двигаться туда и сюда; суетиться’, однокоренного с существительным юра ‘непоседа, егоза’. По всей вероятности, производящей основой прилагательного юркий является тюркск. *yügirik* ~ *yügrük* ‘быстрый, скорый; бегущий’, ср. казахск. *jüügik* ‘быстрый; находчивый, красноречивый, сведующий’, образованный от глагола *yügir-* ~ *jügir-* ‘бежать’.

ТВОРИТЬ – создавать, созидать в процессе творчества, делать, совершать что-то, поступать каким-нибудь образом; размешивая с водой или с чем-нибудь иным жидким.

Однокоренное слово тварь имеет значение ‘живое существо, человек, животное, создание’ (в религиозных представлениях то, что сотворено богом). Тварь Божья. Это слово в разговорной речи используется для обозначения подлого, мерзкого человека, которого уподобляют животному.

Приведем примеры из славянских языков: украинск. тварь ‘тварь, животное’, др.-русск. тварь ‘предмет; создание’, чешск. *tvář* ‘лицо, щека’.

Глагол творить, вероятно, образовано от тюркского *toğur-* ~ *tuwir-* ~ *tuwur-* ‘рождать, производить на свет’; однокоренные существительные тварь и товар генетически связаны с многозначной тюркской лексемой, представленной в вариантах *tuwar* ~ *tawar* ~ *dawar* ~ *doğar* ~ *twar* ‘животное; добро; товар; материя’, в основе которой лежит корень *tuğ-* ~ *tuw-* ~ *doğ-* ‘родить(ся)’.

ПЬЯНЫЙ В ДЫМ (пьяный в дымину) – о человеке в крайней степени опьянения. Ср. казахск. *tim* ‘совсем, очень, чересчур, слишком’ ~ *dim* ‘мощь, сила; совсем, чересчур’ (*tim az* ~ *dim az* ‘совсем мало’, *dim joq* ‘ничего нет’, *tim jaman* ‘чересчур плохой’, *dim tatırmaw* ‘не давать ничего есть’). Ошибочно воспринималось как русское слово дым, хотя нет логической связи понятий пьяный и дым.

Примеры из славянских языков: русск. колебать, украинск. *колібати*, болгарск. *колебая се* ‘колеблюсь’, чешск. *kolébatı* ‘качать, укачивать’. Нельзя исключить тюркское происхождение этого глагола, ср. казахск. *qalbaqta-* ~ *qalbañda-* ~ ‘колебаться, раскачиваться; суетиться, двигаться из стороны в сторону; угождать кому-либо’, *qalbañ-qalbañ* ‘суетливое, расторопное движение’, *qalbaq qaq-* ‘метаться, двигаться туда-сюда’.

ЧУШЬ (чужь) – глупость, нелепость, ерунда. Можно в порядке гипотезы предположить, что слово чужь является заимствованием и переосмыслением тюркской лексемы *tüş* ‘сон; сновидение’, которая имеет диалектный вариант *çüş*. Увиденное во сне может оказаться непонятным и вызывать у мнительных и суеверных людей тревогу, и чтобы успокоить человека, убежденного, что “вещий” сон предупреждает его о грозящей опасности или неприятности, говорят: *Bu tük tüş kinä* ‘Это всего лишь сон’, т.е. нереальное, ерунда.

СОБАЧКА – знак @ является сокращением английской фразы *at the rate of* в платежных документах со значением ‘по цене за штуку’; в бухгалтерском смысле английское *at* можно перевести как ‘в учетной записи такой-то’. Символ “собачка” можно встретить в других сферах информатики и интернет-технологий. В европейских странах дорожным знаком с символом @ указываются точки публичного доступа к интернету.

Основной лексический компонент в английских названиях знака @ – *the at sign, the at symbol, commercial at* – похоже по звучанию на татарское слово *эт* ‘собака’, которое кем-то было переведено на русский язык словом собака или собачка как название указанного знака; оно стало популярным, вытеснив из речевого обихода другие обозначения. Позже появилась попытка объяснить появления этого названия тем, что символ, используемый в написании адреса электронного почтового ящика, напоминает лежащего свернувшись пса, прикрывшего морду хвостом.

Этот знак для указания почтового домена в странах бывшего СССР именуется “собака”, в немецком, польском и болгарском языках – “обезьяна”, в украинском и итальянском – “улитка”.

Мы видим, что некоторые русские слова этимологизированы из тюркских языков. В результате чего образовались новые слова, которые берут корни с древних времен используется по сей день. В докладе открыто показывается и анализируется этимология некоторых слов тюркского происхождения. В процессе изучения теоретических материалов, толковых словарей было определено список словарных слов и включены в данную статью. Проанализировав происхождение словарных слов, определила их современное значение, поднимая одну из актуальных проблем русского языка.

Литература

1. «Толковый словарь» Ожегова. С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова
2. «Словарь тюркизмов в русском языке» Шипова Е.Н.

МРНТИ: 17.07.41

И. Саякина

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Т.Д. Исабаева, к.п.н., старший преподаватель кафедры иностранных языков

СЕТЕВОЕ ИМЯ (НИКНЕЙМ) КАК ЯЗЫКОВОЙ ЗНАК

«Ономастическое пространство современного Казахстана характеризуется инновациями социального, психологического, исторического содержания: изменились геополитическая и языковая ситуация в Казахстане, изменилась ментальность человека, в связи с этим меняется его отношение к тому, что именовать и как именовать».[1]

По мнению А.К. Матвеева, мир ономастики, и прежде всего мир имен, настолько велик и значим, что любой прикоснувшийся к нему не может пройти мимо, не попытавшись его осмыслить [2].

В настоящее время Интернет является одним из более динамично развивающихся явлений нашего общества. К качественному и необычному его использованию особый интерес проявляет молодежь, которая много времени проводит в социальных сетях, заменяя тем самым живое общение виртуальным.

Молодые люди представляют себя в сети Интернет так, как они себя видят. Однако не у каждого пользователя получается сделать это необычно и оригинально. Зависит это, прежде всего, от индивидуальных качеств человека.

Для того чтобы эффективно использовать возможности Интернета, пользователю необходимо придумать себе псевдоним, так называемый *никнейм*. Данный вид номинации занимает особое место в языковой системе. Создание никнейма тесно связано с Интернет-коммуникацией.

Что такое *никнейм*? Никнейм – это виртуальное, выдуманное имя, которое используется для личного общения в блогах, форумах, чатах в качестве более короткой альтернативы реальному имени.

В Википедии отмечается, что «никнейм» (ник; англ. *nickname* – первоначально «кличка, прозвище», от среднеанглийского *an eke name* – «другое имя», перешедшее в одинаково звучащее «a nick name»), также сетевое имя – псевдоним, используемый пользователем в Интернете, обычно в местах общения (в блогах, форумах, чатах). Никнейм характеризует пользователя и представляет собой многофункциональное средство добавления выразительности в высказывания.

По мнению М.Г. Чабаненко, под никнеймом понимается антропоним, «неофициальное личное имя, самостоятельно присваиваемое его носителем с целью сокрытия личности, являющееся результатом креативной деятельности, используемое в различных сферах опосредованной молодежной коммуникации, осуществляемой в письменной форме» [3].

Данное языковое явление следует отличать от таких лингвистических терминов, связанных с функцией названия человека и его идентификации, как прозвище, кличка, псевдоним.

А.С. Балкунова, Э.М. Рянская отмечают, что несомненным является особый статус никнеймов, выражающийся в специфике их образовательных моделей и в исключительности контекста использования.[4]

Преимущество никнейма состоит в том, что человек демонстрирует, как он определяет себя в веб-среде. Для многих ник является очень важным элементом при создании пользовательской страницы.

Выбрать никнейм не так сложно. Это зависит от фантазии, воображения человека и от того, как долго он будет его использовать. Желательно придумать хорошо запоминающийся и оригинальный ник.

Изучению различных аспектов функционирования никнеймов в языке посвящены работы Т.В. Аникиной, А.К. Матвеева, М.Г. Чабаненко, А.С. Балкуновой и многих других исследователей.

Причинами появления никнеймов являются:

- 1) желание анонимности: это связано с тем, что многие люди не желают факты из своей жизни делать достоянием общественности;
- 2) желание быть тем, кем на самом деле человек не является;
- 3) привлечение аудитории: многие пользователи социальных сетей подписываются на человека только потому, что им понравился его никнейм;
- 4) желание быть узнаваемым своими друзьями и близкими: в таком случае ник состоит обычно из имени и фамилии;
- 5) отражение индивидуальности пользователя: могут быть использованы слова, обозначающие личные качества, детали внешности человека;
- 6) желание показать увлечения и интересы пользователя.

В науке выделяются следующие группы никнеймов:

- 1) указывающие на имя и фамилию;
- 2) представляющие собой уменьшительно-ласкательный вариант имени;
- 3) мифологические и исторические имена;
- 4) имена героев фильмов, мультфильмов, литературных произведений и т.п.;
- 5) имена с заменой символов и т.п.

Обычно пользователи социальных сетей используют первый тип: создают никнеймы на основе своего имени и фамилии (sayakina.inara, Dana.ibrayeva). Встречаются написания имен с прописной (Дархан, Даурен) и со строчной букв (айя, дарина).

Для создания никнейма пользователи активно используют уменьшительно-ласкательный вариант своего имени: _ainurka_, .inagochka, _aldosha_, _maxik и т.п.

К третьему типу относятся такие никнеймы, как Venega, Плутон, Александр Невский и т.п.

Четвертый тип представлен именами героев фильмов, мультфильмов, литературных произведений и известных спортсменов (Гарри Поттер, Хлестаков, Марадона и т.п.).

Каждый человек хочет создать необычный, оригинальный ник. Поэтому могут использоваться такие символы, как точка (.), @, цифра 4 вместо буквы ч, нижние пробелы в начале, середине или конце ника, цифра 1 вместо английской буквы l, I, английские буквы х, v для обозначения цифр в стиле римских чисел или цифра 0 вместо буквы О и т.п. Например, inkг_xv, alino4ka, allmov.

Изучение ников, зарегистрированных в социальных сетях, свидетельствует о том, что в большинстве случаев никнеймы связаны:

- 1) с официальным именованием пользователя (aisha_55, d_i_m_a_s_h_s);
- 2) с профессией или хобби пользователя: dj.stif (диджей по имени Стиф), philmar (филологическая Марина);
- 3) с названием города, где проживает пользователь (just_nursultan).

Данные типы широко распространены несмотря на большое количество вариантов никнеймов.

Результаты проведенного нами опроса, в котором приняли участие студенты, наши родственники и друзья, свидетельствуют о том, что 50% никнеймов указывают на имена и фамилии пользователей, так как это позволяет легко найти человека в социальных сетях.

Следует отметить, что ники, образованные на основе личных имен, чаще всего не привлекают особого внимания других пользователей. Несомненный интерес вызывают такие никнеймы, как “_dashaboss_”, “dimon_02”, при создании которых к собственным именам добавляются цифры, пробелы и т.п.

30% опрошенных используют никнеймы, указывающие на их увлечения, 15% пользователей – никнеймы с названием города, в котором они проживают.

5% опрошенных не интересуются никнеймами и не пытаются придумывать их. При регистрации они выбирают один из предлагаемых вариантов ников.

Никнеймы, обладающие особым арсеналом формальных, грамматических, смысловых и стилистических свойств, представляют собой обширный и благодатный материал для изучения в школе и вузе.

Литература

1. Ономастика Казахстана: аналитический обзор (подходы исследования онимов) / Автор Мадиева Гульмира Баянжановна / отв. ред.: М.М. Буркитбаев, О. Абдиманулы, Ж.К. Ибраева. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – С.3.

2. Матвеев А.К. Апология имени. // Известия Уральского государственного университета. – Екатеринбург, 2001. – № 21. – С. 86.
3. Чабаненко М.Г. Молодежный дискурс как реализация типовой и индивидуальной языковой личности: автореф. дис. ... канд. фил. наук, Кемерово, 2007. – С. 13.
4. Балкунова А.С., Рянская Э.М. Место никнеймов в ономастике. // Вестник Нижневартского государственного университета, 2010. – № 3. – С. 22.

МРНТИ: 16.01.11

Д. Мыкышева

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: К.М. Лейменова, м.п.н., старший преподаватель кафедры иностранных языков

ГОДОНИМЫ КАК ЕДИНИЦА НОМИНАТИВНОГО ПРОСТРАНСТВА ЯЗЫКА ГОРОДА (НА ПРИМЕРЕ ГОДОНИМОВ ГОРОДА СЕМЕЙ)

У каждого города, как и у каждого человека, есть свое лицо, свой характер, свой неповторимый облик. История города Семей началась в 1718 году. Основание города связано с именем Петра I, издавшем Указ о защите восточных земель и начале возведения Прииртышских укреплений. Улицы Семей на своем веку повидали немало, они могут многое рассказать о своей судьбе, о легендарных людях и событиях. Названия улиц города – своеобразная его летопись.

Изучение взаимодействия языка и культуры приобрело большую актуальность в современной лингвистике. Названия улиц изучают историко-лингвистические дисциплины топонимики, ономастики и их разновидности.

Ономастика – раздел лингвистики, изучающий собственные имена, историю их возникновения и преобразования в результате длительного употребления в языке, источнике или в связи с заимствованием у других языков общения. В более узком смысле ономастика – собственные имена различных типов (ономастическая лексика). Лингвистическая ономастика в своей основе включает исторический, географический, этнографический, культурологический, социологический, литературоведческий компонент, помогающий выявлять специфику именуемых объектов и традиции, связанных с их именами, что выводит ономастику за рамки собственно лингвистики и делает автономной дисциплиной, использующей преимущественно лингвистические методы [8].

Самый подвижным и изменяемым пласт лексики являются топонимы. Топонимы – зеркало национальной культуры, содержат большой объем информации о традициях, устоях, своеобразии менталитета и особенностях миропонимания, характеризующих то или иное языковое сообщество.

В целом современная система топонимов, по утверждению Т.В. Шмелёвой, семиотична. Семиотичные имена делятся на две группы: 1) имеющие в основе демонстративный принцип, в задачу которого входит предъявление круга ценных обществу понятий, символов, реалий; 2) имеющие в основе меморативный принцип, который «прикрепляет» к улице имя лица или события, чем совершает акт его увековечения [7].

Первоначальный этап становления топонимики города характеризовался естественным, неспешным ее сложением в процессе народного осмысления городского пространства. Названия улиц возникали в разговорной речи людей. Называя улицу, человек выделял характерный ее признак, который был явным для всех. Затем это название закреплялось в сознании людей, в обиходе и переходило в официальную документацию – служебную переписку, делопроизводственные материалы, на городские планы.

Читать исторические топонимы города Семей – увлекательный и познавательный процесс. В городе зарегистрировано 1042 улиц, из них 382 названы на казахском языке. С 1991 года до настоящего времени в городе переименовано 87 улиц, в названии которых увековечены значительные события из жизни страны, города, имена выдающихся деятелей государства, людей, оставивших заметный след в истории города. Используя карту города Семей и архивные документы Краеведческого музея нами был составлен список топонимов.

1. В честь выдающихся деятелей разных сфер казахов названы улицы: *Абая, Аймауытова, Ауэзова, Байсейтова, Байтурсынова, Бегалина, Бокейханова, Валиханова, Жумабаева, Иманова* и т.д.

2. Часть улиц носит названия с пространственным значением, важным в градостроении города, имеются в виду *Восточная, Западная, Южная, Северная*.
3. Наименования улиц в честь революционных деятелей и героев гражданской войны: ул. *Фрунзе, ул. Чапаева*.
4. Русских и советских писателей: *Гоголя, Герцена, Достоевского, Ломоносова, Некрасова, Чернышевского*.
5. Праздничные, календарные даты и юбилеи: ул. *Юбилейная*.
6. Географические понятия в названиях: *Восточная, Крайняя, Линейная, Набережная, Орманды, Параллельная, Переездная*;
7. Названия в честь городов, областей: *Чимкентская, Усть-Каменогорская, Волгоградская*;
8. Названия-ориентиры, отражающие объекты, расположенные рядом: ул. *Заводская, ул. Школьная, ул. Водопроводная, ул. Железнодорожная, ул. Огородная, ул. Привокзальная, ул. Промышленная*.
9. Растительный мир: ул. *Садовая, Н.Садовая, ул. Лесная, ул. Орманды*.
10. Улицы с именами числительными: *1-й проезд, 2-й проезд, 3-й проезд, 9-й переулок, 10-й проезд, 11-й проезд, 12-й проезд, 343-й квартал*.
11. Номинации, обозначающие значимые для города профессии: ул. *Энергетик*.
12. Номинации, обозначающие значимые виды деятельности: ул. *Заводская, ул. Физкультурная*.

Изучая годонимы города Семей, можно сказать о том, что 45% улиц носят названия в честь знаменитых казахских деятелей, 26% улиц названы в честь знаменательных дат, деятелей науки и труда, героев ВОВ. Оказалось, что больше всего улицам города Семей названия даны по фамилиям известных людей, составляет 46% от общего количества улиц. Это фамилии писателей, военных деятелей, Героев Советского Союза и Великой Отечественной войны, политических деятелей и другие.

Радует тот факт, что в названиях улиц новой застройки используются названия, связанные с пространственными значениями и важными в градостроении, памятными датами и событиями, с именами земляков, которые внесли значительный вклад в развитие и процветание Семей.

Установлено, что формирование названий улиц напрямую зависит от социальных и политических процессов, происходящих в обществе. Следует заметить, что в названии улиц нет системности. Так, большинство названий, сохранившихся от предшествующих эпох, связаны с историческими событиями, деятелями, страницами истории Семей.

Сейчас мы живем в другое историческое время, а названия, связанные с советской эпохой, являются знаками ушедшего времени. Считаю, что на карте нашего города должны появиться оригинальные названия улиц, которые были бы связаны непосредственно с историей нашего города и ее особым географическим положением.

Таким образом, для каждого большая родина начинается с малой. От любви к близкому и дорогому с рождения приходит любовь к Отечеству, чувство патриотизма. Оно становится глубже, когда мы больше узнаем об истории своей малой родины, о знаменитых земляках, об улицах, по которым мы ходим. Старые улицы несут историю нашего города, его летопись, его хроники.

Литература

1. Голанова Е.И. Как возникают названия. М.: Просвещение 1989.
2. Горбаневский М.В. В мире имен и названий. – М.: Знание, 1987.
3. Горбаневский М.В. К вопросу о мемориальных названиях (отантропонимические топонимы на карте Москвы) // Проблемы общей и региональной ономастики: материалы VI Всерос. науч. конф. Майкоп, 2008. – С. 7-11.
4. Намитокова Р.Ю. В мире имен собственных, Лингвистические беседы по краеведению. – Майкоп: Адыгейское книжное издательство, 1993. – 184 с.
5. Смолицкая Г.П. Занимательная топонимика. М., Просвещение, 1990.
6. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов М.: Советская энциклопедия, 1966. 606 с.
7. Шмелева Т.В. Современная годонимия: семантика и семиотика // Лингвистическое краеведение. – Пермь: Издательство ПГПИ, 1991/
8. Энциклопедия Кругосвет. Универсальная научно-популярная энциклопедия. Ономастика [Электр.ресурс].
URL:https://www.krugosvet.ru/enc/gumanitarnye_nauki/lingvistika/ONOMASTIKA.html].

**СЕКЦИЯ 21: СОВРЕМЕННЫЕ ВОПРОСЫ В КАЗАХСТАНСКОМ И ЗАРУБЕЖНОМ
ЯЗЫКОЗНАНИИ**

МРНТИ: 16.21.07

З. Амантаева

Университет имени Шакарима города Семей
Научный руководитель: А.К. Тұрлыбекова – преподаватель

СХОДСТВО, РАЗЛИЧИЕ И ПРОИСХОЖДЕНИЯ АНГЛИЙСКИХ И РУССКИХ ИДИОМ

Идиомы представлены неустранимой частью любого языка. В них отражено все – история страны, история формирования языка, всевозможные культурные явления и расположение говорящего к ним. Английский и русские языки не являются исключением. Существуют словари, в которых собраны идиомы, а их, кстати, насчитывается больше 10,500,000.

Профессора изучают эти замечательные выражения речи, а изучающие английский язык корпят над ними, пытаясь запомнить их форму и значение. А что если те или иные идиомы так идентичны с теми идиомами из родного языка?

Идиома - это фраза или выражение, которое обычно представляет собой образное, не буквальное значение, придаваемое фразе; но некоторые фразы становятся образными идиомами, сохраняя при этом буквальное значение фразы [1]. Отнесенный к категории шаблонного языка, переносный смысл идиомы отличается от буквального значения. Идиомы часто встречаются во всех языках; только в английском языке насчитывается около двадцати пяти тысяч идиоматических выражений.

В лингвистике идиомы обычно считаются фигурами речи, противоречащими принципу композиционности. То, что композиционность является ключевым понятием для анализа идиом, подчеркивается в большинстве описаний идиом. Этот принцип гласит, что значение целого должно строиться из значений частей, составляющих целое. Другими словами, человек должен быть в состоянии понять целое, если он понимает значения каждой из частей, составляющих целое. Для иллюстрации этого широко используется следующий пример:

Во фразеологии идиомы определяются как подтип фраземы, значение которой не является регулярной суммой значений ее составных частей. Джон Саид определяет идиому как сочетающиеся слова, которые стали прикрепляться друг к другу до тех пор, пока не превратились в окаменелый термин. Это словосочетание переопределяет каждое составное слово в группе слов и становится идиоматическим выражением. Идиомы обычно плохо переводятся; в некоторых случаях, когда идиома переводится непосредственно дословно на другой язык, либо ее значение меняется, либо она бессмысленна.

Дословный перевод непрозрачной идиомы, скорее всего, не будет передавать то же значение на других языках. Английская идиома *kick the bucket* имеет множество эквивалентов в других языках, таких как *kopnąć w kalendarz* ("удар по календарю") на польском, *casser sa pipe* ("сломать его трубку") на французском и *tigare le cuoia* ("натягивать кожу") на итальянском [2].

Идиомы, как правило, сбивают с толку тех, кто с ними незнаком; изучающие новый язык должны изучать его идиоматические выражения как словарный запас. Многие слова естественного языка имеют идиоматическое происхождение, но ассимилируются и поэтому теряют свой переносный смысл. Например, в португальском языке выражение *saber de coração* "знать наизусть", имеющее то же значение, что и в английском, было сокращено до "*saber de cor*", а позже до глагола *desoçar*, означающего запоминать.

И наоборот, идиомы могут быть общими для нескольких языков. Например, арабское словосочетание *المرتب الفس بي* (фи нафс аль-маркаб) переводится как "в одной лодке", и оно имеет то же переносное значение, что и эквивалентная идиома на английском языке [3].

По словам немецкого лингвиста Элизабет Пиирайнен, идиома "действовать на нервы" имеет одинаковое переносное значение в 57 европейских языках. Она также говорит, что фраза "проливать крокодиловы слезы", означающая выражение неискренней скорби, также широко распространена в европейских языках, но также используется в арабском, суахили, персидском, китайском, монгольском и некоторых других.

Происхождение межъязыковых идиом неясно. Одна из теорий состоит в том, что межъязыковые идиомы – это явление языкового контакта, возникающее в результате дословного перевода, называемого калькой. Пиирайнен говорит, что это может произойти в результате использования лингва франка, в котором носители языка используют выражения из своего родного языка, что открывает их носителям других языков. Другие теории предполагают, что они происходят от общего языка предков или что люди от природы предрасположены к развитию определенных метафор.

Одни полагают, что идиомы грамматически не должны быть больше, чем словосочетание (традиционная точка зрения, идущая от В.В. Виноградова), другие таких ограничений не ставят. Некоторые связывают понятие «идиом» лишь с переосмысленным сочетанием слов (таково, например, убеждение одного из составителей «Фразеологического словаря русского языка» А.И. Молоткова) [4]. В художественной литературе, в публицистике, в разговорной речи употребление идиом связано с их выразительными возможностями. Образность, экспрессия, характерная для значительной части идиом, помогают избежать шаблонности, сухости, безликости в речевом общении.

В каждом языке есть свои идиомы и выражения, а в английском языке много фраз, которые полезно выучить. Идиомы – это слова или фразы, которые не следует воспринимать буквально и которые обычно имеют культурное значение. Большинство английских идиом, которые вы слышите, предлагают советы, но также содержат некоторые основополагающие принципы и ценности. Вы, наверное, слышали некоторые из них, особенно в телешоу и фильмах, и задавались вопросом, почему вы не можете понять эти идиомы, хотя полностью понимаете слова. Чтобы выучить английские идиомы и выражения, может потребоваться некоторое время, но есть некоторые из них, которые более популярны, чем другие, которые пригодятся, если вы их знаете. Когда вы будете учить английские идиомы и фразы, вы будете звучать более уверенно, особенно когда вы говорите с носителями английского языка. Если вы не можете понять идиомы, вы не сможете понять контекст.

Идиомы, которые имеют прямой лексический перевод чаще всего – это высказывание философов или великих личностей из исторических времен, либо история, которая относится ко всем.

За этот период исследования, прочитав и проанализировав множество идиом, мы пришли к выводу: каждый из них имеет свою историю и свой образ.

Изучение, анализ с одной стороны кажутся легкими, а с другой – сложным. Причин для этого много. Один из них: каждый источник имеет свое представление, объяснение для изучения. Вот и приходит мысль, что там за беда. Изучая идиомы, мы увидели, что они представлены неустранимой частью любого языка. В них отражено все – история страны, история формирования языка, всевозможные культурные явления и расположение говорящего к ним. Английский и русские языки не являются исключением. Есть в этом и хорошая сторона: чем больше их изучать, тем легче будет понимать, учить и слиться в толпу «носителей». Еще одна сложность заключается в том, что с каждым разом в интернете становится все больше информации о сведениях идиом. Я думаю, что каждая из идиом – это сердце, который находится в центре жизни народов мира, который в свою очередь формирует его культуру. Подводя итоги работы: использование изучения идиом в двух языках поможет быстрому изучению языка, повышению уровня изучаемых языков, способствует быстрому развитию речи и критическому мышлению в разных языках.

Литература

1. Strutz, H. *German Idioms (Barron's Idioms Series)* / H. Strutz. – Frankfurt : Barrons Educational Series, 2010. – ISBN 9780764143830.
2. Everaert, M. *Idioms* / M. Everaert, E. V. der. – Hillsdale, N.J : L. Erlbaum Associates, 1995.
3. Mel'cuk, I. *Dictionnaire explicatif et combinatoire du français contemporain* / I. Mel'cuk. – Montréal, Qué : Presses de l'Université de Montréal, 1984. – 972 p.
4. Баранов, А. Н. *Аспекты теории фразеологии* / А. Н. Баранов. – Москва : Знак, 2008. – 656 с.

5. Арсентьева, Е.Ф. Фразеология и фразеография в сопоставительном аспекте / Е.Ф. Арсентьева. – Ун-Казань : 2006, 2006. – 126 с.
6. Oxford, O. Oxford Collocations Dictionary for Student's of English / O. Oxford. – London : Oxford University Press, 2009. – 985 p. – ISBN 9780194325387.
7. Ушаков, Д. Н. Толковый словарь русского языка / Д. Н. Ушаков. – Moscow, Soviet Union : Государственный институт "Советская Энциклопедия", 1935. – 1532 с.
8. Mel'čuk, I. A. Towards a language of linguistics / I. A. Mel'čuk. – München : W. Fink, 1982. – 398 p.
9. Архангельский, В.Л. Методы фразеологического исследования в отечественном языкознании / В. Л. Архангельский. – Ростов : Ростовский университет, 1968. – 98 с.
10. Молотков, А.И. Фразеологизмы русского языка и принципы их лексикографического описания / А.И. Молотков. – Москва : Советская энциклопедия, 1968. – 543 с.
11. <https://kiwispot.ru/idiomy/20-anglijskih-idiom-ih-znachenie-i-proishozhdenie-2839/>
12. Приложение:Список фразеологизмов русского языка.

ҒТАХР: 16.21.07

Д. Жұмақан

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университетінің
Ғылыми жетекші: Б.О. Оразғалиева, филология магистрі

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ КЕҢ ТАРАҒАН ЕСІМДЕРДІ ЗЕРТТЕУ

XX ғасырдың басында адам есімдерін зерттейтін антропонимика ғылымы пайда болды. Антропоним дегеніміз – «кісі есімі», антропонимика дегеніміз – ономастиканың кісі есімдерін зерттейтін саласы.

Зерттеудің нысаны – зерттеу жұмысының негізгі нысаны ретінде республикалық газеттер, көркем шығармалар, антропонимикаға байланысты азды-көпті зерттеулер жазған ғалымдардың еңбектері алынды.

Жұмыстың негізгі мақсаты – екі тілдегі есімдерді теориялық тұрғыда зерттеп, тілде қолданылу қабілетін айқындау. Осы мақсатты жүзеге асыруда төмендегідей міндеттерді алға қойдым:

- ✓ Зерттеу барысында жинақтау, анализ, сауалнама әдістерін қолдану;
- ✓ Қазақ елі мен Ұлыбритания елінде кең тараған есімдерді анықтау;
- ✓ Екі елдің есімдерінің ерекшеліктерін салыстыру;
- ✓ Болашақ ұрпақ үшін маңыздылығын ұғыну.

Зерттеудің өзектілігі. Адам есімінің оның өмірі үшін маңызды рөл атқаратынын ұғындыру. Қазіргі таңда өзге елдің есімдерін қолдану сән болып бара жатқандай. Бұл мағыналы да, тарихы тереңде жатқан есімдерді ұмыт қалдырып, мәнін де мағынасын да толық білмейтін, әйтеуір көштен қалмайық деп жүре беретін адамдар көбеюде. Осыған орай, ескі (діни) есімдерді, төл есімдерімізді, яғни қазіргі таңда ұмыт болып бара жатқан есімдерді жаңғырту. Қазақ және ағылшын есімдерінің әр қайсысының өз тарихы бар. Оларды бір-бірімен шатастыруға, біз Қазақстанда тұрып басқа Еуропа елінің есімдерін қоя салуға жол бермеуіміз керек. Бүгінгі таңда басқа елдің есімдерін қою, басқа елге еліктеу, басқа тілге еліктеу деген көбейіп кетті. Осыған жол бермей өз тіліміздің, өз қазақ тарихында бар есімдерді жаңғырту, салтты ұстану деген өзектілік. Атадан балаға жалғасып, ұрпақтан-ұрпаққа ұласып келе жатқан ізгі дәстүр, тамаша салттарымыздың бірі – ат қою үрдісі.

«Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де, болашақтың дидарын көзге елестету үшін де кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек», -деп Н.Ә. Назарбаев айтқандай, есім таңдауда халық түрлі сенімге сүйенген. Шарият заңы бойынша, нәресте туған соң үш күннің ішінде оған азан шақырып, ат қою керек. Сәби есімі үш рет құлағына қайталанады. Ат қою-бұл қазақтың салт-дәстүрінің бірі. Қазақтың салты бойынша, жас нәресте туған кезде ата – анасы ең сыйлы, қатты құрмет тұтатын адамына өз сәбиінің есімін қойғызады. «Балаға қандай ат қойылса, оның болашақ тағдыры соған байланысты болады», – деген наным – сенім бар. Ертеректе кішкентай балаларға есім қойған кезде Құран Кәрімнен де қарап қойған. Бірақ, кішкентай балаға ондай ұлы есімдер ауыр болады деп, еркелетіп атап кететін болған. Құран Кәрімнен алынған есімдер баланың болашағына әсер етпей қоймайды. Себебі, ондай есімдер ұлылығы мол болып табылады. Мысалы: Кәусар, Ибраһим, Фатима, Азамат, Абдолла, Самиха, Тахира және т.б. Атақты Ыбырай мен Абайдың шын есімі

«Ибраһим» екенін білеміз. Иә, оларға мұсылманша есім ауыр тиер деп, еркелетіп атап кеткен. «Қырықтың бірі қыдыр» деп санайтын халқымызда сәбиге есім таңдауды бейтаныс адамнан да өтінетін ғұрып бар. Атақты Дина күйшінің есімін қариялар ауылға сусын ішуге бұрылған жолаушыға қойдырғаны туралы жазушы Сәуірбек Бакбергенұлы жазды.

Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті 2019 жылдың бірінші жартыжылдығында туған кішкентай қазақстандықтарға ең танымал және сирек кездесетін есімдердің тізімін ұсынды. Ұл балалар арасындағы ең танымал есімдер қатарына: Алихан, Айсұлтан, Нұрислам көш бастап тұрса, ал қыз балалар есімдерінен Раяна, Медина, Айлин есімдері көш бастап тұр. Сирек кездесетін есімдер қатарына ұлдардың есімдері: Теңіз, Байпатша, Изгелді есімдері. Қыздардың арасында Сәтті, Моншак, Тәслима есімдері сирек кездеседі.

Мен ДЯ-101 топ студенттерінен сауалнама жүргіздім. «Сізге қандай қыз және ұл бала есімдері ұнайды?» деген сұрақ қойылған болатын. Сауалнамаға 20 студент қатысты. Сауалнама нәтижесі бойынша ең көп таңдалған ұл бала есімдерінен Ислам мен Амир болса, ал қыз балалар арасында Медина және Сезім есімдері жиі таңдалған.

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университетіндегі» ең ерекше 1-курс студенттерінің есімдерін жинақтадым: Фериде, Амалья, Азиза, Нұрқасым, Минура, Ділдер, Өркия, Әбдікәрім, Шаттық, Соледад.

Зерттеу жұмысымның барысында есім қоюға әсер етуші факторларды жинақтадым. Тарих сахнасындағы есімі құрметті тұлғалардың құрметіне ата - аналары балаларын батырлардың есімімен атап жатады. Ата - аналар балаларының есімін кинодағы кейіпкерлердің есіміне қызығып қойып жатады. Теледидардан ел назарында жүрген тележүргізушілердің, жұлдыздардың есімдеріне қарап та сәбилеріне есім қояды. Тұрып жатқан елі мен сол жердің мәдениеті де сәбиге есім қоюға әсер етеді. Ақпараттар ағымы қазіргі заманда көп болғандықтан, елімізде болып жатқан түрлі оқиғаларға байланысты көптеген аттар қойылуда. 2010 жылы Астанада Саммит өткеніне орай елімізде Саммитхан, Саммитбек есімді сәбилер дүниеге келген. Қазақ киномотографиясында кейінгі кезде түсіріліп жатқан киноларда қазақтың төл есімдерін, тарихи есімдерді жаңғыртуда. Өйткені теледидар мен интернеттің адамдарға ықпалы зор болып тұр. Мәселен, «Көзайым» сериалының шығуымен елімізде Көзайым деген қыз бала есімінің танымал болуы.

Ағылшындардың есімдер жүйесі өте қызықты және көбінесе біз үшін ерекше. Әдеттегідей, ағылшын тілінде сөйлейтін елдерде адамдардың толық аттары үш компоненттен тұрады: бірінші аты (first name, christian name, given name), екінші аты (middle name) және фамилия (name, surname, last name). Бұл жерде бірінші және екінші аттардың ретінде тек қана дәстүрлі аттар емес, сонымен қатар фамилиялар да тұруы мүмкін. Ол үшін әдетте туыскандардың, атақты адамдардың немесе тарихи тұлғалардың фамилиялары таңдалады.

According to the National Statistical Service of the United Kingdom, 3908 Mohammed was born in the British Kingdom in 2016. Residents of the country chose Oliver, whose number is more than 6600. In addition, there are often names in the group of names – Harry, George, Jack, Jacob, Neo, Charlie, Thomas and Oscar. Among the most popular girls are Olivia, Amelia, Emily, Aila, Ava, Isabella, Lilli, Jessica, Ella and Mia.

Women's name Amelia is popular for 3 years since 2011, maybe it has something to do with the advent that year of the women's persanazh Amelia Pond in the «Doctor Who» television series.

In the 18th century popular names for girls are Mary, Elizabeth, Anna and for boys: John, William, Thomas. Now in the 21st century Jacob, Mason, William for boys and Sophia, Isabella, Emma for girls.

Әлемдегі ерекше есім иесі австралиялық бүлдіршіннің есімі. Оның анасы Кэйтлин есімін қатты ұнататын болған, алайда бұл есімнің Австралияда өте кең таралғаны оны ойландырып жүрген. Ол өзінің болашақ сәбиінің қыз болатынын білген кезде оның күйеуі ерекше шешім ойлап тапқан. Ата-ана "эйт" сөзін (ағылшынша "сегіз" секілді естіледі) латын санымен ауыстыруды ойлайды. Нәтижесінде қызды КVIIIлин (КVIIIлун) деп атайды.

Есімдер	Қазақ	Ағылшын
Гүлдер атауы	+	+
Бағалы тастар атауы	+	+
Тосыннан қойылатын есімдер	-	+
Дінге қатысты есімдер	+	+
Танымал адамдардың есімі	+	+
Іс-қимылға қатысты есімдер	+	-
Жан – жануарға байланысты	+	-

Қорытынды

Зерттеуді аяқтай келе, мынандай тұжырымға келдім: адам баласы туылғанда азан шақырып қойған есімін құрмет тұтып, ата – анасының үмітін ақтау қажет. Ағылшын және қазақ тілдеріндегі гүлдерге, тарихқа байланысты, жұлдыздардың есімімен атау деген сияқты ұқсастықтар көп. Ақпараттар ағымы қазіргі заманда көп болғандықтан, елімізде болып жатқан түрлі оқиғаларға байланысты көптеген аттар қойылуда. Азияда ойындары кезінде, дүниеге «Азияда» есімді қыз балалар келсе, түрлі түрік кино-хикаяларын сүйсініп көрген көрермендер, қыздарының есімдерін Берибан, Зехра деп қоятындар көбейді. Қазір балаға ата-анасы «современный» есімдер қоюға шебер. Бұрын халқымыз есімінің мәні мен мағынасына мән берсе, қазір керісінше естілгенде әдемі болу керек деген қағиданы ұстанып жүр. Адам түсінбейтін «түсініксіз» есімдердің көбейіп кеткені осыдан. Қазіргілер балаларына шетел әншілері мен әртістерінің есімін ұлықтап, ұрпақтың ұсақталуына әкеп соқтыруда. Өзгеге еліктеуден не ұтамыз? Қазақ ат беруге шебер халық. Сондықтан, ата-бабамыздың салған жолымен ат қою кезінде тарихымызға, дініміз бен ділімізге, тілімізге көп назар аударайықшы, ағайын! Шұрайлы ана тіліміз барда, қазақ есімді азаматтар көп болғай!

Әдебиеттер

1. [Т. Жанұзақ. Қазақ есімдерінің анықтамалығы. - Алматы, 2009. - 552 бет.]
2. [Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі / Жалпы ред. басқарған Т. Жанұзақов. – Алматы: Дайк-Пресс, 2008. – 968 б.]
3. [Сомжүрек Жұма-Назар. Алланың 99 көркем есіміне 99 көркем жыр. – Астана: «Сарыарқа» баспасы, 2012.– 160 б.]
4. [e-history.kz және интернет ресурстары]

ҒТАХР: 14.01.11

Д.С. Зейнолла

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Б.О. Оразғалиева

ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ

Сөздің кең мағынасында **білім беру** – бұл "адамның ақыл-ойын, мінезін немесе физикалық қабілеттерін қалыптастыру процесі немесе өнімі ... техникалық тұрғыдан алғанда, білім беру дегеніміз – қоғам өзінің мәдени мұрасын – жинақталған білім, құндылықтар мен дағдыларды бір ұрпақтан екінші ұрпаққа (ұрпақтар арасында) мақсатты түрде беретін процесс".

Қазақстандық білім беру жүйесі

Қазақстанда міндетті білім беру 12 жыл бойы оқытуды көздейді. Әдетте, балалар алты-жеті жасында мектепке бара бастайды. Үш жастан алты жасқа дейін олар балабақшаларға (мектепке дейінгі мекемелерге) бара алады. 9-сыныптан кейін оқушы жалпы орта білім туралы куәлік (сертификат) алады. Ұлттық бірыңғай тестілеу (ҰБТ) жоғары оқу орындарына түсу емтиханы болып табылады, ол 9-сыныптан кейін мектепте оқуын жалғастырған жағдайда – 11(12) – сынып бітірушілері үшін тапсырылады.

Жапония әлемдегі ең дамыған елдердің бірі болып саналады. Шынында да, ол өнеркәсіптік өндіріс пен ЖІӨ бойынша үшінші орында; мұнда өмір сүру ұзақтығы ең жоғары. Жапонияның фабрикалары, клиникалары, курорттары, сондай-ақ мектептері мен университеттері жыл сайын әлемдік рейтингке кіреді. Сондықтан ТМД-дан келген көптеген иммигранттар Жапонияда білім алғысы келеді.

Жапондық білім беру жүйесі

Көптеген мемлекеттердегідей, Жапонияда білім мектепке дейінгі, мектеп және жоғары болып бөлінеді. Оқуды бітіргеннен кейін сіз оқуды жалғастыра аласыз – аспирантураға, содан кейін докторантураға түсе аласыз. Болашақта өмірде "тұру" үшін балалар бастауыш мектептен бастап үнемі ақыл-ой және физикалық жұмысқа үйренеді. 4-сыныптан бастап (10 жасқа толғаннан кейін) Жапониядағы оқушылар емтихан тапсырады, өйткені олар автоматты түрде сыныптан сыныпқа ауыспайды. Сондықтан, мектептегі "мансаптық" баспалдақпен сәтті алға жылжу үшін балалар үнемі

қосымша білім беру орталықтарына – Джуку деп аталатын орталықтарға баруға тырысады. Көптеген оқушылар мен студенттер қашықтықтан оқытудан өтеді.

Мектепке дейінгі оқыту: бөбекжай және балабақша

Баланың жасына байланысты мектепке дейінгі мекемелер екі түрге бөлінеді: хойкуэн – 10 айдан үш жасқа дейінгі балалар үшін және ечиен (балабақша) – үш жастан алты жасқа дейінгі балалар үшін. Баланы хойкуэнге беру үшін ата-аналар үйде баламен айналыса алмайтындығы туралы құжаттарды ұсынуы керек. Бұл жұмыс орнынан анықтама немесе әкенің немесе ананың ауыр сырқатының дәлелі болуы мүмкін.

Ечизэн-баланы оқытудың міндетті кезеңі, сондықтан кейбір балабақшалар мектептерде, тіпті жоғары оқу орындарында құрылады.

Мектеп білімі

Жапонияда мектеп білімі 12 жылға созылады, олардың жартысы ана тілін үйренудің қиындығына байланысты бастауыш мектепке кетеді. Жапон сыныптарында 45-ке дейін бала оқи алады. Жапонияда оқу жылы ұзақ-240 күн. Ол 1 сәуірден басталып, келесі жылдың 1 наурызында аяқталады. Ол триместрлерге бөлінеді: сәуір-шілде, қыркүйек-желтоқсан және қаңтар-наурыз. Жапонияның Білім, ғылым және мәдениет министрлігінің ұйғарымына сәйкес екінші сатыдағы орта мектепте жоғары оқу орнының білімді бағалау жүйесі қолданылады: әрбір оқушы 12 жылдық орта мектепті (Kotogakko) бітіргені туралы куәлік алу үшін кемінде 80 сынақ бірлігін жинауы тиіс. Жапонияда кәсіптік білім тар техникалық білім алғысы келетіндерге бағытталған. Оқу мерзімі-3 жылдан аспайды.

Жапониядағы кіші немесе бастауыш мектеп

Бастауыш немесе кіші мектеп балаларды негізгі пәндермен таныстырады. Барлық пәндер үшін міндетті тізім: жапон тілі; математика; музыка; әлемдік көркем мәдениет; дене шынықтыру; еңбек.

Жапониядағы жоғары мектеп

Жапонияда жоғары білім беру Бірыңғай кәсіптік білім беру жүйесіне кіреді және міндетті болып саналады. Ең беделді мемлекеттік университеттер: Токио, Киото университеті және Осакадағы университет. Олардың рейтингінде Хоккайдо және Тохоку университеттері бар. Ең танымал жеке университеттер-Туо, Нихон, Васеда, Мэйджи, Токай және Осакадағы Кансай университеті. Сондай-ақ, 1-2 факультеті және 200-300 студенттері бар көптеген "ергежейлі" университеттер бар.

Жоғарыда айтылғандай, жапондардың шамамен 6%-ы орта мектепті бітіргеннен кейін колледждерге оқуға барады. Бұл оқу орындарында алуға болатын мамандықтар ТМД тұрғындарына жақсы таныс: бұл шаштараз, аспаз, электрик және т.б. колледжде оқудың орташа құны жылына 7 000 долларды құрайды, ал аспаздық мамандықта оқу ең қымбат.

Жапонияда оқудың жақсы және жаман жақтары

Әр құбылыстың өзіндік артықшылықтары мен кемшіліктері бар. Қорытындылай келе, Жапонияда оқу өте қызықты деп айта аламыз.

Жапонияда білім берудің жоғары сапасы бар – дәл осы елде көптеген Нобель сыйлығының лауреаттары, негізінен химия және физика пәндерінен білім алған;

жапон дипломы түлектің алдында кез-келген ірі халықаралық компанияның есігін айқара ашады;

жапон билігі жыл сайын ғылыми зерттеулерге шамамен 130 миллиард доллар бөледі, сондықтан бастамалар назардан тыс қалмайды.

Алайда, физикалық және эмоционалды жүктемелерге дайын емес адамдар үшін Жапонияда оқу өте қиын болады. Сонымен қатар, жоғарыда айтылғандай, білім алу айтарлықтай ақшалай шығындарды талап етеді.

Қазақстан студенттерінің зерттеу барысында білім алуға баруының негізгі себептері екі түрлі факторларға негізделген: итеру және тарту.

Мәселен, Қазақстанда сауалнама қорытындысы бойынша бірінші орынды дәл осы итермелеуші факторлар алды. Сонымен қатар, олар бедел-имидждік. Сауалнамаға қатысқан көптеген студенттер отандық білім беруді "жаман"деп санайды. Оған қоса, қазақстандық университеттер неғұрлым танымал және құрметті әлемдік жоғары оқу орындарының тізбесіне кірмейді. Мұның бәрін біз итергіш факторларға жатқыздық.

Екінші түрі – көші-конға бағдарланған факторлар пайда болады. Яғни, таңдау себептерінің ішінде адамдардың тұрақты тұруға дайын екендігін көрсететін факторлар жатыр және шешім отбасы деңгейінде қабылданды, ал баланың университетке түсуі – бұл көшудің алғашқы қадамы.

Оқу елін таңдауға әсер ететін факторлардың үшінші тобы – қаржылық-экономикалық. Сауалнамаға қатысушылар бұл елдерде оқу ақысы төмен немесе мүлдем жоқ, жақсы гранттық, стипендиялық бағдарламалар ұсынылады дейді.

Ең басты қорытынды: білім беру көші – қоны және шетелде білім алу-мұндай жалпы әлемдік процесс, мұнда жаңа ештеңе жоқ. Өз елдерінен тыс жерлерде білім алатын адамдардың саны жыл сайын артып келеді. Мүмкін, қазір процестерге Қашықтықтан оқытудың ұлғаюы әсер етеді. Бірақ тұтастай алғанда, бәрі білім беру жеке елдің егеменді құқығы бола бермейді дегенді білдіреді. Шекаралары ашық елдерде еркін шығу мүмкіндігі бар, талапкер шетелде оқу үшін қандай да бір бағдарлама немесе мүмкіндік таба алады.

Әдебиеттер

1. Г.Б.Муханова. Современное образования в Казахстане и за рубежом // Вестник КазНПУ.- Алматы, 2017.
2. <https://www.kazportal.kz/sistema-obrazovaniya-v-kazahstane/>
3. Все про образование в Японии в 2022 году: <https://emigranto.ru/strany-azii/iaponiia/obrazovanie-v-iaponii.html>
4. <https://ia-centr.ru/experts/vyacheslav-shchekunskikh/za-diplomom-za-granitsu-kuda-i-pochemu-uezzhayut-uchitsya-iz-kazahstana/>

МРНТИ: 17.82.30

І. Сәулетбекова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Ш.С. Ақтанова, Ph.D докторант, шетел тілдер кафедрасының оқытушысы

Э. ХЕМИНГУЭЙДІҢ «ӘКЕЛЕР МЕН БАЛАЛАР» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ӘКЕ ОБРАЗЫ

Эрнест Миллер Хемингуэй (ағыл. Ernest Miller Hemingway) (1899-1961) американдық жазушы. Әдебиет бойынша Нобель сыйлығының лауреаты, «Шал мен теңіз» шығармасы үшін алған (1954).

Хемингуэй бір жағынан романдары мен көптеген әңгімелерімен, екінші жағынан шытырман оқиғалар мен тосын оқиғаларға толы өмірі арқасында кеңінен танымал болды. Оның стилі, қысқа және қарқындылығы 20 ғасырдағы американдық және британдық әдебиетке қатты әсер етті.

1899 жылы 21 шілдеде Чикагоның маңында – Оук Парк қаласында, Иллинойс, АҚШ-та дүниеге келген. Оның әкесі Кларенс Эдмонд Хемингуэй дәрігер болған, ал анасы Грейс Холл өз өмірін бала тәрбиесіне арнаған.

Әкесі ерте жастан бастап Эрнесттің ізін басып, медицина мен жаратылыстану ғылымдарымен айналысамын деп армандап, табиғатқа деген сүйіспеншілікті оятуға тырысқан. Эрнест 3 жаста болғанда, Кларенс Хемингуэй оған алғашқы қармақ беріп, өзімен бірге балық аулауға алып кетті. 8 жасында болашақ жазушы Орта Батыста өмір сүрген барлық ағаштардың, гүлдердің, құстардың, балықтардың және жануарлардың атауларын жатқа білетін. Эрнесттің тағы бір сүйікті ісі әдебиет болды. Бала үй кітапханасынан таба алатын кітаптарда сағаттап отырды, оған Дарвиннің шығармалары мен тарихи әдебиеттер ерекше ұнады.

Э.Хемингуэйдің «Әкелер мен балалар» атты шығармасы арқылы әкелер мен балалар арасындағы күрделі мәселені қарастыру. Тәрбие барысында, әке мен бала арасындағы байланыстың өте маңызды екенін және де оларда бір бірінен ажырамыс терең сезім болатыны айқындалды. Әке махаббатына ие болу үшін бала белгілі бір әлеуметтік талаптарға және әкенің қабілетке, жетістікке және табысқа деген үмітіне сай болуы керек екендігі анықталды. Мақалада, әке махаббаты оның табысы мен жақсы мінез-құлқының сыйы және балада әкенің болашаққа тәрбиелі, мейірімді ұрпақ қалдыру мүмкіндігі бар екені, дәстүрлі нормалар ер адамнан отбасының мұрагері, салт-дәстүрді сақтаушы және ата-баба естелігін сақтаушы ретінде мұрагерді өсіруді талап ететіні концепциялары талданды. Зерттеудің ғылыми жаңалығы, "Әкелер" мен "балалар" арасындағы қарым-қатынас туралы мәселені әдебиет қозғауды жалғастыруда және шығарманы тереңірек талдап, салыстырып, классикалық және қазіргі әдебиеттерде жазушылардың бізге не ашқанын талдай отырып, классикалық шығармада проблемалар моральдық, ойлар тереңірек болғанын көруге болады.

Автор, шығарма арқылы баланың рухани дүниесі қаншалықты күшті болатынын көрсеткісі келген. Нәтижесінде, Э. Хемингуэйдың қысқаша шығармасы арқылы әке мен бала арасындағы психологиялық әңгіме әдебиеттегі шығарма арқылы анықталды. Отбасылық қатынастар тақырыбы барлық уақытта өзекті, қалады және болады.

Сонымен қатар, басқа шет ел жазушыларының шығармаларында бала образын қалай бергенін қарастырып, зерттеп өттім.

Ресейде балалық шақ бейнесіне М.Ю. Лермонтов терең мән берген. Ол балалық шақ қаңырап бос жатқан өмір теңізінің ортасындағы гүлді аралға ұқсайды деген. Пушкин, өз кезегінде, балалық шаққа, сондай-ақ кәрілікке, уақыт циклінің бір сәтіне сілтеме жасайды..

Балалық шақ тақырыбы орыс әдебиетіне жеке адамның және жалпы қоғамның қарқынды өзін-өзі танудың белгісі ретінде енді. Л.Н. Толстойға дейінгі жазушылар, әдетте, өзінің тұрақты, қалыптасқан тұлғасы бар ересек адамның түрін басшылыққа алды. Әдебиет дамуында алғаш рет балалық шаққа назар аударған Толстой болды. Баланың бейнесі туралы ойларын Л.Н. Толстой өзінің «Балалық шақ. Жасөспірімдік шақ. Жастар» шығармасында көрсеткен. Оның санасындағы балаға тән қасиет сезімнің ішкі ұтқырлығы, теріске шығарудан оны дереу қабылдауға, тұтастан жекеге күрт ауысуларын көрсетеді, Балалық шақ және баланың өзі белгілі бір ережелерге және бір өмір ағынына бағынбайды, ол көп өлшемді, әр түрлі бағытта өмір сүреді. Балалық шақ пен бала – «бұл мұхит, оның бетінде ересектер санасының аралдары қалқып тұрады». Л.Н. Толстой баланың рефлексиясы мен адамгершілік санасының дамуын бейнелейді.

19 ғасырда баспанасынан айырылған, кедей, отбасының жылуын көрмеген отбасында және мектепте зорлық-зомбылық көрген балалардың образы пайда болды, бірақ олар сол аңқау, күнәсіз кейіпте қала берді. Одан кейін жылы қабақты отбасы «ұясы» баланы мүгедек ететін қатыгез құлдық, қысымшылық жасырылған екіжүзділік сипатта көрініс алды. Психологиялық талдау тереңдеген сайын балалар бейнелерінің өзі де бұрынғы айқындылығын, бір өлшемділігін жоғалтады. Оливер Твист – кішкентай, аянышты кішкентай пенде. «Үлкендер» жағынан қатты физикалық және моральдық жарақат алып қана қоймай, өз ортасында «жақыныңбыз» деген көп адамның ішінде бөтен болу оны мүлде адастарды. Осындай кезде бірден бала образы мен оның балалық шағының айырмашылығын көрсеткің келеді. Ж.П. Сартрдың бала бейнесі толық буржуазиялық гүлденуде өмір сүреді, ол шынайы өмірде қолдаушысынан айырылған. ол үшін бәрін басқалар жасайды, және л да оның жасаған әрекеттері де жасанды. Біздің алдымызда екі түрлі бейне: бірі бақытсыз және қуғынға ұшыраған, екіншісі қауіпсіз және үнемі қамқорлықта өмір сүретін –бірақ бәрібір екеуінің әрқайсысы өзінше қорғансыз.

М. Твен үйсіздің күйін кешседе романтиканы сүйетін баланың бастан кешкен оқиғаларын көрсетеді. Ал Диккенс туыстық жылуынан айырылғандықтан өз үйін жақсы көрмесе, тіпті жек көрсе, Хеклберри Финн өз үйін жек көреді, өйткені ол үшін үй шектеулі жер, оған кеңдік пен кеңістік қажет. Оливер анасын көз жасынсыз есіне түсіре алмаса, Финн әкесін қатты жек көреді. Финн мен Том Сойердің балалық шағы Толстойдың кейіпкері Николенка Аксаковтың Сережасы сияқты бақытты. Бірақ екеуіде екі түрлі бақытты. Біріншісі – әрекет пен қиялдың толық еркіндігі, екіншісі – өз мен жердің бірлігінде, жерді терең сезіну. Хемингуэйде, Фолкнерде, Т. Вульфте, Сэлинджерде бала бейнесі жалғандыққа төзбейтін, сәйкестіктен бас тартатын баланың табиғилығына құрылған. Тек 20 ғасырда ғана орыс әдебиетінде Твен типіндегі бала бейнесі пайда болды. Бұлар ержүрек, батыл, кідірмейтін томбалалар – бұл Тимур А. Гайдар. Бұл жігіттер жауынгерлік әрекеттерге, кез келген сынаққа дайын.

40-50 жылдары. 20 ғасырда Пришвин мен Паустовскийдің сентиментальдық бала образы, ол табиғатпен ертегі атмосферасында құрылған. Онда балалық күнәсіздік, қарапайымдылық бейнесі бар. Бірақ баланың әрбір жаңа бейнесі балалық шақтағы көркемдік бейнелерін тереңдету сатысы ғана емес, сонымен бірге әлеуметтік проекцияның белгілі бір түрі, шынайы балалық шақтағы өзгерістер мен оның мәдениеттегі символизациясының белгісі.

Әдебиеттегі немесе портреттегі балалар бейнелерінің көп өлшемділігі мен алуан түрлілігі көркемдік білімнің ілгерілеуін және авторлардың жеке басындағы ерекшеліктерді ғана емес, сонымен бірге балалық шақтағы шынайы мазмұндағы өзгерістерді және оның мәдениеттегі символдық бейнесін көрсетеді. С. Цвейг былай деп жазды: «...Біздің рухани дүниеміз миллиондаған монадалардан, жеке эсерлерден тұрады, оның ең кішкентай бөлігі біз өзіміз көріп, өзіміз басымыздан өткергеніміз, ал қалған оқылған дүниелердің барлығы – ол өмірдің негізгі бөлігі – біз кітаптарға оны оқығанымыз, қабылдағанымыз, үйренгендеріміз үшін қарыздармыз!». Э. Хемингуэй өзінің шығармаларында прототип ретінде өзінің басынан өткен немесе шынайы өмірде көрген оқиғаларын алған. Өзінің әкесі мен болған оқиға болуы мүмкін және де бала ретінде қандай

психологиялық қиындықтан өткеніні бандауы деп білемін. Бұл шығарма өте қысқа болғанымен өте терең мәселелерді қозғап отыр және де әрбір оқырман оны оқу барысында сөйлемдер арасында және диалог арасында айтылмай қалған жылы сөздер мен қолдаулар жатқанын анықтай алады. Әрбір ата-ана өз баласына тек бала деп қарамай оның да ішкі жандүниесінің айғайы болатынына назар аударуы қажет және де балаға әкеден, анадан көп жылулық, мейірімділік, махаббат пен қолдау керек екенін әрқашан жадында сақтауы керек.

Әдебиеттер

1. Абай «Қара сөздері», Алматы кітап 2020, 224 бет.
 2. Э. Хемингуэй собрание сочинений в четырех томах, Москва «Художественная литература» 1981, перевод с английского Н. Волжиной.
 3. Э. Фромм «Искусство любить» Издательство: АСТ, 2017/ 224 стр. ISBN: 978-5-17-982471-8, Переводчик: Александрова А. В.
 4. 1.Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды. Т. 1 – М.: Педагогика, 1980. – 230 с
 5. Артемьева Е.Ю. Основы психологии субъективной семантики. – М.: Смысл, 1999. – 350 с.
 6. Арутюнян М. Педагогический потенциал семьи и проблема социального инфантилизма молодежи // Отец в современной семье. - Вильнюс, 1988.
 7. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при старом порядке. – Екатеринбург: Урал, 1999. – 416с.
 8. Бездидько А.В. Книга как психологическая составляющая в построении образа мира субъекта действия // Мир психологии. – 2003. – № 4. – с. 133 – 138.
 9. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 1986. – 420 с.
- Бронштейн И.Н., Семендяев К.А. Справочник по математике для инженеров и учащихся втузов. – М.: Наука, Гл. ред. физ.-мат. лит., 1986.

ҒТАХР: 16.21.21

К.С. Түсіпова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

ХІХ ҒАСЫРДАҒЫ ТАРИХИ ЖЫРЛАРДЫҢ ЖАНРЛЫҚ СИПАТЫ

Жанрды тарихи түзілім шеңберінде танып, білу үшін оның халық поэзиясының өзге жанрларымен байланысын, айырмасын, спецификалық белгілерін анықтау қажет. Тарихи жырларды жан-жақты зерттеу барысында әрқандай мәселелердің туындай берері анық. Сол себептен де жанр мәселесіне қатысты жайттардың басын ашып алған дұрыс.

«Тарихи жыр» терминін қабылдап, қолдануда бірізділік байқалмайды. Ғалымдардың алды он сегізінші, он тоғызыншы ғасырлардағы ұлт-азаттық қозғалыстарына арналған шығармаларды тарихи жыр деп таныса, басқалары тарихи тақырыптағы туындылардың бәрін осы жанр ауқымында қарастыруға дайын. Қалай дегенмен, бұл терминнің көзге шалынар, астын сызып көрсетер айқын белгілері болмағандықтан, фольклоршылардың өз таным-түсініктеріне орай құбылтып қолданып жүргені жасырын емес. Тарихи тұлғалар мен өмір шындығынан хабардар тартыстарды бейнелейтін туындыларды тарихи жырлар санатына қосу-қоспау мәселесі туралы ортақ пікір жоқ. Терминді қолданудағы мұндай ала-құлалықты аталған жырлардың бір-біріне ұқсай бермейтіндігімен, айқын, анық жанрлық бітімінің жоқтығымен түсіндіруге болады. Содан соң бұл жырлардың толық, жан-жақты зерттелмеуі де терминге қатысты адасулардың орын алуына себептей көрінеді.

Тарихи жырларды толық жариялап, түбегейлі зерттеу нысанына айналдырған болсақ, терминге қатысты әңгімелер де өз жүйесін табары хақ. Сөз жоқ, жанр болғасын атауы, мәні мен маңызын ашар анықтамасы болғаны дұрыс. Әдебиет пен өнердің түрлі жанрларында қолданылып жүргендіктен, тарихи тақырыптағы жырларға «тарихи» терминін пайдаланудың ешқандай әбестігі жоқ. Тарихи жырларды белгілі бір ғасырлардың арасындағы туындылар деп топтап, тұйықтап тастаған қалай болады? Құдды бұдан кейін халықтың тарихи жырларды дүниеге әкелуі мүмкін емес деп түйіп тастаған жөн болмас. Бұл туындылардың стильдік өрілімі де бір қалыпқа сыймайды. Сондықтан «тарихи жырлар» терминін қолданғанда дәстүрлі тарихи жырлар ХVІІІ ғасырдағы тарихи жырлар, ХІХ ғасырдағы тарихи жырлар, ХХ ғасырдың басындағы тарихи жырлар, Абылай туралы тарихи жырлар шоғыры, т.б. сияқты нақтылап көрсетуді дұрыс деп санаймыз. Тағы бір айта кететін нәрсе, фольклорлық шығармалардағы «тарихи» термині архив мәліметтері, тарихи деректер

негізінде дүниеге келген образдар мен оқиғалардан тұратын қазіргі әдебиет пен өнердегі мағынасынан басқа, қарапайым халық тарихи жырларды да өткеннің, батырлар мен хандар заманының әңгімесі деп қарайды. Тарихи жырлар сол оқиғаға қатысқандар мен ол жайында естіген ақындардың болған жайттың ізін суытпай шығарған саяси мәндегі шығармалары болып келеді.

XVIII–XIX ғасырлардағы жырлардың «тарихи» атануы тегін емес. Ол туындыларда халықтың ұғым-түсінігіне, қабылдауына сай тарихи қайраткерлердің бейнелері жасалды, белгілі бір оқиғалардың мән-маңызы, жасырын сырлары ашылды. Бұл шығармалардың қазақ тарихи жырларының шоғырын толықтырғаны анық. Сонымен бірге, халықтың дүниетанымын, болған оқиғаға көзқарасын терең түсініп, танып-білудегі маңызын да атап өткен жөн.

Орыс әдебиеттануындағы «тарихи мектеп» бағытының өкілдері қаһармандық эпос пен тарихи жырдың арасындағы айырма шығармалардың дүниеге келген уақытына қатысты деп білді. Олардың айтуынша, тарихи жырлар мен батырлық жырда да нақты тарихи тұлға мен өмірде орын алған оқиғалар суреттелген, уақыт өте келе, адам аттары мен өмірде шын болған оқиғалар ұмытылып, жалпы типтік мотивтермен ауыстырылған. Ал тарихи жырлар болса, кейінгі ғасырларда пайда болып, эпикалық формаға көшіп үлгермеген. Сондықтан да олардың тарихи мазмұны өзгеріске ұшырамай, жақсы сақталған. «Тарихи мектеп» өкілдері тарихи жырларды эпос дамуының соңғы сатысы деп таныды.

Белгілі ғалым Едіге Тұрсыновтың тарихи жыр-өлеңдердің тегі мен дамуына қатысты пікірі де орыс ғалымдарының тұжырымдарына жақын: «Эпос атаулыға ортақ ерекшеліктердің бірі – ол суреттелетін тарихи оқиғалардан неғұрлым алшағырақ тұрса, соғұрлым тарихи шындық көлегейленіп, нақтылықтан жалпылыққа ауыса бастайды, нақтылы оқиғаларды суреттеудің орнына белгілі дәуірге ортақ типтік оқиғаларды көрсетеді, сөйтіп, нақтылы тарихи оқиға типтік оқиға сипатына ие бола бастайды. Ақыр аяғында нақтылы тарихи оқиғалардың ізімен пайда болған шығарма белгілі бір дәуірде орын алатын типтік оқиғалардың жалпы суреттемесі болып дүниеге келеді» [1]. Бұл үрдіс көшпелі түркі, монғол халықтарының фольклорына да тән құбылыс. Басқаның мұрасын айтпағанның өзінде, қазақтың «Едіге», «Қарасай – Қазы», «Шора» атты қаһармандық жырларын «Абылай», «Кенесары – Наурызбай», «Жанқожа», т.б. тарихи жырлармен салыстырсақ та жеткілікті. Тарихи жырлардың жанрлық өзгешеліктері туралы қазақ ғалымдары жазған еңбектер аз емес. Бірақ солардың басым көпшілігінде тарихи жыр табиғаты бұрынғыдай батырлық жырлармен салыстыру барысында анықталады. Алайда ол салыстырулар дәуірі басқа, мазмұны мен типі басқа тарихи жырлардың эпоспен байланысу өзгешеліктерін анықтап бере алмайды. Олардағы эпос поэтикасына тән бейнелеу амалдарының мөлшері мен қолданылу аясын да көрсете бермейді. Б.Н. Путилов айтқан «Екі жанрдың байланысын анықтау үшін эпос пен тарихи өлеңдерді жалпы теориялық салыстырулардан шығып, нақты тарихи зерттеулерге көшу қажет» [2, 74 б.] деген сөзі ақылға қонады. Бірақ сол Путиловтың өзі тарихи жырдың эпоспен байланысына көп тоқталған. Тарихи жырлардың қазақ фольклорының өлеңмен өрілген түрлі жанрлармен әрқандай байланысын зерттеп, жанрлық спецификасын, түп тегін, пайда болу процесін түсінуге мүмкіндік береді.

Тарихи аңыздар мен тарихи жырлардың арасында тығыз байланыс бары анық. Бұлардың жанрлық бітімінде алшақтық көп (проза мен жыр), олардың сюжеттері де қайталанбайды, бірақ екі жанрда да бір адам, бір оқиға төңірегінде айтылып, оларға баға бергенде де ұстанымдары ұштасып жатады. Кейінгі кездері аталмыш жанрлардың арасында жымдасқан жақындық, тура тоғысулар байқалып қалады. Мысалы, жырда аңыз мотивтері пайдаланылған болса, аңыздарда тұтас жырдың оқиғасы әңгімеленеді. Жыр мен аңыздағы тарихтың бейнелену ерекшеліктерін анықтап түсіну үшін аңыз-әңгімелерді терең түсіндіру қажет-ақ.

Тарихи жырларда суреттелетін оқиғалар тізбегін замана шындығын анықтауға септігін тиер дерек көздерімен салыстыра қараудың маңызы ерекше. Шығарманың тарихи негізін білу оның мазмұны мен мағыналық бөліктерін де дұрыс түсінуге, оқиғаның хронологиялық ретін дәл белгілеуге мүмкіндік береді. Мұндай амалдар жырды айтып, таратушылардың қандай мәліметтерді не себепті тандап алып, оны қалай қорытқанын анықтауға көмектеседі. Жырдағы көркемдік бейнелеу тәсілдері мен сюжет ерекшелігін түсіну үшін қиял мен ақиқат шындықтың арасалмағын айқындаудың да мәні зор. Қолда бар тарихи жырлардың мәтіндерін қарағанда, бұлардың мөлшері барлық жырда бірдей емес. Бір шығарма тарихи деректен көп алшақ кетпесе, кей шығармаларда болған оқиғалардың ізі де байқалмайды. Шығарманың идеялық мазмұнына, суреттеліп отырған дерекке қатысына қарай анықталатын қиял табиғаты да өзгеше. Сондықтан да жекелеген жырлардың сюжеттеріне талдау жасаған тұста қиял мен фактінің арақатынасын анықтау негізгі міндеттердің қатарында тұрады.

Тарихи жырлардың өзгеруіне себеп болатын жалпы үдерістерге өмір шындығына қатысы бар детальдардың, кісі аттары мен елді мекен атауларының ұмытылуы, жырдың қысқаруы, жекелеген эпизодтардың түсіп қалуы тәрізді құбылыстарды да жатқызуға болады. Мысалы, белгілі бір жырлардың экспозициясы сақталып қалатын болса, енді бір жырлардың таныстыруы мен экспозициясы мүлде көрінбейді. Соның нәтижесінде жырдың қалай аталғаны белгісіз болып қалып жатады. Кейбір тұстарда түсіп қалған детальдардың жаңа бөлшектермен толығып отырғанын байқаймыз. Ол жырлардың көлемі ұлғайып, сюжеті күрделеніп, эпизодтар қатарының өсіп жатқаны байқалады. Аталмыш тарихи жырлардың ауқымды жырларға айналуы контоминация есебінен, яғни типтік мотивтер мен басқа жырдан ауысқан мағыналық бөліктердің қосылуынан болады. Кей жағдайларда тарихи жырлардың сюжеті қайталау, тұрақты эпитет, сипаттама, теңеу, типтік формула сияқты өрнектердің есебінен өсіп, жолы көбейіп жатады. Мұндағы басты мәселе алдыңғы тарихи жырлардың көкейден кетіп, біржола ұмыт болуы. Ол процестердің нақты мөлшері жырдың мазмұны мен табиғатына, өмір сүрген ортасына, жергілікті жердің ақындық дәстүріне, т.б. байланысты. Жыр нұсқаларын талдау осы өзгешеліктердің түпкі сырын түсінуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Тұрсынов. Е. Тарихи жыр, өлеңдердің тегі мен дамуы /Қазақ тарихи жырларының мәселелері. – Алматы: Ғылым, 1979.
2. Путилов. Б.Н. О некоторых проблемах изучения исторической песни // Русский фольклор. – 1957. – Вып. 1.

22 СЕКЦИЯ: ЦИФРЛАНДЫРУ, ЖАҢАНДАНУ ЖӘНЕ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ БАСҚА ДА АСПЕКТІЛЕРІ

СЕКЦИЯ 22: ЦИФРОВИЗАЦИЯ, ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ДРУГИЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОЙ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКОВ

МРНТИ: 14.25.09

А. Мендыханова

Университет имени Шакарима города Семей
Научный руководитель: Р.С. Маликова ст. преподаватель

ТЕМАТИЧЕСКАЯ ПРЕЗЕНТАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ УСТНОЙ РЕЧИ В ШКОЛЕ

В связи с развитием информационных технологий в настоящее время существенно изменился подход к организации процесса обучения иностранному языку в средней школе. Широкое применение получают тематические презентации, выполненные на основе мультимедийных технологий, дающие возможность осуществлять процесс обучения на качественно новом уровне. Они являются одним из популярных инструментов для создания комфортной и благоприятной среды, при которой ученики могут повышать свои речевые навыки.

Использование презентаций позволяет проводить уроки:

- на высоком эстетическом и эмоциональном уровне (анимация, музыка)
- обеспечивает наглядность;
- привлекает большое количество дидактического материала;
- повышает объём выполняемой работы на уроке в 1,5 – 2 раза;
- обеспечивает высокую степень дифференциации обучения (индивидуально подойти к ученику, применяя разноуровневые задания).

Выполняя наглядно-иллюстративную функцию, мультимедийные презентации могут быть успешно использованы преподавателем практически на всех этапах обучения: введение и закрепление лексического и грамматического материала, контроль изученного материала. Кроме того, создание проектов в виде презентаций является неотъемлемой частью самостоятельной работы студента. Презентации могут быть использованы в качестве опоры при аудировании, пересказе текстов, составлении диалогов и улучшения навыков говорения. Такой широкий спектр применения мультимедийных презентаций объясняется тем, что презентации «вносят разнообразие, оживляют процесс обучения, увеличивают эмоциональное воздействие на студентов, создают комфортную среду обучения, помогают сформировать модель реального общения». Немаловажным является и тот факт, что разработка презентаций повышает информационную культуру школьников, их мотивацию и самооценку [4-14].

Актуальность данной работы заключается в существовании трудностей при формировании речевых навыков на уроке иностранного языка в школе. Изучение словарного состава и дальнейшее использование иноязычной лексики в различных видах речевой деятельности способствует овладению учащимися иностранным языком как средством общения с одной стороны, а с другой – обеспечивает восприятие и понимание текстов для чтения и аудирования, что в свою очередь повышает общий, образовательный уровень. Использование презентаций на уроках иностранного языка способствует лучшему развитию речевых навыков, что и обуславливает данную тему работы.

В связи с этим возникает **проблема**: какова роль использования тематических презентаций в формировании устных навыков в общеобразовательной школе? Таким образом, **объектом исследования данной работы** является формирование устных навыков у учащихся с помощью тематических презентаций в общеобразовательной школе.

Предметом исследования является тематическая презентация как средство формирования устных навыков у учащихся в общеобразовательной школе.

Цель работы – обосновать и апробировать на практике эффективность применения тематических презентаций при изучении иностранного языка в общеобразовательной школе.

Гипотеза исследования – устная речь получит большее развитие, если систематически использовать тематические презентации на уроках иностранного языка. [10]

Литература

1. Ачкасов М.Н. Мотивация в обучении // Фестиваль педагогических идей «Открытый урок» 2009-2010.
2. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – СПб. [и др.] : Питер, 2008. – 398 с. – (Мастера психологии). – Библиогр.: с. 386-389.
3. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языком: Лингводидактика и методика: Учебное пособие для студентов лингвистических и филологических факультетов высших учебных заведений/ -М: Академия (2014 г.) – 336 с. с.288
4. Давыдова, Э.М. Игра как метод обучения иностранным языкам/ Давыдова Э.М.// Иностранный язык в школе. – 2010. – № 6. – С. 34-38.
5. Егорова Ю.Н. Мультимедиа как средство повышения эффективности обучения в общеобразовательной школе//Автореф. дисс. канд. пед. наук – Чебоксары, 2010.
6. Захарова И.Г. Информационные технологии в образовании: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. - М.: Издательский центр «Академия», 2013. – 192 с.
7. Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: Логос, 2004. – 384 с.
8. Зорин С.М. Интегральное искусство и обучение. М., 2001.
9. Илбин М.С. Основные теории упражнений по иностранному языку. Под ред. проф. В.С. Цетлина. – М., «Педагогика», 1975.
10. Китайгородская Г.А. Методические основы интенсивного обучения иностранным языкам. М., 1986
11. Китайгородская Г.А., Леонтьев А.А. Содержание и границы понятия интенсивное обучение // Методика и психология интенсивного обучения иностранным языкам. - М., 2000.
12. Койфман Ф.М. Активизация познавательной деятельности на уроках иностранного языка // Фестиваль педагогических идей «Открытый урок» 2007-2008. 51
13. Комарова Ю.А., Ларионова И.В. «Английский язык. 5 класс» – М.: ООО «Русское слово – учебник», 2014. г., - 104 с.
14. Краевский В.В., Хуторской А.В. Основы обучения. Дидактика и методика. М.: 2007. – 352 с.
15. Литвинова Т.В. Система упражнений для самостоятельной работы студентов по овладению лексикой по специальности. Обучение иностранным языкам в школе и вузе. – СПб.: Каро, 2005.

ҒТАХР: 14.27.05

И. Муканов

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Г.К. Исмаилова ф.ғ.к., профессор

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЕМТИХАНДАРҒА ДАЙЫНДЫҚ

Әлемдік тілге айналу тарихы XVII ғасырдан бастау алатын ағылшын тілі қазіргі таңда мансап қуған адамдар үшін міндетті атрибутқа айналуға. Ағылшын тілінен бөлек, дамыған елдердің көбінде өзіндік халықаралық стандарттағы емтихандары бар (ТОPIK, HSK, JLPT, тб.). Ең көп таралған емтиханға толығырақ үңілсек:

Massaget.kz сайтына сүйенсек: «IELTS (the International English Language Testing System) ағылшын тілінің барлық ауқымын қамтитын халықаралық сынақ тесті болып табылады. Егер ағылшын тілінде сөйлейтін мемлекетке оқуға немесе жұмыс істеуге баратын болсаңыз, сіз осы емтиханнан өтуге міндеттісіз. 1989 жылдан бастап IELTS бүкіл дүние жүзінде ағылшын тілін білу деңгейін анықтайтын сапалы әрі сенімді сынақ болып қолданылып келеді. Бүгінде, әлемнің 6 000-нан астам ЖОО, институттар, мемлекеттік мекемелер мен іскери ұйымдары IELTS нәтижесін сенімді деп қабылдайды. Сынақтың статистикасына сүйенсек, жылына 1 миллионнан астам адам өз қажеттілігі бойынша IELTS сынағын тапсырады екен. Сынақты әлемнің 120 елінде тапсыруға болады және IELTS ең көп тараған тест сынағы болып табылады.»

IELTS төрт модульден тұрады: Listening (Тыңдалым), Reading (Оқылым), Writing (Жазылым), Speaking (Тілдесу). Басқа емтихандар құрылымы осыған ұқсас (тіл спецификасына

байланысты өзгерістер болуы мүмкін (мысалы, JLPT тестінде йероглифтер білімін бағалау бөлімі бар)).

Статус-кво қарқынды глобализация процессін кешуде. Медиа бизнес саласының дамуы адамдарға өте көп мүмкіндіктер әкелуде. Қазіргі таңда адамдар үшін қашықтықтан оқу нормаға айналып барады, осыған орай, көптеп онлайн мектептер ашылуда. Бұл жаңалықтың пайдалы аспектілері болғанымен, біршама қиындықтар да туындауда. Мектептердің қарқынды ашылуы олардың сапасының пропорционалды түрде артып жатқанының кепілі емес. Ақтуалды проблемалардың бірі – халықаралық емтихандарға дайындық курстары (мектептер ұсынатын) жалпылама қалыптасқан стандарттарға негізделген, яғни, студентке деген белгілі бір талаптар ұсынылып, соған қарай методика құралады (критикалық ойлау дағдыларының жоғары болуы). Ол стандарттарға сай студенттер саны салыстырмалы түрде аз (ақпаратқа анализ жасау, синтездеу), демек оларға жекелей методика құрастырылуы қажет. Проблема мектептердің көбі осы сәтті ескермеуінде. Студенттердің басым бөлігі топпен оқыту курстарына жазылады – бұл да өзіндік бір қателік. Жоғарыда айтылғандай ортақ стандарттарға негізделген курстар топ ішіндегі кейбір индивидтерге қиындықтар тудыруы мүмкін, бұл өз кезегінде барлық топтың жұмыс эффективтілігіне кері әсерін тигізеді. Бұл проблеманы шешудің жолы – жеке курсқа жазылу, нәтижесінде мұғалімді өз қажеттіліктерге қарай икемдеу. Бірақ бұл әрқашан уникалды шешім болмауы мүмкін. Жеке арнайы курстар а) бағасына байланысты қолжетімсіз болуы мүмкін; б) жеке оқығанда және білім алатын жерде оқу ортасы болған жағдайда (топтағы бірге оқитын адамдар) материалды қабылдау әртүрлі болуы мүмкін; кей кезде ол жақсы жаққа қарай өзгеше, кей кезде керісінше. Сол себепті студентке қосымша өз білім алу методикасымен де жұмыс жасау керек.

Енді әрбір модульге толығырақ тоқталсақ:

Оқылым. Бір сәтте онай, әрі қиын модуль. Бұл модульдің мәнін түсінбейінше ол қиын болып қала береді. Өз тәжірибемде оқылымды мектептер skimming and scanning әдісі бойынша орындауды ұсынады. Бұл жерде: skimming – әр бір абзацтың бірінші және соңғы сөйлемдерін оқу арқылы абзацтың не туралы екенін жылдам түсіну; scanning – сұрақтағы кілт сөздерді анықтау; мәтіннен табу. Жалпы алғанда өте пайдалы әдіс – аз уақытта өте үлкен мәтіндердің мәнін түсінуге мүмкіндік береді және кілт сөздерді анықтау арқылы тікелей жауап берілуі керек сұраққа қатысты мәтін бөлігін ғана оқуға мүмкіндік береді. Сәйкесінше, қоржында қатемен жұмысқа уақыт артылады. Проблема – бұл әдісті студенттердің барлығы бірдей қолдана алмауында. Метод тиімді жұмыс жасауы үшін студентте аналитикалық дағдылар өте жақсы дамыған болуы керек: skimming кезінде осы әдіске сай мәтіндерді анықтай білу қажет; осы әдіс шеше алатын сұрақтар топтамасын білу керек (олар: абзацтарға тиісті атау қою, т.б.); scanning кезінде маңызды және маңызсыз кілт сөздерді анықтай алу керек; уақытты дұрыс бөле білу қажет. Мақала бұл әдісті жоққа шығармайды, бірақ skimming and scanning әдісі қиындық тудыратын студенттерге мәтінді толық оқуды ұсынады. Емтиханға дайындық курстары оқылымды жылдам аяқтауға негізделген курстарды ұсынады, бұл өз кезегінде а) жауаптың нақтылық коэффициентін төмендетеді (кілт сөздерге ғана шолу жасап, маңызды сәттерді өткізіп алуға болады); б) емтихан тапсырушыға қосымша стресстік жағдай қалыптастырады (әдіс мәтінді жылдам аяқтауға бағытталған соң оқушыларда тезірек аяқтау деген мақсат туындайды; олай болмай жатқан жағдайда олар алаңдай бастайды, нәтижесінде концентрациясын жоғалтады). Тікелей IELTS-қа келетін болсақ, оқылымға 60 минут уақыт беріледі, демек үш мәтінге идеалды түрде 20 минуттан уақыт бөле аламыз. Мәтінді асықпай, толық оқып шығу көбірек жақсы импакттар бере алады. Практика жүзінде бұл әдіс жақсы эффективтілікті көрсетті (жеке тәжірибемде 20 минут уақыт көлемі мәтінді толық екі рет оқуға мүмкіндік берді).

Тыңдалым. Мектептер медиабизнесітегі бәсекелестіктен қызықты контент құрастыруға мүдделі. Фильмдер, әндер т.с.с. медиа продукт арқылы дайындық әдістерін ұсынады. Берілген мақала бұл әдістерді жоққа шығармайды, оның кей сәттерде өте пайдалы екенімен келіседі, бірақ, дайындық кезінде подкасттарға көбірек басымдылық беруді ұсынады. Фильмдер, тағы сол сияқты құралдарда пайдаланылатын ағылшын тілінің конструкцияларын емтиханда кездестіру ықтималдылығы төмен (ауыз екі сөйлеу стилі басым, емтихан контенті ғылыми стиль аясын қамтиды). Мақала BBC Radio құрастырған «6 minute English» және BBC News құрастырған «Global News Podcast» подкасттарын ұсынады. Бірінші аталған аудиожазба тыңдалым бөлімінің 1-ші, 2-ші секцияларына өте эффективті дайындық құралы бола алады (жазбада жалпы ғылыми тақырыптарға 6 минуттық пікіралмасу беріледі (екі жүргізуші диалогы, шақырылған қонақтар монологу)). Екінші аталған аудиожазбаны 2-ші, 3-ші секцияға дайындалу үшін қолдануға болады. «Global News Podcast» әлемдегі ақтуалды жаңалықтарды баяндайды, сәйкесінше баяндама күрделі синтаксистік орамдарды, спецификалық лексиканы қолданады.

Тілдесу. Бұл бөлімге анализ жасау үшін емтиханға дайындалып жүрген студенттерден сауалнама алынды. Нәтижесінде студенттердің басым бөлігіне аталған бөлімге мектептерден фидбек жетіспейді. Мақала тілдесу бөліміне тиімді дайындалу үшін shadowing әдісін ұсынады. Dixon онлайн-мектебіне сүйенсек, жоғарыда аталған «6 minute English» подкастынан бір аудиожазбаны таңдап, 1 апта мерзімінде тыңдап, параллельді түрде бірге дауыстап оқу керек. Әдіс тілдесу кезінде сұрақтарды жақсырақ түсінуге және сөйлеген кезде оқушыларға тілдік барьерді бұзуға көмектеседі (тілдік барьер шет тілін меңгеріп жүрген адамдардың үлкен проблемасы; грамматиканы өте жақсы білген күннің өзінде барьердің болуы бұл білімді жоққа шығарады, себебі оқушы өз білімін пайдалана алмайтын болады).

Жазылым. Бұл бөлім логиканы, критикалық ойлауды өте қатты талап етеді. Дайындық курстары студентке эссе құрылымын түсіндіреді, бірақ айтылған қасиеттерсіз жақсы деңгейдегі эссені жазып шығу қиын. Сол себепті мақала критикалық ойлау қабілетін дамыту жолдарын ұсынады: эссе үш бөлімнен тұратыны белгілі. Кіріспе мен қорытынды бөлімдері көп қиындық тудырмауы мүмкін, ал негізгі бөлім структурасы өзгеше. Жақсы негізгі бөлім жазып шығару үшін тақырыпқа қатысты сапалы аргументтер болуы қажет. Сапалы аргумент қалай құрылады? Тақырып, мысалы, қайырымдылық қорлары тек өз еліндегі адамдарға көмек көрсетуі керек дейтін болса, аргументтер: а) неге бұл шешім маңызды? б) бұл шешім қандай пайдалы импакттар әкеле алады? с) қандай бэкклештер болуы мүмкін? д) бұл шешім болмаса статус-кво қалай өзгереді? Т.с.с. сұрақтарға жауап беру қажет. Бұл қабілеттер үнемі даму үстінде болуы керек, сол себепті мақала активті түрде дебатпен айналысуды ұсынады. Дебат барлық керекті дағдыларды дамытуға арналған уникалды платформа. Жалпы алғанда халықаралық емтихандар құрылымы басқа емтихандардан өте үлкен өзгешелігі жоқ, демек мақалада айтылған әдістерді кез келген тестке қолдана аламыз. Тек емтихан немесе тестпен шектелмей, жаңа тіл меңгеру барысында да мақалада айтылған дағдылар әрқашан пайдалы импакттарды береді.

Әдебиеттер

1. Учебники и пособия для подготовки к международным экзаменам по английскому - <https://www.englishdom.com/blog/uchebnye-materialy-gotovimsya-k-mezhdunarodnym-ekzamenam-uchebniki-posobiya/>
2. IELTS дегеніміз не? - <https://massaget.kz/layfstayl/bilim/studenttik-mir/18870/>

МРНТИ: 14.35.09

Е. Түсіпова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы униерситеті

Ғылыми жетекші: Ж.Ү. Калимова, филол.ғ. к., шетел тілдері кафедрасының доценті

ӘН МАТЕРИАЛДАРЫ – АУДИО МАТЕРИАЛАРДЫҢ ТИІМДІ ТҮРІ РЕТІНДЕ

Қазақстан Республикасы жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартында «Шетел тілін оқытудың басты мақсаты — оқушыларға шетел тілінде қарым-қатынас жасауды базалық деңгейде игерту» деп көрсетілген. Өйткені қазіргі нарық жағдайында шетел тілін, оның ішінде ағылшын тілін меңгеру, шетел тілінде сөйлей білу өмірдің өзекті мәселесіне айналды. Қазіргі таңда ана тілімізбен бірге шетел тілі де біздің өмірімізге сенімді түрде еніп келеді. Ғылыми-техникалық прогресс пен жаһандану дәуірі әлемдік қауымдастықта табысты өмір сүрудің жаңа шарттарын тағайындауда, ал оны шетел тілін білмей тұрып жүзеге асыру мүмкін еместігін сезініп отырмыз.

Қазіргі кезеңде шетел тілі заман талабына сай мектептерде бастауыш сыныптан бастап жүргізілуде. Бұл оқушы бойында ерте кезеңнен бастап ұлтаралық, мәдениетаралық бірлестікке дайындықтың қалыптасуына тікелей ықпал етеді. Шетел тілін бастауыш мектептен бастап оқытудың артықшылығы әрбір баланың психологиялық ойлауына, шетел тілінің фонетикалық, лексикалық және грамматикалық ерекшеліктеріне көңіл аударуына, түсінуіне оң әсер ететіндігі, содан соң негізгі мектепте білімін берік нығайтуын, білім сапасын арттырып, шетел тілінде қарым-қатынасқа түсіп, ерте мәдениетаралық коммуникацияға түсуіне мол мүмкіндік береді.

Шетел тілін оқып, үйрену, бірден қалыптаса қалмайды. Өз ана тілін әлі толық меңгермеген балаға шетел тілін үйрету оңайға соқпайтыны белгілі. Мәселен, бастауыш мектептің бастапқы

сыныптарында баланы шетел тіліндегі дыбыстарды дұрыс айтуға, буындарды сөз тіркестерін, сөйлемдерді дұрыс меңгеріп, хат жазу, анкеталарды үлгі бойынша толтыру үйретіліп, негізгі грамматикалық категориялардан жалпы мағлұмат беріледі. Осы бастапқы сыныптарда-ақ оқушыларды түрлі тәсілдермен білім алуға үйрету қажет. Ағылшын тілі сабағында оқушылардың фонетикалық дағдыларын қалыптастыруда ән мәтіндерін қодану әдісін оқушылардың фонетикалық дағдыларын қалыптастыруға, шетел тілінің дыбыстарын дұрыс айта білу дағдыларын қалыптастырады.

Шетел тіліндегі музыкалық шығармаларды оқып-үйрену – бұл танымдық яғни когнитивтік үрдіс. Ән мәтіндерімен жұмыс істеудегі когнитивтік үрдіс сөздермен, құрылымдармен, мазмұнмен жұмыс жасауда және мәтінге жан-жақты талдау жасау барысында көрінеді. Шетел тілінде ән мәтіндерін үйрену – оқушылардың сөйлеу мәдениетін дамытудың, шетел тіліндегі сөздік қорын байытудың және білім алушылардың оқушылардың коммуникативтік құзыреттіліктерін қалыптастырудың негізі.

Қазіргі таңда ағылшын тілін үйрету барысында стандартты аудио материалдар (мәтін, диалог) қолданылады. Бұл тақырыптың өзектілігі оқушылардың осы материалдарды игеру кезінде көрінеді. Оқушылар аудиомәтіндерде, диалогтарда берілген ақпаратты көп жағдайда толық түсінбейді, сонымен қатар, жадында сақталу мүмкіншілігі төмен. Осы кезде неліктен ән материалдарын қолдану тиімдірек? Осы сұраққа жауап беру үшін алдымен бандаманың мақсатын анықтауымыз керек. Баяндаманың мақсаты ән материалдары арқылы оқушылардың материалды игеруге деген құлшынысын арттыру, берілген білімнің ұзақ мерзімде қолданылуын назарда ұстау, оқушылардың фонетикалық, лексико-грамматикалық дағдыларын қалыптастырудың тиімді әдісіс-тәсілдерін қолдану болып табылады.

Әдетте ағылшын тілін үйренетін балалардың көпшілігі күрделі грамматикалық құрылымдарды меңгеруге және оларды қайда қолдану керектігін түсінуге көп уақыт жұмсайды. Ал басқаларың тіпті тілдерді үйренуге деген қызығушылығы төмендейді. Сондықтан әр түрлі жас санаттары үшін қолайлы әдісті анықтап, оларды оқыту үрдісінде қолдана отырып, оқушылардың тілдік дағдыларды жақсартуға мүмкіндік туады.

Мысалы белгілі бір грамматикалық тақырыпты өткен кезде жаттығулармен қатар үй тапсырмасы ретінде ән мәтіндерін беріп, одан бүгінгі өткен грамматикалық тақырыпты тауып қолдануын түсіндіріп, орысша, қазақша аударып келуге берілсе, бұл әрі түсіндірілген грамматикалық тақырыпты пысықтайды, әрі іздендіреді және тәрбиелік құндылығы болады. Ал ағылшын тіліндегі ән материалдарын пайдалаудың маңыздылығы – қазақ тіліндегі ән мәтіндерімен шектелмей, оқушылар басқа халықтардың шығармашылығымен, салт-дәстүрімен де таныс болуы қажет.

Оқушылардың фонетикалық дағдыларын қалыптастыру барысында ән материалдарын қамтыған аудио мәтіндер қолданудың тиімділігін айқындау үшін мектеп оқушылары арасында сауалнама өткізілді. Сауалнама барысында «Сіз ағылшын тіліндегі әндерді қаншалықты жиі тыңдайсыз?» сұрағына оқушылардың 83,3% -ы жиі тыңдаймыз деп жауап берді. Ал «Ағылшын тілін ән материалдары арқылы үйреніп көрдіңіз бе?» деген сұраққа 54,5% -иә, әлі күнге дейін қолданамын деп жауап берсе, 34,9%-қолданып көрдім, бірақ жиі қолданбаймын деп жауап қайтарды. Тағы бір айта кететін мәселе – ағылшын тілі сабағында мұғалім қандай аудио материалдарды қолдананды? сұрағында 83,3%-аудио мәтіндер, 11,4%-диалогтар, 5,3%-ән материалдары қолданылады деп жауап берді. Сонымен, бұл жүргізілген сауалнаманың қорытындысы: ағылшын тілі сабағында әдетте қолданылатын аудио материалдарды оқушылар күнделікті сабақта жиі тыңдамайтынын, тыңдалған аудио материалдар бойынша пысықтау жұмыстары қажетті деңгейде жүргізілмеітінін байқауға болады. Яғни, ән материалдарын оқушылар күнделікті өмірде жиі тыңдайды, егер ағылшын тілі сабағында осы әнге байланысты қосымша қайталау, пысықтау жұмыстары жүргізілсе, әндерді тыңдаған сайын оқушының есіне түсу мүмкіншілігі жоғары, сәйкесінше ол жадында сақталады.

Осындай әрекеттер нәтижесінде ағылшын тілін үйретудің тиімді әдістері қарастыру және оларды сабақ үрдісінде жиі пайдалану қажеттілігі туындайды. Оның ішінде: әнді тыңдай отырып, берілген түрлі бос орындарды қажетті сөздермен, тіркестермен толтыру, қателерді түзету, грамматикалық құрылымдарды түсіндіру, идиомаларды үйрену және т.с.с. әдістер бар.

Әнді тыңдатпас бұрын мұғалім әуелі әннің тарихымен таныстырып немесе қысқаша дерек беріп өтсе оқушылардың әнді үйреніп, есте сақтауларына зор ықпал етеді. Кездесетін қиыншылықтардың алдын алу үшін жаңа лексиканы таныстырып алғанда жөн. Мұндай жағдайда үйренушілер әннің мазмұнын жартылай біліп отырады. Әнді тыңдауға назарын бұрып, әнді тыңдап

жатқан кездегі оқушылар зейінін назардан тыс қалдырмай бақылау қажет. Өнді тыңдағаннан кейін әннің шумақтарымен жұмыс жасап, әр сөйлемді талдап, әнге байланысты тапсырмалар беріп оқушылардың тілдік қорын молайтады.

Шетел тілі сабақтарында берілетін ән мұқият таңдалып алынуы тиіс. Ән сабақтың негізгі тақырыбы бола алмайды, оны негізінен жаңа лексиканы немесе грамматикалық материалды бекіткен кезде қолданамыз және әнге берілетін тапсырмалар тіл үйренушілердің деңгейіне қарай таңдалып алынады.

Жүргізілген жұмыстар нәтижесінде төмендегідей мәселелер анықталды: әнмен жұмыс жасаудың барлық түрлері пәнге деген қызығушылықты арттыруға айтарлықтай мүмкіндіктер туғызады, ән сөздері сөздік қорды көбейтуге септігін тигізеді, әндер шетел тілінде сөйлеу дағдыларын жетілдіруге ықпал етеді.

Әдебиеттер

1. Варга Б., Димень Ю., Лопариц Э. Язык, музыка, математика М.: – 1981. – С. 151-155
2. Эскина Н. С предками на языке музыки: музыка как язык культуры М.: – 2012. – С.35-37
3. Петрова С.В. Нескучная фонетика английского языка – 2005
4. Нуриева Р.И. Английский язык, Лексико-грамматическое пособие, Часть 1, Учебное пособие для СПО, - Алматы, – 2019. – 142с.
5. Colin Mortimer. “Elements of Pronunciation” – 1994. – 138с.
6. <https://www.virtualacademy.ru/news/ispolzovanie-muzyki-pri-izuchenii-anglijskogo-yazyka>
7. <https://www.informio.ru/publications/id2494/Statja-na-temu-Osobennosti-ispolzovanija-muzyki-na-urokah-anglijskogo-jazyka>
8. <https://greenforest.com.ua/journal/read/muzika-ta-anglijska-vmikaj-ta-vivchaj>

СЕКЦИЯ 23: ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСКОЙ И СОВРЕМЕННОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

ҒТАХР: 19.41.07

С. Жайсанбекова, А. Мәжітова, Е. Айтқожа

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Ш.С.Кеңесбаева, ф.ғ.к., қазақ филологиясы және журналистика кафедрасының аға оқытушысы

**ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ МАҚАЛАЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚ
ЖУРНАЛИСТИКАСЫНДАҒЫ РӨЛІ**

Шәкәрім Құдайбердіұлының мол мұрасының бір саласы қаламгердің әр жылдары қазақ баспасөзі беттерінде жарық көрген сан-салалы тақырыпты қамтитын публицистикалық еңбектері болып табылады. 1912 жылдардан бастап ғұламаның «Айқап», «Қазақ», «Сарыарқа», «Қазақ тілі», «Таң», «Шолпан» сынды газет-журнал беттерінде мақалалары жарияланғанын оқырман қауым жақсы біледі.

«Айқап» журналында Ш.Құдайбердіұлының «Білімділерден бес түрлі сөздің шешуін сұраймын» (1912, № 5), «Сөз таласы» (1915, № 6), «Біздің мұқтаждарымыз», «Басқармаға келген хаттар» (1912, № 4) деген мақала, хабарлары жарияланды. Басылымдарда ақынның философиялық ой-толғамдары, қоғамдық өмірдің өзекті мәселелеріне қатысты көзқарасы көрініс тапқан. «Білімділерден бес түрлі сөздің шешуін сұраймын» мақаласында «...Бұл сөздерге дін кітабынан дәлел көрсет деймін, тура ғана ақыл қабыл аларлық дәлел болса екен. Жауап беруші қазақ болсын, басқа жұрт болсын – бәрібір, бірақ жауап қазақ тіліменен жазылсын, не қазақша тәржіма етілсін...» [1] деп барша адамзат баласын мәңгілік толғандыратын философиялық сауалдарын талқыға салады.

Алаш қауымының қоғамдық жайттарынан туындаған өмірлік маңызы зор келелі мәселелеріне сергек қараған ақын «Қазақ» газеті мен «Айқап» журналына сөз жазушыларға» өлеңінде қазақ зиялыларының пікір қайшылығынан туындаған (көшпелі және отырықшы) мәселелерде бұқараны елдік жолындағы ортақ мұрат-мақсатта береке-бірлікке шақырады.

Дұғай да дұғай сәлем айт,
«Айқап» пенен «Қазаққа».
Кекету, сөгіс сөзден қайт,
Кез боларсың мазаққа – [2].

Көсемсөзші «Сөз таласы» мақаласында «Айқап» журналы мен «Қазақ» газетінің арасындағы мұсылман құрылтайы мәселесіне қатысты өрбіген кезекті таластарды ақыл таразысына салып, сын көзімен қарады. Аталмыш мақала жөнінде ғалым Қайрат Сақ «Журналдың 1915 жылғы № 6 санында жарық көрген Ш.Құдайбердіұлының «Сөз таласы» атты мақаласын мысалға келтіреді. «...Ақын орынсыз кекету, жөнсіз мұқату, қисынсыз мінеу сынды ар өлшеммен еш үйлеспейтін жағымсыз қылықтар тұтас Алаш баласын әлеуметтік келеңсіздіктерге ұрындырып отырғанын айтады» [3] дейді.

Шәкірім қажы «Айқапқа» жазғандар да, «Қазаққа» жазған Ғалихан да талас сынды көптің сынына салып отыр, ол жақсы-ақ. Бірақ кекеп, кекетіп сөзін жазған жарай ма? Менің ойымша, кекеу, сөгіс – тіл қаруы» [1] деп қандай да болмасын адамның дәрежесі мен лауазымына қарамастан әділдік жолында ақиқат өлшемін ұстануы керектігін ескертеді.

«Айқап» журналында Ш.Құдайбердіұлының жарық көрген кітаптары, өмірі мен шығармашылығына қатысты құнды деректер де берілген. Мысалы, «Жаңа шыққан кітаптар» хабарламаларында ақынның «Мұсылмандық кітабы», «Түрік, қырғыз, қазақ хәм хандар шежіресі» (1912, №7), «Қалқаман-Мамыр» (1912, № 13) кітаптары басылып шыққаны хабарланды.

Ш.Құдайбердіұлының «Қазақ» газетінде де мақалалары жиі басылды. 1913 жылы басылым тұсауын кескенде «Қазақ» құтты болсын!» атты жүрекжарды өлеңін арнайды.

Қазақ құтты болсын!
Үмітті Орынбордан бала туды,

Қолына жарық сәуле ала туды.
Мақсаты: қараңғыда жүрген халқын,
Ойлайды тура жолға қаратуды, –

деп газеттің әлеуметтік өмірдегі мән-мағынасын, қоғамдық маңызын терең екшейді.

Ұлт басылымдарын жұртшылықтың жазылу арқылы жауапкершілікпен қолдауы қажеттігін ұсынған Шәкәрім «Қазақ» газетінде жарияланған шағын ой-толғанысында да «Білімсіз ел жас бала сықылды: бір жаңа нәрсе көрінсе, бұрынғыны тастап соған ұмтылмақшы. Газетаға сөз жазушы мырзалардан өтінемін «Қазаққа да», «Айқапқа да» жазып тұрсаңыздар екен?!» («Қазақ» газеті. 1913 жыл, 16 июнь) деп жазды.

Шәкәрімнің 2017-2018 жылдары Семей қаласына шығып тұрған «Сарыарқа» газетіндегі «Жалпы қазақ съезі», «Ар қарызы», «Қазақ қалыптары», «Земство туралы», «Есте болсын!», «Қазақша ай аты жоқ», «Ашық хат», «Семей облысына қараған барша қазақ ағайындарға ашық хат» мақалалары да қазақтың қамын күйттейді.

Шәкәрім «Жалпы қазақ съезі» мақаласында (15.08.1917) 1917 жылдың 21-26 шілдесінде Орынборда 16 облыс өкілдерінің қатысуымен Бірінші жалпықазақ съезінің өткенінен хабардар етеді. «Бұл съезд барша қазақ боп бас қосқан алаш ұлына зарын өткізген, сағынтып көз етін сарғайтқан кеңес еді. ...Қазақ боп бас қосқандағы мақсат – бет пен ниетті қазақ боп біріктірсек, саны бар, сапасы жоқ болмай, күшейіп көркейерміз дегендік. Ал, алаштың баласы! Сағынған топ қосылып, қорсаған сөз қорылып, тарқады. Енді айтылмаған сөз болмайды, сөздің іске айналуы мақсат» [4] деп сол тарихи кезеңдегі елдің әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси мәселелерін шешуде ел алдындағы міндеттерді орындауға шақырады.

Ш. Құдайбердіұлының «Ар қазығы» мақаласында қызметтен қайтқан Жетісудың 719 жігіті Ғалихан есімдінің атына медресе я стипендия ашылсын деп 2 мың сом «Қазақ» басқармасына тапсырғаны туралы «Қазақ» газетінің 232-нөмірінде басылғанын сөз етеді. «...Қане, жұрт! Мына жігіттердің тұңғыш бастаған жолына аз-көп демей, һәркім шамасына қарай түселік» («Сарыарқа», 1917, 4 шілде, 4-нөмір) деп басталатын мақалада қазақ жастарының оқып-білім алуын қолдайды.

«Абай» журналында Шәкәрім қаламынан шыққан «Ұлтшылдық туралы», «Шын бақтың айнасы» мақалаларында да үнемі ұлт рухын жоғары қояды. «Ұлтшылдық мәдениетті туғызса да, ақ жүрек туғызса алмайды; ақ жүрек дегеніміз – «ұждан», қазақша тәмам адам баласын бауырындай көріп, жаны ашып, әділет қылу. Осы айтылғандай, ақ жүрек көбеймей тұрып, адамшылық жеңе алмады» [4] деп ұлтының кемшілігін толтыру, артықты өзгелерге зиянсыз жолмен табу ақ жүрек (ұждан) ісі екенін ұғындырады.

Семей шаһарындағы «Қазақ тілі» газетінде әдебиет және сын туралы жазған екі мақаласы жарияланыпты. Ташкенттегі «Шолпан» баспасында жарияланған қаламгердің «Ләйлі-Мәжнүн» туындысы баспадан кеткен қателіктердің салдарынан сапасыз болып шыққанына қатты ренжіген Шәкәрім шағын көлемді «Қазақ тілі» газетінің басқармасына өтініш» мақаласын аталмыш газетте 1924 жылдың 31 қаңтарында хат жазып жариялаған.

«Ташкенттегі «Шолпан» журналы менің өлең қылған «Ләйлі-Мәжнүн» әңгімесін соншалық көп қате қылып басыпты. Оны түзету қайтадан бір кітап қиын. Кей өлең мүлде жоқ, кейінін жартысы жоқ, әріп қатесі есепсіз көп» [4] деп «мәтін тазалығына» зейін қою керектігі сөз етеді.

«Қазақ тілі» газетінде басылған екінші мақала «Сын һәм сынауды сынау» (1924) турасында ғалым А.Еспенбетов «Бұл мақалада көтерілген жайлар да өзектілігімен құнды. Қазақ әдебиеттануында сын жанр ретінде қалыптасып үлгермеген алакеуім шақта қорғасындай салмақты ойларын ортаға салуы қаламгердің замандастарынан озық тұрғандығын дәлелдей түседі» [5] дей келе сындың қажеттігін Ш. Құдайбердіұлы терең ұғынғанын байыптайды.

Уақытында шыққан барлық басылымдардан хабардар Шәкәрім «Менің ойымша, сын кекеу-мысқыл, күндеу-өзімшілдік, айла-қиянаттан аулақ болса деймін. Мұндай іс-әрекетке кіріскен сыннан сын иесі түгіл, халыққа көп зиян шығады...» [1] деп ескертеді.

Шәкәрім шығармашылығы төңірегінде Ә. Бөкейханов «Мұсылман сөзі» мақаласында да «Абай, Шәкәрім, Міржақып, Мағжандай ақыны бар, бір жерде тізе қосып отырған 5 миллион қазақтың тілі қалай жоқ болады» деп Шәкәрімнің ерең еңбегін, талант-жігерін бағалайды.

Сондай-ақ Ш. Құдайбердіұлының көзі тірісінде-ақ газет-журналға шыққан «Қазақтың ескі жолының бірі – енші», «Жазу мәселесі», «Қазақ балаларының оқу орыс тілінде қойылған мектептерге қашуы неліктен?», «Үш анық», «Екі жолдың түбі қайдан шыққан» және тағы басқа мақалалары да жетерлік.

Тұрғанда сайда жортқан ізі қалды,
Ұмытылмас өмірде ізі қалды.

Өлмейтін, өшпейтұғын, жойылмайтын

Өсиет, жазған өлең, сөзі қалды, –

деп ұлы Ахат Шәкәрімұлы айтқанындай ой алыбы Шәкәрімнің шығармашылық мұрасы өте бай.

Сан түрлі сипаттағы мақалалар жария еткен көп қырлы ғұлама тұлға Шәкәрім Құдайбердіұлының рухани мұрасын әлі де зерделей білу біздің парызымыз.

Әдебиеттер

1. Хұдайбердіоғлы Ш. Білімділерден бес түрлі сөздің шешуін сұраймын // Абай. – 1994. – №9. – 58 б.
2. Құдайбердиев Ш. Шығармалары: Өлеңдер, дастандар, қара сөздер. Құраст. Жармұхамедов М., Дәуітов С. – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.
3. Сақ Қ. «Айқап» пен «Қазақ» не үшін айтысқан? // ҚазАқпарат. – 2015 жылғы 1 наурыз.
4. Алаш және Семей баспасөзі: Ғылыми жинақ. Құраст., Смағұлова А., Өндірқан М., Иманғаликова Ж. Семей қ. Шәкәрім ат. мемл. унив, 2017. – 548 б.
5. Еспенбетов А. Шығармалары. Екі мақала нақында. – Астана, 2014. – 368 б.

МРНТИ: 19.41.07

К. Янцен, А. Кабимоллаева

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Г.Б. Григорьева, к.п.н., старший руководитель кафедры иностранных языков

ЭТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЖУРНАЛИСТИКИ ПРИ ОСВЕЩЕНИИ СОЦИАЛЬНЫХ ТЕМ

Этическая норма в журналистике – не принятое понятие юридически, но используемое, поддерживаемое и изменяемое. В мире средств массовой информации такое понятие как “этика” обозначает принципы, нормы и правила поведения журналиста. Этика журналиста – это свод определённых негласных правил, которым необходимо следовать в той или иной ситуации. Помимо соблюдения личного мнения, у того же создателя контента должны быть и рамки общественного. Проблемы с соблюдением тех самых этических рамок идут из самих истоков журналистики.

Журналистская этика развивалась с течением времени. Большинство новостных организаций имеют свои собственные письменные кодексы этики, как и профессиональные членские органы. Если профессиональный журналист или новостная организация нарушат эти этические нормы, они потеряют доверие [1] [2] [4].

Кодекс этики журналиста РК был принят на совместном заседании правления Союза журналистов Казахстана и Клуба главных редакторов; Протокол № 1 от 30 октября 2012 года, город Астана, Республика Казахстан.

Кодекс включает следующие пункты: 1. Профессиональный долг; 2. Социальная ответственность; 3. Честность и непредвзятость; 4. Достоверность и объективность; 5. Источники и конфиденциальность; 6. Уважение частной жизни, достоинства и деловой репутации; 7. Конкуренция и солидарность; 8. Защита и ответственность.

На сегодняшний день развитие телевидения и интернета достигло таких высот, что рядовому пользователю уследить за всей входящей и исходящей информацией просто невозможно. Исходя из этого, на долю журналиста возлагается не только задача донести, но и сделать это правильно. Придерживаться этических норм – одно из тех условий, которым должен следовать журналист и актуальность данной темы возрастает как никогда. [4]

В процессе исследования нами были использованы следующие методы: социологический опрос, эксперимент, метод анкетирования, наблюдение, анализ (рис. 1).

Рисунок 1

В ходе исследования были выделены 3 направления острых случаев нарушения кодекса этики журналиста РК: проблема освещения новостей о суициде, разжигание казахстанскими журналистами ксенофобии, демонстрация нетерпимости к сексуальным меньшинствам. Было изучено 29 новостных сюжетов на тему самоубийства за последние 10 лет, 2 из которых не соответствовали кодексу, а именно ее пункту: 2.2. Журналист осознает свою ответственность и следит за тем, чтобы его деятельность не нанесла вред общественным интересам. Процентное отношение 100:6.5. <https://www.ktk.kz/ru/news/video/2019/03/07/114438/> Канал: КТК 07.03.2019. <https://youtu.be/Gg7yoQYL91M> Астана ТВ 27.10.2021

Было изучено 10 новостных сюжетов, связанных с темой ЛГБТ-сообщества за последние 2 года, 1 из которых не соответствовал кодексу этики журналиста РК: 4.1. Журналист придерживается принципа объективности, непредвзятости. Процентное отношение 100:10. <https://youtu.be/s1rKfwWf6bc> 31 канал 14.05.2020

Основываясь на пункте кодекса этики журналиста РК "2.2. Журналист отвечает собственным именем и репутацией за достоверность сообщения, распространенного за его подписью, под псевдонимом или анонимно, с его ведома и согласия", в качестве примера разжигания ксенофобии среди граждан РК привели обращение Дины Елгезек, бывшей сотрудницы агентства «Хабар». Журналистка нарушила следующий пункт кодекса этики журналиста РК: 1.1. Журналист действует в интересах профессии, свободы слова и информации, сохранения внутривластной стабильности, межконфессионального, межэтнического согласия, национальной информационной безопасности и общественной нравственности. <https://adyrna.kz/post/21613> 29.08.2019

По ситуационным задачам из коллекции Юлии Мучник нами был проведен опрос будущих и работающих журналистов. Всего вопросов 10, опрошиваемых 14. В ходе анализа ответов было выявлено 18 нарушений кодекса этики журналиста РК.

Кодекс этики журналиста в Казахстане существует несколько лет и состоит из одного листа. Всё то, чему учат журналистов в университетах, растрачивается под давлением общественности, коллег, начальства. Этические нормы, которым учат работников СМИ, считаются барьером общества от журналистов. Предоставление общих правил для всех без исключения возможно повлияет как на читающего, так и на пишущего, но, с другой стороны, "Этические нормы журналиста" – это те же рамки, которые неправомыслящие граждане подталкивают нарушать, а "Этические нормы человека" нарушить уже намного сложнее. Однако, все, что вам стоит знать о кодексе этики журналиста РК, это: 8.3. Нарушение журналистом положений Кодекса подвергается моральному порицанию. Для полного функционирования этического кодекса недостаточно морального порицания. К сожалению, никак юридических взысканий и наказаний за свои неправомысляющие действия журналисты не несут.

Всё, что мы хотели донести – мы донесли. Журналист – проводник между двумя или более сторонами. Он беспристрастный посредник и не имеет никакого права принимать какую-либо из сторон, раз уж ступил на этот путь. Он не молчаливое извращение, но и не перелётная птица. Журналист обязан [3] [4]

Литература

1. Аврамов Д.С. Профессиональная этика журналиста: учебное пособие – М: Московского университета, – 2003, С 224 [1, 2].

2. Вьюник В. А., Тишунин В.Н. Информация, как газетный жанр – М, 2004 – 5 с. [3]
3. Киричек П.Н., Федотова О.В. Этика журналиста учебник: Саранск: Издательство Мордов. ун-та, 2004, С 140.
4. Колесникова А. Профессиональная этика журналиста. Научно-культурологический журнал RELGA, 2008, № 10 [4]
5. Корконосенко С. Г. Основы журналистики: учебник для вузов – М: Аспект Пресс, 2001
6. Ученова В. В. Исторические истоки публицистики, М: 2002, 47 с.

МРНТИ: 14.82.40

А. Мағат

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: Әйгерім Сарсенқалиқызы

ЖАСТАР АУДИТОРИЯСЫНА АРНАЛҒАН МЕДИА-КОНТЕНТ

Өз ісіне махаббатпен қарайтын, жан дүниесімен беріліп қызмет ететін журналист үнемі ізденіс пен ой үстінде жүреді. Табан астынан тақырып табуға тырысады. Сол тақырыпты ашу барысында көптеген мәліметтер жинақтайды. Талдайды, талқылайды. Тақырыпты толық ашып, өз пікірін білдіре отырып, оқырман ойына сауал тастайды. Мұның бәрі ізденіс пен білімнің арқасында жүзеге асады. Тағы бір еске сала кететін нәрсе, журналист бір ғана кісіге қызмет етеді: өзінің оқырманына. Оқырманының күнделікті өмірінде пайдаға жарайтын, оның дұрыс таңдау жасауына көмектесетін ақпарат таратуы қажет. Бізге дейін қыбыры мұң – дүбірі мың тарих парағы сан мәрте жаңарса да журналистің қағидалары мен оқырман алдындағы қызметі өзгермейді. Дегенмен, ХХІ ғасыр – ақпарат ғасыры. Дәстүрлі журналистиканы басып озған заманауи медиа өзінің даму деңгейінің еңкейген қарттан еңбектеген балаға дейін екендігін дәлелдеуде. «Медиа», «медиа-контент» атты терминдер біздің күнделікті қолданыстағы ұғымға айналды. Қазіргі таңда тек журналистер ғана емес, әлеуметтік желі тұтынушыларының да өзіндік медиа жоспары бар. Жастардың мұндай үлкен мүмкіншілікті өз мақсаттарына тиімді пайдалана алуы үлкен жетістік.

Әрбір адам күнделікті «контент» категориясымен кездеседі. Интернеттегі жаңалықтарды оқу немесе мысал ретінде «Instagram-да» қандай да бір жазбаны қарау – тікелей контент. Бірақ 10-15 жыл бұрын ақпаратты берудің бұл тәсілі ең танымал болса, қазір жаңа тенденциялар пайда болуда. Атап айтқанда, қазіргі таңда аудиторияны жаулап алу үшін «медиа-контент» қажет.

Контент және медиа-контент дегеніміз не? Ағылшын тілінен аударғанда контент ұғымы сөзбе-сөз мазмұнды білдіреді. Мазмұн – бұл қандай да бір электронды ресурста ұсынылған барлық ақпараттың жиынтығы. Мысалы, адам электронды журналдың ресми сайтына кіріп, сол жерде ғылыми мақалаларды оқиды. Мұның бәрі контент. Қарапайым тілмен айтқанда, оны белгілі бір зат, оқиға, адам туралы кейбір мәліметтердің жиынтығы ретінде көрсетуге болады. Бұрын жай ғана контент арқылы ақпаратты ұсыну жеткілікті болатын. Адамдар қарап, тыңдаудан гөрі оқып, талдауды жөн көрді. Бірақ қазір ақпаратты ұсынудың бұл форматы жұмыс істемейді. Мысалы, тек мазмұнды қосу арқылы өнімді немесе қызметті сату мүмкін емес. Осы тұста – медиа-контентті пайдалану қажет. Бұл ұғымды қарапайым түрде қарастыратын болсақ, онда медиа-контент – бұл бейне және аудио эффектілердің көмегімен ұсынылатын деректер, ақпараттар жиынтығы. Бұл жай ғана құрғақ мәтін емес, ақпаратты берудің мультимедиялық тәсілі. Мұндай мазмұнның негізгі құрамдас бөлігі медиа элементі болып табылады. Мысалы, элементтер ішіне: мәтін, дыбыс, графика өнері, бейне, фото жатады. Бұл элементтердің әрқайсысы бір-бірінен бөлек жұмыс жасай алады, бірақ олардың бірігуі ақпарат берудің жоғары тиімділігіне қол жеткізуге мүмкіндік беретін медиа комбинациясын құрайды.

Медиа-контенттің түрлері:

Медиа-контенттің көптеген түрлері бар. Ең негізгілерін талдап көрейік. Мазмұны бойынша медиа-контент түрлері:

1. Ойын-сауық: Бұл контентінің негізгі миссиясы – оқырман немесе көрерменнің эмоциясын ояту. Бұның ішіне мысал ретінде күнделікті қолданатын «Instagram», «You-Tube», «Tik-Tok», кино-фильмдер және т.б.

2. Онлайн магазин: Қазір маркетинг принциптері мүлде басқаша жұмыс істейді. Потенциалды сатып алушы тауарды тікелей жарнама негізінде емес, ақпараттық-танымдық

негізінде сатып алуды жөн көреді. Медиа контентті қазір сату қызықты, пайдалы, іс жүзінде қажет болуы керек. Тіпті жарнама өнім, оның қасиеттері туралы айтылып, тәжірибе жүзінде нақты жағдайды көрсетуі керек. Бірақ, қызметті немесе өнімді тікелей сатып алуға шақырмауы тиіс.

3. Ақпараттық. Ақпараттық медиа мазмұнына келетін болсақ, көпшілігі бірден Википедияны немесе генезис, эволюция және т.б. қандай да бір ғылыми журналды елестетеді. Бірақ бұл мүлдем дұрыс емес. Ақпараттық медиа-контент кез келген болуы мүмкін, ең бастысы оны жасау кезінде аудио, бейне және фото блоктардың комбинациясын пайдаланылуы.

Технологияның дамуымен және Интернеттің пайда болуымен БАҚ-тың қарқынды трансформациясы болды. Бұл өзгерістердің нәтижесі конвергентті журналистика мен конвергентті редакциялар болды. Дәстүрлі БАҚ мультимедиаға айналып, өз жұмысында әртүрлі заманауи технологияларды кеңінен қолдануда: цифрлық бейнелеу, әлеуметтік медиа, мессенджерлердегі арналар, Интернеттегі тікелей трансляциялар, мобильді қосымшалар және т.б. Бір сөзбен айтқанда, күнделікті жас аудиторияның қолданып жүрген платформалары. Бұның басты ерекшелігі неде? Мысалы, қазіргі таңда барлығы біле бермейтін, бірақ, жастар аудиториясына арналған ақпараттық-танымдық телеграм каналдар бар. Атап айтсақ, «Калькасыз қазақ тілі», «Qazaq Grammar», «Сөз» каналдары. Қазақтың ұмыт болған, сирек қолданылатын яки көпшілікке беймәлім сөздерді жариялап, мағынасын түсіндіріп отырады. Негізінен қазақ тілінің дамуына арналған контентті дайындайтын жастардың алаңы. Сонымен қатар «You-Tube» желісінде де көптеген қызықты, өзекті, керекті тақырыптар талқыланады. Жастар өз еркімен, кез келген уақытта деңгейлерін көтеріп, білімдерін арттыра алады.

Дегенмен, әр нәрсенің ерекшелігі болған жерде міндетті түрде кемшіліктері де болады. Қазіргі медиа-контенттің асыра қарқынды жұмыс жасау әсерінен интернет желісінде сары басылымдар тым көбейіп кетті. Күнделікті әлеуметтік желіде жүрген фейк ақпараттарға сеніп қалатын жастар өте көп. Осы тұста Чарлз Андерсон Дейланың айтқанына назар аударсақ:

"Адамды ит қауып алыпты" деген жаңалық емес,

"Адам итті қауып алыпты" десең, жаңалық.

Яғни, сары басылымдардың миссиясы адам санасын, ойын кері жаққа бұру, өтірік ақпарат беру. Ал, күнделікті «WhatsApp» желісіне келіп жатқан фейк ақпараттарды тоқтату мүлдем мүмкін емес сияқты көрінеді. Онымен қоймай, әр ақпарат соңында «100 досыңа жібер, жібермесең сені 100 сәтсіз күн тосып тұр» дейтін сөздерге сеніп, басқа адамдарға таратып жатады. Фейк ақпараттардың басты мақсаты да осы: адам психологиясын мүлдем кері жаққа бұру.

Өзгер немесе өзгерт. Біз не істей аламыз немесе не өзгерте аламыз? Жастар ақпараттық қолдау жеткілікті әрі барлық жағдай жасалған кезде өзінің үздіксіз білім алуын жемісті жүзеге асыра алады. Жастардың медиалық тәлім-тәрбиесі саналы болуына қалай қол жеткізуге болады? Ол тек медиаконтентті тұтынып қана қоймай, сонымен бірге оны сыни бағалауды үйренуі тиіс, медиаақпаратты шығармашылық тұрғыда пайдаланушыға айналуы қажет. Ал ол үшін оған сәйкесінше медиа білім беру керек әрі мұны мектеп кезінен қолға алған дұрыс. Балалар мәліметтер алу, медиаконтент шығару, олармен алмасу үшін жаңа технологияларды тиімді пайдалана білуі қажет. Ең бастысы, оңтайлы таңдау, тану әрі кей жағдайда агрессивті не болмаса қауіпті сипаттағы медиаконтентті сыни бағалай алуы керек. Мысалы, Ұлыбританияда медиа білім беру саласындағы педагогикалық стратегияға сәйкес педагогтер ең алдымен медиа арқылы адамның жеке тұлғасын дамытуға, шығармашылық әрі коммуникативтік қабілетін, сонымен бірге сыни ойлай білуін, түсінуін, медиамәтінді сараптап, бағалай алуын қалыптастыруға баса назар аударылады. Медиалық тәлім-тәрбие оқушылар мен студенттерде жалпы білім беру барысында мектепте, колледждерде, жоғары оқу орындарында да қалыптасуы тиіс. Оны негізгі пәндермен бірге, сондай-ақ жастар орталықтарында дербес оқытуға да болады.

Ел болашағы жастардың қолында екені шүбәсіз. Осы тұста, жастардың санасына сапалы ақпарат ұсынсақ, саналы ұрпақ көретініміз хақ. Еңбектеген баламыздың ертеңіне еңкейген қартқа дейін алаңдау қажет. Себебі, жастарымыздың не оқып, не үйреніп жүргені елдігіміздің негізі. Бұған, жастарға арналған медиа-контенттің қосар үлесі зор. Ана тілімізде негізі құрылған арнайы сайттар, каналдар, газет-журналдар жастарға өтімді тақырыптарды қозғап, қызықты мәліметтер мен салалық тақырыптарды ұсынса, жас буын өзіне қажетін теріп алады. Заман ағымына сай өзекті болып келе жатқан қызықты аспектілердің бірі – жастар заманауи медианы тек сайттардан ғана емес, әлеуметтік желіде де бақылай алуы үлкен жетістік. Көптеген жастар үшін бұл медиаплатформалар негізгі ақпарат көзіне, ойын-сауық платформаларына айналууда. Жастардың жеке басын қалыптастыру контекстінде бұқаралық ақпарат құралдарына көп жүгінетіндігі қуантады. Себебі, тек бір бағытта емес, жан-жақты іздеудің арқасында таным көкжиегі кеңейеді. Таяқтың бір ұшы болмайтындығын

көреді. Екінші себебі, дәстүрлі медиадағыдай емес, жас буын оқитын алаңның ақпараты қысқа әрі түсінікті. Сыни тұрғыда ойлауы жетік жас бой түзеп келеді. Біздің қоғамға да қажеті осы. Сөздің емес істің адамы бола алатын, «жас келсе іске» қандай жаңа толқулар мен толқындар бой түзейтіндігін көрсетеуіміз қажет. Себебі, «сен де бір кірпіш дүниеге, кетігін тап та бар қалан!»

Әдебиеттер

1. Цит. бойынша: Уллмен Дж. Журналистік зерттеулер: заманауи әдістер мен техника. 1998 жыл, 33-34 бет.
2. Жукова А. журналистерге арналған ақпаратқа қол жеткізу туралы 70-74 бет. //http://www.relga.rsu.ru.
3. Максим Ильяхов, Людмила Сарычева «Жаз, қысқарт» 2021 жыл, 240-244 бет
4. <https://masa.media/>
5. <https://ttrvn.kz/>

24 СЕКЦИЯ: ҚАЗАҚ ТІЛІН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚИТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ 24: МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ

ГТАХР: 17.07.51

А. Абдахметова, Н. Касенова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., доцент Э.М. Сәмекбаева

«ВИРУСҚА ҚАРСЫ» ӘЛЕУМЕТТІК ЖАРНАМАНЫҢ ТІЛДІК ТЕХНОЛОГИЯСЫ

Әлеуметтік жарнама – бұл белгілі бір уақыт кезеңінде белгілі бір мәдениетте бар әлемдік тәртіптің абстрактілі идеалына қатысты адамның негізгі құндылық қатынасын және мінез-құлқын көрсететін тезис немесе мәлімдеме. Мемлекеттік билік органдарының атынан халық үшін өзекті «тіршілікті қамтамасыз ететін» мемлекеттік құрылымдар мен мекемелерді ақпараттық қолдауға, мемлекеттік бағдарламаларды танымал етуге, мемлекеттің оң бет-беделін жасауға және нығайтуға бағытталған жарнама мемлекет мүдделерін көрсетеді. Мысалы, салыққа байланысты «Көлеңкеден шығатын уақыт келді», «Салық төлеп, тыныш ұйықта», жол қауіпсіздігіне байланысты «Біз сені үйде күтеміз» деген баннерлер әлеуметтік жарнаманың бір көрінісі.

Соңғы кезде кеңінен таралған әлеуметтік жарнаманың бір түрі – «вирустық жарнама». Вирустық жарнама вирустық маркетингтің бір бөлігі болып табылады. Батыс зерттеушілері вирустық маркетингті «интернетті хабарлама мазмұнына қызығушылық танытқан достарға немесе әріптестерге хабарлама тізбегінен әрі қарай жіберетін адамдарға тарату және жеткізу әдісі ретінде» [1] анықтайды. «Вирустық маркетинг әлеуметтік желілерді пайдаланушылар мен олардың достары арасындағы тауар туралы ақпарат алмасуды ынталандыру үшін пайдаланады» [2], – деп жазады Дж. Лескович, Л. Адамич және Б. Хуберман.

Бастапқыда вирустық хабарламалар әртүрлі Интернет-арналар арқылы таратылды, мысалы, электрондық пошта, форумдар, чаттар. Соңғы уақытта әлеуметтік желілер (Facebook, Twitter, LinkedIn, Одноклассники және ВКонтакте) мен YouTube видео хостинг сайты өте танымал болып отыр.

Вирустық жарнамада әсер ету үшін мыналарды есте ұстаған жөн [3]:

- вирустық маркетингті стандартты байланыс формаларымен қолдау керек;
- күшті вирустық науқандар ұмытылмас және қызықты болуы керек. Бірақ, соған қарамастан, компаниялар тым арандатушылық әрекеттерге жол бермеуі керек;
- тиімді вирустық маркетингте сәттілік пен түйсік қажет;
- мазмұнды оңай бөлісу үшін қарапайым етіп жасау керек;
- мазмұнды орынды етіп жасау. Науқанның неге арналғаны маңызды емес, оны аудитория үшін жасау керек. Роликті, баннерді немесе постты бірінші болып көргендер идеяға еніп, түсінуі керек, содан кейін олар мазмұнды басқалармен бөліседі. Осының нәтижесінде науқан вирустық болады;

- табысқа жету үшін сапа қажет. Адамдар сапасыз бейнелерді көруге уақыт жұмсамайды. Нашар сапа – бұл дыбыс пен сурет сапасының, сценарий мен диалогтар сапасының нашарлығы.

Бұрын сипатталған функционалды тәсілге сүйене отырып, әлеуметтік жарнаманың мақсаттары тек бір нәрсе туралы қоғамдық пікірді қалыптастырудан немесе әлеуметтік бедел құрудан ғана тұрмайды деп айтуға негіз бар. Қоғам өз мүмкіндіктерін қоғамдық пікірді бекіту және жүзеге асыру арқылы іске асыратыны белгілі. Әлеуметтік жарнама осыған байланысты қоғамдық пікірдің туындысы ретінде де, сол пікірдің қалыптасуының өзгермейтін факторы ретінде де әрекет етеді. Яғни, құбылыс ретінде қоғамдық пікір мәнмәтінінде «әлеуметтік байланыс», «әлеуметтік PR», «әлеуметтік жарнама» және «қоғамдық жарнама» сияқты ұғымдар біріктірілетін әлеуметтік маркетинг туралы айту керек [4].

Яғни, жарнаманың негізгі мақсаты – ақпарат берудің нәтижесінде жарнама қабылдаушыға ықпал ету. Басылымдарда жалғыз суреттермен жарнама жасау жеткіліксіз. Оған міндетті түрде мәтін жазылуы керек. Ал осындай жарнамалық мәтінге қойылатын талаптар өте қатаң, аса жауапкершілікті талап етеді. «Аз сөзбен көп ақпарат беру» ең негізгі мақсат. Сонымен бірге, жарнамалық мәтін әрі тартымды, әрі көркем жолмен жазылуы тиіс. Жарнамалық жағынан құндылығы жоғары, негізгі ой мен тіркестері ұтымды қолданылып, мәтіннің ішінде дараланып тұрғанда ғана хабарландыру көздеген мақсатына жете алады. Мұның бәрі жарнама бөлімінің қызметкерлерінен үлкен білімдікпен қоса шеберлікті де талап етеді. Себебі, жарнама тілі тұтынушыға тек хабардар етіп қоймауы керек, оқырманды өзі жарнама жасап отырған затты алатындай жағдайға жеткізетіндей тілмен жазылуы керек.

Жарнама мәтінінде басты міндетті тақырып атқарады. Жарнаманың тақырыбы негізінен 3 түрлі функциялық қызмет атқарады:

1) тақырып алыстан көңіл аударып тұруы керек;

2) тақырып дауыспен қоса жарияланбаса мақсатына жете алмайды (радио, телехабарына байланысты);

3) тақырып өз оқырманын тауып, таңдап туруы керек.

Қазіргі жарнама материалдардың газет бетіндегі көріністері, берілу формасы мен тәсілдері жұтаңдау, жарнаманың өзіндік тілі мен стилі әлі қалыптаспағандығын, жанрлық жағынан кедей екенін аңғарамыз. Сырт қарағанда, жарнама мен әдеби немесе газеттік жанрдың арасында ешқандай ортақ белгі жоқ сияқты. Жарнамаларды топтастыруда негізінен әр түрлі, әр алуан әдіс-тәсілдер қолданылады. Бізге қажетті жарнаманың стилистикасы болғандықтан, ондағы тілдің қолдану аясының маңыздылығын қарастырамыз. Себебі, жарнама формасындағы сөзді қолдану әр қилы болып келеді. Сондықтан, оны былайша жіктеуге болады:

а) көзге көрінетін (визуальды);

ә) құлаққа естілетін (аудиальды);

б) көрініп-естілетін (аудио-визуальдық) жарнамалар.

Бірінші топқа көпшілікке барынша кең тараған басылымдық, сәулелі, безендірілген және суреттік жарнамалар жатады.

Екінші топқа радиодағы жарнамалар, ауызекі хабарлар жатады. Үшінші топқа біріктірілген теледидар мен кинодағы жарнама, әр түрлі бұйымдардың үлгісін көрсету арқылы және бір уақытта ауызекі сөйлеу стилі арқылы жүзеге асырылған жарнамалар жатады.

Басылымдық жарнамалардың плакаттық, афишалық, каталогтық, проспектілік, альбомдық, буклеттік, қосымша қағаз, есте сақтау, жарнамалық үндеу, тауарларға жапсыратын қағаз түрлері, этикетка, бағасы көрсетілетін қағаз және басқа да түрлері болады. Осы жарнамалық жанрлардың ішіндегі ең бастысы газет-журнал беттеріндегі жарнамалар екендігіне дау жоқ.

Әлеуметтік медиа дамып, қолданушылары ақпарат алудың бұрын-соңды болмаған қолайлы жолына ие болды. Datareportal мәліметінше, 2020 жылғы қаңтарда Қазақстанда 14,73 млн интернет қолданушысы, оның ішінде 9,5 млн әлеуметтік медиа қолданушысы болған. COVID-19 пандемиясы кезінде Қазақстан халқы жаңалықты дәстүрлі медиа, жаңа медиа және әсіресе әлеуметтік медиа арналарынан алған. Онлайн жаңалық пандемия жөнінде мәлімет таратуға қолайлы болса да, бұрыс ақпараттың, алып-қашпа әңгіменің, жалған жаңалықтың көзі де болған. Бұған дейінгі көптеген зерттеу жұмыстары денсаулық сақтау мінез-құлқы мен жалған ақпараттың «конспирация теориясы» деп аталатын арнайы формасына сенудің арасында негатив байланыс бар екенін анықтаған болатын.

Әлеуметтік медиа қолайлы және қолжетімді болғандықтан, онда алуан түрлі мақсатта, манипуляция жасау үшін, жалған ақпарат тарату мақсатында әдейі жазып, әлеуметтік медиада таратқан даңғаз және сенімсіз ақпарат жиі кездеседі.

Пандемияның бастапқы кезеңінде вирус туралы ғылыми консенсустың болмауы ақпарат саласындағы үлкен кемшіліктерді көрсетті. Конспирация теориялары мен жалған медициналық кеңес берушілерге қолайлы орта қалыптасты. Осылайша коронавирусы эпидемиясын еңсере алмай жатқан үкімет пен медицина ұйымдары жаңа майданға тап болды. Бұл жаңа майдан ғаламдық үкімет конспирациясы, чиптеу, 5G мұнаралары, метил спиртіні ішу, COVID-19 вирусын диагностика жасау тәсілдері және жалған шипалық заттар еді. Жалған жаңалықтар толқыны әлеуметтік медиа қосымшаларын әртүрлі мақсатта күнделікті қолданып отырған Қазақстан халқын да айналып өтпеді.

Әлеуметтік жарнама мәтіндерін прагматикалық тұрғыда зерттеу әлеуметтік, психологиялық, психофизиологиялық факторларды ескеруді, сондай-ақ, әлеуметтік жарнаманы жасау мен оның қолданылуына қажетті экстралингвистикалық жағдайды да назардан тыс қалдырмаудың қажет екендігін дәлелдеп отыр.

Қорыта айтқанда, «вирусқа қарсы» әлеуметтік жарнама мәтіндерінің синтаксистік, стилистикалық ерекшеліктері талданса, онда Қазақстандағы «вирусқа қарсы» әлеуметтік жарнаманың тілдік технологиясы инновацияланар еді деген тұжырымға келдік.

Әдебиеттер

1. Woerndl M., Papagiannidis S., Bourlakis M., Li F. Internet –induced marketing techniques: Critical factors in viral marketing campaigns // Int. Journal of Business Science and Applied Management. – 2008. – №3(1). – P. 34.
2. Leskovec J., Adamic L.A., Huberman B.A. The dynamics of virual marketing // ACM Transactions on the Web. – 2007. – №1(1). – P. 2.
3. Virusok. 5 правил для вирусных компаний // <https://virusokru.wordpress.com/2013/11/01/5sposobov/>. 12.02.2022

ҒТАХР: 17.07.51

А. Рахатбек, Н. Хамитова, Л. Өнерқан

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Ғ.А. Түсіпбекова, қазақ филологиясы және журналистика факультеті

ИНТЕРНЕТ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ЛЕКСИКАЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕР

Қазіргі таңда интернет ғаламдық желі болып табылады, ол тек ақпаратты беру құралы ғана емес, сонымен қатар адамдарды жаһандық кеңістікте бағдарлаудың маңызды құралдарының бірі болып есептеледі. Интернеттің қарқынды дамуы өмір ырғағына әсер етеді. Тілде болып жатқан түрлі тілдік құбылыстар мен өзгерістер ең алдымен қоғам өмірімен, халықтың әлеуметтік өмірімен байланысты болып, ауызекі сөйлеу тілінде көрініс табады. Әлеуметтік желідегі қарым-қатынас тілдің көмегімен жүзеге асатындықтан, мұның барлығы ауызша қарым-қатынасқа тікелей қатысты екеніне назар аудармау мүмкін емес. Тілші ғалымдар бұған назар аудармай қала алмады. Ғаламтор мәдени құндылықтарды қалыптастыруда ғана емес, жастардың азаматтық санасын тәрбиелеуде де орасан зор рөл атқарады. Қазіргі қоғам үшін қазір қазақ тілінде интернет тілін халықтың мәдениеті мен менталитетіне сай сауатты жүргізу қажеттілігі туындап отыр. Бүгінгі таңда бұл өзекті мәселе болып, көптеген тіл мамандарының назарын аударуда.

Мемлекеттік тілдегі сайттар бәсекеге қабілетті болуы үшін қазақтілді орта, оның оқырмандары қажет. Қазіргі таңда қазақ сайттарының интернет ресурстары көлемі жағынан да, сапасы жағынан да, тілдік безендірілуі жағынан да жоғары деңгейде деп айта алмаймыз. Бұл экстралингвистикалық факторларға байланысты.

Біріншіден, қазақтілді сайттарға сұраныс болуы үшін қазақ тілінің мемлекет пен қоғам тарапынан сұранысқа ие болуы шарт.

Екіншіден, қазақ тілін меңгерген, компьютерлік технологияны меңгерген мамандардың төмендігінен.

Үшіншіден, қаражат тапшылығы және басқа да себептер.

Сонымен қатар, зерттеу нәтижесінде интернетте нормадан уәжді ауытқулар жиі кездесетіндігін байқауға болады. Ауызекі сөйлеуге жақын құрылымдар жиі қолданылады, сөздердің формалары өзгертін сөздерді көруге болады. Қазіргі сөйлеу мәдениетіндегі интернет сленгінің рөлі мен орны айтарлықтай ой жүгіртуді және одан әрі зерттеуді қажет етеді. Жалпы адамның өз ойын анық жеткізе білуі, тіл мен сөйлеу нормаларын сақтауы – сұхбаттасушыға, қоғамға, тілге деген құрметтің көрінісі. Сөйлеу мәдениеті – адамның білімділігінің, рухани деңгейінің, мәдениетінің көрсеткіші, оны біз интернетте де, өмірде де көрсетіп жүрміз. Ғаламторлық сленг – бұл ерекше лингвомәдени құбылыс, ол мұқият назар аударуға және зерттеуге тұрарлық мәселе деп білеміз. Қазақ тілінің ішкі жүйесі интернет сленгісінің әлеуметтік-коммуникативтік мәртебесі өзгеруде.

Мысалы: «Каксын,нағылдейд, қызляр, қумашы, сән боп тұрсың и, батя мен маня, краш, жиза, лп, ботан, мозга, лашпа ілмеші, ауру, қағасың ба, босс, хавчик, базара нет,раха, жынды айттың»-тәрізді сөздер.

Интернет-коммуникацияда жастардың арасында жаргон сөздер жиі кездесетінін байқадық. Мысалы:

Седна – бүгін;
rlz – өтінемін;
Дәл қазір – қазір;
Сәлем сәлем сәлем;
Че? – Не істеп жатырсың?
Сен не туралы айтып тұрсың?; жарайды;
Норма – қалыпты;
Сау, сау - сәлем; рахмет, рахмет,
Супер – тамаша;

Comp – компьютер; контрола – бақылау жұмысы; Туған күн, dg - туған күн; Ең бастысы – жалпы; Баяу би – баяу билеу; Сори – кешіріңіз т.б. Көптеген танымал сайттар біздің күнделікті сөйлеуіміздегі көптеген жаңа сөздердің кінәсі болып табылады. Мысалы, бір нәрсені табу процесін білдіретін «google» терминін алайық. Немесе әлеуметтік желіде ұнаған жарнаманы немесе пікірді белгілеу үшін қолданылатын «лайк» сөзі. Сонымен қатар, біз күн сайын бір нәрсені «жүктеп аламыз», бір жерде «серфинг» жасаймыз және біреуге «тыйым саламыз». "Спам", "ава", "сабын", "пайдаланушы", "инста" туралы айту керек пе? Желілік сленг біздің күнделікті сөйлеуімізге белсенді түрде енеді. Бұл жаңа сөздер қазақ тілінің лексикалық құрамына жиі негізсіз өзгерістер енгізеді, сонымен қатар стилистикалық және грамматикалық қателердің көзі болып табылады.

Тіпті бұлар қазіргі жастар арасында «тұрақты сөз тіркестеріне» айналып кетті десек, артық айтпағандығымыз. Мәселен, әлі күнге дейін әлеуметтік желілердегі қате сөздер мен орашалақ сөйлемдерге қалайша жол бермеуге болады? Бір қарағанда мүмкін емес тәрізді. Десек те, қолдан келер амалдарды жасап көргеніміз жөн. «Сауатты жазайық», «Тіл тазалығын сақтайық» деп бастама көтеріп жүрген жанашыр азаматтар жоқ емес. Осы бағыттағы шараларды көбейтуге мән беруіміз қажет. Оқушылармен, студент жастардың арасында насихат жұмыстарын өткізіп, тіл мәдениетін көтеруді насихаттап отыруымыз керек. Сонда түрлі гаджеттерден, планшет пен смартфондардан әріптерді теріп отыруды қиынсынатын, хат жазу кезінде, жазба жазған уақытта қарапайым қателіктерді көп жіберетін желі қолданушылар да азаяр еді. Ал қазір ондайлар үшін әлеуметтік желілердегі ойды толықтырып жеткізу, сөйлемдердің шұбалаңқылығы тәрізді мәселелер қалыпты жағдайға айналғаны өкінішті. Ауызекі сөйлеу тілінің элементтері болып табылатын жаргон, диалектизм, варваризмдер де жиі ұшырасады. Белгілі бір әлеуметтік немесе қызығушылығы ортақ топтардың басқаларға түсініксіз, құпия мағынада сөйлесуі сәнге айналған заманда жаргон сөздердің қолданыс аясы да кеңейіп келе жатқанын байқау қиын емес. Мысалы, мамбет (артта қалған адам), гламурно (сәнді) тәрізді сөздер, шоу-бизнес, жарнама, тауар және қызмет көрсету салаларында көптеп кездеседі. Мысалы: «Вооообще жок ко!», «Ол супермен ғой!», «Гламурно все таки, ия», «Мен саған звоондаған едим жоксин гой», «Конешно мен ренжимин саған», «Ойланшы осыған дурыстап» секілді сөздерде қандай мән-мағына бар? Бір байқағанымыз көптеген адамдар -да, -де, -та, -те шылауларының жазылу формасын білмейді. Қай жерде бірге, қай жерде бөлек жазылатынына мән беріп жатқан олар жоқ. Әйтеуір айтайын деген ойын жеткізсе болды. Фейсбук желісіндегі жазбаларды оқып отырып кейбір адамдардың сауатсыздығына қарап, іштей қынжыласың. Аталған желі қолданушылары «Менде сені жақсы көремін», «Сендеде жоқ қой ол», «Бізгеде айта салшы», «Сендерменде, оларменде бармаймын» тәрізді қарапайым сөздерді сауатты жаза да алмайды. Күндіз-түні әлеуметтік желіде отыратындар мұндай нәрсеге мән бермей ме, әлде мұның өзге себебі бар ма, әйтеуір, жазбаларына қарасаң көңілің құлазиды. Бұл тілге деген немқұрайлылық емей. немене? Зиялы қауым өкілдерін алаңдатып отырған тағы бір мәселе – әлеуметтік желіде қазақ тілінің қ, ғ, н, ә, і, ү, ұ, ө тәрізді төл әріптерінің сирек қолданылуы. Көпшілік адамдардың ұялы байланыс телефондарында, планшеттерінде қазақша қаріптер жоқ. Бірақ ғаламтордан ұялы телефондарға арналған арнайы бағдарламаны жазып алуға болады. Өкініштісі, біздегілер оны жазып алуды қиынсынады. Ал компьютермен желіде отыратын адамдар көп жағдайда қазақ әріптерін орысқаріптерінде бар таңбалармен алмастырып немесе латын қаріптеріндегі таңбалармен жазады. Мысалы, «сәлем», «калайсын?», «озин?», «не жаналык?», «нестеп жатсын?», «жаксы», «кайдасын?» деп жазу үйреншікті жағдайға айналғалы қашан?! Бұл салғырттық па, әлде сауатсыздық па? Жаргондардан бөлек жастардың әрбір сөзінен орыс тілінің компоненттерін де байқауға болады. Шешім: Әлеуметтік желілердегі сөз мәдениетін сақтау үшін елімізде ең алдымен: 1. Ақпараттық мәдениет жайында қажетті мәліметтер, жұмыстар жүргізіліп, кеңінен насихатталса; 2. Адамдар бір-біріне қарап түзеледі, сондықтан жастарға үлгі болатын қоғам белсенділері жарнамадан бөлек, сөз мәдениетіне қатысты игі істерді атқаруға атсалысса, сөз қателеріне қатысты түрлі танымдық мақалалар жарияласа; 3. Тілдің қолданылуы, оның маңызы жөнінде әлеуметтік

желілерде талқыланып, тіл тазалығы, сауатты жазуға үндеген жарнамалар, жастардың патриоттық сезімдерін арттыратын ақпараттар мен суреттер жиі берілсе; 4. Кез келген әлеуметтік желіні пайдаланушы тұлға тіл мәселесіне бей-жай қарамай, сауатты жазуға талпынса, ықылас танытса виртуалды әлемдегі сөз мәдениеті түзелері анық. Қорыта айтқанда, жаңа заман жастарын әлеуметтік желісіз елестету қиын-ақ, десек те Ахмет Байтұрсынов айтқандай «тіл тазалығын сақтау – бейпіл, жаргон сөздерді пайдаланбау – біздің патриоттығымыз бен сауаттылығымызды арттырады». Бұл жүрегі қазақ деп соққан әрбір азаматты толғандыруы керек деп ойлаймын.

Қорыта айтар болсақ: Интернет-коммуникация және онымен бірге интернет сленгтері қазіргі жастарға оң және теріс әсер ететін қазіргі өмірдің ажырамас бөлігі болып табылады. Интернет-сленг қазіргі жастардың қарым-қатынас мүмкіндіктерін кеңейтеді. «Бала шыр етіп жерге түскенде дыбыспен бірге туады» деп Ж. Аймауытұлы айтқандай, адам баласы қандай дыбыс шығарса да, қандай сөз айтса да, оның негізінде оның танымы мен түсінігі, мәдениеті мен болмысы жатыр. Осындайда Абайдың «сөзіне қарай кісіні ал, кісіге қарап сөз алма» деген нақыл еріксіз ойға келеді. Бұдан шығатын қорытынды әрбір ғылым саласының бастауы болып табылатын адамның ойын зерттеу арқылы бүгінгі ғылымның зерттелмеген қырларын ашуға, ғылыми салаларды одан әрі дамытуға болады.

Әдебиеттер

1. АНА ТІЛІ №10, 10 НАУРЫЗ, 2022

ҒТАХР: 17.07.51

А. Исатай, З. Сайранбекова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: К.К. Муканова п.ғ.к., доцент

ОРТА МЕКТЕПТЕ ГРАММАТИКАЛЫҚ НОРМАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ

Жаңартылған білім беру мазмұны – жаңашыл, дүниетанымы жоғары тұлғаны қалыптастыруға бағытталған жаңа білім беру жүйесі. Білім сапасының жоғарлауы – жарқын болашақтың кепілі десек, сол өскелең ұрпаққа жаңа серпін беретін тұлға – ұстаз, ал құралы – оқулық. Қазіргі таңда баспа бетін көріп, оқушы пайдаланып жүрген «Қазақ тілі пәніне» арналған оқулықтар осы жаңартылған білім беру мазмұнына сай болуы шарт. Бұл тұста жаңартылған білім беру мазмұнына сай әзірленген «Қазақ тілі» оқу пәнін оқытудың негізгі міндеттерін атап өткен жөн:

- Қазақ тілін ана тілі ретінде тани отырып, өмірлік қажеттіліктерінде коммуникативтік әрекеттер түрінде сауыттылықпен қолдану;
- тіл сауаттылығы мен сөйлеу сауаттылығын, сөз байлығын жетілдіру, басқалармен еркін тілдік қарым-қатынасқа түсу;
- тілдесім мен аудиовизуалды материалды тыңдау барысында өз көзқарастарын білдіру;
- көркем мәтін және жай мәтіндерге мақсатқа сай қорытынды жасау, синтез, анализ жасау дағдыларын қалыптастыру.

Мақсат айқын, демек осы жолға бағдар беретін оқулықтардың да жаңа қалыпқа, жаңа мазмұнға ие болуы қажет.

«Қазақ тілі» пәніне арналған жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасының 2-тарауында (Қазақ тілі» пәнінің мазмұнын ұйымдастыру) сабақты жүйелеу мен оқушы мен мұғалім арасында байланыс орнатуға бағытталған 4 бөлім көрсетілген:

1. Тыңдалым және айтылым.
2. Оқылым.
3. Жазылым.
4. Әдеби тіл нормаларын сақтау [1].

Әр бөлім бірнеше бөлімшелерден құралады. Бір шағын мақалада барлық бөлім мен бөлімшелерді талдап көрсету мүмкін емес болғандықтан, негізгі нысан ретінде 7-сыныпқа арналған «Әдеби тіл нормаларын сақтау» бөлімінің ішінде «Грамматикалық норманы» алып отырмыз. Бұл бөлімшенің өзі 5 тармақтан тұрады. Әр тармақта сабақ құрылымын жүйелеуге, оны жоспарлау мен бағалауға мүмкіндік беретін оқу мақсаттары берілген.

Грамматиканы оқыту оқушылардың сауатты болуына, сөз жүйесін дұрыс пайдалана білуіне жол ашады. Бұл тұста мектеп бағдармасында грамматиканы оқыту басты назарда ұсталуы қажет.

Жалпы қазіргі қоғам талабы өз ойын анық дұрыс жеткізе алатын, ауызша да, жазбаша да сауатты жазып, сөйлеу алатын ұрпақ тәрбиелеу болып отыр. Әрине ондай ұрпақ дайындап шығару үшін, ең алдымен, грамматикалық бірліктер мен категориялар туралы білім қалыптастыру керек. Тек тіл деңгейлері мен бірліктерінің өзара байланысын, тіл білімінің негізгі ұғымдарын игерту арқылы ғана тілдің грамматикалық негізі мен коммуникативтік мақсатын ұштастыруға мүмкіндік туындайды.

Қазіргі білім беру жүйесінің типтік бағдарламасында тілдік талдауларға, яғни лексикалық, фонетикалық, морфологиялық, синтаксистік талдауларға, сөздердің пайда болуын, сөздердің қызметін, сөздердің орналасу тәртібі мен себебін түсіндіру жағана мән берілмеген. Жаңартылған білім беру бағдарламасы бойынша оқушы мәтін талдайды. Мәтіннің негізгі идеясын, тақырыпты, негізгі белгілерін таниды, стилін анықтайды, кілт сөздерді т.б. бөліп көрсетеді. Осы арқылы мәтінді логикалық жағынан тануға көп мән берілген. Бірақ, логикалық талдауды жасаған оқушы берілген мәтін бойынша басқа мәтін құрастыра алуы және тілдік талдау жасай алу керек. Өкінішке орай, бұндай талдау жасау барысында оқушылардың қиналатынын, тіпті талдау жасай алмайтындығын көруге болады. Сондықтан қазақ тілі пәнін оқытуда мына үш мақсат негізге алыну керек деп есептейміз. Біріншіден, мәтінтану, екіншіден, мәтінтудыру, үшіншіден, әдеби тіл нормалары. Мәтінтану мен мәтінтудыру тікелей әдеби тіл нормаларымен байланыста жүргізілуі керек. Өйткені лексика-грамматикалық, орфографиялық, орфоэпиялық, пунктуациялық нормаларды дұрыс меңгермеген оқушы сауатты мәтінтану мен мәтінтудыруды іске асыра алмайды. Ал әдеби тіл нормаларын, оның принциптерін жақсы меңгерген оқушы қай жағынан болса да, сауатты болатыны белгілі. Норманы жақсы меңгерген оқушы ғана барлық жағынан сауатты, орфографиялық, стильдік, пунктуациялық т.б. қателер жібермейді. Тіл білімінің негізгі заңдылықтарын жетік меңгермей тұрып, тілді дұрыс сөйлеп, дұрыс жаза білуге үйрету мүмкін емес. А. Байтұрсынұлы “Тіл – құрал” еңбегінде: “ ... сондықтан сөйлей білу қандай керек болса, жаза білудің керектігі онан да артық. Сөйлеген сөздің жүйесін, қисынын келтіріп, сөйлеу қандай керек болса, жазғанда да сөздің кестесін келтіріп жазу сондай керек. Сөздің жүйесін, қисынын келтіріп жаза білуге: қай сөз қандай орында қалай өзгеріп, қалайша біріне-бірі қилысып, жалғасатын дағдысын білу керек”, - деп қорытынды жасайды [2]. Бұл жерде ғалым дұрыс сөйлеп, дұрыс жаза білу үшін негізгі тілдік заңдылықтар мен қағидаларды білудің маңыздылығын көрсеткен. Сондықтан мектеп бағдарламасында әдеби тіл нормалары барынша толық берілуі керек және ол мәтінтанудан бөлек жүргізілмеу керек. Грамматикалық норма мәтінтудыру мен мәтінтанумен байланыста қарастырылуы керек. Яғни, оқушы морфологиялық және синтаксистік тәсілдерді жақсы меңгеріп, оларды өмірде, практикада дұрыс пайдалана алу керек.

Грамматиканы оқыту барысында ұмыт қалдыруға болмайтыны – грамматикалық мағына. Оқушылар бірінші кезекте грамматикалық мағына мен лексикалық мағынаның ара жігін ажырата білу қажет. Осы жағдайда тақырып барынша ашылып түсінікті болмақ. Ол үшін грамматиканы оқыту барысында назарға алуға тиісті бірнеше сатыларды атап көрсету қажет:

– грамматиканы сипаттамалы түрде оқыту. Грамматикалық мағына және грамматикалық форма;

- грамматика және оның салалары;
- грамматикалық категория;
- сөздің морфологиялық құрамы [3].

Бұл тарауларды меңгеруге қадам жасамас бұрын осыған дейінгі қазақ тіл біліміндегі грамматикалық олқылықтарды атап өткенді жөн көреміз. Грамматикалық оқулықтардың қазақ тілінде жарық көре бастағанына бар жоғы алпыс шақты жыл болды. Мұндай аз жылдың ішінде тіліміздегі грамматикалық категориялардың бәрін етене түсіну мүмкін емес. Оның үстіне грамматикалық категорияларды бірнеше жіктерге классификациялап, өзіндік белгілеріне сай әрқайсына ғылыми атау беру, әрине, оңай емес. Бұл жолда әртүрлі пікірлер кездескені белгілі. Себебі қандай ғылым болса да пікірлерсіз, сын бостандығынсыз дами алмайды. Дегенмен, пікірлер күресі дегенді бітпейтін еш нәтиже бермейтін дауға айналдыру, оның үстіне ол дауды жас өспірімдерге арналған оқулықтарға енгізуге болмайды.

Мектептерге арнап оқулықтар жазып жүрген кейбір тіл мамандары оқу бағдарламасында, оқыту тәжірибесінде қалыптасқан жағдайларға қарамастан оларды өз беттерінше бұзып, өз жаңалықтарын кітап беттеріне енгізе салатын жағдайлар кездеседі. Біздің айтпағымыз, грамматикалық оқулықтардағы өзгешеліктер грамматикалық терминдерде, грамматикалық

категорияларды классификациялауда болмай, теориялық мәселені түсіндіру тәсілінде болса еш қиындық тудырмайтын еді. Алайда, осы оқулықтардың бірінде қолданылған терминдер мен грамматикалық категорияларды классификациялауды екіншісі жоққа шығарып отырған. Бұндай қайшылықтар оқулықтардың қай саласынан болмасын кездеседі.

Оқулықтарда жіберілген кемшіліктер де оқушының білім сапасына әсер ететіні сөзсіз. Мысалы, мектеп оқулықтарында грамматикалық норма жалпылама және өте аз ұсынылады, ал оларды ашуға арналған жаттығулар тіпті де аз. Бұл да оқушының сауаттылығына тікелей әсер етеді. Мысалы, «Атамұра» баспасының 7-сыныпқа арналған «Қазақ тілі» оқу құралында етістіктің райларына жалпылама түсініктеме беріледі де, оны меңгертуге арналған бар жоғы 3 жаттығу жұмысы көрсетіледі. Дәл сол секілді оқшау сөздерге жалпы түсінік беріліп, оған арналған 2 жаттығу жұмысы ғана жасалған. Мектеп оқулықтарының қай қайсысына талдау жасамасаңыз да, әдеби тіл нормаларын меңгертуге бағытталған тәжірибе жұмыстары өте аз.

Біздің зерттеуіміз осындай олқылықтардың орнын толтырып, бағдарламада берілген грамматикалық нормаларды толық меңгертуге қажетті практикалық дағдыларды қалыптастыруға негізделген әдістер мен тапсырмаларды ұсынуға бағытталып отыр.

Қазақ тіліндегі сөз таптарының ерекшеліктері мен сөздердің тіркесулері, сөйлем мүшелерінің өзіндік орын тәртіптері, сөйлем және оның түрлері туралы мәселелерді қарастыру арқылы сауатты жазуға негізделген тапсырмалар жүйесін ұсыну жоспарланып отыр.

«Грамматикалық норма» оқу мақсаттарының бір бөлімшесі ғана болғанымен, мазмұны ауқымды. Оның әр тармағында жүзеге асырылуға тиіс оқу мақсаттарын саралап, тапсырма ұсыну үшін бір мақала жеткіліксіз. Сондықтан оқушыға грамматикалық білім берумен қатар, мектепте алған білімдерін өмірде пайдалана алуға бағытталған, сауатты жазып, сауатты сөйлей алуға негізделген тапсырмалар жүйесі келесі еңбектерде ұсынылмақ.

Қорыты айтқанда, қазіргі таңда “жаңа парадигма” негізінде білім берудің мазмұнды-әдістемелік негізін жүйелі өзгертуін ғана емес, сонымен бірге логикалық-әдістемелік негізді жаңартуды, педагогикалық жүйенің жаңа парадигмасын жетілдіруді қажет етеді.

Әдебиеттер

1. 2017-2018 оқу жылында Қазақстан Республикасының жалпы орта білім беретін ұйымдарында оқу процесін ұйымдастырудың ерекшеліктері туралы: Әдістемелік нұсқау хат. – Астана: Ы.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2017. – 340 б.
2. Байтұрсынов А. Тіл тағылымы. – Алматы: Ана тілі, – 1992. – 444 б
3. Исаев С.М. Қазіргі қазақ тілі. Морфология. – Алматы, 2007.

ҒТАХР: 17.07.51

Д. Талгатбекова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Филология факультетінің 4-курс студенті

Ғылыми жетекші: Г.Б. Сағанаева, филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы

ШӘКӘРІМНІҢ А.ПУШКИННЕН АУДАРҒАН «БОРАН» ШЫҒАРМАСЫНЫҢ ЛИНГВОПОЭТИКАСЫ

Қазіргі таңда адамзаттың рухани мәдениетін зерттейтін филология саласындағы өзгерістерге сәйкес сөз өнерінің ерекшеліктерін тілдік тұлға мәселесі тұрғысынан қарастыру көзделген. Бұл тұста шығарма тілін лингвистикалық тұрғыда талдау әдеби туындының эстетикалық табиғатын, көркемдік қырын түсінуге құбылыстардың көптеген мәселелерін шешуге өз әсерін тигізеді.

Әдеби процесте болған құбылыстарды бірінен-бірі ажыратып, жеке-жеке қарастыруға болмайды. Олар өзара тығыз байланысты. Мәселен, жиырмамыншы ғасырдың басында көркем проза үлгілерінің пайда болып, нығайып, орныға түсуіне бірден-бір себеп болған әдеби құбылыстардың бірі – аударма деуге болады. Абайдан кейінгі ұлттық әдебиеттегі көрнекті суреткер, ақын, прозашы, ойшыл философ Шәкәрім Құдайбердіұлының шығармашылық әлемі, оның ішінде «Боран» аудармасына тоқталып, лингвопоэтика тұрғысынан талдау зерттеуіміздің басты мақсаты болып отыр.

Шәкәрім әлем әдебиетінен көркем аударма жасау ісіне үлкен талғаммен келген. Шәкәрім қазақ аударма саласына Хафиз, Пушкин, Толстой, Гарриет Бичер-Стоу сияқты адамзат мәдениетіне мәңгілік құндылықтар әкелген суреткерлер шығармаларын аударумен келді [1]. Шығыс, Батыс, орыс әдебиетінің озық үлгілерімен таныс болған ақын, қазақ өлеңіне жаңа мазмұн мен жаңа өрнек алып келіп поэзияға үлкен талаптар қоя білді [2]. «Өкінішке орай, Шәкәрімнің осы бағыттағы, яғни көркем аударма өнеріндегі өзіндік қолтаңбасының табиғатын біртұтас әдеби-эстетикалық құбылыс ретінде ашып көрсетуге бағытталған арнайы ғылыми зерттеу жұмыстарының әлі де болса жеткілікті дәрежеде еместігін мойындауымыз керек» [3] деген Б. Әбдіғазизұлының пікірі әлі де құнды.

«Шәкәрімнің көркем аударма принциптері мен жүйесінің өзі үлкен рухани тәжірибе, тағылым, үлгі» [4]. Ол тәржімалаған қай шығарманы алсақ та, одан түпнұсқа тілінен гөрі қазақ жұртының ұғымына жақындықтың иісі аңқып тұрады. Зерттеу нысанымызға келетін болсақ, «Боран» бес-алты беттен асатын шағын әңгіме, оны Шәкәрім 248 жол өлеңге түсіріпті [5]. Қазақ ақыны өлең сөзбен жырлаған бұл шығарма «Әдебиет майданы» журналында 1936 жылы алғаш рет жарық көрді [6].

Шәкәрім А.Пушкин сюжетінің оқиға желісін сол қалпында сақтайды. Шәкәрім сол арқылы Пушкиннің мақсатын, шығарма сюжетін өзгеріссіз жеткізуді ойлаған. Дегенмен, «Дубровскийдегі» тәрізді шығармашылық еркіндікке де жол береді. Жер, адам аттары өзгертілген. Мәселен, Шәкәрім түпнұсқадағы Ненарадов помещьесін «Нинандырып қаласы», Жадрино селосын «Шадрин қышлағы» деп, ал Гаврила Гавриловичті «Саврило Сағролович», Бурминді «Бермин» деп алған. Себебі әрине, беймәлім, дегенмен бұл арадағы қазақ ақынының авторлық позициясы негізінен өз оқырмандарына неғұрлым ұғынықтырақ, жақынырақ болудан туса керек.

Шығарманың оқиғасы Нинандырып қаласында өтеді. Бас кейіпкерлері Саврило Сағролович деген байдың қызы Мария мен туған деревнясына демалысқа келіп жатқан жас офицер, Пушкинше айтқанда «бедный армейский прапорщик» [7]. Екі нұсқада да жігітке бұдан өзге мінездеме, сипаттама берілмейді. Ал А. Пушкиннің «...Марью Гавриловну, стройную, бледную и семнадцатилетнюю девицу. Она считалась богатой невестою, и многие прочили ее за себя или за сыновей. Марья Гавриловна была воспитана на французских романах, и, следовательно, была влюблена», -деп [7] суреттейтін сұлу да ақылды бойжеткенге берген көріктеме, мінездемесін Шәкәрім бір ғана сараңдау шумақпен қайырады. Қызы Мария бек сұлу, һәм әдепті,

Сол жылы он жетіге жасы кепті.

Оны көрген бозбала ынтық болып,

Дариға-ай, осы қызды алсақ депті [8].

Бір қарағанда қазақ оқырманына соншалықты түсінікті әрі жақын арудың бейнесі дәл кестеленгендей көрінгенмен, Шәкәрім бұл эпизодта түпнұсқада бар бірқатар детальдарды елеусіз қалдырған. Мәселен, Шәкәрімде «богатая невеста», «воспитана на французских романах» деген ұғымдар атымен жоқ. Бұл тіркестің мағынасын беруге дастанның алғашқы шумағындағы қыздың әкесі «Саврило Сағролович дейтұғын бай» деген бір жол жетіп жатыр.

А. Пушкин повесінде Владимир мен Марияның ғашықтығына қыз ата-анасының қарсы екендегі «...родители его любезной, заметя их взаимную склонность, запретили дочери о нем думать, а его принимали хуже, нежели отставного заседателя» [7, 402] деген қысқа ғана сөйлем арқылы берілсе, Шәкәрім бұл эпизодты төрт-бес шумақ өлеңмен өрнектейді:

Бұл сырды бәйбіше мен бай да білді,

Екеуін жолықтырмас айла қылды.

Владимир келгенде кекеп-мұқап,

Мысқылдап айта берді қайдағыны [8]. А. Пушкиннің повесінде екі ғашықтың жолығысып тұруына қыз төркінінің қарсы болу себебі айтылмайды. Ал Шәкәрімде қыздың әке-шешесі жігіттің кедейлігін бетіне басады. Мұқият үңілсек, А. Пушкин бұл ойды таратып жатпай-ақ, «бедный армейский прапорщик» [7] деген тіркес арқылы сездіріп кеткен екен. Орысша нұсқаны дәлме-дәл қайталап, Пушкинше қысқалықпен шектелсе, Шәкәрімнің оқырмандары алдында түсініксіз жайлар қаулап шыға келер еді.

Енді повестің Шәкәрім дастанына кірмей қалған кейбір тұстарын саралап көрелік. Бұл, ең алдымен, Марияның батыл қадам жасап, ата-анасының ризашылығынсыз некелесуге бел буған сәтіне қатысты. Түпнұсқада Мария қыз бұл қадамға бір тәулік бойы дайындалады. Әке-шешесіне, жақын құрбысына түсіндіріп хат жазады, хаттарды алаулаған екі жүрек суретімен өрнектелген сақинамен мөрлейді, айналасындағы заттармен қоштасады, түнімен дөңбекшіп ұйықтай алмай, шым-шытырық түс көреді, ауру адамдай сенделіп ертеңгі күнін эзер өткізеді де сол күні түнде

үйінен ұрланып қашып шығады. Ал Шәкәрім болса, бұл эпизодты мейлінше ықшамдаған. Оқиғаны бір ғана кештің ауқымына сыйғызған. Қыздың түс көру сахнасы жоқ.

Түн болған соң Мария дайындалды,
Бірге өскен малай қызын қасына алды.
Шкаф, айна, столға амандасып,

Шамаданға киімін түгел салды [8]. Аталмыш эпизодтағы қыздың психологиялық портретін жасауға, жетілдіруге, образдың бояуын қалыңдата түсуге септігін тигізерліктей түс көру сияқты әсерлі тұстарды бейнелей кетудің де артық болмастығын атап айтқан жөн. Оның орнына Шәкәрім А.Пушкин повесіндегі кейбір болмашы детальдарды нақтылай түседі. Мәселен, түпнұсқадағы «...она втайне прощалась со всеми особами, со всеми предметами, ее окружавшими», -деген [7] тіркестегі «предмет» сөзін «шкаф», «айна», «стол» деп нақтылай түседі, қыз киімдерін Пушкинде жоқ «шамаданға» «салғызады». Сондай-ақ «Запечатав оба письма тульской печаткою на которой изображены были два пылающие сердца с приличной надписью», -деген [7] жолдарды да неғұрлым ұғынықтырақ болу үшін өз сөзімен өрнектейді. Сөз жоқ, қазаққа «тульская печатка» ұғымы беймәлім, сол себепті де Шәкәрім Марияға хат сыртына айналасына от шашып тұрған қос жүректің суретін «салдырады». Әрі нанымды, әрі сол сәттегі қыз жүрегіндегі алаулаған махаббат сезімімен тыныстас сурет.

А. Пушкин суреттейтін Владимирдің басындағы әуре-сарсаңның қарбалас тынысын Шәкәрім шумақтың ең соңғы тармағына сыйғызады.

...Көңілімнің көзіне елестейді

Берминнің кешу сұрап жылағаны,-деп [8] аяқталады Шәкәрімнің дастаны. Оқырман жүрегіне жақын сурет. «Көңілімнің көзіне елестейді» деу арқылы Шәкәрім орыс повесіне қазақы қасиет дарытқандай болады.

Аталмыш туындыны қазақ қауымына жеткізу мақсатындағы Шәкәрімнің шығармашылық қолтаңбасы мен даралығы айрықша жаңа қырынан көрінеді. Қорытындылай келе, көркем әдебиетімізге тыңнан қосқан үлесі зор, көркем аударманың негізін қалаған Шәкәрім аудармаларының лингвопоэтикасын талдай келе, ақын шығармаларының эстетикалық табиғатын, көркемдік қырын түсінуге, құбылыстардың көптеген мәселелерін шешуге мүмкіндік алдық.

Әдебиеттер

1. Шәкәрім. Энциклопедия. / Бас ред. Е.Б. Сыдықов. – Семей, 2008.
2. Шәкәрім поэтикасы. Автореферат /С.Д.Ізтілеуова. – Алматы, 2007. – 50 б.
3. Әбдіғазизұлы Б. ШӘКӘРІМ ӘЛЕМІ. – Алматы: Раритет, 2008. – 408 б. «Шәкәрім әлемі» сериясы.
4. Ә. Тәжібаев., Сәтбаева Ш. Шәкәрім Құдайбердиев// Шәкәрім Құдайбердиев. Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1988. – Б. 5-24.
5. Күмісбаев Ө. Шәкәрім және Пушкин // Егемен Қазақстан. – 2006. – 14 қараша. – 5 б., Абай. – 2011. – № 1. – 34-40 б.
6. Құдайбердіұлы Ш. Боран //Әдебиет майданы, 1936. – № 2. – Б.49- 55.
7. Пушкин А. Метель // Пушкин А. Избранные сочинения. В двух томах.Т.2. – Москва: Художественная литература, 1980. – С.401-410.
8. Құдайбердиев Ш.Шығармалары. – Алматы: Жазушы, 1988. – 560 б.
9. Күмісбаев Ө. Терең тамырлар. -Алматы:Ғылым, 1994. – 320 б.

СЕКЦИЯ 25: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

ҒТАХР: 17.07.51

Х. Бейісхан

Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к., А.С. Ақтанова

Қ.П.ЖҮСІПТІҢ «АРМАНДАСТАР» АТТЫ ПОВЕСІНДЕГІ ОБРАЗДАР СОМДАЛУЫ

Қуандық Жүсіптің әр еңбегі, әр шығармасы, қуаңшылық болған жерге тамған тамшыдай шөлінді қандырып, белінді бекітеді. Бұрын бұл есім сырмақ шетіне сыртан келіп, қоңылтақсый жайғасқан, атын білсем де, заты тылсым жолаушыдай жонын көрсетіп, айбар шегіп тұрушы еді. Қазір қазынасын белден қазбасамда белдеме жейтіндей белеске аяқ бастым. Ғалымның қаламынан ағып түскен ғажайып туындының бірі «Армандастар». Үнемі ізденісте жүрген ғалым, әдеби нормадан ауытқу былай тұрсын, артық сөйлем түгіл артық тыныс белгісі де жоқ, қысқа да нұсқа мектеп өмірі туралы қызықты туынды. Шығармадағы әр кейіпкер бірін-бірі толықтырып отырады. Тырпылдап басқан Қабылтайдыңебдейсіз образымен басталар оныншы сынып оқушыларының, жұмыртқа тәрізді жарып шығар кезеңін кездікпен кескен кесек еттей керемет суреттейді. Үздіктіре бермей үзінді келтірейін. «Жазира құрбысының сөздерін мақұлдау ретінде мөлдіреген көздерін төңкере бір қарап қойып, сымдай тартылып тық-тық басып келе жатты.» Сымдай тартылып – теңеу. жайшылықта сымдай тартылу қатарды немесе турникке «сымдай» тардылуды білдіреді. Міне, бұл жазушы шеберлігі. «Төгілген қою қара шашты, сұңқақ денелі, ақ құба қыз бұлқақтап келді де», – деп Пакизаттың портретімен қатар характерін ашып көрсетеді. Негізгі кейіпкер Қазыбектің мінезін ұяң, ұя бұзбайтын нәзік жанды секілді суреттейді. Ал Қасенді суреттегенде құтты Қожа көз алдына елестейді. Сонымен қатар ескілік адамдар не біледі - деп Қасен арқылы, қоғамдағы өзгерісті деп суреттейді. Қасен білмейді дейсің бе? Оқымайын демеуді, бірақ бірдемеме – бірдемелер киіп кетпей ме? Қасен жұдырығын түйді. Міне бұл Қожа да бар айна алдында. Қасеннің өзін қамшылауы. Шығарманың негізгі өзегі өмірден алынғандықтан ерте есейуге асыққан түлектердің түлеп келе жатқан махаббатын қалыс қалдырмай сыбырлап отырады. Қазыбектің жасықтығы, Қабылтайдың өткір бола тұра, Балқыздың алдында балауыз шамдай жанып майысуы, Пакизаттың екі кеменің құйрығын ұстауы образды ойлармен көмкерілген.

Шығарманың негізгі идеясы оқушының мектеп бітірер алдындағы ішкі жарылысынан туындаған сезім. Сол сезім арқылы алға жылжуы. Жағына сүйенер жағымсыз кейіпкер Пакизат арқылы жамандықты паш етуі. Қазыбек арқылы қазақтықты суреттесе, Жазира арқылы жазылмайтын айтылмайтын махабатты көрсетті. Бәріміз де бір сауалға жауап таппай биікке шығып барамыз.

ҒТАХР: 17.07.51

И. Жакашева

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшісі: А.О. Токсамбаева, Филология факультеті «Қазақ тілі мен әдебиеті» кафедрасының профессоры

БАЙҒАРАДАН ШЫҚҚАН ОН ЖЕТІ АҚЫН

Тақырыптың өзектілігі:

Қазақ халқы өзінің рухани-мәдени құндылықтарын түгендеп, нағыз ұлттық байлықтарын жүйелі түрде зерттеп, жаңа бағытқа бет алғаны, басқасын айтпағанымызда, гуманитарлық бағыттағы ғылымдардың барлық саласында байқала бастады.

Қазіргі кезде халық ақындарының өмірі мен шығармашылық әлемі бүгінгі көзқарастарымыз тұрғысында қайта қаралып, өз бағасын алуда. Соның бірі- Ақтайлақ би. «Қазақтың қара тілі»

атанған Ақтайлақ бидің шығармашылық өмірі кең ауқымды, жанрлық қырынан жан-жақты. Ақын мұрасында суырыпсалма, шешендік, фольклор мен ауыз әдебиеті мұраларын, жыр- дастандар мен әңгімелерді жырлаушы тұрғысынан өзгеше өнер иесіне тән даралық қасиет бар. Ақтайлақ би қара сөзбен терең ой толғап, дауды тоқтатқан, қысылтаяң іс болғанда тапқырлығымен жол тауып, көзге түскен, аты алты алашқа танымал. Ақиық ақын Ақтайлақ өмірі мен шығармашылығы, аңызға айналған ақындық мектебін зерттеу маңызды іс, бүгінгі күннің талабы.

Зерттеудің мақсаты мен міндеті:

Ғылыми жұмыстың негізгі мақсаты- ақын өмірі мен оның ақындық мектебін хронологиялық тұрғыдан тарихи негіздеу, суырыпсалмалылығын, ақындық мектебін зерделеу, көркемдік дәстүр жалғастығы аясында қарастыру.

Осы аталған мақсаттарға жету үшін ізденуші өз алдына мынадай міндетер қойып отыр:

– Мұрағаттар мен мұражайларда, кітапханаларда, ел арасында сақталған ақындар өмірі мен шығармашылығына қатысты материалдарды жүйелеп, ғылыми зерттеу нысанына айналдыру.

– Ақтайлақ бидің- билік өнеріндегі орнын, одан шыққан он жеті ақынның суырыпсалмалық шеберлігі мен тапқырлық, ұшқырлықтарын зерттеп, ерекшелігін пайымдау.

Зерттеу жұмысының нысаны:

Зерттеудің тұтас құрылымына «Ақтайлақ би», «Қазақтың би, шешендері», Қ. Жұмаділовтің «Промотей» атты еңбектері алынды. Сонымен қоса кітапханалар мен мұрағаттарда сақталған материалдар пайдаланылды.

Тақырыптың зерттелу деңгейі:

Ақтайлақ бидің өмірі мен шығармашылығы, одан шыққан 17 ақын мектебі, әдеби мұрасы бұрын-сонды зерттеу нысаны болмаған. М. Мағауиннің, С. Қорабаевтің, Н. Төркүловтің, М. Қазбековтің, Б. Адамбаевтің, Т. Кәкішовтің, Т. Көбдіковтің, М. Әуезовтің әр жылдары баспасөз беттерінде жарық көрген мақалалары, ақын шығармашылығының кейбір қырларына мәліметтер береді. Әйтсе де ғылыми тұжырымдар мен айтылған ой-пікірлердің зерттеу жұмысыма тигізер септігі айтарлықтай.

18-ғасырдың алғашқы ширегінде жоңғар шапқыншылығы және ақтабан шұбырынды, қырғын соғыстар мен жеңісті жорықтар, саяси-қоғамдық өмірдегі өзгерістер бұл кездегі қазақ поэзиясының идеялық бағытына, тақырып аясына ерекше ықпал етті.

Хан-сұлтандардың, ірі феодалдардың әр жүзде, руларда өз билігін жүргізбек болған, баққұмар саясаты, руаралық тартыстың күшеюі жыраулар өнернемасынан көрініс тапты. Қайта құру ұмыт бола жаздаған тарихымыз, мәдениетіміз, әдебиет пен өнеріміздің қазынасын қайтаруға көп мол мүмкіндік берді.

Қазақ халқының құру кезеңінде өмір сүрген көркем сөз шеберлері қазақ әдебиетінің қалыптасуында көрнекті роль атқарғандар қас батырлар, кемеңгер ойшыл дуалы билер, жыраулар.

Қазақ халқының салт-дәстүр, әдет-ғұрпын озық білумен бірге, жұрт ішіндегі дау-дамайды, істерді шешуде тапқырлық, даналығымен қазақта көзге түскен би – шешендеріміз өте көп.

Осындай білгір, кемеңгер абыз- аталарымыздың артынан ерген ізбасарларының да артында қалған мұрасы аз емес.

Аталы сөз, іс-әрекеттерімен елдің ауыз біршілігін сақтауға бар күш қайратын жұмсаған ақындардың бірі – Ақтайлақ. Арғы тегіне келер болсақ, Ақтайлақтың шыққан жері қазақ тарихына аян өнегелі ортадан. Найман- Сыбан- Жанкөбек руынан тарайтын Байғараұлы Ақтайлақ би бұрынғы Семей облысы, Абай, Жарма аудандары арасындағы Еңірекей, Құндызды өңірінде туылған. Байғараұлы Ақтайлақ 1742жыл мен 1838 жылдар аралығында өмір сүрген, қазақтың танымал білгір би-шешені, қара тілді әрі төкпе ақын. Ақтайлақтан 4ұл тарайды. Олар: Әкімбай, Кеңесбай, Сабырбай, Жарасбай. Дулат жыраудың «Кеңесбайға» деген әйгілі жыры осы Ақтайлақтың ұлына арналады.

Әкесі Байғара би елді басқарған көсем, жұртты ауызына қаратқан шешен ғана емес, әулие ретінде елге танылған «Қыдыр дарып, бақ қонған» кісі.

Бидің арғы атасы Қу дауысты Құттыбай Абылайханның атынан Пекинге елші болып барған адам. Қабанбай, Бөгенбай батырлармен үзеңгілес. Олай дейтініміз Бөгенбай батырдың қазасын Абылайханға естірткен Үмбетей жырау: «Ұмыттың ба соны Абылай?» деп халықтан шыққан атақты бесеудің ішіне қосып жоғары бағалаған. Міне, осы Қу дауысты Құттыбай атасына тартып Ақтайлақ би де қабырғалы би атанып, еліне қызмет еткен әрі би, әрі төкпе ақын.

Ол талай жылдар бойы жария етілмей келсе де, біздің заманымызға дейін жетіп, оның бір сыпыра шығармалары қазір де сақталып отыр. Әділ шешім шығарып билік еткеніне, шешендік дана сөздері мен билермен айтысына, суырыпсалмалық ақындығы, қара тілдігіне қарап қас шебер

болғанын байқаймыз. Оны халық «Қара тілдің шешені», ұлғайған кезінде «Халық атасы» деп атаған екен. «Тыныштық заманда қиюуы қашып, арасы ашылған қарындасты табыстырып, қысылтым заманда сасқан елге жол табатын, кемеңгер, көрегені болған» деп 20-шы жылдардың өзінде-ақ академик, жазушы М.Әуезов өзінің әділ бағасын айтқан. Ақтайлақа Әуезовтан асып баға беру мүмкін емес.

Ақын туындыларының басты сарыны- заман шындығы. Өз заманының келеңсіз қырларын сынаумен қатар, өмір жайлы, адамгершілік асыл қасиеттер туралы, ата-анаға тағылым, ұрпақ тәрбиесі жөніндегі дидактикалық сарындағы өсиет өлеңдері әлі күнге дейін өз құндылығын жойған емес. Ақтайлақтың өлеңдері халықты адалдыққа, қайырымдылыққа, бірлікке, тыныштыққа, халықты әділ басқаруға шақырады. Ақтайлақтың шығармаларында өзінің өмір сүрген заманындағы халқының болашағы жайлы ойлары аңғарылады. Мысалға, «Достық жайында», «Өзімшілдік және әдептілік жайында», «Қуәсізде қуат болмас», «Нақыл-тақпақ сөздері», «Кәрілік толғауы», «Не артық?» және адамның әр түрлі жақсы-жаман қасиеттері жайлы толғау өлеңдерінде адал жар мен ер, жақсылық пен жамандықтың айырмасы, туыс-туғанның арасындағы сыйластық пен татулық жайлы жыр тиегін айтады. Қазақтың Бұқар жырау, Ақтамберді жырауларынан кем түспейтін, қазақ әдебиетіндегі дара ақындық, шығармашылықты басқарушылардың бірі.

Яғни, Ақтайлақ бидің қазақ елінің ақылшы кемеңгері болып танылғанын білдіреді. Бар күш-жігерін, қайратын аталы сөз айтып, ел бірлігін сақтауға жұмсай білген. Білгір жырау өзінің ұзақ ғұмырында түрлі үлкен-үлкен дауларға түскен. Өлеңге бергісіз кестелі де ұтымды кара сөздерін осындай жерде айтқан. Жиынды жерлердегі сөз сайыстарында алдына жан салмаған. «Қазақтың кара тілі» атануы да содан. Ақын шығармасы ел аузында көп сақталған.

Әдебиеттер

1. «Бес ғасыр жырлайды» 1т Алматы жазушы 1989ж.
2. «Ғасырлар беделі» М.Мағауин
3. «Қобыз сарыны» М.Мағауин
4. Ақтайлақ би» Алматы 1991ж. С.Қорабаев
5. «Шешендік сөздер» Алматы 1992ж Б.Адамбаев
6. «Билер сөзі» Алматы Қазақ университеті 1992ж Т.Кәкішов
7. «Қазақтың би, шешендері» Алматы Жалын 1993ж Н.Төрекұлов, М.Қазбеков
8. М.Әуезов 20томдық шығармалар жинағы. Алматы 1985ж 16т, 19т
9. Бабатайқұлы.Б Шығармашылығы Алматы 1991ж
- 10.М.Әуезов әдебиет тарихы Алматы 1993ж

ҒТАХР: 17.07.51

Д. Келген

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: ф.ғ.к. Ж.Ж. Аитова

ТАЛАСБЕК ӘСЕМҚҰЛОВ ӘЛЕМІ

Қазақ әдебиетінің аспанында «жұлдыздар» өте көп. Әркім қал-қадарынша қарманып, жарқырап бағады. Кейбір жұлдыздар болады, олар жарқырауға тіпті құлықсыз. Олар әдебиет деген алып аспанды кезіп, көмескі ғана сәуле шашады. Бірақ ол жұлдыздар өлшеп берген уақыты түгесілгенде ғана күллі әдебиет аспанын жарқыратып, ағып түседі. Иә, сондай жұлдыздың бірі Шығыстың шырайлы аспанынан көрініп, Алматының аспанына барып сіңіп кетті. Ол жұлдыздың есім-сойы – ТАЛАСБЕК ӘСЕМҚҰЛОВ.

Пешенесіне берілген бар өмірін қазақтың жоғын жоқтауға, барын түгендеуге арнаған тұлға. Жәй тұлға емес, халқымыздың маңдайына біткен нағыз интеллигент. Бірақ, өкінішке орай, қазір Балқыбекті білмейтін, Таласбекті танымайтын дүбара «әдебиетшілер» пайда болды. Оған кімді кінәлаймыз..? Сөзсіз, бұл аталған тұлғалар мектеп оқулықтарына болмаса да, колледж, институт және университет қабырғаларында оқытылуы тиіс. Өйткені, олар толып тұрған қазына, тұнып тұрған энциклопедия емес пе?!

Таласбек Әсемқұлов – әдебиетқұмар жастардың іздеп жүріп оқитын авторы. Менің ойымша, Таласбекті түгеспей тұрып, батыс әдебиетіне бас сұғу – асығыстық болар. Егер сіз әдебиетші болам десеңіз, ойланбастан осы авторға ауыз салыңыз. Әдебиетші болмаған күннің өзінде кем дегенде қарапайым тұрмыстық нормаларды, оқырман ретінде сыни көзқарас айта білуді үйренесіз. Бір ғана «Талтүс» деген романының өзінде қаншама тарих, қаншама тағдыр жатыр. Бір қарағанда өзінің тағдыры бейнеленген роман сияқты көрінуі мүмкін. Бірақ, бұл – бергі қабаты ғана. Автордың суреттеу, сюжеттердің бір-бірімен байланысы, тұтас бір кезеңді шып-шырқасын шығармай бере алуы шеберліктің шыңы емей немене?! Яғни, өз тарапымнан мен бұл романды оқ бойы озық туындылардың қатарына қосамын. Өйткені, бұл роман – ұлтымыздың өшіп бара жатқан рухын қайта тірілткендей болды. Осы сияқты «Біржан сал», «Тәттімбет сері» романдары да күйшілік дәстүрді дәріптеген, қазақпен бірге жасасып келе жатқан күй өнерінің құдіреттілігін әмме әлемге паш ететін туындылар. Әмме әлемге дейтінім, «Талтүс» романы үстіміздегі жылы АШҚ-та басылып шықты. (Айта кетейін, бұл соңғы 30-40 жылда батыс баспасының қаражатына шыққан алғашқы қазақ романы).

Сонымен, үзілген сөзімізді сабақтау үшін «Талтүс» романынан бір үзік келтірейін:

« – Е, не дерің бар, - деді Базаралы сәл қабақ шытты, - Болып жатыр ғой неше түрлі. Өздерің Алматыға келмей кеттіңдер. Баймұқанның халі қалай?

– Шүкір.

– Ой, қарақтарым-ай, - деді Сабыт сақалының нұры төгіле қуанып, - Көңілімді өсірдіңдер ғой. Көптен бері сендерді ғана ойлап жүр едім. Тіпті Әжікенді ертіп алып Таңсыққа, одан әрі Алматыға барып келсем бе деп те ойладым»[1]. Сіз не байқадыңыз, көзі қарақты оқырман? Судыратып өте шығуға да болады, бірақ жалғыз ауыз тіркес қайта айналып соғуға мәжбүр етеді. Ақсақалдың қалай қуанғанын қараңызшы. Иә, «сақалының нұры төгіле» дейді. Аз сөз, терең мағына. Ал енді ойлаңыз, сақалдан нұр төгіле ме? Қазір біздің қоғамда белуарынан сақал өсіріп, шолақ шалбар кигендер өріп жүр. Бірақ солардың сақалынан неге нұр төгілмейді? Жүздеріне қарасаң, суығы өңмеңнен өтіп, жүрегінді қариды. Демек, сол нұрдың төгілу-төгілмеуі неге байланысты? Әрине, ол жан тазалығына, жүрек тазалығына байланысты. Адамның ішкі жан дүниесі таза болса, бастапқы дүниеге келгендегі болмысын сақтай білсе ғана, нұры жүзіне төгіліп тұрады. Яғни, әр адам өзінің тәңірі болмысын тап басып тани білсе, сонда ғана жаны мен тәні үйлесім табады.

Жоғарыда Таласбек Әсемқұлов қазақтың жоғын жоқтап, барын түгендеп өтті деп еш негізсіз айтқан жоқпын. Таласбек Әсемқұлов бұл өмірге келгенде алғаш анасының даусын емес, домбыраның даусын естіді. Содан бері домбыра оның екінші «өзі» болып кеткендей. Бала Таласбекке нағашы атасы күйшіліктің қыр-сырын үйретіп, ғасырлар бойы жалғасып келе жатқан қасиетті дәстүрге баулиды. Ол үзіліп қалған дәстүрді қайта жалғап, этнографиялық- музыкалық зерттеулер жазды. «Үзіліп қалған» дейтінім, оған дейінгі күйшілерді мансұқтап тұрғаным емес. Тек күй өнерін зерттеп, зерделеп, оны теориялық тұрғыда да, практикалық тұрғыда да іске асыра білді. Күйді саусағымен ғана емес, бар жан-тәнімен, алпыс екі тамырымен терең түйсініп шертетін дәулескер күйші.

Таласбек Әсемқұлов – қазақ романын, қазақтың күйшілік дәстүрін жаңа белес, жаңа сапаға көтерген бірден-бір тұлға. Оның шығармалары рухани өзегінен ажырап қалған, ұлттық болмысын ұмыта бастаған ұрпақтың рухына қойылған нағыз антивирус.

Болмысы бөлек, дарыны дара Таласбек Әсемқұлов өзінен ілгерідегі Асқар Сүлейменовті рухани ұстазы тұтқан. Сол ұстазы туралы бір естелігінде: «адамзаттың рухани байлығын еселеп өсіретін нұрлы тұлғалардың қатарында»[2], - дегеніндей өзі де сол қатарға сөзсіз қосылды.

Қазір Таласбектану мәселесі кезек күттірмейтін мәселе деп ойлаймын. Біз Таласбекті тани түскен сайын, ол биіктеп, қол жетпес асқарға айналып бара жатқан сияқты. Таласбек Әсемқұловтың шығармалары – әр әдебиеттанушының тауап етер қасиетті қағбасы іспетті. Ол сізге қараңғыда адасып қалсаңыз, жарыққа жол сілтейді, өмірлік шамшырағыңыз болады. Тек сізден талап етілетіні

– талғампаздық пен тектілік, еңбекқорлық пен ептілік, адалдық пен адамдық, білімге құмар ми менен соны сараптайын сана болса болғаны. Қорыта айтқанда, Таласбек Әсемқұлов болашақ мектеп қалыптастырып үлгерген кемеңгер де кесек тұлға.

Әдебиеттер

1. Әсемқұлов Т. Шығармалары. Т:1. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2016.
2. Әсемқұлов Т. Шығармалары. Т:4. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2016.

ҒТАХР: 17.07.51

Д. Нұрбек

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Р.Қ. Сабырбаева, ф.ғ.к.

ӘДЕБИЕТ САБАҚТАРЫНДА ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Кез келген пәндердің ішінен баланың жан жүрегіне, ой дүниесіне бойлай еніп, оның рухани өрісін болжай алатын пән – әдебиет пәні. Әдебиет арқылы оқушыны тұлға ретінде қалыптастыруға жол ашамыз.

Бүгінде заманның ақпараттануына байланысты оқушылардың көркем әдебиетке сұранысы төмен. Ал кейбір бағдарламалық шығармалардың қазіргі заман оқушыларының қызығушылығын тудырмайтындығы бәрімізге аян. «Сабақ беру үйреншікті жай ғана шеберлік емес, ол жаңадан жаңаны табатын өнер», – деп Ж.Айтмауытов айтқандай, шығармашылық ізденімпаздықтан туады. Осы тұрғыда жаңа заман мұғалімдерінің бүгінгі мен келешегі – оның үнемі ізденуінде, шығармашылық дамуында, жаңа әдістемелер мен ақпараттық күзиреттілігінде.

Қазіргі кезде оқыту үрдісінде кеңінен қолданылып жүрген жаңа оқыту технологиялары тұлғаның шығармашылық қабілетін дамытуға негізделеді. Әсіресе, әдебиет сабағында түрлі интербелсенді әдіс-тәсілдер арқылы оқушының ізденіп білім алуына мүмкіндік мол.

Қазақ әдебиетін интербелсенді әдістер арқылы оқыту дегеніміз оқушылардың оқытушымен және өзара оқу, іскерлік, рөлдік ойындар, пікірталас түрінде тәжірибе алмасуы мен білім алуы жүзеге асатын өнімді іс-әрекет ұйымдастыру ережелерінің жүйесі. Оның мақсаты – көркем шығармалардағы оқиғаларды шынайы өмірмен байланыстыра білуге үйрету.

Көркем шығарманы интербелсенді әдістерді пайдалану арқылы оқыту нәтижесінде білім алушылар мынадай білім, білік, дағды, машықтарға үйренеді:

- Терең ойлау, жеке рефлексиялық қабілеттерді дамыту.
- Өз идеялары мен әрекеттерін талдау және оларға баға беру.
- Ақпаратты өздігімен түсініп, оны таразылап, екшеп, оның ішінен керектісін таңдап алу.
- Ақпаратты жан-жақты талдау.
- Өздігімен жаңа түсінік пен білім құрастыру.
- Оқу барысында жеке басының құндылықтары мен сенімдерін қалыптастырып, белсенді өмірлік позиция (көзқарас, дүниетаным) ұстану.
- Пікірталастарға қатысып, өз ойымен пікірін дәлелдеу.
- Басқа да балама пікірлерді ескеру.
- Шешім қабылдау және қиын мәселелерді шешу.
- Ортақ жұмысқа жұмыла білу.
- Басқалармен тиімді қарым-қатынас құру, өзара әрекеттесу.
- Үйренушілер ұжымымен ортақ бірлесе жұмыс жасаудың рухани және моральды ережелерін қабылдау.

–Оқушы топты ұжым ретінде қабылдайды. [1; 8]

Қазақ әдебиеті пәнін технологияландыруда интербелсенді әдістерді пайдаланудың маңызы зор. Ол білім беру іс-әрекетінде өнімді нәтижеге қол жеткізуге, өз бетінше, топтық, ұжымдық жұмыс барысында оқушылардың белсенділігін қалыптастыруға жол ашады. Ең бастысы оқу іс-әрекетінің тиімділігін арттыру мақсатында оқытушы интербелсенді оқытудың түрлі әдістерін еркін шарлап, сұрыптай білгені жөн.

Көркем шығармадағы кейіпкерлер бейнесіне байланысты тақырыптарды өту барысында «Мен кіммін?» әдісін пайдалану өте тиімді. Ойын шарты бойынша әр топтан 1-2 оқушы өздері қалаған кейіпкерлердің есімін карточкаға жазып, оны жасырып қояды. Кейіпкерлер қайталанбауы қажет. Кейіпкерлердің өмір салтына, мінез-құлқына қатысты жанама сұрақтарды қою арқылы оқушылар бір-бірінің рөлдерін анықтауға тырысады. Ал интербелсенді оқытуды ұйымдастырудың қарапайым тәсілі ретінде топтық жұмыс

- ауқымды материалды қысқа мерзімде меңгеруге
- әртүрлі деңгейдегі тапсырмаларды шешуге,
- оқушыларды әлеуметтендіру үрдісін жеделдетуге мүмкіндік береді.

Сұрақтар мен тапсырмалар күрделілігі мен қиындық деңгейіне қарай проблемалық, зерттеушілік, дамытушылық және шығармашылық сипатта болуы тиіс. Осы мақсатта «Шешім ағашы» әдісін пайдаланған орынды. Оқушылар сан жағынан 4 топқа бөлінеді. Әр топ өз сұрақтарын талқылап, «шешім ағашына» жазады. Содан кейін топтар орындарымен ауысып, көршілерінің ағаштарына өз идеяларын, ой-пікірін жазады. Бұл әдісті прозалық шығармалардағы көтерілген мәселені жан-жақты талдау мақсатында оқушылардың жас ерекшелігіне сәйкес жоғары сыныптарда қолданған жөн. Қазақ әдебиеті пәнінен «Ұлпан» романын өту барысында «Автордың Ұлпан бейнесін «Менің Джокондам» деп әспеттеуінің сыры неде?», «Ұлпан романында қазақ әйелінің болмысы қалай көрініс тапқан?», «Шығармадағы «Ұлпан арзанға түспейтін қыз», - сөзінің астарында қандай мағына жатыр?» сынды талқылау сұрақтарын пайдалануға болады.

Қазақ әдебиеті сабағында шығармашылық ойлауды сын немесе сыннан сескену тежейтіні белгілі. Әрине, кез келген жаңа идеяның дұрыс болуы шарт емес. Егер автор сыннан қорқатын болса, онда ол өзінің кейбір дәлелденбеген идеяларын келтірмеуі де мүмкін. Алайда әзірше дәлелденбеген ойлардың қаншасы кейінірек жақсы идеяларға айналады емес пе? Ал сын айту мен сыннан қорқу жақсы идеяларды жоғалтып жібереді.

Осы тұрғыда интербелсенді оқытуда қолданылатын «Ой қозғау» әдісі сынға еш көңіл бөлмей, назар аудармай, еркін ассоциациялар арқылы жаңа идеяларды көптен келтіру мен оларды жинақтауға мүмкіндік береді. Мұндағы басты мәселе идеялар мен ойлардың сапасында емес, керісінше, олардың санында болып тұр. Ал сыни пікірлерді келтіріп, идеялар мен ұсыныстарды іріктеу жұмысы шығармашылық әрекеттер аяқталғаннан кейін басталады.

«Ой қозғауды» сабақта былайша қолдануға болады:

– Оқушылар қандай да болмасын ақпарат (мәлімет, проблема, сұрақ) туралы бар білгендерін берілген уақыт ішінде жазбаша келтіреді.

– Мұнда ең бастысы идеялардың көптігі, олардың еркін жағдайда айтылуы болғандықтан, оқушылар өз ойындағыларын еш күмәнданбай келтіре беруі керек;

– Идеялар ешқандай сынға ұшырамауы керек, өйтпеген жағдайда оқушылар тосылып қалып, идеяларды келтіре алмауы мүмкін;

– Барлық идеялар сарқылмайынша, олар қағазға түсіріле беріледі;

– Идеяларды келтіру жұмысы аяқталғаннан кейін ғана оларды талқылау жұмысы басталады.

Бұл тапсырманы орындауға берілген уақыт (2-6 минут) аяқталған соң, оқушылар бірлесе (жұптасып, шағын топ ішінде, бүкіл сынып болып) жазғандарымен бөліседі, сұрақтарға жауап береді, тізімдерін толықтырады (4-20 минут) [2].

Интербелсенді оқыту – әрекетпен және әрекет арқылы оқыту, бұл ұстаным үлкен нәтижелерге жеткізетін тиімді жүйе деп есептелінеді, себебі адам санасында бірінші кезекте өзінің әрекеттері мен өз қолымен жасаған істер қалады. Кезінде көне қытай ғұламасы Конфуций былай деген екен: «Маған айтып берсең – ұмытып қаламын, көрсетсең – есте сақтармын, ал өзіме жасатсаң – үйренемін!», – деген пікірі дәлел бола алады. Сондықтан интербелсенді оқыту тіл үйренушілердің оқу үдерісіндегі белсенді әрекеттерін үйренудің негізгі құралдары ретінде танылады [3]. Менің оқыту мен тәрбие беру барысында алдыма қойған мақсатым – танымдық, шығармашылық қабілеті дамыған жеке тұлғаның құзіреттілігін қалыптастыру, яғни оқушылардың оқудағы іс-әрекеті арқылы ойлау дағдыларын жетілдіріп, шығармашылыққа жол салу.

Интербелсенді әдістің ерекшеліктерін ескерсек, құрастырылған тапсырмаларды орындау оқушыларға оқытылып отырған тілдің практикалық тұрғыдан қолдану нәтижесін, жемісін көруге мүмкіндік береді және қазақ әдебиетін оқып үйренуге деген қызығушылығын арттырады. Сонымен қатар, мұғалім ұйымдастырушы, бақылаушы деңгейінде ғана көрінеді де, оқушы белсенділігі арта түседі.

Қорытындыда айтарым: қазақ әдебиетін оқытуда интербелсенді әдістерді қолдану оқушының зерттеушілік, шығармашылық ізденістерін қалыптастырып, кез-келген мәселе тұрғысынан өз ұсынысын еркін жеткізе білу қабілетін, құзіреттілігін дамытуға жол ашады.

Әдебиеттер

1. Тойбазарова Н.А. Интербелсенді оқыту технологиясы. Оқу құралы. – Нұр-Сұлтан.: «Тұран-Астана» университеті, 2019. – 89 б. 8
2. Есбосын Н. Оқытудағы жаңа әдіс-тәсілдер қоржынынан. — Алматы.: Полиграфкомбинат, 2017. – 118 б. 68
3. Каленова Г.С. Белсенді оқу арқылы оқушылардың коммуникативтік дағдыларын дамыту: тақырыбындағы республикалық ғылыми - тәжірибелік on-line конференция жинағы. – Атырау, 2021. – 389 б. 78

26 СЕКЦИЯ: ҚАЗІРГІ ҒЫЛЫМИ БІЛІМНІҢ ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ ҒЫЛЫМДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ 26: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ И ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК В СОВРЕМЕННОМ НАУЧНОМ ЗНАНИИ

ҒТАХР: 03.29

М. Насыров

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: А.И. Исин, т.ғ.к, профессор

БАШКӨЛ ИМАМЫ МҰХАММЕД-ЗАРИФ

Қазақ жеріндегі исламның дамуы бірнеше ғасырға созылып, кейіннен Ұлы даланың Еділ-Орал аймағы мен Орта Азия мұсылмандарын байланыстарған бірден бір алтын көпіріне айналғаны мәлім. Бүгінгі таңда Абай облысының орталығы болып жарияланған, тарихи мекен Семей қаласы XIX ғасырда діни қайраткерлердің шоғырланған орталығына айналады. Семейге қарасты ауылдарда да дін қайраткерлері халықтың сауатын ашуға үлес қосып, өз қызметтерімен таныла бастайды. Солардың бірі қазіргі Бесқарағай ауданына қарасты Башкүл¹ ауылының имамы – Мұхаммед-Зариф.

Башкүл ауылының негізі XIX ғасырдың басында шоқындыру саясаты мен жиырма бес жылдық әскери қызметтен аман қалу мақсатында Қазан, Уфа жағынан келген татар отбасыларынан қаланған. Ауыл халқының дерегі бойынша бұл жерге ең алғаш Насыр бабай², өз отбасымен келіп қоныстанған. Ол Қасаболат елінен шыққан Садырбай есімді байдың жайлауында қызмет етіп, кейінгі жылдары үш көлдің маңында біржола тұрақтап қалуды жөн көреді. Кейіннен оның қасына келіп қоныстанған татарлар жасақ (ясашный) шаруалары құрамына енгізіліп, 1837 жылы бұлар заң жүзінде Семей губернаторы тарапынан елді-мекендер тізіміне тіркеледі. Ауылға «Башкүл» атауы беріледі [1]. Осылайша, ауыл халқы жерігілікті қазақ халқымен сіңісіп, өзара мәдени байланыстың дамуына үлестерін қоса бастайды.

XIX ғасырдың ортасына қарай халық санының өсуіне байланысты, ауылда мешіттің салынуы билік тарапынан құпталады. Сөйтіп, 1857 жылы Башкүлде бір мұнаралы ағаш мешіт бой көтереді [2]. 1896 жылы жөндеуден өткізіліп, жаңадан тұрғызылса [3], Кеңес билігі тұсында бұл мешіт бұзылып кетеді. XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың басында мешіт қарамағындағы жамағат Орынбор мұфтиятының құрамында болып, мешіттің өзі «Орынбор мұсылмандары діни жиналысының» құзырында болады. XIX ғасырдың соңына дейін ауыл мешітіндегі діни істерді кезіндегі Вят губерниясынан келген имам Габбас бине Исхак және Семей мешаны Мөхәммәт-Сабир бине мулла Шәрәфетдин жүргізеді. Ғасырдың соңына қарай бұл екі имам ауыл медресесінде жүздеген шәкірттердің діни көзқарасын қалыптастырып үлгереді. Солардың қатарында жас Мөхәммәт-Зариф та болады.

Мөхәммәт-Зариф Мусин (1867 – 1929 ж. кейін) – қазіргі Бесқарағай ауданынан шыққан көрнекті діни қайраткерлердің бірі. Оның отбасы текті, бай әулеттен болған. Әуелі Башкүл жеріне Зариф молданың атасы Мұса бабай қоныс аударса керек, оның ұлы Гали-Ақбар қазақ халқымен сіңісіп, шығу тегін биліктен жасыру мақсатында есімін «Жолдыбай» деп өзгертеді. Бүгінде, Гали-Ақбар (Жолдыбай) мен әйелі Биби-Маликә абыстайдың Галиәхмәт, Мөхәммәт-Зариф, Мөхәммәт-Шакир, Мөхәммәт-Закир, Мөхәммәт-Гариф, Биби-Хадичә, Биби-Жәмилә, Сәния, Габделбар деген балаларынан ұрпақ тарайды [4]. Ал, Зариф молданың өзінен Әхмәт-Заки, Әхмәт-Раиф, Әхмәт-Фидәи, Биби-Шәфига, Мүнзия, Рәмзия, Ләбиб, Назим есімді балаларынан ұрпақ тарайды. Қалған балалары сәби кезінде шешек, дене қызуы сияқты т.б. аурулардан шетінеп кеткен. Имамның бірінші әйелі ауыл шаруасы Хәсәеннің қызы Биби-Ғарифа болса, екінші әйелі Төхвәтулла қажының қызы Биби-Сафура болады.

¹ Башкүл – (тат. Башкүл), ШҚО, Бесқарағай ауданындағы ауыл. Қазақша «Баскөл», көлдің басы, басты көл деген мағынаны береді. Бұнда және одан әрі елді-мекендер мен адам есімдері түпнұсқада татарша жазылуда беріледі.

² Бабай – (тат. бабай), қазақша «ата» мағынасын береді.

Мусин әуелтінен шыққан ер балалардың барлығы дерлік дін жолын ұстанған азаматтар болған. Мөхәммәт-Зариф молданың алғашқы ұстазы Башкүл имамы Сабир молда болып, екінші ұстазы Семей қаласында «№1», «№6», «№9» мешіттерде имамдық еткен Камалетдин бине Мөхәммәт-Рәхим болады. Семей қаласындағы ескі мұсылман зиратында Камалетдин имамның қабір тасы сақталған. Онда оның 1921 жылы шамамен 90 жастарында қайтыс болғаны, алтыншы махаллада³ жарты ғасыр имам болып, халықтың құрметтесі болғаны жайлы жазылған [5. 216-217 бб.]. Зариф молда Семейде 1890 жылдары білім алып жүрсе, Камалетдин имам ол кезде шамамен 60 жасынан асса керек. Мөхәммәт-Зариф Мусин Башкүлде 1895 жылдан бастап уақытша лауазымды имамдық қызметін атқара бастайды (бұрынғы имам қайтыс болады). Өзінің метрикалық жазбаларында көрсеткендей, ол 1901 жылы Уфа тарапынан бекітілген «имам-хатиб мұғалім» дәрежесін алып, қағаз жүзінде Башкүл ауылының имамы болып тіркеледі. Семей қаласында 1906 жылы шыққан «Адрес-календарь» жазбаларында Зариф молданың есімі кездеседі [6]. Онда ол «муаззин» деп көрсетілген. Ауылда азаншы болып муаззин қызметін Зариф молдамен қоса, туған ағасы Галиәхмәт (1865 - ?) көп жылдар бойы атқарады. Метрикалық жазбаларында «№6 мешіттің» имамы Камалетдин Мөхәммәт-Рәхим оғлыны «ұстазым» деп көрсетеді [3]. Семей медресесінде Зариф молда араб каллиграфиясын және метрикалық жазбалар мен діни істерді жүргізуді меңгеріп шығады. Мөхәммәт-Зариф Мусин 1929 жылға дейін Башкүл және Аккүл мешіттерінде имамдық етеді. Дәл осы жылы имам «кулак» деп айыпталып, 5 жылға жер аударылады. Имамның бұдан кейінгі өмірі белгісіз [7].

Сол «№ 6 мешіттің» медресесінде қазақтың ақыны Абай Құнанбайұлы оқыған. Семейден шыққан діни қайраткер Әхмәт-Вәли әл-Утари әс-Семипулати «Семейдегі мұсылмандық тарихы жайлы» жазған еңбегінде Камалетдин бине Мөхәммәт-Рәхим туралы және «№6 мешіт» жайлы дерек келтіріп, Семей қаласының ары қарай мешіті бар Аккултык (Аккүл), Башкүл, Бөкер⁴ деген ауылдарды да атап өтеді [5. 269 б.]. Осы дерекке сүйенсек, Семей қаласы өзіне қарасты ауылдармен тығыз байланыс орнатып, діни қайраткерлері болса, өзара шәкірт дайындағандарын көруге болады.

Мөхәммәт-Зариф Мусиннің имамдық еткен тұсында 1895-1896, 1904-1908, 1911-1912, 1915, 1917 жылдары жазылған метрикалық кітаптары мұрағат қорларында сақталған [3, 8]. 2019 жылдың күзінен бастап метрикалық жазбалар аударылып, аулы халқының генеологиялық шежіресі құрастырылуда. Төмендегі кестеде халықтың демографиялық жағдайын байқауға болады:

Метрикалық дәптердің жазылған жылы	Дүниеге келгендердің саны	Дүниеден өткендердің саны	Некелескендердің саны (никәх)	Ажырасқандардың саны (тәлакь, хөлегь, тәғәликь)
1895 ж.	33	22	2	-
1896 ж.	23	15	6	1
1904 ж.	28	31	8	-
1905 ж.	33	42	6	1
1906 ж.	24	13	9	-
1907 ж.	39	6	10	-
1908 ж.	33	11	4	2
1911 ж.	39	21	9	3
1912 ж.	38	42	5	-
1915 ж.	36	20	4	-
1917 ж.	24	27	13	-
Барлығы 11 жыл	350 адам	250 адам	76 неке	7 ажырасу

Осылайша, Мөхәммәт-Зариф Гали-Акбар оғлы Мусин 11 жылда Башкүл ауылында дүниеге келген 350 сәбиді, дүниеден өткен 250 адамды, некелескен 76 жұп пен ажырасқан 7 жұпты метрикалық жазбаларға тіркеген. Имам көрші аймақтармен шәкірт алмасып, медреселермен байланыс орнатқан. Сондай-ақ, ауыл медресесінде халық ақыны Нұрлыбек Баймұратов (1887-1967) сынды көрнекті шәкірттер білімдерін жетілдіріп отырған. Осы арқылы өлкедегі діни қайраткерлердің бір-бірімен жағымды қарым-қатынас орнатып, халық арасында руханият пен діни өмірдің қалыптасуына үлес

³ Махалла - (парс. محله), қаланың бір бөлігі. Әр махаллада бір мешіт болады. Яғни, мешіттің маңындағы үйлер бір махалланы құрайды.

⁴ Бөкер – (тат. Бөкер), қазіргі Ресей Федерациясы, Алтай өлкесіне қарасты Беленькое ауылы. Татар халқы бұл жерге ертеден қоныстанып, мешіт салған. Жергілікті халық арасында ауыл «Бүкір» деп аталады.

қосқандарын көреміз. Бүгінде, осы жазбалар арқылы өлкентануға қатысты, отбасылық деректерге, жалпы тарихқа қатысты мол мағлұмат алуға болады.

Қорыта айтқанда, Мөхәммәт-Зариф Мусин өз заманында танылған діни қайраткерлердің бірі. Оның 30 жылдан артық имамдық еткен тұсында жүздеген жастар сауат ашып, білімдерін шыңдаған. Шәкірттердің өз кезегінде халық қамы үшін еңбек еткен жандарға айналуында, Зариф молданың да зор үлесі бар деп сенемін.

Әдебиеттер

1. Хамитов Т. Есть аул в степях Семей...//Татарский мир. 2011. № 10(6633). С. 6-7.
 2. ГАТО, Ф.6, оп.6, д.1268, л.л. 1-31.
 3. ШҚО ҚЗТҚО, 755-к, 2-т. 42-іс.
 4. Ауыл тумалары Талғат Хамитов пен Асия Хасанованың (1934-2016) шежіре жазбаларынан 2016 жылы алынды.
 5. Милли-мәдәни мирасыбыз: Қазақстан татарлары. Семей – Казан, 2017. – 360 б. – (Фәнни экспедициялар хезинәсеннән; унжиденче китап) – 216-217 бб.
 6. «Адрес-календарь и памятная книжка Семипалатинской области на 1906 год», (С595Семип/П-15) 25-бет (1-бөлім), 37-бет (2-бөлім), –Семипалатинск, 1906.
 7. Р. Гарипова. Аккульская мечеть в постсоветском Казахстане: музейный артефакт или священное место//Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. №2(131)/2020. – Нур-Султан, 2020. – С. 39.
- ЦГИА РБ, Ф.295, оп.9, д.90г, д.681, д.1065. Оп.12, д.83, 84а, д.88.

ҒТАХР: 11.25.33

А. Даулетова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Қ.М. Болысова ф.ғ.к., аға оқытушы

САЯСИ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІҢ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ

Бүгінгі таңда біз бейбіт заманда өмір сүріп жатырмыз. Дегенмен қақтығыстардың кез-келген түрі жоққа шығарылмайды. Әр елде саяси қақтығыстың даму себептері бар. Мемлекет ішіндегі қақтығыстар болсын, екі ел арасындағы қақтығыстар болсын елдің тарихында таңбадай басылып қалатыны айқын. Меніңше, саяси қақтығыстардың орын алу себебі, ол екі жақты субъектінің қандай да бір билікке жету мақсатында пайда болады. Қақтығыстың бұл түріне мысал ретінде қарапайым халықтың қатысуымен өтетін соғыстар, көтерілістер, митингтерді жатқызсақ болады. Мұндай жағдайда барлық әрекеттер саналы түрде орындалады. Мысалы, митингіде халық өз іс-әрекетін анық және нақты мақсатпен, саналы түрде жасайды. Қарапайым тілмен айтқанда, саяси қақтығыс дегеніміз – саясаттағы қандай да бір белсенді топ, мемлекет, индивид, акторлардың арасындағы саяси мәртебе мен институттарды, әлеуметтік тәртіпті сақтау немесе өзгерту мақсатындағы билік үшін теориялық және іс-жүзіндегі күресі. Сондай-ақ, саяси қақтығыс саясат әлемінің ажырамас бір бөлігі, оның қозғаушы күші. Бұл тек саясаттанудағы ұғым емес, сонымен қатар саясат теориясының тілі, саясаткердің ойлау үлгісі десе де болады.

Қақтығыстарды үш түрге ажыратуымызға болады. Біріншісі, сәйкестендіру қақтығысы. Бұл қақтығыс түрі белгілі бір діни, тілдік, этникалық қоғамға тән. Құндылықтардың қақтығысы қазіргі дамушы елдерге тән. Келесі соңғы түрі мүдделер қақтығысы тұрақты елдер мен экономикалық дамыған мемлекеттерге тән. Қазіргі біздің қоғамда қақтығыстың үш түрі де ауқымды орын алады. Әсіресе, сәйкестендіру қақтығыс түрі, яғни діни, тілдік, этникалық қақтығыстар басымдық көрсетуде. Діни, тілдік, этникалық қақтығыстардың басым көпшілігі көпұлтты мемлекеттерде орын алуға болады. Бұған мысал, әлем бойынша ең ауқымды діни қақтығыстардың бірі протестанттар мен католиктер арасындағы XVI және XVII ғасырлардағы Еуропадағы бірқатар қарулы қақтығыстар [1].

Субъекттер арасындағы саяси қақтығыстардың салдарын екі негізгі топқа бөлуге болады. Ол қақтығыстар салдары мемлекет немесе акторлардың арасында екі жақты саяси мәселе тұрақтанады; Қоғамдық құндылықтар, нормалар, саяси құбылыс нысандары интеграцияланады. Тараптар көптеген мәселелерді, соның ішінде саяси саланы қайта қарастырады; Субъекттер арасында өзгерістер орын алады. Конфликтті шешу барысында тараптар ымыраға келуге, жаңа нысандар мен

құрылымдар құруға, саяси жүйелер реформалауға түседі; Мемлекетте жаңа саяси тұлғалар пайда болуы мүмкін. Саяси қақтығыс – саяси көшбасшылардың өз таланттарын ашуға, тарих барысына әсер етуге, өзін саяси көшбасшы ретінде көрсетуге бірден-бір себеп. Саяси қақтығыстар кезеңінде өзгерістерге, соның ішінде оң сипатқа ие болатын жарқын, ұлы тұлғалар пайда болады. Ал, саяси қақтығыстардың теріс әсерінен біріншіден, қоғамның тұрақсыздануы және ыдырауы байқалуы мүмкін, екіншіден, саяси қақтығыс азаматтық соғыстардың, жаппай өлімнің, рухани, адами ресурстардың таусылуына, материалдық құндылықтардың жоғалуына және мемлекеттер арасындағы соғыстың басталуына әкеледі. Үшіншіден, экстремистік топтар активті түрде жұмыс жүргізе бастауы мүмкін. Бұл мемлекеттегі саяси жүйені толығымен жоя алады. Экстремистік топтарға қарсы тұру кезінде мемлекет азаматтары да зардап шегуі мүмкін[1].

Саяси қақтығыстарға себеп болатын факторлар:

- Әлеуметтік теңсіздік;
- Этнос аралық қатынастар (шавинизм);
- Шектен шыққан патриотизм;
- Шекара мәселесі;
- Табиғи ресурстарды бөлісе алмау[2].

Саяси қақтығыстарды шешу жолдарына тоқталатын болсам, қақтығысты шешудің ең кең тараған үш түрі бар. Қақтығысты мәмілеге келу арқылы бейбіт жолмен шешуге болады. Яғни, мәміле деп дау жан-жалға қатысушы тараптардың өзара кешірімділік білдіріп, ымыраға келуін айтады. Келесі зорлық негізінде бітістіру, келістіру. Мұндай жағдай бір жақтың күші айтарлықтай басым болып, екінші жақ жеңілгенде немесе оны толық жойып жібергенде туады. Бірақ бүгінгі таңда әлем бойынша саяси қақтығыстарды шешудің ең қарқынды дамыған түрі, ол келіссөздер арқылы. Келіссөздер барысында тараптар қарама-қайшылықтың қарсыластың мүдделерін түсінуге, күштердің ара-қатынасын, татуласу жағдайларын дәлірек бағалауға, өзара шағымдардың мәнін, балама жағдайларды анықтауға мүмкіндік береді. Осылайша, келіссөздер процесі әр тараптың шешім қабылдау арқылы мақсаттарына жетуіне, олардың орындалуын қамтамасыз етуге және жанжалдан кейінгі қатынастардың шиеленісуіне жол бермеуге мүмкіндік беретін арнайы ережелер мен әдістерді сақтауды қамтиды. Келіссөздер – бұл күштердің ара-қатынасын көрсететін рәсім. Оларды жүзеге асырудың ең тиімді әдісі – ымыраға негізделген келісім. Бұл әсіресе келіссөздердің бұзылуы жанжалға қатысушы тараптар үшін қолайсыз салдарға әкелетін жағдайларда өзекті[3].

Қазіргі таңда әлемдегі ең ауқымды, дүниежүзіндегі қақтығыстар қатарына Бірінші дүниежүзілік соғысты, Екінші дүниежүзілік соғысты, КСРО-ның ыдырауын және де осы күнге дейін жалғасын тауып жатқан Сириядағы азаматтық соғысты, Ресей-Украина қақтығысын жатқызсақ болады.

Қорытындылай келе, әлемде алып жатқан саяси қақтығыстардың әсері мемлекетке үлкен зардап әкеліп соқтыратыны барлығымызға мәлім. Қақтығыс мәселесінің оң және теріс әсерін саралай отырып, мемлекет беделі және мемлекет азаматтары зардап шегетінін көреміз. Сонымен қатар, мемлекет ішіндегі қақтығыс, көпжақты, ұлтаралық қақтығысқа әкеліп соқтырады. Бірақ, соған қарамастан саяси қақтығыстар әр мемлекетте ауқымды түрде көрініс алуда. Себебі, жоғарыда айтқандай, саяси қақтығыс саясат әлемінің ажырамас бір бөлігі, оның қозғаушы күші болып табылады.

Әдебиеттер

1. Соколов С.В. Социальная конфликтология: Учеб. Пособие для вузов. – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2001. – 158 – 161б.
2. Теориялық саясаттану. Оқулық. – Алматы: Издательский центр ОФППИ «Интерлигал», 2005.
3. Введение в теорию международного конфликта. Учебное пособие. М., РАГС. 1996.12б.

С. Айтуарова

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Г.А. Абенова, к.и.н.

НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ АЛИХАНА БУКЕЙХАНОВА

История двадцатого столетия Казахстана ознаменована появлением выдающихся представителей казахской интеллигенции, таких ярких личностей, как А. Букейханов, А. Байтурсинов, М. Дулатов, Халел Досмухамедов и Жаханша Досмухамедов, М. Жумабаев, М. Тынышпаев.

Особое место в этом ряду занимает Алихан Нурмухамедович Букейханов – видный общественный и государственный деятель, организатор и лидер национально-демократической партии «Алаш», глава первого казахского правительства Алаш-Орда. Алихан Букейханов всю свою сознательную жизнь посвятил борьбе за свободу и политическую самостоятельность казахского народа [1].

Но за этой бурной политической деятельностью нельзя забывать о том, что А. Букейханов – видный ученый-лесовод, экономист, этнограф, историк, литературовед и публицист.

Разностороннее изучение богатейшего научного наследия А.Н. Букейханова, наряду с исследованием его общественно-политической деятельности, является одной из важных и интересных проблем исторической науки. Прежде всего, потому что Алихан Букейханов является одним из тех немногих ученых, заложивших основу фундаментального изучения фактически всех сторон жизни Казахстана, включая историю края, его культуру, быт, хозяйство, природные богатства и многое другое.

Научная деятельность А.Н. Букейханова не ограничивалась какой-то одной, определенной отраслью науки. Он был первым казахом, и вообще представителем казахстанско-среднеазиатского региона тогдашней России, окончившим Санкт-Петербургский Императорский Лесной институт по специальности «ученый-лесовод» и работавшим в этой отрасли. В то же время объектом его исследований оказался широчайший спектр проблем, касавшихся истории коренного населения Казахского края, его социально-экономической и культурной жизни.

После окончания вуза Алихан Букейханов участвовал в ряде экспедиций, а именно в «Тобольской экспедиции», занимавшейся исследованием положения крестьян Тобольской губернии, а затем был приглашен в состав «Половецкой экспедиции» [2]. Это было лишь началом научной карьеры Букейханова.

После этой экспедиции Букейханов был избран действительным членом Западно-Сибирского отдела Императорского Русского Географического общества (ЗСОИРГО). Его дальнейшая научно-исследовательская деятельность в течение омского периода жизни неразрывно связана с местным отделом ИРГО. Необходимо отметить, что Западно-Сибирский отдел ИРГО, открытый в 1877 году, занимал видное место в истории изучения и просвещения края и объединял наиболее образованные и передовые силы региона. В 1901 г. он был избран членом Распорядительного комитета Западно-Сибирского отдела ИРГО.

А. Букейханов был одним из активных участников экспедиции 1896–1903 годов, организованной Главным управлением земледелия и землепользования под руководством Ф.А. Щербины, результатом которой стало издание материалов по хозяйству и землепользованию в Степном крае в 13 томах [3]. В ходе экспедиции были собраны данные к шестому тому «Материалов по киргизскому землепользованию», посвященного Каркаралинскому уезду Семипалатинской области. Вклад А.Букейханова как исследователя, статистика в ход экспедиции Щербины был весьма значителен. Наравне со своими коллегами он анализировал условия жизни населения многих районов, социальные изменения в структуре городов, сел, аулов Казахской степи [4].

После экспедиции Щербины Букейханов принимал участие в статистически-экономическом исследовании животноводства в районе Сибирской железной дороги от Челябинска до Томска, которая проводилась под руководством С.П. Швецова. Одна из главных ролей в этой экспедиции принадлежала Букейханову, которым в результате этой работы были написаны две монографии [2].

В дальнейшем, уже после установления Советской власти, А. Букейханов был приглашен в состав «Особого комитета по исследованию союзных и автономных республик» и в составе

организованной данным комитетом экспедиции под руководством того же Швецова С.П., который на тот момент занимал одну из руководящих должностей в Президиуме АН СССР, выехал в Казахстан. Экономическим отрядом экспедиции были произведены статистико-экономические и бытовые исследования в Адаевском уезде – наименее исследованной части Казахстана.

Будучи действительным членом ИРГО, он вел разностороннюю научно-исследовательскую работу по истории Казахского края. Одним из результатов этой работы явился научный труд «Исторические судьбы Киргизского края и культурные его успехи», включенный в состав альманаха «Россия. Полное географическое описание нашего Отечества». Эта работа, написанная Букейхановым совместно с А.Н. Сидельниковым и С.Д. Чадовым, также действительными членами ИРГО, является одной из лучших работ по истории Казахстана, изданных в досоветский период.

Другим научным трудом, рассматривающим различные аспекты прошлой и современной истории казахского общества, является работа под названием «Киргизы». Впервые она была издана в сборнике «Формы национального движения в современных государствах». В Санкт-Петербурге. О высоком научном уровне этой работы говорит хотя бы тот факт, что спустя 75 лет после выхода в свет, она вызвала большой интерес английских ученых и была переиздана ими в 1985 году в сборнике под названием «Казахи о русских» до 1917 года» Обществом исследования Средней Азии Оксфордского университета.

Изучение научных трудов Букейханова, рассматривающих различные аспекты истории казахского общества, позволяет сделать вывод о большом значении его наследия как ученого-историка, что определяется, прежде всего, глубоко научным, аналитическим, а не политизированным подходом к исследованию актуальных научных проблем.

Букейханова можно назвать с полным на то основанием, еще и ученым-экономистом. В уже упомянутой работе «Киргизы», наряду с данными о численности казахского населения, анализом прошлой и современной культурно-политической обстановки в казахских степях, дается всесторонняя характеристика казахского хозяйства начала XX века, анализ различных его типов, приводятся цифровые данные по общему количеству хозяйств, наличию скота, земельных угодий и т.д. Проблемы развития сельского хозяйства Сибири и областей Степного (Казахского) края вызывали у него огромный интерес как государственного деятеля и ученого.

Говоря о научном наследии Алихана Букейханова, необходимо отметить исследования по казахской литературе. Значительное место в его научном творчестве занимало наследие великого Абая. Некролог памяти Абая Кунанбаева является первым научным трудом о жизни и творчестве великого поэта и мыслителя.

Очень серьезное внимание в своем научном творчестве Букейханов уделял изучению самобытной культуры казахского народа, его богатых традиций и обычаев. Как ученый-литературовед он неоднократно подчеркивал огромное культурное значение казахского эпоса и фольклора. Букейханов также сотрудничал с известным энциклопедическим изданием Ф.А. Брокгауза и И.А. Эфрона.

Таковы основные, наиболее важные аспекты научной деятельности А. Букейханова, которая, как и в целом, все наследие выдающегося ученого и политического деятеля, в силу ее обширности и многообразия требует дальнейшего глубокого изучения.

Литература

1. Шаймуханова С.Д., Ерденбекова Ж.С., Бибигуль Муратбеккызы. Вклад Алихана Букейханова в политическую и научно-исследовательскую деятельность Казахстана // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2016. – № 5-2. – С. 330-333.
2. Асылбеков М.Х., Сеитов Э.Т. Алихан Букейханов – общественно-политический деятель и ученый. Алматы: Өркениет, 2003. – 148 с.
3. Тулеуова Б.Т. Алихан Букейханов и русская демократическая интеллигенция конца XIX – начала XX веков: точки соприкосновения и взаимовлияния// <http://human.snauka.ru/2016/10/17036>.
4. Материалы по киргизскому землепользованию, собранные и разработанные Экспедицией по исследованию степных областей: Т. 1 / МЗ и ГИ. Деп. гос. земельн. имуществ. Т. 6.; Семипалатинская область. Каркаралинский уезд. – 1905. – 1149 с.// kazneb.kz/bookView/view/?brId=1544114&lang=ru.

Е. Серікқызы

«Қайрат Рысқұлбеков атындағы орта мектебі» КММ-нің 8 «А» сынып оқушысы
Ғылыми жетекшісі: А.К. Даулетбаева «Қайрат Рысқұлбеков атындағы орта мектебі» КММ-нің
«Тарих» пән мұғалімі

БАТЫРЛАРДЫҢ ҰРПАҚТАРЫ

Қазақ даласының көне замана бойында ержүрек азаматтарымызда таралған ең басты қасиет ол – батырлық! Осы сөз шығу тарихы ерекше «батыр» сөзі ежелгі баһадур сөзінен тарихи тамырын алса, негізінен жаужүрек, батыл, жауынгер сияқты ұғымдарды білдіреді. Ал пайда болу кезеңі – сонау түркі заманына дөп келеді. Шынайы келгенде V-VII ғасырларға жататын көне түркі жазбаларында нақты алсақ батыр деп берілмесе де, батырлық, ерлік істері жайлы көп жырланады.

Батырлар өздерінің әскери өнері арқылы келешек ұрпақты патриоттық сезімге, Отан сүйгіштік сезімге тәрбиелейді. Батыр ел үшін, жер үшін ұрыс майданында өлу үлкен мәртебе болып есептелетін. Ешкім іштен батыр болып тумайды: батырлық та, патриоттық сезім сияқты мінез секілді өскен орта, көрген тәрбиеге байланысты қалыптасады. Бауыржан Момышұлы атамыз айтқан бір сөзінде- «Азаматтарға патриоттық тәрбие берудің негізгі бөлігі – ол әскери-патриоттық тәрбие. Әскери-патриоттық тәрбие еліміздің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған сенімді қорғаныс міндеттерді, патриоттық және рухани-психологиялық қасиеттерді қалыптастыруға негіз болады.» деп ерекше атап өткен.

Биыл 2022 жылы Дүниежүзін дүр сілкіндірген адамзат тарихындағы ең сұрапыл соғыстың аяқталғанына 77 жыл толады. 1945 жылы Берлинде біздің аталарымыз фашистік басқыншыларды тізе бүктіріп, бүгінгі бейбіт өмірге жол ашты. Араға талай жылдар салып, ата-бабаларымыздың аңсаған арманына қол жеткіздік. Батыр аталарымыз Отан үшін жан пида деп, қасық қаны қалғанша жаумен айқасты, өжеттілік пен қайсар мінездің үлгісін паш етті. Сондықтан біздің бүгінгі қасиетті парызымыз – осы күнге жеткізген ардагерлерімізді аялап, оларға құрмет көрсету. Арада қанша жылдар өтсе де ерлікпен қаза тапқан ержүрек жауынгерлеріміздің есімдері ел есінде мәңгі сақталады.

Ұлы Отан соғысы кезінде Қазақстан армия мен флот үшін офицерлік кадрлар және резервтік күштер дайындауға үлес қосты. 1941-1945 жылдары КСРО-дағы әскери оқу орындарына 42 мыңнан астам жас қазақстандық білім алуға аттанса, Қазақстанның аумағында соғыс жылдары жұмыс істеген 27 әскери оқу орны 16 000 офицер дайындап шығарған болатын.

Ұлы Отан соғысының шежіресіне қазақ даласынан шыққан Бауыржан Момышұлы, Талғат Бигелдинов, Леонид Беда, Иван Павлов, Сергей Луганский, Мәлік Ғабдуллин, Төлеген Тоқтаров, Әлия Молдағұлова, Мәншүк Мәметова секілді тағыда есімі баршаға мәлім қазақ жерінен шыққан батырлардың есімдері көп. Партизан қозғалысына қатысқан даңқты қазақ жігіттері: Ғ. Ахмедьяров, Ғ. Омаров, В. Шарудов, Қ. Қайсенов, Ә. Шәріпов, Ә. Жангелдин, Ж. Саин, Н. Көшекпаев т.б. есімдері бүгінде зор құрметке ие.

Қазақ жерінде Ұлы Отан соғысы жылдарындағы құрылған дивизиялар:

Ақмолалық 29-атқыштар дивизиясы Сталинград үшін шайқастағы ерлігі үшін 72-гвардиялық дивизия болып аталды. Оның 31 жауынгері мен командиріне ең жоғарғы марапат – Кеңес Одағының Батыры атағы берілді. Ақмола жерінде сондай-ақ, 106-атты әскерлер дивизиясы, 54-марштық автомобиль батальоны жасақталды. Осы облыстан майданға алынған жауынгерлер басқа да әскери құрамалар мен бөлімшелер құрамында болып, барлық жерде де табандылықпен қорғай алатын нағыз, ержүрек жауынгерлер ретінде таныла білді.

316-атқыштар дивизиясы Сегізінші гвардиялық атқыштар дивизиясы болып аталып, Қызыл Ту орденімен марапатталды. Панфилов қаза тапқаннан кейін дивизия оның есімімен аталды. 2 рет Ленин ордені мен Қызыл Ту ордендерімен және медальдармен марапатталған. Панфилов Мәскеудегі Новодевичье зиратына жерленген. Онда 1941 жылдың күзінде Алматыда жасақталған.

73-гвардиялық дивизияның командирі, Кеңес Одағының Батыры, генерал-лейтенант Ғани Сафиуллин. Кеңес Одағының Батыры, ұшқыш Нұркен Әбдіров. Жауынгерлік экипаж. Кеңес Одағының Батыры, ұшқыш Евдокия Носаль мен штурман Хиуаз Доспанова.

Сталинград шайқасына барлығы 90 мыңға жуық қазақстандық қатысып, ерліктің тамаша үлгілерін көрсеткен.

1941 жылғы желтоқсанда, 1942 жылғы қаңтар айларында Алматы қаласында жасақталған 38-атқыштар дивизиясының офицерлер құрамы, негізінен, Алматы мен Фрунзе қалаларындағы әскери училищелердің түлектерінен толықтырылды. Дивизияның құрамы да Қазақстанда тұратын әскери міндеттегілерден қалыптасты, сондықтан саптағылардың 25 пайызға жуығы қазақтар болды. Олар Алматы, Жамбыл, Талдықорған облыстарынан келген тепсе темір үзетін жігіттер еді. Осылардың көбі Сталинградты қорғау үстінде ерлікпен қаза тапты. Ақмола, Қарағанды, Қостанай облыстарында құрылған 387-атқыштар дивизиясы 1942 жылы 31 желтоқсанда Тормосин қаласын дұшпаннан азат етті. Бұл қала немістердің Сталинградта қоршауда қалған Паулюс армиясына жәрдем бермекші болған гитлершілердің жолы еді. Дивизия осы жолды бөгеп, қоршаудағы армияға бірде-бір техника мен азық-түлік жібермеді.

Семейде екі атқыштар дивизиясы: 238-гвардиялық және 8-атқыштар дивизиясы жасақталды. Олар даңқты жорық жолдарын бастан өткерді. Соғыстың басынан аяғына дейін гвардияшылар Отанымыздың азаттығы, тәуелсіздігі мен абыройы үшін өз аттарын өшпестей етіп қалдырды. Майданда командованиенің жауынгерлік тапсырмаларын үлгілі орындағаны үшін дивизия Қызыл Ту және Суворов ордендерімен марапатталды. 238-ші атқыштар дивизиясы. 1941 жылдың 26 қыркүйегінде Семейде жасақталып, Батыс майданға аттанған 238-ші атқыштар дивизиясының жеке құрамы Москва түбіндегі шайқастарда өзінің жауынгерлік туын өшпес даңққа бөледі.

Ұлы Отан соғысы жылдарында «Партизандық соғыс» деп аталған партизандық отрядтардан құралған туралы мәлімет бар. Осы партизандық отрядтардың көбісі тарихшылардың айтуынша, олар Украина мен Беларусь елдерінің батыс аудандарында, Молдавия мен Балтық жағалауларында фашистік Германияға қарсы соғысқан.

Жалпы алғанда Ұлы Отан соғысына қатысқан қазақстандықтардың саны 2 млннан кем емес деп жорамалданады. Қазақстаннан майданға 4 ұлттық атты дивизия, 7 атқыштар бригадасы, сондай-ақ 2 ұлттық атқыштар бригадасы жөнелтілген еді, 50-ге жуық әртүрлі әскери полктер мен батальондар құрылды.

Қорытындылай келе, тәуелсіз Қазақстан жағдайындағы тарих ғылымында Ұлы Отан соғысы жыларындағы Қазақстан тарихын қатысты бірқатар деректер, бұрын қолжетімділік мүмкіндігі болмаған мұрағат деректері жарық көріп, зерттеушілердің берілген тақырып бойынша деректік базасының кеңеюіне мүмкіндік ашты.

Әдебиеттер

1. Ахметжан Қ. Батырлар дала серілері // Қазақ батырлары туралы. – Алматы: Nomad- Kazakhstan, 2005. – №2. – 66-71бб.
2. Иманбаев Т. Батырлар тарихы– ел тарихы // Президент және халық. – Алматы: 2009. – 1 мамыр №17: –7 б.

СЕКЦИЯ 27: ЗАКОННОСТЬ И ПРАВОПОРЯДОК В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

ҒТАХР: 10.77.01

А. Бопабаева

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Н.С. Газизова, қауымдастырылған профессор, п.ғ.к,
ҚР ПҒА кореспондент мүшесі

**ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ - ЗОМБЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ ТҰРУДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-
ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ (ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА)**

Қазіргі таңда кең ауқымды алып жатқан тақырыптардың бірі- тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесі. Себебі, бүгінгі қоғам арасында кездесетін күнделікті өмірдің қалыпты жағдайына айналып бара жатқан құбылыстардың бірі. Қазіргі таңда бұқаралық ақпараттар, баспасөздер, денсаулық сақтау, теледидар, әлеуметтік қоғамының деректеріне сүйенсек Қазақстан Республикасында тұрмыстық зорлық-зомбылық көрсеткіші белсенді артуда. Соған орай, елімізде мұндай жағдайларды болдырмау аясында профилактикалық іс-шаралар, зерттеулер кең ауқымда өткізілуде.

Тұрмыстық зорлық-зомбылық түсінігіне тоқталмас бұрын «зорлық-зомбылық» ұғымын анықтап алғанымыз дұрыс болар. Зорлық-зомбылық – жеке тұлғаға қол сұқпаушылық (тәндік және рухани мағынада) туралы азаматтардың құқын бұзатын бір адамның екінші адамға тәндік немесе психикалық ықпал етуі. Түрлі тәсілдермен ұрып-соғу, дене жарақатын салу, азаптау (азапқа салу және денсаулыққа зиян келтіру); адам психикасына (жүйкесінің тозуы немесе тіпті жынданып кетуін тудыруы мүмкін) қорқыту, тәнге жарақат салу катері жолымен ықпал ету және т.б. Зорлық – зомбылықты қолдану арқылы жасалған қылмыс, қылмыстық жауапкершілікті ауырлататын мән-жай болып табылады.деп көрсетілген [1]. Бұл ұғым толықтай тұрмыстағы зорлық-зомбылық заңдылық және азаматтық некеде бірдей қолданылады. Сонымен қатар, тұрмыстық зорлық-зомбылықта тікелей отбасы мүшесі толық немесе тек бір адамға қатысты қолсұғушылық жүргізілуі мүмкін.

Елімізде тұрмыстық зорлық-зомбылықтың көбеюіне ҚР Президенті Қ.К.Тоқаев та тоқталған еді. Ол «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» атты Қазақстан халқына жолдауында: «...қоғамдағы зорлық-зомбылық деңгейін төмендету үшін жүйелі шаралар қабылдау керек. Бұл ретте, отбасылық-тұрмыстық қатынастар саласындағы құқық бұзушылықтармен тиімді күресу маңызды рөл атқарады» -дей келе, осы салада Үкіметке бірнеше тапсырмалар берді [2]. Құқық бұзушылық - құқықтық нұсқамаларға қарсы келетін және қоғамдық, тұлға аралық қарым-қатынастарға кері әсерін тигізетін адамдардың тәртібі. Бүгінгі қоғамда Қазақстанның даму қарқыны жылдан-жылға екпінді серпін алып келе жатқаны өз елімізде ғана емес, әлемдік деңгейде ашық айтылып отыр. Осы орайдаб шетелдік, отандық **еңбектерін саралау барысында зорлық-зомбылық, тұрмыстық зорлық-зомбылық осы саладағы т.б. мәселелердің зерттеліп жатқандығына көз жеткіздік. Ғалымдардың еңбектерін саралау, бізге ғылыми жобамыздың мақсатын айқындауға мүмкіндік берді.** Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуда зерттеу жұмысы Қазақстан Республикасында, соның ішінде Шығыс Қазақстан облысындағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың себеп – салдарын анықтап, оның алдын алу іс – шаралары негізінде әдіснамалық нұсқау беруді мақсат етіп қояды. Мақсатқа жету жолындағы міндеттер айқындалып, ғылыми жобаның болжамы мен жаңалығы анықталды. Аталмыш мәселелерді саралауда төмендегідей міндеттерді жүзеге асыру қажет болып табылады: ғылыми зерттеу аясында құжаттарды жинақтау, талдау және топтау, тұрмыстық зорлық-зомбылық детерминанттары жүйесін қалыптастыруға қатысты зерттеу жұмыстарын жүргізу, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың криминологиялық алдын-алудың жалпы және арнайы шараларын тұжырымдау, тұрмыстық қатынастар саласында жасалған зорлық-зомбылық қылмыстарының виктимологиялық алдын-алудың негізгі бағыттарын анықтау, ШҚО-ның тәжірибесін саралау, ғылыми әдебиеттерді және нормативтік - құқықтық базаны талдау, халыққа сауалнама жүргізу, нәтижелерді түсіндіру. Зерттеу аясында эмпирикалық әдістің бірнеше түрлері қолданылды. Соның бірі сауалнама. Сауалнамаға 517 респондент қатысты. Сауалнаманы талдау нәтижесі тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап

шеккендердің 35 пайызы өз құқығын біледі, ал 65 пайызы құқықтарын білмейтіні анықталды, яғни өз құқықтарын білетін адамдар полицияға жүгінуді белсе де, бірақ қорқады, балаларын әкесіз қалтырғысы келмейді, туыстардың сөзінен жасқанады. Керісінше өз құқықтарын білмейтіндер жәбір көруден қашып кеткісі келеді, бірақ қайда жүгінерін білмейді.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың сан-салалығы олардың күнделікті қылмысынан көрініс табуда. Оларды жаңа рухта, жаңа көзқараста тәрбиелеу қоғамның басты міндетінің бірі болып табылады. Осыған орай, тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшырап құқық қорғау органдарына хабарласқан адамдардың санының артуын, оларға қатысты құқық бұзушылықтың артуы деп емес, активті позицияларын, олардың зорлықтан қорғану шаралары туралы ақпараттануын, құқық қорғау органдарына артқан сенімдері деп қарастыру қажет екені түсінікті. Осы тұрғыда зардап шегетін жақты отбасындағы зорлық-зомбылық түсініктемесінде көбінде нәзік жандарымыз ана, әпке-қарындастарымызды, бала, мүгедек жандар, ата-ананы, айтып жатады. Отбасы-тұрмыстық қатынас саласы бойынша 90 пайызында зардап шегуші – әйел адамдар [3].

Отбасы ішінде сонымен қатар жыныстық зорлық-зомбылық қолдануда, бұл көбінесе ерлі-зайыптылардың арасында еркісіз тұрмыс құрған немсе алып қашып кеткен, кейде жасөспірімдерге қарай қолданылады. Статистикаға жүгінсек: әрбір 3 отбасында тұрмыстық зорлық-зомбылық болады. Соның ішінде, әрбір 7-ші әйел экономикалық зорлық-зомбылыққа ұшырайды, әрбір 6-шы әйел физикалық зорлық-зомбылықты бастан кешеді, әрбір 3-ші әйел психологиялық зорлық-зомбылыққа тап болады [4]. Сандық мәліметтер дәлелдегендей, елімізді жыл сайын тұрмыстық зорлық-зомбылықтан 400-ге жуық әйел қаза болады. Ресми деректемелерге сенсек, көрсеткіш елімізде физикалық зорлық-зомбылықтың көрінісінде жиі тараған. Бұл орайда, Семей қаласы бойынша 2020 жылы (ҚР ҚК 106-бабы денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру) – 3 қылмыс фактісі тіркелді. 2021 жылы (99-бап. Адам өлтіру)- 17, (ҚР ҚК 106-бабы денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру) –55, (ҚР ҚК 107-бабы денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру)- 58, (ҚР ҚК 112-бабы қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру)- 6 көрсеткіші дәлел.

Қылмыспен күрестің негізгі бағыты – оның алдын алу. Зерттеу жұмысы барысында тұрмыстық зорлық – зомбылықтың себептерін ескере отырып, олардың алдын алу шаралары қарастырылды. Қазақстан Республикасында тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу жөніндегі заңнаманы қалыптастыру және дамыту жұмысы қолға алынған. Бұл салада тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты нормативтік құжаттар да аз емес. Атап айтсақ, Қазақстан Республикасының Конституциясы [5], Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодекс [6], Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі [7], Қазақстан Республикасының Тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы профилактикасы туралы Заңы [8], Қазақстан Республикасының Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы кодексі [9]. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV заңы, соңғы өзгеріс 7 шілде 2020 жылы енгізілді [8]. Аталмыш заңды саралайтын болсақ, тұрмыстық зорлық-зомбылықтан жәбір көргендердің мемлекет тарапынан, яғни заңмен қорғалатынын байқаймыз. Оған дәлел, «Жәбірленушілердің өтініші бойынша оларды көмек көрсету жөніндегі ұйымдарға немесе денсаулық сақтау ұйымдарына жібереді», - деген 10-бабының 7 тармағынынан құқық қорғау және денсаулық сақтау т.б көмек беру мекемелерінің осы мәселе бойынша жұмыс жүргізетініне көз жеткізуге болады [8]. Профилактика бойынша елімізде кейінгі жылдары заңнаманы нығайту барысында көптеген профилактикалық іс шаралар қолданылып келеді. Бұл заң зорлық-зомбылық құрбандарын қорғаудың қылмыстық-процестік мәжбүрлеуді қамтамасыз ету мүмкіндіктерін едәуір кеңейтті. Осындай профилактикалық іс жүргізу арқасында елімізде біршама отбасылар өздерінің берекелігін сақтап қалды.

Зерттеу жұмысы барысында тұрмыстық зорлық-зомбылықтың себептері әлеуметтік және қоғамдық жағдайға байланысты екендігі анықталды. Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу білім берудің ауқымды реформаларынсыз, қоғамның гендерлік зорлық-зомбылық және мінез-құлық нормаларын өзгертуге бағытталған шараларынсыз мүмкін емес. Бұл салада біз зерттеу жұмысымыздың мақсатына сай мазмұнды ұсыныстарды бердік. Олар: ШҚО бойынша, соның ішінде Семей қаласында дағдарыс орталығынашуға әрекет ету, Франция мемлекеті тәжірибесіне сүйене отырып тұрмыста зорлық-зомбылыққа ұшыраған тұлғаларға сигнал беретін білезікпен (браслет) қамтамасыз ету шараларын ұйымдастыру, Шығыс Қазақстан облысындағы тұрмыстық зорлық – зомбылыққа қарсы тұрудың қылмыстық –құқықтық аспектілері тақырыбында монография даярлап, шығару. Жадынаманы құрастырып, тарату. Зерттеу жұмысы бізге тұрмыстағы зорлық -

зомбылықтың маңызды мәселе екенін айқындап дәлелдейді, өйткені ешкім зорлық - зомбылыққа, басқа да қатыгез немесе адамның қадір-қасиетін қорлайтын әрекеттерге ұшырамауы тиіс.

Әдебиеттер

1. Зорлық – зомбылық. [Элек-трон. ресурс]. – URL: // kk.wikipedia.org/wiki/ (алынған күні: 15.11.2019 ж.).
2. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. Электрон. деректер. URL: // <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340> (алынған күні: 22.03.2021 ж.).
3. «Отбасындағы тұрмыстық зорлық – зомбылық мәселелер» [Элек-трон. ресурс]. 29. 11. 2017ж – URL: // <http://oqu-zaman.kz/?P=20980> (алынған күні: 15.01.2020 ж.).
4. Мейрамбайқызы А. Төтенше жағдай кезінде тұрмыстық зорлық 4 есе көбейген. Агрессорларды ашудан артылудың жолы бар ма? 30.04.2020 ж. – Электрон. деректер. URL: // <https://informburo.kz/kaz/ttenshe-zhaday-keznde-trmysty-zorly-4-ese-kbeygen-agresorlardy-ashudan-aryltudy-zholy-bar-ma.html> (алынған күні: 12.02.2021 ж.).
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы, Жеті Жарғы, 2021.-57бет.
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. (04.09.2021 ж. өзгертулерімен) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226/history> (алынған күні: 10.04.2022 ж.).
7. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқықбұзушылық туралы кодексі (16.01.2020 жылғы өзгертулерімен). [Элек-трон. Ресурс]. – URL: // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000235/history> (алынған күні: 10.04.2022 ж.).
8. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV Заңы.(24.11.2021ж. өзгертулерімен). [Элек-трон. Ресурс]. – URL: // <https://adilet.zan.kz/kaz/> (алынған күні: 10.04.2022 ж.).
9. Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы7 Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV Кодексі. (01.07.2021 ж. өзгертулерімен) [Элек-трон. ресурс]. – URL: // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518/history> (алынған күні: 10.04.2021 ж.).

ҒТАХР: 10.79.21

Ж. Кабдулшарипова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшісі: А.К. Сарбасова «Тарих және құқық» кафедрасының аға оқытушысы

ТЕРГЕУ СУДЬЯСЫ АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МҮДДЕЛЕРІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ЖАҢА ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ

Кейбір елдер үшін сот бақылауының мәселелері сотқа дейінгі іс жүргізу кезінде азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарының сақталуын қамтамасыз етуге шақыруына байланысты әлі де өзекті және даулы болып отыр. Қазақстан Республикасы да бұл мәселе бар.

Конституциялық ережелерді негізге ала отырып, мемлекеттің негізгі міндеті ішкі тетіктер мен рәсімдерді пайдалану арқылы адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қол сұғушылықтың кез келген түрін қоршау, сондай-ақ жүргізіліп жатқан жұмыстың тиімділігі байланысты органдар мен ұйымдардың қызметін жетілдіру үшін жағдайлар жасау болып табылады. Мемлекеттік органдар азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, заңды мүдделерді нақты қорғау, жеке мүлкін, ар-намысы мен қадір-қасиетін қорғау үшін қажеттінің бәрін істеуге, қылмысқа қарсы күрес жүргізуге, кез келген құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың алдын алуға және оларды туғызатын себептерді жоюға міндетті.

Қазақстанның мемлекеттік-құқықтық дамуының қазіргі кезеңі қылмыстық заңдардың түбегейлі жаңартылуымен, оның ішінде сот билігінің тәуелсіздігі мен дербестігін нығайту, қылмыстық сот ісін жүргізудің сотқа дейінгі сатыларында сот арқылы қорғалуға конституциялық құқықтың қолданылуын тарату бөлігінде қылмыстық сот ісін жүргізу мен Қазақстанның сот жүйесін жаңғыртумен сипатталады.

2015 жылы 1 қаңтардан бастап күшіне енген Қазақстан Республикасының жаңа Қылмыстық-процестік кодексінің қабылдануымен бірге салалық құқықта жаңа процестік фигура – тергеу судьясы бекіді. Оның өкілеттіктері судьяның өкілеттіктеріне толық сәйкес келмейді, оның міндеті істі мәні бойынша қарау және шешу болып табылады, бұл олардың атқаратын қызметтеріндегі айырмашылықтарға байланысты негізделген және заңды болып табылады.

Қазақстанның " құқықтық өрісіне " тергеу судьясының фигурасын енгізу сотқа дейінгі іс жүргізудегі сот бақылауының шегін кезең-кезеңімен кеңейту арқылы сот жүйесін жетілдіру жөніндегі мемлекеттің саяси бағыттардың бірі болып табылады [1].

Қазақстан Республикасының 2014 жылы 4 шілдеде қабылданған «Қылмыстық-процестік» кодексінің 54-бабының 3-бөлігіне сәйкес, тергеу судьясы – бірінші сатыдағы соттың судьясы, оның өкілеттігіне қылмыстық сот ісін жүргізуде адамдар құқықтарының, бостандықтары мен заңды мүдделерінің сақталуына сот бақылауын осы Кодексте көзделген тәртіппен жүзеге асыру жатады.

Тергеу судьясы тәжірибесі мол, бұрын тергеуші болып жұмыс жасаған қызметкерлердің арасынан және оны сот төрағасы тағайындайды.

Қазақстан Республикасының 2014 жылы 4 шілдеде қабылданған «Қылмыстық-процестік» кодексінің 55-бабында тергеу судьясының 18 өкілеттіліктері көзделген [2].

Тергеу судьясының қаулыларына шағымдану, наразылық келтіру ҚР ҚПК-нің 107-бабымен рәсімделген.

Тергеу судьясының осы өкілеттіліктерін қарап отырып, азаматтардың құқықтары мен мүдделерін қорғаудағы айрықша маңызын көре аламыз. Осыған орай, Семей қаласының №2 сотының тергеу судьясы Кузетаева Динара Зарыпбековнамен кездесуден болып, сұхбат жүргіздік. Сұхбат жүргізу барысында Динара Зарыпбековна тергеу судьясының негізгі міндеттерін, өкілеттіліктерін айтып өтті. Сонымен қатар, жаңа Абай облысының құрылуына байланысты Семей қаласында тергеу сотының пайда болатынын жеткізді. Осының өзі қазіргі таңда тергеу судьясының рөлі артып келе жатқанын көрсетеді.

Семей қаласының №2 сотының тергеу судьяларының 2021 жылғы және 2022 жылдың 3 айы бойынша материалдарды қарауы бойынша статистикасына тоқталып өтсек.

2021 жылдың 12 айында тергеу судьясына барлығы – 1951 материал келіп түсті, қайтарылғаны – 59, қаралғаны – 1892, қанағаттандырылғаны – 1854, бас тартылғаны – 38.

2022 жылдың 3 айында сотқа барлығы – 673 материал келіп түсті, қайтарылғаны – 29, қанағаттандырылғаны – 626, бас тартылғаны – 16.

Бұл жерде ерекше тоқталып өтетініміз, неліктен тергеу судьясы 2021 жылғы статистика бойынша 38 істер бойынша санкция беруден бас тартты. Біз бұл сұрақтардың шешімін табу үшін, тергеу судьясымен кездескен едім. Сондықтан осы істерден бір мысал келтіре аламын. Тергеу судьясының жалпы мағлұматтарына сүйенсек, өткен жылы қылмыстық іс бойынша азамат А. Семей қаласында «Жансая Базарында» «SAMSUNG» маркасында телефон ұрлады. Арада 3 күн өткен соң азамат А. екінші рет автобуста телефон ұрлайды. Азамат А. ҚР ҚК 188-бабы, Ұрлық бойынша іс қозғалды. Тергеуші өзінің қаулысымен осы іс бойынша қамаққа алу үшін тергеу судьясына келеді. Алайда тергеу судьясы бұл қамаққа алуды санкциялаудан бас тартады. Азаматтың бұл ісі ҚР ҚК 54-бабына сәйкес, ауырлататын мән-жайлар болып отыр. Осыған қарамастан тергеу судьясы санкция беруден бас тартты. Бұған бірнеше себептер бар:

- азаматтың отбасылық жағдайы;
- тұрақты жұмысының болуы;
- бұрын сотталмауы.

Тергеу судьясы Динара Зарыпбековна бұл жағдайда санкция бермеудің негізі – азаматтардың конституциялық құқығын қорғау екендігін айтып өтті. Бұл жөнінде Семей қаласының Ауезов полиция бөлімінің тергеушісімен де тілдесіп көрдік. Тергеуші де тергеу судьясының санкция бермеуінің азаматтардың құқықтар мен мүдделерін қорғау екендігін

Тергеу судьясының бұл өкілеттіктеріне мән бере отырып, Қазақстанда жаңа институттың – сотта бекітілуінің, сот бақылауы функциясын іске асыру кезінде сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында дәлелдемелерді алудың және бағалаудың туғанын куәландырады. Бұл халықаралық талаптарға сәйкес адам құқықтарын қорғаудың елеулі тетігі болады.

Қылмыстық істер бойынша сотқа дейінгі іс жүргізу сатысында жеке және заңды тұлғалардың құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау тәсілдерінің бірі соттың прокурордың, қылмыстық қудалау органдарының әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) және шешімдеріне шағымдарды қарауы болып табылады.

Мысалы, сотқа дейінгі тергеп – тексеруді жүргізетін орган қылмыстың куәгері болып табылатын адамнан жауап алудан бас тартады не көзбе-көз беттестіру жасаудан, қорғаушы тағайындаудан, заңды өкілге рұқсат беруден, күдіктіге процестік мәжбүрлеу шараларын таңдаудан және қолданудан (үйкамақ пен күзетпен ұстауды қоспағанда), адамды жәбірленуші деп танудан бас тартады, процестік әрекеттерді және өзге де әрекеттерді жасалған қылмыс туралы хабарламаларды тексеру кезіндегі іс – әрекет және басқалар.

Тергеу судьяларына тергеу әрекеттерін санкциялау өкілеттіктерін беру тәжірибесі өзін толық ақтады. Соттарда айыптау мен қорғау арасындағы теңгерімді қамтамасыз ету мақсатында адамның және азаматтың конституциялық құқықтарын шектейтін барлық тергеу әрекеттерін санкциялау жөніндегі өкілеттіктер тергеу судьясына кезең-кезеңімен беріледі. Тергеу судьясының бұған дейін бекітілген өкілеттіктерінен басқа, оған алу мен тінту, жеке тінту және тексеруге санкция беру мәселелері берілді.

Келесі кезеңдерде тергеу судьяларына қылмыстарды ашу және оларды жасаған адамдарды әшкерелеу жөніндегі арнайы жедел-ізвестіру іс-шараларын санкциялау жөніндегі өкілеттіктерді беру жоспарлануда.

Сондықтан тергеу судьялары күзетпен ұстау түріндегі бұлтартпау шарасын санкциялау туралы мәселені шешуге барынша жауапкершілікпен қарауға, кепіл қолдануды емес, нақ осы бұлтартпау шарасын қолдану не күзетпен ұстауға балама басқа да бұлтартпау шараларын қолдану үшін негіздерді анықтау мақсатында қылмыстық іс материалдарын мұқият зерттеуге қажетті шараларды қабылдауға тиіс. Тергеу судьяларының қаулыларында олар қабылдайтын шешімдер нақты негіздер мен мән-жайлар келтіріле отырып, уәжделуге тиіс.

Қорытындылай келе, тергеу судьясы заңды түрде құрылған және оның өкілеттіктері анықталған бірінші кезең орындалды. Енді бұл институтты одан әрі дамыту қажет. Келесі кезеңді жүзеге асыру қажет болатын сәт келді. Ол тергеу судьясының өкілеттіктерін кеңейтуге де, оның іс жүргізу қызметінің нысандары мен әдістерін жетілдіруге де бағытталуы керек.

Әдебиеттер

1. С.М. Шамшиурова. Перспективы закрепления правового статуса следственного судьи в судебной системе республики казахстан. // <https://www.elibrary.ru/item.asp?id=21547181&>
2. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ Қылмыстық-процестік кодексі (02.03.2022ж. өзгертулерімен). // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231/history>

ҒТАХР: 10.77.01

Ж. Дулатқызы

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: А.М. Бытымбаев құқықтану кафедрасының доценті

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР БОЙЫНША ЗАҢДЫ ТҮЛҒАНЫҢ ЖАУАПТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазақстан Республикасы Конституциясының 38-бабында елімізде табиғатты сақтау міндеттілігі қаралып: «Қазақстан Республикасының азаматтары табиғатты сақтауға және табиғат байлықтарына ұқыпты қарауға міндетті» деп анық бекітілген [1]. Осы Конституцияның 38-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының азаматтары табиғатты сақтауға және табиғи байлықтарды ұқыпты қарауға міндетті болып табылады.

Яғни, Конституцияға сәйкес табиғатты сақтауға және табиғат байлықтарына ұқыпты қарауға міндетті тек қана Қазақстан Республикасының азаматы болып табылады. Қазақстан Республикасына қызыметтік сапармен, қонаққа және тағы да басқа себептермен келіп тұрып жатқан шет ел азаматтары мен азаматтығы жоқтар жетерлік. Алайда, Конституцияда олардың табиғатты сақтауға және табиғат байлықтарына ұқыпты қарауға міндеттілігі реттелмеген деуге болады. Сонда да болса, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 7-бабына сай Қазақстан Республикасының аумағында қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі бойынша жауаптылыққа жататындығы белгіленген [2]. Ал, Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің 28-бабында әкімшілік жауаптылыққа әкімшілік құқық бұзушылық аяқталған немесе оның жолын кескен кезде он алты жасқа толған, ақыл-есі дұрыс

жеке тұлға мен заңды тұлға жататындығы белгіленіп отыр [3]. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 12-бабында жеке тұлғаға Қазақстан Республикасының азаматтары, басқа мемлекеттердің азаматтары сондай ақ азаматтығы жоқ адамдар жататындығы бекітілген [4]. Қазақстан Республикасының Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексінің талабына сай әкімшілік құқық бұзушылық үшін жеке тұлғамен қатар заңды тұлға да жауаптылықта болатындығы анық. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының 1997 жылы қабылданған қылмыстық кодексінде де, 2014 жылы қабылданған қылмыстық кодексінде де заңды тұлғаның қылмыстың немесе қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі болатындығы қарастырылмаған. Сонда да болса, заңды тұлғалардың қылмыстық құқық бұзушылық бойынша жауаптылықта болуы, яғни қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі болу қажеттілігі ғалымдар мен іс тәжірибе қызметкерлері арасында көптен қызу талқылануда. Заңды тұлғалардың қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі болу қажеттігін қолдайтындар да, қолдамайтындар да кездеседі. Бұл заңды тұлғаның қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі болуын әлі де болса кең зерттеуді қажет ететіндігін көрсетеді. Яғни, экологиялық қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша негізінен осы қылмыстық құқық бұзушылықтар заңды тұлғаларға жататын меншік, шаруашылық жүргізу немесе жедел басқару құқығындағы оқшау мүлкі бар және сол мүлікпен өз міндеттемелері бойынша жауап беретін, өз атынан мүлкілік және мүлкілік емес жеке құқықтар мен міндеттерге ие болып, оларды жүзеге асыра алатын, сотта талапкер және жауапкер бола алатын ұйымдармен жасалатындығы белгілі.

Заңды тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тарту қылмыстық заңды халықаралық стандартқа келтіруге алып келеді. Өйткені, Қазақстан 2008 жылы 4 мамырда Біріккен Ұлттар Ұйымының сыбайлас жемқорлыққа және трансұлттық ұйымдасқан қылмыстылыққа қарсы конвенциясын ратификациялаған. Осы Конвенцияны ратификациялағаннан кейін еліміз заңды тұлғаларды қылмыстық, әкімшілік және азаматтық-құқықтық жауаптылықты енгізуге міндеттелді. Заңды тұлғаны қылмыстық жауаптылыққа тарту мәселесі оң нәтижемен қатар кері нәтижелерді де алып келу мүмкіндігін есепке алыу қажет. Осыған байланысты заңды тұлғаларды қылмыстық жауаптылыққа тарту мәселесі қылмыстық-құқықтық институтты қайта өңдеуге алып келеді. Заңды тұлғалар мен жеке тұлғалардың заңды мүдделері мен құқықтарының сот және құқық қорғау органдарында қорғалу жағдайлар ескерілуі қажет. Осы сұрақтар бойынша жан-жақты зерттелмеген немесе асығыс қабылданған шешімдер құқық қорғау органдарында сыбайлас жемқорлықтың орын алуына алып келуімен қатар бизнестерге заңсыз әсер ету мүмкіндігін ескерген жөн [5]. Мысалыға келтірер болсақ, Қызылорда облысы прокуратурасының баспасөз қызметі хабарлағандай қоршаған ортаны қорғау барысында уәкілетті орган қызметкерлері тарапынан сыбайлас жемқорлық санатындағы қылмыстардың орын алатындығын және Қызылорда облысы бойынша экология департаментінің экологиялық рұқсат беру бөлімінің бастығы Ш.О. мен бас маман Н.Е. пара алу фактісі бойынша сотталған [6].

Қылмыстық құқық бұзушылық бойынша заңды тұлғаның жауапты болуымен келіспейтіндердің бірі А.Н. Ағыбаев қылмыстың субъектісі ретінде заңды тұлғаларды тану негізсіз және қылмыстың субъектісі болып тек қана есі дұрыс қылмыстық жауаптылық жасқа толған жеке тұлға ғана болуы тиістігін атай келіп, заңды тұлғаның қылмыс субъектісі болуы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 3-бабында қарастырылған бір қылмыс үшін ешкімді де қайталап қылмыстық жауапқа тартуға болмайтындық қағидасына қарсы деп айтады. Себебі, заңды тұлғаларды қылмыстық жауапқа тарта отырып, оның басшысын да жауапқа тарту қажеттігі туындайды, сонымен қатар заңды тұлғалардың қылмысқа қатыстылығын кінә бойынша анықтау қажеттігі жағдайында заңды тұлғаның қылмыстық іс-әрекетті кінәнің қай нысанымен жасағандығын анықтау мүмкін емес. Бұл дегеніміз қылмыстық құқықтың, жауаптылық жеке және кінәлі болу тиіс қағидасына қайшы екендігімен түсіндіріледі дегенді алға таратты [7]. А.Н. Ағыбаевтың атап отырғанындай қылмыстық құқықтың жауаптылықтың жеке және кінәліге қатысты болу қағидасының негізінде біз бір жасалған қылмыстық іс-әрекет үшін заңды тұлғаны және осы заңды тұлғаның уәкілетті өкілін де қылмыс немесе қылмыстық теріс қылық үшін жауаптылыққа тартамыз дегенді көрсетеді. Осыған жауап ретінде заңды тұлғаның жауаптылығы мен заңды тұлғаның уәкілетті өкілі ретіндегі танылатын жеке тұлғаның жауаптылығы бір дегенмен келіспеуге болатындай. Өйткені, заңды тұлға өкілі қылмыстық құқық бұзушылық бойынша жауаптылыққа тартылар болса онда ол заңды тұлғаны, 2015 жылдан бастап қолданысқа енгізілген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 28-бабында қарастырылған қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысушылардың бірі ретінде танылуы мүмкін.

Шет елдердің тәжірибесі көрсетіп отырғандай заңды тұлғаларды қылмыстық жауаптылыққа тарту экологиялық қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы әрекет етудің бір жолы ретінде қарастырылады [8]

Заңды тұлғаның қылмыстық жауаптылығы туарлы мәселенің қоғамда үлкен пікір таласқа түсіп отырғанын А.Б. Омарова мен Ш.Б. Маликова көрсете отырып, заңды тұлғаның қылмыстық жауаптылыққа тартылуын қолдамайтындығын білдіреді. Оның себебі ретінде, олар заңды тұлғаны жауаптылыққа тартудың мақсаты қылмыспен келтірілген зардаптың орынын заңды тұлғаға толтырту дегенді ұстана отырып, қылмыспен келтірілген зардап пен шығынды қалпына келтіруге заңды тұлғаны мәжбүрлеудің басқа да нормаивтік құқықтық нормалармен реттелетіндігін көрсетеді.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
2. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы: Юрист, 2014. – 204 б.
3. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының кодексі. – Алматы: Юрист, 2014. – 392 б.
4. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдері). – Алматы: Юрист, 2014. – 368 б.
5. Бытымбаев А.М. Экологические уголовные правонарушения: обзор законодательства постсоветских стран «Теория и практика современной юридической науки», /сборник научных трудов по итогам международной научно-практической конференции. №2. Самара, 2015. – С. 95-99
6. Табиғатты қорғау – баршаға міндет // Заң және заман. № 01(157). 2014. – Б. 69-70
7. Ағыбаев А.Н. Проблемы уголовной ответственности юридических лиц // «Қазақстан Республикасының 2010-2020 жж. арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы мемлекеттің тұрақты дамуының алғы шарттары» атты Республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары / Жауапты ред.: Д.Л. Байдельдинов, Р.Е. Джансарева. Алматы: Қазақ университеті, 2009. – С. 21-23.
8. Бытымбаев А.М. Правонарушение в экологическом законодательстве зарубежных стран //Теоретико-прикладные аспекты социально-экономического и политического развитие стран Центральной Азии и СНГ: сб.материалов заочной междунар. научно-практической конференции в 2-х т.,/под ред.: М.С. Бесбаева,С.А. Жакишевой. – Алматы: Центр оперативной печати КазАТиСО, 2015. – С. 18-26

ҒТАХР: 10.77.01

Ж. Дулатқызы, Б. Солтанғазы

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшісі: Б.Н . Дуйсембековна құқықтану кафедрасының доценті

ҚҰҚЫҚТЫҚ БІЛІМ АЛУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ

Қазіргі әлемнің дамуы, адам құқығы мәселесіне ерекше назар аударуды қажет етеді. Адам құқығы мен бостандығын қамтамасыз ету әр мемлекет дамуының негізі болып табылады. Әлемдік қауымдастықтың дамуына байланысты қазіргі кезде адам құқығы мәселесіне аса зор назар бөлінеді. Адам құқығы, оларды қамтамасыз ету – демократиялық құндылықтарға бағытталған елдердің дамуының соңғы мақсаты және маңызды нәтежесі болып келеді. Ал ол өз кезегінде дүниежүзіліктің тұрақты даму стратегиясының маңызды факторлары болып табылады.

Адам құқығы азаматтармен мемлекет арасындағы қарым – қатынастарының принципін белгілейді, әр азаматты саналы және қоғамдық өмірдің еркін субъектісіне айналуын қамтамасыз етеді. Қазақстан Республикасы өзін құқықтық және демократиялық мемлекет ретінде бекіте отырып, адам мен азаматтың құқықтарымен бостандықтарын мемлекеттің басты құндылығы ретінде Ата заңында жариялаған еді. Мемлекетіміздің 2030 жылға дейінгі стратегиясы халқымыздың рухани, ғылыми және шығармашылық қабілеті жоғары болған жағдайда ғана Қазақстанның дамуындағы ұзақ мерзімге межеленген мақсаттарға жетуге болатындығын анықтап берді [1]. Білімнің айрықша басымдық алуы қазіргі қоғамдық прогрестің заңдылықтарынан туындайды. Өресі биік білімдар адамдар мемлекеттің экономикалық даму деңгейін анықтайды, міне сондықтан да Қазақстан Республикасының Конституциясы жеке тұлғаның білімге деген сұранысын қанағаттандыру үшін өз азаматтарына кепілдік береді [2].

Қоғамымызда болып жатқан әлеуметтік – экономикалық және саяси өзгерістер білім беру саласын жетілдіруді талап етеді. Сондықтан қайта құрудың негізгі бастамасы мамандарды даярлаудан басталады. Қазақстан Республикасы Конституциясы, «Білім беру туралы», «Жоғары білім туралы» заңдары болашақ мамандарды және оларды қазіргі заман талабына жауап бере алатындай етіп даярлауға аса ерекше көңіл бөлген. «Білім берудің гуманитарлық сипаты, онда адам тек жай зерттеу объектісі ретінде ғана емес, ең алдымен шығармашылық пен таным субъектісі құдіретті мәдениет үлгілерін дүниеге әкелген, әрі өзінің шығармашылыққа деген құлшынысымен оқушыларды баурап әкететін субъектісі ретінде көрінуімен бедерленеді»-делінген Қазақстан Республикасы білім беру тұжырымдамасында [3]. Міне, мұндай мақсатқа жету – білім мазмұнын жаңартумен қатар, оқытудың әдіс – тәсілдері мен әр алуан құралдарын қолданудың тиімділігін арттыру міндетін жүзеге асыруды мақсат етеді. Қазіргі «Білім туралы» Заңның талаптарын орындау әлі де сан қырлы экономикалық – материалдық, ұйымдық, мамандық, құқықтық – нормативтік шараларды жүзеге асыруды қажет етеді. Солардың ішіндегі маңыздысы жастарға құқықтық білім беру, құқықтық тәрбиелеу.

Құқықтық мемлекетті қалыптастыру, дамыту адам қоғамының көне заманнан негізгі мақсаты болды. Құқықтық мемлекетті орнықтыру үшін қоғамның құқықтық мәдениеті болуы керек. Өз кезегінде құқықтық жағдай заңмен реттеліп, тиісті билік органдарымен жүзеге асырылып отырса, онда мемлекеттің идеалды бейнесін анықтауға болар еді. Адамдар «заңның құлы» болмайынша құқықтық тәртіп те, демократия да жақсы дамуға тиіс емес. Заң – мемлекеттің ақылы, Сот – мемлекеттің жүрегі, Мәдениет – мемлекет тәртібі. Міне, зерттеуші – аналитиктердің құқықтық мемлекетті құрудағы ұсынып отырған қағидаттары. Құқықтық мәдениеттің адамгершілік санаттарымен тығыз байланыстығын қамтамасыз етсек, құқықтық мемлекет бейнесін нақты қалыптастыруға болады. Қоғамда мәдениетсіз адамгершіліктің болмайтынын және адамгершілік нышандарынсыз әлеуметтік – экономикалық заңдар жүзеге аспай, шешімдер орындалмайтынын академик Д.С. Лихачев орынды көрсеткен [4].

Қалыпты жағдайдағы адамның тәртібі, іс – әрекеті саналы түрде қабыданған шешімдері арқылы жүзеге асырылады. Бұл жерде сананың деңгейі, сезімдік дамудың адамның әрекетіне әсері бар екенін мойындаймыз. Сананың өзі белсенді әлеуметтік іс – әрекет нәтижесінде қалыптасады. Мұның өзі сана және әрекет мәдениетімен адамдар қатынасы мәдениетінің бір мағынаға саятынын көрсетеді. Құқықтық сана, құқықтық тәрбие отбасынан басталады дегенмен, білім негізінсіз ешқайда асып бара алмайтындығымыз бесенеден белгілі. Тәрбиелік білім көзі мектепте десек, сол білім нәрімен оқушыларды сусындату ұстаздар еншісінде деп білеміз.

Еліміздің құқықтық мемлекет құру жолында бастаған игі істерінің бірі құқық негіздері пәнінен сабақ беретін мұғалімдерді даярлап шығару. Бұл кеңестік құқықтық жүйенің күйреуінен кейін қолға алған шаралардың бірі. Құқықтық мемлекет құруды құқықтық саналы, құқықтық мәдениетті жастарды тәрбиелеуден бастау, оларды қоғам өміріне белсенді қатыстыру мәселесі тәуелсіздіктің алғашқы жылдарымен қатар келе жатыр. Оқушылардың құқықтық мәдениетін тәрбиелеу қазіргі кезеңде білім беру жүйесін реформалау процесінде орта білім беретін мектептер және отбасындағы тәрбиелеу үрдісінің педагогикалық ерекшеліктеріне байланысты маңызы артып отыр. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының болашақ азаматының жалпы адамдық және ұлттық идеяларға негізделген демократиялық өзгерістер негізінде құқықтық мәдениетін тәрбиелеуге қатысты жаңа көзқарастар қажеттілігі туындады.

Мемлекет құқық қорғауда өз міндеттерінен тек қана заң негізінде және белгілі бір жағдайда ғана шектеле алады, алайда азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауда шектелуді енгізу сол құндылықты қорғаудағы қалыптасқан шынайы жағдайға сәйкес келуі қажет. Бұл жерде айтылған шаралар құқықтың, демократиялық мемлекеттің принциптеріне сай болуы керек. Адам мен азаматтың белгілі қоғамдағы құқықтары мен бостандықтары, ондағы көптеген атрибуттардың кепіл болуымен жүзеге асады – мемлекеттік-саяси жүйемен, экономиканың тиімділігімен, құқықтық мәдениетпен және т.б. Демократиялық мемлекетте адам құқығы мен бостандығын қорғауда сот органдары, адам құқығы жөніндегі парламенттік өкілетті тұлғалар, конституциялық арыздар мен петициялар институты, адам құқығы жөніндегі халықаралық келісім-шарттар мен мемлекеттік органдар қатысады.

Адам құқықтары үнемі дамуда, олар ішкі заңдылықтарда да, халықаралық заңдарда да көбеюде. Жаңа құқықтар мен бостандықтардың пайда болуына байланысты адам құқығы мен бостандықтарын қорғаудың жаңа тиімді құралдар іздестірілуде. Қазақстан Республикасы да құқықтық демократиялық мемлекет болуға ұмтылу барысында адам құқығына ең жоғары құндылық ретінде қамқорлық жасап, ол мәселеге айрықша мән беруі қажет.

Әдебиеттер

1. «Қазақстан - 2030» (Ел Президентінің Қазақстан халқына Жолдауы). Алматы, 2018 ж.
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы, Жеті Жарғы, 2007.
3. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. Астана. 26 желтоқсан, 2003 ж.
4. Білім туралы. – Об образовании: Қазақстан Республикасының Заңы. Алматы. «Литера», 2018ж.
5. Лихачев Б.Т. Педагогика. Курс лекции. М.: Прометей, 2008. – 528с.

ҒТАХР: 10.77.01

Ж. Абдрахманова, Б. Бейсенова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: Б.Н. Дүйсембековна құқықтану кафедрасының доценті

ҚАЗАҚСТАНДА СУРРОГАТ АНАНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУІ

Ата-бабамыз мирас етіп кеткен рухани, мәдени құндылықтарымызды айтып мақтанғанда бізден жақсы жоқ сияқты. Иә, ол дүниелер теңдесі жоқ байлық. Алайда сол мол мұраны ұраға тығып қойып, жаһанданып жатқан жайымыз бар. Өркениетке ұмтылған да дұрыс әрине. Бірақ ұрынып қалып та жүрмеміз кейде. Шатысы көп батыстың өзі бас тартып жатқан дүниелерді үйреніп қана қоймай, біз оны заңмен қолдап отырмыз. Мәселен, суррогат аналар қызметі. Кезінде үлкен пікірталас тудырған жаңа «туындының» пайдасы мен зияны қаншалықты? «Алаш айнасы» осы мәселе төңірегінде ой қозғап көрген еді.

Айта кетейік, «жатырды жалға» алу мен берудің тәртібі ҚР «Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» Кодексінің 9-шы, яғни «Суррогат ана болу және қосалқы репродуктивтік әдістер мен технологияларды қолдану» тарауының әрқайсысы бірнеше бөлімнен тұратын 54, 55, 56, 57, 58, 59 баптарында көрсетілген. Аз ба, көп пе? Әрине, суррогат ана сияқты шетін істе еш қателік жіберуге әсте болмайды. Заң күшті болуы тиіс. Десек те, осынша маңыз беру арқылы осы сурроттықты сәнге айналдырып алмаймыз ба? Ал бұл жақсы ма, жаман ба?

Суррогаттық Германия, Франция, Испания, Польша, Португалия, Турция, Япония Қытай және АҚШ-тық кейбір штаттарында үзілді-кесілді тыйым салынған. Ал суррогаттық бар көп елдерде бұл тек бала зәру отбасына перзент сыйлағысы келгендердің қайырымдылық әрекеті ретінде ғана қолданылады, яғни мұндайды альтруизм деп атайды. Атап айтсақ, Дания, Бельгия, Нидерланды, Ұлыбритания және Венгрия елдерінің тәжірибесінде бұрыннан бар. Ал ақша табу үшін бала туып беруге тыйым салынған. Ал енді қараңыздар, «жатырды жалға» беру мен алудың бизнесі дамып келе жатқан елдер мыналар: АҚШ-тың Калифорния, Арканзас штаттары, Ресей, Украина, Белорусь, Оңтүстік Африка, Грузия. Бұл тізімде Қазақстанда да бар. Біздің елде бұл бизнес жылдан жылға жанданып келеді. Әйелдер қызметін тіпті ашық ұсынады қазір. Деректерге жүгінсек, бір жылда шамамен 200-дей отбасы суррогат ананың көмегі арқылы сәби сүйген.

Ресей демекші, алдағы уақытта бұл елде де суррогаттыққа тыйым салынбақ. Осындай ұсыныс жасаған Думаның отбасы істері жөніндегі комитеттің бастығы Елена Мизулина «суррогаттыққа тыйым салу керек» дейді. Ақшаға донор болу деген сөз – бала сатумен бірдей» дей келе, Филипп Киркорв пен Алла Пугачеваның осындай дәстүрлі емес жолмен өніп-өскендерін қатты сынға алған депутат «суррогаттықты тек дүниеге бала әкелуге мүлде мүмкіндіктері жоқтарға ғана рұқсат беру керек» дейді. Оның ойынша, суррогаттықты атағы мен ақшасы барлар ермекке айналдырып барады, ал ақшасы жоқтар құлға. Оның ұсынысы қоғамда қолдау тауып, Ресейдің бұған тыйым салатын күн алыс емес.

Ал біздің депутаттар не дейді?

Берік Бекжанов, ҚР Парламент депутаты:

– Неге қолдамасқа? Егер кім де кім сәбиі жоқ ерлі-зайыптыларға қуаныш сыйлап жатса, оның несі айып. «Балалы үй базар, баласыз үй қу мазар» деген тамаша сөзі бар қазақ үшін ұрпақ жалғастығының маңызы өте зор.

Мамандардың пікірлері төмендегідей:

Ақсұлтан Аманбаев, Тәуелсіз Қазақстанның тұңғыш денсаулық сақтау министрі:

– Суррогаттық – қазақы қоғамға жат дүние. Алайда мына жаһанданған заманда ешнәрсеге таң қалмайтын болдық қой. Әйтеуір баласы жоқтардың үміті ақталатынын ойласың, мейлі дейсің. Десек те, мәселен суррогат ана біреуге бала туып беріп, кейін өзі балалы болды делік, арада жылдар өткенде әлгі екі бала ержетіп, ойламаған жерден танысып, жақындасып қалса ше? Міне, осындай жағдайда суррогаттық ұлттық проблемаға айналып кетуі ғажап емес. Осы жағын да ойлаған абзал. Әйтеуір «артық қыламыз деп, тыртық қылып алмасақ» болғаны.

Рахметқажы Берсімбаев, ҚР ҰҒА академигі, биология ғылымдарының докторы, профессор:

– Суррогаттықтың екі жағы бар. Жақсы жағы – түсінікті. Ал екінші жағы, шынымен де егер суррогаттық болашақта қатты белең алып кетсе, оның арты үлкен қасіретке айналуы мүмкін. Сондықтан да, суррогаттықты бизнеске айналдыруға жол бермеу керек. Тек аса мұқтаж жандарға ғана рұқсат берген дұрыс. Генетикалық жағынан айтсақ, бұл өте шетін мәселе. Аса сақ болуға тиіспіз. Бәлкім көптеген дамыған елдердегідей ақшаға емес, тек жақсылық нышанмен ғана суррогат болу заңын қарастырған жөн шығар. Суррогаттықтың саны артып жатса, ұрпақтарымыз арасында қан араласып кетуі ғажап емес, ал оның зардабы өте ауыр. Осы жаған ескерген жөн.

28 СЕКЦИЯ: ӘЛЕМДЕГІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ПЕН ҚАРЖЫНЫ ДАМУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТРЕНДТЕРІ

СЕКЦИЯ 28: СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И ФИНАНСОВ В МИРЕ И КАЗАХСТАНЕ

ГТАХР: 06.35.31

А. Қажығали

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ

Ғылыми жетекшісі: «Экономика және қаржы» кафедрасының аға оқытушысы М.С. Исакова

КӘСІПОРЫНДА ЕСЕП ЖӘНЕ САЛЫҚ САЯСАТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Қазіргі заманғы бухгалтерлік есептің негізгі талабы-бұл ережелер мен талаптарды ескере отырып жүргізілуі керек. Бұл ережелер тек қана сақталмай, бухгалтерлік есеп жүргізу кезінде тиісті нәтиже беруі керек. Бұл ақпарат алуға мүдделі тұлғаларды толық, сенімді және пайдалы ақпаратпен қамтамасыз етуді білдіреді. Әрбір кәсіпорын өзінің қызмет ерекшеліктерін, басқару жүйесін және басқа да бірқатар факторларды ескере отырып, есепке алу әдістері мен әдістерін анықтайды. Қазақстан Республикасында есеп жұмыстарын ұйымдастыру кезінде әрбір кәсіпорын өзінің есеп саясатын әзірлеумен айналысатын тәсіл таңдалды. Бухгалтерлік есеп саясатын әзірлеу ғана емес, сонымен қатар бухгалтерлік есеп жүргізу тұрғысынан кәсіпорынға пайда әкелуі керек екенін ұмытпау керек [1]. Ақпаратты пайдаланушылар пайдалылығы, дәлдігі, сенімділігі және уақтылығы сияқты сипаттамаларға сәйкес келетін ақпаратты алатынына сенімді болуы керек.

"Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы" Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234-III Заңына сәйкес есеп саясаты Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп туралы заңнамасының талаптарына сәйкес бухгалтерлік есепті жүргізу және қаржылық есептілікті жасау үшін дара кәсіпкер немесе ұйым қолдануға қабылдаған нақты қағидаттарды, негіздерді, ережелерді, қағидалар мен практиканы білдіреді. халықаралық немесе ұлттық стандарттармен, шағын және орта бизнес үшін халықаралық стандарт және бухгалтерлік есеп шоттарының Типтік жоспары, олардың қажеттіліктері мен қызмет ерекшеліктеріне байланысты [2].

Есеп саясаты бүкіл бухгалтерлік есеп жүйесінің негізінде жатыр. Бірақ бұл ұйымның бірнеше балама нұсқаларының біреуін таңдауды бекітетін ұйымның ішкі құжаты ғана емес, сонымен қатар ұйымды басқару құралдарының бірі. Есеп саясатын қолдана отырып, ақпаратты өңдеу процесіне де, өнімнің өзіндік құнына да, пайда мөлшеріне де, салық төлемдерінің сомасына да әсер етуге болады. Өйткені, тіркелгі деректері өте шартты және оларды басқару мүмкіндігі қосымша шығынсыз мақсаттарға қол жеткізуге мүмкіндік береді, яғни есеп саясаты құрал ретінде әрекет ете алады: шығындар мен қаржылық нәтижелерді басқару; стратегиялық және тактикалық жоспарлау; есептелген салықтардың мөлшерін басқару; бухгалтерлік есеп бойынша нормативтік актілердің қайшылықтарын практикалық шешу; есеп рәсімдерін біріздендіру және олардың еңбек сыйымдылығын төмендету; ҚЕХС қағидаттарын іске асыру.

Алайда, көптеген кәсіпорындарда есеп саясатын қалыптастыру заңмен талап етілетін міндет ретінде, ресми түрде қажет құжат ретінде қарастырылады.

Осыған байланысты есеп саясатының екі түрін ажыратуға болады: ресми және тиімді. Тиімді есеп саясатын кәсіпорынның даму стратегиясына сәйкес келуі және қолданыстағы заңнама аясында есеп жүйесінің жұмыс істеуінен максималды нәтиже алуға ықпал етуі тиіс ішкі құжаттамада бекітілген бухгалтерлік принциптер, әдістер мен ережелер жиынтығы ретінде анықтауға болады.

Егер есеп саясатын ХҚЕС-ке сәйкес қарайтын болсақ, онда 8 (IAS)"есеп саясаты, бухгалтерлік бағалардағы өзгерістер және қателер" Халықаралық қаржылық есептілік стандарты осы ұғымды былайша айқындайды: есеп саясаты қаржылық есептілікті дайындау және ұсыну кезінде ұйым қолданатын нақты қағидаттар, негіздер, жалпы қабылданған шарттар, ережелер мен практикалық тәсілдер [3].

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында бухгалтерлік есеп пен есептілікті одан әрі дамыту үшін қолайлы жағдайлар қалыптасуда. Бухгалтерлік есеп пен есептілік объектілерінің көпшілігін қамтитын нормативтік құқықтық актілер қолданысқа енгізілді. Кәсіби қоғамдастықта нарықтық жағдайларда бухгалтерлік есеп пен есептілікті жүргізудің белгілі бір дағдылары мен тәжірибесі жинақталған.

Бухгалтерлік есеп пен есептілікті келесі негізгі бағыттар бойынша дамыту қажет: бухгалтерлік есеп пен есептілікте қалыптастырылатын ақпараттың сапасын арттыру; бухгалтерлік есептіліктің сапасын бақылауды күшейту; бухгалтерлік есеп пен есептілікті ұйымдастырумен және жүргізумен, бухгалтерлік есептілік аудитімен айналысатын мамандардың, сондай-ақ бухгалтерлік есептілікті пайдаланушылардың біліктілігін Елеулі арттыру [4].

Бухгалтерлік есеп пен есептілікті дамытудың негізгі бағыты оларда қалыптастырылатын ақпараттың сапасын арттыру. Әлемдік тәжірибе ақпараттың пайдалылығын айқындайтын сипаттамаларға ХҚЕС тікелей пайдалана отырып қол жеткізілетінін көрсетеді. Халықаралық бухгалтерлік есеп стандарттарын үнемі жаңартып отыру процесі жүріп жатыр.

Бірінші бағыт кәсіпорынның қызметін, оның негізгі көрсеткіштерін талдау мен сараптауды қамтиды. Бұл жағдайда сіз коммерциялық сараптама, қаржы, ұйымдастырушылық аспектілер, сондай-ақ құқықтық сараптама жүргізе аласыз. Бірінші іс-шараны жүзеге асыру кезінде кәсіпорын бағалайды және тексереді: бухгалтерлік есептің қолданылатын жүйесі, құжат айналымының кестесі және ішкі құжаттаманы жасау тәртібі, Салық есебі, сондай-ақ кәсіпорынның есептілігін жасау процесі. Бұдан басқа, осы жүйелердің кәсіпорын қызметінің жалпы бағыттарына сәйкестік дәрежесін бағалау жүргізіледі; ішкі бақылаудың болуы және тиімділігі. Бұл жүйенің бухгалтерлік жүйеде Елеулі бұрмаланулар болған жағдайда нақты және сенімді екендігі және кәсіпорынның жұмысындағы жағымсыз оқиғалар мен фактілердің алдын-алу мүмкіндігі қаншалықты талданады; жасалған шарттар, меншік құқығы. Бұл тәсіл бухгалтерлік есеп әдістерін таңдауға және оларды жасауға әсер ететін барлық факторларды ескеруді қажет етеді. Барлық осы факторлардың жиынтығын келесіге бөлуге болады [5]:

– ұйымдық-құқықтық мәртебесі бойынша кәсіпорын нысаны. Осы факторды есепке алуға қатысты есеп саясатында мыналар көзделуі тиіс: қызметтер немесе жұмыстар түрлері бойынша бөлек кірістер мен шығыстарды есепке алу тәртібі; үстеме шығыстарды есепке алу тәртібі, амортизацияны есепке алу; қорларды бағалау әдісі; тікелей шығындар және оларды бөлу.

Жанама шығыстарды бөлу кезінде саясаттың элементі болып табылатын бөлу базасы қолданылады. Бұл жағдайда бюджеттік және салықтық есептегі айырмашылықтарды ескеру қажет; кәсіпорынның салаға қатыстылығы. Саланың ерекшеліктерін ескеру тікелей және жанама шығындарды қалыптастыру әдістерін таңдауға әсер етеді. Бұл жағдайда сараптама салық салу базаларына, жеңілдіктер мен ставкаларға қатысты жүргізілуі мүмкін. Осындай бағалауға сүйене отырып, әрбір объект үшін салық салуды ескере отырып, есепке алу тәртібі анықталады.

ҚОРЫТЫНДЫ. Осылайша, кәсіпорында есеп саясаты жақында бухгалтерлік есеп жүйесін ғана емес, сонымен бірге салық есебін басқарудың негізгі құралы мен әдісіне айналды. Есеп саясатының функциялары барған сайын кеңейуде және жоспарлау процестеріне бағытталған: салықтық және қаржылық. Ұтымды және тиімді есеп саясатының ережелері қаржылық есептіліктің мүдделі пайдаланушылары үшін ақпараттың толықтығы мен сенімділігіне толық кепілдік бере алады, сондай-ақ шешім қабылдауға әсер етеді және салық салу жүйесінде маңызды рөл атқарады.

Есеп саясатының мазмұнды сапалық дәрежесі қаржылық қорытынды есеп даярлап тапсыруға, бухгалтерлік баланс құрылымына, есеп жүргізудің үлгісіне, сондай-ақ ішкі және сыртқы аудит қызметінің маңызына өарай сипатталады. Жоғарыда қойылған талаптарға сай, біздер, мейлі студенттер, мейлі атқарушы бухгалтерлер, есеп саясатының мазмұны мен мақсатын, мұндағы шешілетін мәселелерді тереңінен түсініп білуіміз керек!

Әдебиеттер

1. Бухгалтерлік есеп: оқу құралы. – Алматы: Алматы кітап баспасы, 2009. – 624 Б.
2. "Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы" Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234-ІІІ Заңы (28.12.2016 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) [Электрон. ресурс]. – 2007. - URL: <http://www.online.zakon.kz> (өтініш берген күні: 08.2017)
3. Ұйымның тиімді есеп саясатын қалыптастыру [Электрон. ресурс]. - URL: <http://www.misbfm.ru/article/formirovanie-effektivnoy-uchetnoy-politiki-orga-nizacii> (өтініш беру күні: 04.2017)

4. Брызгалин а. в., Головкин а. Н., Берник В. Р. салық салу мақсатында кәсіпорынның есеп саясаты. – 2012. – Б. 25-36.

5. Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары [Электрон. ресурс]. – 2017. - URL: <https://home.kpmg.com/kz/ru/home/services/audit/ifrs.html> (өтініш берген күні: 08.2017)

ҒТАХР: 06.35.31

К. Кизатова, Г. Оралғазина

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: «Экономика және қаржы» кафедрасының
аға оқытушысы Д.З. Ахунова

КАРАНТИН КЕЗІНДЕГІ САЛЫҚТЫҚ ЖЕҢІЛДІКТЕР СЕГМЕНТТЕРІНІҢ САЛЫҚТЫҚ ЕСЕПКЕ АЛУ САЯСАТЫНДАҒЫ КӨРІНІСІ

Коронавирустың тез таралуы және көптеген елдерде төтенше жағдайдың енгізілуі мемлекеттік басқарудың тиімділігі мәселелерін алдыңғы қатарға шығарды. Пандемия мемлекеттік аппарат жұмысын трансформациялаудың катализаторына айналды, мемлекеттік басқарудағы реформалардың жылдам іске асырылуына, ауқымды цифрландыруға және мемлекеттік қызметтің адами ресурстарын басқару жүйесін қайта қарауға ықпал етті.

Бүкіл әлемдегі үкіметтер қабылдаған жалпы шараларға қашықтықтан жұмыс істеуге көшу, қозғалысты шектеу, қоғамдық жиналыстарға тыйым салу, медициналық мекемелерді қаржыландыру, әлеуметтік қамсыздандырудың жаңа түрлері, контактілерді іздеу және вирустың таралуын болдырмауға арналған басқа да шаралар кіреді. Үкіметтер қабылдаған жалпы тенденцияларға қарамастан, шаралар формасы жағынан да, әрекет ету жылдамдығы жағынан да айтарлықтай ерекшеленеді. Стратегиядағы бұл айырмашылықтар пікірталастарды тудырады, өйткені саясаткерлер мен жұртшылық тарапынан белгілі бір жауап ретіндегі әрекеттердің орындылығы, олардың тиімділігі, уақытылы жеделдетілуі немесе доғарылуы туралы мәселе туындайды. Осы ретте пандемия кезінде үкіметтер қабылдаған шараларға салыстырмалы талдау жүргізу қажет. Пандемия кезеңінде мемлекеттік басқарудың тиімділігіне жүргізілген талдау мен бағалау негізінде Қазақстан үшін дағдарысқа қарсы және дағдарыстан кейінгі шаралар пакетін әзірлеу.

Қазақстан үкіметі халықты қорғау, макроэкономикалық жағдайды тұрақтандыру, COVID-19 індетінің Қазақстанның шағын және орта бизнесіне тигізетін әсерін жұмсарту, денсаулық сақтау қызметкерлеріне қолдау көрсету және халықтың аз қорғалған топтарына дағдарысты еңсеруге көмек көрсету үшін бірқатар дағдарысқа қарсы шаралар әзірледі.

Салық – бүгінгі күннің өте өзекті мәселесі. Еліміздің экономикасының өркендеп, халық тұрмысының жақсару негізінен салық үлкен рөл атқарады. Салық кодексін дайындап – жасаушылар халықтың салық мәдениеті мен кәсіпорын басшыларының кәсіби деңгейін көтеріп, салық Кодексін өмірге тиімді түрде енгізіп, жүзеге асуын қадағаламайды.

Жаңа салық есептемесінің тәсілі бұрынғы жүйеден әлдеқайда тиімді.

Ол салық саласы қызметкерлеріне нақты, дәл есеп жүргізуге мүмкіндік берсе, салық төлеушінің салықшымен тікелей байланыс орнатуына жол ашады. Тиімділігі – жолай бұрмаланбай электронды құралдар арқылы тура есепке алынады. Сондықтан да, салық төлеу барысында әр түрлі келеңсіз жағдайларға жол берілмейді. Салықтар шаруашылық жүргізуші субъектілер мен халық табысының қалыптасуындағы қаржылық қатынастардың бір бөлігін білдіреді. Мемлекет салықтарды экономиканы дамыту және оны тұрақтандыру барысында экономикалық тетік ретінде пайданылады. Салықтар – мемлекеттік бюджетке заңды және жеке тұлғалардан белгілі бір мөлшерде түсетін міндетті төлемдер. Қазіргі заманғы салық жүйесі бірнеше қағиданы қолданады:

- Жалпылай, яғни табыс табатын барлық экономикалық тұлғаларды дамыту;
- Тұрақтылық, яғни уақытында салық мөлшері мен салық түрінің тұрақтылығы;
- Тең күштеу, яғни салықты салу барлық салық төлеуші үшін бірдей болуы керек;
- Міндеттеме, яғни салықтың мәжбүрлігі төлеммен құтқармау, салықты төлеуде және есептеуде тұлғаның дербестілігі;
- Әлеуметтік-әділеттілік, яғни салық мөлшері және салық жеңілдігін құру, бұлаз

табысты кәсіпорынға, халыққа аяушылық ықпал жасау;

- Салық жүйесі мемлекеттің заң актілерінде негізделеді, мұнда салық элементтері құралады.

Бұған кіретіндер:

1. Салық тұлғасы немесе салық төлеуші, яғни салық төлеу міндетін артырған тұлға, ол заңды және жеке тұлға бола алады.

2. Салық нысан, яғни табыс және мүлік, осылардың салық есептеу (жалақы, табыс, бағалы қағаз, қозғалмайтын мүлік).

Тікелей салықтарға мына салықтар жатады:

- Заңды және жеке тұлғалардың табысына салынатын салық;
- Мүлік салығы;
- Жер салығы;
- Бағалы қағаздар мен жүргізілетін операцияларға салынатын салық;
- Жер қойнауын пайдаланушылардың арнайы салығы мен төлемі;
- Көлік құралдарына салынатын салық;
- Әлеуметтік салық;
- Жанама салықтарға салықтар жатады:
- Қосылған құн салығы;
- Акциздер;
- Баж салығы;

1. *Салықтар*

Корпорациялық табыс салығы.

Жеке табыс салығы

Қосылған құнға салынатын салық

Акциздер

Жер қойнауын пайдаланушылардың салықтары мен арнаулы төлемдері.

Экспортқа шығарылатын шикі мұнайға салынатын рента салығы.

Әлеуметтік салық

Жер салығы.

Көлік құралдарына салынатын салық

Мүлікке салынатын салық

Қазақстан Республикасының жасалған келісім шарттары бойынша өнімді бөлу жөніндегі үлесі.

Алымдар, баждар және төлемдер деп-әдетте заңды және жеке тұлғалардың мемлекеттік органдардың оларға көрсететін қызметтері үшін төленетін міндетті төлемдерін айтады. Бұл төлемдердің сомасы жергілікті бюджеттердің кірісіне не белгіленген үлестерде бюджеттер мен тиісті ұйымдарға не арнулы қызметтер көрсететін ұйымдардың, мекемелердің шығындарын ішінара немесе толық өтеу, қызметін дамытып, жетілдіру үшін түгелдей олардың қарамағына түседі.

Әлемнің кез-келген елінде мемлекет экономиканың тұрақтылығының кепілі болып есептеледі, оның негізгі мақсаты болып экономиканың өсу барысында да, дағдарысы кезеңінде де елдің тұрақты орнықты дамуын қолдауды қамтамасыз ету болып табылады. Біздің ойымызша, шағын және орта бизнестің дамуына үкіметпен бірге әрбір бизнес өкілдері де өз үлестерін қосу керек. Біз бұл дағдарыстың, оның барлық жағымсыз салдарларына қарамастан, барлық азаматтар мен кәсіпкерлерге қиындықпен күресуде маңызды тәжірибе жинауға мүмкіндік беретіндігіне сенеміз.

Мемлекет пен бизнестің арасындағы байланыстың серпінді дамуына және қарқынды дамуына оң әсерін тигізетіндігіне сенеміз. Өйткені бизнесті мемлекеттік қолдау неғұрлым тиімді жүзеге асырылса, соғұрлым еліміздің экономикалық дағдарыстан шығуы үшін қарыз қаражаты аз талап етіледі. Бұл болашақта кез-келген дағдарыстың алдын алуға дайындығымызды арттырады, ұзақ мерзімді кезеңде Қазақстан аумағында тұратын барлық азаматтар үшін тұрақтылық береді.

Әдебиеттер

1. Kursiv.kz.

2. <https://stan.kz/tokaev-pandemiyanin-kazakstan-ekonomikasina-kalay-aser-334015/>

3. Kammel B. In Brief. Bloomberg Businessweek. issue no. 4653/ 2020.

4. Coronavirus and inequality: Unequal protection. The Economist., April 18th 2020.

5. <https://informburo.kz/stati/ekonomika>

6. Мемлекет басшысы Қ.Тоқаевтің «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты халыққа Жолдауы. 1 қыркүйек 2020.

**29 СЕКЦИЯ: ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ МЕНЕДЖМЕНТ: ҚАЗАҚСТАН
РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН ДАМУ
ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ**

**СЕКЦИЯ 29: ЭКОНОМИКА И МЕНЕДЖМЕНТ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И
ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

МРНТИ: 06.81.12

А. Абулханова

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Ж.М. Орынканова, старший преподаватель кафедры экономики и финансов

**ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В
КАЗАХСТАНЕ (НА ПРИМЕРЕ СОБСТВЕННОГО БИЗНЕСА)**

Развитие малого и среднего бизнеса в Казахстане пользуется поддержкой государства. Так как это уровень развития МСБ является лакмусовой бумажкой для оценки состояния экономики страны. Согласно Предпринимательскому кодексу РК предпринимательство – это инициативная деятельность граждан и юридических лиц, независимо от формы собственности, направленная на получение чистого дохода путем удовлетворения спроса на товары и услуги, основанная на частной собственности прибыли или личного дохода, осуществляемая от своего имени, на свой риск и под чью-то имущественную ответственность. Целью предпринимателя выступает извлечение максимальной прибыли и необходимость завоевать потребителя.

Таким образом, предпринимательством может заниматься каждый гражданин, обладающий нужными навыками, но он столкнется с рядом трудностей. Для более подробного анализа, того с какими трудностями сталкивается начинающий предприниматель, изучим опыт магазина «Мастерица». Довольно непросто начать новый бизнес без поддержки и крупных вложений.

История «Мастерицы» начинается в 2015 году. Поэтапное развитие бизнеса представлено в нижеследующей таблице 1.

Таблица 1 – Этапы развития бизнеса

Этапы	Характеристика этапа	Проблемы и ошибки
2015-2018 гг “Начало”	-Случайный выбор товара, который пользовался высоким спросом. Это было связано с отсутствием конкурентов (населенный пункт п.Жезкент); -Высокий спрос при отсутствии предложения; -Спрос привел к увеличению продаж. -Ценовая политика (низкая цена при высоком качестве); -Сарафанное радио.	-Боязнь начать собственное дело; -Отсутствие бизнес-плана. -“ Не знание, кто наш идеальный клиент ”. Для успеха любого бизнеса необходимо точно знать, кто является целевой аудиторией. Если на вопрос. «Кому подходит ваша продукция?» вы отвечаете «Всем!» — ваш бизнес обречен на неуспех.
2018-2019 гг “Рост”	-Начало пандемии позволило осуществить рост за счет предложения тканевых масок; -Выручка выросла на 300%; -Появилось понимание необходимости разработки стратегии, увеличения бизнеса; -Расширение услуг (начат пошив постельного белья по	Увеличение спроса привело к напряженному графику работы и, как следствие, выявило слабые места (работа в команде).

	индивидуальному заказу из собственных тканей).	
2020-2021 “Кризис-это продуктивная вещь”	-Покупка помещения. Открытие собственного магазина, с удобным и выгодным месторасположением; -Переход к модели “Покупателю намного удобнее получить все услуги в одном месте”; -Налаживание связей с новыми поставщиками (Турция); -Расширение ассортимента (фурнитура, пряжа, текстиль для дома); -Расширение услуг: реставрация подушек, услуги швеи; -Переход с сарафанного радио, как источника рекламы к созданию Instagram страницы.	-Отсутствие специальных правовых знаний. Предприниматель должен иметь не только общее представление о законах, регулирующих деятельность бизнеса, но и трудовые отношения, оформление персонала, договора, т.е. ошибки начинающих предпринимателей при выборе организационно-правовой формы, налогового режима, оформлении работников и отношений с партнерами, которые могут повлечь серьезные финансовые потери и даже стать фатальными.

На основе изученного опыта проведен SWOT-анализ (Табл.2)

Таблица 2 – SWOT-анализ бизнеса

Сильные стороны	Слабые стороны
1.Отсутствие конкурентов; 2.Высокий спрос на товары и услуги; 3.Стабильная репутация и имидж компании (доверительные отношения между клиентом и компанией); 4.Клиентская база.	1.Удаленность от поставщика, что повышает транспортные издержки; 2.Налоги на импорт.
Возможности	Угрозы
1.Увеличение доли рынка, за счет Интернет торговли, использование SMM, PR-статей; 2.Расширение услуг и повышения качества товара.	1.Неустойчивость мировой экономики и национальной валюты; 2.Появление конкурентов.

Учитывая проведенный анализ были выработаны следующие стратегические направления развития бизнеса на 2022-2025 годы:

- Запуск торговли через Интернет, страницы в Instagram;
- Создание мини швейного цеха;
- Увеличение ассортимента (одежда для дома);
- Автоматизация процессов(установление банковской оплаты).

Таким образом, несмотря на сложности, с которыми сталкивается предприниматель, преодоление позволит обрести экономическую свободу. Если вы читали вдохновляющие истории успеха известных предпринимателей, то знаете, что практически каждому из них пришлось пройти через череду больших и малых неудач. Но побеждает только тот, кто встает на один раз больше, чем падает. Как говорил Киану Ривз: «Это клише, что за деньги счастье не купишь. За них можно купить свободу и жить той жизнью, которой ты хочешь».

Необходимо отметить, что сейчас предпринимательству отводится важная роль в хозяйстве страны (государство всячески поддерживает бизнес, например: Национальный проект по развитию предпринимательства на 2021-2025 годы по направлению «Поддержка предпринимателей/субъектов индустриально-инновационной деятельности»), так как предприятия (особенно малые и средние) позволяют расширить сферу приложения труда, создавать возможности для реализации предпринимательской деятельности населения, приложения творческих сил, стимулировать

развитие семейного бизнеса, снизить социальную напряженность и обеспечить ресурсосберегающий экономический рост.

Литература

1. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V ЗРК.
 2. Фрайд Дж., Хенссон Д. Rework: бизнес без предрассудков. – М.: МИИФ. – 2016. – С. 207
 3. Хоровиц Б.: Сложные решения. Как управлять бизнесом, когда нет простых ответов. – М.: МИИФ. – 2021 – С. 384
- Андреева, О.Д. Технология бизнеса: маркетинг: учеб. пособие // О.Д. Андреева. – М.: Дело, 2000. – С.223.

МРНТИ: 06.58.55

М. Қанатқызы, Е. Кабиров

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Ж.Х. Кажиева к.э.н., ассоциированный профессор кафедры «Экономика и финансы»

ОЦЕНКА ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ И УРОВЕНЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИКТ В ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ ВКО

Одной из задач государственной программы "Цифровой Казахстан" являлось достижение уровня цифровой грамотности населения в 2022 году в 83%. При этом уровень цифровой грамотности населения в возрасте от 6 до 74 лет в 2020 году уже составил 84,1%, увеличившись по сравнению с 2018 годом на 4,5 п. п., при целевом индикаторе программы в 2020 году в 80%.

Также показателями целей устойчивого развития в РК в сфере образования является обеспечение роста цифровой грамотности на региональном уровне, однако не во всех регионах уровень цифровой грамотности населения в возрасте 6-74 лет имеет оптимистичное значение. Так, 4 из 17 регионов РК не достигли показателя в 80% за 2020 год. Наименьший показатель в Акмолинской области (лишь 74,9%), следом идут Северо-Казахстанская и Западно-Казахстанская области (по 78,8%), а также Мангистауская область (79,6%). В остальных регионах уровень цифровой грамотности варьируется от 80,9% (в Жамбылской области) до 91,4% (в городе Алматы).

Следует отметить, что ВКО уровень цифровой грамотности населения в возрасте 6-74 находится на одном уровне с республиканским показателем (84,1%) и в сравнении с 2018 годом вырос на 6,3 п.п.

Основной причиной, сдерживающей использование всемирной сети в домохозяйствах, является банальное отсутствие потребности в интернете, по мнению обывателей. Так, в ВКО эту причину указали 79,4 % респондентов. Значительную роль играет также слишком высокая стоимость услуг: это мешает 12,4 % респондентов. Еще одной причиной неиспользования сети названо физическое отсутствие доступа к интернету в местности, с этой проблемой столкнулись 3,6% респондентов в Восточно-Казахстанской области (рисунок 1).

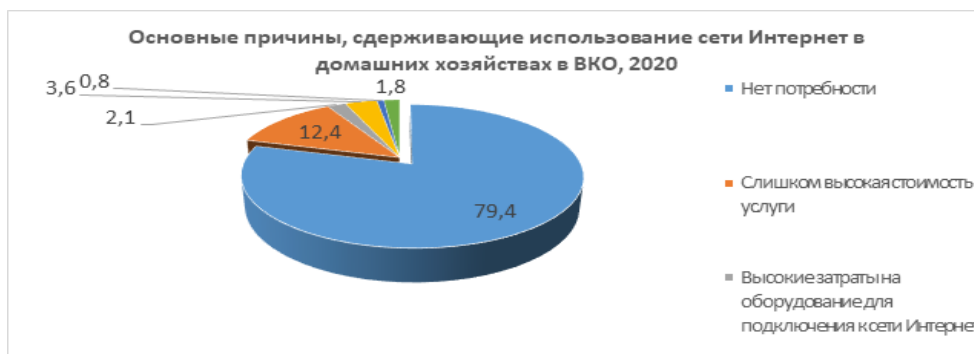

Рисунок 1 – Основные причины, сдерживающие использование сети Интернет в домашних хозяйствах в ВКО, 2020 г.

В 2020 году, в период локдаунов и самоизоляции, розничная торговля в Казахстане показала значительный спад - минус 4,1% за год в реальном выражении. Аналогичная ситуация наблюдалась практически во всем мире. При этом главной опорой ретейла в период пандемии стала электронная торговля. В Казахстане объем онлайн-покупок увеличился сразу на 57% и составил 1,1 трлн тенге, а доля электронной торговли выросла почти в три раза и достигла 9,7% от ретейла.

Очевидно, что пандемия COVID-19 придала заметный импульс развитию электронной торговли. Потребители, опасаясь за свое здоровье и не желающие проводить много времени в общественных местах, начали активнее пользоваться e-commerce в целом и платформами e-trading, в частности, в сфере розничных покупок. Однако, несмотря на данный показатель в целом по региону заметен рост электронной торговли в сравнении с предыдущими периодами. Так согласно данным Бюро национальной статистики АСПиР РК объем розничной торговли через интернет ВКО в 2020 году в сравнении с 2016 годом вырос в 7,7 раз, а в сравнении с 2019 годом в 2,4 раза. Доля (e-trading) электронной торговли в общем объеме розничной торговли составила (4,6%) и выросла более чем в 50 раз в сравнении с 2016 годом. Количество заказов выросло в 11 раз. Однако заметен значительный спад на рынке оптовой торговли, где объем торговли через интернет снизился почти на 80% в сравнении с 2016 годом, а в 2019 году почти на 40%. Доля электронной торговли в общем объеме оптовой торговли составила 0,01%. В 2020 году отмечается значительное оживление на рынке услуг, так объем реализации услуг через интернет составил 504 428 тыс.тенге, вырос в сравнении с 2016 годом в 68 раз, а по отношению к 2019 году рост составил в 111 раз.

Согласно данным Бюро национальной статистики АСПиР РК в 2020 году в РК увеличилась доля респондентов, использующих Интернет с целью получения информации о товарах и услугах на 2% в сравнении с 2018 годом, в то время как в ВКО наоборот отмечается снижение на 2%. Также по республике возросла доля респондентов, использующих интернет с целью покупки или заказа товаров и услуг на 1,8%, а в регионе заметен спад на 3,3%. Использование интернета с целью продажи товаров и услуг, среди анкетированных за анализируемый период снизился как на республиканском, так и на областном уровне на 0,5% и 1,4% соответственно.

Несмотря на рост электронной коммерции, с чем связаны не самые оптимистичные показатели (рис. 2). Перечислим основные факторы, ограничивающие развитие электронной коммерции по мнению респондентов ВКО.

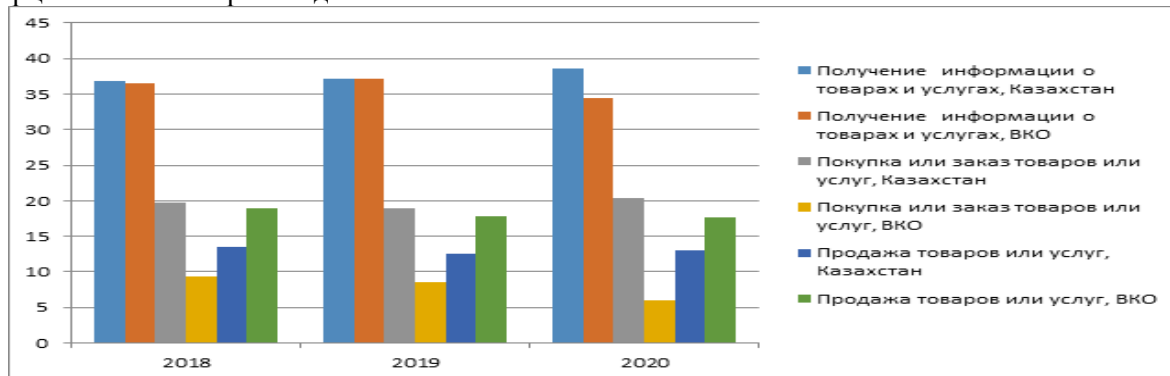

Рисунок 2 – Использование сети Интернет в целях поиска, покупки и продажи товаров и услуг ВКО за 2018-2020 г.г., в процентах

Главным фактором, сдерживающим развитие электронной коммерции в регионе, является недостаток собственных финансовых ресурсов (25,6%), недоверие населения (20,5%), также беспокоит респондентов возросшая конкуренция на внутреннем рынке (15,4%), сложность доставки товаров (7,7%). Кроме вышеперечисленных причин, некоторые из респондентов отмечают отсутствие заметной выгоды для предприятия при продаже в Online режиме (7,7%), барьеры со стороны банковской системы (5,1%), а также несовершенство налоговой и правовой политики (2,6%).

В 2020 году доля пользователей сети интернет, купивших товары и услуги онлайн-способом, увеличилась до 17,7%, годом ранее она составляла 15,6%. В региональном разрезе наибольшая доля пользователей e-trading наблюдалась в Карагандинской области – 36%. В топ-3 регионов также вошли Нур-Султан (30%) и Мангистауская область (27,3%). К регионам с наименьшей долей пользователей e-trading относится Восточно-Казахстанская область (6,2%). наименьший показатель среди всех регионов РК).

На основе проведенного анализа следует, что в последние два года на рынке электронной торговли в ВКО наблюдается значительное оживление, особенно в сфере розничной торговли и рынка услуг. Но рассматривая в сравнении с другими регионами страны в 2020 году доля пользователей сети интернет, купивших товары и услуги онлайн-способом в ВКО составила 6,2 % и является одним из самых низких показателей в Казахстане.

Литература

1. Global retail e-commerce sales 2014–2023 Published by Tugba Sabanoglu, Nov 30, 2020 // URL: <https://www.statista.com/statistics/379046/worldwide-retail-e-commerce-sales/> (дата обращения 17.03.2022)
2. Бюро национальной статистики Казахстана // <https://stat.gov.kz/official/industry/17/statistic/5> (дата обращения 17.03.2022)

ҒТАХР: 06.35.51

М. Қанатқызы

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Ж.А. Абылкасимова, PhD доктор м.н «Экономика және қаржы» кафедрасының доценті

ПАНДЕМИЯНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС СУБЪЕКТІЛЕРІНЕ ӘСЕРІ

Қазақстандағы пандемия нәтижесінде бір миллионға жуық кәсіпкер немесе республикада жұмыс істейтін барлық бизнестің 70 пайызға жуығы зардап шекті. Жеткізулердің салдануы, сатылымның төмендеуі, жұмыстан босату, жаппай банкроттық - бүкіл бизнес бір жылдан астам уақыт бұрын пандемияның осындай зардаптарына тап болды. Қазақстанда 2021 жылы белсенді шағын компаниялар саны жартысынан аз – небәрі 49 пайыз. 2021 жылдың тамызына дейін Қазақстан Республикасында 335 мың шағын кәсіпорын жұмыс істеп тұрса, бұл саладағы кәсіпорындардың 35,8 пайызы немесе 120 мыңы өз қызметін тоқтатты, ал жұмыс істеп тұрған шағын компаниялардың тағы 15,2 пайызы немесе 50,9 мыңы өз қызметін тоқтатты және әзірге белсенді емес. Жұмыс істеп тұрған шағын кәсіпорындардың жартысына жуығы мегаполистерде – Алматыда (84,1 мың), Нұр-Сұлтанда (59,5 мың) және Қарағанды облысында (22,6 мың) орналасқан. Мұндай компаниялардың ең азы Қызылорда (8,1 мың), Солтүстік Қазақстан (8,3 мың) және Батыс Қазақстан (8,3 мың) облыстарында тіркелген.

Пандемия қызметкерлермен еңбек қатынастарының форматына да әсер етті: кәсіпорындардың 50%-дан астамы өз қызметкерлерінің бір бөлігін немесе барлығын ақысыз демалысқа жіберуге немесе жалақыны қысқартуға мәжбүр болды. Коронавирустың теріс әсеріне ұшыраған респонденттердің көпшілігі тұтынушыларының тұтынуы мен іскерлік белсенділігінің төмендеуіне, жеткізілімдердің кешіктірілуіне немесе үзілуіне, дүкендердің жабылуына және қызметкерлердің қозғалысына шектеулерге байланысты тапсырыстар/сатулар азайған.

Экономиканың бұлайша құлдырауына транспорт және сауда саласында қосылған құнның төмендеуі қысым түсірген. Жылдың бірінші жартысында транспорт саласы шамамен 15% құлдыраған. Сауда саласы да 11% деңгейінде тарихи құлдырауды басын кешіріп отыр. Әсіресе Алматы секілді сауда айрықша маңызды рөл атқаратын өңірлердің экономикасы біршама әлсіреді.

Өнеркәсіп, соның ішінде тау-кен өнеркәсібі мен мұнай сервисі саласындағы құлдырау жағдайды тіптен ушықтыра түсуде. Бұл ОПЕК плюс келісім-шартының шеңберінде мұнай өндіру көлемінің төмендеуіне байланысты болып отыр.

Осындай ахуалда ел экономикасын тек құрылыс саласы ғана аздап алға сүйреп келеді. Локомотив ретінде ол еліміздің бүкіл өңірлерінде экономикалық белсенділікті демеп отыр. Бірақ ол да баяулайтын түрі бар. Көрсеткіш сәуірдегі 11%-дан шілде айында 6%-ға дейін төмендеді. Күн суытқанда құрылыс жұмыстары тоқтатылуына байланысты бұл көрсеткіш одан әрі баяуламақшы.

Қазіргі уақытта өсім тек байланыс пен интернет саласында ғана байқалуда. Ел экономикасындағы үлесі төмен болса да, бұл сала 11% өсім қарқынын көрсетуде. Пандемия кезеңінде белсенділік сақталуына байланысты бұл сала әлі де өседі деп күтілуде.

"Қызмет көрсету саласында да сұраныс төмендеді. Мемлекеттік шығыстарды қоспағанда, жиынтық сұраныстың барлық компоненттері төмендеді. Атап айтқанда, негізгі капиталға салынатын инвестициялар да, халықтың нақты ақшалай кірісі де біршама азайды. Бұл Қазақстандағы ішкі сұраныстың қалпына келуі оңайға түспейтінін айғақтап отыр. Бұл тұрғыда құлдыраудың шегіне әлі де жеткен жоқпыз деуге болады. Бұл көрсеткіштер әлі де төмендейді деп болжануда.

Теңгенің тиімді номиналдық бағамына келсек, сыртқы ағымның қысымына байланысты волатильділік байқалғаны рас. Дегенмен, сәуірде еліміздің негізгі саудалық серіктестеріне жататын 25-27 мемлекетінің валюталарының қоржынына шаққанда шамамен 5%-ға құнсызданды. Бұл жиі айтылатын АҚШ долларына шаққандағы көрсеткіш қана емес. Мысалы, 2015 жылдың қыркүйегінде құнсыздану 25%-ды құраған болатын. Демек, жағдай анау айтқандай жаман емес, алапат құлдырау болған жоқ.

Теңгенің бағамына әсер ететін тағы бір фактор төлем балансының ағымдағы шоты бірінші жартыжылдықта алғаш рет 2012 жылғыдай 2 млрд АҚШ доллары мөлшеріндегі профицитпен қалыптасты. Бұл да жақсы көрсеткіш. Мұндай өсімге Қазақстанға келіп жатқан тікелей инвестициялар бойынша резидент еместерге төленетін дивиденд мөлшерінің төмендеуіне байланысты жеттік.

Шілде айының қорытындысы бойынша инфляция сәл жылдамдап, жылдық деңгей 7,1 пайыз көлемінде қалыптасты. Бұл таргеттеудің жоғарғы дәлізінен бір пайыздық пунктке жоғары.

Мұндай өзгерістер қазақстандық микро, шағын және орта бизнестен тұтынушыларын және олармен бірге бизнесті жоғалтпау үшін жаңа талаптарға тез бейімделуді талап етті. Кейбіреулеріне бизнесті желіге көшіру және стандартты операцияларды цифрландыру мәселесін тез шешуге тура келді, ал басқалары сатып алушылардың тұтынушылық мінез-құлқының өзгеруіне жауап ретінде бар цифрлық мүмкіндіктерді кеңейтіп, жаңа құралдарды енгізуі керек болды. Тауарларды сату арналарына келетін болсақ, цифрлық құралдардың да белсенді дамуы байқалады – бүгінде кәсіпорындардың 42%-ында онлайн және офлайн сауда нүктелері бар, ал 18%-ы өнімдерді тек онлайн сатады.

Пандемия Қазақстан экономикасына қатты соққы бергенімен, барлық салалар шығынға ұшыраған жоқ: керісінше, бизнестің кейбір түрлері керемет өсім көрсетуде.

1. Фармацевтикалық бизнес – ең тұрақты тауашалардың бірі. Дәрі-дәрмектерге, дәрумендерге әрқашан сұраныс бар, ал пандемия кезінде сатылымдар бірнеше есе өсті, соның ішінде қорғаныс және дезинфекциялау құралдары есебінен. Осылайша, Pharmreviews мәліметтері бойынша, 2021 жылдың бірінші тоқсанында Қазақстандағы фармацевтикалық нарықтың көлемі 465,2 миллион АҚШ долларын құрады. 2021 жылғы қаңтар-сәуірде отандық фармацевтикалық кәсіпорындар 62,1 млрд теңгенің өнімін өндірді, бұл өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда 48%-ға артық.

2. Қатты құлыптау кезінде курьерлік қызметтер де жақсы ақша тапты.

Қазақстандағы пошта және курьерлік қызметтің көлемі Ұлттық статистика бюросының 2020 жылға арналған мәліметі бойынша 42,9 млрд теңгені құраса, 2019 жылы пандемияға дейін бұл көрсеткіш 37,8 млрд теңге болған. Ал 2021 жылы Қазақстандағы жеткізу нарығы жаңа рекорд орнатты – ағымдағы жылдың алғашқы төрт айында курьерлік қызмет көлемі 40%-ға өсті.

Жеке бизнес құлдырады. ҰКП бағалауы бойынша, бір миллионға жуық кәсіпкерлер немесе республикада жұмыс істейтін барлық бизнестің 70 пайызға жуығы зардап шекті. Бұл санның негізгі бөлігін жеке кәсіпкерлік құрайды, бұл бір жарым миллионнан астам субъектілер.

Қорытынды

Болашаққа көз жүгіртсек, кәсіпкерлердің басым бөлігі (65%) алдағы 12 айда Қазақстанда бизнес жүргізу қиындай түседі деп есептейді. Ал, мемлекеттік қолдауға, белсенді цифрландыруға және жаңа жағдайларға жылдам бейімделуге қарамастан, қазақстандық микро, шағын және орта бизнес қосымша қолдауды қажет етеді, оның ішінде қаржылық көмек тетіктері (төмен мөлшерлеменен несие алу мүмкіндіктері), міндетті төлемдерді кейінге қалдыру және қолдау.

Әдебиеттер

1. <https://informburo.kz/kaz/koronavirus-pandemiyasyny-azastan-ekonomikasyna-ser-anday-saraptama.html> сайты
2. ҚР HomeBank банк мәліметтері

Д. Дмитриенко, Д. Тұрсұнқанова

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Л.В. Кузьмина, преподаватель кафедры «Экономики и финансов»

МАРКЕТИНГ ПЕРСОНАЛА КАК ИНСТРУМЕНТ ПОСТРОЕНИЯ КЛИЕНТООРИЕНТИРОВАННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ

Маркетинг персонала в широком смысле – это деятельность организации по завоеванию рынка труда; в узком – это вид управленческой деятельности, направленный на определение и покрытие потребностей в персонале. Следовательно, маркетинг персонала – вид управленческой деятельности, направленной на долговременное обеспечение организации нужными и эффективными кадрами, человеческими ресурсами.

Одним из факторов успешной деятельности предприятия на современном рынке является клиентоцентричность. Все прошедшее столетие производство и потребление развивалось по пути рационализации и стандартизации, что порождало, с одной стороны, оторванность работников от результатов своего труда, а с другой – формирование пассивных массовых потребителей, которым нравится то, что нравится большинству других покупателей, и выбирающих подходящий им товар из предлагаемого ассортимента. Сегодня ситуация существенным образом меняется. В условиях насыщенности рынка товарным предложением, рассчитанным на разные потребительские нужды и уровень доходов, потребитель в процессе покупки предпочитает не просто взаимодействовать с некоторой компанией, производящей или продающей товары или услуги, а иметь дело с людьми, которые, представляя компанию, проявляют к нему личное отношение. Построение клиентоориентированной организации становится важной задачей современного бизнеса. Клиентоориентированность персонала – совокупность знаний, умений, навыков, которые благодаря соответствующей мотивации, ценностям, установкам и личным качествам сотрудников способствуют повышению удовлетворенности клиентов. Большое значение для создания клиентоориентированной организации имеет повышение лояльности сотрудников к компании, мотивация, обеспечение таких условий труда, в которых работник мог бы реализовать свои знания и креативные способности. Все это должно содействовать достижению целей организации, в том числе в части создания потребительской ценности, и формировать у клиентов положительный опыт взаимоотношений с ней [1].

Примеры успешных реализаций клиентоориентированности в компаниях:

- Кофейня “Starbucks”. На каждом заказанном стакане с кофе они пишут Ваше имя. Это помогает им не только в поиске хозяина напитка, но и даёт возможность общаться всё время с клиентом по имени. А своё имя, как известно, мы готовы слушать вечно.
- Центр детского развития. Администраторы компании выдают планшеты с интернетом и играми родителям, которые ожидают своё чадо во время занятия. Таким образом время пролетает незаметно, к тому же всё это подкрепляется удобными и большими креслами.
- Магазин одежды. В случае, если клиенту в раздевалке потребуется другой размер, то всё, что ему нужно, это нажать кнопку, по сигналу которой придёт продавец и принесёт требуемый размер. Обычно клиенту приходится кричать или ещё хуже, одеваться в свою одежду и повторять круг почёта.
- Ювелирные изделия “Cartier”. Для всех популярных стран, где реализуется товар, предоставляются услуги носителя языка. А для редких стран предоставляются услуги переводчика на несколько часов.

В рамках маркетинга услуг возникло понятие внутреннего маркетинга. Отношения между предприятием и сотрудниками в концепции внутреннего маркетинга предлагалось рассматривать так же, как и отношения между компанией и клиентом, что переворачивало традиционные представления о сущности рынка труда, где, как считается, товаром является труд, а средством возмещения – заработная плата. В соответствии с представлениями внутреннего маркетинга предприятие «продает» рабочие места с соответствующими условиями труда, уровнем заработной платы, возможностями обучения и роста, а также корпоративной культурой как специфический продукт. Работник «оплачивает» его вложением своего труда и способностей и лояльностью к компании [2].

В современном маркетинге персонала выделяют две области:

- внешний маркетинг, который реализуется на рынке труда и предполагает формирование бренда предприятия как работодателя с целью создания у потенциальных сотрудников позитивного отношения к компании и обеспечения ее квалифицированными кадрами, а также формирования благоприятного представления о политике компании в сфере человеческих ресурсов у различных заинтересованных сторон;
- внутренний маркетинг, который сфокусирован на работниках, уже занятых в организации, и направлен на повышение мотивации сотрудников, обеспечение удовлетворенности трудом, поддержание их лояльности предприятию и личной заинтересованности в увеличении потребительской ценности [3].

В современных условиях маркетинг персонала требует решения на предприятии следующих задач:

- 1) Определение потребности в персонале, в том числе в сотрудниках, осуществляющих взаимодействие с клиентами. Потребность в персонале планируется так, чтобы обеспечить выполнение стратегических задач организации, и должна рассматриваться не только в количественных, но и в качественных категориях.
- 2) Анализ внутренней и внешней среды для разработки стратегии в области взаимодействия с сотрудниками.

Развитие данного направления в формируемой рыночной среде должно включать создание концептуальных основ маркетинга персонала, освоение процедур и методов маркетинга в данной сфере, разработку необходимого инструментария маркетинговой деятельности.

В целом, организация маркетинговых коммуникаций на рынке труда осуществляется с целью привлечения работников на вакантные позиции и поддержания положительного имиджа предприятия как работодателя. Исходя из выдвинутых принципов, маркетинг в сфере труда можно рассматривать как систему деятельности, позволяющей его субъектам оценивать состояние рынка труда, тенденции его изменения и принимать обоснованные управленческие решения в сфере найма, содействия занятости и эффективного использования человеческого капитала [4].

С учетом вышеизложенного, можно сделать вывод, что маркетинг персонала как инструмент целенаправленной и эффективной работы с персоналом является составной частью стратегии и тактики выживания и развития предприятия при рыночных взаимоотношениях. По мере развития личности работника приходится все чаще согласовывать рыночные условия и интересы сотрудников предприятия. Эффективному использованию человеческих ресурсов предшествуют отбор и подбор персонала предприятия. Этому вопросу уделяется обычно наибольшее внимание в работе служб управления персоналом. Ошибка в подборе кадров влечет за собой цепь непредвиденных осложнений в работе фирмы, связанных с возможным перемещением, а иногда и увольнением сотрудника.

Политика компании в сфере маркетинга персонала должна базироваться на цепочке создания ценности. Предприятию следует выявлять процессы в цепочке потребительской ценности, которые оказывают наибольшее воздействие на потребителей и социальное окружение компании, определять те из них, в которых компания может наиболее эффективно конкурировать, если нацеливаться на получение наибольшего положительного финансового и социального эффекта, и вовлекать в них сотрудников. Например, если важной составляющей потребительской ценности компании является экологичность производства, то следует донести это до сотрудников, сформировать у них чувство экологической ответственности и подключить персонал к природоохранным инновациям и программам. Целенаправленная маркетинговая политика, направленная на персонал и ориентированная на создание клиентоориентированной компании, обеспечивает многочисленные эффекты, повышающие стратегическую устойчивость предприятия.

Литература

1. Ленская И.Ю., Шиндряева И.В., Ширяева В.А. Управление персоналом организации: конспекты лекций. Учебное пособие. – М.: Мир науки, 2017. [Электрон. ресурс] – 2017. – URL: <https://izd-mn.com/PDF/06MNNPU17.pdf> (дата обращения: 22.03.2022)
2. Маркетинг персонала, учебник для бакалавров, Патласов О.Ю., 2015. [Электрон. ресурс] – 2017. – URL: <https://obuchalka.org/20200901124300/marketing-personala-uchebnik-dlya-bakalavrov-patlasov-o-u-2015.html> (дата обращения: 26.03.2022)
3. Масалова Ю. А. Маркетинг персонала : учебное пособие для среднего профессионального образования / Ю. А. Масалова. – Москва : Издательство Юрайт, 2021. – 321 с.

4. Богданова Е.Л. Маркетинговая концепция организации персонал-менеджмента и конкурентоспособной рабочей силы / Е.Л. Богданова. – М.: Прогресс-Академия 2005. – 419 с. [Электрон. ресурс] – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/marketing-personala-kak-faktor-effektivnosti-upravleniya-chelovecheskimi-resursami-organizatsii/viewer> (дата обращения: 23.03.2022)

МРНТИ: 06.77.59

К. Кусаинова, Е. Желтова

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Л.В. Кузьмина преподаватель кафедры экономики и финансов

РЕКРУТИНГ ПЕРСОНАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

События пандемии COVID-19 показали, что условия труда могут поменяться в одночасье и у компаний не будет выбора, кроме как быстро адаптироваться к новым обстоятельствам. В условиях цифровизации рекрутинг начал постепенно переходить в онлайн. В связи с этим появляются новые инструменты и возможности для поиска специалистов. Рекрутеры уже давно пользуются ресурсами интернет-технологий для поиска специалистов (сайты вакансий, соцсети), но сегодня этот способ стал особенно актуален из-за массового перехода людей в онлайн. [1]

Под рекрутингом персонала понимается процесс привлечения, проверки и отбора квалифицированных людей для работы в организации. В настоящий момент современным организациям на рынке для эффективного функционирования и постоянного роста крайне необходим квалифицированный персонал – это компетентные специалисты того или иного направления. С каждым годом конкуренция за таланты возрастает. Актуальным становится вопрос оптимизации и автоматизации процесса найма персонала. Даже в самом идеальном варианте, когда кандидат найден и удовлетворяет потребности заказчика, может пройти много времени до его выхода на работу. За это время его вполне успеют переманить конкуренты, предложив лучшие условия.

В современном рекрутинговом бизнесе существует несколько основных технологий подбора персонала (таблица 1).

Таблица 1 – Основные технологии подбора персонала

Название метода	Способ распространение информации	Особенности
Digital (цифровой)	Онлайн-ресурсы, приложения, социальные сети, реклама в интернете, чат-боты	Охватывает большое количество людей, существует возможность дистанционного «отсеивания» кандидатов
Headhunting (охота за головами)	Переманивание кандидатов из других фирм	Подходит для закрытия конкретных вакансий
Скрининг (поверхностный)	Подбор по основным критериям (пол, опыт, возраст)	Подходит, если необходимо найти много людей на несложную работу
Реферальный	Устное и письменное неформальное общение	Распространить информации можно или внутри фирмы, или за ее пределами

На данный момент широко используются digital-инструменты подбора персонала, с помощью которых достигается обеспечение массового отклика кандидатов, сокращение сроков закрытия вакансий и обеспечивается процесс первичного отбора кандидатов (чат-боты).

Наряду с несомненными преимуществами цифровизации процесса подбора и отбора персонала, применение современных digital-инструментов требует значительных финансовых затрат организации, а также владения менеджерами по персоналу цифровыми компетенциями. Кроме того, наличие достаточно большого количества программных продуктов автоматизации процесса подбора и отбора персонала обуславливает решение проблемы их рационального выбора.

В поиске кандидатов, рекрутеры используют различные инструменты, одним из которых является воронка подбора персонала или воронка рекрутинга. Используя воронку, HR или рекрутер может отслеживать количество кандидатов в начале отбора и количество на финальном этапе. Этот инструмент позволит понять, сколько откликов и за какое время вам нужно получить, чтобы успешно закрыть вакансию.

Правильный найм персонала в соответствии с воронкой рекрутинга осуществляется в несколько этапов:

- 1) Привлечение. Работодатель размещает вакансию на всех доступных ресурсах, а соискатель изучает предложение компании. Главная цель компании на этом этапе - заинтересовать кандидата.
- 2) Вовлечение. Кандидат знакомится с брендом работодателя, формирует ожидания от этого предложения, отправляет резюме. Рекрутеру важно в этот момент помочь ему сформировать правильные ожидания.
- 3) Оценка и отбор. Здесь уже компания оценивает кандидата в соответствии с требованиями вакансии и отбирает наиболее подходящих претендентов с помощью методов оценки.
- 4) Оффер. На этом этапе вы согласовываете условия взаимовыгодного сотрудничества с кандидатом, проясняете все нюансы будущей работы, оговариваете сотрудничество в период испытательного срока.
- 5) Найм. Кандидат становится сотрудником и выходит на работу. [2]

С помощью ценностного предложения работодателя EVP можно привлечь в компанию талантливых сотрудников, а также удержать уже работающих. Ценностное предложение работодателя (EVP – аббревиатура от английского employment value proposition) – это набор материальных и нематериальных выгод, которые компания может предложить сотруднику/кандидату в обмен на его навыки. Оно дает человеку понимание того, что он получит от работы с вами, а также помогает развивать бизнес, привлекая и удерживая нужные таланты [3].

В 2022 году сотрудники хотят, чтобы о них заботились не только с финансовой точки зрения. Они хотят развиваться, расти в карьерном плане, видеть, что их работа приносит результат и чувствовать свою значимость.

EVP включает пять основных компонентов:

- 1) Финансовое вознаграждение. Этот компонент включает в себя удовлетворенность сотрудника заработной платой и дополнительными вознаграждениями, например бонусы и карьерный рост.
- 2) Пособия по трудоустройству. Этот компонент EVP связан с рядом дополнительных преимуществ, связанных с работой в компании. К ним относятся: медицинская страховка; пенсионные льготы; оплачиваемый отпуск, больничный; оплачиваемое обучение.
- 3) Профессиональное развитие и карьерный рост. В своей работе сотрудники хотят видеть перспективы и возможности для карьерного роста, которые им может предложить компания. В этот компонент EVP входит: техническое обучение; подготовка топ-менеджеров и развитие лидерства.
- 4) Рабочая среда. Данный компонент связан с факторами, которые обеспечивают позитивную рабочую атмосферу. Это: гибкий рабочий график; поддержание баланса между работой и личной жизнью; похвала и признание; возможность самостоятельно принимать решения.
- 5) Корпоративная культура компании. Этот компонент включает в себя факторы, которые составляют и обеспечивают отличную культуру компании. Например, доверие и сотрудничество, командное общение и поддержка.

Таким образом, можно сделать вывод, что в условиях цифровой трансформации современных организаций рекрутинг персонала претерпел существенные изменения, обусловленные применением digital-инструментов как инновационного метода подбора персонала, позволяющие осуществлять подбор за более короткие сроки, как следствие, выполнение большего числа заказов за то же время, закрытие вакансий раньше кадровых агентств-конкурентов. При этом же для эффективности рекрутинга персонала следует применять ценностное предложение работодателя (EVP) с помощью которого можно привлечь и заинтересовать лучших кандидатов, предложив им хорошие условия. Согласно исследованиям, а также повседневному опыту специалистов по найму персонала, текущий рынок труда на 90% ориентирован на кандидатов. А это значит, что теперь не компания выбирает таланты, а таланты выбирают компанию. Поэтому понимание потребностей соискателей, а также реализация желаний специалистов в компании – залог успеха [3].

Литература

1. Давыдова А.С. HR-аналитик. 3 инновационных метода подбора персонала, которые компании должны взять на заметку в 2021 году. [Электрон. ресурс] - 2021. – URL: <https://www.hr-director.ru/blog/4-3-innovatsionnyh-metoda-podbora-personala-kotorye-kompanii-doljny-vzyat-na-zametku> (дата обращения: 22.03.2022)
 2. Леонова Е.В. Как изменился рекрутинг в 2020. [Электронный ресурс]. – 2020. - URL: <https://hurma.work/rf/blog/kak-izmenilsya-rekruting-v-2020-2/> (дата обращения: 24.03.2022)
- Ценностное предложение работодателя: полное руководство по созданию + примеры. [Электронный ресурс]. 2021. - URL: <https://www.hr-director.ru/article/67841-tsennostnoe-predlojenie-rabotodatela-primery-i-pravila-razrabotki> (дата обращения: 27.03.2022)

ҒТАХР: 82.15.09

А.С. Оразбекова

Семей қаласы Шәкәрім атындағы университетінің 2 курс магистранты

ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАҒДАРЫС ЖАҒДАЙЫНДА БАНКТЕР ЖҰМЫСЫНЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІ МЕН СЕНІМДІЛІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕСІ

Қазақстан банк жүйесі жеткілікті деңгейде дамыған, кей көрсеткіштер бойынша ол кеңес заманынан кейінгі кезеңде жетекші жүйе болып табылады. Қазақстан банктері банк іс-әрекетінің халықаралық стандарттарын енгізді, олар кең шеңбердегі қызмет түрлерін ұсынады, қаржы бөлу жүйесінде байланыстырушы рөл атқарады. Алайда күшейіп келе жатқан бәсекелестік банктер ұсынатын қызметтер сапасына жаңа талаптар қояды, өйткені дәл сол банк қызметтері олардың іс-әрекетінің негізі болып табылады [1].

Банк іс-әрекетінің тиімділігі, ең алдымен, банк өнімдерінің мақсатты түрдегі, клиентке бағдарланған банк қызметтерінің кешені ретінде қалыптасу және ұсынылу сапасымен анықталады. Коммерциялық банктің қызмет ету үрдісіндегі қиындықтардың туындауы көбінесе сыртқы факторлармен емес, банк өнімін басқарудың қазіргі заман экономикасы және клиенттер қоятын талаптарға жауап бермейтін жеткіліксіз жоғары деңгейімен байланысты.

Осыған орай банктерде маркетинг құралдарын қолдану саласында, әсіресе банк өнімін басқару деңгейінде дағдарыс жағдайларына әкеліп соғатын аяқталмаған істердің бар екендігін атап өтуге болады [2].

Жалпы маркетингтік басқару және жекелей алғанда, банк өнімін маркетингтік басқару бүгінгі таңда банк іс-әрекетін жетілдірудегі анағұрлым болашағы бар бағыт болып табылады. Алайда отандық теория мен тәжірибеде бұл мәселелер жеткілікті қарастырылмаған, өйткені әлі күнге дейін нарықтық іс-әрекетті басқаруға клиент қажеттіліктерін қанағаттандыру тұрғысынан жеткілікті деңгейде көңіл бөлінген жоқ. Қаржы қызметтері нарығындағы бәсекелестіктің даму жылдамдығын ескере отырып, оған қатысушылардың сұранысты қалыптастыру мен бақылаудың қазіргі технологияларын қолдануды жоспарлауы қажет. Сонымен қатар инновациялық технологиялардың қолданылуын, шектес қызметтер мен тауарларды ұсыну мүмкіндігін ескере отырып, банк өнімдерін жасау және дамыту, клиенттермен серіктестік қатынастарды қалыптастыру және нығайту, маркетингтік басқаруда қабылданған шешімдердің банк іс-әрекетінің табысына ықпалы мәселелері терең зерттеуді талап етеді. Бұл мәселелерді шешу Қазақстан банктерінің болашақта ішкі және халықаралық қаржы нарығында берік бәсекеге қабілетті орынға ие болуына мүмкіндік береді. Жоғарыда айтылғандар зерттеу тақырыбының өзектілігін және зерттеу бағытының таңдауын анықтайды [3].

Маркетинг-менеджменттің және жекелей алғандағы маркетингтік басқарудың ерекшеліктерін зерттеу нәтижелері мынадай авторлардың еңбектерінен көрініс тапты: Ф. Котлер, П. Дойль, Ж.-Ж. Ламбен, П. Диксон, Я.Х. Гордон, М. МакДональд, Дж. Траут, Э. Райс, И. Березин, А.В. Романов, Б.А. Соловьев, А.А. Браверман, Н.А. Гайдаенко, В.С. Завьялов, Е.Ф. Жуков, С.Н. Нысанбаев, С.Р. Есімжанова және т.б. Бұл еңбектерде маркетинг тиімділігін жоғарылату, түрлі іс-әрекет салаларындағы маркетингтік басқару мәселелерін шешудің негізгі бағыттары ұсынылған, оларда сонымен қатар мақсатты нарық қажеттіліктерін туғызу және қанағаттандыру тұрғысынан

маркетинг-менеджмент тұжырымдамасын дамытудың алғышарттары бар. Сонымен қатар бұл еңбектерде клиенттермен өзара қатынастарды басқарудың, нарықта белгілі бір орынға ие болу стратегияларының, маркетингтік жоспарлаудың ерекшеліктері зерттелгендігін атап өту қажет[4].

Алайда қазіргі кезде отандық ғылымда маркетингтік тұжырымдама және стратегия шеңберінде біртұтас банк өнімін басқару мәселелері жеткілікті деңгейде зерттелмегендігін, нарық факторларының клиенттерге банк қызметін көрсетуді дамытуға тигізетін ықпалы, клиенттер қорының табыстылық деңгейін көтеру, маркетингтік іс-әрекеттің технологиялық және техникалық құралдарын қатыстыру арқылы тұтынушылардың арнаулы сегмент қажеттіліктері айқындалатын, қалыптасатын және қанағаттандырылатын мақсатты маркетинг стратегиясы тұрғысынан банк өнімдері мен қосымша қызметтер ассортиментін дамыту мәселелері іс жүзінде зерттелмегендігін атап өткен жөн. Осы аз зерттелген мәселелер шеңберін анықтау диссертациялық зерттеудің мақсаты мен міндеттерін қалыптастыруға мүмкіндік берді [5].

ҚР заңнамасын, банк іс-әрекеті мәселелері бойынша ҚР Ұлттық банкінің нормативтік актілерін, ҚР Статистика агенттігінің банк секторы бойынша статистикалық мәліметтерін, ақпараттық және сараптама агенттіктерінің басылымдарын және Алматы қаласының бірқатар коммерциялық банктерінің талдау материалдары мен алғашқы мәліметтерін қамтиды.

банк іс-әрекетін маркетингтік басқару мәнділігін басым етіп көрсету мен негіздеуде:

– маркетингтік басқару және маркетингі басқару ұғымдарын жіктеу қажеттігі негізделген; автордың банк маркетингі, маркетингтік басқару ұғымдарына берген анықтамалары берілді, бұлардың бұрыннан бар анықтамалардан айырмашылығы автордың негізгі назарды тұтынушы

сұранысын мақсатты түрде қалыптастыруға және оны өзара тиімді қанағаттандыруға шоғырландыруында;

– маркетинг тұжырымдамасының артықшылықтары мен кемшіліктерін жүйелеу негізінде «7-С» деп аталатын элеуметтік-бағдарланған маркетинг тұжырымдамасы клиент бағдары (customization) деп аталатын жаңа элементтің енгізілуімен, банк клиенттерімен жеке жұмысты ұйымдастыру барысындағы іскерлік белсенділік болашағын анықтауға мүмкіндік беретін клиент бағдарын бағалу матрицасымен кеңейтілді (элеуметтік технология құрылымы, стратегиясы, жүйелері мен үрдістері, құндылықтар мен мәдениет, дағдылар мен икемдер жиынтығы, жетекшілік стилі, жұмысшылар құрамы);

– банкті құрылымдық жіктеу тиімділігін бағалау әдістемесі ұсынылды, оның мәні маркетинг қызметі бөлімшелеріндегі менеджерлер жұмысын олардың жеке өндіріштік деңгейіне сәйкес талдауға арналған қаржы өлшемдерінің және маркетингке, клиенттердің әр өнімі мен сегментіне алынған шығынды есептеудегі қаржы көрсеткіштері жүйесінде болып табылады, бұл әдістеме маркетинг қызметінің банкті басқару жүйесіндегі орны мен рөлін күшейтуге мүмкіндік береді [7].

– АВС-талдауды қолдану арқылы банк өнімдеріне жүргізілген топтастыру ұсынылды; банк өнімін маркетингтік басқарудың қазақстандық банктер тәжірибесіне енгізудің негізгі артықшылықтары анықталды; ҚР банктері үшін банк өнімін маркетингтік басқару саясатын жетілдіру бойынша тәжірибелік ұсыныстар жасалды;

– қаржылық іс-әрекетті виртуализациялау жағдайында банк маркетингі технологиясының мазмұнын жинақтау негізінде банктердің Интернет жүйесінде жеке жұмыс жүргізуі кезіндегі банк маркетингінің мүмкіндіктері, соның ішінде оның электронды ортада банк қызметтерін жүзеге асыру барысындағы қызмет көрсету сапасы мен клиент адалдығын көтеруге, «желілік» клиенттер нарығының жаңа сегментінің қалыптасуына бағытталған аймақтық аспектілері айқындалып, жүйеге келтірілген[6].

Қорытынды: ҚР коммерциялық банктеріндегі банк өнімдерін дамытудың болашақтағы бағыттары клиентпен жұмыс жүргізу және дамыту процесіне ақпараттық технологияларды енгізу, маркетингтік ақпараттық жүйе мәліметтері негізінде маркетинг-миксті әзірлеу және ұсыну процестерін автоматтандыру, клиенттің барлық қаржы мәселелерінің, соның ішінде бюджетті, яғни барлық бағыттар бойынша клиент кірістері мен шығындарын жоспарлау, жүзеге асыру және бақылау, мемлекеттік органдармен, тауарлармен және қызметтермен жабдықтаушылармен есеп есеп айырысуды жүзеге асыру, клиенттің кіріс қоры мен инвестициялық қоржынын дамыту, шығындарды оңтайландыру және т.с.с. мәселелерінің толықтай шешілуін ұйымдастыруға дейін банк өнімін даралау болып табылады.

Әдебиеттер

1. Кәсіпорын экономикасы. Оқу құралы / В.П. Волков, А.И. Ильин, В.И. Станкевич және басқалар; А.И. Ильин жалпы редакциясында. Мәскеу: Жаңа білім, 2014ж.

2. В.И. Горфинкель «Кәсіпорын экономикасы» М:Инфра 2008ж.
3. О.И. Волков «Кәсіпорын экономикасы» М: Инфра 2014ж.
4. Н.А. Сафронов Кәсіпорын экономикасы. -М:Инфра 2008 ж.
5. Дунаев В.Ф. «МГӨ кәсіпорын экономикасы» М: Искра, 2016ж.
6. В.Д.Дубровский, Б.И. Гайкин «Экономика және кәсіпорынды басқару» М: Недра, 2009ж.
7. Л.Е. Басовский «Сала экономикасы», Infra-М, 2015ж.

МРНТИ: 38.04.02

А.К. Мухатаев

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Ж.А. Абылкасымова доктор PhD кафедры экономики и финансов

РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ

Образование является одной из важнейших подсистем социальной сферы государства, обеспечивающей интеллектуальный потенциал общества, а значит, экономический и научно-технический прогресс. Экономический рост государства в основном отождествляется с профессиональными качествами ее трудовых ресурсов. Сегодня Казахстан стоит перед большими вызовами и необходимостью проведения преобразований.

Страна перестраивается на рельсы инновационной экономики, международной конкурентоспособности, глобализации. Елбасы Республики Казахстан отмечал, что «...страна движется к постиндустриальному миру, в котором правит триада «образование – наука – инновации»... Знания мы рассматриваем как экономический ресурс государства, фактор производства. Мы последовательно модернизируем национальную систему образования, приближая ее к международным стандартам». Но любая модернизация предполагает как изменение существующего положения, так и закладку нового фундамента для будущего. Это не только новые политические и экономические изменения, но и формирование людей с новым мышлением, способных работать в изменившихся условиях. Если рассмотреть мировой процесс конкурентоспособности, то его упрощенно можно представить следующим образом: страна, которая производила лучший товар, обеспечивала себе лидерство и процветание. Далее процветающие страны пришли к тому, что лучше обладать машинами и оборудованием для производства товаров и это стало более важной, приоритетной задачей, так как задача производства товаров отпала сама собой. Таким образом, третьим этапом конкурентоспособности стало конкурентоспособность за технологии. В это же время мировые лидеры приходят к пониманию того, что еще более перспективной идеей является конкурентоспособность за знания, т.е. за образовательные системы. И ведущие страны конкурируют уже не столько за технологии, сколько за системы образования, и привлечение в нее талантливой молодежи. Ведь они потом, как по цепочке, создадут и нужную технологию, нужное оборудование и нужный товар для жизни своей страны. Наша экономика решает вопросы индустриализации и перехода к постиндустриальному миру, т.е. формирует фундамент третьего уровня. Однако наши вузы, включившись в исследовательские программы, могут быстро перенять передовые идеи и начать формировать своих ученых, способных создавать новые технологии в доступных для нас областях.

Вспомним этимологию слова «студент»: оно произошло от латинского слова «studiare», что означает «изучать», «рассматривать» путем поиска и добывания знаний. К сожалению, существующая ситуация передачи знаний в образовательном процессе обесценивает первоначальное назначение студенчества и академической среды. Образовательная парадигма передачи устаревающих знаний и дефицита трансферта новых знаний из научно-исследовательской среды поставлена на рельсы массовой штамповки дипломов.

В результате, выпускники многих вузов остаются неконкурентоспособными на рынке труда и оказываются неготовыми принять вызовы глобальной экономики. Но, вместе с тем, налицо низкая результативность деятельности большинства НИИ и лабораторий, слабая коммерческая значимость проводимых исследований, недостаточны связи с казахстанскими и ведущими зарубежными лабораториями, центрами, промышленными предприятиями и компаниями. Модернизация экономики, объявленная Президентом, для нас означает не только развитие новых производств, это означает развитие новых форм социальной жизни. В этой связи в новом свете выступает роль

университета как социального института, формирующего новые установки, ценностные ориентиры и жизненные эталоны и университетское и научное сообщество должны начать меняться первыми. Университеты всегда заняты формированием нового поколения образованных людей, они все время должны «толкать» время вперед. Университеты как «агенты преобразования мира» создают будущее, это аксиома, доказанная всем предшествующим опытом развития человечества. Должно быть четкое осознание того, что то поколение, которое есть сейчас, сформировано нами, и если нас что-то не устраивает в уровне развития страны, то это значит, что мы как университет, несем за это ответственность и, главное, должны начать изменяться сами.

В настоящее время идет процесс интенсивного развития и обновления знаний. Мы приходим к ситуации, что молодое поколение знает больше, и оно более восприимчиво к новым формам жизни (технологической, информационной, социальные сети и пр.). И эта ситуация будет только усиливаться. Именно поэтому, чтобы распространение эффективных форм социальной жизни, распространение знаний и вместе с этим, модернизация, не останавливались и проходили гармонично, необходимо осознание роли вуза – он должен стать местом, физической и виртуальной площадкой, способной обеспечить гармоничную связь «образование-наука-инновации».

Отличительной особенностью ведущих университетов мира заключается в том, что они являются крупными экономическими субъектами, предоставляющими рабочие места и обеспечивающими социальную занятость значительной части населения городов, в которых они расположены. Таким образом, для того чтобы выпускники становились социальными лидерами в современных условиях, им необходимо предоставлять качественное образование на всех этапах обучения и готовить к эффективным действиям на международной экономической арене с очень высокой конкуренцией. Решение этой задачи требует изучения зарубежного опыта по актуальным вопросам качества образования и создания международных образовательных программ, которые могли бы дать студентам навыки международного взаимодействия и опыт общения с учеными ведущих университетов зарубежных стран.

Литература

1. Назарбаев Н.А. Интерактивная лекция «Казахстан на пути к обществу знаний». – Астана, 2012.
2. Василенко Н.В. Управление образованием: институциональный подход [Электронный ресурс] / Н.В. Василенко. – СПб.: ГОУ ИПК СПО, 2009. – 300 с.

СЕКЦИЯ 30: ДОШКОЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ

ҒТАХР: 14.23.07

А. Сарсенбекова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Б.Ш. Тұрғанбаева

**МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ
ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ**

Оқу процесін мемлекеттік білім беру стандарттары деңгейінде ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияларды белгілеуге міндеттейді. Жаңа педагогикалық технологияларды қолдану түрі, әлі де міндетті жүйеге кірмейтін мәселелер. ХХІ ғасыр – бұл жаһандық жаңалықтар ғана емес, сонымен қатар мемлекеттің қазіргі кезеңдегі орнықты даму мен қауіпсіздікті, әлемдік нарықтағы, әлемдік қоғамдағы тұрақтылықты қамтамасыз етудегі, халықтың өмір сүру деңгейін арттырудағы маңызды рөлі.

"Қазақстан-2030" Стратегиясында біздің басты байлығымыз-халқымыздың сапасы, яғни адами ресурстар деп айтылған. Ғылыми және шығармашылық әлеуеттің, білімнің жоғары деңгейі. Біз капиталды қандай да бір мақсатсыз дұрыс дамытуға және оның дамуы үшін барған сайын жаңа әрі неғұрлым өркениетті жағдайлар жасауға тиіспіз".

Оқытудың мазмұнына, білім алушылардың жас және психологиялық ерекшеліктеріне байланысты оқытудың әртүрлі технологияларын практикада зерделеу мен апробациялаудың маңызы зор. Заманауи білім беру ең жақсы технологияларды білмейтін жан-жақты мамандарсыз мүмкін емес. Жаңа технологияларды игеру зияткерлік, кәсіби, адамгершілік – рухани бейнелерді қалыптастыруға оң әсер етеді, оқу - тәрбие процесін тиімді ұйымдастыруға ықпал етеді.

Педагогикалық инновация-педагогикалық жүйедегі жаңашылдық. Инновация (лат. innis) – жаңа, жаңа, жаңа. Энциклопедиялық сөздіктерде "Инновация" әр түрлі анықталады. Т.И. Шамова, П.И. Третьякова "Инновация дегеніміз-бұл жаңа мазмұнды, ұйымдастыруды, яғни инновациялық даму процесін, жаңасын құруды қамтитын құбылыс, ал " жаңа" дегеніміз-жаңа, енгізуге қабілетті". Ғалым, профессор Н. Нұрахметов" инновация "ұғымын қазақ тілінде алғаш анықтаған кезде былай дейді:" Инновация, инновациялық процесс – бұл инновацияны өндірумен, пайдаланумен және таратумен байланысты жеке сабақ" [1].

Инновация үш түрге бөлінеді: модернизация, комбинаторика, радикалды инновация.

Оқу процесін мемлекеттік білім беру стандарттары деңгейінде ұйымдастыру жаңа педагогикалық технологияларды белгілеуге міндеттейді. Жаңа технологиялармен жұмыс істеу үшін келесі ұсыныстар қажет:

* оқу процесін жаппай өндіру;

* оқушылардың сабақтастығын талдау. Ғылыми-әдістемелік, оқу-әдістемелік, ұйымдастырушылық себептер бойынша тұрақты талдау және оның назарын аудару;

* жаңа буын оқулықтарының мазмұнын зерттеу, Пәндік білім стандарттарымен таныстыру, мемлекеттік стандарттар арқылы оқушылардың білімін бағалау технологиясын меңгеру;

* білім беру процесін ізгілендіру және демократияландыру [2].

Қазіргі білім беру жүйесіндегі жаңа педагогикалық технологияларға деген сүйіспеншілік:

* Саралап оқыту;

* Даму;

* Білім;

* Концентрацияланған, концентрацияланған білім;

* Модульдік оқыту;

* Блок-модульдік оқыту;

* Мультимедиялық технологиялар;

* Қашықтықтан оқыту технологиялары;

* Желілік технологиялар;

* Интернет-технологиялар;

* Білім берудегі инновациялық технологиялар тобына біз интерактивті технологиялар деп аталатындарды жатқызамыз.

Қоғамның дамуы және оның қазіргі заманғы сипаты психологтардың, педагогтардың және барлық білім беру мамандарының алдына жаңа міндеттер мен мақсаттар қояды. Білім беру мекемелерінің алдындағы заманауи ақпараттық қоғам:

- Өз бетінше қажетті білім ала білу, оларды тәжірибеде қолдана білу;
- Төтенше жағдайларда туындайтын мәселелер туралы сыни ойлау, қолайлы жағдайларға сүйену және оларды шешу жолдарын іздеу;
- Ақпаратпен шебер жұмыс істеу;
- Өртүрлі әлеуметтік топтар мен ұжымдарда жұмыс істей білу;
- Өз әлемі мен мәдениетін өз бетінше дамыта алатын мамандарды тәрбиелеу.

Педагогикалық технологияның маңызды ерекшелігі-оптимизм. Оптимум (латын тілінен аударғанда "оптимус") - белгілі бір шарттар мен міндеттер үшін ең қолайлы термин. Ю.К. Бабанский педагогикалық процестің тиімділігінің бірнеше критерийлерін тұжырымдады. Егер педагогикалық технология критерийлерді қолдана отырып осындай жағдай жасаса, ол тиімді болар еді:

Педагогикалық технологияларды қолдану білім беруде, инновациялық жобаларда сапалы білім алмасуға ықпал етеді, әр мектепке өзінің даралығын табуға, әр мұғалімге өзінің әдістемелік жүйесін құруға көмектеседі.

Инновациялық оқыту: оқу барысында оқушы мәселеге барынша бой алдырады, оны модельдейді, практикалық шешімдер қабылдайды, шығармашылық ойлайды.

Және шығармашылық ойлауды дамытуға, зерттеу қызметін жетілдіруге, жұмысқа деген қызығушылықты, жұмысқа деген ынтаны қалыптастыруға ықпал етеді.

Инновациялық оқытуда мұғалім басқарушылық тапсырмаларды орындайды, Бірақ мен айтқанымдай, командалық тапсырмаларды түсінбестен бәрін өз қолына алады.

Инновациялық оқыту дәстүрлі дидактика болғанына қарамастан, оның ерекшеліктері мен ерекшеліктеріне ерекше назар аударылады. Мысалы, оқыту принциптері мектептің оқу бағдарламасында көрсетілген іс-шараларды орындауға, ақпаратты беруге, оны қайта пайдалануға, инновациялық оқытуға, оқушылардың еңбек процесін ынталандыруға, олардың өмірі мен шығармашылығына әртүрлі жағдайлар жасауға дейін азаяды.

Атап айтқанда, ол оны қысқартуға тырысты. Нәтиже мынада: ол оқушыға үйренуге ғана емес, тезірек түсінуге де көмектеседі.

Педагогикалық технология оқу іс-әрекетінің нәтижелері, оқушылардың танымдық белсенділігі негізінде таңдалған кәсіби қызмет әдістеріне анықтама береді. Осылайша, технология деп тапсырманы тиімді орындау үшін өзара байланысты және дәйекті процестердің жиынтығын түсінуге болады.

Бұл сіздің құндылықтарыңызды болашаққа толық түсінуге, терең түсінуге және орнатуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Бұзаубақова К.Ж. Жаңа педагогикалық технология. Оқу құралы. Алматы: Жазушы, 2004. – 208 б.
2. Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения. – М. Высшая школа. 1995. – 336 с.
3. <http://www.group-global.org/>

А.Н. Байзакова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшісі: Н.А. Кулмышева

педагогика және психология кафедрасының доценті м.а., п.ғ.к.

БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ОЙЫН АРҚЫЛЫ ДАМУЫ

Ойын – адамның ақыл-ойын дамытатын, қызықтыра отырып ойдан-ойға жетелейтін, тынысы кең, алысқа меңзейтін, қиял мен қанат бітіретін, дене қимылын дамытатын ғажайып нәрсе [1].

«Бала өмірінде ойынның маңызы зор, ересек адам үшін еңбектің, жұмыстың, қызметтің қандай маңызы болса, нақ сондай маңызы бар. Бала ойында қандай болса, өскен соң жұмыста да көп жағынан сондай болады» А.С. Макаренко [2].

«Ойын – бала қиялын шығармашылық ойлауға жетелейтін тәрбие құралы» Ойын – бала әрекетінің негізгі түрі. Ойын арқылы балалар қоғамдық тәжірибені меңгереді, өзінің психологиялық ерекшеліктерін қалыптастырады.

Ойын әрекетінің шығармашылық сипаты – ойын ынтамен, баланың рөлді, сюжетті, ойыншықтарды, қосымша – заттарды таңдағандағы шығармашылығымен байланысты. Ойынды құрғанда, ойын кейіпкерлерін жасағанда баланың ойлауы мен қиялы белсенді жұмыс істейді.

Балалардың шығармашылық қабілеттерінің дамуы үшін бірнеше ойын түрлерін алдым

- Дидактикалық ойындар
- Сюжеттік -рөлдік ойындар
- Саусақтар ойындар
- Шығармашылық ойындар

Дидактикалық ойындар – оқыту мақсаттарын іске асыруға арналған арнаулы ойындар

Ойын барысында балалардың жеке басының қасиеттері қалыптасады. Балалардың қуанышы мен реніші ойында айқан көрінеді. Ойын кезіндегі балалардың психологиялық ерекшелігі мынада: олар ойнайды, эмоциялық әсері ұшқындалады, белсенділігі артады, ерік қасиеті қиял елестері дамиды, мұның бәрі балалардың шығармашылық қабілеті мен дарынын ұштайды.

Сюжетті – рөлдік ойындарда балалардың шығармашылық қабілет-мүмкіндіктері айқын аңғарылады. Бұған пайдаланылатын шығармалық сюжеті мен ойындық қимылдары оның мазмұны бойынша анықталады, ал рөлдерді орындау тәсілдері мимика, интонация, дене қимылдары арқылы жасалып, іске асырылады.

Бұл ойындарда балаларға шығармашылық жағдайлар жасауға, өздеріне тапсырылған рөлдерді толық игеріп, кірісіп кетулеріне көп көңіл аударылуы керек.

Ойын әрекетінің шығармашылық сипаты – ойын ынтамен, баланың рөлді, сюжетті, ойыншықтарды, қосымша-заттарды таңдағандағы шығармашылығымен байланысты. Ойынды құрғанда, ойын кейіпкерлерін жасағанда баланың ойлауы мен қиялы белсенді жұмыс істейді. Ойынның эмоционалдық тұрғыда қанықтылығы – бала ойында шынайы күйзеледі, ойнаған оқиғасын өз басынан кешіреді. Бала ойыннан ләззат алады, өз сезімін басқаларға береді, оларды әртүрлі рөлдерде көреді. Ойында теріс көңіл-күй де бастан өтеді – өкпе, қанағаттанбағандық, жеке жағымсыз күйзелістер, бұларды анықтау аса маңызды және олардан арылу керек. Бәрібір ойыннан жалпы әсер – оң болады.

Бала ойын сюжетіндегі нақтылы және ойдан құрылған құбылыстарды, таныс заттарды жаңа қасиеттермен және функциялармен байланыстырады. Бұл процестердің нәтижесі баланың елестетуі мен шығармашылығының дамуы болады. Өзіне қандай да бір рөлді алып (дәрігердің, шофердің) бала өзіне мамандықты және басқа тұлғаның ерекшеліктерін жай ғана қолданып қоймайды, ол сол рөлге кіреді, кірігеді, оның сезімі мен көңіл-күйіне енеді, сөйтіп өз тұлғасын байытады және тереңдетеді. Бала тек қана ойын тәжірибесін ғана алып қоймайды, өзін-өзі көрсету, өз аяғына тұру және коммуникативтік тәжірибесін алады. Ойындарда шығармашылық қабілет дамиды. Ол ой құрауда, рөлдер ойнағанда, қолдан қажетті ойыншықтарды, костюм элементтерін жасағанда көрініс табады. Ойын кезінде баланың сөзі, қол қимылы, бет әлпет қимылы күнделікті өмірдегіге қарағанда айқынырақ болады.

Театрланған ойындар әдеби шығармалар кейіпкерлерінің (ертегілер, әңгімелер, арнайы жазылған саханалау (инсценировка) рөлін ойнату. Театрланған ойындардың ерекшеліктерін байқау

қиын емес: олар дайын сюжетке ие, демек бала қызметі шығарманың мәтіні арқылы алдын ала анықталады. «Бұл ойындардағы баланың шығармашылығы неде болып тұр?» деген сұрақ туындайды.

Театрланған ойында қаһарман бейнесі, оның негізгі сипаттары, әрекеттері, қобалжуы шығарма мазмұнымен анықталады. Баланың шығармашылығы кейіпкерді шынайы бейнелеуде көрсетіледі. Оны жүзеге асыру үшін кейіпкер қандай екенін, неліктен ол бұлай жасайтынын, оның жағдайын, сезімін көз алдына келтіру, яғни оның ішкі жан дүниесіне ену қажет [3].

Саусақ ойыны- бұл ұрпақтан ұрпаққа жалғасын тауып келе жатқан, әрі үлкен мәні бар мәдени шығармашылық.

Саусақ ойыны-саусақтардың көмегімен қандай да болмасын ертегіні немесе өлең-тақпақ шумағын сахналау болып табылады.

Саусақ ойыны арқылы баланың сөйлеуге деген талпынысы, қабілеті дамып, ынтасы артады және шығармашылық әрекетіне жол ашады. Саусақ ойынын ойнай отырып, балалар қоршаған ортадағы заттар мен құбылыстарды, жан-жануарларды, құстарды және ағаштарды бейнелей алады. Саусақтарының қозғалыс- қимылына қарап бала қуанады, шаттанады, сөзді айтуға тырысады және өлеңдегі үйренген сөз шумақтарын қайталап айта отырып, есінде сақтайтын болады. Сонымен қатар балалар екі қолын қимылдата отырып, оң, сол, жоғары, төмен т.б. түсініктерді бағдарлай алады үйренеді. [4]

Қорытынды зерттеуге 14 бала қатысты. Мен балаларға «Құрастыру» дидактикалық ойындарын ойнаттым, ойын барысында Даяна мен Айдана ойында белсенділік танытты, «Дүкен», «Аспазшы» сюжетті-рөлді ойынында барлық баланың қызығушылығы мол болды. Ал «Жыл басына таласқан хайуанаттар» қуыршақ театрын ойнату барысында 12 бала белсенді қатысты.

«Құрастыру» дидактикалық ойындар, «Дүкен» сюжетті-рөлді ойыны, «Қошқар мен теке» ертегісін сонымен қатар сабынды көпіршікпен сурет салу және аквариум жасауды студенттер арасында өткіздім. Зерттеуге 10 студент қатысты.

Ересек жастағы тұлғаға қарағанда мектеп жасына дейінгі балалардың ойын кезіндегі психологиялық ерекшелігі қарқынды жүрді (эмоциялық әсері, белсенділігі, ерік қасиеті қиял)

Балаларға ойынды ойнату арқылы шығармашылық қабілеттерін дамуына жағдай жасадым .

Әдебиеттер

1. Козлова С.А. Куликова Т.А. «Мектепке дейінгі педагогика», – Мәскеу; Академия, 2015ж. – 432 бет
2. Аралбаева Р.Қ. «Мектепке дейінгі педагогика», – Алматы; Оқулық, 2012.
3. Әдістемелік ұсынымдар «Сюжетті-рөлдік ойын – мектепке дейінгі ұйымдардағы театрландырылған әрекеттің алғашқы сатысы», – Астана, 2017ж. – 36 бет.
4. Бала мен балабақша.– № 9 – 2013.
5. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқытудың үлгілік оқу бағдарламасы ҚР БҒМ 2017 жылғы 12 тамыздағы № 499 бұйрығы.

ҒТАХР: 14.23.07

К.Н. Адуова

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті» КеАҚ

Ғылыми жетекшісі: Н.А. Кулмышева

педагогика және психология кафедрасының доценті м.а., п.ғ.к.

МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ОҚШАУЛАНУ ТҮРЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бүгінгі таңдағы балалардың қоғамға әлеуметтік ортаға бейімделуі, қарым-қатынас негізінде оқшаулану жағдайына түсу, әлеуметтенуіндегі қиыншылықтар, оның тұлғалық қасиеттерін зерттеуге, зерттеу нәтижесінде түзету жұмыстарын жүргізуге, өмірдің қиын жағдайынан шыға білуге ықпал етуге қажеттіліктерінен туындап отыр. Осындай жауапты жұмысты атқара отырып, біз оның табысына барлық қоғам мүдделі екенін есте ұстауымыз керек.

Біздің қоғамдағы ең өзекті мәселе қарым-қатынастың әлеуметтік-психологиялық сипатымен байланысты. Еліміздің болашағы жастар екенін ескере отырып, әртүрлі топта, ұжымда қарым-қатынастың нәтижесінде кездесетін баланың оқшаулану себептеріне түсінік беруіміз маңызды деп ойлаймын. Баланың ұжымнан оқшаулану жағдайлары бірнеше себептің негізінде болады. Жалпы балалардың өз арасында туындаған оқшаулану жағдайларын тәрбиеші аңғарысымен-ақ оны дұрыс басқаруды, және оған қойылатын талаптарды тиімді жүзеге асырып отыру қажет деп есептеймін.

Қарым-қатынас – жалпы адам өмір сүруінің негізгі жағдайы. Адам қалыпты өмір сүру үшін, өзінің психикалық қасиеттерін дамыту үшін, жеке тұлғалық ерекшеліктерін жетілдіру үшін, сондай-ақ білім меңгеріп тәжірибе жинақтау үшін адамдармен қарым-қатынасқа түседі. Қарым-қатынас арқасында ғана адам өзінің кім екенін танып, өзін өзгелерден ажырата алады, өзін басқалармен салыстыру арқылы басқа адамдағы қасиеттерді меңгереді. Қоғамнан тыс адам өмір сүре алмайды. Адам психикасының дамуындағы қарым-қатынастың ролі ерекше. Сондықтан адам өзгелермен қатынасқа түсу арқылы ғана қалыпты өмір сүре алады.

Балалардың өз құрбылары арасындағы қарым-қатынас сипаты көбінесе мектеп жасына дейінгі балалардың ересектермен қарым-қатынасы туралы М.И.Лисина зерттей келе балалардың әлеуметтік мінез-құлқы мен жеке басының дамуын тек ересектермен қарым-қатынасымен ғана түсіндіруге болмайтындығын атап өтеді. Баланың жасы ұлғайған сайын оның жеке басының дамуында қарым-қатынас ерекше орын алатындығын айтып өтеді. Өз құрбыларымен қарым-қатынас жасай отырып, өзінің ішкі жан дүниесіндегі тұйықтықты аша алады, өз құрбыларымен өзара әрекеттесе отырып, өз көзқарастарын жеткізе алады [1].

Швейцариялық философ Р. Вейсс жалғыздықтың эмоциялық күйі қоғамнан тыс қалумен сипаттайды. Шынайы жалғыздық – өз еркімен топтан шығу, жаны жалғыздыққа душар жандар деп көрсетеді. Әлем танымы үшін қазіргі әлем танымына өте алмайды деп санайды. Танымның жаңаша даму тәсілін қояды, оның ғылымы қай жерде бітсе, ол сол жерден таным үрдісін бастайды.

Арнаулы алудың басқа жолы адамның ішкі рухани дүниесіне бағыт беру болып табылады. Сыртқы әлем өзінің барлық пайда болуында құдай даңқымен орындалады, оны қоршаған ортадан табу үшін, алдымен оны өз жүрегінде сезінуің керек. Жерде немесе космостық кеңістікте емес, біздің адамзат болмысында терең мәнге ие уақыт пен кеңістіктен тыс бос сана рухани әлемді ашады [2].

Белгілі психологы С.Л. Рубинштейннің ойынша «Оқшаулану», «Тұйықтық», «Ұяндық» сияқты ұғымдарының мағынасы терең. Психология ғылымы үшін бұл ұғымдар ерекше маңызға ие. Ол сана мен іс-әрекеттің бірлігі жөніндегі идеяны алға тартқаны белгілі. Ғылымға енуі теориясын дұрыс түсінуге бағыт береді. Сана мен әрекет бірлігінің мәні: тұлғаның санасы мен барша психикалық қасиеттері әрекетте көрініп қана шектелмей, сол әрекет процесінде қалыптасады. Адамның ішкі де, сыртқы да әлемнің бастауы мен барша мазмұны осы іс-әрекетте. Осындай пайымдаудан ұяндық басым болғанда оқшаулану, тұйықтық пайда балады деп есептейді [3].

Кеңес психологы К. Рубинский өз еңбектерінде «Оқшаулану» ұғымы зерттеуші топ үшін жалғыздықты сипаттайтын әртүрлі формаларды жалпылаушы ретінде көрсетеді оқшаулану ұғымын жан-жақты түсіндіруге тырысады.

Ғылыми зерттеу теориясы бойынша адамдардағы бостандықты шектеу - әрдайым үлкен жауапкершілікті іс. Тәрбие саласында баланың қандайда бір теріс қасиетіне байланысты өз бөлмесіне қамап қою, яғни бір өзін қалдыру жазасы қолданылады. Көптеген балалар қатаң сөгіс, жазалау деп қабылдамайды. Дегенмен кейбір балалар өзін мен қажетсіз адаммын, маған бәрі теріс қарайды деп сезінеді [4]. Оқшаулану ұғымы - қабылдау, қарым-қатынас, әрекет және мінез-құлқы сферасында да қолданылады. Ендігі кезекте бұларға сипаттама беруге тырысайық. Қабылдау сферасындағы оқшаулану кезінде біртекті жағдай құрылуына орай, қажетті ақпараттарды қабылдағысы келмейтін күйі көрінеді. Қарым-қатынас сферасындағы оқшаулану әрекеті адамды басқа адамдардан уақытша бөліп тастау көрінеді. Мінез-құлық сферасындағы оқшаулану егер адам өзінің әрекетін басқара алмаса, онда оқшаулану арқылы оны өзінен және айналасындағыларынан бөлектеу арқылы арылуға болады. Бұдан кейін онда кінәлілігін, ұялу сезімдері туындайды [5].

Адамның жеке дара ерекшеліктеріне әсер етпеуіне кім кепіл. Топтан оқшауланулану жағдайларында оған кері әсер ететін жағдайларда кездесуі мүмкін, яғни күтпеген нәтиже, эффектiлер көрінуі мүмкін.

Психология ғылымында осы бағыттағы зерттеу жұмыстары жоқтың қасы. Дегенмен қарым-қатынас мәселесіне байланысты анықталатын қарым-қатынасында өзгешелігі бар екенін сипаттайтын түсініктер кездеседі. Д.И. Фельдштейн жас кезеңдеріне және психологиялық ерекшеліктеріне байланысты оқшаулану жасөспірім кезеңде басым болып келеді. Себебі

жасөспірім кезеңде ол өзіне көңіл аударуды талап етеді. Белсенді және топтан тыс қалған балаларды салыстырмалы түрде зерттеді. Оқшауланған балалар өзіне байланысты жеке тұлғалық мәселелерді жақын қабылдайды. Бұл жағдай психикаға кері әсерін тигізеді. Сонымен қатар өзіне сенімсіздік, эмоционалды тұрақсыздық, үрей, қорқыныш тудырады [3].

Ұжымдағы оқшаулану мәселесі психолог М.А. Алемаскин өз еңбектерінде «топтан тыс қалу» ұғымдарымен байланыстырады. Ол қарым-қатынас барысында жағымды пікір орнайтын қоғамда өзін жайлы сезінеді. Танымдық қасиеттері, қызығушылығы төмен деңгейде қалыптасқан жағдайда оқушының ұжымнан оқшаулануы орын алады [5].

Изоляциялатын тілінен аударғанда *isolation* – жекелену, бөліну изоляция генетикада алып тастау немесе қиындығы еркін шағылыстыру. Психологияда аффектілі изоляция психиканың қорғаныштық механизмі. Әлеуметтік изоляция адамның әлеуметтік топтан тыс қалуы. В. Даля сөздіктерінде «изоляция» ұғымы топтан немесе ұжымнан тыс қалу дегенді білдіреді [4].

«Изоляция» ұғымы сыртқы, «жалғыздық» ішкі, яғни изоляцияның шарттары жалғыздық жағдайын анықтаумен қамтамасыз етеді. Зерттеулерге сүйенетін болсақ, физикалық, ақыл-ой немесе эмоционалды жағдайға ғана емес, топтан тыс қалу белгілі бір жас кезеңіне сәйкес қызығушылықтарына тікелей байланысты

Медицина саласында изоляция ұғымы емдеу әдісі ретінде қолданылады. Адам сырқаттанған кезде оны сыртқы қозу әсерлерінен қорғау мақсатында қолданады. Адамның өз қалауы бойынша оқшаулау, мұны ұжыммен байланыстыратын болсақ, оқушы сыныпта өзіндік ерекшеліктері мен қалауы бойынша бөлек жүруді ұнататындығын көрсетеді. Дәрігерлік емдеу мақсатында жоспарлы түрде құрылуы мүмкін. Ал мұны психология тәжірибесімен байланыстыратын болсақ, кей жағдайда баланың өз мінез-құлқындағы теріс қылықтарды жөндеу мақсатында мұғалім ол баланы топтан оқшаулата отырып, жеке әрекеттер орындату арқылы, жалғыз өзі орындату шараларын қолдану негізінде психологиялық коррекциялық жұмыстар жүргізілетінін көрсетуге болады.

Медицина саласында изоляциялау әрекеті емдеу әдісіне қосымша ретінде қолдануы сияқты педагогикалық тәжірибеде де бала тәрбиесінің әдіс-тәсілдеріне қосымша қолдану арқылы жүргізілуі мүмкін [6].

Медицинада эффекті емес әдістердің орнына қарай изоляция белгіленуі сияқты психологиялық іс-шараларда балаға қолданылған тәрбиелік әдістер тиімсіз жағдайда оны жалғыз қалдырып, оқшаулау арқылы жаза қолдану негізінде жүргізілуі мүмкін. Жалпы адамды әлеуметтен оқшаулау, яғни изоляциялау өз еркі немесе міндетті түрде болып бөлінеді. Міндетті изоляция экстремалды жағдайда қолданылуы мүмкін. Изоляциялау көрсеткіштері сипатталады, қандай адам изоляцияланатындығы сипатталады; изоляциялау тактикасы анықталады; изоляцияланатын бөлмеге қойылатын талаптар сақталынады; изоляцияны өткізу ережелері қатаң сақталынады; изоляцияны аяқтау ережелері нақты көрсетіледі [6].

Ғылымдағы «оқшаулану», «изоляция», «жалғыздық» ұғымдары педагогикалық және психологиялық әдебиеттерде жиі қолданылатыны белгілі. «Оқшаулану» ұғымы социометриялық зерттеулердің нәтижесінің көрінісі. Көрнекті психолог Я.Л. Коломинский, О.В. Стрелкова «изоляция» және «оқшаулану» ұғымдарын синоним ретінде қолдануға болатынын анықтады. Ендігі кезекте осы айтылғандарды педагогикалық тәжірибеде қолдануға байланысты сипаттауға тырысайық [4].

Педагогикалық саладағы изоляциялау әдістемесі төмендегі схема бойынша жүргізілуі мүмкін. Изоляциялау көрсеткіштері сипатталады, қандай бала изоляцияланатындығы сипатталады, яғни баланы не себептен топтан оқшаулау керектігі туралы мәлімет болу керек. Баланың жеке даралық ерекшеліктері мен эмоциялық әсерлігіштігіне орай кейінгі жағдайда психологиялық жарақаттың болмайтындығына сенім болу керек. Изоляциялау тактикасы, яни оқушыны ұжымнан оқшаулаған жағдайда оған қандай технология қолданылатындығын анықтап алу керек. Изоляцияланатын жағдайлар мен ситуацияларға қойылатын талаптар міндетті түрде сақталыну қажет.

Изоляцияны өткізу барысы балаға ешқандай теріс әсер етпеу керек. Изоляцияны аяқтау жағдайларында одан шыққан нәтиже мүмкіншілігінше толығымен нақты көрсетілуі қажет. Оқушының топтан изоляциялану жағдайларында оған кері әсер ететін жағдайларда кездесуі мүмкін, яғни кейбір басқа мұғалім күтпеген нәтиже, эффектілер көрінуі мүмкін [5].

«Оқшаулану» ұғымын зерттеу барысында «жалғыздық» термин мәні ашылатыны белгілі. «Жалғыздық» ұғымы «Лабиринты одиночества» атты мақалалар жинағы септігін тигізеді. «Оқшаулану», «жалғыздық» түсініктерінің өзара байланысын ашуға мүмкіндік береді [6].

Тұлғаның өзін-өзі тану процесін және қарым-қатынастың коммуникациялық, интеракциялық, перцепциялық құрылымдарын жетілдірудің заңдылықтары мен мүмкіндіктерін негізге алып, психологиялық технологияларды оңтайлы қолданудың теориялық және практикалық тұрғылары. Қазақ қыздар мемлекеттік педагогикалық университетінің профессоры, психология ғылымдарының докторы Хорлан Тоқтамысқызы Шерьязданованың ғылыми мектебінде жан-жақты зерттеліп келеді.

Қарым-қатынас негізінде Х.Т. Шерьязданова – «Бөбек» балалар қорының Президенті Сара Алпысқызы Намазбаева басшылығымен жүзеге асырылып келе жатқан «Өзін-өзі тану» республикалық жобасының психологиялық тұжырымдамасын дәйектеп, негіздеген алғашқы ғалым. Осыған орай, Х.Т.Шерьязданованың белсенді ұстанымы «Адамзаттың ақыл-ой қазынасы» айдарымен 10 томдық аса құнды еңбек 2005 жылы жарық көрді. Оның еңбектерінде жас ерекшеліктерге қатысты қарым-қатынас біліктілігін дамыту, психологиялық білімдерін тереңдету кәсіби дайындаудың психологиялық негізі ретінде сипатталады. Қарым-қатынас тиімді болуы үшін оның «кәсіби педагогикалық қарым-қатынас» деңгейіне көтерілу керектігін, оның жолдары мен амалдарын тұжырымдайды [2].

Табиғатта жерден жұлынып алып, құнарсыз құмға тастаған өсімдіктердің өмір сүруі мүмкін емес екені сияқты, адамның да қоғамнан тыс болуы мүмкін емес екені белгілі. Өскелең ұрпақты қоғамдық өмірге қатыстыру, жеке тұлғаның қасиетін дамыту және оны қоғамда толық мәнді өмір сүруге дайындауды тәрбиеге қойылатын талаптардың бірі ретінде қабылдап, қоғам болып бірге қызмет атқарайық.

Әдебиеттер

1. Жақыпов С.М. Жалпы психология негіздері [Текст]: ЖОО студенттеріне, магистранттарға, докторанттарға және оқытушыларына арналған оқулық / С. Жақыпов. - Алматы: Алла прима, 2012. – 203 б.
2. Х.Т. Шерьязданова Психология и общения / Х.Т. Шерьязданова, Ш.С. Марданова // Высшее образование сегодня. – 2015. – № 3. – С. 41-48
3. Жарықбаев Қ. Жантану атауларының түсіндірме сөздігі. – Алматы, 2006. – 309 б.
4. Макаренко А.С. Семья и воспитание детей. - М.: Просвещение, 2008. – С. 456-481.
5. Блонский П. П. Психология и педагогика. Избранные труды. – М.: «Юрайт», 2016.
6. Выготский Л.С. Вопросы детской (возрастной) психологии. Собр. соч. – М.: Педагогика, 2007. – 504 с.

СЕКЦИЯ 31: ПЕДАГОГИКА И МЕТОДИКА НАЧАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

ҒТАХР: 14.39.01

А. Ибраева

Семей қаласы Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Н.У. Серікова п.ғ.к. кафедра педагогика және психология

ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІ ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ӨЗЕГІ

Тәуелсіз елімізде өткен заманның ұрпақ тәрбиесіндегі халықтың озық салт-дәстүрлері мен әдет –ғұрыптарын қайта тірілтіп, бүгінгі өскелең өмір талабына құрал етіп пайдалану аса қажет болып отыр. Еліміздің Ата Заңының 27-ші бабында «Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың табиғи құқығы, әрі міндеті»-деп ерекше көрсетілген Халық педагогикасы – ұлттық тәжірибелер мен тағылымдардан туған бай қазына, өшпес өнеге, тәрбие өрнектері: ертегілер, жырлар, аңыздар, жаңылтпаштар, жұмбақтар, санамақтар, мақал-мәтелдер, этнографиялық (мәдени-тұрмыстық), ұлттық салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, халықтық ойындар – осылардың бәрі баға жетпес байлығымыз [1].

Қазақ отбасында баланы ұлттық салт-дәстүрлер аясында тәрбиелеген. Бала тәрбиесіне байланысты салт-дәстүрлер: құрсақ тойы, жарыс қазан, шілдехана, сүйінші, қырқынан шығару, бесік тойы, бесік тәрбиесі, тұсау кесу, атқа мінгізу, сүндетке отырғызу жүйелі түрде іске асырылған. Сондықтан, қазақ халқында баланы тәрбиелеуде отбасы басты рөл атқарған, ұлы Мұхтар Әуезов қазақтың отбасы тәрбиесін ерекше бағалап: «Ел болам десең, бесігіңді түзе» деген сөзі соған дәлел.

Ана мен әке және әже мен ата-отбасының басты тәлімгерлері. Ана-баланың ең жақын қамқоршысы, халықтық салт-дәстүрлер негізінде тәрбиелеуші және оны өмірге даярлаушы. Қазақ отбасындағы бала тәрбиесіндегі әкенің алатын орны мен мәні ерекше. Әке-отбасын асыраушы, оның мүшелерінің тірегі. Әжелер мен аталар балалардың бойына адамгершілік қасиеттерді тәрбиелеу үшін оларға аңыз-әңгімелер, ертегілер, жырлар, ауыз әдебиетінің үлгілерін кеңінен пайдаланған. Мысалы, Абай, Бйырай, Шоқан сияқты ұлы тұлғаларды тәрбиелеуде Әжелері үлкен қызмет жасаған [2]. Халықтың өмір жолындағы қалыптасқан өте үлкен тәрбиелік мәні бар әдет-ғұрыптың, салт-дәстүрлер тәрбие құралы болды. Ұлттық тәрбиенің мақсаты – ұлттық сана-сезімі қалыптасқан, ұлттық мүдденің өркендеуіне үлес қоса алатын ұлттық құндылықтар мен жалпы адамзаттық құндылықтарды өзара ұштастыра алатын ұлтжанды тұлғаны тәрбиелеу. Ұлттық тәрбиенің міндеті – мәдени-әлеуметтік өзгермелі жағдайдағы ұлттық тәрбиенің діңгегі - ана тілі болып қалатынын негіздеу, қазақ тілі мен тарихын, мәдениеті, салт-дәстүрі мен дінін құрметтеуде жастардың ұлттық интеллектуалдық мінез-құлқын қалыптастыру, бүгінгі қазақ елінің индустриалық-инновациялық жүйесінің дамуын қамтамасыз ететін парасатты, ұлттық сипаттағы белсенді іс-әрекетке тәрбиелеу, білім және мәдени-рухани тұрғыда басқа өркениеттермен бәсекеге қабілетті болуын қамтамасыз ету, қоғам мен адам, адам мен табиғат қарым-қатынасының өркениеттілік сана-сезімін ұлттық рухта қалыптастыру. Ұлттық тәрбиенің көздері: Фольклор, халық ауыз әдебиеті, ұлттық әдебиет, әдет-ғұрып, салт-дәстүр, ұлағатты қағидалар, шешендік сөздер, мақал-мәтелдер, ұлы ойшылдардың еңбегінде жатыр.

Қазақ ұрпағына барлық тәрбиені осы отбасында берген. Халқымыз салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптары, ырым-тыйым сөздері арқылы баласын тәрбиелеген.

Баланың тәрбиелі болып өсуіне берекелі отбасының әсері мол. Отбасының әрбір мүшесі, өзара сөйлесіп, не болмаса ата-ананың, баланың міндетін атқару ғана емес, береке-бірлік, сүйіспеншілікпен араласса, босағасы берік, шаңырағы биік отбасына айналары сөзсіз [4].

Қазақ ұрпағына барлық тәрбиені осы отбасында берген. Халқымыз салт-дәстүрі, әдет-ғұрыптары, ырым-тыйым сөздері арқылы баласын тәрбиелеген.

«Тәрбиесіз берген білім қауіпті», – деген екен әл-Фараби. Технологияның дамып, әлемдік жаһандану үдерісі кезінде білім беру жүйесіне ұлттық инновацияны енгізу керектігін көпшілік мойындап отыр. Қоғамға қызмет ететін болашақ жеткіншектерге сапалы білім мен өнегелі ұлттық тәрбие беру – ұстаздар қауымының басты парызы. Қазір дүние жүзі отбасы құндылықтарына қайта

мән бере бастады. Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы Халықаралық отбасы күнін белгіледі. Бүгінгі қазақстандық отбасы қоғамда болып жатқан өзгерістер негізінде даму үстінде. Сонымен бірге бүгінгі отбасында, соның ішінде қазақ отбасында ата-аналардың тәрбие жұмысына кедергісін келтіретін қарама-қайшылықтар да жоқ емес. Бұған бірқатар Ж. Жакоповтың, К. Оразбекованың зерттеу еңбектері дәлел бола алады. Қазіргі кезде балаға тәлім-тәрбие беру жұмысында отбасының жауапкершілігі азды-көпті төмендеп, ол жұмыстар негізінен мектепке дейінгі балабақшаға, мектепке жүктелді. Сондықтан да, ата-аналар тәлім-тәрбие жұмыстарына, ұлттық тұрғыдағы тәрбиеге аса көңіл бөлініп отырған жоқ. Қазақ отбасында тәрбие жайлы жақсы әңгіме айту азайды. Бүгінгі қазақ отбасына тоқталатын болсақ, онда оның дәстүрлі отбасынан бірқатар айырмашылықтары бар: біріншіден, дәстүрлі отбасында жеті ден көп баладан болған, ал бүгінгі күні отбасыларды бір-екі баламен шектеледі. Ал бұл болса ересек және кіші жастағы балалар арасында адамгершілік қатынасты қалыптастыруда қолайлы жағдай болып табылмайды. А.С. Макаренконың айтуынша: «Көп баланы тәрбиелегеннен, жалғыз баланы тәрбиелеген анағұрлым қиындық туындатады.» Екіншіден, бүгінгі таңда әкелер де, аналар да өндірістің барлық саласында қызмет атқарады, қоғамдық іспен айналысады. Үйде отырған аналардың саны некен саяқ. Қызметтегі ата-аналардың баланың мінез-құлқына көңіл бөлуіне көбіне уақыт жетіспейді. Ана тілінің рөлі төмендеді, балалар өзінің тілін толық мәнінде білмеуі психологияны ауыстырды. Міне, осы кемшіліктер баланың тәрбиелеу жұмысына өзінің теріс әсерлерін тигізді. Осы және басқа да кемшіліктердің бар болғанын ескеріп, қазіргі жағдайда отбасында балаларға тәлім-тәрбие беруге ерекше көңіл бөлген дұрыс сияқты. Аталған қиындықтарды мектеп пен отбасылар алдын ала жоспарланған жүйелі жұмыстар мен іс-шаралардың көмегімен бірлесе отырып шешуге болады [3].

Отбасы тәрбиесі-халық педагогикасының негізгі өзегі болып табылады. Біздің мақсатымыз халық педагогикасының негізгі өзегін жаңғырту болып табылады. Ертеректе отбасы тәрбиесі әрдайым халықтың назарында болды. Отбасында баланың адамгершілік тәрбиесіне аса мән берді. Балалар кішкене кезден халықтың ауызекі шығармаларын тыңдап, әдет-ғұрыптары мен салт-дәстүрлерін меңгеріп, ана тілінің құдыретті күшін танып біліп, санамен қабылдап өссе, халықтың дүниетанымымен, сана-сезімімен, халықтың рухымен таныса, нәтижесінде бұнын бәрі баланың жан дүниесінде өзінің Отанына, халқына, барлық жақындарына деген шексіз сүйіспеншілік сезімін оятады. Заманауи мектептерде бұл мәселе «Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында сыныптан тыс жұмыстар арқылы жүзеге асырылады. Демек, бұл бағыт әлі де жүйелі жұмысты талап етеді [5].

Қорыта айтқанда, отбасы-тәрбие бесігі болу керек, яғни жақсы тәрбие ананың ақ сүтімен, әкенің асыл сөздері мен өнегелі істермен берілуге тиіс. Бүгінде жаһандау процесі жүріп жатқан жағдайда ұлттық мүдде, ұлттық тәрбие, ұлттық рухты сақтап қалу-үлкен міндет екені даусыз, ұрпақ тәрбиесінде халықтық тәрбиенің бастауы-ұлтжандылыққа, елдікке тәрбиелейді.

Әдебиеттер

1. Қ. Бөлеев Қазақ отбасылық тәрбиесі. – Алматы: 2014 – с.73
2. Табылды Ә Қазақ этнопедагогикасы – Алматы: «Білім», 2004, – с. 45
3. Бөлеев Қ. Қазақ отбасылық тәрбиесі, – Алматы ЖҚ «Отан», 2014 – с.77
4. А. Хабал, Ұлттық тәрбие Сілтеме: www.sc0029.zerenda.akmoedu.kz
5. Асқарқызы Ұ.С. Этнопедагогика оқу құралы, – Алматы ЖШС «Қарасай баспасы», 2019 – с.127

ҒТАХР: 14.39.01

М. Нукубаева

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: Педагогика ғылымдарының кандидаты Б.Ш. Тұрғанбаева

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ, ҰСЫНЫСТАР

Мемлекет басшысы білім берудің қолжетімділігін кеңейту қажеттілігін атап өткен, «оқу жастарға тек білім беріп қана қоймай, сонымен бірге оларды әлеуметтік бейімделу үрдісінде пайдалана білуі тиіс» деген. Сондықтан бүгінгі таңда деңсаулығы шектеулі балаларда басқа

оқушылар сияқты сапалы, әлеуметтік бейімделуге қоғамда өз орынын табуға толық жағдай жасайтын білім алуға тиісті екендігін ерекше айту қажет. Арнайы білім беру мекемелеріндегі жағдайлар мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғамнан, әлеуметтік ортадан бөлектеніп қалуына әкеп отыр. Олардың қоғамның басқа бөлігі мен қарым – қатынас жасау мүмкіндігі өте аз.

Республикамызда балалар біді алу үшін жағдай жасаудың басым бағытына қатысты келесідей бағаттар бар.

Бірінші бағыт – балалардың дамуындағы кемшіліктерді тауып, жастық кезеңнен бастап түзету – педагогикалық жұмыстарын ұйымдастыру болып табылады. Мектепке дейінгі уақтылы көрсетілген көмек жалпы білім алу ортасында оқуға баланың негізгі кемшіліктерін түзетуді қамтамасыз етеді. Республикадағы арнайы білім беру жүйесінің бастапқы буыны баланың оқу, әлеуметтік және медициналық педагогикалық консультация болып табылады. Бүгінгі таңда елемізде 56 облыстық, қалалық және аудандық, соның ішінде бір республикалық ПМПК жұмыс істейді.

Екінші бағыт – барлық деңгейдегі балаларға олардың психофизикалық ерекшеліктерін ескере отырып, білім алу құқығын жүзеге асыру үшін вариациялық жағдайлар құру болып табылады. Сонымен қатар сауықтыру орталықтарын түзету арнайы сыныптар ашылған.

Қазақстан Республикасындағы білім беру дамытудың 2011 – 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында инклюзивті оқыту білім жүйесін дамытудың ең өзекті бағыттары қатарынан орын алып отыр. Бағдарламада мүмкіндігі шектеулі балалардың санының ұлғайғандығы. 2002 жылы олардың саны 120 мың құраса, 2009 жылы 149 246 мыңды құрағаны, олардың 38% - ы ғана арнайы білім беру бағдарламаларымен қамтылғаны жазылған. Алға қойған мақсатқа жету үшін міндеттерді орындау қажеттілігі қатарында жалпы білім беретін мектептерде инклюзивті білім беруді жетілдірі көрсетілген. «2»

Семей қаласы бойынша 62 жалпы білім беретін мектептер де ерекше қабілетті балаларға арналған инклюзивті сыныптар жалпы саны 575 оқушыны қамтуда.

№ 49 жалпы орта білім беретін мектебінде 2019 жылдың 1 қаңтарынан психо-педагогикалық коррекциялық кабинеті жалпы саны – 56 оқушыға көмек көрсетеді. Ол жерде 16 педагог, психолог, логопед, дефектолог, тифлопедагог, сурдопедагог, соц педагог, педагог монтессори, емдік денешынықтыру маманы ретмика 3-6 ай аралығын да, 150 оқушыға психо педагогикалық коррекция көмек көрсетеді. 2019 жылдың 1 қыркүйегінен бастап, «Болашақ» қайырымдылық корпоративті қоры № 17 жалпы білім беретін мектепте инклюзивті білім беруге арналаған аутизм спекторы бұзылған 10 балаға шақталған кабинетін іске қосты. Ол жерде тьюторлық сүйемелдеуші 10 педагог ассистент жұмыс жасайды.

Сондай-ақ Қазақстан Республикасының мүмкіндігі шектеулі балалары үшін сапалы базалық білім беруді ұйымдастыра отырып, қазіргі кезеңде арнайы білім беру ретінде педагогикалық үрдісті қайта құруды талап етеді. Инклюзивті білім берудегі түрлі мамандардың ынтымақтастығы қажет: мұғалімдер, бала- бақшадағы тәрбиешілер, мұғалім-логопедтер, мұғалім-дефектологтар, педагог-психолог, әлеуметтік- педагог, дәрігер. Инклюзивті білім беру – мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытып-үйретудің бір формасы.

Осы ретте кемтар жандардың қоғамдық өмірге араласуы мен білім алуына, жұмыспен қамту мәселесіне көңіл бөлініп келеді.

Инклюзивті білім беру мәселелері

1. Білім беру жүйесінің ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды қабылдауға дайын еместігі (қоршаған ортаны ерекше балаға мүмкіндігінше қолжетімді ету үшін жаңғырту қажет, арнайы құрал-жабдықтар қажет).
2. Арнайы білім беру орталықтары ұйымдастырылып, жалпы мектептерде оқып жатқан мүмкіндіктері шектеулі балалардың білім сапасын, оны әдістемелік қамтамасыз етуді қадағалау.
3. Басқа оқушылардың ата-аналарының дайын еместігі, ерекше білім беруді қажет ететін балалар туралы жағымсыз стереотиптерді жеңу бойынша жұмыс.
4. Оқытуға қажетті әдістерді, технологияларын дайындау.
5. Жалпы білім беретін мектептердің штатында кемтар балаларды оқытуға пән мұғалімдеріне көмек көрсететін арнайы педагогтың сағаты белгіленуі. «1»

Ұсыныстар:

1. Бастауыш мұғалімдерде инклюзивті білім беруде оқушыларды қызықтыратын дидактикалық материалдарға арналған кітап шығарылса.
2. Арнайы мемлекеттен инклюзивтік білім беру туралы мұғалімдерді даярлау курстарын ұйымдастырса, инклюзивті білім берумен нақты айналысатын педагогтар тәжірибесімен бөлісіп семинарлар өткізіп отырса.

3. Деңгейлік тапсырмалар беру үшін көмекші құралдар (ресурстар) керек. Білім алушылардың бағдарламалық материалдарды игеру деңгейі әр түрлі болғандықтан деңгейлік саралау технологиясына сай құралдар болуы керек.
 4. Өкінішке орай қазіргі таңда қазақ тілді мектептерде инклюзивті оқытуға байланысты оқыту материалдары жоқтың қасы. Инклюзивті оқытуға арнайы күнтізбелік жоспар, дидактикалық-дамытушылық материалдар, әдістемелік құралдар қажет.
 5. Инклюзивті оқытуға арнайы күнтізбелік жоспар, дидактикалық-дамытушылық материалдар, әдістемелік құралдар қажет.
 6. Мектептегі жұмыс әдістерін мектептің жанында тұратын барлық оқушылардың әр түрлі қажеттіліктеріне толық жауап бере алатындай етіп қайта құрылымдау.
 7. Инклюзивті білім беру мониторингін жүзеге асыру, яғни әр оқушының жеке білім жетістіктерін бақылау.
 8. Арнайы білім беру орталықтары ұйымдастырылып, жалпы мектептерде оқып жатқан мүмкіндіктері шектеулі балалардың білім сапасын, оны әдістемелік қамтамасыз етуді қадағалау. «3»
- Қорытынды, бастауыш сыныптарда мүмкіндігі шектелген балаларды қандай бала болмасын қоғамымыздың ең құнды бір бөлшегі. Әрбір бала бақытты өмір сүруге, білім алуға құқылы. Инклюзивті білім берудің пайдасы балаларымыздың өзін қоғамның толыққанды бір мүшесі екенін сезінуге үйретеді. Басқа балалармен тең дәрежеде білім алуға мүмкіндік береді. Барлық балаларды білім үрдісіне толық енгізу, жағдайына, жынысына, дініне, балаларды айыратын кедергілерді жоюға, ата-аналарды белсенділікке шақыруға, жалпы білім беру сапасы сақталған тиімді оқытуға бағытталған мемлекеттік саясат. «Қалауын тапса қар жанар» демекші инклюзивті білім беру жүйесіндегі әр мәселе өз шешімін тапса, ерекше балалар болашағына жол ашқанымыз.

Әдебиеттер

1. Выготский Л.С. Педагогическая психология М: Педагогика 1996. – С – 301б.
2. Байтұрсынова А.А. Арнайы педагогика. – Алматы, 2008. – 169-173 б.
3. <https://impis.ru/my-opinion/sovremennye-deti-i-podrostki-novoe-pokolenie-shkolnikov/>

ҒТАХР: 14.39.01

Д. Сайлаубекова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: Н.У Серикова «педагогика және психология» кафедрасының п.ғ.к.

БАЛА ТӘРБИЕСİNДЕГІ ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ РӨЛІ

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев осы жылдың 16-наурызында Қазақстан халқына жолдауында «Біз ең басты құндылығымыз – Тәуелсіздігімізді сақтап, ұлттық бірегейлігіміздің негізін нығайтып, елімізді жаңғырту жолында ұйысуға тиіспіз. Бұл – болашақ ұрпақ алдындағы қасиетті борышымыз, - деген болатын. Тәуелсіздігімізді сақтап, ұлттық бірегейлігіміздің негізін нығайтып, елімізді жаңғырту жолында ұйысуда, қоғамда ата-баба аманатын арқалайтын, өзінің күш-жігеріне, дарыны мен еңбекқорлығына сүйенетін ұрпақ тәрбиелеу мәселесі бірінші орында тұруы қажет. Оны халықпедагогикасы арқылы жүзеге асыра аламыз. Халық педагогикасы дегеніміз – ұлттар мен ұлыстардың әлденеше ғасырға созылған ұрпақ тәрбиелеудегі ұлттық әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерінің, мәдени ойлау жүйесінің эмпирикалық негіздегі озық үлгілерінің жиынтығы. Халықтық педагогиканы зерттейтін ғылым саласы – этнопедагогика.

Білім беру жүйесіне этнопедагогиканың элементтерін кіріктіру арқылы – ұлттық сана-сезімге, ана тілінің мән мағынасын ой елегінен өткізуге, халықтың салт-дәстүрлері мен тарихын танып білімге бағдарлап, бейімдеуге мүмкіндік зор. Алайда, қолдану тиімділігі тікелей оның мазмұнына, мақсаты мен құралдарының сәйкестілігіне, олардың бірлігіне, жүйелі ықпалына байланысты деп ойлаймын.

К.Д. Ушинский барлық халықтардың этномәдениеті жөнінде біркелкі ой-пікір қалыптасқан емес дей келіп, «Әр халықтың бала тәрбиелеу жөнінде өзіне тән жүйесі бар. Бір халықтың бала тәрбиесі жөніндегі озық ой-пікірі басқа халықтарға да өнеге бола алады. Сөйтіп ол барлық халықтарға ортақ рухани қазынаға айналады. Халықтық тәрбиеде озық үлгілерге сүйене отырып,

тәрбиенің үлгісін жинақтауға болады. Бірақ ол тәрбиенің қаншама озық үлгісі болып саналғанымен дәл сол халықтың үлгісіне салып барлық халықты бірдей тәрбиелейміз деу мүмкін емес. Себебі әр халықтың бала тәрбиелеу тәжірибесі қаншама жақсы болғанымен, ол сол халыққа ғана тән тәрбие түрі болмақ. Бұл жерде әр халықтың бала тәрбиелеудегі өзіндік ұлттық ерекшелігі арқылы тәрбие ісінде оң нәтижеге қол жеткізіледі» дейді [1].

Қазақ халқының ұлттық тәлімі мен тәрбиесі мен өнегесінің бүгінгі таңда ұрпақ тәрбиесінің негізіне айналуы – ел мүддесі, заман талабы.

Халық педагогикасы – қазақ халқының ұлттық тәжірибелері мен тағылымдарының мол қазынасы. Ал оны білім беру жүйесінде пайдалану оқушылардың адамгершілік тұлғасын қалыптастырумен қатар ұмыт болған салт-дәстүр мен халықтың ұлттық асыл қасиеттерін жаңғыртуға жол ашады. Халық педагогикасының элементтерін оқу-тәрбие процесінде пайдалану өте тиімді. Өйткені ондағы тәрбие құралдары нақты іріктеліп, жылдар бойы сүзгіден өткен.

Халық педагогикасы құралдарының бала тәрбиесіндегі рөлі зор. Мысалы, мақал-мәтелдер, жұмбақтар, ертегілер, халық музыкалары, жаңылтпаштар, тақпақтар, жыр мен айтыстар, аңыз-әңгімелер т.б. ғасырлар бойы балалар мен жастар тәрбиесін кешенді жүзеге асыруда елеулі роль атқарған. Осы тәрбие құралдары арқылы халыққа өз елінің басынан кешкен оқиғаларын, батырларының ерлік істерін, халқының күнделікті тұрмыс-тіршілігін, салт-дәстүрін танып білуге кеңінен жол ашылған. Жалпыадами, ұлттық құндылық, патриотизм туралы түсініктері реттеліп, көркем эстетикалық талғамын, қабілетін жетілдіріп, моральдық этикалық мәдениеттің негізі қаланған. Халқымыз сөздің қадірін біліп, қасиетті сөздерді қадірлеп, ауыздарынан тастамай үлгі-өнеге ретінде данышпандықтарын көптеген ойға қонымды өлең-өрнектерімен зерделеп келе жатқан халық десек қателеспейміз. Халыққа танымал адамдардың аузынан шыққан небір қасиетті сөздерді, мақал-мәтелдерді үнемі пайдаланып, жас ұрпаққа үлгі етіп, бала тәрбиесіне пайдалану дәстүрімізге айналған.

Қазақтың тәрбие мектебі, халық педагогикасы – ата-бабамыздың өсиеттері, ғибраттары және халық мақал-мәтелдері, тыйым сөздері мен ұлттық салт-дәстүрлері, әдет-ғұрпы десек артық болмайды. Халықтық осы қағидалар шын мәнісінде жас ұрпақ түгілі, ересек адамдарға да үлкен әсерін тигізді, ұлттың сана-сезімін оятты, тәлімдік-тәрбиелік, танымдық мектебіне айналды [2].

Білім беру жүйесінде халықтық педагогиканың алатын орнын теориялық тұрғыда негіздеп, бала тәрбиесіндегі халық педагогикасының құралдарын, әдістері мен формаларын тәжірибеде жүйелі қолдану арқылы оқушы тұлғасын қалыптастыруға болады. Осы арқылы олардың теориялық білімдері кеңейеді, бойында ұлттық, қоғамдық сана-сезімдері, адамгершілік көзқарастар мен ізгілікті қасиеттері қалыптасады, ана тіліне, салт-дәстүріне, әдеп-ғұрпына құрметпен қарауға үйренеді.

Қ. Жарықбаев, Ә. Табылдыев: «Жас адамды имандылыққа баулу үшін Егеменді Қазақстан Республикасының ең басты белгісінің бірі – оның ұлттық мектептерінің болуы. Ал ол мектептерде тәрбиенің түп қазығы халық педагогикасына негізделуі керек. Себебі әр халықтың жас ұрпақты тәрбиелеудегі ғасырлар бойы белгілі жүйемен қалыптасқан ұлттық ерекшеліктері бар. Қазіргі кезде сол ерекшеліктерді ұлттық мектептер ескеру және басшылыққа алу өте қажет. Ұлттық мектепте оқыту мен тәрбиелеу, сол ұлттың педагогикасы арқылы жүргізілуге тиіс. Ұлттық мектептердің қай-қайсысында да оқу мен тәрбие ана тілінде, онда сол халықтың рухы, оның өсіп-өну тарихы, географиясы, әдет-ғұрпы, тұрмыс-салты, елдік дәстүрі жүйелі көрініп тұрса ғана нағыз ұлттық мектеп болғаны [3].

Ұлттық тәрбиенің қайнар көзі болып саналатын қазақ этнопедагогикасындағы халқымыздың салт-дәстүрлеріне емес, ол қоғамымыздың өмір талабынан туындаған қажеттілік. Ал қажеттіліктің туындауына бірден бір себеп, халқымыздың ұлттық санасының өсуі, төл мәдениетіміздің қайта өрлеуі, халқымыздың рухани бастауларына көңіл аудару.

Мектеп оқушылары халқымыздың әлеуметтік, тұрмыстық дәстүрлерін танып білу арқылы туған елінің, ұлтымыздың өзіндік ерекшеліктерін, халқымыздың мәдени мұраларын қастерлеп сақтай білуді үйренеді. Қазіргі таңдағы қоғам дамуының басты факторларының бірі – білім, ғылым салалары болып табылады. Заман қанша өзгергенімен қанша құбылғанымен әрбір мемлекеттің өркендеуі, халқының әл-ауқатының көтерілуі білім-ілімсіз жүзеге асуы мүмкін емес екендігі баршамызға мәлім.

Егерде кез келген халықтың ұрпақ тәрбиесі өзінің ұлттық психологиясы мен халықтық тәлім-тәрбие көздерінен нәр алмасы, мұндай тәрбиенің барар жері – халқымыздың біртүрлі халықтық тәлім-тәрбиеден оқшауланып, олардың мән мағынасын түсінбеуден ұлтымыздың еріксіз азғындалуына әкеліп соғады.

Қазіргі таңда мектептен беріле бастайын ұлттық тәрбие берудің өзекті мәселелерінің бірі – пәндерді оқытуда этнопедагогика материалдарын кеңінен қолдану арқылы оқушылардың жалпы дүниетанымын ұлттық негізде қалыптастырып, дамыта түсу [4].

Халық педагогикасы – ұлт тәжірибелері мен тағылымынан туған бай қазына. Оның келер ұрпаққа берер үлгісі, тәлім-тәрбиесі көп. Халық педагогикасында маңызды сала ұлттық әдет-ғұрыптар мен дәстүрлер болып табылады. Олар ұрпақтан-ұрпаққа беріліп отырады. Ұмытқалған салт-дәстүрлерді, халқымызға тән ұлттық асыл қасиеттеріміздің барлығын да жүйелеп, өмір тәжірибесінде қолдануда, келер ұрпаққа тәлім-тәрбие беруде ғылыми тұрғыдағы зерттеулердің көбірек болғандығы үздіксіз үрдіске айналуы керек.

Халқымыздың педагогикалық мұраларын оқу-тәрбие жұмысына пайдалану, мектеп тәжірибелеріне еңгізуге керектігі заман талабы екенін сезінген жөн. Себебі заман талабына орай бүгінгі жас ата-ана ата-баба дәстүрін толық қамти алмағандықтан, өткеннен өнеге боларлық салт-дәстүрлерді, нақыл сөздерді сабақ ретінде мектеп бағдарламасына еңгізген абзал. Жеті атасын біліп, олардың ерлігін, өрлігін жанына сақтап өскен ұрпақтан зұлымдық, жауыздық шықпаған болар еді. Бүгінгі таңда мұндай негізді тек мектепте қалаған дұрыс. Халықтық педагогика – көп арналы, қыр-сыры мол, күрделі ғылым. Ол жастардың рухани, материалдық мәдениетін толық меңгерген, тарихын, әдет-ғұрып, салт-сана, дәстүр, тәлім-тәрбие, имандылық сияқты қасиеттерін бойына сіңіріп, ұлтын сүйетін азаматтар болып өсуін қамтамасыз етеді [5].

Қорыта келе айтарым, халық педагогикасы үздіксіз тәрбие мәселесінде адамгершілік, бауырмалдық, туыстық, қайырымдылық қағидаларын басшылыққа ала отырып, үлкен мен кіші, ұстаз бен шәкірт, ата-ана мен бала арасындағы ынтымақтастық педагогикасын дәріптегендіктен, қазіргі ғылыми педагогика қағидалары да халықтық тәлім-тәрбиеден нәр алғанының айқын айғағы десек қателеспейміз.

Егер бала тәрбиесінде халық педагогикасының элементтерін тиімді пайдалана білсек онда, өскелең ұрпақтың нағыз елін сүйген, салт-дәстүр мен ата-баба жолын құрмет тұтқан, адами қасиеттерді бойына жиған, өз Отанына жанашыр, жаңашыл тұрға тәрбиелей аламыз.

Жұмысымды Серғазы Қалиұлының мына сөзімен аяқтауды жөн көрдім: «Әр халық өзіне тән ұлттық жүйесінсіз, қоғамдық кеңестікте жеке ұлт болып өмір сүруі мүмкін емес [6].

Әдебиеттер

1. Қожахметова К.Ж. Адамгершілік-рухани тәрбиенің этнопедагогикалық негіздері. Әдістемелік нұсқаулар. – Алматы: Қазақ университеті, 2012. – 48 б.
2. Айджанова З.Ж. Этнопедагогика: оқу құралы (қазақ тілінде). – Ақтау: Ш.Есенов атындағы Каспий мемлекеттік технологиялар және инжиниринг университеті, 2010. – 91 бет.
3. Ибраимова Л.Н. Оқу құралын құрастырған п.ғ.к., «Педагогика және этнопедагогика» кафедрасының доценті. Оқу құралы. Этнопедагогика, Тараз – 2009, – 4 бет.
4. Күнпейіс Ж.Қ. Бастауыш сыныптарда этнопедагогика материалдары арқылы оқушылардың дүниетанымын қалыптастыру. – Алматы: Дарын, 2007. – 184 бет
5. Ұзақбаева С.А. Этнопедагогика: оқу-әдістемелік кешені (оқу құралы). – Алматы: Қарасай, 2019. – 320 б.
6. Профессор С.Қалиевтың авторлығымен жарияланған этнопедагогикалық еңбек. Мектепке ұлттық айшық. «Ақ желкен журналы» № 6, 1990, қараша.

ҒТАХР: 14.39.01

А. Саркытханова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшісі: А.Ж. Едигенова Педагогика және психология кафедрасының доценті м.а., п.ғ.к.

ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚТЫҢ БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ

Қазіргі кезде мектеп оқушыларының қарым-қатынас мәдениетін тәрбиелеу көптеген қиындықтар тудыруда. Жас ерекшелігіне байланысты мектеп жасында қарым-қатынас тәжірибесі әлі жеткіліксіз және оқушылар мінез-құлық үлгісіне еруге көп мән береді. Ал ол әрдайым ұнамды бола бермейді. Оқушылардың мінез-құлық мәдениетін тәрбиелеу мәселелері қазіргі білім берудің, педагогика ғылымының, мәдениеттің басты назарында болып отыр. ҚР «Білім туралы» Заңында

білім беру жүйесінің міндеттері қатарында «ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде жеке адамды қалыптастыруға, дамытуға және кәсіптік шыңдауға бағытталған сапалы білім алу үшін қажетті жағдайлар жасау» көзделген.

Қазіргі кездегі мектеп оқушыларының психологиялық өзгерістеріне тоқталып кетейік.

– Саусақтағы түймемен туылған

Бұл фактіні тексеру үшін кез келген қоғамдық орынға келіп, жан-жағына қарау жеткілікті. Біз не көреміз? Барлық студенттер, мектеп оқушылары, тіпті балалар телефондарына «отырады». Олар музыка тыңдайды, ойындар ойнайды, әлеуметтік желілерде «қосылады», белсенді түрде сөйлеседі, Google-де бірдеңе іздейді, навигаторлар мен әртүрлі қолданбаларды пайдаланады, ал біреулер тіпті әзірлеуге тырысады (аудиокітаптар, электронды кітаптар, әзірлеу сайттары мен бейнелер, тіл курстары және т.).

– Қысқа және көрнекі ақпаратты қабылдау

Міне, ақпараттық технологиялар дәуірі. Миллиондаған ескі және шаң басқан кітаптардың қоршауында ата-анасының өзі оқығанын, кітапханада сағаттап отырғанын, дипломдық және курстық жұмыстарды қалай жазғанын бүгінде аз балалар түсінеді. Енді ол үшін іздеу жүйесіне сұранысты енгізу жеткілікті, және сіздің барлық сұрақтарыңызға жауаптар көз алдыңызда пайда болады. Қазіргі балалар мен жасөспірімдер ұзақ және жалықтыратын мәтіндерді қабылдау қабілетінен айырылды. Ақпаратты оларға қолайлы формада жеткізу үшін мұғалімдер барлық материалды балалардың кішкене «тағам» бөліктерінде тұтына алатындай етіп өте қысқартып, өңдеуі керек. Осылайша, жастардың «Үлкен формаларға жол жоқ!» жаңа ұраны пайда болады.

– Ұзақ мерзімді трендтер жоқ

Әлеуметтік желілер секунд сайын бәрі өзгертін ағын сезімін тудырады. Бүгінгі сәнге айналғанның орнын ертең жаңа сән басады. Сондықтан, жастардың талғамы өте тез өзгереді, олардың тұрақты қалауы жоқ, брендтер мен киім стильдеріне, музыкадағы немесе кинодағы «міндетті тізімдерге» тұрақты адалдық жоқ.

– Шамадан тыс қамқорлық

Шамадан тыс қорғау – ата-ананың өз баласына шешім қабылдауға және таңдау мүмкіндігін бермей, оның өмірінің барлық салаларын бақылауға тырысатын ата-аналық тәрбие стилі. Бұл, былайша айтқанда, сирек кездесетін ауру емес. Мойындау керек, шектен тыс қорғаныс пен жеткіліксіз қорғаныс арасындағы тепе-теңдікті табу қиын, бірақ бұл мүмкін.

Баланы қорғап, аяуға тырысқан ата-ана оның өмірдегі маңызды сабақ алуына мүмкіндік бермейді екен. Ата-ананың ұраны «Ең бастысы сынбау». Олар балаларға ең аз қысым жасайды, барлық үй міндеттерін өз мойнына алады, баланың «бәріне дайын» өмір сүретініне көз жеткізеді. Осының салдарынан жастар өз бетінше өмір сүруге қажетті дағдыларды меңгермейді, мәселелерді шешу дағдылары қалыптаспайды. Нәтижесінде бала өседі, бірақ бөлек және тәуелсіз өмір сүре алмайды. Ол күнделікті мәселелерді шешуді білмейді, қайда және қалай әрекет ету керектігін білмейді, қиындықпен шешім қабылдайды. Мұндай адамға өмірде ештеңеге қол жеткізу қиын болады. Белгілі бір жасқа жеткен мектеп оқушысы өзін физикалық тұрғыдан таниды. Физиологиялық жетілу белгілері негізінен өзінен-өзі көрінеді. Ал өзіңізді тұлға ретінде түсіну күрделірек процесс. Егер оқушының тұлға ретінде өзі туралы білімі болмаса, өзі туралы тұжырымдар жиі қате болады. Бұл өзіне және басқаларға деген оң көзқарасты бұзады, жалпы өмір салтын деформациялайды, балаларды мінез-құлықтың қоғамда мақұлданбаған түрлеріне итермелейді, ең маңызды тұлғалық тәрбиенің қалыптасуына теріс әсер етеді - өзін-өзі анықтауға және адамдармен гуманистік қарым-қатынасқа психологиялық дайындық.

Психологтар «эмоциялар ойлаудан кем емес маңызды агент» екенін ескере отырып, мектептегі білім берудің әр кезеңінде мұғалімдермен бірге «дамудың әлеуметтік жағдайын» құру қажет, оның негізі өсіп келе жатқан адамның оң тәжірибесі болып табылады.

Бірақ психологтар жалғыз, тіпті мұғалімдермен бірігіп, бүгінгі жаңа жағдайда білім беру мәселесін шеше алмайды. Тағы да Л.С. Выготский. Ол былай деп жазды: «Тәрбиені мінсіз тұлға құрудың абстрактілі идеалдарымен белгілеуге болмайды, өйткені мұндай тұлға жоқ және мұндай тәрбие қазіргі заманғы мақсаттарды ұмытып, сөздік спилликин ойнайды. Біздің алдымызда кейінгі дәуір адамдарын, кейінгі ұрпақ адамдарын олардың тағдырына түсетін тарихи рөлге толық сәйкес етіп тәрбиелеудің нақты мақсаттары тұр. Демек, шектен шыққан нақтылық пен шыншылдық біздің дәуірде адамгершілік тәрбиесінің негізіне айналуда» .

Альфа ұрпағы: бұл кім?

Бүгінгі таңда Альфа ұрпағы мыңжылдықтардың балалары және Х ұрпағының балалары болып саналады, өйткені Альфа ұрпағының орташа өкілі қазір балабақшаға барады, оның талғамы,

көзқарасы мен мінез-құлық заңдылықтары жалпыланған көрініске ие. Өйткені, жоғары психикалық функциялары әлі қалыптаспаған адамды тек байқау әдісімен ғана зерттеуге болады. Альфа ұрпағының өкілдері туралы аз немесе аз толық сурет салу туралы айту әлі ерте, бірақ негізгі тенденциялар мен алдыңғы ұрпақтардан айырмашылықтарды қазір байқауға болады.

Альфа ұрпағының типтік өкілі – бұл жазуды және оқуды үйренуден бұрын Youtube-ті қалай қолдануды білетін бала. Ол үшін бос уақыттың ең қолайлы түрі-интернетте, әлеуметтік желілерде және бейнелерді қарау. Жалпы, олардың өміріндегі бейнелер басым рөл атқарады. Қазірдің өзінде олар ақпарат жинайды, оқиды, бос уақытын өткізеді, бейне арқылы сөйлеседі. Альфа ұрпағын түсірудің ең жақсы құралы Youtube екендігі қисынды.

Альфа және интернет буыны бір-бірімен тығыз байланысты. Өскелең болашақтың мобильді сұраныстарына сәйкес болу үшін қазірден бастап өзгеру қажет. Әрине, Альфа ұрпағының ерекшеліктері туралы оның өкілдері өскен кезде 10 жылдан ерте емес толық сеніммен айтуға болады. Бірақ содан кейін олардың сұраныстарына бейімделуге тырысу кеш болады, өйткені Альфа көп мақсатты және шыдамсыз балалар бірінші рет басу арқылы қалаған нәрсені алуы керек. Олар кешіктіруді кешірмейді.

Еліміздің бүгінгі жас ұрпағына түскен тарихи рөлге кім анықтама (немесе ең болмағанда болжам!) бере алады? Білім беру мәселесін педагогикалық, психологиялық, әлеуметтік және басқа ғылымдар мен тәжірибелердің жоғары кәсіби пәнаралық интеграциясы деңгейінде ғана емес, сонымен қатар әртүрлі ғылымдар мен нысандардың қазіргі заманғы өзара әрекеттесу деңгейінде шешу жолдарын іздеу қажет екені анық. қоғамдық сана – мәдениет, өнер, бұқаралық ақпарат құралдары (теледидар, радио, интернет), құқықтар, мораль, діндер.

Әдебиеттер

1. Республикасының этникалық-мәдени білім беру тұжырымдамасы. // Егемен Қазақстан. – Алматы, 1996, 7-тамыз. – 16 б.
2. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций. – Москва, (Выготский, 1991, 253–254 б.).
3. Кон И.С. Ребенок и общество. - Москва: Наука, 1988.
4. <https://impsi.ru/my-opinion/sovremennye-deti-i-podrostki-novoe-pokolenie-shkolnikov/>

СЕКЦИЯ 32: ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

ФТАХР: 15.01.00

Ә. Мұратова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшісі: А.К. Амантаева, Педагогика және психология кафедрасының оқытушысы

СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫ

Оқу іс-әрекетін ынталандыру мәселесі оқу психологиясындағы негізгі мәселелердің бірі болып табылады. Мотивтер кез-келген әрекеттің міндетті құрамдас бөлігі болып табылады. Оқу мотивациясы оқу іс-әрекетіне, оқу іс-әрекетіне қатысатын мотивацияның жеке түрі ретінде анықталады. Оқу мотивациясы бірқатар факторлармен анықталады: білім беру жүйесі, оқу іс-әрекеті жүзеге асырылатын оқу орны; оқу процесін ұйымдастыру; оқушының пәндік ерекшеліктері (Жасы, жынысы, зияткерлік дамуы, қабілеттері, талап деңгейі, өзін-өзі бағалау) және т. б. Мотивациялық саланы терең білу және түсіну табысты қамтамасыз ете алады, студент тұлғасының белсенділігін оның дамуының дұрыс бағытына бағыттай алады.

"Мотивация" терминін алғаш рет А. Шопенгауэр "жеткілікті негіздің төрт қағидасы" (1900-1910) мақаласында қолданған. Содан кейін бұл термин адамдар мен жануарлардың мінез-құлқының себептерін түсіндіру үшін психологиялық күнделікті өмірге мықтап кірді.

Мотивация термині құбылыстардың екі тобын білдіреді:

- 1) мотивтердің жеке жүйесін құрайтын мотивтер немесе факторлар жиынтығы;
- 2) динамикалық білім, процесс, механизм, яғни белгілі бір адамның мотивтерін белсендіру үшін әрекеттер жүйесі.

Оқу мотивациясы-бұл оқу іс-әрекетіне кіретін мотивацияның жеке түрі. Оқу мотивациясы факторлар кешенімен анықталады:

- біріншіден, білім беру жүйесінің өзі, білім беру мекемесі;
- екіншіден, білім беру процесін ұйымдастыру;
- үшіншіден, білім алушының пәндік ерекшеліктері;
- төртіншіден, оқу пәнінің ерекшелігі [1].

Сократ, Платон, Аристотель, Гераклит, Демокрит және Лукретий сияқты өткеннің ұлы ойшылдары адамдар мен жануарлардың қызметі мен олардың анықтамалары туралы ғылыми зерттеулердің негізін қалады. Қазіргі уақытта мотивацияның ондаған теориялары бар.

"Мотив" сөзін (латынша *motif* — қозғалу) әртүрлі жолмен түсіндіруге болады. Біріншіден, астында себеп деп побуждение адам қызметі. Екінші жағынан, мотив - бұл адамның іс-әрекетінің қайнар көзі болып табылатын саналы қажеттілік, сондықтан мотив оның қызметінің бағытын білдіреді. Мотивтер-бұл адамның мақсаттары [2].

Оқу мотивациясының қызметтілігін анализдеуде міндетті түрде басымырақ қозғаушысын анықтай келе, мотивациялық сферадағы адамның барлық құрылымын ескеру керек. Оқу қызметі әртүрлі қайнар көздеріне ие болуына қарай полимотивтік болып табылады. М.В. Матюхина оқу мотивациясының қайнар көзін үш мотивке тәуелді деп көрсетті:

- Ішкі – танымдық және әлеуметтік қажеттіліктер (әлеуметтік іс-әрекеттерге және жетістіктерге жету ұмтылысы);
- Сыртқы – қатысушының өмірлік жағдайымен анықталады; оған талап, нәтижелілік, мүмкіншіліктер кіреді;
- Жекешелік – қызығушылықтар, қажеттіліктер, нұсқаулар, өлшемдер және стереотиптер, сонымен қатар өзін-өзі кемелдендіруге ұмтылу, басқа қызмет түрлерінде өзін-өзі тануы [3].

Оқу мотивациясында ішкі, сыртқы және жекешелік көздерінің әрекеттесуі оқыту қызметі мен оның нәтижесіне ықпал етеді. Бір қайнар көзінің болмауы оқу мотивіне немесе оның өзгеруіне алып келеді.

Студенттердің оңды белсенді мотивациясын қалыптастыру үшін, міндетті түрде олардың оқу мотив қозғалысын бақылау керек. Ол үшін міндетті түрде оқу процесінде студенттердің өз ойын, доминантты мотивін қалыптастыру керек. Сондықтан да, мотивация туралы мәселе студенттің оқу-танымдық жұмысының сапасының мәселесі.

«Оқытушы – оқушы» жүйесі арасында студент тек басқаратын нысан ғана емес, қызмет субъектісі екендігін ескеру керек, жоғары оқу орнындағы оқу жұмыстарына талдау жасауда біржақтылық болуы мүмкін емес, оқу үрдісінің «технологиясына» назар аудара, мотивацияны да есепке алуымыз қажет. Әлеуметтік-психологиялық зерттеу көрсеткендей, оқу жұмысындағы мотивация біржақты емес, ол студенттің жеке ойлау қабілетіне, топтың сипатына, студенттік топтың даму деңгейіне, нақты жағдайларға және т.б. байланысты. Бір жағынан, адамның тәртібінің мотивациясы, психологиялық құбылыс ретінде қарастырылып, әрқашанда көзқарас бейнелері, бағыт құндылығы, әлеуметтік қабаттардың орналасуы (топтың, жалпы) бәрінің өкілі жеке тұлға болып табылады [4].

Оқу мотивациясы мәселесі студенттер үшін де, оқытушылар үшін де өзекті болып табылады. Өкінішке орай, жыл сайын студенттердің оқуға деген қызығушылығы айтарлықтай төмендейді.

Оқытушылар мен психологтар мұны оқушылардың жеке психологиялық ерекшеліктерімен түсіндіреді, мысалы:

1. Интеллект деңгейі (білімді, іскерлікті, дағдыларды меңгеру және оларды міндеттерді шешу үшін табысты қолдану қабілеті);

2. Шығармашылық (жаңа білімді дамыту мүмкіндігі);

3. Оқу мақсаттарына қол жеткізу кезінде күшті оң тәжірибелерді қамтамасыз ететін оқу мотивациясы;

4. Жоғары өзін-өзі бағалау, бұл талаптардың жоғары деңгейінің қалыптасуына әкеледі.

Бірақ бұл қасиеттердің ешқайсысы, тіпті олардың комбинациясы да студенттің күнделікті, қажырлы және қиын білімге деген көзқарасын қалыптастыруға кепілдік беру үшін жеткіліксіз, кез-келген күрделі іс-әрекетте сөзсіз болатын жиі немесе ұзақ сәтсіздіктер жағдайында кәсіби шеберлік.

Студенттерді ынталандырудың әлеуметтік-психологиялық әдістерін қолдану туралы айта отырып, ынталандыру оқушылардың назарын тақырыпқа аудару, олардың қызығушылығын, танымдық қызығушылығын ояту міндетін орындайды. Сонымен бірге студенттердің бойында оқу-жаттығуды жандандыратын міндет пен жауапкершілік сезімін дамыту қажет. Сабақтың басында тақырыпты оқу қажеттілігін қанағаттандыру, оның маңыздылығын, ерекше еместігін ашып қана қоймай, сонымен қатар сабақ барысында қолданылатын ынталандыру әдістерін, әсіресе оның екінші бөлігінде, табиғи шаршау пайда болған кезде және студенттер стрессті жеңілдететін, шамадан тыс жүктемелерге және белсенді түрде үйренуге деген ұмтылысқа мұқтаж болады.

Оқу іс-әрекетінің тұрақты оң мотивациясын қалыптастыру үшін әр оқушының өзін оқу процесінің субъектісі ретінде сезінуі өте маңызды

1) білім алушылардың танымдық белсенділігін дамыту оқытушы тарапынан оған оқыту әсеріне, сондай-ақ студенттің жеке тәжірибесіне байланысты болады;

2) танымдық белсенділік көзі болуы мүмкін:

– оқу материалының мазмұны,

– оқушылардың танымдық белсенділігін ұйымдастыру процесі ретінде әрекет ететін оқу процесі,

– студент пен оқытушы тұлғасының резервтері;

3) сабақта танымдық белсенділіктің көріну формалары:

– дербестік;

– жеке шығармашылық;

4) танымдық белсенділікті қалыптастыру шарттары:

– оқушылардың белсенді ойлау белсенділігіне барынша қолдау,

– оқу процесін оқушылардың оңтайлы даму деңгейінде жүргізу,

– оқытудың эмоционалды атмосферасы, оқу процесінің жағымды эмоционалды тонусы.

Қорытындылай келе, мотивация туралы білім және оны күнделікті өмірде қолдану – өзіңізді және басқаларды терең деңгейде түсіну мүмкіндігі екенін атап өткен жөн. Сондай-ақ, мотивация оқудағы және білім алу үдерісіндегі негізгі сәт болып табылады. Егер адам өз болашағында табысқа жетуді қаласа кәсіби қызмет, содан кейін ол өзінің мотивациясына үлкен назар аударуы керек. Оқу іс-әрекетінің тұрақты оң мотивациясын қалыптастыру үшін әр оқушының өзін оқу процесінің субъектісі ретінде сезінуі өте маңызды. Бұған оқу процесін ұйымдастырудың жеке-рөлдік формасы ықпал етуі мүмкін. Ұйымның осы формасында әр студент оқу процесінде белгілі бір рөл атқарады.

Бұл студенттер үшін танылған құндылыққа ие болатын осы іс-әрекеттің мотивациясын қалыптастыруға ықпал етеді.

Әдебиеттер

1. Андреева Ю.В. Педагогическая поддержка мотивации студентов на профессиональное саморазвитие. Образование и саморазвитие. – 2008. – № 4. – С.10-11.
2. Бакшаева Н.А., Вербицкий А.А. Психология мотивации студентов. – Уч. пособие. М.:Логос, – 2006.
3. Айсмонтас Б.Б. Педагогическая психология: учебное пособие. – М.: Московский городской психолого-педагогический университет
4. Пейсахов Н.М. Прикладная психология в высшей школе. – Казань, 1979.

ҒТАХР: 14.15.15

Ұ.К. Кәдірбекова

Семей қаласы Шәкәрім атындағы университетінің 2 курс магистранты
Ғылыми жетекші: п.ғ.к. Б.Ш. Тұрғанбаева

ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКА БАРЫСЫНДА БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ШЕБЕРЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ

Жаңа білім ғасырында теориялық білімді терең меңгерген, жаңа технологиямен қаруланған, жан – жақты білімді, білікті мұғалім ғана еліміздің болашағына өз үлесін қоса алады. Кәсіптік практика кәсіптік білімнің негізгі білімдері бағдарламасының құрамдас бөлігі және білікті мамандарды кәсіби іс әрекетке дайындаудың тиімді формасы болып табылады. Осыған орай, болашақ педагог мамандарды бүгінгі қоғам талабына сай дайындау мақсатында жаңа педагогикалық технологияларды оқу үрдісінде жүйелі пайдалану қажет. Педагогтік мамандыққа алғашқы болашақ мұғалімдерді дайындау, қалыптастыру кезеңінен басталады. Білім алушы өзінің бейімділігін, шеберлігін, алған теориялық білімін тәжірибемен ұштастырғанда ғана мұғалімге тән іскерлік, шеберлік қалыптасады. Қазіргі заман мұғалімі – қоғамдық дамудың деңгейінен көрінетін, жаңалыққа жаны сергек, жаңаша ойлау дағдысын меңгерген, балалардың талапкерлігімен қабілетін, өздігінен еркін дамуын ұйымдастыра алатын әрі шығармашылықпен еңбек ете алатын маман болуы тиіс[1].

Мұғалім қоғам талабына сай өзін – өзі үздіксіз тәрбиелеп отыратын, балалармен қарым – қатынасқа түсе алатын ұйымдастырушылық қабілеті жоғары және мол тәжірибе жинақтағанда ғана оның бойынан кәсіби құзіреттілігі анық байқалып тұрады. Кәсіби құзыреттілік деп – педагогтың жеке бас сапалары мен оның психологиялық - педагогикалық және теориялық білімнің кәсіби біліктілігі мен дағдысының бір арнада тоғысуы.

Болашақ маман өз ісінің шебері, жақсы мұғалім болу үшін мамандығына қажетті қабілеттерді және қарым – қатынас мәдениетін меңгеріп әлемдік білім кеңістігіне талпынуы керек [2].

А. Байтұрсыновтың пікірінше, бала білімді тәжірибе арқылы өз бетімен алу керек. Ал балаға орындалатын жұмыс түрлерін шағымдап беру және қойылған мақсатқа жету үшін бағыт – бағдар беру, бұл – оқытушының қызметі. Болашақ маманның кәсіби құзыреттілігін қалыптастыруда педагогикалық практика үлкен рөл атқарады. Педагогикалық практикадан өту кезінде студент - практиканттың іскерлігі мен дағдылары қалыптасады және өзіне деген сенімі артады, шығармашылық деңгейде жұмыс істеу барысында өз білімдерін дәлелдейді. Жоғарыда аталған іс – әрекеттер арқылы мысалы: Ол жансыз жаттанды білім түрінде емес жеке тұлғаның танымға және белгілі мәселелерді ұсынып, шешім жасауға, талдауға, түзетулер енгізіп отыруға деген белсенділігінен көрінеді. Болашақ мамандарды дайындаудағы негізгі міндет - студент практиканттың өз бетінше жаңаша жұмыс істеу қабілетін, шығармашылығын дамыту арқылы бәсекеге қабілетті маман дайындау. Осы мақсатты іске асыруда жұмыс түрлерінің, сонымен қатар болашақ мамандардың кәсіптік білімін арттыруға деген талаптың жылма – жыл күшейіп отыруына байланысты, бүгінгі күні педагогикалық практиканың жаңа түрлері де енгізілуде. Осыған орай қазіргі кезде оқу жоспарында өндірістік практика 40% пайызға өсті [3].

Бастауыш саты – бұл оқушы тұлғасы мен санасының қарқынды дамитын құнды, қайталанбайтын кезеңі. Тәуелсіз ел тірегі – білімді ұрпақ екенін ескерсек, бастауыш білім – үздіксіз білім берудің алғашқы басқышы. Осы орайда бастауыш сынып мұғалімдері жас жеткіншектерді оқытуда қазіргі заманғы педагогикалық технологияларды кеңінен қолдана отырып, білімді терең және жанжақты игерудің жолдарын, әр пәннің ғылыми негіздерін меңгерту мәселелерін, шәкірттің ойлау қабілеті мен шығармашылық әрекетін дамыту сияқты ең ұтымды әдіс-тәсілдерді қолдану қажеттілігі туындайды. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасында «Жоғары білімді дамытудың негізгі үдерісі мамандар даярлау сапасын арттыру, қарқынды ғылыми-зерттеу қызметімен ықпалдастырылған инновациялық қажеттіліктерімен тығыз байланысты білім беру және технологияларды жетілдіру көзі» деп атап көрсеткендей, қазіргі білім беру саласындағы басты мәселе: әлеуметтік педагогикалық ұйымдастыру тұрғысынан білім мазмұнына жаңалық енгізудің тиімді жаңа әдістерін іздестірумен және оларды жүзеге асыра алатын болашақ мамандарды даярлау болып отыр. Қазіргі заман педагогтерінің негізгі мақсаты – білім алушылардың білімін сапалы ету, оның толыққанды жеке тұлға болып қалыптасуына мүмкіндік жасау [4].

Қазіргі бастауыш мектеп жағдайындағы білім берудің ұлттық моделіне өту уақыты мен тәрбиелеудің соңғы әдіс-тәсілдерін, жаңа инновациялық педагогикалық технологияны игерген, психологиялық-педагогикалық диагностиканы қабылдай алатын, педагогикалық жұмыста қалыптасқан бұрынғы ескі сұрлеуден тез арада арылуға қабілетті және нақты тәжірибелік іс-әрекет үстінде өзіндік даңғыл жол салуға икемді, шығармашыл педагог-зерттеуші, ойшыл бастауыш сынып мұғалімі болуын қажет етеді. Қазіргі кезде еліміздің білім беру саласында, оқытуда өзгерістер аз емес. Білім беру стандарттарымен бағдарламаларының, оқулықтар мен оқу құралдарының мазмұндары қайта қаралып, жаңашыл әдіс-тәсілдерді іздеу, оларды өмірге ендіру жүргізіліп жатыр. Бүгінгі күні дидактикалық «нені оқытамыз?» «не үшін оқытамыз?» «қалай оқытамыз?» деген дәстүрлі сұрақтармен бірге «қалай тиімді оқытуға болады?» деген мәселесі ғалым-әдіскерлер мен мектеп мұғалімдерін толғандыруда. Осы сұрақтың айналасында бірқатар ғылыми-зерттеу жұмыстары жүргізілген. Зерттеудің нәтижесін талдау барысы педагогика ғылымында жаңа «педагогикалық технология» бағытының пайда болып, қалыптасып келе жатқанын көрсетеді және ол оқушының өз бетінше білім алуын ұйымдастыруға бағытталған. Әрбір мемлекеттің болашағы мектебінде шындалады. Ертең осы елге ие болып, тізгінін ұстар азаматтар – бүгінгі мектеп оқушысы болғандықтан, қазақстандық барлық мектептерге үлгі болуға тиісті қазақ тілінде оқытатын мектептердің бүгінгі жайы, даму бағыттары, келешегінің көкжиектері бүкіл қоғамның, мемлекеттің назарында [5].

Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерін ақпаратты қоғам жағдайында оқып, білім алуға, өмір сүруге бейімдеу; Қазіргі заманғы ақпараттық және телекоммуникациялық технологияға бейімделген білім берудің ғылыми-әдістемелік базасын жасау, білім саласын басқарудың жаңа формалары мен әдістерін пайдалана отырып, жоғары білім беру жүйесін жаңарту; Дүниежүзілік ақпараттық білім кеңістігіне бастауыш білім беру мен орта, жоғары білім беру жүйесін сәйкестендіре отырып кіріктіру; Білім берудің иллюстративтік түсіндірмелі жүйесінен дамыта оқыту жүйесіне көшу. Оқыту үдерісінде бастауыш сынып оқушысы шығармашылығына негізделген оқыту әдістерін пайдалануға түбегейлі көшу. Бастауыш білім беретін мектептерде бүгін белең алып отырған ділгірліктер:

- білім сапасының төмендігі;
- білім саласына мемлекет тарапынан реформалар жүргізілгенімен оқудың нәтижесінің болмауы; • директивалық құжаттар көптеп шығарылғанымен, оның мардымсыздығы;
- бастауыш сынып оқушыларының өздігінен білім алу дағдысының болмауы [6].

Жүсіпбек Аймауытов: «Сабақ беру үйреншікті жәй ғана шеберлік емес, ол – жаңадан жаңаны табатын өнер» деген екен. Сондықтан қазіргі педагогика жаңалықтарын пән ерекшелігіне қарай қолдана білу – оқыту мақсатына жетудің бірден-бір жолы. Осы жолда педагогиканың технология оқыту мақсатына жетудің тиімді, нақты жолдарын көрсетеді. Оқытудың қазіргі заманғы педагогикалық технологиясы іс-әрекеттің жоспарланған нәтижесіне жетудің шартты тәсілі ретінде қарастырылатын жаңа әдістердің жиынтығынан тұрады. Оның дәстүрлі оқыту технологиясынан ерекшелігі мынада: а) бастауыш сынып оқушысының интеллектуалды дамуы аз уақыт ішінде қабылдау дәрежесінің жоғары мөлшеріне жетуіне бағытталғандығы; ә) бастауыш сынып оқушысы мен мұғалімнің белсенділігінің сайма-сай болуы;

б) бастауыш сынып мұғалімі мен оқушының өзара қарымқатынасында жауапкершіліктің міндеттілігі.

Сонымен, қазіргі заманғы педагогикалық технология бастауыш мектепте оқытудың ұтымды жолдарын зерттейтін ғылым ретінде жұмыс істейді және оқуда қолданылатын тәсілдер жүйесі ретінде, оқытудың шынайы барысы ретінде де қарастырылады [7].

Әдебиеттер

1. 2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. – Астана, 2010.
2. Назарбаев Н. Ә. Болашақтың іргесін бірге қалаймыз! / Қазақстан халқына Жолдау. – Егемен Қазақстан, 29 қаңтар 2011 жыл.
3. Чупрасова В. И. Современные технологии в образовании. – Владивосток, 2000.
4. Назарбаев Н. Ә. Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына. /Л. Гумилев атындағы Еуразия университетінде оқыған лекция. – Егемен Қазақстан, 2006, 27 мамыр
5. Кукушкин В. С. Общие основы педагогики. – Ростов-на-Дону, 2000.
6. Әбдіғалиев Қ. Осы заманғы педагогикалық технологиялар. – //Қазақстан мектебі, 2001, № 2.
7. ҚР Президенті Н. Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы: қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты халыққа жолдауы. – Астана, 14 желтоқсан 2012 ж.

МРНТИ: 14.35.07

Н.Б. Болатбеков

Alikhan Bokeikhan University

Научный руководитель: магистр педагогических наук Н.А. Рахимжанова

МОТИВАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА

Изучением мотивации, которая является движущей силой развития психики, занимались ученые различных психологических школ, что, однако, не исчерпало проблему, а лишь подчеркнуло ее глубину и определило ряд направлений по изучению природы мотивации, форм ее проявлений, потребностей человека.

Мотивации и мотивам посвящено большое количество исследований по проблеме мотивации и мотивов сопровождается и обилием точек зрения на их природу и значение в процессе становления личности.

Обращает внимание разнообразие в толковании понятия мотивов, которые рассматриваются как намерение, представления, переживания (Л.И.Божович), потребности, склонности (Х. Хекхаузен), установки (Д.Н.Узнадзе), морально-политические установки, помыслы (Г.А. Ковалев), предметы внешнего мира (А.Н. Леонтьев), условия существования (К.Вилюнас), внутренние детерминанты деятельности (Р.С. Вайсман, В.К.Вилюнас и др.), отношения (В.Н. Мясищев, В.С. Мерлин), личностные диспозиции - устойчивые свойства личности (М.Ш. Магомед-Эминов, К.К.Платонов). Многочисленные исследования (Д. Аткинсон, Д. Мак-Клелланд, А.К. Маркова, Ю.М. Орлов, Х. Хекхаузен и др.) говорят о том, что мотивация достижения успеха и мотивация избегания неудач являются важными видами человеческой мотивации. От них, как считают исследователи, во многом зависит судьба и положение человека в обществе.

Один из главных факторов креативности - мотивация. Поэтому к творчеству способен всякий, кто готов использовать ресурсы, необходимые для этого. Творчество рассматривают как один из видов увлеченности. Это опыт, дающий ощущение радости и счастья (Csikszentmihalyi, 1997). Одним из препятствий на пути к творчеству является ощущение тревоги и угрозы. Трудно быть творческим, когда твоя жизнь подвергается опасности.

Наша нервная система, безусловно, ставит некоторые пределы. Тем не менее, исследователи продемонстрировали, что основным фактором, определяющим наши достижения, является настойчивость, а ее степень связана с нашими представлениями о том, способны ли мы учиться и развиваться

В данной теории есть мысль о том, что люди, верящие в свою способность контролировать важные сферы собственной жизни, обычно стремятся к овладению навыками.

Два рассмотренных выше подхода к мотивации достижения отражают существующие сейчас пути осмысления вообще проблемы мотивации. Недавно ученые предложили концепцию,

объединившую два этих подхода. В результате стремление к достижению разделили на три ориентации (Elliot & Harackiewicz, 1996).

Цель овладения навыками – сосредоточение на развитии компетентности и преодолении трудностей.

Цель приближения/результативности – сосредоточение на получении положительной оценки и приобретении компетентности.

Цель избегания/результативности – сосредоточение на том, чтобы избежать негативной оценки компетентности.

Рассмотренная выше теория предполагает идею о том, что люди обладают способностью к саморегуляции. Поэтому они поведут себя в соответствии с собственной ориентацией. Аналогичным образом цель овладения навыками и ориентация на приближение/результативность означают стремление к позитивным результатам. Это поможет преодолеть трудности и ощутить свою компетентность. Ориентация же на избегание/результативность (для которой характерно чувство тревоги) представляет собой отказ от решения задач, что приводит к беспомощному поведению.

Эксперименты, направленные на проверку этой теории, подтвердили ее действенность. Помимо всего прочего, исследователи обнаружили, что цель овладения навыками и ориентация на приближение/результативность способствует формированию внутренней мотивации, а противоположная ей нарушает последнюю. В свете сказанного о негативном влиянии внешнего контроля и вознаграждения извне на внутреннюю мотивацию резонен вопрос, почему ориентации на овладение навыками и приближение/результативность приводит к одинаковым уровням внутренней мотивации.

Не должна ли внутренняя мотивация быть сильнее у лиц, нацеленных на овладение навыками? В ряде исследований, проведенных позднее, было показано, что она действительно более тесно связана с такой ориентацией. Одна из причин, по которой этот факт не был обнаружен сначала, – вероятно, сложность целенаправленного поведения.

Помимо переменных, о которых шла речь, необходимо помнить и о субъективном ощущении компетентности, названном А. Бандурой «воспринимаемой самоэффективностью». Если субъективная оценка компетентности высока, человек более склонен к целенаправленным действиям. Таким образом, выбор определенной ориентации, по-видимому, зависит от ожиданий человека, которые он предъявляет собственным результатам. Успехи в математике, к примеру, могут существенно повлиять на ожидания успешно пройти курс статистики, а не какой-либо другой. Действительно, ориентация на избегание/результативность может поменяться на противоположную. С этими выводами согласуются результаты исследований, свидетельствующие, что в основе ориентации на достижение цели лежит потребность в результативности, а на избегание – стремление избежать неудач. Эту теорию также подтверждают данные о том, что ориентация на результативность может сформировать разные направленности. В зависимости от ситуации, например, когда выбирается определенное направление, имеющее разные аспекты, активизируется либо одна потребность, либо другая. То есть в одни моменты поведение подталкивается надобностью избежать неудач, в другие – подтвердить собственную компетентность. Поэтому направленность поведения может изменяться.

Итак, сторонники когнитивной теории считают, что люди достигают своих целей, овладевают навыками и приобретают компетентность благодаря своей способности предвидеть будущее, т.е. благодаря ожиданиям относительно вероятных результатов. В ряде теорий звучит мысль о том, что при наличии позитивных ожиданий человек склонен прилагать усилия. И наоборот, он так не поступает, если не верит, что эти усилия принесут плоды, например, когда считает, что у него недостаточно способностей.

Вопреки бытующему мнению мотивация престижа, достижения в некоторых случаях становится тормозом на пути к творчеству, понимаемому как постановка новых проблем. Это происходит, например, в ситуации соревнования или в ситуации временного ограничения (Волах, Коган, 1965). Чем выше уровень мотивации достижения, тем больше тормозится познавательная деятельность в ситуации соперничества. Мотивация достижения, которая является спутником развивающейся личности, становится преградой при необходимости проявить творчество. Можно утверждать, что, получая удовольствие от творчества, человек усваивает определенные ориентации по отношению к миру и к самому себе – представления и установки, которые развивают креативность. Так же мы можем говорить о том, что люди, нацеленные на успех, будут скорее

пользоваться уже проверенными способами, чем применять креативные, еще не проверенные на практике.

Литература

1. Интеллект и креативность в ситуациях межличностного взаимодействия: Сб. науч. тр. / РАН. Ин-т психологии; Ред.-сост. А.Н. Воронин. – М., 2001.
2. Виллюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека. – М., 1986. – 126 с.
3. Гиппенрейтер Ю.Б. Психология мотивации и эмоции. – М.: ЧеРо. – 2006. – 268 с.

МРНТИ: 14.35.07

М.Е. Жуандыкова, Э.Э. Алиева, М.С. Утепова

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Г.С. Турсунгожинова к.псих.н. кафедры педагогики и психологии

ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Многие ученые придерживаются другого взгляда и детерминируют ценность как философское и социологическое понятие, обозначающее, во-первых, положительную или отрицательную значимость какого-либо объекта, в отличии от его экзистенциальных или качественных характеристик (предметные ценности); во-вторых, нормативную, предписательно - оценочную сторону явлений общественного сознания (субъективные ценности или ценности сознания) [1].

Ценностные ориентации являются результатом ценностной позиции или предпочтения, которые из нее вытекают, и являются выражением направленности, целеустремленности ценностной практики субъекта. Всякая ценностная ориентация есть результат выбора, предпочтения определенной ценности, но не каждое предпочтение есть ценностная ориентация [2].

Возникновение ценностей Кирьякова А.В. связывает, с одной стороны, с предметами, явлениями, их свойствами, способными удовлетворить потребности общества, человека. С другой - ценность выступает как суждение, связанное с оценкой существующего предмета, явления человеком, обществом. Следовательно, «ценность – это форма проявления определенного рода отношений между субъектом и объектом – ценностного отношения» [3]. Здесь поддерживается позиция, намеченная В. Брожином, А.Т. Москаленко и В.Ф. Сержантовым.

Принимая во внимание существующие подходы, мы рассмотрим ценностные ориентации как важнейший компонент структуры личности, который выражает сформированное у нее предпочтительное отношение к ценностям и находит свое выражение в ее интересах и потребностях, взглядах, оценках, мотивировках.

В зависимости от характера и качества ориентирующего знания Р.П. Перри, американский философ, различал ценности истинные и ложные, развитые и неразвитые, сложные и простые, позитивные и негативные, скрытые и активные. Если интерес относится к личному переживанию, то ему американский философ относит экзистенциальную ценность, если к идеальной цели, то ценность также считается идеальной. Согласно Р.П. Перри, есть четыре главных принципа градации ценностей: правильность, интенсивность, предпочтительность и включаемость.

Нас заинтересовала типология социально-значимых ценностей приведенная А.В. Кирьяковой. В зависимости от системы данного общества или определенной культурной среды, она приводит приоритетные группы социально-значимых ценностей, перечислим эти группы: «Человек как ценность», «Красота как ценность», «Образование как ценность», «Труд как ценность», «Отечество как ценность», «Жизнь как глобальная ценность личности и общества».

Анализ приведенных выше типологий ценностей позволяет нам остановиться на классификации, предложенной А.В. Кирьяковой и А.Д. Солдатенковым, позволяющей учесть все жизненноважные ценности. Среди групп ценностей учеными выделена ценность труда, что позволяет актуализировать трудовые ценностные ориентации [4; 5].

Приоритетной группе «Труд как ценность» уделяют большое внимание социологи, психологи, педагоги. Ценностные ориентации аккумулируют конкретный профессиональный опыт индивида, поэтому уместно рассмотреть трудовые ценностные ориентации как составную часть

системы ценностной ориентации индивида, выражающую избирательное отношение к ценностям трудовой деятельности.

Качества труда, или ценности, делают его основой жизни, перспективой личности взрослого человека считает К.А. Абульханова - Славская и выделяет следующие ценностные качества труда: материальное вознаграждение за труд, средство удовлетворения потребности личности в общественном признании и престиже, способ самовыражения, признания обществом индивидуальности личности [6].

Группа трудовых ценностей, выделяемая М. Х. Титмой для анализа значимости профессии, состоит из следующих позиций: творчество, самоутверждение, самосовершенствование, позиция в обществе, руководство людьми, признание людей, обеспеченное будущее, полезность обществу, материальное вознаграждение [7].

Титма М.Х. разработал перечень ценностных ориентации, сгруппированных в шесть блоков, который мы дополнили характеристиками, исходя из потребностей современного общества:

1. Ориентация на содержание труда (иметь дело с современной техникой, с людьми, заниматься организаторской и руководящей деятельностью);
2. Ориентация на условия труда (психологически комфортных и гигиенических условий);
3. Ориентация на престиж (востребованность в профессии);
4. Ориентация на материальную обеспеченность (конкурентоспособность);
5. Ориентация на самореализацию в трудовой деятельности (креативность, реализация творческих способностей, целенаправленность, перспективность);
6. Ориентация на общественное значение трудовой деятельности (социализированность)

Большой интерес для нас представляет система профессионально-ценностных ориентаций старшеклассников, предложенная В.А. Матусевичем и В.Л. Оссовским. Данная модель построена не однопланово, в плоскости "Я и профессия", а многопланово, в разных плоскостях и аспектах: "Я и должность", "Я и семья", "Я и место жительства" и др. Такой подход дает следующий спектр ориентаций: на функциональное содержание труда (ценностные ориентации на содержание и условия труда); на социальный статус (ценностные ориентации на престиж и его коррелятор); на образ, идеал личности выдающихся представителей профессии (ценностные ориентации на качества идеальной личности представителя профессии); на образ жизни (ценностные ориентации на черты желаемого образа жизни). На основе анализа научной литературы мы выделяем группы профессиональных ценностей будущих педагогов: содержание педагогической деятельности, результата труда, социального статуса; условий труда; самосовершенствования и самореализации в педагогической деятельности; материального вознаграждения, образа жизни ярких представителей профессии.

В нашей работе исследовались трудовые ценностные ориентации будущих педагогов, решивших посвятить себя учительской профессии.

Следует обратить внимание на то, что понятия «ценностные ориентации на педагогическую деятельность» или «профессионально-ценностные ориентации будущих педагогов» и «педагогические ценностные ориентации» не однозначны.

Уточним, что ценностные ориентации на педагогическую деятельность и педагогические ценностные ориентации – это взаимосвязанные и взаимообусловленные элементы общей ценностной системы личности будущего педагога. Первые предшествуют вторым, вторые развиваются на базе первых, включая их в себя. Иначе говоря, педагогические ценностные ориентации выражают позицию уже сформировавшегося специалиста, ценностные ориентации на педагогическую деятельность – позиция будущего педагога, который стремится стать хорошим специалистом.

Под профессионально-ценностными ориентациями будущих педагогов мы понимаем важнейший компонент структуры личности, который выражает предпочтительное отношение к ценностям профессии учителя и находит свое выражение в интересах, потребностях, взглядах, оценках, мотивах.

Педагогический аспект профессионально-ценностных ориентаций будущих педагогов проявляется в связях между профессиональной направленностью личности, идеалами, интересами и профессионально-ценностными ориентациями личности, в подготовленности к профессиональному образованию.

Литература

1. Коршунов А.М., Мантатов В. В. Диалектика социального познания. – М.: Политиздат, 1988. – 383 с.
2. Попова И.М. Ценностные ориентации и "парадоксы" сознания// Социологические исследования. 1984. – № 4 – С. 31-33.
3. Брожек А.М. Марксистская теория оценки: перевод со словацкого. – М.: Прогресс, 1982. – 260 с.
4. Казакина М.Г. Ценностные ориентации школьников и их формирование в коллективе. – Л., 1989. – 83 с.
5. Кириякова А.В. Ориентация школьников на социально значимые ценности. Автореферат диссертации докт. пед. наук. С-Пб., 1991. – 39 с.
6. Абульханова-Славская К.М. Стратегия жизни. – М.:Мысль, 1991. – 299 с.
7. Титма М. Х. Социально-профессиональная ориентация молодежи. Таллин, 1982. – 198 с.

МРНТИ: 14.35.07

Г.Х. Кайрбекова

Alikhan Bokeikhan University

Научный руководитель: магистр педагогических наук Н.А. Рахимжанова

ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ

В настоящее время в образовании компетентностный подход провозглашается одним из важных концептуальных положений обновления содержания образования. Цель компетентностного подхода – обеспечение качества образования.

Компетентностный подход как приоритетная ориентация на цели – векторы образования: обучаемость, самоопределение (самодетерминация), самоактуализация, социализация и развитие индивидуальности. В качестве инструментальных средств достижения этих целей выступают принципиально новые «метаобразовательные конструкторы»: компетентности, компетенции и метакачества.

В соответствии с мировыми образовательными тенденциями в образовании происходит переориентация на компетентностный подход, это предполагает «разработку и принятие общеевропейских квалификационных стандартов, подготовку людей не только знающих, но применяющих свои знания». Компетентностным подходом в образовании занимались В.И.Андреева, В.И. Байденко, Э.Ф. Зеер, О.Е. Лебедев, Дж. Равен, Р. Уайт, Н. Хомский, А.В. Хуторской и др.

По-мнению А.В. Хуторского, «компетенция – это требование к образовательной подготовке обучающихся, предполагающая усвоение учащимся не отдельных друг от друга знаний и умений, а овладение ими комплексной процедурой, связанной с их способностью целевого осмысленного применения комплекса знаний, умений и способов деятельности в отношении определенного междисциплинарного круга вопросов, имеющих личностно-деятельностный характер».

Компетенция – совокупность полномочий (прав и обязанностей) какого-либо органа или должностного лица, установленная законом, уставом данного органа или другими полномочиями; в обучении – обобщенные способы учебных и профессиональных действий.

Компетенция:

1. Способность делать что-либо хорошо, эффективно в широком формате контекстов с высокой степенью саморегулирования, саморефлексии, самооценки, быстрой, гибкой и адаптивной реакцией на динамику обстоятельств и среды.
2. Соответствие квалификационным характеристикам с учетом требований локальных и региональных (реже – федеральных) потребностей (запросов) рынков труда.
3. Способность выполнить особые виды деятельности и работ в зависимости от поставленных задач, проблемных ситуаций и т.п.

А.М. Ароновым компетентность определяется, как «готовность специалиста включиться в определенную деятельность», П.Г. Щедровицким – как «атрибут подготовки к будущей профессиональной деятельности».

И.А. Зимней «компетентность» трактуется «как интеллектуально и личностно обусловленный опыт социально - профессиональной жизнедеятельности человека».

По определению Б.Ю. Элькониной, компетентность - это «квалификационная характеристика индивида, взятая в момент его включения в деятельность».

Компетентность - качество человека, завершившего образование определенной ступени, выражающееся в готовности (способности) на его основе к успешной (продуктивной, эффективной) деятельности с учетом ее социальной значимости и социальных рисков, которые могут быть с ней связаны.

Компетентность предполагает целый спектр личностных качеств человека, включая в себя когнитивную, мотивационную, этическую, социальную, поведенческую составляющие.

Компетентность всегда «лично окрашена качествами конкретного человека, предполагает минимальный опыт применения личностью компетенций».

Анализ представленных точек зрения на понятия компетентность и компетенция позволяет уточнить данные определения, в исследовании компетенция – выступает как компонент качества человека, определяющий способность и готовность субъекта выполнять определенную группу действий в сфере того или иного рода деятельности, а компетентность – как совокупность компетенций, то есть наличие знаний и опыта, необходимых для эффективной деятельности в заданной предметной области.

Таким образом, компетенция первичное понятие (способность, отражающая необходимые стандарты поведения), а компетентность - способность и готовность личности к деятельности (по заданным навыкам личность формирует свою компетентность). Компетентность в языковом образовании нередко ассоциируют с понятием «коммуникативная компетенция».

Согласно данных исследователей коммуникативная компетенция – это «совокупность знаний, умений, навыков, знание языка и умение использовать языковые средства в реальных ситуациях общения, необходимых для построения эффективного коммуникативного межличностного и межкультурного взаимодействия». К.М. Левитан отмечает, что успех любой деятельности зависит от того, обладает ли ее субъект коммуникативной компетентностью, которая включает, по его мнению, «способность слушать и услышать, смотреть и увидеть, читать и вычитывать и во всех случаях адекватно понять воспринимаемый текст».

Э.Ф. Зеер в своей работе «Компетентный подход к образованию» определяет коммуникативную компетентность как совокупность знаний, умений и навыков, включающую: «функции общения; виды и средства общения (вербальные и невербальные); репрезентативные системы и доступ к ним; «обратную связь» – вопросы и ответы; формы и методы межличностного взаимодействия».

Взаимосвязанное формирование всех составляющих коммуникативной компетенции обеспечивает.

1. Развитие коммуникативных умений (умение вести дискуссию, слушать и слышать собеседника, отстаивать свою точку зрения, подкрепленную аргументами, умение находить компромисс с собеседником, умение читать и понимать содержание несложных аутентичных текстов разных жанров и видов; умение устно осуществлять диалогическое общение; передавать содержание прочитанного с опорой на текст; умение письменно оформить и передать элементарную информацию).

2. Развитие общеучебных и специальных учебных умений (умение работать с информацией, ориентироваться в информационном пространстве, систематизировать знания, выделять главную мысль, умение делать выводы и обобщения, учиться – работать с книгой, учебником, справочной литературой).

3. Воспитание у учащихся личностных отношений к постигаемой культуре и процессу овладения этой культурой (системы моральных ценностей; оценочно - эмоционального отношения к миру; положительного отношения к иностранному языку, к культуре народа, говорящего на этом языке, взаимопонимания, толерантности; понимания важности изучения иностранного языка и потребности пользоваться им как средством общения в условиях вхождения нашей страны в мировое сообщество).

4. Развитие учащихся в процессе освоения ими опыта творческой, поисковой деятельности (умения работать в библиотеках, формирование механизма языковой догадки и умения переноса знаний и навыков в новую ситуацию; языковых, интеллектуальных и познавательных способностей; ценностных ориентаций, чувств и эмоций; способности и готовности вступать в иноязычное общение).

Таким образом, можно выделить пять основных компонентов в речевой коммуникации: 1) ситуация общения; 2) отправитель речи; 3) получатель речи; 4) условия протекания речевого действия; 5) речевое сообщение. Чтобы лучше понимать процесс обмена информацией и условия его эффективности, следует иметь представление о стадиях процесса, в котором участвуют двое или большее число людей.

Литература

1. Ушакова Н.М. Активные процессы в современном образовательно-педагогическом целеполагании: учебное пособие. – Павлодар, 2006. – 170 с.
2. Хомский Н. Язык и мышление. – М.: Просвещение, 1972. – 252 с.
3. Гришанова, Н.А. Компетентностный подход в обучении взрослых. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004.

МРНТИ: 77.03.05

М.А. Алжасарова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Б.Ш. Тұрғанбаева, п.ғ.к., педагогика және психология кафедрасының
қауымдастырылған профессор міндетін атқарушы

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫҢ РӨЛІ МЕН ОРНЫ

Қазіргі таңда үнемі өзгеріп жатқан ақпараттық технологияларға ілесу үшін үнемі білім алу қажет. Оқытудың бір түрі – қашықтықтан оқыту. Бұл не? Қашықтықтан оқыту – оқытушы мен білім алушының тікелей, жеке байланысынсыз қашықтықтан оқытуға мүмкіндік беретін заманауи ақпараттық және телекоммуникациялық технологияларды пайдалануға негізделген оқу процесін жүзеге асыру тәсілі.

Бұрынғы жылдары мектепке бара алмаған балаларды ата-анасының немесе келген мұғалімдердің көмегімен үйде оқытатын. Бүгінгі таңда заманауи технологияның дамуы үйде білім алғысы келетіндерге мұны ыңғайлы және жайлы етіп жасауға мүмкіндік береді. Қашықтықтан оқытуды бастау үшін Internet желісіне қосылу және тиісті техникалық құрылғылардың болуы жеткілікті. Қазіргі ақпараттық технологиялардың үздіксіз дамуы жағдайында адам өзін-өзі дамыту, білім алу және өзін-өзі тәрбиелеу саласында да шексіз мүмкіндіктерге ие болады. Қазіргі уақытта бұл мүмкіндік қашықтықтан тиімді түрде жүзеге асырылуда, бұл адамның әртүрлі себептермен басқа қалаға немесе тіпті басқа елге бару мүмкіндігінің болмауына ғана емес, өте ыңғайлы және бұл режим мүмкіндігі шектеулі адамдар үшін де ең өзекті болып табылады [1].

Баланың оқу орындарында оқи алмауының көптеген себептері бар. Солардың кейбіреулеріне мыналар жатады:

- отбасы тұрғылықты мекен-жайын жиі ауыстырады, бір қаладан екінші қалаға көшеді;
- білім алушы қосымша спортпен айналысады және стандартты кесте бойынша мектепке бара алмайды;
- бала оқу пәндерін меңгеруде қиналады;
- оқушы материалды меңгеру қарқыны бойынша өз қатарластарынан айтарлықтай алда;
- мұғаліммен қақтығыс баланың бағдарламаны сабырлы меңгеруіне және жақсы баға алуына мүмкіндік бермейді.

Осы жағдайлардың көпшілігінде қашықтықтан оқыту мектепке барудың тамаша баламасы болып табылады.

Қашықтықтан білім берудің дәстүрлі оқыту түрлерімен салыстырғанда артықшылығы сөзсіз:

- білім алушылардың негізгі даярлығы мен қабілетінің деңгейіне, денсаулығына, тұрғылықты жеріне жоғары бейімделу, сәйкесінше білім алу үдерісін жеделдету және білім сапасын арттыру үшін жақсы мүмкіндіктер;
- автоматтандырылған оқыту және тестілеу жүйелерін пайдалануға назар аудару арқылы оқу үдерісінің сапасын арттыру;
- білім алушылардың компьютерлік желілерді пайдалана отырып, оның баламалы көздеріне сілтеме жасау мүмкіндігі болғандықтан, «айқас» ақпаратының болуы;

- білім алушылардың өзін-өзі ұйымдастыру, білімге ұмтылуы, компьютерлік технологиямен өзара әрекеттесу және өз бетінше жауапты шешімдер қабылдау қабілеті арқылы шығармашылық және интеллектуалдық әлеуетін арттыру;

- оқытудың айқындалған тұрақты мүмкіндігі (білім алушылар белгілі бір мұғаліммен тікелей байланысып, оларды нені қызықтыратыны туралы сұрақтар қоя алады).

Осылайша, білім беру ұйымдарында қашықтықтан оқыту жүйесін енгізу келесі міндеттерді шешеді:

- Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды, сондай-ақ жиі ауыратын балаларды оқыту;
- Оқушылардың білімін қашықтықтан басқаруды ұйымдастыру;
- Дарынды балалармен жұмыс (жоғары деңгейдегі жеке қосымша тапсырмалар);
- Білім алушыларға мектеп курсының жекелеген тақырыптарын немесе тарауларын өз бетінше игеруге көмек көрсету;
- Білім алушыларды қызықтыратын пәндерді тереңдетіп зерттеуге көмек көрсету [2].

Қашықтық технологияларды қолдану арқылы оқытудағы кедергілерді жою үшін виртуалды кеңістікте білім алушының ынтасы мен қызығушылығы маңызды рөл атқаратынын ескеру қажет. Білім беру процесін оңтайландырмай-ақ ақпараттық және психологиялық-педагогикалық сияқты ең үздік және ең озық технологиялардың өзі кері әсер етуі мүмкін, сондықтан сапалы әрі қолжетімді білім алу үшін тек қашықтықтан білім беру жүйесін енгізу жеткіліксіз. оқу процесіне іскерлікке шығармашылық көзқарас қажет, мұғалімдер мен білім алушылардың оқу қызметін ұйымдастырудың қалыптасқан жүйесін құру қажет. Өйткені, қашықтықтан оқыту технологияларын пайдалана отырып оқыту дәстүрлі оқу үдерісінің негіздерін өзгертуді және педагогикалық қызметтегі принциптер мен әдістерді қайта қарауды талап ететін оқытуды ұйымдастырудың нақты түрі ғана.

Қашықтықтан оқытудың кемшіліктеріне мыналарды жатқызуға болады:

- бағдарламаны өз бетінше, онлайн режимінде меңгеруге психологиялық дайындықтың жеткіліксіздігі (өзін-өзі ұйымдастыру, өзін-өзі бақылау және өзін-өзі реттеу аппаратының болмауы немесе жеткіліксіз дамыған);
- мұғаліммен, тәлімгермен және сыныптастармен «жанды» байланыстың болмауы;
- пәнді оқуға мотивацияның болмауы немесе жеткіліксіздігі (соның ішінде өзіндік мотивация);
- адамның үлкен жүктемесі (курспен немесе негізгі жұмыспен немесе күндізгі оқумен біріктірілгенде);
- курстардың көптігі білім алушының дұрыс таңдау жасауын қиындатады [3].

Болашақ студент ретінде оқу орнының түлегіне, сондай-ақ жоғары оқу орнының түлегіне де мүлдем жаңа талаптар қойылуда, бүкіл білім беру жүйесі жаңартылуда, қоғам өмірінің өзгертін қоғамдық-саяси жағдайларына сәйкес, жас ұрпақтан оффлайн режимінде жұмыс істеу қабілетімен қатар soft skills деп аталатын тәжірибеде шебер меңгеру және қолдану талап етіледі.

Қашықтықтан оқыту технологиялары, менің көзқарасым бойынша, педагогикалық іс-әрекетке келесі түрде көмектеседі. Біріншіден, қосымша білім беру кеңістігі қалыптасады. Екіншіден, білім алушылар толеранттылық, сыни ойлау, ымырашыл шешім іздеуге және басқа біреудің көзқарасын қабылдауға дайын болу сияқты дағдыларды дамытуға мүмкіндік алады. Үшіншіден, балалардың өздеріне жақынырақ және қалыптасқан (виртуалды дегенім) ортаға түсуіне байланысты олардың танымдық белсенділігі мен дербестігі дамиды. Төртіншіден, білім алушы материалды оқудың жеке қарқынын таңдай алады (күрделі тапсырмаларды орындай алады, қосымша шығармашылық тапсырмаларды орындай алады) [4]. Білім алушы сырақаттанған жағдайда оқу процесіне қатысуға және бағдарламадан ілесуге әрқашан мүмкіндігі бар. Осылайша, бала қажетті білімді алумен қатар, өзінің жандүниелік және психикалық тепе-теңдігін сақтайды. Қашықтықтан оқыту тек білім беру мәселелерін ғана емес, сонымен қатар білім алушылардың психологиялық мәселелерін де шешіп, оқушылар мен педагогтардың коммуникативтік аясын кеңейтіп, оқуға деген ынтасын дамытуға ықпал ететінін атап өткім келеді. Қашықтықтан оқыту – бұл Интернет-технологиялардың нақты құралдарымен немесе интерактивтілікті қамтамасыз ететін басқа да құралдармен жүзеге асырылатын оқытудың қазіргі заманғы дербес түрі деген қорытынды жасалады. Қашықтықтан оқытудың психологиялық жағынан оң және теріс аспектілері бар. 2020 жылдың заманауи жағдайында, қашықтықтан оқыту жағдайында сабыр сақтап, оқу үдерісінің тиімділігін арттыруға бағытталған ұсыныстарды пайдалану маңызды.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасы білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
2. Агапонов, С.В. Қашықтықтан оқыту құралдары. Әдістеме, технология, құралдар / Агапонов С.В., Джалиашвили З.О., Кречман Д.Л./ Ред. З.О. Джалиашвили. СПб.: БХВ-Петербург, 2003. – 336 б.
3. Зайченко, Т.В. Қашықтықтан оқыту негіздері: теориялық және практикалық негіздері: оқу құралы / Зайченко Т.В. – СПб.: РГПУ, 2004. – Б.207
4. Попов А.И. Дене шынықтыру пәні бойынша білім алушыларды қашықтықтан оқыту / Попов А.И., Петров П.К. // Дене шынықтыру мен спорттың педагогикалық-психологиялық және медициналық-биологиялық мәселелері. – 2010. – Т. 5, № 2. – Б. 84-92.

МРНТИ: 32.61.11

Е.Г. Гончарова

Научный руководитель: И.А. Оралканова
Государственный университет имени Шакарима города Семей

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ ПРИЕМОМ РАСПОЗНАВАНИЯ КОРРУПЦИОННОГО ПОВЕДЕНИЯ

Среди глобальных проблем современности, от решения которых зависит дальнейшее развитие мирового сообщества в новом столетии, одной из самых острых является проблема коррупции. Одним из вопросов, наиболее остро стоящих перед современным образованием и воспитанием, наиболее трендовым считается ответственность за новое поколение. Целью образования и воспитания сегодня является профессионально компетентная, инициативная, творческая молодежь, наделенная чувством долга и ответственности перед обществом. Коррупционное поведение изучается в различных отраслях знания: экономике, юриспруденции, социологии, психологии и других. В экономике исследуют отрицательное и положительное влияние коррупции на развитие различных экономических систем. В социологии коррупционное взаимодействие рассматривается с точки зрения его распространения, восприятия социумом различных форм коррупции и уровня толерантности к ее проявлениям.

Исследуются психологические особенности субъектов, вовлеченных в коррупционное поведение: внутренние и внешние мотивы, побуждающие к коррупционному и антикоррупционному поведению; эмоциональные особенности участников коррупционного и антикоррупционного взаимодействия; внешние формы проявления коррупционного поведения, их особенности и виды; морально-ценностные ориентиры и особенности правосознания субъектов коррупционного и антикоррупционного взаимодействия. Исследования в различных областях науки доказали, что повышение прозрачности систем, потенциально подверженных коррупции, в частности, повышение уровня просвещения в сфере антикоррупционного законодательства - т.е. расширение знаний о коррупционном взаимодействии, его свойствах и последствиях - является наиболее эффективной мерой этого противодействия. Таким образом, речь идет о работе с когнитивной сферой субъекта. Вместе с тем, когнитивный компонент коррупционного и антикоррупционного взаимодействий изучен недостаточно, поэтому исследования в данной области остаются актуальными.

Некоторые исследователи выделяют, наряду с выше перечисленными, поведенческий, ценностно-смысловой, когнитивно-ценностный и операционально-деятельностный компоненты, которые изучаются в составе антикоррупционной компетентности. В содержание этих компонентов включаются ценностные ориентации вступающего в коррупционное поведение субъекта, его эмоциональные состояния, уровень развития правосознания.

Литература

1. Печёнкин В.А. Формирование антикоррупционной компетентности государственных служащих : автореферат дис. ... кандидата психологических наук 19.00.06. – Москва, 2012. – 25 с.
2. Погожина И.Н., Пшеничнюк Д.В. Когнитивные составляющие распознавания ситуаций коррупционного взаимодействия / «Ананьевские чтения – 2014: Психологическое обеспечение

профессиональной деятельности»: материалы научной конференции, 21–23 октября 2014 г. / отв. ред. Г.С. Никифоров. - СПб: Скифия-принт. – 2014. – б - С. 192-194.

3. Погожина И.Н. Детерминация развития познавательных структур: постнеклассическая теоретическая модель. // Национальный психологический журнал, № 3 (19) 2015. С. 35-45

СЕКЦИЯ 33: МУЗЫКАНТ-ИССЛЕДОВАТЕЛЬ

ҒТАХР: 18.41.01

А. Жекен

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: Б.К. Бодауова п.ғ.к, қауымдастырылған профессор

МУЗЫКА ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫ ПАТРИОТТЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ

Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасында: орта білім беру міндеттерінің бірі-азаматтыққа, адамның құқықтары мен бостандықтарына құрметпен қарауға, елжандылыққа өз Отанын сүйге тәрбиелеу – деп көрсетілген. Тәрбиенің аса маңызды құралы – өнер болып табылады. Оның ішінде өте кең, әрі сан қырлы ұғымды қамтитыны әрине музыка өнері. Оның салмағы басқа өнер түрлеріне қарағанда орасан зор. Яғни музыка адамзаттың рухани азығы, жан серігі және өзінің көркемдігімен, нәзіктігімен адам жанын баурап, оларды жақсы мінез-құлықтарының қалыптасуына әсерін тигізеді. Ұлттық музыка өнеріне деген сүйіспеншілік, Отанға деген махаббат сезімінен бөлек емес. Сондықтан оқушыларда отансүйгіштік сезімді қалыптастыруда мектептегі музыка өнері арқылы тәрбиелеудің орны ерекше болуы керек.

Мақсаты: Мектептегі музыка сабағында оқушыларды музыка өнері арқылы патриотизмге тәрбиелеу.

Қай кезеңде болсын ұрпақ тәрбиелеу мәселесі басты назарда болады. Тәрбие процесі – үздіксіз процесс. Тәрбиенің адам өміріндегі ерекше ролін ұлы ғалым Әл – Фараби: «Адамға ең бірінші керегі білім емес, тәрбие беру керек. Тәрбиесіз берілген білім – адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне опат әкеледі», - деп атап көрсетеді. Тәрбиенің барлық бағыттары бір – бірімен тығыз байланыста болады. Олардың әрқайсысының атқарар ролі өте зор. Бағыттарды жеке бөліп қарастырар болсақ, бүгінгі егеменді ел болып, дербес мемлекет атану жағдайында жастарды отансүйгіштікке тәрбиелеу көкейкесті болып табылады. Әр халық Отанын сүйер, Отан үшін, ел үшін күйінер патриоттарды тәрбиелеуге тырысады. Егеменді Қазақстанның болашағы, тағдыры жастардың қолында. Сондықтан жастарымыз білімді де тәрбиелі, жан – жақты дамыған азамат болып қалыптасуы керек. Кез – келген азамат өзінің елі мен жері үшін жанын берер патриот болуы керек. Ең мықты мемлекет болуы үшін жастардың бойында шынайы патриотизмді қалыптастыруға үлкен күш жұмсауымыз қажет. Қазақстан – көп ұлтты мемлекет. Демек, жас ұрпақтың бойында ұлттық патриотизммен бірге қазақстандық патриотизмді қалыптастыру ерекше маңызға ие. Қазақстанның әрбір азаматы ұлты мен дініне қарамай татулық пен бірліктің туын жоғары көтере білсе – патриотизмнің негізі сол болмақ. «Музыка» жаңа буын оқулықтары қазақ жерінің өнерін тірілті.

Әр халықтың өзіндік ұлттық өнері-болады. Адамның тәрбиелі болып өсуі үшін музыка өнерінің маңызы зор. Өнер – адамның дүниетанымына, сеніміне, адамгершілік – моральдік қасиетердің қалыптасуына, эстетикалық сезімдерінің тұрақты, алдына қойған мақсатының айқындала түсуіне игілікті әсер етеді. Сондықтан қазақтың ұлттық өнерінің оқушыларға тәрбие беруде маңызы зор. Кәзіргі кезде мектеп оқушыларын патриоттыққа тәрбиелеу үшін менің ойымша үзілісте соғылатын қоңырау үнінде қазағымыздың күйі ойнап тұрса қандай күшті болар еді, сонымен қатар оқушыларымыз мектепке келгенде сабақтарынан кірер алдында мемлекеттік гимні айтса қандай тамаша болар еді осылайша біз отанымызға деген сүйіспеншілікті оята аламыз.

Жас ұрпаққа мәдени мұралар арқылы патриоттық тәрбие берудің негізгі идеялары Елбасының «Қазақстан – 2030» стратегиялық Жолдауында «Олар ... күллі әлемге әйгілі әрі сыйлы, өз елінің патриоттары болады» делінсе, Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңында «Білім беру жүйесінің басты міндеттері: азаматтық пен елжандылықты, өз Отаны – Қазақстан Республикасына сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге, әлемдік және отандық мәдениеттің жетістіктеріне баулу, қазақ халқы мен республиканың басқа халықтарының тарихын, әдет-ғұрпы мен дәстүрлерін зерделеу, мемлекеттік

тілді, орыс, шетел тілдерін меңгеру» деп атап өтілген. Осыған орай, бүгінгі күні жас ұрпақты мәдени мұралар арқылы патриоттыққа тәрбиелеу, өз халқының тегін, салт-дәстүрін, тілін, білімін меңгерген, мәдениетті, адами қасиеті мол шығармашылық тұлға етіп қалыптастыру.

Демек, бұл міндетті іске асыру отбасы мен мектеп мұғалімдерінің үлесіне тиеді. Қазағымыздың ұлттық мәдени құндылықтарын қастерлеп, имандылық адами қасиеттерін құрмет тұта отырып «Ұлт тәрбиелей отырып, жер иесін тәрбиелейміз» деген қанатты сөздердегідей өз жеріміздің, ұлтымыздың болашақ иелерін, ұлтжанды азаматтарын тәрбиелеуге тиіспіз. Бұл – баршамыздың тікелей борышымыз.

Әдебиеттер

1. Айталы А. Ұлттану. Алматы. 2000.
2. Аманжолова А.А. Жеке тұлғаны адамгершілік – рухани бағытта тәрбиелеу // Өзіндік таным № 5, 2000 – 7-8 б.
3. Бекенов У. Күй табиғаты. Алматы. Өнер, 1981 15б.
4. Білім беру ұйымдарында салтынаты іс-шаралар өткізу кезінде Қазақстан Республикасының мемлекеттік нышандарын қолдану рәсімі туралы // Білімдегі жаңалықтар № 2, 2006-19-20б.
5. Қазақстан Республикасының «Білім туралы» заңы.

ҒТАХР: 18.41.01

Д. Төлешова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекшісі: М. Қисамеденова, аға оқытушы

ҰЛТТЫҚ БРЕНД ДОМБЫРА

Домбыра – қазақтың болмысы, жан серігі. Елдің – асыл мұрасы, өткен ғасырдың куәсі. Осынау киелі аспап мәдениетіміздің жаңа кезеңінде өзінің айрықша келбетін, қайталанбас құндылығын ашқандай. Әсіресе, Елбасы Жарлығымен шілденің бірінші жексенбісін – Ұлттық домбыра күні деп жариялағаны ойымызды қуаттай түсті. Тіпті, текті өнердің жағасын қисайтпай, алтындай аялап, асылдай мәпелеп, өрісін ұзартып, өресін биіктетсін деген зор сенімді арқалатты. Халқымыздың рухани өркендеуінің, мәдениетінің сарқылмас бір саласы – өнер. Сол өнерге үн берген – қасиетті домбыра. Домбыра атауының шығу тарихына келер болсақ

"Домбыра" атауының шығу төркініне қатысты талас-тартыс көп.

Түркі тілдес халықтарда домбыра тектес шертпелі аспаптарды қазақ, ноғай, өзбек, башқұрт – домбыра, тәжік – домбурак, бурят – домбро, монғол – домбор, түрік – томбра, телеуіт – комыс, шор – кобус, қырғыз – комуз, қырым татарлары – кобуз, хакас – хомус, алтай – топшур, тува – топшулур, түркімен, қарақалпақ, ұйғыр – дутар деп айтады. Кей деректерге сүйенсек, "домбыра" сөзі көне шумерден аударғанда "кішкене садақ" деген мағынаны білдіреді. Ал академик Ахмет Жұбановтың айтуынша, "домбыра" сөзі "қозы құйрық" сөзімен байланысты "дунбаһ" және "бурра" деген қос араб сөздерінен шыққан. Ғалым шамасы домбыраның шанағының сүйірленіп барып, қозы құйыршықтанып бітетінін негізге алған болуы керек.

Белгілі зерттеуші Хайролла Жүзбасовтың пікірінше, домбыра сөзі "дөп бұра", "дәл бұра", "дем бұра" деген сөздердің тізбегінен жасалған.

Тағы бір деректерде "домбыра" атауы "дом+бұра" деген сөздерінен шыққан делінеді. "Дом" сөзі қазір "домығып, ісініп кету" мағынасында қолданылып жүр. Ал "бұра" "күйге келтір" дегенге саяды..

Домбыра – асқақтата ән салып, күмбірлете күй төккен өнерпаз халқымыздың асылынан артық қастерлеп үкі таққан, жалғызындай айлап қақ төріне ілген, ең қымбат, ең сүйікті музыкалық аспаптарының бірі. Қазақ халқының төл аспабы – домбыра көп уақыттан бері өзінің негізгі құрылысын, түрін сақтап келеді. Шеберлер оның түрінен көрі дыбыс ауқымын, мелодиялық мүмкіндігін арттырған. Бұл жүзжылдыққа әншілік, күйшілік өнердің дамуы домбыраның жетілуіне ықпал етті. Домбыраның әуезін күшейту қажеттілігі шегінің санын көбейтуге, шанағының жаңғырғыштығын молайту арқылы жетеді. Ең сапалы домбыра үлгісі сақталып, сол үлгі бойынша домбыра жасау дәстүрге айналды. Домбыра қалай, қайдан пайда болды? Деген сұраққа қазақ аспаптанушылары:

«Ұрмалы аспаптар негізінде пайда болды», деп жауап беріп келеді. Біздің көз алдымызға домбыраның мынадай даму кезеңдері келеді:

1. Ұрмалы аспап. 2. Көне ішекті аспап. 3. Шертер. 4. Домбыра.

Домбыраның түрлерін талдау.

Домбыраның басқа да түрлері бар. Әр түрлі домбыра үлгілері бар жердің ерекшелігіне қарай:

Батыс Қазақстан домбырасы-шанағы қақ жарылған алмұртқа ұқсас, көлемді. Перне саны 12-14-16-ға дейін болады. Күй тартуға арналған.

Орталық шығыс Қазақстан домбырасы- шанағы күрек іспетті, перне саны 7-8-11-ден аспайды. Бұл домбыраның үні перне санына, шығанағының көлеміне, мойынының ұзындығына қарай өзгеше әсер туғызады.

Оңтүстік Қазақстан домбырасы – тік бұрышты, мойыны қысқа, пернесі жеті, тоғыз болып келеді. Шерпе күй, ән, айтысқа қолданған. Пернелері кейде жылжымалы, кейде тұрақты болады.

Әдебиеттер

1. <https://sputnik.kz/20211105/dombyra-turaly-derektter-malimet-18589836.html>
2. <https://massaget.kz/layfstayl/madeniet/music/350/>

СЕКЦИЯ 34: ПАЛИТРА ВДОХНОВЕНИЯ

ҒТАХР: 81.95.05

Ш. Қайырхан

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: К.Б. Каттебаева

ИНТЕРЬЕРДЕГІ ЗАМАНАУИ СӘНДІ ТҮСТЕР ЖӘНЕ ТҮС ҮЙЛЕСІМІ

Түс-бұл өмір жасайтын және жарық беретін энергия. Түс-бұл эмоциялардың көрінісі. Түс шеңбері дәстүрлі түрде екіге бөлінеді-жылы және суық түстер аймағы [1].

Жылы түстер-сары, сары-қызғылт сары, қызыл, қызыл-қызғылт сары, қызыл-күлгін және олардың барлық туындылары. Көк көп болған кезде жасыл түс суық, егер сары түс жылы болса. Жылы, қарқынды түстер жақынырақ көрінеді, сондықтан оларды шығыңқы деп атайды. Суық алыс, шегіну ретінде қабылданады. Түс дөңгелегіндегі жылы түстер аймағына қызмет сапасы жатады, олар көңілді деп саналады.

Суық түстер-көк, күлгін, көк және көк – жасыл және көк-күлгін реңктердің бүкіл тобы. Оңтүстікке бағытталған бөлмелер үшін суық түстерді қолданған жөн, солтүстікке қарай жылы түстер ұсынылады. Оңтүстікке қарайтын бөлмелерде қабырғалары жеңілірек болуы керек солтүстікке бағытталған бөлмелерге қарағанда қарқынды түстерді қолдануға болады (мұнда табиғи жарық ескеріледі). Суық гүлдер аймағы пассивті және тыныштандыратын болып саналады. Әр аймақ өзіне ғана тән эмоциялар жиынтығымен сипатталады [2].

Түс психологиясының интерьер дизайнның әсері қалай болатынын қарастыратын болсақ. Түстер психологиясының көптеген зерттеулерінің нәтижелері бойынша әр адам әр түске әр түрлі әсер етеді. Мысалы, кейбір адамдар қара түсті депрессиялық және демотивативті деп санайды. Алайда, қара түс тәртіп пен функционалдылықты білдіреді деп санайтын адамдар бар. Кейбіреулер қызыл түстерді қауіпті деп санайды, ал басқалары үшін шабыттандырушы түс ретінде қабылдайды.

Біз киімімізді жиі өзгертетіндей интерьер түстерін өзгерту мүмкін емес: үйдің түс схемасы өте маңызды нәрсе.

Өз тарихының басынан бастап адам аумақты белгілеу және айналадағы кеңістікті безендіру үшін түстерді қолданады. Түс-бұл күшті құрал: ол үйдің ескірген кеңістігін жандандырады, адамның көңіл-күйін өзгерте алады және оның өміршеңдігін арттыра алады [1].

Сәулет өнеріндегі түс бұрыннан интуитивті, эмпирикалық түрде қолданылған. Енді оны қолдану барған сайын мағыналы, жүйелі бола түсуде. Физика, оптика, калориметрия, психофизиология және психология түстің еңбек тиімділігін сәтті арттыруға және адам өміріне оңтайлы жағдай жасауға мүмкіндігі бар екенін дәлелдеді [3].

Ең негізгі және сәнді түстердің ортаға деген әсерін қарастырайық. Осылайша сіз қандай бөлмеде және қандай масштабта қолдану туралы дұрыс шешім таба аласыз.

Қызыл – ең реңді түс. Ол мынадай эмоциялардың құштарлығын оятады: қуаныш, махаббат, құмарлық, тілек, сезімталдық, энергия, Күш, Қуат.

Қызғылт сары – бақыт, тыныштық, қуаныш, релаксация, жылулық, махаббат, тартымдылық, құмарлық, ләззат, тілек, сүйіспеншілік, шабыт, жігер, ынталандыру, табыс, байлық, бедел, атак, өркендеу, даналық. алдау, сатқындық, агрессия, үстемдік, сенімсіздік, шығармашылық, хобби, шытырман оқиға эмоцияларын туғызады.

Сары-қуаныш, бақыт, қамқорлық, интеллект, шеберлік, мойынсұну, өнімділік, энергия, балғындық, табиғат, сақтық, ауру, өлім, ыдырау, қызғаныш, оптимизм, шабыт.

Жасыл – табиғат, үйлесімділік, өсу, құнарлылық, бейбітшілік, қауіпсіздік, қауіпсіздік, қорғаныс, балғындық, қуаныш, сауығу, қорқыныш, ауру, тыныштық, жайлылық. Жасыл түстің реңктерін өзгерте отырып кез-келген бөлмеде қолдануға болады.

Күлгін – талғампаздық, сән-салтанат, байлық, талғампаздық, драма, тереңдік, толқу, шығармашылық, құпия, тыныштық, релаксация.

Қара – қараңғылық, депрессия, тәртіпсіздік, қорқыныш, талғампаздық, модернизм, талғампаздық, жылдамдық, бақылау, сұлулық.

Сұр – пішін, функционалдылық, өнімділік, қарапайымдылық, қараңғылық, депрессия, қаттылық, айқындық, ерік күші, стиль, талғампаздық.

Ақ – тыныштық, бейбітшілік, үйлесімділік, тазалық, гигиена, ашықтық.

Қызыл, ақ және қара реңктері жұмысшылар үшін ең қолайлы, өйткені олар адамды жақсы нәтижелерге шабыттандырады [4].

Дайын интерьер сәтті болуы үшін сәндік әрлеудің колористикалық дизайны түс комбинациясының белгілі бір ережелеріне бағынуы керек. Әсіресе ол шағын пәтерлер үшін маңызды рөл атқарады. Осы сәтте ескере кететін жағдай, ашық түстер көлем береді деп саналады. Бұл, сондықтан, егер пәтер өте кішкентай болса немесе студия түрінде жасалса, онда ақ, жеңіл пастель және үнсіз реңктер заманауи дизайн үшін тамаша шешім болады.

Қандай түс схемасы ең қолайлы екенін, оның жұмысқа қабілеттілігіне, эмоционалды-сезімдік қабылдауына қалай әсер ететінін анықтау үшін келесі сұрақтар бойынша сауалнама жүргізілді.

Интерьердегі түс жұмыс жасау қарқынына және көңіл-күйге әсер етеді ма? (иә/жоқ)

Интерьерде қандай түсті қолданған дұрыс деп санайсыз? (белгілі бір түстерді ұсыну)

Интерьерде қанық түстер немесе реңктерді қолдану?(қанық түс және реңкті таңдау)

Демалу үшін қандай түс схемасы қолайлы?(әр түрлі түстік схема ұсыну)

Сауалнамаға қатысушылардың жас молшері 17-23 жас аралығын қамтыды. Қортындылай кететін болсақ, студенттерге адамның жұмысқа деген ынтасын ашатын және бір сәтте құштарлықты оята отырып, тыныштық сезімін білдіретін түстік шешім ұнайтынын көруге болады.

Зерттеу нәтижесінде мен интерьер дизайны бойынша мақсатты жұмыс жасау арқылы студенттердің мамандық алуға деген ынтасын арттыруға болатындығын көрсете алдым. Сондай-ақ, мен түсті адамға әсер етудің негізгі әдістерін қолдана отырып, колледжге көшу үшін ең қызықты, ыңғайлы, функционалды және қауіпсіз интерьерді дамыту оқу процесіне жағымды әсер ететінін дәлелдей алдым.

Интерьерде түстерді дұрыс таңдауды жіберіп алмаудың ең оңай жолы — түс шеңберіне, адамның қабылдауына негізделген схемаға жүгіну. Сіз контрастты, яғни шеңбердің қарама-қарсы жағында орналасқан немесе үйлесімді бір жағында жатқан комбинацияларды қолдана аласыз. Сіз қандай палитрада тоқтасаңыз да, ол ұтымды пайдаланылған жағдайда қосымша екпін түстен пайда көреді.

Әдебиеттер

1. Н.Н. Степанов - «Цвет в интерьере» 1985г.с.1,8
2. А.Я. Костенко, О.С. Зимина - «Благоустройство квартиры» (1986) с.87
3. Марта Гилл - «Гармония цвета. Естественные цвета» с.1,26
4. https://zen.yandex.ru/media/designer_diaries/kak-cvet-v-interere-vliiaet-na-nashe-podsoznanie-60ab558ad750f6113a724f9e

ҒТАХР 81.95.05

Манаа Сунхар

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Е.Е. Татиев, аға оқытушы

Ә.ҚАСТЕЕВТІҢ ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ КӨРКЕМДІК БЕЛГІЛЕР

Әлемдік өркениеттен орын алған қазақ елі бүгінгі күнде өзінің жан-жақты даму көрсеткішімен әлем елдерінің назарын өзіне қаратуда. Демек бұл даму көрсеткішті одан әрі жетілдіру мәдениет пен өнер саласының өркендеу көрсеткішімен де сабақтасары айқын. Бұл тұрғыда бейнелеу өнері саласыда әлемдік деңгейде өзінің биігін тапқан өнер майталмандарының туындыларын зерттеп, оны болашақ ұрпақтың санасына сіңімді етіп жеткізу, нәтижелі көрсеткішін берері айқын. Ал, бұл мәселе зерттеушілердің арасында өз биігін таппай келе жатқандығын анық байқауымызға болады. Сондықтан да қазақ елінің бейнелеу өнері саласында өшпес із қалдырған суретшілерінің туындыларындағы көркем образды бейнелерін, ондағы композициялық заңдылықтарын, мазмұны мен формасын зерттеп-зерделеу бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі

болып отыр. Аталған композиция – суретші айтпақ ойын әсерлі көрсету үшін көркем шығармада бейнелейтін кейіпкерлер мен қоршаған ортадағы нәрселерді белгілі бір тәртіппен орналастыруға көңіл бөледі. Үйлестіру заңдылығы деп осындай айрықша тәсілді атауға болады. Үйлестіру заңдылығының бейнелеу өнерінде атқаратын маңызы зор. Көркем шығарма бөліктерінің орналасуы және олардың бірлігі композиция деп аталады. Суретшілер сурет салу барысында композиция көмегі арқылы өздерінің ойлары мен сезімін білдіріп, оларды толғандырып, өмір шындығы мен қиялын көрсете алады. Кез келген суретті салу композициядан басталады. Композиция барлық өнер түріне тән ұғым. Осы ұғымды қазақтың әйгілі хылық суретшісі Ә. Қастеев өз шығармаларында аса шеберлікпен жан-жақты аша білді. Ел аумағындағы халықтардың қолөнері ертеден басталған десекте, қазақ бейнелеу өнерінен алғаш шығармаларды атақты этнограф ғалым Ш. Уәлихановтың атымен байланыстырамыз. Ал оны кәсіби деңгейде дамытып, қазақ бейнелеу өнерінде өшпес қолтаңба қалдырған, акварель техникасында бағыт салған Әбілхан Қастеев болды. Қастеевтің әрбір туындыларында қазақы болмыс пен сюжет, мазмұн мен форма өзінің айрықша орынын алған. Бейнелеу өнерінің заңдылықтары, оның ішінде композициялық негіздерге сай етіп жазылғандығы, бейнелеу өнерінің теориясынан сыр шертіп тұрғандай. Бейнелеу өнерінің кәсіби деңгейін Ресейден жер аударылып келген орыстың суретшісі Хлудовтан үйренседе, ол қазықы болмыс пен қазақы тұрмыс-тіршілікті, ондағы салт-дәстүр мен салт-саналық көріністі бейнеледі. Қастеевтің қай шығармасын алмайық ондағы композициялық заңдылыққа сүйенген ұлттық сарын байқалып тұрады. Суретшінің алғашқы шығармалары 30 жылдардың алғашқы кезеңінде көріне бастады. «Топтық портрет», «Көгілдір киім киген қыз», «Тігінші», «Тоқымашы», «Қарындас портреті», «Автопортрет» шығармалары осы кезде жазылды. Бұл шығармалар суретшінің әртүрлі жұмыс кезеңінде жұмыс аралығында салған тақырыптары мен тапсырыстарының бейнелері болады. Суретші бұл картиналарды кейіпкерлердің бас бейнесін көрсетіп қана қоймай, картина адам фондындағы киіз үй, жан-жануар, қазан-ошақ және тағы басқа қоршаған табиғатты қосып көрсетеді. Халық суретшісі Ә. Қастеевтің мыңнан астам туындылары бар. «Турксиб» шығармасы және «Қызды еріксіз әкету» шығармасы көпшілікке танымал шығармалар. «Турксиб» картинасында сол кезеңдегі ерекше бір құбылыс Түркістан – Сібір темір жолының құрылысын көрсетуге арналады. Картинада қазақтың сары даласы темір жолмен келе жатқан паровоз және оны күтіп тұрған адамдар көрінісі бейнеленген. Бұл шығармасында суретші тұтас бір қазақтың кең байтақ даласы мен таулы аймақтарын, халқының дархан көңілді, жайдары кейіпін бояу түстері арқылы, шеберлікпен ашып көрсете білген. Туындыда жаздың күзге айналған табиғаттың әсем бейнесі көрініс тапқан. Тау бөктері сары түске оранып, күздің салқын тартқан лебізін, пойыз күтіп тұрған адамдардың киімінен аңғаруға болады. Шығармада қазақтың ақ жаулықты аналарын нағыз қазақы бейнеде, қазақы қыймылда, киген киімдері мен кимешектеріне дейін қазақы болмысынан сыр шертіп тұратындай етіп бейнелеген. Немересін жетектеген әженің бейнесі мен баланың көрінісінен де үлкен бір ұлттық сарын сезіліп тұрғандай. Үлкен кісілердің киген киімі мен тұрған тұрысындағы философиялық ой, еріксіз бізге халқымыздың жаратылысын еске түсіреді. Суретшінің композициялық шешімін тапқан және бір тұсы ол, қазақ ер азаматтарын ат үстінде бейнелеуі. Қазақ қашанда атты жанына серік еткен халық. Жалпы қазақ халқын жылқы мінездес деп те атап жатады. Осы ұғымды ескерген суретші аттың қимылын ондағы адамдардың қозғалысына сай етіп сомдаған. Ер азаматтардың киімдері мен бас киімдерін ұлттық ерекшеліктерге сай етіп, картинаға аса шеберлікпен бере білген. Осы туындыдағы ұлттық киімдерге тоқталатын болсам-бас киімнің екі түрі туында бейнелген болатын қалпақ және бөрік. Жалпы осы аталған бас киімдердің ерекшелігіне жеке-жеке тоқталатын болсам бөрік-ер адамдар мен қыздар кие беретін болса, ал Қалпақ тек ер адамдардың дәстүрлі бас киімі болып табылады.

Сондай-ақ жеті қазынаның бірі болған итті де назарда тыс қалдырмағандығы кез-келген зерттеушіні қызықтырмай қоймайды. Картинада бейнеленген иттің өзі иесінің кейіпіне еніп, бір мақсатта, бір ойда тұрғандай көрініс тапқан. Пойыздан шыққан түтіннің өзі аспандағы бұлыттармен үйлесім тауып үндесуі, ақша бұлттардың суреттегі сюжетпен байланысуы, күн нұрының тау бөктері мен ондағы барлық құбылысқа түсіп, жарық пен көлеңкенің көрініс табуы, кез-келген әлемге әйгілі суретшілердің шығармаларынан кем түспейді. Мұндығы суретшінің шеберлікпен композициялық заңдылыққа сүйенгендігін айғақтайтын шығармадағы әрбір деталдар өз орнын дәл тапқан. Ал екінші туынды «Қызды еріксіз әкету» деп аталатын туынды туралы айтар болсақ 1934 жылы салынған. Картинадағы драмалық көріністі сол жақ беткейден түсіп тұрған ай сәулесімен анық бейнелей отырып, халықтың мұң-зарын, ана көкірегінің қарс айырылуын табиғат құбылыстары арқылы дәл жеткізен. Артқы фондағы шыршалардың қасқая тік тізіліп тұрғандығы, аспанның тұманданып, қара түнек басқандығы осы картинадағы үрей мен қорқынышты одан әрі

әсірелей түседі. Ең бірінші планда қызды еріксіз әкетіп бара жатқан ат үстіндегі үш ер адамның кекете күлуіне табиғат ана да қарсылық танытып тұрғандай. Түстік палитрадағы қою қара түстердің пайдалануы драмалық көрініс пен бейнелердің динамикалық қалыптары туындыдағы басты идеяны, яғни қорқыныш пен үрейді, күшті мен әлсіз топты анық көрсетіп тұр. Бұл туынды КСРО кезінде салынған туынды болғандықтан әр кезеңде әр түрлі аталу ерекшелігі болған. КСРО кезінде Қызды алып кету қылмыс болса қазіргі кезде бұл қазақ халқының сәлт дәстүрі болып саналған. Жалпы бұл туындыда қызды әкетіп бара жатқан бейне бейнеленгені ғана ерекше көзге түссе оданда басқа дүниелер бейнеленген. Мысалы қазақ халқының кигіз үйі, ою өрнектелген кебез, қазақ сиыр, және қазақ халқы үшін жеті қазынаның бірі болып саналатын итте бейнеленген. Ә. Қастеев осы екі туындысы арқылы қазақ халқының сәлт дәстүрін, ұлттық киімдері арқылы ұлттық көркемдік белгілерін бейнелеген болатын.

Қорыта айтқанда, Әбілхан Қастеев суретші ретінде өз халқымен бірге өсті, шындықты сипаттаудағы талант ерекшелігі сол өсуден шешімін тапты. Оның өмір шындығын шын мағынасында суреттей білуі, оқиғаны, табиғатты документтік дәлдікпен көрсете білу қасиеті суретші шығармаларының негізгі ерекшелігі болып табылады. Зерттеуші ғалымдар қазақ халқының тарихын кітап ретінде жазып қалдырса, Ә. Қастеев халқымыздың еңбек өмірін, тың жерлерді игеруден бастап, бүгінгі күнге дейінгі тарихын айнадан көрсеткендей қылқаламымен айқын бейнелеп берді. Отанын, халқын жанындай сүйетін патриот суретшінің сарқылмайтын сан салалы тақырыбы – Советтік Қазақстанның өміріне арналған жылнама іспетті. Бүгінгі таңда Ә. Қастеев туындылары Қазақстанның көптеген ірі мұражайларында, сонымен қатар Ресей, Украина және Қырғызстанда, алыс және жақын шетелдердің жеке жинақтарында сақтаулы.

ҒТАХР: 18.11.00

М. Садыкова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Қ.Б. Каттебаева, педагогика ғылымдарының магистрі

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ UX ЖӘНЕ UI ДИЗАЙНЫНЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҒЫ

Дизайн тарихына қысқаша тоқталып өтетін болсам, дизайн тарихының бастауы ретінде XX ғасырдың ортасына дейін сәндік-қолданбалы өнерді дамыту әдетке айналды, адамды қоршап тұрған барлық заттарды шеберлер қолмен жасады. Машиналардың пайда болуы мануфактуралық өндірістің дамыған машина өнеркәсібіне ауысуына әкелді, ол тұтынушылық сұраныстың тауарлармен тез толығына әкелді. Өндірістің ескі түрі өнеркәсіптің қарқынды өсуі нәтижесінде пайда болған жаңа өнеркәсіптік формалармен алмастырылды. Тауарлар үшін бәсекелестіктің күшеюі тұтынушылық сапасына және объектілік ортаның эстетикалық артықшылығына назарды күшейтті, бұл бұрын «өндірістік өнер» деп аталатын, тауар өндірісінде дизайн бағытының дамуына әкелді. Ең бастысы, материалды және кескіндемелік құндылықтарды жасаудың бұқаралық әдісіне сәйкес келетін материал мен формаларды, бейнелеу құралдарын іздеумен айналысатын суретші-құрастырушы, қазіргі тілмен айтатын болсақ, бұл жұмыстарды дизайнерлер атқарған. Ол өнімнің эстетикалық, эргономикалық, техникалық, экологиялық және басқа параметрлерінің үйлесімді етіп ойластырады [1.4].

Дизайн заттардың (баспа басылымдарының, техниканың) функционалдық және эстетикалық қасиеттерін арттыру мақсатында оларды көркем құрастыру болып табылады. Дизайн қазіргі әлемде, әсіресе өнеркәсіптік өндірісте үлкен рөл атқарады. Жобаны әзірлеу процесінде дизайнерлер өнімді ұтымды жасауға ұмтылып қана қоймайды, сонымен қатар оның эстетикалық тұрғыдан құндылығын да ескеріп отыру керек. Дизайн көп қырлы құрылым болып табылады. Әр адам жеке және бірегей деп алатын болсақ, дизайн ұғымы да дәл сондай қызметті атқарады. Өйткені, әлеуметтік контекстсіз дизайн жай ғана сәндік өнер, сызбалар жиынтығы болар ма еді? Жалпы дизайнның жоғары әлеуметтік маңыздылығы оның қазіргі әлемде алатын маңыздылығын анықтайды. Оларды қоршап тұрған нәрсеге, қандай субъектілік орта өмір сүру деңгейінің сапалық сипаттамасына айналатынына бей-жай қарамайтын адам жоқ. Дизайн біздің өміріміздің барлық салаларына енетінін атап өткен жөн. Дизайнерді өзгерістерді реттеуші ретінде анықтау оған үлкен жауапкершілік жүктейді, оның жұмысының әлеуметтік мәнін арттырады. Қазіргі заманғы дизайнда тұтынушы мен дизайнер

арасындағы бірлескен қызметтің ең тиімді түпкілікті нәтижесі үшін ынтымақтастық идеялары үлкен маңызға ие болып табылады.

Қазіргі таңда ІТ бағыты тез дамуына байланысты түрлі платформалар мен қосымшалар іске қосылып жатыр. Осы қосымшаларды жасау барысында дизайнерлердің атқаратын жұмыстары орасан зор. Солардың бірі UX және UI дизайнерлері. Екі дизайн түрінің бір-бірінен айырмашылығы және олардың қандай қызмет атқаратындығын талдап өтсем.

UX дизайн - бұл «Пайдаланушы тәжірибесі» дегенді білдіреді, сондықтан олар көбінесе дизайнның көрнекі қарапайымдылығын жасауға негізделеді. UX дизайнері тұтынушылар ресурсқа қандай тапсырмалар беретінін және ұсынылған өнімдерді қалай пайдаланатынын білуі керек. Бұл пайдаланушы әрекеттеріне арнайы қатысты интерфейс пен көрнекі шешімдердің шамамен жоспарын жасайды. Сайтқа кірушілердің немесе қолданба пайдаланушыларының әрекетін зерттеу керек. Қандай сілтемелер ашылады, олар қажетті материалдарды қалай табуға дағдыланады, олар осы немесе басқа ақпаратты қаншалықты жылдам табады және бағдарламадан немесе веб-ресурстан қандай әрекет күтіледі. Бұдан тұтынушылардың қалауы мен әдеттеріне негізделген негізгі дерексіз өнім құрылымы жасалады[2].

UI дизайн – бұл интерфейс ті жобалаумен, аналитикамен және осы интерфейс терді тестілеумен айналысатын маман. Өнімнің көрнекі (және психологиялық) құрамдас бөлігін құру кезінде қажетті деректерді жинайтын, визуализациялайтын адам. Пайдаланушы интерфейс і әдемі болуы керек, яғни, заманауи стандарттарға сәйкес келуі және сонымен бірге ыңғайлы болуы қажет. Сонымен қатар, соңғы нүкте өте маңызды, өйткені UI дизайны әдемі белгішелерді жасауды ғана қамтып қоймай. Бұл белгішелер клиентке олардың қандай функцияны орындайтынын бірден түсінуге мүмкіндік беруі керек.

Негізгі сипаттамаларына мыналарды жатқызуға болады:

- Сандық өнімдерге ғана қолданылады;
- Пайдаланушы тікелей әрекеттесетін элементтерге назар аударады;
- Қаріптердің, түстер палитрасының, пішіндердің және анимациялардың тамаша үйлесімін жасайды;
- Нәтиже – пайдаланушының эстетикалық қалауын қанағаттандыратын өнім болып табылады[3].

Енді екі дизайн арасындағы өзара айырмашылықты айтарлықтай ерекшелінетінін білдік. Қысқаша талдайтын болсақ, олар бір өнімді жасаумен айналысады, бірақ олардың міндеттерінің ауқымы әртүрлі болып келеді. UX дизайнері өніммен әрекеттесу кезінде пайдаланушының өзін қалай сезінетініне көбірек көңіл бөледі. Ол қосымшаның құрылымымен көбірек танысады, оның қалай жұмыс істейтінін түсінеді және басқа адамдардың тәжірибесіне назар аудара отырып, оны жақсартады. UI дизайнері өнімге шығармашылық жағынан қарайды және ойластырылған интерфейс ті әдемі етіп көрсетуге тырысады.

Қазақстанда бұл екі бағыт түрі қарқынды түрде дамып келеді және дизайнның бұл түріне сұраныс жоғарылауда. Көптеген ірі компаниялар қосымшалардың дұрыс болуына, сайттардың сауатты жасалуына мән беріп, осы UX және UI дизайнерларының көмегіне жүгінеді. Дизайнның бұл саласын оқып үйренемін деушілерге түрлі курстар мен арнайы жеке кәсіпкерлердің дизайнды оқытатын мектептері де бар. Жастарға білімін шыңдап ары қарай дамимын деушілерге барлық мүмкіндіктер қарастырылған.

Әдебиеттер

1. Н.М. Сокольникова, Е.В. Сокольникова. Дизайн тарихы. – М. : «Академия» баспа орталығы, 2016 – 240 б.
2. Н. Карташева. Дизайнер интерфейсов. Роль в продуктовой команде и возможности для роста. – URL: <https://cdto.work/2021/07/13/ui-designer/>
3. Что такое UX/UI-дизайн. – URL: <https://timeweb.com/ru/community/articles/chto-takoe-ux-ui-dizayn>

С.С. Акласов

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: М.С. Мырзаханов к.п.н., доцент кафедры искусства и музыки

ФОРМИРОВАНИЕ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ХУДОЖЕСТВЕННО- КОНСТРУКТОРСКИХ ЗНАНИЙ И УМЕНИЙ В СИСТЕМЕ УРОКОВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТРУДА

Новые цели образования предполагают формирование творческой личности, способной к самостоятельному определению способов своей деятельности.

Качество образовательного процесса во многом определяется тем, в какой степени обучающийся является субъектом познания, проявляя в процессе обучения активность и познавательную самостоятельность. Наиболее эффективным для формирования и развития творческой активности детей является конструирование, которое дает возможность реального изобретения и моделирования, с раскрытием творческого потенциала. Но для того чтобы обучение стало результативным необходимо создавать условия для младших школьников с учетом их возрастных и психологических особенностей. Для более глубокого понимания проблемы, дадим определения основному понятию. Условия – правила, установленные для той или иной области жизни, деятельности; обстановка для какой-нибудь деятельности, обстановка, в которой происходит что-нибудь.

Отличительная особенность учащихся – ярко выраженная эмоциональность восприятия. При развитии творческой активности следует большое внимание уделять формированию эмоционально положительной среды в классе. Поскольку «эмоция предшествует мышлению», в результате чего ребенку будет легче решать поставленные вопросы при изготовлении конструкции какого либо изделия. Младший школьник выражает свои эмоции через форму, композицию и цвет. Если обучающийся не может самостоятельно решить поставленные задачи, то учитель предлагает ему подготовленные заготовки, шаблоны, трафареты, инструменты, т. е. создает все необходимые условия для сохранения положительного эмоционального фона у обучающихся. Так как любая эмоция мотивирует, вызывает и направляет мыслительную и психическую деятельность и поведение, что является важным для развития творческой активности и конструкторских умений таких, как:

- умение узнать и выделить объект (видеть существенное);
- умение собрать объект из готовых частей (синтезировать) или построить с помощью чертёжных инструментов;
- умение расчленять, выделить составные части (анализировать);
- умение видоизменить или преобразовать объект по заданным параметрам;
- умение из преобразованного или видоизменённого объекта, или его отдельных частей собрать новый.

Для обучающихся младших классов присущи общие представления. Этот фактор является немаловажным для полного развития обучающихся и формирования подхода к выполнению той или иной работы, связанной с моделированием и конструированием объекта из целых и составных деталей.

Конструкторская деятельность, в которую включен ребенок, предполагает наличие достаточно широкого кругозора. Ведущей деятельностью младшего школьника является учение, где происходят новообразования возрастного развития, такие как произвольность, внутренний план действий и конечно рефлексия. У детей этого возраста преобладает наглядно-образное мышление. Память развивается на воспроизведении представлений. Психологические исследования показывают, что в период младшего школьного возраста именно мышление в большей степени влияет на развитие всех психических процессов. Выделяются такие виды мышления, как предметно-действенное мышление – мышление, связанное с практическими, непосредственными действиями с предметом; наглядно-образное мышление – мышление, которое опирается на восприятие или представление (характерно для детей раннего возраста). Наглядно-образное мышление даёт возможность решать задачи в непосредственно данном, наглядном поле, имея образ, не учитывая внутренних характеристик и взаимодействий объекта. Дальнейший путь развития мышления заключается в переходе к словесно-логическому мышлению – это мышление понятиями,

лишёнными непосредственной наглядности, присущей восприятию и представлению. Это новое содержание мышления в младшем школьном возрасте задаётся содержанием ведущей деятельности учебной. Развитию мышления в младшем школьном возрасте принадлежит особая роль. С началом обучения мышление выдвигается в центр психического развития ребенка и становится определяющим в системе других психических функций, которые под его влиянием интеллектуализируются, приобретают осознанный и произвольный характер.

Важной особенностью младшего школьного возраста является фантазия – это их мифотворчество. Дети рассматривают «смысловые метки» в предметном и пространственном мире, который осваивают. Поэтому они в этом возрасте без особого труда могут воплощать в жизнь увиденный объект, составляя его из предложенных деталей, подбирая формы, необходимые для создания образов, проводят ассоциационную параллель с предметами по описанию, которые имеют определенные пространственные виды: форму, цвет, размер. Всё это говорит о том, что младший школьник имеет психологическую базу для обучения и самостоятельной продуктивной деятельности на уроках технологии. Педагогу необходимо учитывать возрастные особенности детей в процессе обучения. Конструирование – это «стены» для готового фундамента навыков при работе с бумагой, тканью, природным материалом, металлическими и пластмассовыми деталями из набора «Конструктор». Это направление необходимо поэтапно включать в тематику уроков технологии и, конечно, развивать творческий подход к выполнению работы, а также предлагать всевозможные самостоятельные варианты для выполнения заданий, вызывающих интерес у младшего школьника и позволяющие мотивировать его к учению. В процессе конструирования основное развивающее воздействие в практической деятельности определяется тем, насколько она подчиняется первоначальному замыслу. Главная, наиболее значимая работа при этом, совершается с применением системно-деятельностного подхода в процессе обучения. Разумеется, для ребенка, познающего мир, важными являются не только теоретические, но и практические действия, направленные на воплощение умозрительных конструктивных идей: овладение инструментами, приемами обработки материалов и пр. Они позволяют накапливать сенсорный опыт, формируют координацию и точность движений, учат строить осознанную систему действий. Однако нельзя сводить сложный процесс конструирования лишь к обогащению практических действий с предметами. Сенсорные процессы и практические действия, постепенно усложняясь, должны более тесно взаимодействовать с процессами мышления, которые в дальнейшем станут опорой для выполнения заданий с дополнительными моментами в работе, таких как доконструирование и переконструирование изделия. Мы считаем, что конструкторские способности младших школьников учителю предстоит целенаправленно развивать, а не просто использовать в работе. Чтобы предметно-практическая деятельность могла получить название конструирования, т.е. имела бы образовательный и развивающий смысл, практические задания для обучающихся должны содержать в себе условия и задачи, требующие определенного интеллектуального и эмоционального напряжения. Хочется отметить, что планирование практических действий, направленных на получение вещественного результата – изделия – для обучающегося может иметь определенный смысл: оно учит «охватывать» данную часть процесса конструирования целиком, анализировать взаимосвязь действий и их результатов, находить наиболее рациональную последовательность. С учетом вышесказанного, прием планирования обучающимися своих действий можно и нужно использовать в организации работы при конструировании на уроках технологии. Неоправданное использование этого приема может нанести существенный вред, превращая творческий процесс решения конструктивной задачи в цепочку механических практических действий.

Таким образом, рассматривая далее конструирование в цикле уроков технологии, мы будем постоянно ориентироваться на то, в какой мере каждый из его видов обеспечивает целеполагание в планируемой деятельности обучающихся. Построение системы целей и педагогических задач, определение показателей и уровней достижения определенных результатов позволяют обучающемуся свободно ориентироваться в учебном материале и достигать желаемых результатов. В то же время это позволит педагогу объективно оценить достигнутые результаты и указать обучающемуся оптимальные пути достижения целей.

Литература

1. Конишева Н.М. Конструирование как средство развития младших школьников на уроках ручного труда / Н.М. Конишева. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 2000.

2. Кобышева Н.М. Художественно-конструкторская деятельность. Часть 1. Умелые руки. – М.: Вентана-Граф, 1999.

МРНТИ: 18.01.33

С. Акласов

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: М.С. Мырзаканов, к.п.н., ассоциированный профессор кафедры искусств и музыки

ИСТОКИ ЗАРОЖДЕНИЯ ПОНЯТИЯ КОМПОЗИЦИИ. МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КОМПОЗИЦИИ УЧАЩИХСЯ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ

*Искусство – это средство воспитания человека так,
чтобы он стал подлинным гражданином «государства разума».*
К. Паустовский

Начиная со слов, педагога, журналиста, писателя К. Паустовского, хотелось бы подчеркнуть значимую роль искусства, в частности изобразительного в жизни, общества и человечества в целом.

В период средневековья искусство, по которому оно развивалось в Древней Греции, сошло с пути. Средневековое искусство во всех его проявлениях отказывается от трехмерной композиции, от композиции свободно движущихся в пространстве фигур». Очевидно, отказ от передачи движения, глубины пространства, жизненности и объемности фигур связан в средневековом искусстве с особенностями общественно-экономической формации, с главенствующей ролью, церкви, выступающей против восхваления телесной красоты человека. Жесткие религиозные запреты изображать человека полнокровно-жизненным, как это было свойственно художникам Древней Греции; фигуры утрачивают жизненность, телесность, изображаются вне реальной среды - на нейтральном фоне, как бы в потустороннем мире [1].

Стоит отметить, что в нормативных рамках средневековья искусство не игнорировало композиционных задач. Они решались в орнаментальном плане, где нашли отражение ритм и декоративное начало. В средневековых рисунках, гравюрах, реальная действительность чередуется с вымыслом. К примеру, композиционную основу средневековой миниатюры составляют причудливые по очертаниям, пестрые по расцветке фантастические существа, наделенные внешними чертами зверей, птиц, человека, по отношению к которым фигуры людей занимают второстепенное положение [2].

Единство художественных произведений того времени достигалось за счет симметрии и ритма, размер которых определялся положением в церковной иерархии, сочетанием фигур из разных эпизодов и разных ступеней. В конце средневековья тенденции в живописном искусстве постепенно усиливались, возрос интерес к окружающей действительности, религиозный аскетизм и ограничения, уступили реалистичному содержанию произведений искусства.

Первые упоминания, теоритические труды, посвященные непосредственно вопросам композиции появились лишь в эпоху Возрождения. Несмотря на это, можем сделать вывод, что художники Древней Греции осваивали закономерности искусства не только интуитивно, но в результате изучения анатомии, философии, познания жизни, что, в свою очередь, способствовало осмыслению и утверждению определенных закономерностей в искусстве.

Таким образом, греческий философ Плотин, живший на рубеже античности и средневековья, довольно четко определил сущность композиции: «Что производит на вас впечатление, когда вы на что-нибудь смотрите, когда что-нибудь развлекает вас, пленяет и наполняет радостью? Мы все согласны, могу я сказать, что красоту составляет отношение частей друг к другу и к целому вместе с красотой цвета, другими словами, -- что красота в видимых вещах, как и во всем другом, состоит в симметрии и пропорциях...». Ренессанс дал человечеству титанов искусства, которые, кроме своих произведений, демонстрирующих большое мастерство, глубокую осведомленность в области композиции, оставили значительное теоретическое наследие [2].

В воспоминаниях, трактатах, дневниках, письмах, записках, художников того времени мы находим ценные мысли о композиции. Хотя неизвестны высказывания таких крупных мастеров искусства раннего Возрождения, как Джотто, Мазаччо, Лука делла Роббиа, Гирландайо, но

творчество этих художников говорит о глубоком знании законов изобразительного искусства. И безусловно, в их работах, «стихах» «красками на холстах и досках» соблюдались композиционные правила. По словам педагога, искусствоведа М. В. Алпатова, впервые задачи, связанные с композицией, стали осознаны художниками раннего Возрождения в монументальных фресках. Показательны в этом отношении фрески Джотто в капелле дель Арена в Падуе: «Оплакивание Христа», «Поцелуй Иуды», «Встреча Иоакимма с пастухами».

Смотря на «Опаливание Христа», видим что люди и пейзаж даны в трехъярусном расположении. Композиция построена четко, тем самым дает возможность ясно выявить смысловой центр (голова лежащего на земле Христа) [2]. Джотто очень удачно использовал правила симметрии. Поздние фрески этого мастера становятся еще более пространственными. Обобщенность средств выразительности создавали цельный живописно-пластический образ. Художник вводит в работы элемент контрастного противопоставления персонажей – психологического столкновения возвышенного благородства и низкого коварства (фреска «Поцелуй Иуды») – прием, который был позднее использован Леонардо да Винчи [1]. Задачи композиции, которые решал в своих произведениях Джотто, в XV веке наиболее последовательно разрабатывал Мазаччо. Во фреске «Легенда о динарии» он показал ритмичное сочетание масс, большое пространство, объемность изображаемых фигур и в то же время добился цельности всей композиции. Творчество Джотто и Мазаччо, бесспорно, может служить замечательным примером практического применения композиционных правил в изобразительном искусстве на основе знания таких наук, как пластическая анатомия, перспектива, геометрия. Большие успехи в композиции были достигнуты в художественной практике периода эпохи Возрождения, так как искусство развивалось в тесной взаимосвязи с теорией и попытками научного обоснования закономерностей и правил в различных видах искусства. Таким образом, художник средневековья интуитивно располагал предметы на картинной плоскости, конструировал общее из отдельных элементов, художники эпохи Возрождения в своем творчестве, основывались на познании особенностей человеческого зрения и законов зрительного восприятия. В противовес средневековому искусству, Альберти итальянский ученый, гуманист, писатель, один из зачинателей новой европейской архитектуры и ведущий теоретик искусства эпохи Возрождения, стремился теоретически подкрепить верную позицию художников эпохи Возрождения.

«Тайная вечеря» Леонардо да Винчи служит идеальным воплощением новой композиционной формулы, отвечающей законам зрительного восприятия существующего в действительности. В точке схода перспективных линий расположен главный персонаж, занимающий вершину «зрительной пирамиды», обоснованной в трактате Альберти. По направлению зрительных лучей мы видим всех участников сцены. Композиционная формула этого произведения не только моделирует картину зримого мира, но одновременно предопределяет позицию зрителя, созерцающего «Тайную вечерю» [2]. Композиция полотна согласуется и с положениями геометрической оптики, сформулированными Альберти в его трактате о живописи. В отличие от средневековой иконы, принцип которой строился вертикально и нес в себе разновременные и разномасштабные элементы, картинная плоскость в эпоху Возрождения строится горизонтально. В эпоху Возрождения в композиции плоскость земли из вертикального положения переходит в естественное горизонтальное, и на ней разворачивается объемно-пространственное изображение. Здесь уже линия горизонта проводится не произвольно, как это было раньше, а обозначает линию касания сферической поверхности земли с небом на уровне зрения художника. Горизонт приобретает смысловое и композиционное значение, так как на нем лежит точка схода перспективных линий. Теория зрительной пирамиды, связанная с действием линии горизонта, сделала картину многоплановой, глубоко пространственной [2].

Композиция является важнейшей частью произведения искусства. Композиционные правила, приемы и средства основаны на богатом творческом опыте художников многих поколений, и они постоянно развиваются.

Литература

1. Искусство изобразительное // Кругосвет, Дельфийские игры нового времени
2. Волков Н. «Композиция в живописи». Издательство «Искусство», 1977. – 57 с.
3. Голубева О.Л. «Основы композиции». Издательство В. Шевчук, 2004
4. Итальянский ренессанс : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.italyart.ru>].
5. Композиция : [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://risovanie.com.ua>].

С.Е. Сакенов

Семей қаласының Шәкәрім атындағы мемлекеттік университет
Ғылыми жетекші: М.С. Мырзаканов, п.ғ.к., өнер және музыка кафедрасының қауымдастырылған
профессоры

АРТ-ӨНІМДІ ЖЫЛЖЫТУ ЖӘНЕ САТУ

Мәдениет пен өнер саласындағы маркетингтің негізі нарықтың жай-күйі, аудиторияның сұранысы туралы ақпарат болып табылады және өнер туындыларын нарыққа жылжытудың ойластырылған саясатын жүргізуді білдіреді. Алдымен мәдени өнімдердің таралуын қарастырыңыз. Мәдени ортада тұтыну формасы өнімді тарату тәсілін анықтайды. Ұжымдық тұтынуға арналған өнімдер бар, мысалы, белгілі бір уақыт аралығында бір жерге жинау арқылы тұтынушылар қол жеткізе алатын көрмелер. Жеке тұтынуға арналған өнімдер бар-тұтынушыға тиесілі өнер туындылары. Бірінші категорияда дәйекті тарату ұғымы бар, екіншісінде-көркем өнімді кез-келген басқа тұтыну тауарлары сияқты таратуға болады. Мұнда уақыт, орын, тұтыну ұзақтығы маңызды рөл атқарады. Тарату арнасы өндіруші мен соңғы тұтынушы арасындағы көпірді тудыратын барлық агенттерді қамтиды. Бұл ақы төленетін делдалдар, олар өнімге мүлдем ие болмауы мүмкін.

Қазіргі заманғы өнер нарығында делдалдар рөлінде көптеген галереялар, өнер салондары, аукциондар бар. Таратудың бірнеше стратегиясы бар: қарқынды, таңдаулы және эксклюзивті. Қарқынды стратегиямен тарату мүмкіндігінше көп сауда нүктелерін қамтиды. Өндіруші өз өнімін сатуға мүдделі сатушылар арасында таңдау жасамайды. Бейнелеу өнерінде кейбір суретшілер өздері қалаған галереяларды таңдайды. Олар өз туындыларын сатуға дайын бәсекелес галереяларды жоққа шығарады. Егер өндірушілер сатушыларды тандаса, онда олар ерекше құқықтар береді, содан кейін олар эксклюзивті стратегияны таңдайды. Бұл жағдайда сатушы белгілі бір аумақта осы өнімге монополияға ие. Физикалық таралу-бұл өнімді тұтынушыға қол жетімді ету. Нүкте-бұл өнім сатып алынатын немесе тұтынылатын физикалық орын. Сату нүктелері немесе демонстрациялар қол жетімді болуы керек, өйткені тұтынушылардың күш-жігері өнімге деген қызығушылыққа тікелей пропорционалды. Монреаль заманауи өнер мұражайы орналасқан жердің әсерінің керемет үлгісі болып табылады. Қазір мұражай қала орталығында өнер алаңының жанында орналасқан, бұрын Монреаль аралынан тыс жерде өмір сүрген, мәдени өмір орталықтарынан алыстап, қоғамдық көліктерде нашар қызмет еткен. Сондай-ақ, мұражайлар демалыс күндері және кешке дейін жұмыс істей отырып, өз клиенттерін жұмыс уақытымен қуантуға тырысады [1].

Орналасқан жерді таңдағанда, тұрақ, қоғамдық көлікпен жету мүмкіндігі, қызмет көрсету сияқты көптеген факторлар күшіне енеді. Ең жақсы орналасқан жері-бірнеше басқа мекемелердің жанында, мысалы, үлкен сауда орталықтары мен мейрамханалары бар. Әрі қарай, маркетинг кешенінің айналымының бірін қарастырыңыз - жылжыту. Жылжыту-бұл тұтынушыға компанияның ресми хабары мен имиджі берілетін коммуникативті құрал. Мәдениетті ұйымдастыру кең жұртшылық үшін де, белгілі бір шеңбердің өкілдері үшін де белгілі бір бейнені жасайды. Оның бейнесі сыншылардың пікіріне, өз тәжірибесіне, басқалардың пікіріне, жылжыту науқандарына негізделген тұтынушы өкілдерінен туындайды. Жылжытудың үш негізгі мақсаты:

- Ақпарат. Мәліметтерді хабарлау маңызды: уақыты, орны, төлем нысаны.
- Сенім. Сапаға, бірегейлікке, төлемнің ыңғайлы түріне, қоғамдық беделге, атақты адамдардың қатысуына назар аударыңыз.
- Білім. Тұтынушыларға өнімнің өзіндік ерекшеліктерін бағалау үшін қажетті құралдарды беріңіз. Бұл саланың клиенттерін кеңейтуге көмектеседі, өйткені тұтынушылар жақсы хабардар болады және дайын болады. Жарнаманың төрт негізгі құралы-жарнама, жеке Сату, Қоғаммен байланыс, сатуды жылжыту. Кез-келген жылжыту стратегиясымен сатып алу туралы шешім қабылдау процесінің әртүрлі қатысушыларын білу маңызды. Әдетте, бұл әсер ететін бастамашы, сатып алушы және пайдаланушы. Осы қатысушыларды анықтағаннан кейін коммуникативті жоспар құруға көшу керек.

Жоспар-бұл нарықтың мақсаттары мен нақты сегменттеріне қол жеткізуде қолданылатын практикалық құрал. Тиімді науқанды жүзеге асыру үшін ұйым тұтынушы оны қалай қабылдайтынын, басқаша айтқанда, оның имиджі қандай екенін анықтауы керек. Жоспар сұрақтары мыналарды қамтуы керек - кім:

Көпшілік ұйымды және оның өнімін қалай қабылдайды?

Бәсекелестікке қатысты Компанияның деңгейі қандай?

Жасалған сурет қалаған суретті көрсете ме? Содан кейін хабарлама қандай болуы керек-не:

Өнімнің қандай артықшылықтары бар?

– Өнімді сатып алуға не түрткі болады?

Өнімді танымал ету жеткілікті ме? Нарықты сегментациялау

Кімге: – кім шешім қабылдайды?

Қандай сегментке назар аудару керек?

Мақсатты нарықтың профилі қандай? Содан кейін мақсатты сегменттерге жетудің оңтайлы әдісін таңдау керек-қалай:

Қандай ақпарат құралдарын тарту керек (баспа, электронды, мақсатты сегмент қандай кеңес береді)?

Қандай белгілерді пайдалану керек? (символ, түс) – қандай жарнамалық құралдарды ең көп пайдалану керек? Науқанның уақытын анықтаңыз-қашан:

Билеттерді, жазылымдарды сатуды қашан бастау керек?

Жарнаманы орналастыру шектері қандай?

Жарнаманың қай күні жақсы? [2]

Коммуникативті жоспар болашақта маркетинг мамандарына өз жобалары үшін қажетті тұжырымдаманы таңдауға көмектесуге арналған. Әрі қарай, қазіргі заманғы өнер орталығының мысалында коммерциялық емес ұйымдар үшін маркетинг тұжырымдамасын қолдануды қарастырамыз [3].

Қазіргі заманғы өнер орталықтары, көптеген басқа коммерциялық емес мәдени ұйымдар сияқты, тұтынушыға "бейімделмейді" (сурет 2) нарықта өткізу көлемін ұлғайту үшін өз қызметтерін өзгертпейді. Сондықтан коммерциялық емес мәдени ұйымдардың маркетинг тұжырымдамасы қажеттіліктерге сәйкес келетін және сұранысқа ие өнімдер шығарылатын классикалық маркетинг принциптеріне негізделмейді. Дегенмен, мәдениет ұйымдарын өндіру-маңызды әлеуметтік міндет (мәдени мұраны, ұлттық өзіндік болмысты сақтау және т. б.).

Маркетингтің рөлі ұйымның коммерциялық емес қызметіне сұранысты қалыптастыру және оны нарықта одан әрі жылжыту болып табылады. Айта кету керек, коммерциялық емес қызмет аясында ерікті алмасу болмайды. Егер біз суретшіні коммерциялық емес субъект ретінде қарастыратын болсақ, онда суретші көбінесе суреттерді мақсатты аудиторияның сұранысын қанағаттандыру үшін емес, өз идеяларын білдіру және өзін-өзі тану үшін жазатыны анық. Бұл жағдайда қоғам өз туындыларын қазіргі уақытта қабылдай алады немесе қабылдай алмайды немесе уақыт өткеннен кейін қабылдай алады. Бұл жағдайда суретші өз туындыларын көпшілікке ұнату және пайдалы алмасу үшін қайта жасамайды. Осылайша, суретші өз туындыларын қажеттіліктерге сәйкес келмесе де, тұтынушылар арасында сұранысқа ие болмаса да жасай алады. Тағы бір нұсқа, егер сол суретші авторлық жобаны жүзеге асыру үшін жеке тұлғалардың қаражатын тартуды мақсат етсе, бұл жағдайда ол оны қаржыландыратын Тараптың немесе донорлардың мүдделері мен қалауына бейімделуі керек. Донорлар-қаржыландыруды ұсынуға, тауарлар, жұмыстар немесе қызметтер түрінде әртүрлі қолдау көрсетуге дайын субъектілер. Оларға қайырымдылық жасаушылар, меценаттар, демеушілер, қамқоршылар, инвесторлар жатады. Коммерциялық емес субъект үшін донор нарығының әртүрлі мүдделерін ескеру және оны сегменттеу маңызды [4].

Әдебиеттер

1. Абакина Т. Социальный маркетинг в “цивилизации досуга” // Музеи. Маркетинг. Менеджмент. М., 2001. – С. 34-35.
2. Быстров Ю. Выставки - инструмент маркетинга / Ю. Быстров, Е. Молчановский, В. Секерин // Маркетинг. – 2005. – № 3. – С. 64-71.
3. Введение в социологию искусства: Учеб. пособие для гуманитар. вузов. / Е.В. Дуков, В.С. Жидков, Ю.В. Осокин и др.; Рос. акад. наук, Гос. инт искусствознания. СПб.: Алетейя, 2001. – 256 с.
4. Вильчик Н.Н. Развитие изобразительного искусства в условиях формирования отечественного художественного рынка на рубеже XX-XXI вв.: Региональный аспект: диссертация... кандидата искусствоведения: 17.00.04. – Барнаул, 2002. – 210 с.

Н. Бағдатова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: М.С. Мырзаканов, п.ғ.к., өнер және музыка кафедрасының қауымдастырылған
профессоры

КӨРКЕМ БІЛІМ БЕРУДІҢ НЕГІЗГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Қазіргі гуманитарлық білім жеке адамды адамзаттың мәдени тәжірибесімен таныстыру процесі, жеке тұлғаны әлеуметтендіру және өсіру құралы, оның жеке гуманитарлық мәдениетін қалыптастыру – жалпы мәдениеттің ажырамас бөлігі ретінде түсініледі. Гуманитарлық білім мазмұны өткен және қазіргі мәдениеттің үзінділерін бейнелейді, ол әлем мен адамның тез және ауқымды қайта құрылуы жағдайындағы шығармашылық дамумен сипатталады.

Гуманитарлық білімнің Ерекше құрамдас бөлігі-көркем білім беру. Көркемдік білім тек өнер әдістерімен білім беруді ғана емес, сонымен бірге кең гуманитарлық-мәдени мағынаны да қамтиды. Ол гуманитарлық және жеке мәдениетті қалыптастыруға бағытталған: Зияткерлік, эстетикалық-көркемдік, этикалық және дүниетанымдық. Көркемдік білім зияткерлік және шығармашылық қабілеттерді біріктіретін және білім, мәдениет және өнер арасындағы байланысты неғұрлым серпінді және жемісті етуге мүмкіндік беретін білім алуға ықпал етеді; ол жеке дамудың танымдық және эмоционалды факторларын теңестіруге және сол арқылы әлем мәдениетін құруға ықпал етуге арналған. Бұл осы зерттеудің сөзсіз өзектілігін анықтайды.

Көркемдік білім үш қосымша педагогикалық ағым арқылы құрылымдалған: көркем шығармаларды зерттеу; шығармашылық жұмыстармен тікелей байланыс (көрмелер, концерттер, Фильмдер); шығармашылық қызметке қатысу. Осылайша, көркемдік білім берудің үш өлшемі бар: білім алушылар өнер объектілерімен, суретшілермен немесе оқытушымен өзара іс-қимыл жасау арқылы білім алады; білім алушы өзінің шығармашылық қызметі арқылы білім алады; білім алушы көркемдік нысанды, өнер тарихын зерттеу және зерделеу арқылы білім алады.

Сапалы көркемдік білім жоғары білікті кәсіби өнер оқытушыларын, сондай-ақ әмбебап оқытушыларды қажет етеді; ол оқытушылар мен суретшілер арасындағы ынтымақтастықты күшейтеді. Осы құрылым аясында екі негізгі міндетке назар аудару керек: мұғалімдер мен суретшілерге қажетті білім беру материалдарына қол жетімділік беру; шығармашылық оқуға шығармашылық дайындықты қажет етеді; барлық деңгейдегі шығармашылық ынтымақтастықты қолдау: Министрліктер, мектептер, оқытушылар, өнер, ғылым және қоғамдық ұйымдар. Мұғалімдер мен суретшілер арасындағы болашақ ынтымақтастықтың негізі кәсіби білім болып табылады, олармен мұғалімдер де, суретшілер де мамандыққа енеді, олардың қызметі білім берудің әртүрлі салаларына қосылуы керек және педагогикаға өзара қызығушылық тудырады. Оқытушылар мен суретшілерге арналған білім беру бағдарламаларын оқу процесін жеңілдету және бірлескен кәсіби ынтымақтастық нәтижелерінен пайда алу үшін қажетті білім мен тәжірибемен қамтамасыз ету үшін қайта қарау керек. Мұндай ынтымақтастықты қамтамасыз ету қоғамның жаңа өзгерісін білдіретін белгілі бір шараларды талап етеді. Бюро информации общественности. Художественное образование.

Көркемдік білім сапасын жақсарту, өнер мұғалімдерінің білімін білім беру жүйесіндегі жаңа басымдыққа қою, оларға оқу және мәдени даму процесіне тиімді үлес қосуға мүмкіндік беру және барлық оқытушыларды оқытудың бір бөлігі ретінде өнерді зерттеуді жандандыру; білім беру мекемелерінде және бейресми ұйымдарда жұмыс істей алатын оқытушылар мен суретшілерді көркемдік шектердің өсуіне, кеңеюіне ықпал ету үшін дайындау оқу жоспары бойынша мектептерде және мектептен тыс мекемелерде өнерді іске асыру; қоғамдағы дәстүрлі өнер тұжырымдамасы мен өнер арқылы оқыту материалды сапалы зерттеуге және құзыреттіліктің дамуына әкелуі мүмкін деген жаңа түсінік арасындағы жақындасуды тану; өнер көріністерін бағалай алатын адамдар тобын (арт-сыншылар) дайындаудағы көркемдік білімнің маңыздылығын тану.

Оқытушыларды, мектептер мен суретшілерді оқыту және қолдау келесі міндеттерге байланысты: оқытушыларды көркемдік білім беру теориясы мен практикасы бойынша оқытуды жеңілдету; әсіресе дамушы елдерде көркемдік білім беру сапасын кеңейту және жақсарту үшін Оқытушыларды оқыту және оқу жоспарларын дамыту бойынша халықаралық қолдау көрсету;

кәсіби мамандарды (суретшілер, оқытушылар, т. б.) зерттеу және тұрақты оқыту бағдарламаларын құруды ынталандыру. менеджерлерді, жоспарлаушыларды және т. б.) көркем біліммен байланысты; көркем білім беру туралы мақалалар, материалдар, әдіснамалар, оқулықтар мен анықтамалықтар құруды ынталандыру; мұғалімдерді оқыту бағдарламасында және ресми және бейресми білім беру процесінде жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияларды көркемдік өрнек, рефлексия және сыни рефлексия жасау құралы ретінде біріктіруге ықпал ету; барлық мектептер мен кітапханаларды өнерді тиімді көрсету үшін қажетті материалдық ресурстармен қамтамасыз ету, соның ішінде БАҚ, кітаптар, көркем материалдар мен құралдар.

Бұл жұмыстың ғылыми бағыты үшін әдіснамалық маңызды болып Бірінші дүниежүзілік конференцияның көркем білім мен мәдениеттің, мәдени дәстүрдің, қоғамның, ұлттың мәдени мұрасының, мәдени әртүрліліктің, аймақтық саясаттың өзара әсері туралы декларациясының тезистері табылады:

көркем білім беруді халықаралық деңгейде қабылданған Мәдениет туралы жарғыларға қосу; мектептер, Суретшілер және мәдени мекемелер арасындағы ынтымақтастықты білім беру процесінің өзегіне біріктіру;

әлемнің көптеген халықтары әртүрлі мәдениеттерге қатысты дәстүрлерге негізделгенін ескеру керек, онда мәдениеттердің бірігуі қоғамның, ұлттың және тілдің ерекше үйлесіміне әкелді; мәдени күрделілік шығармашылық мүмкіндіктер, білім берудегі жаңа перспективалар мен әдістерді құрды, олар осы ұлттар үшін шешуші болып табылады; бай мәдени мұра, материалдық және рухани, көптеген және күрделі әлеуметтік-мәдени, экономикалық және экологиялық өзгерістерге қауіп төндіреді; жаһандану мен көркемдік қоғамдастықтың шығармашылық әлеуеті мен ынтымақтастығын білдірудің өсіп келе жатқан қажеттілігіне байланысты мәдени әртүрлілік; барлық елдер мен аймақтардағы көркемдік білімге қатысты аймақтық саясатты қабылдау; Аймақтық интеграцияны нығайту тұрғысынан көркемдік білім беру саласындағы аймақтық ынтымақтастыққа ықпал ету.

Сонымен бірге, осылайша қорытындылауға болатын көптеген шағымдар анықталды: көптеген елдерде білім беру саясаты осы білім саласының оқшаулануы мен девальвациясында көрінетін көркемдік білім беру жүйесін төмен бағалайды; күнделікті шығындар мен қажеттіліктерді өтей алатын көркемдік білім беруді дамыту бюджеті жеткіліксіз немесе мүлде жоқ; мәдениет мәселелері білім беру жүйелері көбінесе екі бөлек бағдарламаға бөлінеді; көркемдік білім беру бойынша Оқытушыларды оқытудың қолайсыз (қолданылмайтын) бағдарламалары бар, ал мұғалімдерге арналған жалпы білім беру бағдарламалары оқыту мен оқудағы өнердің рөлін анықтауға жарамайды; суретшілердің рөлі және олардың көркемдік білім беруді дамыту процесіне қатысуы ішінара танылады; зерттелмейтін және жүйеленбейтін көркемдік білім беру саласындағы зерттеушілердің кең тәжірибесі бар.

Осылайша, тиімді көркемдік білімге қол жеткізудің екі негізгі маңызды стратегиясы бар: мұғалімдер мен суретшілерді сапалы даярлау, бір жағынан білім беру жүйесі мен екінші жағынан мәдениет пен суретшілер арасындағы ынтымақтастықты дамыту. XXI ғасырда шығармашылық қабілет пен мәдени түсінік қалыптастыру қиын және сыни міндет, бірақ одан бас тартуға болмайды. Қоғамның барлық күштері жиырма бірінші ғасырдың жаңа буынын қажетті біліммен және, ең бастысы, әлемнің жауапты "азаматтары" мен болашақтың өміршең кепілгерлерін қалыптастыруға бағытталған этикалық қағидаттар мен моральмен қамтамасыз ету әрекетіне шоғырлануы керек.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011 – 2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы / [Электрондық ресурс]. —Кіру режимі: https://kaznmu.kz/wpcontent/uploads/2012/01/2011-2020_zhzh_Memba-darlama.pdf (өтініш берген күні: 12.06.2020)
2. Бакшаева О.А. Традиция в историко-культурном развитии народного костюма. - Нижний Новгород.: Изд-во НГПУ, 2012. – 160 с.
3. Уткин А.И. Глобализация: процесс и осмысление. – М.: Логос, 2002. – С. 171.
4. Ниязбекова Арайлым. Білім беру жүйесіндегі актуалды мәселелер <https://www.zharar.com/kz/23574-bilim.html>

35 СЕКЦИЯ: МАТЕМАТИКА ЖӘНЕ МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

СЕКЦИЯ 35: МАТЕМАТИКА И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

МРНТИ: 27.43.51

С. Айткенова, Д. Елеусізова, А. Шарипова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Г. К. Нурсултанова, физика-математика ғылымдары және информатика кафедрасының аға оқытушы

ЕҢ КІШІ КВАДРАТТАР ӘДІСІМЕН ТАҢДАМАЛЫ РЕГРЕССИЯНЫҢ ТЕНДЕУІН ТАБУ

Корреляциялық талдаудың негізгі міндеті-кездейсоқ айнымалылар арасындағы байланысты анықтау, оның тығыздығын бағалау, бағытты анықтау және белгілер арасындағы байланыс формасын құру. Корреляциялық талдаудың көрсеткіші-корреляция коэффициенті.

Регрессиялық талдаудың негізгі міндеті айнымалылар арасындағы тәуелділікті зерттеу болып табылады-статистикалық регрессиялық талдау, бұл бір белгінің мүмкін болатын өзгерістерін екіншісінің белгілі өзгерістері негізінде болжауға мүмкіндік береді.

Тапсырма. Кестеде Қазақстан Республикасының өңірлері бойынша 2020 жылға арналған орташа айлық жалақы және ең төмен күнкөріс деңгейі бойынша статистикалық деректер келтірілген.

№	2020 гжыл	Ең төменгі күнкөріс деңгейі (мың) (X)	Орташа жалақы(Y) (мың)
1	Маңғыстау	33,8	243,9
2	Нұр-Сұлтан қ.	32,2	224,1
3	Алматы қ.	31,2	211,1
4	Алматы обл.	31,0	168,3
5	Шығыс Қазақстан обл.	30,7	190,3
6	Түркістан обл.	30,4	158,8
7	Атырау	29,5	256,2
8	Ақмола	29,3	168,3
9	Шымкент қ.	28,7	161,3
10	Қызылорда	28,7	178,2
11	Жамбыл	28,6	156,8
12	Қарағанды	28,5	203,8
13	Қостанай	28,4	171,3
14	СолтүстікҚазақстан обл.	28,1	157,5
15	БатысҚазақстан обл.	27,9	195,4
16	Павлодар	27,7	187,4
17	Ақтөбе	27,6	182,9
	Қазақстан Республикасы	29,5	188,7

1) сызықтық модель құрамыз. Сызықтық регрессия теңдеуінің параметрлерін есептеу үшін біз кестесін құрамыз.

№	x	y	yx	x ²	y ²	\bar{y}_x	y - \bar{y}_x	(y - \bar{y}_x) ²	A _i
1	33,8	243,9	8213,1	1142,4	100869,76	204,7	39	1521	16
2	32,2	224,1	7212,1	1036,8	91506,25	201,4	23	529	10
3	31,2	211,1	6583,2	973,4	61454,41	197,3	14	196	6
4	31,0	168,3	5217,3	961,00	28324,89	196,5	-28	784	16
5	30,7	190,3	5842,21	942,49	36214,09	192,4	-2	4	1
6	30,4	158,8	4827,52	924,16	25217,44	192,8	-34	1156	21
7	29,5	256,2	7552,4	870,25	135276,84	190,3	66	4356	25

8	29,3	168,3	4931,19	858,49	28324,89	189,5	-21	441	12
9	28,7	161,3	4629,31	823,69	26017,69	187,1	-26	676	16
10	28,7	178,2	5114,34	823,69	31755,24	187,1	-9	81	5
11	28,6	156,8	4484,48	817,96	24586,24	186,6	-30	900	19
12	28,5	203,8	5808,3	812,25	41534,44	186,2	17	289	8
13	28,4	171,3	4864,92	806,56	29343,69	185,8	-14	196	8
14	28,1	157,5	4425,75	789,61	24806,25	184,5	-27	729	17
15	27,9	195,4	5451,66	778,41	38181,16	183,7	12	144	6
16	27,7	187,4	5190,98	767,29	35118,76	182,9	5	25	2
17	27,6	182,9	5048,04	761,76	33452,41	182,5	0,4	0,16	1
Σ	494,3	3208,1	95390,36	14882,93	791984,45			12027,2	156,4
	29,1	188,7	5611,2	875,4	45587				9,2
σ	2,52	16,71							
σ^2	6,33	278,67	$n = 17$						

Сызықтық регрессия теңдеуі: $y = 69,1 + 4,11 \cdot x$

Теңдеудің $b = 4,11$ коэффициенті ең төменгі күнкөріс деңгейінің 1 мың теңгеге ұлғаюымен орташа жалақы орта есеппен 4,11 мың теңгеге өсетінін көрсетеді.

Модель сапасы жуықтаудың орташа қателігін анықтайды: [2]

$$\bar{A} = \frac{1}{n} \sum A_i = \frac{1}{n} \sum \frac{|y_i - \bar{y}_i|}{y_i} \cdot 100\% \Rightarrow \bar{A} = \frac{1}{n} \sum A_i = 9,2\%$$

Қорытынды. Сызықтық регрессия теңдеуі бойынша есептелген орташа жалақының нақты мәндері орташа есеппен 9,2% - ға ерекшеленеді. Салынған модельдің сапасы жақсы деп бағаланады, өйткені $\bar{A} = 9,2\% < 10\%$ ол 8-10% аспайды. Алынған регрессия теңдеуін өте жақсы деп бағалауға болады.

Корреляция коэффициенті сызықтық байланыстың тығыздығын бағалайды: $r_{xy} = b \frac{\sigma_x}{\sigma_y} = 0,62$

Корреляция коэффициентінің мәні $|r| < 0,7$ болғандықтан, өмір сүру минимумы мен орташа жалақы арасындағы корреляциялық байланыс орташа болады.

Нөлдік гипотезаны ұсынамыз: зерттелген фактор негізгі факторға әсер етпейді.

Нөлдік гипотезаны тексеру үшін Стьюденттің t критерийін қолданамыз. Есептеу мәнін табамыз- t критерий:

$$t_{есеп} = \frac{|r|}{\sqrt{\frac{1-r^2}{n-2}}} = \frac{0,62}{\sqrt{\frac{1-0,62^2}{17-2}}} = 3,1$$

Маңыздылық деңгейі $t_{кр}$ мен еркіндік дәрежелерінің саны t бойынша Стьюденттің бөлу кестелеріне сәйкес сыни мән алынады $\alpha = 0,05$ $k = n - 2 = 17 - 2 = 15$ сонда $t_{кр} = 2,13$

аламыз. $t_{есеп} > t_{кр}$ болғандықтан нөлдік гипотеза қабылданбайды, демек, өмір сүру құны орташа жалақыға статистикалық әсер етеді.

Әдебиеттер

1. Мутанов Г.М. Математическое моделирование экономических процессов.-Алматы: Экономика,1999. – с. 46-50
2. Шокаманов Ю.К., Бельгибаева К.К. Статистика: Учебник для студентов высших учебных заведений. – Алматы: ТОО «Радгел», Экономика, 2008. – с. 140-146

А. Каленова, Л. Қасымова

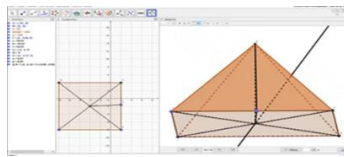
Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Ш.Г. Сағитова, физика-математика ғылымдары және информатика кафедрасының аға оқытушысы

10-11 СЫНЫПТАРДА ГЕОМЕТРИЯ МЕН ИНФОРМАТИКАНЫҢ ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСЫНЫҢ ҚОЛДАНЫСЫ

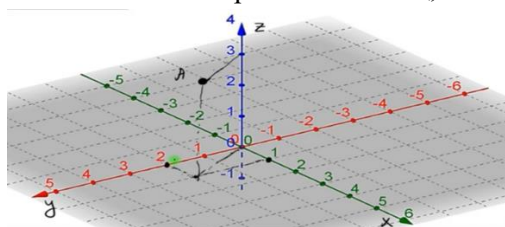
Информатиканың қарқынды дамуы және білімнің барлық салаларындағы жетістіктері геометрия мен информатика арасындағы пәнаралық байланысты дамыта түсті. Білім беру саласында технологияларды(компьютерді) қолдануымыз геометрия пәнінің оқытулуының нәтижелі болуына себепкер болмақ. Мысалы, 2000 жылдардың басында математиканы оқытуда «тірі Математика» (Int,Geometer’s SketchPad локализацияланған нұсқасы) қолдана бастадық. Қазіргі кезде бізге «1С Матконструктор» , «GeoGebra» сияқты бағдарламаларын қолдануымызға болады. Сонын ішінде біз тандап алған бағдарлама «GeoGebra» бағдарламасы.

GeoGebra – бұл тегін, барлық білім беру деңгейлеріне арналған кроссплатформалық динамикалық математикалық бағдарлама, соның ішінде геометрия, алгебра, кестелер, графиктер, статистика және арифметика сынды есептеулер жүзеге асыруға болады. Сонымен қатар, бағдарламада функциялармен (графиктерді тұрғызу, экстремумдары табу т.б.) жұмыс істеудің бай мүмкіндіктері бар. 10-11 сынып геометриясында информатиканы қолдану, стереометриямен енді танысып жатқан білім алушылардың қызығушылығымен қатар кеңістіктегі фигуралар ұғымының толық қалыптасуына көмек береді. 10-11-ші сынып геометрияларындағы «қиық» фигуралар және «қима», «кеңістіктегі тікбұрышты координаталар» сияқты ұғымдар мен күрделі тақырыптарды толығымен ашып көрсете аламыз.

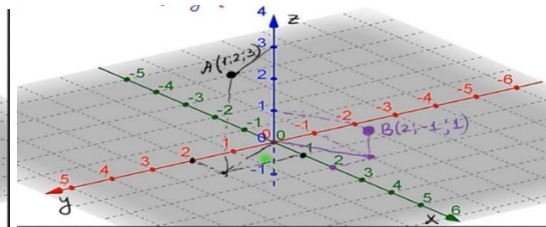

Бұл бағдарламаны геометрия пәнінде қолдану арқылы қандай нәтижеге жетеміз?

Білім алушыларға және оқытушылардың оқыту әдіс-тәсілдері тиімді әр жеңіл деңгейде жүретін болады. Геометрия пәнінің оқыту кезінде күрделі тақырыптарды меңгеру кезінде көптеген қиындықтар орын алуда. Мысалы, 10-сынып геометриясында «Кеңістіктегі тікбұрышты координаталар жүйесі» тақырыптарындағы есептерде аппликата осының қосылуы және осы тікбұрышты координаталар жүйесінде берілген координаталарды белгілеу сынды қиындықтар тууда. Егер де берілген келесі нүктелерді $(1;2;3)$, $(2;-1;1)$ кеңістіктегі координаталарды кескіндеуді «GeoGebra» көмегімен көрсететін болсақ,

1-сурет

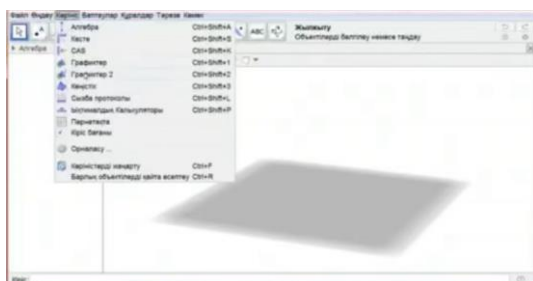
2-сурет

Мысалда көргеніміздей (1,2-сурет) абсцисса ОХ, ордината ОУ, аппликата ОZ осьтерінің орналасуы мен берілген нүктелердің координаталарын қалай дұрыс белгіленуі анығырақ көрсету арқылы білім алушыларға тақырыпты жеңіл түсіндіруге қол жеткіземіз. Білім алушылар тақырыпты

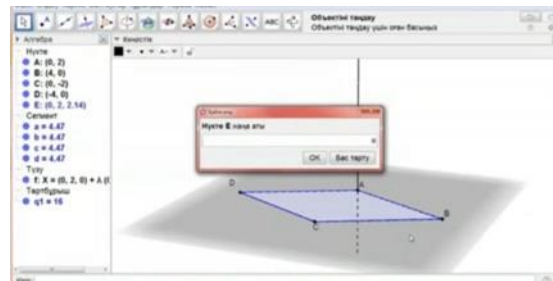
меңгерумен қатар қызығушылықтарың арттыру арқылы кеңістіктегі бейнелерді қалыптастыру, оларды пайдалануларына әкеледі.

№ 2 Мысалы, Сүйіп бұрышы 60° болатын ABCD ромбының қабырғасы 6 см, KA=3 см және $KA \perp (ABC)$. K нүктесінен DC түзуіне дейінгі қашықтықты табыңыз.

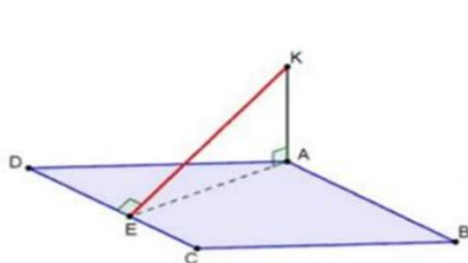
Геометрия пәнінде есептерді шешу көбінесе есеп шартына сәкес сызбалар көмегімен шешеміз. Сол себептен «GeoGebra» бағдарламасының көмегімен есеп шартына сәйкес қажетті сызбамызды салаып алайық (3,4-суреттерде бағдарлама көмегімен сызбаны салу):

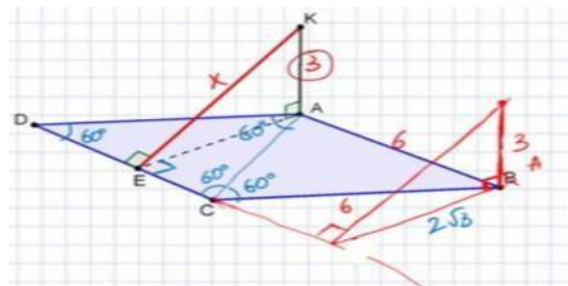
3-сурет

4-сурет

5-сурет

6-сурет

Дайын болған сызбаның(5,6-сурет) көмегімен есепті шешу:

Үшбұрыш KAE: KE-?

Үшбұрыш ACD-тең қабырғалы

$$AE = h = \frac{a\sqrt{3}}{2} = \frac{6\sqrt{3}}{2} = 3\sqrt{3} \text{ см}$$

$$KE = \sqrt{3^2 + (3\sqrt{3})^2} = \sqrt{9 + 27} = \sqrt{36} = 6 \text{ см}$$

Жауабы: KE=6 см

«GeoGebra» бағдарламасын қолдану арқылы білім алушыларға кеңістіктегі фигуралар, кеңістіктегі координатала жүйесі т.с.с. күрделі геометрия пәнінің тақырыптарын меңгерту барысында информатиканы қолдану арқылы жеңіл әрі нәтижелі жетістіктерге жетеміз. Білім алушылардың кеңістіктегі бейненің дұрыс қалыптастыра алмау мәселесін шешудің негізгі құралы болып табылады. Бағдарлама кеңістіктің объективтілік деңгейін айтарлықтай арттырады.

Әдебиеттер

1. Смирнов В., Туяков Е. Геометрия 10 сынып, – Алматы: Мектеп, 2019. – 125-130 беттер
2. Смирнов В.А., Туяқов Е.А. Геометрия 11 сынып, – Алматы: Мектеп, 2019. – 19-25 беттер
3. Александров А.Д. Геометрия туралы // Мектептегі математика, 1980. № 3, 56-62 беттер
4. Зиатдинов Р.А. Интерактивті геометриялық мүмкіндіктерді қолдану туралы. Оқу үрдісіндегі Geogebra 3.0 ортасы. // 10-Халықаралық материалдары конференция «Компьютерлік математика және олардың қолданбалы жүйелері» (SKMP2009), Смоленск мемлекеттік университеті, Смоленск, 2019. – 39-40 беттер

Б. Базылов

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
 Ғылыми жетекші: Ш.Г. Сағитова, физика-математика ғылымдары және информатика
 кафедрасының аға оқытушысы

ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУДЕ ВЕКТОРДЫ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Геометрия курсы міндетті түрде теоремаларды дәлелдеудің, есептерді шығарудың әртүрлі әдістері қарастырылады. Олардың ішінде векторлық әдіс, координат әдісі және геометриялық түрлендірулер әдісі ерекше орын алады. Бұл әдістер өзара тығыз байланысты. Геометрияның теориясын дәлелдеу мен есептерін шешудегі барынша тиімді әдістердің бірі – векторлық әдіс. Мектеп математика курсына «Вектордың көмегімен есептерді шешу» тақырыбы күрделі тақырыптардың бірі болып табылады. Математиканың негізгі іргелі ұғымдарының бірі – вектор және оның қолданылуы XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында жақсы дамыды. Векторлық есептеу физика және басқа қолданбалы ғылымдарда кеңінен қолданылады. Кез келген тақырыптағы есептерді шешу үшін оқушының теориялық білімі болуы керек. Геометриялық фигура анықтамасы мен қасиеттерін жақсы меңгерген оқушыға есептерді шешу қиынға соқпайды.

Вектор ұғымы орта мектептің геометрия бағдарламасында 9-10 сыныптарда оқытылады. 9 сыныпта «Жазықтықтағы векторлар» тарауында барлығы 16 сағат берілген, 10 сыныпта «Кеңістіктегі тіктөртбұрышты координаталар жүйесі және векторлар» тарауына 8 сағат бөлінген.

Орта мектепте векторлық әдісті оқытудың төмендегідей мақсаттары көрсетілген: әртүрлі геометриялық есептерді (аффиндік және метрикалық) шығарудың және теоремаларды дәлелдеудің тиімді әдісін беру; векторлық аппараттың білім берудің басқа да салаларындағы, техникадағы, физикадағы, химиядағы, лингвистикадағы кең қолданылуын және соның негізінде оқушыларда диалектикалық материалистік дүниетанымды қалыптастыру; есептер шығаруда оқушыларда жалпылау мен нақтылауды қалыптастыру мақсатында векторлық әдісті пайдалану; оқушыларда ойлаудың иілгіштігі, мақсатқа бағытталу, рационалдылық сияқты қасиеттерін қалыптастыру.

9-сыныпқа арналған геометрия оқулығында материал келесі ретпен берілген:

- 1) вектор ұғымы, векторлардың теңдігі, бағыты, векторлардың теңдігінің қасиеттері;
- 2) векторларға амалдар қолдану, векторларды қосу, векторларды қосудың қасиеттері, векторларды қосудың үшбұрыш, параллелограмм ережесі;
- 3) векторлардың айырымы, векторларды қиылысушы түзулер бойындағы құраушыларының қосындысына жіктеу;
- 4) векторларды санға көбейту, оның қасиеттері, векторлардың коллинеарлық белгісі;
- 5) векторлардың арасындағы бұрыш, векторлардың скаляр көбейтіндісі;
- 6) вектордың координаталары; векторды жіктеу, векторлардың перпендикулярлығы және коллинеарлығы.

Әрі қарай 10-сыныпта вектор ұғымы кеңістікте қарастырылады, яғни кеңістіктегі векторлар, компланар векторлар, векторлардың арасындағы бұрыш, векторлардың скаляр көбейтіндісі оқытылады. «Векторларды есептер шығарғанда қолдану» тақырыбы 10-сыныптың 3-бөлімінің «Кеңістіктегі тік бұрышты координаталар жүйесі және векторлар» деген тарауында берілген. Бұл тақырыпта тек үш қана қағидат көрсетілген. Тақырып 2 мысал арқылы түсіндірілген. Есептер А,В,С деңгейінде бөліп қарастырылған. А деңгейінде барлығы 5 есеп, В деңгейінде 6 есеп, С деңгейінде 6 есеп берілген.

Вектордың есептерді шешудегі қолданысына мысалдар қарастырайық.

1-мысал. ABCD – ромб. BD және AC – диагональдар. Дәлелдеу керек: AC ⊥ DB (1-сурет).

Дәлелдеуі:

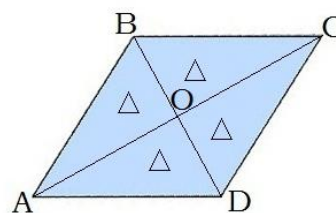
1. Мынадай белгілеулер енгізейік: $\vec{AB} = \vec{a}, \vec{BC} = \vec{b}$

ромбының анықтамасынан. $\vec{AB} = \vec{DC} = \vec{a}, \vec{BC} = \vec{AD} = \vec{b}$.

2. Векторлардың айырмасы мен қосындысынан

шығатыны: $\vec{AC} = \vec{a} + \vec{b}, \vec{DB} = \vec{a} - \vec{b}$

3. $\vec{AC} \cdot \vec{DB} = |\vec{AC}| \cdot |\vec{DB}| \cdot \cos \alpha$ (скаляр көбейтіндінің

қасиеті бойынша).

4. Ромбының қабырғалары тең болғандықтан $\vec{a} = \vec{b}$, $\vec{AC} \cdot \vec{DB} = 0$, демек $\vec{AC} \perp \vec{DB}$.

2-мысал. $ABCD A_1 B_1 C_1 D_1$ параллелепипедтің AC_1 диагоналы $A_1 B D$ үшбұрыш жазықтығын оның медианаларының қиылысу нүктесінде қиятынын дәлелдеңіз (2-сурет).

Дәлелдеуі: $\vec{a} = \vec{AA_1}$, $\vec{b} = \vec{AB}$, $\vec{d} = \vec{AD}$ сәйкес төбелерінің радиус векторлары. Онда $\vec{AC_1} = \vec{a} + \vec{d} + \vec{b}$.

Айталық, M – $A_1 B D$ үшбұрышының медианаларының қиылысу нүктесі болсын. M нүктесінің радиус векторын табамыз. Егер ол $\vec{AC_1}$ векторына коллинеар болса, онда ұйғарым дәлелденеді. Айталық, N – BD диагоналының ортасы болсын. Онда $\vec{AN} = \frac{\vec{b} + \vec{d}}{2}$, $A_1 N = -\vec{a} + \vec{AN} = -\vec{a} + \frac{\vec{b} + \vec{d}}{2}$, $A_1 M = \frac{3}{2} A_1 N = \frac{2}{3} \vec{a} + \frac{1}{3} \vec{b} + \frac{1}{3} \vec{d}$.

Сонымен, $\vec{AM} = \vec{a} + A_1 M = \frac{\vec{a} + \vec{b} + \vec{d}}{3}$.

Ұйғарым дәлелденді.

3-мысал. Тетраэдрдің төбелерін қарама-қарсы жақтарының медианаларының қиылысу нүктелерімен қосатын кесінділер бір нүктеде қиылысатынын дәлелдеңіз (тетраэдрдің центроиды). Центроид осы кесінділерді қандай қатынаста бөлетінін табыңыз (3-сурет).

Шешуі: Айталық, M және N – тетраэдрдің ABC және BCD жақтарының медианаларының қиылысу нүктелері болсын. P нүктесі BC қырының ортасы болсын. DN және AM кесінділері ADP жазықтығында жатыр, олар қайсібір Q нүктесінде қиылысады.

$\vec{AM} = \frac{\vec{d} + \vec{b} + \vec{c}}{3}$. Сол сияқты,

$$\vec{DN} = \frac{\vec{DA} + \vec{DB} + \vec{DC}}{3} = -\vec{d} + \frac{1}{3} \vec{b} + \frac{1}{3} \vec{c}.$$

\vec{AQ} векторы \vec{AM} векторына коллинеар, сондықтан

$$\vec{AQ} = \frac{\lambda}{3} \vec{d} + \frac{\lambda}{3} \vec{b} + \frac{\lambda}{3} \vec{c}. \text{ Онда}$$

$$\vec{DQ} = -\vec{d} + \vec{AQ} = \frac{\lambda - 3}{3} \vec{d} + \frac{\lambda}{3} \vec{b} + \frac{\lambda}{3} \vec{c}.$$

\vec{DN} және \vec{DQ} векторлары коллинеар болғандықтан, $\vec{d}, \vec{b}, \vec{c}$ векторларының коэффициенттерінің қатынасы бірдей.

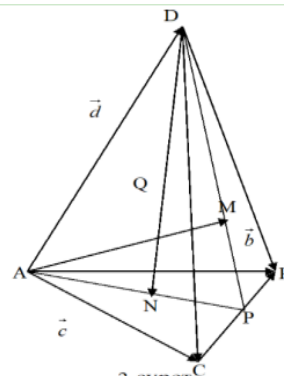
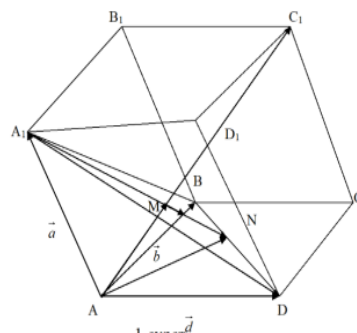
$$\text{Бұдан } \frac{3 - \lambda}{3} = \lambda, \lambda = \frac{3}{4}$$

Көптеген геометриялық есептерді векторлық әдіспен шешу, оларды элементарлық геометрия әдістерімен шешуге қарағанда едәуір оңай. Бұл «онайлатудың» себебі векторлық әдіспен шешу кезінде тіпті қарапайым есептерді «таза геометриялық» әдіспен шешу кезінде орындалатын қосымша салулардан, құтылуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, векторлар геометриялық есептерді шешу аппаратына айналуы үшін геометриялық есептің шартын векторлық терминология мен символикаға, яғни векторлық тілге аудару білу қажет, содан кейін векторларға қатысты алгебралық операцияларды орындай отырып және соңында векторлық формада алынған нәтижені кері геометриялық тілге аудару қажет.

Сонымен, геометриялық есептерді векторлық әдіспен шешу барысында оқушылардың танымдық қызығушылығы артып, шығармашылық қабілеттері дамиды, әрі білімі кеңейіп, төмендегідей біліктілік пен дағдылары қалыптасады: геометриялық тілден векторлық тілге ауысу білу және керісінше; маңызды векторлық қатынастар және олардың ерекшеліктері туралы білім алу; бір векторды басқа векторлар арқылы өрнектей білу; векторлық өрнектерді түрлендіре білу. Сондай-ақ, векторлардың көмегімен метрикалық есептерді шешуге, атап айтқанда қашықтықты, бұрыштарды, аудандарды, геометриялық фигуралардың көлемдерін табуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер

1. Шыныбеков Ә.Н., Шыныбеков Д.Ә., Жумабаев Р.Н. Геометрия: Жалпы білім беретін мектептің 9-сыныбына арналған оқулық. Алматы: Атамұра. – 176 бет.

2. Гусев В.А., Хан Д.И. Методика решения геометрических задач с помощью векторов. // Математика в школе. 1984, № 2. – С. 26-30.

ҒТАХР: 27.01.45

А. Еламан

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Б.С. Кудайбергенова жаратылыстану ғылымдарының магистрі, «Физика-математика ғылымдары және информатика» кафедрасының аға оқытушысы

МАТЕМАТИКА МЕН АҒЫЛШЫН ТІЛІН БАЙЛАНЫСТЫРЫП КІРІКТІРІЛГЕН САБАҚТАРДЫ ӨТКІЗУ ТИІМДІЛІГІ

Жалпы білім беретін мектептердің, лицейлердің, гимназиялардың көптеген оқушылары оқуын шетелде жалғастыру туралы ойлайды, өйткені бұл көптеген артықшылықтарды береді. Сондықтан ағылшын тілінде математиканы меңгеру ыңғайлы болып табылады. Мұндай сабақтарды өткізу формасы оқушылардың қызығушылығына негізделген, сондықтан қолдау рөлінде дидактикалық ойындар таңдалады. 1970 жылдан бастап ойын технологияларына А.П.Ершова мен В.М.Букатов белсенді түрде дамытты. Дидактикалық ойындарды өткізу оқушылардың еріктілігімен, коммуникативтілігімен және дербестігімен ерекшеленеді [1].

Интеграция (интеграцияланған оқыту) – бұл басқа салалардан алынған жалпыланған білімнің бір оқу материалында терең өзара енуді білдіретін білім беру процесінде кез-келген бөліктерді, элементтерді тұтас біріктіру. Ол пәнаралық байланыстарды іске асырудың жоғары деңгейін көздейді [2]. Осылайша, осы технологияны қолдана отырып, балаларға әртүрлі пәндердің бір-бірімен қаншалықты тығыз байланысты екенін, олардың тұтастығы мен бүкіл материалды зерттеудің маңыздылығын көрсетуге болады.

Оқу жылының басталуымен 5 сынып оқушыларына математика пәні ағылшын тілінде жүргізілген жағдайда, яғни кіріктіріліп, оқушылардың білім жағынан қандай жетістіктерге жететіндігін талдасақ. Мысал ретінде «Проценттер» тақырыбын алдым. Бұл тақырыпты ағылшын тілінде меңгеру үшін оқушылар математикалық элементарлы терминдердің ағылшынша аудармасын білу қажет. Ол терминдер төменде көрсетілген:

Addition – қосу амалы (сложение)	0 – zero
Add – қосу (прибавлять)	1 – one
Plus – плюс	2 – two
Subtraction – азайту амалы (вычитание)	3 – three
Subtract – азайту (вычитать)	4 – four
Minus – минус	5 – five
Multiplication – көбейту амалы (умножение)	6 – six
Multiply by – көбейту (умножать на)	7 – seven
Times – көбейту (умножить)	8 – eight
Division – бөлу амалы (деление)	9 – nine
Divide by – бөлу (делить на)	10 – ten
Divided by – бөлу (разделить)	...
Equality – теңдік(равенств)	
Equals to \ is equal to – равняетсяч ему-то	
Equals to \ is equal to \ is – тең (равно)	

«Проценттер» тақырыбын өту барысында оқушыларда базалық сөздіктері болу қажет:

Жайбөлшектер — common fractions

Алымы – numerator

Бөлімі – denominator

Аралассан - mixed numeral

1/2 – a half, one half.	2/3 – twothirds.	1¼ – one and a quarter.
1/3 – a third, one third.	3/4 – threefourths.	1½ – one and a half.
1/4 – a quarter, one fourth.	1/8 – one eighth.	1¾ – one and three quarters.
1/5 – one fifth.	1/10 – a tenth.	
1/6 – one sixth.	1/100 – a hundredth.	

Ондық бөлшектер – decimal fractions, decimals

Нүкте – point

Ноль – zero, nought, oh (нүктеден кейін)

0.1 – Point one, zero point one.

0.35 – Point three five, zero point three five.

1.25 – One point two five.

35.158 – Thirty five point one five eight.

15.05 – Fifteen point zero five.

5 сынып оқушыларына «Процент» ұғымын таныстыру кезінде келесідей жаңа сөздер олардың сөздіктеріне қосылу міндетті:

ПРОЦЕНТ – percent

Процент – бірлік ретінде алынған бүтіннің жүзден бір бөлігі. – Percent is hundredth part of the integer which means as whole.

а санының проценті сол санның жүзден бір бөлігі. – Percent of a number a is hundredth part of this number.

$$1\% = \frac{1}{100} = 0,01$$

а санының 1% ол $\frac{a}{100} = 0,01 \times a$

процентпен өрнектеу – to express in percents

проценттік қатынас – percentage

жай проценттік формула – formula of simple percents

күрделі проценттік формула – formula of compound interest

Жаңа тақырыпты бекіту мақсатында оқушыларға келесі тапсырмаларды ұсынуға болады.

Calculate the percentages of the following:

<p>1. 25 of 200? <u>Solution(Шешуі):</u> $(25/200) \times 100$ Divide the numerator by denominator; (алымын бөліміне бөлу) = $(1/8) \times 100$ $= (1 \times 100)/8$ $= 100/8$ $= 25/2$ $= 12.5 \%$</p>	<p>2. 95 out of 150? <u>Solution(Шешуі):</u> $(95/150) \times 100$ Simplify the fraction and multiply by 100 (Бөлшекті қысқартып 100-ге көбейтіңіз.) = $(19/30) \times 100 = (19 \times 100)/30 = 1900/30$ reduce the fraction; (бөлшекті қысқартыңыз) = $63\frac{1}{3}\%$</p>	<p>3. 22 of 44? <u>Solution(Шешуі):</u> $(22/44) \times 100$ Simplify the fraction; (бөлшекті қысқартыңыз) = $(1/2) \times 100 = (1 \times 100)/2 = 100/2 = 50\%$</p>	<p>4. 30 of 150? <u>Solution(Шешуі):</u> $(30/150) \times 100$ Simplify the fraction; (бөлшекті қысқартыңыз) = $(1/5) \times 100 = (1 \times 100)/5 = 100/5 = 20\%$</p>
--	--	--	--

Example(Мысал 1)

A class has a total of 120 students. Calculate the percentage of girls if they are 60 of them?

(Сыныпта барлығы 120 оқушы бар. Егер қыз балалар саны 60 болса, оның пайызын есепте)

Solution(Шешуі):

Total number of students in the class (барлық оқушылар саны) = 120

Total number of girls (қыздардың саны) = 60

Therefore, the percentage of girls is calculated as (Сонымен, қыз балалар санының пайызы былай табылады):

$$(60 \times 100) / 120$$

$$= 600 / 12 = 50$$

Hence, 50% of the students are girls. (Сөйтіп, қыз балалар сыныптың 50 пайызын құрайды)

Бірнеше тілді үйрену Қазақстанның әлемдік қоғамдастықтың экономикалық мәдени салаларындағы интеграциясына көмектеседі. Бірден үш тілді білу студенттерге ақпарат, білім, фактілерді кеңірек алуға мүмкіндік береді. Тек ойланыңыз, математика пәні бойынша қанша материал қазақ тіліне, қанша орыс тіліне және қанша ағылшын тіліне аударылды? Ағылшын тілі көптеген елдер үшін кең таралған және ортақ бола отырып, оқытудағы көптеген озық әдістерді игеруге және қабылдауға мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, математика мен ағылшын тілінің пәнаралық байланыстарын қолдану оқушылардың танымдық процестерін ынталандырады және белсендіреді деп айтуға болады. Осылайша, пәнаралық принцип оқу тақырыптары, курстар, пәндер және

олардың циклдері арасындағы дидактикалық байланыстардың әртүрлі түрлерінің өзара әрекеттесуі негізінде оқу процесін ұйымдастыру жүйесін құрайды.

Әдебиеттер

1. Лазарева, М.В. Реализация интегрированной технологии в обучении младших школьников // Вестник Череповецкого государственного университета, 2019. – 160-161 с.
2. Miner, B. Bilingual Education: New Visions for a New Era // Rethinking Sch, p. 19. URL: http://www.rethinkingschools.org/special_reports/bilingual/newera.shtml (дата обращения: 21.02.2020).

МРНТИ: 27.41.17

А. Кунтуганова, Д. Құдайбергено, М. Заданова

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: кандидат физ.-мат. наук, доцент С.Б. Садыкова

ЧИСЛЕННЫЕ МЕТОДЫ РЕШЕНИЙ ЗАДАЧ МАТЕМАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА С УТОЧНЕНИЕМ КОРНЯ МЕТОДОМ ПРОБ

Пусть дано уравнение $f(x) = 0$ и некоторый корень ξ уравнения отделен на отрезке $[a; b]$. Обозначим $b - a = d$ (это длина отрезка). Требуется найти приближенное значение этого корня с точностью до 0,001 (т.е. с погрешностью, не превышающей 0,001). Заметим, что $a < \xi < b$. Значит, число a можно считать приближенным значением по недостатку, число b – приближенным по избытку. При этом абсолютная погрешность меньше, чем длина отрезка, т.е. меньше, чем d . Если $d \leq 0,001$, то задача решена: числа a и b суть приближенные значения корня требуемой точности. Не только числа a и b , но и любое число x_0 отрезка $[a; b]$ можно принять за приближенное значение корня также с абсолютной погрешностью, меньшей d . Удобно за приближенное значение принять середину отрезка $[a; b]$, т.е. числа $c = \frac{a+b}{2}$. Погрешность этого приближенного числа меньше половины длины отрезка, т.е. $|\xi - c| < \frac{d}{2}$. Значит, за приближенное значение корня выгоднее принять не концы отрезка a и b , а середину отрезка. В нашем примере, если длина отрезка $[a; b]$ меньше 0,001, числа c есть приближенное значение корня с погрешностью, меньшей 0,0005.

Пусть теперь отрезок $[a; b]$ таков, что его длина больше предельной погрешности искомого корня, т.е. больше 0,001. Тогда путем последовательного деления отрезков, на котором отделен корень, уменьшают до тех пор, пока его длина не сделается меньше, чем заданная предельная погрешность корня. Как это делается, рассмотрим на примере.

Требуется найти положительный корень уравнения $x^3 - 4x - 1 = 0$ с точностью до 0,001. Применяя приемы отделения корней, убеждаемся в том, что уравнение имеет единственный положительный корень, он заключен в интервале $(2; 3)$. Длина интервала больше, чем 0,001. Необходимо найти интервал длиной не более 0,001, на котором заведомо имеется корень.

Разделим отрезок $[2; 3]$ на 10 равных частей, точки деления будут:

$$2,0; 2,1; 2,2; 2,3; 2,4; 2,5; 2,6; 2,7; 2,8; 2,9; 3,0. \quad (1.1)$$

Вычислим значения функции $f(x) = x^3 - 4x - 1$ в этих точках. Из всех точек деления найдутся две, в которых $f(x)$ принимает значения разных знаков. Именно: $f(2,1) = -1,39 < 0$; $f(2,2) = +0,850 > 0$. Значит, искомый корень содержится внутри отрезка $[2,1; 2,2]$, т.е. $2,1 < \xi < 2,2$.

Обратим внимание на то, что для сужения интервала нам пришлось испытать девять точек (1.1), т.е. понадобилось вычислить значения функции $f(x)$ в девяти точках. Это очень большая вычислительная работа. Объем работы можно резко сократить следующим образом. Рассмотрим первоначальный отрезок $[2; 3]$, заметим: $f(2) = -1$; $f(3) = 14$. Отсюда заключаем, что искомый корень близок к 2. Поэтому среди чисел (1.1) достаточно испытать только числа, близкие к 2. Испытав 2,1 и 2,2, мы сразу решаем вопрос и нам не надо испытывать все 9 точек.

Отрезок $[2,1; 2,2]$ делим на 10 равных частей, точки деления будут: 2,10; 2,11; 2,12; 2,13; 2,14; 2,15; 2,16; 2,17; 2,18; 2,19; 2,20.

Заметим, что $f(2,10) = -0,139$; $f(2,20) = +0,850$. Отсюда заключаем, что корень близок к 2,10. Поэтому достаточно испытать лишь точки, близкие к 2,10. Вычисляем: $f(2,11) = -0,046$; $f(2,12) = +0,048$. Значит $2,11 < \xi < 2,12$.

Теперь испытываем точки 2,111; 2,112; ...; 2,119; 2,120.

Так как $f(2,11) = -0,046$; $f(2,12) = +0,046$, то надо полагать, что корень близок к середине отрезка. Испытываем точки 2,114; 2,115; 2,116. Вычисляя получим:

$$(2,114) = -0,0085; \quad (2,115) = +0,0009. \quad (1.2)$$

Уже ясно, что $2,114 < \xi < 2,115$. Остальные точки испытывать не нужно. Мы пришли к отрезку длиной 0,001, содержащему корень уравнения. Задача решена: числа 2,114 и 2,115 суть приближенные значения корня с погрешностью, не превышающей 0,001. Из (1.2) следует, что корень ближе к числу 2,115. Значит, лучше принять за приближенное значение корня 2,115. Погрешность не превысит 0,0005.

Замечание. Мы рассмотрели метод проб с десятичным делением. Можно метод проб осуществлять иначе. Именно, пусть корень ξ отделен на отрезке $[a, b]$. Возьмем на этом отрезке произвольную точку c , испытаем ее (т. е. найдем $f(c)$ и сравним с $f(a)$ и $f(b)$). Из двух отрезков $[a, c]$, $[c, b]$ выберем тот, на концах которого значения функции $f(x)$ разных знаков. Обозначим этот отрезок $[a_1; b_1]$, в нем содержится искомый корень. На отрезке $[a_1; b_1]$ возьмем какую-нибудь точку c_1 , испытаем ее и придем к новому отрезку $[a_2; b_2]$, в котором содержится корень. Продолжаем этот процесс до тех пор, пока не дойдем до отрезка $[a_n; b_n]$, длина которого меньше заданной предельной погрешности. В качестве чисел c, c_1, c_2 и т. д. часто берут середину соответствующего отрезка (*метод проб с половинным делением*). При ручном счете удобнее метод проб с десятичным делением, на ЭВМ – с половинным делением.

Литература

1. Норкин С.Б., Берри Р.Я., Жабин И.А., Полозков Д.П., Розенталь М.И., Сулейманова Х.Р. Элементы вычислительной математики. – Москва: «Высшая школа», 1966. – С. 61-62
2. Пулькин С.П. Вычислительная математика. Пособие для учащихся 9 – 10 кл. по факультативному курсу – Москва: «Просвещение», 1974. – С. 96-98

ФТАХР: 27.43.51

Ә. Маратқызы, Ж. Берікова, А. Рахимжанова

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Б.С. Кудайбергенова, жаратылыстану ғылымдарының магистрі,
«Физика-математика ғылымдары және информатика» кафедрасының аға оқытушысы

ЫҚТИМАЛДЫҚТАР ТЕОРИЯСЫНЫҢ ЭЛЕМЕНТТЕРІН СПОРТТЫҚ ОҚИҒАЛАР ҮШІН ПАЙДАЛАНУ

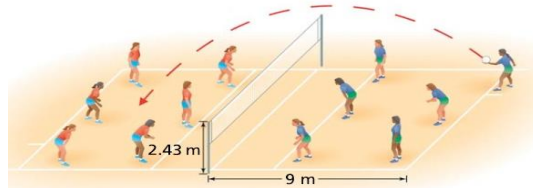
Математиканы барлық салаларда қолдануға болады. Біз математиканың пайдасы сирек болады деп ойлауымыз қателік. Математика көптеген спорт түрлерімен де байланысты болады және олардың бірі-волейбол.

Біз А.Л. Ефимовичтің "Математика және спорт" кітабын оқып, спорт математикасыз болмайды, ал математика спортсыз болады деген тұжырымға келдік. Мұнда біз олардың берік байланысын көреміз. Осы кітапты оқығаннан кейін біз хоккей математикасының, математика мен шахматтың, математика мен футболдың өзара байланысын зерттедік. Бұл кітап волейбол мен математика туралы ештеңе бермесе де, мұнда математиканы спортта қолдану туралы айтылады. Осы кітапты оқығаннан кейін біз зерттеу тақырыбын – «Ықтималдықтар теориясының элементтерін спорттық оқиғалар үшін пайдалану» деп алдық. Математиканы қолдана отырып, ойынды қалай жеңуге болады және мұнда қандай әдістер немесе есептеулер қажет екенін анықтадық.

Брианна Джонс волейбол ойынында математиканы қолдану туралы фактілерді жазған. Мысалы, ойыншы доппен әрекеттескенде, ол белгілі бір бұрыштарды ұстануы керек. Автордың пікірі бойынша волейбол мен математика бір-бірімен тығыз байланысты. Этхан Дурда өзінің

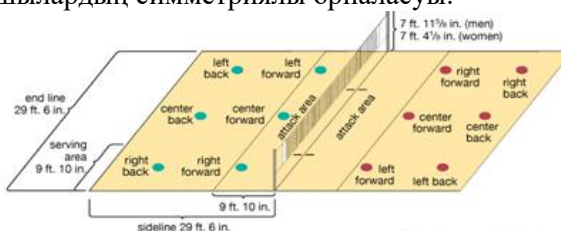
"Волейбол және математика" атты мақаласында волейболда математиканың көмегімен жеңіске жетуге болатындығын айтқан.

- Волейболдың траекториясы бойынша параболалар.

Шабуылшы, допты қабылдау және беру сияқты барлық дағдылар параболалық сызықтан өтеді. Қабылдау немесе соққы кезіндегі ең жоғары нүкте – "a"квадрат түбір функциясының теріс мәні. Сонымен қатар, екі платформаны бөлетін тор параболаның ең биік нүктесіндегі "h" нүктесі ретінде қарастырылады.

- Волейбол алаңындағы тор симметриясының өсі. Волейбол алаңындағы тор-параболаның симметриясының өсі. Сонымен қатар, екі аймақты бөлетін тор төбедегі h нүктесі ретінде қарастырылады, өйткені бұл параболалық траекторияның жартылай қашықтығы.
- Алаңдағы ойыншылардың симметриялы орналасуы.

Волейбол алаңындағы ойыншылардың позициясы да симметриялы. Симметрия ойыншыларға ойын позициясын сақтауға және қашықтықты сақтауға көмектеседі. Сонымен қатар, доп ойында болған кезде, тор доптың траекториясының ең жоғары "h" нүктесінде орналасуы керек. Егер тор "h" нүктесінде болмаса, доп алаңға жетпей тормен соқтығысады.

- 3 жанасу траекториясы тікбұрышты үшбұрышқа сәйкес келуі керек.

Волейбол 3 практикалық жанасумен ойнайды. Шабуылдаушы қарсыластың қарсыласы (кез-келген позициядағы кез-келген ойыншы, 3 позициядан басқа) допты алады және байланыстырғышқа жібереді, ал ол допты шабуылдаушыға 3 позицияда қайтарады немесе көп жағдайда шабуылдаушыны 1 жолаққа көтереді.

Доппен реакциядағы бұрыштар.

- * Допты алған кезде тізелер арасындағы бұрыш 45°
- * Допты алған кезде бүктеу бұрышы да 45°
- * Допты алған кезде қол мен дененің арасындағы бұрыш - 90°

Жеңілдік жасаған кезде ойыншы қолын $180^\circ - 90^\circ$ -қа дейін бүгеді.

Ойыншы жасаған кезде шабуылшы соққы денені айналдырады 45°

- Допты ұрған кезде құлыптау және қозғалыс.

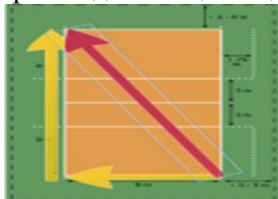
Волейбол ойнаған кезде сіз допты соғу үшін белгілі бір бұрыш бар деп ойламайсыз. Допты ату, лақтыру және ойыншыға соққы беру қабілеті волейбол ойынында белгілі бір бұрышта жүзеге

асырылады. Ойыншылар мұны іс жүзінде үйренеді. Ең жақсы ойыншылар допты ұрып-соғу үшін белгілі бір бұрышпен ұрып-соғатыны маңызды емес.

Допты құлыптау және соғу кезіндегі қозғалыс бұрышы екі түзу сызық құрайды. Бұл түзетулердің арасындағы бұрыш $\operatorname{tg}\varphi = \frac{k_2 - k_1}{1 + k_1 k_2}$ формула бойынша есептеледі мысалы, шабуылдаушы әлсіз ойыншыны белгілі бір бұрышпен ұруы мүмкін немесе шабуылдаушы допты лақтыру арқылы белгілі бір биіктікке жетуі мүмкін. Барлық осы соққылар-шабуылдаушының секіру бұрышы және дене мен қолдың арасындағы бұрыш. Егер доп допты ұрса, ол параболада қозғалады.

- Допты қалай дұрыс беру керек? Пифагор теоремасы.

Ойынға волейболшыны қосу әдісін Пифагор теоремасының көмегімен есептеуге болады. Мысалы, ені 9 метр және 18 метрлік волейбол алаңын қарастырыңыз. $a^2 + b^2 = c^2$ -Пифагор теоремасының формуласы. Егер біз мұны волейболда қарастыратын болсақ $9^2 + 18^2 = 81 + 324 = 405$; $\sqrt{405} = 20,12$ м, сондықтан доптың кіреберісіне дейінгі қашықтық шамамен 20,12 метрді құрайды.

Қолданбалы математиканың көмегімен жеңіске жетуге болады, егер қарапайым математикалық есептеулерді дұрыс қолдана білсе.

Зерттеу нәтижесі көрсеткендей, біз келесі қорытындыға келдік. Математика және спорт – ажырамас ұғымдар және волейбол ойнау барысында келесі ережелерді қолдану керек:

- * Допты алған кезде тізелер арасындағы бұрыш 45 болуы керек.
- * Допты алған кезде қолдың иілу бұрышы да 45 болуы керек.
- * Допты алған кезде қол мен дененің арасындағы бұрыш 90 болуы керек.

Егер волейбол ойнау барысында командалар осы ережелерді қолданса, онда жеңіске жетуі ықтимал.

Әдебиеттер

1. https://www.youtube.com/watch?v=zxjyOG79_Tk
2. <https://www.youtube.com/watch?v=sddLzMHLIaQ>
3. <https://www.youtube.com/watch?v=wWihT3mWHw0>
4. <http://mathemlib.ru/books/item/f00/s00/z00000046/index.shtml>

ҒТАХР: 27.03.00

А. Нұрғазина, А. Қайрабаева

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Б.С. Қудайбергенова, жаратылыстану ғылымдарының магистрі,
«Физика-математика және информатика» кафедрасының аға оқытушы

ЛОГИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУДЕ АҚИҚАТТЫҚ КЕСТЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ

Бұл мақала жоғарғы буын оқушылары логикалық есептерді шешу барысында ақиқаткестелерін қолдану арқылы логикалық есептерді шешуге тез және ұтымды мүмкіндік береді.

Логика алгебрасы-математикалық логиканың негізгі салаларының бірі болып табылады, онда логикалық түрлендірулерде алгебра әдістері қолданылады.

Логика алгебрасының негізін салушы ағылшын математигі және логикасы Дж.Буль (1815–1864), өзінің логикалық ілімін алгебра мен логика ұқсастығына негіздеген. Ол кез келген мәлімдемені өзі әзірлеген тілдің таңбаларын пайдаланып жазып, «теңдеулерді» алды, ақиқат немесе жалғандығы белгілі бір логикалық заңдар негізінде дәлелденуі мүмкін; мысалы, коммутативтілік, үлестіргіштік, ассоциативтілік заңдары т.б.

Қазіргі логикалық алгебра математикалық логиканың бір саласы болып табылады және логикалық амалдарды зерттейді олардың ақиқат құны бойынша тұжырымдар (ақиқат, жалған). Мәлімдеме ақиқат, жалған болуы мүмкін немесе әртүрлі пропорцияда ақиқат пен жалған бар.

Ақиқат кестелері-айнымалы мәндердің әр жиынтығы үшін логикалық процедуралардың нәтижесін кестелік түрде көрсету. Осындай кестелердің арқасында маңызды емес ақпаратты алып тастауға және бастапқы ақпарат пен болып жатқан процестер арасындағы қатынастарға назар аударуға болады.

Логикалық алгебраның құрылымы оны мәселенің шарттарын ресімдеудің стандартты әдістеріне жүгініп, үлкен есептер класын шешуге болатындай етіп жасалған.

Мұндай әдістерге есепті тұжырымдау және оны талдау арқылы ақиқат кестесін қалыптастыру жатады. Бұл тапсырмаларды орындау үшін орындалу келесі алгоритмді білу қажет:

1.Тапсырма мәтінінде ең алдымен сөйлем жай немесе күрделі екенін анықтап, оларды әріптер арқылы белгілеу енгізу қажет;

2.Логикалық алгебраның тілін қолдана отырып, жай сөйлемдерді логикалық операциялармен біріктіріп, осылайша күрделі сөйлемдер құра отырып, мәселенің тұжырымын сипаттау керек;

3.Қалыптасқан логикалық сөйлемдер үшін ақиқат кестесін құру;

4.Шешімін анықтау, басқаша айтқанда, логикалық сөйлемдердің мәндері тапсырма шарттарына сәйкес құру қажет;

5. Табылған шешім тапсырманың барлық талаптарына сәйкес келетініне көз жеткізу керек.

1-мысал: Үш оқушы Бекжан, Қанат және Азамат мектеп ауласында футбол ойнап, доппен терезені сындырған. Терезені кім сындырды деген сұраққа келесі жауаптар алынды. Азамат: «Мен терезені сындырдым, Қанат терезені сындырмады», - деді. Қанат: «Мұны жасаған мен де Бекжан да емес», - деді. Бекжан: «Мұны мен де Азамат та жасаған жоқпыз», - деді.

Бірақ кезекші отырды және бәрін көрді. Ол тек бір оқушының шындықты айтып жатқанын айтты, бірақ атын айтпады. Қай оқушы әйнекті сындырды?

Зерттеу: қарапайым сөйлемдерді әріптермен белгілейік:

А Азамат сындырды; Қ Қанат сындырды; Б Бекжан сындырды. Жауабын логика алгебрасы тілінде жазамыз: Азамат: $(A \wedge \bar{Q})$; Қанат: $(\bar{Q} \wedge \bar{B})$; Бекжан: $(\bar{B} \wedge \bar{A})$. Ақиқат кестесін құрайық:

A	Q	B	\bar{Q}	\bar{B}	\bar{A}	$A \wedge \bar{Q}$	$\bar{Q} \wedge \bar{B}$	$\bar{B} \wedge \bar{A}$
0	0	0	1	1	1	0	1	1
0	0	1	1	0	1	0	0	0
0	1	0	0	1	1	0	0	1
0	1	1	0	0	1	0	0	0
1	0	0	1	1	0	1	1	0
1	0	1	1	0	0	1	0	0
1	1	0	0	1	0	0	0	0
1	1	1	0	0	0	0	0	0

Ақиқат кестесін талдағаннан кейін өрнек екі жағдайда ақиқат болатынын көруге болады:

1) $A=0, Q=1$ және $B=0$ және 2) $A=1, Q=0$ және $B=1$ болғанда. Бірақ біреу әйнекті сындырды. Сондықтан, екінші нұсқа болуы мүмкін емес, онда Қанат әйнекті сындырды.

2-мысал: Айжанның телефонын ұрлау ісі. Іске қатысы бар тұлғалар: Айдар, Нұртас және Нұрлан. «Үш оқушының қайсысы Айжанның телефонын алды?» деген сұраққа, мынадай жауап алынды: «Егер Нұртас Айжанның телефонын алса, онда Сұлтан да Айжанның телефонын алды, және егер телефонды Айдар алса, онда Нұртас алмады деген дұрыс емес». Айжанның телефонын кім алды?

Зерттеу: қарапайым сөйлемдерді әріптермен белгілейік: А=Айдар телефонды алды; Н=Нұртас телефонды алды; С=Сұлтан телефонды алды; Сұрақ: Жауапта қандай логикалық операциялар қолданылды? Жауап: «Егер ..., онда ...», «және ...», «емес ...».

Жауабын логика алгебрасы тілінде жазамыз: $(\bar{H} \rightarrow C) \wedge (A \rightarrow \bar{H})$.

A	H	C	$H \rightarrow C$	$(\bar{H} \rightarrow C)$	\bar{H}	$A \rightarrow \bar{H}$	$(\bar{H} \rightarrow C) \wedge (A \rightarrow \bar{H})$
0	0	0	1	0	1	1	0
0	0	1	1	0	1	1	0
0	1	0	0	1	0	1	1

0	1	1	1	0	0	1	0
1	0	0	1	0	1	1	0
1	0	1	1	0	1	1	0
1	1	0	0	1	0	0	0
1	1	1	1	0	0	0	0

Ақиқат кестесін талдағаннан кейін өрнек $A=0$, $H=1$ және $C=0$ болғанда ғана ақиқат болатынын көруге болады. Нәтижесінде Айжанның телефонын Нұртасалған.

Қорытындылай келе, ұсынылған мақалада кейбір логикалық амалдар қарастырылған. Бұл логикалық операциялар өрнектерді жеңілдетуге мүмкіндік береді. Логикалық өрнектердің ерекше қасиеті - оларды мәндері бойынша табу мүмкіндігі. Математикалық логиканың ерекшеліктері: математикалық логика элементтерін пайдалану оқушыларға есептердің дұрыс шешімін әлдеқайда жылдам табуға мүмкіндік береді; логикалық тапсырмалар класы түрлері бойынша да, шешу әдістері жағынан да ең алуан түрлі болып табылады. Математикалық логиканың негізгі элементтерін меңгеру болашақта бағдарламалау, экономика саласындағы және қоғамның басқа салаларындағы кәсіби қызметте пайдалы болады.

Әдебиеттер

1. Досанбай П.Т. Математикалық логика: Оқулық. Алматы: ЖШС РПБК «Дәуір», 2011-280 бет
Электронды ресурс:
1. <https://rrepetitor.ru/informaticssub/ispolzovanie-tablicz-istinnosti-dlya-resheniya-logicheskikh-zadach/>
2. <https://urok.1sept.ru/articles/641149>

СЕКЦИЯ 36: ФИЗИКА И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ

ГТАХР: 14.25.09

Б. Силам

Семей қаласындағы Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: А.Г. Муздыбаева, аға оқытушы

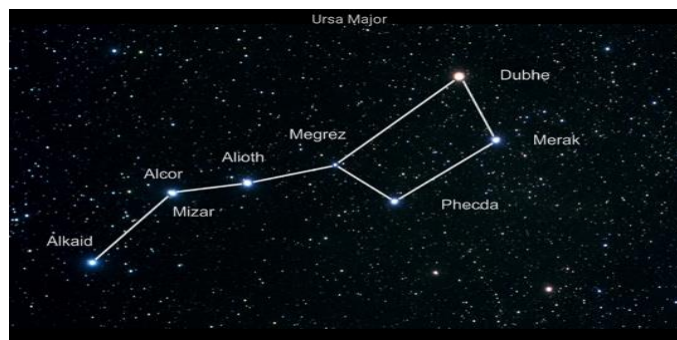
ЖАС АСТРОНОМДАРДЫҢ «ТЕМІРҚАЗЫҒЫ»

Мұсылман халықтарында қасиетті «қадір түні» деген түн бар. Міне, самсаған жұлдыздардың маған құшағын ашқан ең ғажайып сәт осы түні басталды. Атамның: «Бүгін мың айданда қайырлы қадір түнін күзетеміз, ұйықтамаңдар. Ол түнгі тілектер қабыл болады» деген сөзінен кейін ұйқы жоқ. Үлкендерді білмейміз, біздер армандарымыздың орындалуын тілеп біраз отырдық. Кішкентаймын, қасымда екі бауырым, сіңілім бар. Төртеуіміз далаға төсек салып алдық. Қаз-қатар тізіліп жатырмыз. Сондағы көз алдымдағы самсаған жұлдыздар мені өзіне баурап алған еді. Бұрын мән бермеппін. Атам біз далада ұйықтап қалмасын дей ме? қасымызда отырып аспан әлемі жайлы әңгімелерін айтатын. Жұлдыздар жайлы көп мағлұматтар беретін. Сол кезде біліп өстік, темірқазық жұлдызының жол көрсетер жолбағдар екенін. Жетіқарақшының шөміш пішінге ие екенін. Таң жұлдызы таңшолпанның барын. «Тақиям толған соқ, ерте тұрсам жоқ» деп жұмбақ айтатын едік. Бір жұлдыз ағып түссе «Менің жұлдызым көкте» деуші едік. Сол шақта сол сөздің байыбына бармаппыз. Жұлдыздар неге аспанда, неге алыста, неге ұстай алмаймыз, неге түнде ғана болады деген сияқты сан-сауалдың жауабын білуге ұмтылатынбыз. Өсе келе аспанның бар сырын бізге жайып салатын астрономия ғылымымен таныстым. Астрономия ғылымын қазақ тілінде сөйлеткен ғалым бар ма? деген сұрақ қатты ойлантатын. Себебі, астрономия жайлы еңбектер арап және орыс тілдерінен аударылған болып келеді. Сол сұрақтың жауабын қазақ халқының астрономиясы жайындағы ұғымдарын бір ғылыми жүйеге келтіріп жүрген Хасен Әбішев бергендей. Ол кісі кім? Қандай еңбектері бар? деген сауалдарға жауап іздеп көрейік.

Хасен Әбішев 1902 жылы қаңтар айының он бесінші жұлдызында Қарағанды обылысы, Қарқаралы ауданында дүниеге келген. Ол – астроном және физик, физика-математика ғылымының кандидаты, доцент. Қазіргі ғалымдардың аға буынының қатарын толықтырушы. Соңғы жарты ғасыр ішінде қазақ тілінде, еш аудармасыз астрономия жайлы кітап жазған бірінші автор. Қазақстандағы бірегей жоғарғы оқу орны Абай атындағы мемлекеттік педагогикалық институтында мұғалімдік қызмет атқарған. Көптеген шәкірттерді тәрбиелеп, астрономия ғылымын кеңінен насихаттаған. Ең бірінші еңбегі - 16 тараудан құралған «Халық астрономиясы» кітабы. 1959 жылы жарық көрген бұл кітаптың әр тарауы қызықты астрономиялық мәліметтерге толы. Бірінші тарауында түрлі аңыздар мен аңызға арқау болған жұлдыз атауларына ұшырасамыз. Келесі бөлімде қазақша – түрікше жұлдыз атаулары жазылып, жыл мезгілінің алмасу себептері жайлы айтылады. Қазақ халқының астрономиясымен байланысты болғандықтан келесі тарауда уақыт санау дәстүрлері де тілге тиек етілген. Жалпы бұл еңбекте жұлдыздар дүниесі, уақытты өлшеу жолдары, Жер мен Айдың қозғалысы т.б. мәселелер қарастырылған. Оқырман қауімге арналып жазылған екінші кітабы «Аспан сыры» деп аталады. Аты айтып тұрғандай әлем туралы, аспан денелері жайлы, астрономияның зерттеу әдістері туралы дерек пен дәйек жинақталған. Халық арасындағы астрономиялық білім, наным-сенімдер ғылыми тұрғыда түсіндіріледі.

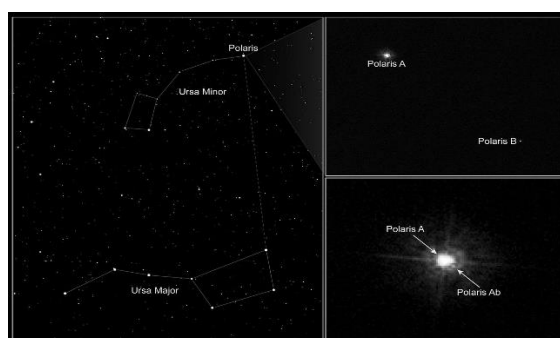
Хасен Әбішевтің қай еңбегін алып қарасақ та оқушылар, студенттер, жалпы оқырман қауім үшін де құнды деректерге толы. Бұл екі еңбек те ертеден қазақ халқының астрономиялық білімі болғанын айғақтайды. Автор өзінің еңбектерінде қазақтың аспан шырақтары жөніндегі бұрыннан қалыптасқан ұғымдарына ғылыми талдау жасаған. Қай еңбегін ашып қарасаңда қазақ тіліндегі астрономия мен физика терминдерін кезіктіруге болады. Болашақ физика пән мұғалімдері аспан әлеміне қызығушылық танытқан ынталы жастарға ұялмай ұсына алатын кітаптар дер едім. Сан ғасырлар бойы зерттеліп, әліде болса тылсым құпиясын аша бермейтін көк жүзіне саяхаттап қайтуға болады. Хасен Әбішевтің еңбектерінен іздегеніме сұрағаным табылғандай. Тіпті одан ары білген сайын біле түссем деген ұмтылысымды оятты. Бір ғылым саласының екінші бір ғылым саласымен тығыз байланыста болатынына тағыда көзім жетті. Жұлдыздар тарихы тарих беттеріне апарса, олар жайлы түрлі аңыздар әдебиет әлемі мен аспан әлемінің алтын көпірі іспетті.

Қазақтың бәріне таныс шоқжұлдыз - Жетіқарақшы, шөміш фигурасын құрастырған жеті жарық жұлдыз. "Жетіқарақшыны таныған жеті қараңғы түнде адаспас" дейді қазақтар. Жетіқарақшы батпайтын шоқжұлдыз, сондықтан да қазақтар "жеті ұры" ретінде сипаттайды (сурет 1).

Сурет – 1 – Жетіқарақшы шоқжұлдызы

"Жетіқарақшы Үркердің қызын ұрлапты" деген ертегі бар. Жетіқарақшының сабының ортасындағы жұлдыз қосжұлдыз. Оның бірі Жетіқарақшының қалған жұлдыздары сияқты жарық жұлдыз, екіншісі Үркердің жұлдыздары сияқты көмескі жұлдыз. Жарық жұлдызды қыз ұрлаған, қарақшының бірі ретінде Қыран қарақшы, ал бәсең жұлдызды Үркердің ұрланған қызы ретінде Үлпілдек дейді. Міне, осылай ертегіні әдемі үйлестірген. Көмескі жұлдызды көру қабілеттілігі жоғары адам ғана көре алады [3]. Аспанда Жетіқарақшыға ұқсас, кішірек, тағы да бір шөміш бар. Ол да жеті жұлдыздан тұрады, оны Кішіқарақшы деп атайды. Мамандар, Жетіқарақшы шөміштің ең шеткі екі жұлдызы ойша түзу арқылы қосып және ол түзуді әрі созсақ Темірқазықты басып өтеді дейді. Темірқазық бойынша Кішіқарақшы табылады. Темірқазық - Кішіқарақшы сабының ұшындағы жұлдыз, яғни саптың екі шеткі жұлдызы. Жетіқарақшы бойынша Кішіқарақшыны табу оңай, екеуі біріне-бірі жақын тұрады, бірге көрінеді. Жетіқарақшының басы оң жаққа, сабы сол жаққа қарап тұрады. Кішіқарақшы керісінше, сол жақта, сабы оң жақта. Кішіқарақшы шоқжұлдызы бірі – Темірқазық. Бұл жұлдыз Темірқазық деп тегін аталмаған (сурет 2).

Сурет – 2 – Темірқазық жұлдызы

Аспан сферасының үнемі айналып тұрады, бірақ Темірқазық бір орнында тұрады. Ал қалған жұлдыздар Темірқазық төңірегінде айналып жүреді. Сондықтан да орны өзгермейтіндіктен аспанға қағылған қазық дегендей мағынамен қазақтар оны Темірқазық деп атаған. Темірқазықтың тұрақты орны аспанның дәл солтүстік жағында, оны тапқан адам дүниенің төрт жағын оңай табады. Темірқазық әрдайым солтүстікті көрсетеді, оның қарсысында - оңтүстікке қарай күннің шығысы, оның қарсысында батысы болады. Астрономия тілінде дүние өзі Темірқазықтан өтеді, ол дүниенің солтүстік полюсінің рөлін атқарады. Темірқазық орысша "Полярная звезда" делінеді. Оның мағынасы "полностагі жұлдыз".

Алматы обылысы, 1981 жылы 79 жасында Хасен Әбішев өмірден өтті. Артында «болмасаң да ұқсап бақ» дейтін талай шәкірттері қалды.

Қорыта келгенде, Хасен Әбішев өзінің «Аспан сыры» еңбегінде ««Темірқазық аумаса...» дегеннің өзі мірдің оғындай өткір сөз; бұл қатерлі, ұзақ жолдан аман қайтудың серті, адаспай келудің шарты.» дейді. Бұл сөзінде Темірқазықтың ерекше айнымас қалыпқа ие «жолбағдар» екенін көрсетеді. Болашақ қазақтың жас астрономдары үшін Темірқазық - Хасен Әбішев еңбектері

дер едім. Себебі, осы еңбектерді негізге ала отырып, астрономия ғылымының тың жаңалықтары ашыларына сенімім мол. Күнделікті күйбең тірлікпен назар аудармай, аспанды төңкерілген жарты шар көретініміз үлкен қателік екен. Оның да өзіндік сыры барын, әрі үлкен тылсым әлем екенін жадымызда ұстайық.

Әдебиеттер

1. Әбішев Х. «Аспан сыры». Қазақ мемлекеттік саяси әдеби баспасы. – Алматы, 2009 ж. 67-70 бб.
2. Әбішев Х. «Халық астрономиясы». Қазақ мемлекеттік баспасы. – Алматы, 1959 ж. 12-25 бб.
3. Пошанова Д. Жұлдызды аспанды бақылау ерекшелігі. Ғылым журналы. 2006. 15 б.

ҒТАХР: 14.25.09

Б. Қанатова, Б. Жаукенова, Ә. Сұлтанмұрат

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекшілері: Г.У. Нурабаева, ф.м.ғ.к., доцент, А.Т. Рахимбердина, аға оқытушы,
Г.А. Муздыбаева, аға оқытушы

КВАНТТЫҚ ФИЗИКАДАҒЫ БӨЛШЕКТЕРДІ ТІРКЕУДІҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ

Кванттық физика – микро әлемді зерттейтін ғылым саласы болғандықтан, оны зерттеп-тануда эксперименттің алатын орны ерекше. Кванттық физика заңдарының пайда болуына, теория мен практиканың сәйкес келуі үшін қаншама эксперименттер, эксперименталдық қондырғылар мен құрылғылар жасалды.

Бүгінгі заманда кванттық физикада ашылған құбылыстар энергиялары 1,2 МэВ болып табылатын табиға радиоактивті сәулеленулер мен қарапайым элементар бөлшектерді тіркейтін құралдарды пайдалана отырып ашылғаны ешқандай шындыққа жатпайтындай көрінеді. Шын мәнінде бүгінде толық зерттелген элементар бөлшектердің ашылуы, атап айтатын болсақ атомның тұтас еместігі, атом ядросының құрамы, оның өлшемдері, ядролық реакциялар, табиғи радиоактивтілік құбылысы және т.б. Радиоактивтілікті осы кезде бөлініп шығатын сәулеленуді өлшеу арқылы табылды.

α , β , γ – сәулеленулері зат арқылы өткенде көптеген құбылыстар ашылды, ол құбылыстарды арнайы құралдар көмегімен тіркеуге болады.

Ең алғашқы детекторлар ретінде көп уақытқа күкіртті мырыш қабатымен жабылған пластинка пайдаланылды. Бұл кезде бөлшектер пластинкаға түсіп, сәуле шығарып, жарқырау болады, ол құбылысты жай көзбен бақылап, тіркеуге мүмкін еді.

Қазірге замануи бөлшектерді тіркеуге арналған құралдар екі топқа бөлінеді:

1. Бөлшектерді тіркеуге арналған құралдар (сцинтиляциялық есептегіш, импульсті иондайтын камера, газразрядты есептегіш, жартылай өткізгішті есептегіш).

2. Заттағы бөлшектердің іздерін (тректерін) бақылауға арналған құралдар (Вильсон камерасы, көпіршікті камера, ядролық фотоимпульсия және т.б.).

Элементар бөлшектерді бақылау және тіркеу әдістері радиоактивті сәулелену мен бөлшектердің атомдарды иондау қасиеттеріне негізделген.

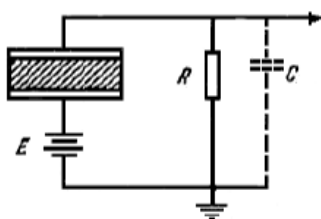
Біздің зерттеп танысатын қондырғымыз жартылай өткізгішті детекторлар. Жартылай өткізгішті детекторлар эксперименттік ядролық физикада зарядталған бөлшектер мен гамма-кванттарды тіркеуде кеңінен қолданылады.

Олардың артықшылықтарына ең көп кездесетін жартылай өткізгіштер кремний мен германийде ақпарат тасушылар (заряд) электрон-кемтік жұбы пайда болуы үшін шамамен 3,5 эВ энергия жұмсалады. Сондықтан, детекторда пайда болатын жұптардың саны өте жоғары және олар статистикалық флуктуацияға ұшырамайды.

Иондаушы камераларда электрон-оң ион жұбы пайда болуы үшін жұмсалатын энергия шамасы 30эВ, фотоэлектрондық көбейткіш фотокатодында электрон пайда болу үшін жұмсалатын энергия шамамен 300 эВ.

Жартылай өткізгішті детекторда иондалу құбылысы кристалдың бүкіл қабатында өтеді. Жартылай өткізгішті детектор жартылай өткізгішті диод түрінде болады, оған кері кернеу беріледі. $p-n$ ауысу шекарасына жақын орналасқан жартылай өткізгіш қабатындағы ток тасушылар

(өткізгіш электрондар мен кемтіктер) бүкіл көлемде орналасады және олардың меншікті электрлік кедергісі өте үлкен. Кристалл жартылай өткізгіш ұштарына бірнеше кэВ кернеу беретін болса, ол детектор көлемінде пайда болған барлық бөлшектердің барлықтары жинауға мүмкіндік береді (1-сурет).

1 сурет

Зарядталған бөлшек детекторға өткенде қосымша электрон-кемтіктік жұп түзеді, осы жұптар электр өрісі әсерінен құрал электродтарына қарай орын ауыстырады, нәтижесінде жартылай өткізгішті детектордың сыртқы электр тізбегінде электр импульсі пайда болып, ол ары қарай үдейді және тіркеледі.

Жартылай өткізгішті детекторлар электродтарына жинақталған заряд бөлшектер сезімтал қабаттан өткен кезде бөлінетін энергияның шамасына тура пропорционал. Сондықтан, егер бөлшектер сезімтал қабатта толығымен тежелетін болса, онда жартылай өткізгішті детектор спектрометр сияқты жұмыс істейді. Бір электрон-кемтіктік жұптар пайда болуы үшін қажетті орташа энергия шамасы өте аз. Егер бөлшек толығымен сезімтал қабатта тежелсе, онда бөлшектерді тіркеудің тиімділігі 100%. Германий мен кремнийдегі ток тасушылар қозғалғыштығы өте жоғары болғандықтан зарядтарды жинау үшін жуық шамамен 10 нсек уақыт керек. Бұл жартылай өткізгішті детекторлардың бөлшектерді ажырату қабілеті өте жоғары.

Жартылай өткізгішті кристалдардың электрөткізгіштерінің бар екендігі, яғни олардың өткізгіштік зонасында әрқашан да қандай да бір мөлшерде электр зарядын тасымалдаушылар болады. Бұл детектор тізбегіне белгілі бір мөлшерде потенциалдар айырмасын берсек, ол арқылы тұрақты жүреді де, осы тұрақты токтың шамасы Ом заңымен анықталады. Тұрақты ток тасымалдаушы электр зарядтар статистикалық флукуацияға ұшырайды, соның нәтижесінде эквивалент сыйымдылықта детектор арқылы иондаушы бөлшек өтті ме, өтпеді ме, оған байланыссыз кернеу тербелістері (шу) байқалады. Ендеше, жартылай өткізгішті кристалды детектор ретінде қолдану ең алдымен тіркелген бөлшектер тудырған заряд тасушылардың тұрақты ток флукуациясына қатынасымен анықталады.

Тұрақты ток флукуациясының шамасы аз. Ток шамасы кристалл кедергісіне кері пропорционал.

Жартылай өткізгішті детекторлардың екі түрі бар:

- 1) диффузиялық және беттік-тосқауылдық детекторлар;
- 2) дрейфтік детекторлар.

Детекторларды дайындаудағы ең маңызды фактор кремнийдегі фосфор диффузиясы үрдісі, бұл үрдіс жақсы зерттелген және оны басқару жеңіл және тиімді болып табылады.

Беттік-тосқауылдық детекторлар диффузиялық детекторларға ұқсас. Оларды жасау үшін n -типті материалдың бетіне p -қабат жағады. Сонан соң беттік қабатты алтынның жұқа қабатымен жабады.

Металл жартылай өткізгішпен түйіскенде олардың шекаралас қабаттарында электростатикалық тосқауыл пайда болады, ол заряд тасушылардың жартылай өткізгіштен металға және керісінше металдан жартылай өткізгішке өтуіне жол бермейді. Металл мен жартылай өткізгіш шекарасына потенциалдар айырмасын бергенде, заряд тасушылардың қосылған қабаты пайда болады, оның қалыңдығы бірнеше миллиметрге дейін жетеді.

Дрейфтік, диффузиялық және беттік-тосқауылдық детекторлар ядролық сәулеленуді тіркейтін жартылай өткізгіштік құралдар болып табылады.

Әдебиеттер

1. Гайнов Р.Р., Исследование явления радиоактивности с помощью счетчика Гейгера-Мюллера: Учебно-методическое пособие для студентов Института физики / Р.Р. Гайнов, Е.Н. Дулов, Ф.Г. Вагизов. – Казань: Издательство Казанского федерального университета, 2013. – 15 с.
2. Бояркин, О.М. Физика частиц – 2013: Квантовая электродинамика и Стандартная модель / О.М. Бояркин, Г.Г. Бояркина. – М.: КД Либроком, 2015. – 440 с.
3. Иродов, И.Е. Квантовая физика. Основные законы: Учебное пособие / И.Е. Иродов. – М.: Бином, 2014. – 256 с.
4. Ландау, Л.Д. Теор.физика: Учебное пособие для вузов. Т.3. Квантовая механика.(нерелятивистская теория) / Л.Д. Ландау, Е.М. Лифшиц. - М.: Физматлит, 2016. – 800 с.
5. Ландау, Л.Д. Теоретическая физика: Учебное пособие для вузов в10т. Том 3 Квантовая механика.(нерелятивистская теория) / Л.Д. Ландау, Е.М. Лифшиц. – М.: Физматлит, 2008. – 808 с.

ҒТАХР: 14.25.09

Б. Жанымханова, Ә. Қуатов

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті
Ғылыми жетекші: Б.С. Желдыбаева, п.ғ.к., доцент

МЕКТЕПТЕ «МОЛЕКУЛАЛЫҚ ФИЗИКА» ТАРАУЫН ОҚЫТУДА ӨЗДІК ТАПСЫРМАЛАРДЫ ОРЫНДАУ ӘДІСТЕМЕСІ

Молекулалық физика – бұл әртүрлі агрегаттық күйлердегі денелердің физикалық қасиеттерін олардың молекулалық құрылымын қарастыру негізінде зерттейтін физика саласы. Білім алушылардың молекулалық физика бойынша білімі физиканың барлық курсына оқу барысында жүйелі түрде толықтырылып отырады. Заттың құрылымы туралы атомдық-молекулалық идеялардың физикалық мәнін ашу білім алушылардың ғылыми дүниетанымын қалыптастыруға ықпал етеді.

Өзіндік жұмыстың негізгі мақсаты - оқылған білімді қайталап бекіту, жалпылау, жүйелеу; келесі кезеңдегі оқу материалын оқуға көшу мүмкіндігін анықтау. Жаңа оқу материалын бастау үшін бірінші және екінші сатыдағы білім мазмұнын барлық оқушының 80 пайызы меңгеруі міндетті.

Қазіргі таңда білім беру жүйесі барлық пәндерді өзара байланыстыра, кіріктіре, сабақтастыра отырып оқыту арқылы білім беріп, жастарды шығармашылық іс-әрекетке үйрету, жекебас дербестігін дамыту, бойларына жауапкершілік, орнықтылық қалыптастыру т.б. мәселелерді шешу мақсатын көздеп отыр. Бүгінгі күні мектептегі оқу пәндерінің мазмұны мен мақсаты тәрбиелеу мен оқытудың жұмыс түрлерін ұштастыра отырып, одан әрі жетілдіруді, өмірмен байланыстыруды міндеттеп отыр. Теориялық білімді игерту мен жаңғырту және оны жаңа жағдайға іс жүзінде лайықтап қолдануға үйреткенде ғана оқушылардың алған білімі мен біліктілігі шынайы да нақтылы қалыптасады. Осындай жолмен қалыптасқан білім мен біліктіліктің танымдық маңызы да зор болады. Биологияны жаратылыстану пәндерімен байланысында берілетін білім жүйесі материалды дүниенің бірлігі мен бүтіндігін көрсете отырып, мұндағы кез келген байланыстың үзілуі немесе түзілуі табиғаттағы тіршілік жүйесіне белгілі бір түбегейлі өзгеріс әкелетінін түсіндіріп, әрбір оқушының жаратылыстану пәндерінен білім деңгейін көтеріп қана қоймай, экологиялық білім мен тәрбиенің қалыптасуына да зор мүмкіндік ашады.

Термодинамика негіздерін оқып-үйрену негізгі мектепте оқылған «ішкі энергия» және оны өзгерту тәсілдері, «жылу мөлшері», жұмыс ұғымдарын қайталап, оларды одан ары тереңдетіп нақтылай түседі. Термодинамикада жұмыс ішкі энергияның өзгеру өлшемі ретінде қарастырылады. Ішкі энергияның жүйе күйінің өзгеру параметрлеріне тәуелділігін талқылайды. Термодинамиканың бірінші заңын оқып үйренеді және термодинамиканың екінші заңына (ішкі энергияны толық жұмысқа айналдыруға болмайды) түсінік беріледі. Жылу қозғалтқыштарының жұмыс істеу принциптерін талдап, термодинамика заңдарының практикада қолданылуымен таныстырады.

Термодинамика және оның заңдарын қарастырғанда, біз термодинамика энергияның бір түрден басқа түрге ауысу заңдылықтарын зерттейтіндігін, ал соның ішінде биологиялық термодинамиканың химиялық реакциялар кезінде байқалатын энергияның бір түрден басқа түрге айналуын, реакциялардың бағытын және олардың өздігінен жүру шегін және заттарда тепе-

теңдіктің болу жағдайларын анықтайтындығын түсінеміз. Қоршаған ортада заттар бір-бірімен жылу алмастыра отырып қатынас жасайды. Жүйенің ішкі энергиясы молекулалардан, атомдардан, иондардан, электрондардың кинетикалық, потенциалдық энергиялар қосындысынан тұрады. Термодинамиканың бірінші заңында дененің ішкі энергиясының өзгерісі айтылатындықтан, бұл жерде оқушылардың ішкі энергия туралы білімі дамытылады. Табиғаттағы макроскопиялық денелерде болатын үрдістер қайтымсыз болады. Осы қайтымсыз үрдістерді түсінікті термодинамиканың екінші заңы (Р.Клаузиус) түсіндіреді. Қоршаған ортадағы денелерге бір мезгілде басқадай өзгерістер әсер етпесе, суықтау жүйенің ыстықтау жүйеге жылу беруі мүмкін емес. Термодинамиканың екінші заңында, ретсіздік, энтальпия, Гиббс энергиясы туралы түсінік беріледі. Энтропия – жүйенің физикалық қасиеті. Энтропияға тән қасиет – ол барлық табиғи үрдістердің біртіндеп өсуі. Энтропия қыздыру, балқыту, газ көлемінің ұлғаюы, атомдар арасындағы байланыс нашарлағанда пайда болатынын айта отырып, экологиялық білім жүйесін қоршаған ортадағы заттардың таралуы, органикалық заттардың жануы негізінде беруге болады. Химиядағы тотығу-тотықсыздану реакциялары көп тараған реакциялардың қатарына жатады және табиғатта үрдістерде маңызды орын алады. Зат алмасу әр түрлі үрдістерден, мысалы, физиологиялық (қоректену, шығару), физикалық (адсорбция, диффузия) және биологиялық заттардың айырылуы және синтезделуінен тұрады. Сонымен қатар қарама-қарсы үрдіс – катоболизм (ірі молекулалы заттардың айырылуы, яғни тотығу, гидролиздену реакциялары іске асып, ұсақ молекулалы заттар, амияк, сүт қышқылы, су, көмір қышқыл газы т.б. түзіледі), анаболизм (жай заттардан ірі молекулалы қосылыстар, полисахаридтер, майлар т.б. түзілуі) негізінде іске асады. Заттар алмасқанда молекулаларында байланыстары бар белгілі бір энергия шығара алатын, яғни макроэргиялық заттар реакция барысында іске асады. Биология пәнінде ағзадағы зат алмасу үрдістерін қарастырарда ондағы реакциялар барысын физикадағы «ашық жүйе» ұғымын еске алумен қарастыруға болады, яғни қоршаған ортамен энергия немесе басқа заттар арқылы алмасу үрдісі. Жүйенің күйін оның температурасы, қысымы, көлемі, массасы анықтайды. Осы параметрлердің біреуінің өзгеруінен тұратын жүйе күйінің өзгерісі термодинамикалық үрдісті еске алынады. Заттардың алмасуы мен термодинамиканың I, II заңдары міндетті түрде байланыста болады. Оқушылардың физикадан термодинамика туралы білімін одан әрі дамытуға мүмкіндіктері туады. Сондықтан пәнаралық байланыста экологиялық білім беруді ұйымдастыру, жеке пәндер мазмұнының, мәтінінің бір-бірімен өзара байланысын қамтамасыз ететіндей белгілі бір жүйелілікті керек етеді. Экологиялық білім берудің мазмұны, нақты пәндердегі білім, бір-бірімен өзара ұштасып, сабақтасып жатса, онда әрбір жеке адамда жоғары әлеуметтік экологиялық сана-сезім, әрбір іс-әрекеттерінде ойлылық, жауапкершілік ұғымдары қалыптасады.

Ішкі энергия ұғымын енгізу үшін алдымен механикалық энергия мен заттардың ішкі құрылымы жөніндегі мәселелерді оқушылардың есіне қайта түсірген дұрыс. Бұлай ету оқушылардың ішкі энергия мен механикалық энергияны шатастырып алмауына көмегін тигізеді. Сонан соң барып ішкі энергия ұғымын түсіндіруге кіріседі. Ол үшін қорғасын шардың қорғасын тақтаға құлап түсу тәжірибесін талдаймыз. Ол деформацияланады және қызады, олай болса денені құрайтын бөлшектердің кинетикалық және потенциалдық энергиялары артады. Бөлшектердің орташа кинетикалық энергиясы көбейсе, онда дененің температурасы жоғарылайды. Осы жерде тағы да температура молекулалардың хаосты қозғалысының орташа кинетикалық энергиясының өлшемі екендігін ескертіп кеткен жөн. Сонан соң ішкі энергияның анықтамасы беріледі.

Газ заңдарын оқытуда мынандай жоспарды ұсынуға болады:

1) процестің анықтамасы; 2) процестің орындалу шарты; 3) формуласы және заңның тұжырымдамасы; 4) процестің графиктік бейнеленуі; 5) заңның тәжірибе жүзінде тексерілуі; 6) заңдылықты МКТ тұрғысынан түсіндіру; 7) заңның қолданылу шегі.

Мысалға изотермдік процесті қарастырайық. (Термос жылу деген грек сөзі).

1) Температура тұрақты болғанда термодинамикалық жүйе күйінің өзгеру процесін изотермиялық деп атайды.

2) Бұл заңды тәжірибе жүзінде ағылшын ғалымы Бойль және француз ғалымы Мариотт ашты (1662 ж). Бойль-Мариотт заңы кез келген газдар үшін, сондай-ақ газдар қоспасы үшін де (мысалы, ауа үшін де) дұрыс. Тек атмосфералық қысымнан бірнеше мың есе жоғары қысымдарда ғана бұл заңнан ауытқу елеулі түрде байқалады.

3) Егер газдың температурасы өзгермесе, онда оның берілген массасы үшін газ қысымының оның көлеміне көбейтіндісі тұрақты болады.

4) Тұрақты температурада газ қысымының көлемге тәуелділігі график түрінде изотерм деп аталатын қисық сызық арқылы кесілді. Газдың изотермі қысым мен көлемнің арасындағы кері пропорционал тәуелділікті өрнектейді. Қисық сызықтың мұндай түрі гипербола деп атайды.

5) Монометрмен қосылған герметикалық кеңірдекті приборды пайдаланып Бойль-Мариотт заңын тәжірибе жүзінде тексеруге болады.

6) Бойль-Мариотт заңын МКТ тұрғысынан түсіндіру: газдың қысымы ыдыс қабырғаларына соғылатын молекулалар санына байланысты, ал соқтығысу саны газ концентрациясына тәуелді. Ыдыстағы газдың көлемі үлкен болғанда концентрациясы аз болады, көлемі азайған сайын, ыдыстағы молекулалардың кон-центрациясы көбейеді, олай болса қысым артады.

7) Бойль-Мариотт заңы көлем мен қысымды баяу өзгерткенде ғана дұрыс, әрі газдың массасы тұрақты және химиялық құрамы өзгермеген жағдайда орындалады.

Осы үлгідегі оқытудың әдіс-тәсілдері оқышылардың есте сақтау қабілетін арттырып, оларды жинақылыққа, дәлдікке, шығармашылыққа баулуға көмектеседі деп ойлаймыз.

Әдебиеттер

1. Жарасбаев Н. Инновациялар мен оқу-білімді жетілдіру арқылы білім экономикасына. – Егемен Қазақстан, 2006, 27 мамыр;
2. Әлімов А.Қ. Оқытудағы интербелсенді әдіс-тәсілдер. Оқу құралы. – Астана, 2014

СЕКЦИЯ 37: ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

ҒТАХР: 14.25.09

Д. Нургазина

Семей қаласының Шәкәрім атындағы университеті

Ғылыми жетекші: Б.М. Ибраев, оқытушы

ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖҮЙЕСІНІҢ АРНАЙЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ТОПҚА ӘСЕРІ ТУРАЛЫ

Дене мәдениеті және спорттың әрбір қоғам мен әрбір адам өмірінің ажырамас бөлігі болып табылатынын бұрыннан бері естіп келеміз. Дене мәдениеті денсаулықты нығайту мен сақтаудың маңызды факторларының бірі екені де сөзсіз. Әрқайсымызға дене тәрбиесін жүзеге асыру маңызды, дене тәрбиесін жүзеге асыру қажет, дегенмен арамызда **арнайы медициналық топқа** жататын студенттер де бар. Оларға спорттың кері әсері тиеді ме әлде оң әсері тиеді ме?

Ең алдымен, арнайы медициналық топтың не екеніне тоқтала кету қажет деп ойлаймын. **Арнайы медициналық топ** - бұл медициналық тексеру нәтижелері бойынша физикалық дамуында немесе денсаулығында белгілі бір ауытқулар анықталған студенттер үшін құрылатын топ, мұндай студенттер арнайы бағдарламалар бойынша физикалық жаттығуларға мұқтаж болып келеді. Осы топқа жатқызылатын студенттер үшін дене шынықтыру сабақтарында белгілі бір шектеулері болады, алайда олар арнайы, жеке тапсырмалар алады.

Арнайы топтарды құру қажеттілігі соңғы жылдары студенттердің денсаулығында әртүрлі ауытқулардың көбейіп келе жатқандығына байланысты. Олар максималды физикалық белсенділікпен айналыса алмайды, сонымен қатар күнделікті жүктемелерді жеңе алмайды.

Денсаулығында ауытқулары бар студенттермен жұмыс істейтін оқытушының алдында келесі міндеттер тұрады: 1. Студенттердің физикалық өнімділігін арттыру; 2. Тез шаршаудың алдын алу және студенттердің бейімделу қабілетін арттыру; 3. Студентте сауықтыру жаттығуларымен айналысу қажеттілігін тәрбиелеу. Мұның барлығы да *үлкен белсенділік* үшін қажет. Өйткені студенттер мен олардың денсаулықтарына физикалық әрекетсіздік не басқа сөзбен айтқанда, қозғалмау теріс әсерін тигізеді. Ол қалпына келтіру процесін баяулатады, бейімделу қабілетін төмендетеді, метаболизм процестерін және ағзадағы энергия қорын нашарлатады. Жүйелі дене мәдениеті сабақтары осының барлығының да алдын алады, денсаулықтың нашарлауына жол бермейді, оқушының функционалды жағдайын қалыпқа келтіреді және оның қалпына келуіне ықпал етеді. Дене мәдениеті сабақтарында жүзеге асатын арнайы медициналық топқа арналған физикалық жаттығулар студенттердің қанайналым жүйесін жақсартады, жүрек бұлшықетінің қызметін ынталандырады, бұлшықеттердің қанмен қамтамасыз етілуін және жүйке жүйесінің қызметін реттеуді жақсартады. Дене шынықтырумен айналысу қан тамырларының кеңеюіне ықпал етеді. Бұл ағзаның маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын жүрек-тамыр жүйесінің қалыпты жұмысына әкеледі. Сондай-ақ, қалыпты физикалық белсенділік бүйрекке оң әсер етеді. Оған қоса, жүйелі физикалық белсенділік аурушандықты күрт төмендетеді, психикаға, адамның ойлауына, зейініне, жадына жағымды әсер етеді, табандылық, ерік-жігер, еңбекқорлық сияқты жеке қабілеттерді қалыптастырады. Аталған топтың студенттері тек дене мәдениеті сабақтарында ғана емес, оған қоса сабақтан тыс уақытта да спортпен айналысып, жаттығу орындаулары керек. Жан-жақты физикалық дайындықты қамтамасыз ету және сабақ барысында алған дағдыларды бекіту үшін сабақтан тыс уақытта жүргізілетін жеке сабақтар үлкен маңызға ие болады. Белгілі бір аурулары бар студенттер әрбір жаттығуға үлкен жауапкершілік пен сақтықпен қараулары тиіс. Кенеттен жүзеге асқан белсенділік ауруды асқындырып, денсаулыққа қауіп төндіруі мүмкін. Әркімнің денсаулығы өз қолында, демек әрқайсымыз шамамызға қарап, жаттығуларды ақырындап бастау қажет. Біртіндеп жүктемені арттыруға болады. Бірақ ең бастысы, қайтадан қайталап кетемін – әр адам өз шамасына қарауы керек.

Қарапайым дене мәдениеті мен спорттан бөлек, **«емдік дене шынықтыру»** түсінігі бар. **Емдік дене шынықтыру** – әдістеме негізінде әзірленген және арнайы таңдалған дене жаттығуларын орындауға негізделген емдеу түрі. Емдеуді таңдау кезінде дәрігерлер аурудың

сипатын, оның ерекшеліктерін, ағза мен жүйедегі патологиялық процестің сатысы мен дәрежесін ескереді. Емдік дене шынықтыру да арнайы топ студенттері үшін маңызды болып табылады. Бұның *дене шынықтыру сабағынан ерекшелігі* – жаттығулар жоспарын, олардың жиілігін дәрігер анықтап, таңдайды. Емдік дене шынықтыру дұрыс таңдалғанда, ол денсаулық жағдайын жақсартуға септігін тигізеді. Студенттерден талап етілетін тек бір ғана нәрсе – бұл дәрігердің ережелері мен кеңестеріне құлақ асу.

Физикалық жаттығулардан бөлек, арнайы медициналық топқа жататын студенттерге белгілі бір спорт түрлері де өте пайдалы. **Мысалы**, менде көру қабілетім нашар және диагноздарыма байланысты дене мәдениетіне байланысты физикалық жаттығуларды жүзеге асыру барысында белгілі бір шектеулер бар. Маған теннис пен жүзу сияқты спорт түрлері оң әсер етеді. Теннис ойнау барысында доптың лақтырылуына байланысты көздің назары жақын тұрған объекттен алыста тұрған объектке ауысып отырады. Бұл көз бұлшықеттерінің жаттықтыруын қамтамасыз етіп, тіпті көздің көру қабілетін арттыруға ықпалын тигізеді. Ал жүзу кезінде пульс минутына 100-ден 140 соққыға дейін өзгереді, бұл көздің көру жұмысына жағымды әсер етеді, қан ағымын арттырады, көз бұлшықетінің жұмысын жақсартады және көзішілік сұйықтықтың айналымын қалыпқа келтіреді. Миопия, астигматизм сияқты ауыр аурулардың дамуына жол бермей, көру қабілетін қалыпқа келтіруге көмектеседі. Дәл осылай спорттық жүріс те өз септігін тигізе алады. Аталған спорт түрлерімен айналысып, әрдайым арнайы жаттығуларды орындап, емдік дене шынықтыруды жүзеге асырып, дене тәрбиесі сабақтарына қатысып, маған осының барлығының да оң әсерін көре алдым. Астигматизм мен миопия аурулары жыл сайын дамып, менің көру қабілетім әр жарты жылда -0,5 диоптрийға нашарлай беретін. Дегенмен, жақында болған медициналық тексерудің нәтижесі диоптрийдің өзгермегенін көрсетті. Яғни, көздің көру қабілеті нашарламады, мен дене мәдениеті арқылы оны тұрақты ете алдым. Мен сияқты арнайы медициналық топтың студенттері дене тәрбиесін жүзеге асырып, көздің көру қабілетін тұрақты қалыпқа келтіре алады деп айта аламын. **Бір маңызды жағдай:** студенттердің жалпы науқастануларының құрылымында **бірінші орында** осы көру мүшелерінің аурулары тұрады. Оның ішінде **8,2%** студенттерде жеңіл және орташа ауырлық деңгейіндегі миопия, ал **1,5%** - өте ауыр деңгейдегі миопия болып табылады. Соңғы уақытта студенттердің көру мүшесі қызметінің бұзылуы әсіресе *емтиханға дайындық барысында көзге түсетін ауыртпалықпен, сонымен қатар түрлі үлкен психикалық және эмоционалдық жүктемелердің әсерімен, ноутбук пен дербес компьютердің алдында көп отыру және телефонмен көп уақыт қолданумен* түсіндіріледі. Бұндай жағдайларда көру мүшесінің нашарламауы үшін көзге арналған жаттығуларды жүзеге асырып, көбірек қимылдану қажет.

Көріп отырғанымыздай, арнайы медициналық топта өздерінің шектеулері болса да, бұндай студенттерге спортпен айналысуға тыйым салынбаған. Әрине, ағзаға тым көп ауыртпалық түсіретін белсенділікпен айналысуға болмайды, дегенмен жаттығулар мен спорт түрлерін дұрыс таңдағанда, бұл өзінің пайдасын тигізе алады. Және дене мәдениетінің арнайы медициналық топқа арналған жоспарының негізгі мақсаты осының барлығын қадағалап, студенттерге денсаулығын қалыпқа келтіруге негізделген. Оқытушының міндеті студенттерге көмектесу болса, студенттер өз кезегінде спортты тастамай, қалыпты түрде физикалық белсенділікпен айналысуы қажет.

Қорытындылай келе, дене мәдениетінің жалпы барлығына да қажет екеніне көзіміз жетті деп ойлаймын. Тек әр адам өзіне, өзінің шамасына қарап, жаттығу бағдарламасын дұрыс таңдап, сол бағыт бойынша алға жүріп отыруы керек. Ешқандай да ауытқулары жоқ студенттер дене мәдениеті сабақтарына қатысып, денсаулықтарын қадағалай алса, арнайы медициналық топтың студенттерінде өздерінің диагноздарымен күресу мүмкіндігі болады.

Әдебиеттер

1. Аухадеев Э.И., Галеев С.С., Сафин М.Р. Уроки физического воспитания в специальной и подготовительной медицинских группах: Метод.пособие. – М.: Высш.шк., 1986.
2. Бальсевич В.К. Физическая культура для всех и для каждого. – М.: Физкультура и спорт, 1988 – 208 с.
3. Булич Э.Г. Физическое воспитание в специальных медицинских группах. – М: Высшая школа, 1986 г – 255 с.
4. Дубровский В.Н. Лечебная физическая культура. – М.: Физкультура и спорт, 1988.
5. Кангужина К.М., Моргунова Т.А., Алынухамбетов А. «Арнаулы медициналық топ студенттерінің дене тәрбиесі мәселелері», 2014. URL – <https://articlekz.com/kk/article/34433>

М.Е. Сәкенов
Семей қаласы Шәкәрім атындағы университеті

ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТ САБАҚТАРЫНДА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ

Қазақтың ұлттық қозғалмалы ойындарына, дене шынықтыру жаттығуларының нұсқасына көп ғасырлар бойы қалыптасқан этникалық жағдайы әсер еткен. Бұл ұлттық спорт ойындары халықтық қимыл ойындарының сарқылмайтын табыс көзін және дене тәрбиесінің әдісін құрайды, бұлардың барлығы орта жалпы білім беру мектептерінің бағдарламасының негізінде қарастырылады. Негізінде ауыл мектептерінде спорттық базаның, құрал-жабдықтардың аздығы ұлттық қозғалмалы ойындары дене шынықтыру сабағының негізі ретінде қолдануға әкелді. Соның арқасында қимыл дағдыларын меңгеру міндеттері шешілді. “Президенттік сынама” тапсыру мөлшелерін орындауға дайындық іске асырылды.

V-VII сынып оқушыларының дене шынықтыру дайындығы және дене шынықтырудың дамуындағы өзгерісті бақылай отырып, біз ұсынған дене шынықтыру сабақ жүйесінің тиімді әсері бар екендігін анықтадық. 3 жылдық педагогикалық тәжірибе кезінде ұлттық қозғалмалы ойындарын қолданылған сыныптарда дене дайындығының динамикасының жақсарғанын көрдік, ол 6-18 кестеде көрсетілген.

Тәжірибелік сыныбы мен бақылау сыныбының алғашқы нәтижелері бойынша қыздар арасында дене дайындығында нақты айырмашылығы жоқ (1,18 – 1,76 шегінде). Үш жағдайда (жүгіріп ұзындыққа секіру, биіктікке секіру және арқанға өрмелеу кезінде) бақылау сыныптардағы қыздардың көрсеткіштері астамырақ және екі жағдайда (60 м жүргізу және теннистік допты лақтыру кезінде) зерттеу сыныптарында 7 қыз жақсы нәтиже көрсетті.

Бірінші оқу жылының аяғында ұлдар мен қыздардың дене шынығуының жалпы көрсеткішінің дамуы тәжірибелік сынып оқушыларының көрсеткішінен жоғары болды. Бірақ тәжірибелік және бақылау сыныптары оқушыларының арасында өте көп өзгерістер кездеспеді (қыздарда $P > 0,05$ болғанда $t = 0,24-1,63$ шамасында), ұлдар $P > 0,05$ - болғанда, $0,80-1,66$ шамасында) болды. Осылай, екі топ қыздарының 60 м қашықтыққа жүгіру қорытындысы артты ($P > 0,05$ - болғанда, $t = 2,13-2,44$ шамасында) және теннистік допты лақтыру ($P > 0,05$ -болғанда, $5,38-6,16$ шамасында) жүгіріп ұзындыққа секіруден тек тәжірибелік сыныптағы қыздары жақсы нәтижеге қол жеткізді ($P > 0,05$ - болғанда, $t = 2,03$) болды. Ұлдарда керісінше, жыл бойына дене дайындығы көрсеткішінің нашар дамығаны байқалады: лақтыру $n = 50$. $P > 0,05$ $t=1,96$ көрсетті. Теннис добын лақтыру кезінде екі топта да $P > 0,05$ $t=1,13 - 1,29$) бақылау тобында секіру (биікке) $P > 0,05$ ($t = 1,81$) көрсетті. Осыған қарамастан кермеде тартылу $P > 0,05$ - болғанда, $t = 2,83$ шамасында болды, бұл ілгері даму қыздарда $P > 0,05$ - болғанда, $t = 3,13$ шамасында болды.

Екі жылдан кейін тәжірибе сабақтарда (8-кесте) қыздардың екі тобында да маңызды өзгерістер байқалды, барлық жағдайда да олар тәжірибелік сынып оқушыларынан бірталай маңызды болды, сандық лебізімен Стьюдент критериймен расталады ($P > 0,05$ болғанда $t = 2,04 - 2,75$ шамасында). Тәжірибелі сабақтардың екі жылдың ішінде дене шынықтыру дайындығына жан-жақты сипаттаған абсолюттік өсуі бақылау сынақтардың барлық түрлерінде, тәжірибелі сыныптардың оқушыларында бақылау сыныптарымен салыстырғанда практика бойынша екі есе жоғары болған. Айырмашылықтың нақтылығын білу үшін өткізілген өсулерді тексеруі Стьюдент критерилерінің жоғары мағынасымен көрсетіліп тұр.

Бір жылдан ($P > 0,05$ - болғанда, $t = 5,03-7,81$ шамасында) кейін, яғни тәжірибелі сабақтардың үш жыл (10-кесте) тәжірибелі сыныптардың қыздары барлық бақылау сынақтар бойынша бұрынғыдай өздерінің басымдылығын кейінге сақтады. Мысалы: олар 60 м жүгіре келіп ұзындыққа секіргенде 23,72 см ($t = 2,52$) биіктікке секіргенде 15см ($t = 6,08$), теннис добын лақтырғанда 3,58 м ($t = 4,77$) және арқанға өрмелегенде – 24,15 см ($t = 2,57$) бақылау сыныптарындағы өздерінің қатарларынан асып түсті. Барлық жағдайда статистика бойынша нақтылы болды ($P > 0,05$).

Тәжірибелік сыныптардың қыздары үш жылдың ішінде жалпы дене дамуы бойынша барлық бақылау сыныптары жаттығулары көрсеткіштерінде өздерінің артықшылығын сақтады ($P > 0,05$ - болғанда, $t = 5,22-7,16$ шамасында).

Бастапқы сынақ тест деректемелері бойынша (11-кесте) тәжірибелік және бақылау сыныптары нәтижесінің деңгейінде маңызды айырмашылығы болмаған ($P > 0,05$ болғанда $t = 0,10-1,81$ шамасында).

Екінші оқу жылының аяғында тәжірибелік сынып оқушылары 60 м жүгіру кезінде 0,36 сек. алға шықты ($t = 6,41$), жүгіріп ұзындыққа секіру - 27,8 см ($t = 3,38$), теннис добын лақтыру 2,02 см ($t = 2,73$), белтемірде тартылу 0,42 ретке ($t = 2,03$). Статистикалық айырмашылық барлық жағдайда ($P > 0,05$) анықталды. Бақылау көрсеткіштері 2 жылда тәжірибелік сыныптарында жоғары болды, бақылау сыныптарында екі жылдық бақылау көрсеткіштері биік болды ($P > 0,05$ болғанда $t = 2,46-7,38$ шамасында болды). 11-кестеде көрсетілгендей үшінші оқу жылының аяғында тәжірибелік сыныптарының оқушылары барлық жаттығулардан бақылау сыныптарының оқушыларынан көрсеткіштері жоғары болды.

Бұл ерекшелік 60 м жүгіруде 0,82 секундқа артық ($t = 5,02$) жүгіріп, секіру 27,30 см ($t = 3,26$), секіру - 12,80 см ($t = 3,91$), теннистік допты лақтыру 2,15 ($t = 2,68$), тартылу - 0,80 ($t = 2,68$), тартылу - 0,80 ($t = 2,57$) барлық жағдайларда ($P > 0,05$) көрсетті. Үш жылдың қорытындысында тәжірибелік сынып оқушыларының көрсеткіштері жоғары болғанын көруге болады ($P > 0,05$ болғанда $t = 2,93-8,26$ өсті).

Педагогикалық байқау кезінде оқушылардың денсаулығының нығаюы және пән бойынша үлгірмнің динамикасына жоғарыда көрсеткен мәліметтер бойынша ұлттық қозғалмалы ойындары, бастауыш сынып оқушыларына үлкен әсерін тигізеді. 5-кестеде көрсетілгендей, сабақ кестесінің жүйелілігі оқушылардың сабақ сапасына үлкен әсерін тигізді. Байқау жұмысының басында 5-сынып оқушыларының сабақ үлгірімі 1-тоқсанда екі сыныптың арасында бір деңгейде болды, бірақ тәжірибе соңында тәжірибелік сыныптың нәтижесі жоғары болды.

V сыныпта «Президенттік сынама» нормаларын орындау

Тест түрлері	Ұлдар	Қыздар
60 м жүгіру	75,6	60,2
Ұзындыққа секіру	76,9	71,6
Биіктікке секіру	67,5	58,7
Теннис добын лақтыру	84,6	77,6
Өрмелеу	-	67,1
Тартылу	92,3	-
Уақыт шектелмеген кросс	100	100
Уақыт шектелмеген жүзу	100	100
Толық тапсырды	68	62,2

Алғашқы оқу жылында 5-сынып оқушылары арасында дене тәрбиесі сабағына деген құштарлық тәжірибелік сыныптары және бақылау сыныптары арасында әр түрлі болса, ал оқу барысының 3-жылында статистикалық есеп бойынша тәжірибелік сынып арасында “Президенттік сынама” бағдарламасының негізгі нормаларын толық меңгергенін айқындап берді.

Оқыту барысында дене тәрбиесі сабақтарының бәрінде де, кең көлемде қазақтың ұлттық қозғалмалы ойындары мен жаттығуларын сабақта қолдану сабақтың жүйелілігі мен тиімділігін, жинақтылығын арттыруға әсерін тигізді.

Мектеп оқушылары арасында ұлттық тұрғыдағы қозғалмалы ойыны, жаттығуларының таралуы оқушылардың денсаулығын түзеуге және дене тәрбиесі бағдарламасындағы негізгі тапсырмаларды тез меңгеруге оң жағдай жасады.

Негізгі ұтымды жағы «Президенттік сынаманы» тапсыру барысында оқушылардың жан-жақты күш-қуатының арта түскенін айқындап берді.

Қорыта келгенде, ұлттық ойындарды қолдану дене тәрбиесі барысында тәжірибелік сыныптардағы оқушылардың күш-қуатын арттырып қана қоймай, сонымен қатар, басқа да пәндер бойынша сабақ үлгерімін арттыруға себебін тигізді. Оқу барысында қазақтың ұлттық қозғалыс ойындары мен жаттығулары, сабақтың құрылымына өте құнды әсерін тигізе отырып, дене тәрбиесі пәндеріне деген оқушылардың қызығушылық қабілетін арттыруға жағдай жасады.

5-7-сыныптың оқушыларымен жүргізілген тәжірибеден ұлттық қозғалмалы ойындарын тәжірибелік тұрғыда жүргізіп, сабақта қолданылатын (тәжірибелік тұрғыда) 50 ойын-жаттығуларының 40-45 түрін өткізуге болатынына көз жеткізілді.

Педагогикалық тәжірибе қорытындысы жүргізген жұмыс нәтижесі оқушыларға «Президенттік сынаманы» тапсыруға жақсы көмегін тигізді.

Әдебиеттер

1. Құрманбаева С.К. Ұлттық ойындардың бүгінгі мен келешегі / Қазақстан мектебі. – Алматы, 2004.
2. Несіпбаев Б.К. Ұлт мәдениеті мен өнері / Білім. – Алматы, 2003.
3. Атабаев А.С. Ұлттық ойындар - халық мұрасы /Ұлт тағылымы. – Алматы, 2006.
4. Қоянбаев Ж.Б, Қоянбаев Р.М Қазақ халқының қозғалмалы және спорт ойындарының дене тәрбиесіндегі орны.
5. Сағындықов Е. Қазақтың ұлттық ойындары / Оқулық. – Алматы, 1991.
6. М.Б. Сапарбаев. Қазақтың ұлттық спорт ойындарының тарихы.
7. Э. Тлеулов. Дене тәрбиесі. Спорт ілімі мен әдістемесі. Шымкент 2009ж.

МРНТИ: 15.21.45

М.К. Мухатаев

Университет имени Шакарима города Семей

Научный руководитель: Д. Советханұлы зав.кафедрой физической культуры и спорта

ФУТБОЛ КАК ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ

Футбол – это вид спорта, о котором много говорят и спорят, в футбол любят играть, футбол любят смотреть, многие считают, что неплохо разбираются в футболе, что связано с его популярностью и общепризнанностью среди представителей различных возрастных групп и профессий.

Сегодня футбол рассматривается и как спортивно-педагогическая дисциплина, предполагающая четкую систему обучения. Футбол представляет собой соперничество двух команд, осуществляемое в рамках правил, где победительницей признается команда, которая забьет большее количество голов. Такое соперничество может быть только при условии, если игроки обеих команд владеют технико - тактическими навыками, умеют взаимодействовать друг с другом, знают правила игры. Известно, что система обучения игре в футбол, как и другие подобные дисциплины, спортивно-педагогического цикла, должна включать последовательное освоение знаний, умений и навыков.

Футбол – очень интересная командная игра, требующая от игрока проявления в ходе игры многих умений и навыков, волевых усилий, которые приобретаются постепенно, играя в футбол и вкладывая много сил на тренировочных занятиях. Порою бывает изнурительная работа, усталость, напряженность физическая. Надо себя контролировать в этом случае, находить силы, чтобы достойно выйти из этого состояния. Эти занятия формируют необходимые качества, которые очень нужны игроку для хорошей игры, без них невозможно победить футбольную команду, которая противостоит вам. Приобретенные качества пригодятся также в ходе обучения в школе, в повседневной жизни, они необходимы и во взрослой жизни. Особенно себя чувствуешь независимым, возвышенным, счастливым и победителем, когда от твоих ног забивается долгожданный гол, буря оваций, «гудит стадион», приятно прочувствовать миг радости и счастья от решающего гола, когда ожидали от тебя близкие, тренер, команда и зрители.

К предстоящей игре готовятся физически и психологически, от этого во многом зависит игра и успех команды. Чувствуешь ответственность перед тренером и игроками по команде. Иногда в ходе игры проявляются отчаянные чувства, чувства досады и обиды, когда не удается реализовать стопроцентную возможность забить противнику решающий гол, от которого зависит судьба футбольного матча. На таких неудачах, промахах закаляется характер каждого футболиста, ощущая чувство ответственности и командное единство, стремление к победе. Невзирая на трудности в игре проявляется воля к победе. Это важнейшее качество, без него невозможно победить.

Регулярные футбольные тренировочные занятия развивают технику и виденье игры. Без этих качеств невозможно становиться хорошим игроком команды. В футболе невозможно добиваться хороших результатов, не обладая такими качествами: хорошая беговая скорость; физическая выносливость; умение быстро принимать решения. Эти качества постоянно приходится развивать.

Футбол положительно влияет на физическое развитие и укрепление здоровья, закаляет организм, поскольку игры проходят на свежем воздухе, формирует футбольный характер. В ходе занятий футбол предполагает силовые нагрузки, помогающие развивать и укреплять тело игрока. В дальнейшем способствует формированию крепкого, мужественного телосложения. Занятия

закаляют не только физически, но и формируют мужской характер. Формируется самостоятельность в действиях и принятии решений; привыкаешь к условиям спортивной борьбы; формируются лидерские качества; развивается воля к победе и упорство в достижении целей; формируется чувство справедливости и уважения к противнику.

Таким образом, футбол развивает воображение, поскольку обманное движение в ходе игры в футбол невозможно выполнить без творческого воображения. Укрепляет физически, способствуя всестороннему физическому развитию, поскольку борьба за мяч связана с ходьбой, бегом и резкими остановками, быстрым стартом и ускорениями, прыжками, ударами по мячу. Игроку необходимо уметь удерживать равновесие, ориентироваться на футбольном поле, чувствовать темп игры, быть гибким. Учит общаться, поскольку футбол – командная игра, каждому члену команды надо уметь выстраивать отношения с другими игроками. Данное качество серьезно может повлиять на результат игры. Выбатывает реакцию, поскольку в ходе игры может происходить быстрая смена ситуации, ты должен мгновенно реагировать на это. Позволяет проявить лидерские качества. Футбол формирует важные навыки и черты характера: способность выдерживать физическую нагрузку, развивает координацию и ловкость, умение быстро реагировать и принимать решения.

Литература

1. Варюшин В. В. Тренировка юных футболистов. М., 1997.
2. Голомазов С, Чирва Б. Футбол. Универсальная техника атаки. М., 2001.
3. Джармен Д. Футбол для юных. М. : ФиС, 1982.

МРНТИ: 14.35.09

А. Керімжанов

Университет имени Шакарима города Семей
Научный руководитель: А.М. Рахимжанова

ОБ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОМ ЭФФЕКТЕ СОЧЕТАНИЯ НАГРУЗОК АЭРОБНОГО И АНАЭРОБНОГО ХАРАКТЕРОВ НА ФИЗКУЛЬТУРНЫХ ЗАНЯТИЯХ В ВУЗЕ

Для сохранения и укрепления здоровья необходимо соблюдать здоровый образ жизни. В нем важная роль принадлежит физическим упражнениям. Изучение двигательной активности студентов показывает ее явную недостаточность. Напряженная умственная работа и гипокinezия оказывают резко отрицательное воздействие на организм. Это определяется нервно-эмоциональным напряжением, большим объемом воспринимаемой и перерабатываемой информации, напряжением зрения и внимания, ограниченным объемом движений. Длительное статическое напряжение для сохранения положения сидя приводит к застою венозной крови в брюшной полости, ногах, утомлению мышц спины и плечевого пояса. Нервно-эмоциональные напряжения, стресс во время сессии способствуют возникновению сердечно-сосудистых заболеваний, неврозов и других заболеваний. В настоящее время влияние физических упражнений на организм человека широко представлено в литературе. Тем не менее тема эта остается актуальной в связи с появлением новых видов двигательной активности. Разумеется, физиологическая реакция организма человека на физические упражнения остается неизменной, но каждому занимающемуся тем или иным видом спорта желательно знать, к каким изменениям в организме приведет его деятельность.

Аэробные тренировки оказывают выраженное оздоровительное влияние на сердечно-сосудистую систему. В процессе систематических тренировок происходят адаптационные процессы, выражающиеся в совершенствовании структур и функций сердечно-сосудистой системы [1]. Важным результатом занятий является экономизация работы сердечно-сосудистой системы в покое и при нагрузках. У хорошо тренированных людей урежается частота сердечных сокращений. Ударный объем крови увеличивается. Это происходит благодаря небольшой гипертрофии сердечной мышцы и расширению полостей сердца. При выполнении мышечной работы увеличивается минутный объем крови, что обеспечивается более совершенными механизмами кровообращения. Благодаря эффективному кровообращению повышается уровень работоспособности.

Систематические занятия оказывают влияние на артериальное давление и приводят к его снижению в покое, особенно когда тренировки направлены на развитие выносливости. При

патологических изменениях артериального давления аэробные упражнения оказывают нормализующее действие.

Аэробные тренировки оказывают сильное влияние на дыхательную систему. В организме повышается газообмен, увеличивается емкость легких, укрепляется дыхательная мускулатура, расширяется подвижность диафрагмы. У тренированных людей происходит экономизация деятельности дыхательной системы, выражается это урежением дыхания. Но при этом увеличивается глубина дыхания, поэтому минутный объем дыхания в покое не снижается.

Систематические занятия аэробными физическими упражнениями приводят к усилению функциональных возможностей кардиореспираторной системы.

Уменьшение функциональных сдвигов в деятельности кардиореспираторной системы организма при выполнении физической работы говорит о повышении экономичности и эффективности ее работы.

Эти положительные сдвиги имеют прямое отношение к сохранению и укреплению здоровья.

Литература

1. Левин М. Я., Дамскер И. С. Основные механизмы физиологического действия физических упражнений на человека // Физическое воспитание студентов, имеющих отклонения в состоянии здоровья : учеб. пособие / В.В. Тимошенко, А.Н. Тимошенко. Минск : БГПУ, 2005. С. 8-19.

МАЗМУНЫ

СОДЕРЖАНИЕ

1 СЕКЦИЯ: БИОТЕХНОЛОГИЯ

СЕКЦИЯ 1: БИОТЕХНОЛОГИЯ

А. Башканов, Ж. Смагулова ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ СТВОЛОВЫХ КЛЕТОК.....	3
Ж. Тлеугали, Д. Иман МЕРИСТЕМА.....	4
А. Ибраев, Ж. Бакытбек СОЗДАНИЕ ВАКЦИН С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ КУЛЬТУРЫ КЛЕТОК.....	6
А. Касканова БИОПРИНТИНГ.....	8

2 СЕКЦИЯ: СТАНДАРТТАУ ЖӘНЕ СЕРТИФИКАЦИЯ

СЕКЦИЯ 2: СТАНДАРТИЗАЦИЯ И СЕРТИФИКАЦИЯ

Ұ. Хасенқызы АСҚАБАҚ ДӘНІ ҚОСЫЛҒАН СҮЗБЕ ӨНІМІНІҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫ МЕН НОРМАТИВТІК- ТЕХНИКАЛЫҚ ҚҰЖАТТАМАЛАРЫН ӨЗІРЛЕУ.....	10
---	----

МАШИНАЖАСАУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ 3: СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ МАШИНОСТРОЕНИЯ

В. Коц, Д. Тилеугазиев, А. Абдрахман АКТУАЛЬНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В МАШИНОСТРОЕНИИ.....	13
А. Серікбаев, Ә. Раис РЕДУКТОР МЕН АШЫҚ БЕРІЛІСТІҢ ЕҢ ТИІМДІ ТҮРІН ТАҢДАУ.....	15
М. Муканов, Б. Тлеш, А.Кайратова, М.Сатбеков КЕСУМЕН ӨҢДЕУ КЕЗІНДЕ БЕТТІҢ КЕДІР-БҰДЫРЫН ИМИТАЦИЯЛЫҚ МОДЕЛЬДЕУ.....	17
Қ. Мамырбаев МЕХАНИКАЛЫҚ ӨҢДЕУДЕ ДЕНЕНІН БЕТ ҚЫЗУЫНАН ӨЛШЕМ АУЫТҚУЫ.....	19

4 СЕКЦИЯ: ЖЫЛУФИЗИКА

СЕКЦИЯ 4: ТЕПЛОФИЗИКА

А. Мануленко МОДУЛЬНЫЙ АЛЬТЕРНАТИВНО-ЭНЕРГЕТИЧЕСКИЙ КОМПЛЕКС СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ (МАЭКС) «ЗАРЯ».....	21
---	----

А. Джолдас, Е. Ордағалиева ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ЭЛЕКТР ЭНЕРГЕТИКА САЛАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУ ЖАҒДАЙЫ.....	23
Ж. Мақсұтов, Д. Шаяхметов, М. Набиғазы ҚАЗАНДЫҚ АГРЕГАТЫНЫҢ ҚЫЗДЫРУ БЕТТЕРІНІҢ ТӨМЕН ТЕМПЕРАТУРАЛЫ КОРРОЗИЯ ПРОЦЕСІН ЗЕРТТЕУ.....	24
С. Ердешева ЯДРОЛЫҚ МЕДИЦИНАНЫҢ МЕДИЦИНАЛЫҚ ФИЗИКАДАҒЫ РӨЛІ.....	26
С. Шумилов ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ ПРИМЕНЕНИЕ АККУМУЛЯТОРА ХОЛОДА В СИСТЕМАХ КОНДИЦИОНИРОВАНИЯ ВОЗДУХА.....	28

5 СЕКЦИЯ: ГЕОДЕЗИЯ ЖӘНЕ ГЕОАҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

СЕКЦИЯ 5: ГЕОДЕЗИЯ И ГЕОИНФОРМАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ

Д. Ондасынова АНАЛИЗ ЗОН ЗАТОПЛЕНИЯ В БАССЕЙНЕ РЕКИ ИРТЫШ ПРИ СЕЗОННЫХ ПАВОДКАХ НА ТЕРРИТОРИИ ГОРОДА СЕМЕЙ.....	30
Д. Заруханов, А. Жолмуханбетова ТОПОГРАФИЯЛЫҚ ТҮСІРІСТЕРДІ ОРЫНДАУДА GPS ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ ҚАЖЕТТІЛІГІ МЕН МАҢЫЗДЫЛЫҒЫН САРАЛАУ.....	32
Р. Калиакпаров ВЛИЯНИЕ ЗАГРЯЗНЕННОСТИ ПРИЗЕМНОГО СЛОЯ АТМОСФЕРЫ НА КАДАСТРОВУЮ СТОИМОСТЬ УЧАСТКОВ В ЛЕВОБЕРЕЖНОЙ ЧАСТИ ГОРОДА СЕМЕЙ.....	34
Д. Ондасынова, А. Қожахметов ОЦЕНКА УРОВНЯ ЗАГРЯЗНЕНИЯ ВОЗДУХА АВТОТРАНСПОРТОМ НА УЛИЦАХ ГОРОДА СЕМЕЙ.....	35
Б. Канагатова ҚАЗАҚСТАНДА ТОПОГРАФИЯЛЫҚ МІНДЕТТЕРДІ ШЕШУДЕ AUTOCAD (GEONICS) БАҒДАРЛАМАЛАРЫН ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІГІ МЕН ТИІМДІЛІГІН АНЫҚТАУ.....	37

6 СЕКЦИЯ: ҚҰРЫЛЫС

СЕКЦИЯ 6: СТРОИТЕЛЬСТВО

Ж. Баекенов, А. Каримов ЭНЕРГО ТИІМДІ УЙЛЕР.....	40
--	----

7 СЕКЦИЯ: ӘЛЕУМЕТТІК КИБЕРФИЗИКАЛЫҚ ЖҮЙЕЛЕРДЕГІ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР

СЕКЦИЯ 7: ИНФОРМАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В СОЦИОКИБЕРФИЗИЧЕСКИХ СИСТЕМАХ

Д. Семенов ТЕЛЕГРАМ-БОТ ДЛЯ АНОНИМНОГО ДИАЛОГА СЛУЧАЙНЫХ ПОЛЬЗОВАТЕЛЕЙ.....	42
---	----

М. Жұмағали, Б. Кутпанов TKINTER КІТАПХАНАСЫНЫҢ МҮМКІНДІКТЕРІ.....	44
--	----

8 СЕКЦИЯ: АВТОМАТТАНДЫРУ ЖӘНЕ БАСҚАРУ

СЕКЦИЯ 8: АВТОМАТИЗАЦИЯ И УПРАВЛЕНИЕ

Д. Курмангаев ARDUINO ПЛАТФОРМАСЫН ПАЙДАЛАНЫП SMART HOME МАКЕТІН ЖАСАУ.....	46
Д. Исмаилов, Д. Бакубаев, А. Кабдульдинов ВОЗМОЖНОСТИ САЙТА TINKERCAD ПРИ ИЗУЧЕНИИ ОСНОВ ЭЛЕКТРОНИКИ И РОБОТОТЕХНИКИ.....	48
А. Орынбасаров 3DS MAX ОРТАСЫНДА ИНТЕРЬЕР ДИЗАЙНЫН ЖЕТІЛДІРУ (ВИЗУАЛИЗАЦИЯ).....	50
К.М. Мукашева ПРОЕКТИРОВАНИЕ И СОЗДАНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ ДИСТАНЦИОННОГО ОБУЧЕНИЯ.....	52

9 СЕКЦИЯ: ХИМИЯНЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ 9: СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ХИМИИ

А. Ермекбаева СИНТЕЗ КРИОГЕЛЯ НА ОСНОВЕ ИНТЕРПОЛИЭЛЕКТРОЛИТНОГО КОМПЛЕКСА ХИТОЗАН-ГЕЛЛАН.....	58
Н. Берікбол КӘДІМГІ ҚАРАҒАЙДЫҢ (<i>PINUS SYLVESTRIS L.</i>) ТҰҚЫМЫНЫҢ ӨСУ САПАСЫН АНЫҚТАУ.	60
А. Кәрімова ЖУСАН ДӘРІЛІК ӨСІМДІГІНІҢ АНТИОКСИДАНТТЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ЗЕРТТЕУ.....	62
Д. Кудагельдинов, В. Коркина РАЗРАБОТКА ЛЕКРАСТВЕННЫХ ФОРМ НА ОСНОВЕ НАНОЧАСТИЦ СЕРЕБРА И ПОЛИМЕРНЫХ МАТЕРИАЛОВ ДЛЯ ЛЕЧЕНИЯ КОНЪЮНКТИВИТА КРС.....	63
Б. Конакбаева, Д. Ордаева, Е. Серкебаев РОЛЬ БИОДЕГРАДИРУЕМЫХ ПОЛИМЕРОВ В ПОВЫШЕНИИ ПЛОДОРОДИЯ ПОЧВ.....	65

10 СЕКЦИЯ: ЭКОЛОГИЯ ЖӘНЕ ТІРШЛІК ҚАУІПСІЗДІГІ

СЕКЦИЯ 10: ЭКОЛОГИЯ И БЕЗОПАСНОСТЬ ЖИЗНЕДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Е. Негреева БИОТЕСТИРОВАНИЕ ПОЧВ ТЕХНОГЕННЫХ ЗОН ГОРОДА СЕМЕЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПРОРОСТКОВ РАСТЕНИЙ.....	68
Р. Бабажанов ОЦЕНКА ЗАПЫЛЕННОСТИ ВОЗДУШНОГО БАСЕЙНА ГОРОДА СЕМЕЙ	70
Т. Әскенов ПОЖАРНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ УЧРЕЖДЕНИЯ «ВЫСШИЙ КОЛЛЕДЖ ГРАЖДАНСКОЙ ЗАЩИТЫ Г.СЕМЕЙ».....	72

А. Тлеукенже МЕКЕМЕДЕГІ ӨРТТІ СӨНДІРУ БОЙЫНША ЖЕДЕЛ ТАКТИКАЛЫҚ ШЕШІМДЕРДІ БАҒАЛАУ	74
А. Қабдулмәжитұлы СЕМЕЙ ҚАЛАСЫНЫҢ ӨНЕРКӘСІП АЙМАҒЫНЫҢ ТОПЫРАҒЫ МЕН ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ЖАҒДАЙЫН БАҚЫЛАУ ЖШС СИЛИКАТ ЗАУЫТЫ МЫСАЛЫНДА.....	76

11 СЕКЦИЯ: ЖЕҢІЛ ӨНЕРКӘСІП БҰЙЫМДАРЫНЫҢ ТЕХНОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ ҚҰРАСТЫРЫЛУЫ

СЕКЦИЯ 11: ТЕХНОЛОГИЯ И КОНСТРУИРОВАНИЕ ИЗДЕЛИЙ ЛЕГКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

А. Құрманова ЗАМАН ТАЛАБЫНА САЙ БҰЙЫМДАРҒА КЕСТЕЛЕУ ӘДІСІН ҚОЛДАНУ	78
Д. Бидахметова КИІМГЕ КЕСТЕМЕН ӨРНЕК САЛУДЫ НЕГІЗДЕУ	80
Е. Махметқанова ТЮРБАН ТІГУ ЖӘНЕ ОНЫҢ ӘДІСТЕРІ.....	82
Б. Болатова ҚЫЗ БАЛАҒА АРНАЛҒАН МЕРЕКЕЛІК КӨЙЛЕКТІ БЕЗЕНДІРУ	83

12 СЕКЦИЯ: ТАМАҚ ӨНІМДЕРІНІҢ ӨНДІРІСІ

СЕКЦИЯ 12: ПРОИЗВОДСТВО ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ

А. Дайырбекова, Е.Мырзаханова КОЛБАСНЫЙ ПРОДУКТ ИЗ МЯСА КУРИЦЫ.....	86
А. Қалымбек ТҮРЛІ-ТҮСТІ БАУЫРСАҚТАРДЫҢ РЕЦЕПТУРАСЫН ЖЕТІЛДІРУ	87
А. Смағұл ТЕҢІЗ ҚЫРЫҚҚАБАТЫ ҰНТАҒЫН ПАЙДАЛАНУ АРҚЫЛЫ МАКАРОН ӨНІМІНІҢ РЕЦЕПТІ МЕН ТЕХНОЛОГИЯСЫН ӨЗІРЛЕУ.....	89
Е. Жиенбаева ӨНГЕН ЖАСЫЛ ҚАРАҚҰМЫҚТЫ ПАЙДАЛАНЫП КОНДИТЕРЛІК ӨНІМДЕРДІҢ ЖАҢА ТЕХНОЛОГИЯСЫН ӨЗІРЛЕУ.....	91

13 СЕКЦИЯ: КӨЛІК ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ ЖӘНЕ ТАСЫМАЛДАУ АЛАСЫНДАҒЫ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

СЕКЦИЯ 13: ТРАНСПОРТНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ В СФЕРЕ ПЕРЕВОЗОК

Ә. Шымырбаева ТЕМІР ЖОЛ КӨЛІГІНДЕ ҚАУІПСІЗДІК ЖӘНЕ КОММЕРЦИЯЛЫҚ ТЕКСЕРУ ПУНКТЕРІН ӨР ТҮРЛІ ӘДІСТЕРМЕН ДАМУ	93
А. Майқы, А. Турсынбекова КОНТЕЙНЕРЛІ ТЕРМИНАЛДЫН ЖҰМЫСЫН ЖАҚСARTУҒА АРНАЛҒАН «АҚАЛДЫ ТЕРМИНАЛ» ЖҮЙЕСІ.....	95

А. Бреднева, Д. Ахметова СПОСОБЫ РАЗВИТИЯ ТРАНСПОРТНО-ЛОГИСТИЧЕСКИХ ЦЕНТРОВ В Г. СЕМЕЙ.....	97
А. Сембаева ТЕМІР ЖОЛДАРДА ЖҮК ВАГОНДАРЫН ТЕХНИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУДЕН ӨТКІЗУДІ ЖЕТІЛДІРУ.....	98
Б. Абылқасымова, А. Саметова РЕЛЬСТЕГІ ТЕЖЕГІШ ТАБАНЫН АВТОМАТТЫ ТҮРДЕ БАЯУЛАТУҒА АРНАЛҒАН ҚҰРЫЛҒЫ	100

14 СЕКЦИЯ: ЗАМАНАУИ ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ ЖАБДЫҚТАР, ПРОЦЕСТЕР МЕН АППАРАТТАРДЫҢ ДАМУ ЖОЛДАРЫ

СЕКЦИЯ 14: ПУТИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО ОБОРУДОВАНИЯ, ПРОЦЕССОВ И АППАРАТОВ

Н. Толыбаева ҚОҒАМДЫҚ ТАМАҚТАНУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ ҚҰЫРЫП ПІСІРУ ЖАБДЫҚТАРЫНА ТАЛДАУ.....	102
А. Жақыпбекова ПІСІРІЛГЕН ШҰЖЫҚ ӨНІМДЕРІ ӨНДІРІСІНІҢ ЦЕХЫ.....	104
Ш. Санақбекова ТЕХНОЛОГИЯЛЫҚ МАШИНАЛАРДЫ ЖӨНДЕУ.....	106
А. Амангельдинов О СУШИЛЬНЫХ УСТАНОВКАХ ДЛЯ ПОЛИДИСПЕРСНЫХ ПИЩЕВЫХ ПРОДУКТОВ.....	107

15 СЕКЦИЯ: ВЕТЕРИНАРИЯ

СЕКЦИЯ 15: ВЕТЕРИНАРИЯ

Ж. Оразғазы СИБІРЛАРДЫ ҚОЛДАН ҰРЫҚТАНДЫРУДА ОВСИНХ СЫЗБАСЫН ҚОЛДАНУ.....	110
Т. Семёнова МЕТОДЫ ДИАГНОСТИКИ МИКОПЛАЗМОЗА У КРС.....	112
Б. Шәріпбек ШҚО ЗАЙСАН АУДАНЫНЫҢ ШАРУАШЫЛЫҚ ЖАҒДАЙЫНДА ЖЫЛҚЫЛАРДЫҢ ПАРАСКАРИДОЗЫНЫҢ ТАРАЛУЫ ЖӘНЕ ЕМДЕУ ШАРАЛАРЫ.....	113

16 СЕКЦИЯ: ТАҒАМ ҚАУІПСІЗДІГІ

СЕКЦИЯ 16: ПИЩЕВАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Д. Мұкат ІРІ ҚАРА МАЛЫНЫҢ ПАСТЕРЕЛЛЕЗІ.....	115
Т. Қалжанова, А. Құсайнова СЫРТҚЫ ОРТАНЫҢ РАДИОФОНЫН АНЫҚТАУДЫҢ ВЕТЕРИНАРЛЫҚ- САРАПТАУДАҒЫ РӨЛІ.....	117

С. Амиртаев, Д. Мұқат ЗААНЕН ЕШКІ СҮТІНІҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ МЕН ХИМИЯЛЫҚ ҚҰРАМЫ.....	118
М. Нұрланқызы, Е. Көленова ЕТ ЖӘНЕ СҮТ ӨНІМДЕРІНІҢ РАДИОАКТИВТІ ЖӘНЕ УЫТТЫ ЗАТТАРМЕН ЗАҚЫМДАУ ДЕНГЕЙІ.....	120

17 СЕКЦИЯ: МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ

СЕКЦИЯ 17: ЖИВОТНОВОДСТВО

З. Оралова «ВОРОБЬЕВ Н. ЖӘНЕ КО» КОМАНДИТТІК СЕРІКТЕСТІК ЖАҒДАЙЫНДА СИММЕНТАЛ ЖӘНЕ ҚАРА-АЛА МАЛ ТҰҚЫМДАРЫ ТӨЛДЕРІНІҢ ӨНІМДІЛІГІ.....	122
Е. Қасымова, С. Базар ШҚО ҰЛАН АУДАНЫ "БАГРАТИОН-2" ШАРУА ҚОЖАЛЫҒЫНДАҒЫ МАРАЛДАРДЫҢ ӨНІМДІЛІГІ МЕН ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ.....	124
Г. Камзаева ШҚО ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚТЫҢ ЖЫЛҚЫЛАРЫН ЖАЙЫП-СЕМІРТУ ЖӘНЕ БОРДАҚЫЛАУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ.....	125
Б. Есболатова ШҚО ЖАҒДАЙЫНДА ЕТ БАҒЫТЫНДАҒЫ ІРІ ҚАРА МАЛДЫ АЗЫҚТАНДЫРУ ЖӘНЕ КҮТІП-БАҒУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ.....	127

18 СЕКЦИЯ: ӨСІМДІК ШАРУАШЫЛЫҒЫ

СЕКЦИЯ 18: РАСТЕНИЕВОДСТВО

Б. Танирбергенов ҮРЖАР АУДАНЫНДА ҚАРБЫЗ ӨСІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ.....	129
А. Ержанова ЖАЗДЫҚ БИДАЙДЫҢ ӨСІП ДАМУЫНА СЕБУ ТЕРЕНДІГІНІҢ ӘСЕРІ.....	130
А. Алмабай, А. Бақытқызы, А. Жүмәділ ЖЫЛЫЖАЙ ЖАҒДАЙЫНДА АРБУСКУЛЯРЛЫҚ МИКОРИЗАНЫҢ ӨСІМДІКТЕРДІҢ ТАМЫР ЖҮЙЕСІНІҢ ДАМУЫНА ӘСЕРІ.....	131
А. Сұлтан ҚАЗАҚСТАННЫҢ ОҢТҮСТІК-ШЫҒЫСЫНДА IN VITRO ЖАҒДАЙЫНДА АЛЫНҒАН ҚАРАСАЙ ТҰҚЫМЫНЫҢ МИКРОТҮЙНЕГІН ӨСІРУ ТЕХНОЛОГИЯСЫ.....	133

19 СЕКЦИЯ: ОРМАН ЖӘНЕ АҢШЫЛЫҚ ШАРУАШЫЛЫҒЫ

СЕКЦИЯ 19: ЛЕСНОЕ ДЕЛО И ЗВЕРОВОДСТВО

А. Ардаш ОМАРТА ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМДЕРІН КОСМЕТОЛОГИЯДА ҚОЛДАНУ.....	135
А. Тулеубекова СЕМЕЙ Өңірінде мекендейтін орман құстарына арналған биотехникалық шараларды ұйымдастыру.....	137

Ж. Оспанова БИОТЕХНИЧЕСКИЕ МЕРОПРИЯТИЯ, ПРОВОДИМЫЕ ПО ЛОСЮ В РГУ «ГЛПР «СЕМЕЙ ОРМАНЫ».....	139
--	-----

20 СЕКЦИЯ: ОРЫС ТІЛІ МЕН ӘДЕБИЕТІНІҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ 20: АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

Ж. Танатарова ЭФФЕКТИВНЫЕ ТЕХНОЛОГИИ ОНЛАЙН ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ	142
А. Аркарова ЛИРИЧЕСКИЙ ГЕРОЙ С.А. ЕСЕНИНА И ЕГО ИНТЕРПРЕТАЦИЯ В КАЗАХСКОЙ ПОЭЗИИ.....	144
А. Қуандық ЭТИМОЛОГИЯ НЕКОТОРЫХ “СКРЫТЫХ” ТЮРКИЗМОВ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ.....	146
И. Саякина СЕТЕВОЕ ИМЯ (НИКНЕЙМ) КАК ЯЗЫКОВОЙ ЗНАК.....	148
Д. Мыкышева ГОДОНИМЫ КАК ЕДИНИЦА НОМИНАТИВНОГО ПРОСТРАНСТВА ЯЗЫКА ГОРОДА (НА ПРИМЕРЕ ГОДОНИМОВ ГОРОДА СЕМЕЙ).....	150

21 СЕКЦИЯ: ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ЗАМАНАУИ МӘСЕЛЕЛЕР ТІЛ БІЛІМІ

СЕКЦИЯ 21: СОВРЕМЕННЫЕ ВОПРОСЫ В КАЗАХСТАНСКОМ И ЗАРУБЕЖНОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

З. Амантаева СХОДСТВО, РАЗЛИЧИЕ И ПРОИСХОЖДЕНИЯ АНГЛИЙСКИХ И РУССКИХ ИДИОМ.....	152
Д. Жұмақан ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ КЕҢ ТАРАҒАН ЕСІМДЕРДІ ЗЕРТТЕУ.....	154
Д.С. Зейнолла ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ ШЕТЕЛ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ.....	156
І. Сәулетбекова Э. ХЕМИНГУЭЙДІҢ «ӘКЕЛЕР МЕН БАЛАЛАР» ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ӘКЕ ОБРАЗЫ.....	158
К.С. Түсіпова ХІХ ҒАСЫРДАҒЫ ТАРИХИ ЖЫРЛАРДЫҢ ЖАНРЛЫҚ СИПАТЫ	160

22 СЕКЦИЯ: ЦИФРЛАНДЫРУ, ЖАҒАНДАНУ ЖӘНЕ ТІЛДЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ӘДІСТЕМЕСІНІҢ БАСҚА ДА АСПЕКТІЛЕРІ

СЕКЦИЯ 22: ЦИФРОВИЗАЦИЯ, ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И ДРУГИЕ АСПЕКТЫ СОВРЕМЕННОЙ МЕТОДИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКОВ

А. Мендыханова ТЕМАТИЧЕСКАЯ ПРЕЗЕНТАЦИЯ КАК СРЕДСТВО ОБУЧЕНИЯ УСТНОЙ РЕЧИ В ШКОЛЕ.....	163
И. Муканов ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЕМТИХАНДАРҒА ДАЙЫНДЫҚ.....	164
Е. Түсіпова ӘН МАТЕРИАЛДАРЫ – АУДИО МАТЕРИАЛДАРДЫҢ ТИІМДІ ТҮРІ РЕТІНДЕ.....	166

23 СЕКЦИЯ: ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ЗАМАНАУИ ЖУРНАЛИСТИКА МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ 23: ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСКОЙ И СОВРЕМЕННОЙ ЖУРНАЛИСТИКИ

С. Жайсанбекова, А. Мәжітова, Е. Айтқожа ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ МАҚАЛАЛАРЫНЫҢ ҚАЗАҚ ЖУРНАЛИСТИКАСЫНДАҒЫ РӨЛІ.....	169
К. Янцен, А. Кабимоллаева ЭТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ЖУРНАЛИСТИКИ ПРИ ОСВЕЩЕНИИ СОЦИАЛЬНЫХ ТЕМ	171
А. Мағат ЖАСТАР АУДИТОРИЯСЫНА АРНАЛҒАН МЕДИА-КОНТЕНТ.....	173

24 СЕКЦИЯ: ҚАЗАҚ ТІЛІН ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІН ОҚЫТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ 24: МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБУЧЕНИЯ КАЗАХСКОМУ ЯЗЫКУ И ЛИТЕРАТУРЕ

А. Абдахметова, Н. Касенова «ВИРУСҚА ҚАРСЫ» ӘЛЕУМЕТТІК ЖАРНАМАНЫҢ ТІЛДІК ТЕХНОЛОГИЯСЫ.....	176
А. Рахатбек, Н. Хамитова, Л. Өнерқан ИНТЕРНЕТ КЕҢІСТІГІНДЕГІ ЛЕКСИКАЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІҢ ҚОЛДАНЫЛУ ЕРЕКШЕЛІКТЕР...	178
А. Исатай, З. Сайранбекова ОРТА МЕКТЕПТЕ ГРАММАТИКАЛЫҚ НОРМАНЫ ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ЖОЛДАРЫ.....	180
Д. Талгатбекова ШӘКӘРІМНІҢ А.ПУШКИННЕН АУДАРҒАН «БОРАН» ШЫҒАРМАСЫНЫҢ ЛИНГВОПОЭТИКАСЫ.....	182

25 СЕКЦИЯ: ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

СЕКЦИЯ 25: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Х. Бейісхан Қ.П. ЖҮСІПТІҢ «АРМАНДАСТАР» АТТЫ ПОВЕСІНДЕГІ ОБРАЗДАР СОМДАЛУЫ.....	185
И. Жақашева БАЙҒАРАДАН ШЫҚҚАН ОН ЖЕТІ АҚЫН.....	185
Д. Келген ТАЛАСБЕК ӘСЕМҚҰЛОВ ӘЛЕМІ.....	187
Д. Нұрбек ӘДЕБИЕТ САБАҚТАРЫНДА ИНТЕРБЕЛСЕНДІ ӘДІСТЕРДІ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	189

**26 СЕКЦИЯ: ҚАЗІРГІ ҒЫЛЫМИ БІЛІМНІҢ ГУМАНИТАРЛЫҚ ЖӘНЕ ҚОҒАМДЫҚ
ҒЫЛЫМДАҒЫ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ**

**СЕКЦИЯ 26: АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ГУМАНИТАРНЫХ И ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК В
СОВРЕМЕННОМ НАУЧНОМ ЗНАНИИ**

М. Насыров БАШКӨЛ ИМАМЫ МҰХАММЕД-ЗАРИФ.....	192
А. Даулетова САЯСИ ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫҢ МЕМЛЕКЕТТІҢ ҚАУІПСІЗДІГІНЕ ТИГІЗЕТІН ӘСЕРІ.....	194
С. Айтуарова НАУЧНОЕ НАСЛЕДИЕ АЛИХАНА БУКЕЙХАНОВА.....	196
Е. Серікқызы БАТЫРЛАРДЫҢ ҰРПАҚТАРЫ.....	198

27 СЕКЦИЯ: ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ЗАҢДЫЛЫҚ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРТІП

СЕКЦИЯ 27: ЗАКОННОСТЬ И ПРАВОПОРЯДОК В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ

А. Бопабаева ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ - ЗОМБЫЛЫҚҚА ҚАРСЫ ТҰРУДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ (ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАН ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА).....	200
Ж. Кабдулшарипова ТЕРГЕУ СУДЬЯСЫ АЗАМАТТЫҢ ҚҰҚЫҚТАРЫ МЕН МҮДДЕЛЕРІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУДІҢ ЖАҢА ИНСТИТУТЫ РЕТІНДЕ.....	202
Ж. Дулатқызы ЭКОЛОГИЯЛЫҚ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАР БОЙЫНША ЗАҢДЫ ТҰЛҒАНЫҢ ЖАУАПТЫЛЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	204
Ж. Дулатқызы, Б. Солтанғазы ҚҰҚЫҚТЫҚ БІЛІМ АЛУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	206
Ж. Абдрахманова, Б. Бейсенова ҚАЗАҚСТАНДА СУРРОГАТ АНАНЫҢ ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУІ.....	208

**28 СЕКЦИЯ: ӘЛЕМДЕГІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ПЕН ҚАРЖЫНЫ
ДАМУДЫҢ ЗАМАНАУИ ТРЕНДТЕРІ**

**СЕКЦИЯ 28: СОВРЕМЕННЫЕ ТРЕНДЫ РАЗВИТИЯ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА И ФИНАНСОВ В
МИРЕ И КАЗАХСТАНЕ**

А. Қажығали КӘСІПОРЫНДА ЕСЕП ЖӘНЕ САЛЫҚ САЯСАТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	210
К. Кизатова, Г. Оралғазина КАРАНТИН КЕЗІНДЕГІ САЛЫҚТЫҚ ЖЕҢІЛДІКТЕР СЕГМЕНТТЕРІНІҢ САЛЫҚТЫҚ ЕСЕПКЕ АЛУ САЯСАТЫНДАҒЫ КӨРІНІСІ.....	212

**29 СЕКЦИЯ: ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ МЕНЕДЖМЕНТ: ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ
ҚАЗІРГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАР МЕН ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ**

**СЕКЦИЯ 29: ЭКОНОМИКА И МЕНЕДЖМЕНТ: СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ
РАЗВИТИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН**

А. Абулханова ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В КАЗАХСТАНЕ (НА ПРИМЕРЕ СОБСТВЕННОГО БИЗНЕСА).....	215
М. Қанатқызы, Е. Кабиров ОЦЕНКА ЦИФРОВОЙ ГРАМОТНОСТИ И УРОВЕНЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИКТ В ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ ВКО.....	217
М. Қанатқызы ПАНДЕМИЯНЫҢ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕС СУБЪЕКТІЛЕРІНЕ ӘСЕРІ.....	219
Д. Дмитриенко, Д. Тұрсұқанова МАРКЕТИНГ ПЕРСОНАЛА КАК ИНСТРУМЕНТ ПОСТРОЕНИЯ КЛИЕНТООРИЕНТИРОВАННОЙ ОРГАНИЗАЦИИ.....	221
К. Кусаинова, Е. Желтова РЕКРУТИНГ ПЕРСОНАЛА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ.....	223
А.С. Оразбекова ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАҒДАРЫС ЖАҒДАЙЫНДА БАНКТЕР ЖҰМЫСЫНЫҢ ҚАУІПСІЗДІГІ МЕН СЕНІМДІЛІГІН ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	225
А.К. Мухатаев РОЛЬ ОБРАЗОВАНИЯ В СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИКЕ.....	227

30 СЕКЦИЯ: МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ОҚЫТУ ЖӘНЕ ТӘРБИЕЛЕУ

СЕКЦИЯ 30: ДОШКОЛЬНОЕ ОБУЧЕНИЕ И ВОСПИТАНИЕ

А. Сарсенбекова МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ БІЛІМ БЕРУДЕ ИННОВАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ.....	229
А.Н. Байзакова БАЛАЛАРДЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ҚАБІЛЕТІН ОЙЫН АРҚЫЛЫ ДАМЫТУ.....	231
К.Н. Адуова МЕКТЕПКЕ ДЕЙІНГІ ЖАСТАҒЫ БАЛАЛАРДЫҢ ОҚШАУЛАНУ ТҮРЛЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	232

31 СЕКЦИЯ: БАСТАУЫШ ОҚЫТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАСЫ МЕН ӘДІСТЕМЕСІ

СЕКЦИЯ 31: ПЕДАГОГИКА И МЕТОДИКА НАЧАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

А. Ибраева ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІ ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ НЕГІЗГІ ӨЗЕГІ.....	236
---	-----

М. Нукубаева БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ, МӘСЕЛЕЛЕРІ, ҰСЫНЫСТАР.....	237
Д. Сайлаубекова БАЛА ТӘРБИЕСІНДЕГІ ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫНЫҢ РӨЛІ.....	239
А. Саркытханова ӨСКЕЛЕҢ ҰРПАҚТЫҢ БҮГІНІ МЕН БОЛАШАҒЫ.....	241

32 СЕКЦИЯ: ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ ПСИХОЛОГИЯ

СЕКЦИЯ 32: ПЕДАГОГИКА И ПСИХОЛОГИЯ

Ә. Мұратова СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚУ МОТИВАЦИЯСЫ.....	244
Ұ.К. Кәдірбекова ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ПРАКТИКА БАРЫСЫНДА БОЛАШАҚ БАСТАУЫШ СЫНЫП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ КӘСІБИ ШЕБЕРЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	246
Н.Б. Болатбеков МОТИВАЦИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПЕДАГОГА.....	248
М.Е. Жуандыкова, Э.Э. Алиева, М.С. Утепова ПРОФЕССИОНАЛЬНО-ЦЕННОСТНЫЕ ОРИЕНТАЦИИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ.....	250
Г.Х. Кайрбекова ФОРМИРОВАНИЕ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ.....	252
М.А. Алжасарова ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ҚАШЫҚТЫҚТАН ОҚЫТУДЫҢ РӨЛІ МЕН ОРНЫ.....	254
Е.Г. Гончарова ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ ФОРМИРОВАНИЯ У СТУДЕНТОВ ПРИЕМОВ РАСПОЗНАВАНИЯ КОРРУПЦИОННОГО ПОВЕДЕНИЯ.....	256

33 СЕКЦИЯ: МУЗЫКАНТ-ІЗДЕНУШІ

СЕКЦИЯ 33: МУЗЫКАНТ-ИССЛЕДОВАТЕЛЬ

А. Жекен МУЗЫКА ӨНЕРІ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫ ПАТРИОТТЫҚҚА ТӘРБИЕЛЕУ.....	258
Д. Төлешова ҰЛТТЫҚ БРЕНД ДОМБЫРА.....	259

34 СЕКЦИЯ: ШАБЫТ ПАЛИТРАСЫ

СЕКЦИЯ 34: ПАЛИТРА ВДОХНОВЕНИЯ

Ш. Қайырхан ИНТЕРЬЕРДЕГІ ЗАМАНАУИ СӘНДІ ТҮСТЕР ЖӘНЕ ТҮС ҮЙЛЕСІМІ.....	261
---	-----

Манаа Сунхар Ә. ҚАСТЕЕВТІҢ ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ КӨРКЕМДІК БЕЛГІЛЕР.....	262
М. Садыкова ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ UX ЖӘНЕ UI ДИЗАЙНЫНЫҢ АРТЫҚШЫЛЫҒЫ.....	264
С.С. Акласов ФОРМИРОВАНИЕ У МЛАДШИХ ШКОЛЬНИКОВ ХУДОЖЕСТВЕННО-КОНСТРУКТОРСКИХ ЗНАНИЙ И УМЕНИЙ В СИСТЕМЕ УРОКОВ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТРУДА.....	266
С. Акласов ИСТОКИ ЗАРОЖДЕНИЯ ПОНЯТИЯ КОМПОЗИЦИИ. МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ КОМПОЗИЦИИ УЧАЩИХСЯ В СОВРЕМЕННОЙ ШКОЛЕ.....	268
С.Е. Сакенов АРТ-ӨНІМДІ ЖЫЛЖЫТУ ЖӘНЕ САТУ.....	270
Н. Бағдатова КӨРКЕМ БІЛІМ БЕРУДІҢ НЕГІЗГІ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ.....	272

35 СЕКЦИЯ: МАТЕМАТИКА ЖӘНЕ МАТЕМАТИКАНЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

СЕКЦИЯ 35: МАТЕМАТИКА И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ МАТЕМАТИКЕ

С. Айткенова, Д. Елеусізова, А. Шарипова ЕҢ КІШІ КВАДРАТТАР ӘДІСІМЕН ТАҢДАМАЛЫ РЕГРЕССИЯНЫҢ ТЕНДЕУІН ТАБУ.....	274
А. Каленова, Л. Қасымова 10-11 СЫҢЫПТАРДА ГЕОМЕТРИЯ МЕН ИНФОРМАТИКАНЫҢ ПӘНАРАЛЫҚ БАЙЛАНЫСЫНЫҢ ҚОЛДАНЫСЫ.....	276
Б. Базылов ГЕОМЕТРИЯЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУДЕ ВЕКТОРДЫ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	278
А. Еламан МАТЕМАТИКА МЕН АҒЫЛШЫН ТІЛІН БАЙЛАНЫСТЫРЫП КІРІКТІРІЛГЕН САБАҚТАРДЫ ӨТКІЗУ ТИІМДІЛІГІ.....	280
А. Кунтуганова, Д. Құдайбергено, М. Заданова ЧИСЛЕННЫЕ МЕТОДЫ РЕШЕНИЙ ЗАДАЧ МАТЕМАТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА С УТОЧНЕНИЕМ КОРНЯ МЕТОДОМ ПРОБ.....	282
Ә. Маратқызы, Ж. Берікова, А. Рахимжанова ЫҚТИМАЛДЫҚТАР ТЕОРИЯСЫНЫҢ ЭЛЕМЕНТТЕРІН СПОРТТЫҚ ОҚИҒАЛАР ҮШІН ПАЙДАЛАНУ.....	283
А. Нұрғазина, А. Қайрбаева ЛОГИКАЛЫҚ ЕСЕПТЕРДІ ШЕШУДЕ АҚИҚАТТЫҚ КЕСТЕЛЕРДІ ҚОЛДАНУ.....	285

36 СЕКЦИЯ: ФИЗИКА ЖӘНЕ ФИЗИКАНЫ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

СЕКЦИЯ 36: ФИЗИКА И МЕТОДИКА ОБУЧЕНИЯ ФИЗИКЕ

Б. Сидам ЖАС АСТРОНОМДАРДЫҢ «ТЕМІРҚАЗЫҒЫ».....	288
Б. Қанатова, Б. Жаукенова, Ә. Сұлтанмұрат КВАНТТЫҚ ФИЗИКАДАҒЫ БӨЛШЕКТЕРДІ ТІРКЕУДІҢ ЗАМАНАУИ ӘДІСТЕРІ.....	290

Б. Жанымханова, Ә. Қуатов МЕКТЕПТЕ «МОЛЕКУЛАЛЫҚ ФИЗИКА» ТАРАУЫН ОҚЫТУДА ӨЗДІК ТАПСЫРМАЛАРДЫ ОРЫНДАУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	292
--	-----

37 СЕКЦИЯ: ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ ЖӘНЕ СПОРТ

СЕКЦИЯ 37: ФИЗИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА И СПОРТ

Д. Нургазина ДЕНЕ МӘДЕНИЕТІ ЖҮЙЕСІНІҢ АРНАЙЫ МЕДИЦИНАЛЫҚ ТОПҚА ӘСЕРІ ТУРАЛЫ.....	295
М.Е. Сәкенов ДЕНЕ ШЫНЫҚТЫРУ МЕН СПОРТ САБАҚТАРЫНДА ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРДЫҢ ҚОЛДАНУ ТИІМДІЛІГІ.....	297
М.К. Мухатаев ФУТБОЛ КАК ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ УЧАЩИХСЯ.....	299
А. Керімжанов ОБ ОЗДОРОВИТЕЛЬНОМ ЭФФЕКТЕ СОЧЕТАНИЯ НАГРУЗОК АЭРОБНОГО И АНАЭРОБНОГО ХАРАКТЕРОВ НА ФИЗКУЛЬТУРНЫХ ЗАНЯТИЯХ В ВУЗЕ.....	300
МАЗМҰНЫ.....	302

**«ШАКАРИМ INNO – 2022»
жаратылыстану, техникалық, әлеуметтік–гуманитарлық, экономикалық және аграрлық
ғылымдар бойынша
XXV ғылыми студенттік конференциясының**

МАТЕРИАЛДАРЫ

МАТЕРИАЛЫ

**XXV научной студенческой конференции по естественным, техническим, социально-гуманитарным, экономическим и аграрным наукам
«ШАКАРИМ INNO – 2022»**

«Семей қаласының Шәкәрім атындағы
Университеті» КеАҚ баспаханасында басылған
Көлемі 19,1 б.т. Формат 60x84
Семей қаласы. Глинка 20 «А»

Отпечатано в типографии
НАО «Университет имени Шакарима города Семей»
Объем 19,6 п.л. Формат 60x84
г. Семей, ул. Глинка, 20 «А»